

TÜRKİYE
BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

"İzmir, kırk asırlık bir atalar yurdu"dur".

31 Ocak 1923 - Kemal Atatürk

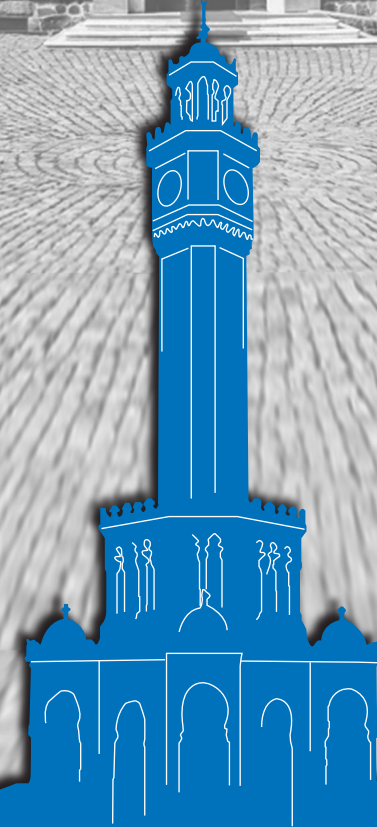

DEÜ - ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ - ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ - Cilt: 20 / Sayı: 41

ÇAĞDAŞ
TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

JOURNAL OF MODERN TURKISH HISTORY STUDIES

Yayın No: 09.8888.5600.000/BY.020.040.1058
ISSN: 1300-0756

Cilt: XX | Volume: XX
Sayı: 41 | Issue: 41
Yıl: 2020 / Güz | Year: 2020 / Autumn
İZMİR, 2020 | İZMİR, 2020

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Dokuz Eylül University Principles Of Ataturk And Revolution History Institute

Cilt / Volume: XX

Sayı / Issue: 41

Yıl / Year: 2020

Güz / Autumn

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

*JOURNAL OF MODERN
TURKISH HISTORY
STUDIES*

İzmir - Aralık 2020

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: XX Sayı: 41 Yıl: 2020 / Güz

Yayın No: 09.8888.5600.000/BY.020.040.1058

ISSN: 1300-0756

1. Baskı

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Başak OCAK

Sorumlu Müdür : Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi - Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Buca - 35390 İZMİR

Yayının Türü : Uluslararası Akademik Hakemli - Yaygın Süreli - Altı Ayda Bir Yayınlanır.

Yayın Kabul Tarihi: 01.12.2020

Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi, Buca - 35390 İZMİR
Tel: 0 (232) 301 79 20 - 453 98 29 Fax: 0 (232) 453 99 07

E -posta : cttad.deu@gmail.com
<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.htm>

Kapak ve Sayfa : Ahmet Yılmaz (ahmet.deu@hotmail.com)

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi; TÜBİTAK / ULAKBİM, Index Copernicus, EBSCO ve ASOS (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi) tarafından taranmaktadır.

Yayınlanan yazılarda ileri sürülen görüşlerin sorumluluğu, yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Basım Yeri : Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası

Basım Tarihi : 25.12.2020

Basım Adedi : 150 adet

Basım Yeri Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası
DEÜ Tınaztepe Kampüsü 35390 Buca - İZMİR

Tel : 0(232) 301 93 00 - Fax : 0(232) 301 93 13

© Tüm Hakları Saklıdır.

PUBLICATION OF DOKUZ EYLUL UNIVERSITY

**PRINCIPLES OF ATATURK AND REVOLUTION HISTORY INSTITUTE
JOURNAL OF MODERN TURKISH HISTORY STUDIES**

Volume: XX Issue: 41 Year: 2020 / Autumn

Publication No: 09.8888.5600.000/BY.020.040.1058

ISSN: 1300-0756

First edition

Owner of Journal : Dokuz Eylul University, on behalf of Principles of Ataturk and Revolution History Institute - Assoc. Prof. Dr. Başak OCAK

Responsible Director : Assoc. Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK

Place of Administration : T.C. Dokuz Eylul University - Principles of Ataturk and Revolution History Institute - Buca - 35390 Izmir / TURKEY

Type of Publication : International peer-reviewed journal - Widespread Refereed
Published every six months.

Acceptance Date : 01.12.2020

Address : Dokuz Eylul University - Principles of Ataturk and Revolution History Institute - Buca - 35390 Izmir / TURKEY
Tel: +90 (232) 301 79 20 - 453 98 29 Fax: +90 (232) 453 99 07

E-mail : cttad.deu@gmail.com
<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.htm>

Page and Cover Design : Ahmet Yilmaz (ahmet.deu@hotmail.com)

Journal of Modern Turkish History Studies is indexed by TBİTAK / ULAKBİM, Index Copernicus, EBSCO, ASOS.

Responsibility of opinions which are suggested in published articles belong to their authors.

Articles published in the journal can not be used without quoting.

Printing Place : Dokuz Eylul University, Printing House

Printing Date : 25.12.2020

Total number printed : 150

Printing Place Address : Dokuz Eylul University Printing House
DEU Tınaztepe Campus 35390 Buca / IZMİR / TURKEY

Phone : +90(232) 301 93 00 - Fax: +90(232) 301 93 13

© All Rights Reserved.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATURK'S PRINCIPLES AND TURKISH REVOLUTION HISTORY
JOURNAL OF MODERN TURKISH HISTORY STUDIES

Sahibi / Owner

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Doç. Dr. Başak **OCAK**

Sayı Yayın Kurulu / Issue Editorial Board

Doç. Dr. Fevzi **ÇAKMAK** İzmir / Türkiye / Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Taner **KERİMOĞLU** İzmir / Türkiye / Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Başak **OCAK** İzmir / Türkiye / Dokuz Eylül Üniversitesi

Sayı Editörü / Issue Editor

Doç. Dr. Fevzi **ÇAKMAK**

Sekretarya / Secretary

Öğr. Gör. Ahmet **YILMAZ**

Bu Sayının Hakem Kurulu / Referees of This Issue

Prof. Dr. Zehra **ASLAN** Rize / Türkiye / Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut **ÇAPA** Ankara / Türkiye / Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa **DAŞ** İzmir / Türkiye / Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin **DOĞANER** Ankara / Türkiye / Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Dilşen **İNCE ERDOĞAN** İzmir / Türkiye / Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik **ERTAN** Ankara / Türkiye / Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ulvi **KESER** Lefkoşa / KKTC / Kıbrıs Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan **MERT** İzmir / Türkiye / Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet **TEMEL** Muğla / Türkiye / Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı **UYAR** İzmir / Türkiye / Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan **UZUN** Ankara / Türkiye / Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Behçet Kemal **YEŞİLBURSA** Bursa / Türkiye / Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Erdal **ASLAN** İzmir / Türkiye / Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Resul **BABAOĞLU** Siirt / Türkiye / Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Ferhat **BERBER** Manisa / Türkiye / Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Nejdet **BİLGİ** Manisa / Türkiye / Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz **ÇOLAK** Uşak / Türkiye / Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih **DAMLIBAĞ** Gümüşhane / Türkiye / Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Umut **KARABULUT** Denizli / Türkiye / Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri **KARAKAŞ** İzmir / Türkiye / Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Taner **KERİMOĞLU** İzmir / Türkiye / Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Murat **KILIÇ** Nevşehir / Türkiye / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail **KÖSE** Trabzon / Türkiye / Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Başak **OCAK** İzmir / Türkiye / Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Cihan **ÖZGÜN** İzmir / Türkiye / Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Tuncay Ercan **SEPETÇİOĞLU** Aydın / Türkiye / Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Feyza **KURNAZ ŞAHİN** Afyon / Türkiye / Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Çağla Derya **TAGMAT** Ankara / Türkiye / Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Yenal **ÜNAL** Bartın / Türkiye / Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail **YAŞAYANLAR** Düzce / Türkiye / Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür **YILMAZ** Samsun / Türkiye / Samsun Üniversitesi

Bu Sayının Hakem Kurulu / Referees of This Issue

Doç. Dr. Nadir **YURTOĞLU**
Dr. Öğr. Üye. Beral **ALACI**
Dr. Öğr. Üye. Sedef **BULUT**
Dr. Öğr. Üye. Günver **GÜNEŞ**
Dr. Öğr. Üye. Levent **YILMAZ**
Dr. Okan **CEYLAN**

Kastamonu / Türkiye / Kastamonu Üniversitesi
İzmir / Türkiye / İzmir Demokrasi Üniversitesi
Ankara / Türkiye / Ankara Üniversitesi
Aydın / Türkiye / Adnan Menderes Üniversitesi
İzmir / Türkiye / Dokuz Eylül Üniversitesi
İzmir / Türkiye / Ege Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

	<u>Sayfa / Page</u>
Editörden <i>Editor's Note</i>	387
<u>ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES:</u>	
Bekir GÜZEL Évolution Historique du Travail Social en Turquie: de L'empire Ottoman À La République <i>Historical Development of Social Work in Turkey: from the Ottoman Empire to the Republic</i>	391
Hasan Taner KERİMOĞLU Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesinin İlk Başvuru Süreci (1908-1912) <i>The First Application Process of the Chester Project in the Light of New Information (1908-1912)</i>	415
Mehmet ARSLAN Amerikan Basınında Çanakkale Deniz Savaşı'nın Buğday Ticaretine Etkileri <i>In the American Press, the Effects of Dardanelles Naval War on Wheat Trade</i>	447
Volkan MARTTİN Lüleburgaz'da Bulunan "Abide-i Zafer" Hakkında Bir Çalışma <i>A Study About "Abide-i Zafer (Victory Monument)" in Lüleburgaz</i>	467
Lütfiye HACI HÜSEYİN, Erdal ASLAN Birinci Dünya Savaşı Sırasında İzmir'de Beslenme Sorunu <i>The Problem of Nourishment in İzmir During First World War</i>	483
Hatice YILDIRIM Türk Basınına Göre Venizelos'un 1920 Seçimlerini Kaybetmesi ve Yankıları <i>According to The Turkish Press Venizelos Lost the 1920 Elections and Its Repercussions</i>	509

- Şule Sevinç KİŞİ**
Mübadele Sürecinde Hint Müslümanlarının
Türkiye'ye Yaptıkları Yardımların Soruna Dönüşmesi
(1923-1925) 541
*How the Aids of the Indian Muslims to the Turkey Became
a Problem During the Exchange Process (1923-1925)*
- Elif YILDIZER ÖZKAN, Hayat ZENGİN ÇELİK**
The Settlement of the Emigrants in İzmir Between 1923-1930
According to the Treaty of Lausanne
and Liquidation Requisitions 579
*Lozan Antlaşması ve Tasfiye Talepnameleri Kapsamında
Mübadillerin 1923 ve 1930 Yılları Arasında İzmir Kentine İskanı*
- Ayşe ERYAMAN**
Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de
Kibrit Fiyatlarının Cumhuriyet Gazetesi
Sütunlarına Yansıması (1924-1943) 623
*Reflection on the Columns of the Cumhuriyet Newspaper of
Matches Prices in Turkey (1924-1943)*
- Yenal ÜNAL**
A Study on Turkish Diplomats Officiated in
the Early Republican Period 649
*Erken Cumhuriyet Döneminde Görev Yapan
Türk Diplomatları Üzerine Bir İnceleme*
- Yasemin TÜRKKAN TUNALI**
Tek Partili Siyasi Hayatta Demokrasiyi Yaşatma Çabaları:
IV. Dönem Bağımsız Milletvekillerinin
Meclis Faaliyetleri (1931-1934) 665
*Efforts to Live Democracy in Single-Party Political Life:
The Parliamentary Activities of the Independent Deputies
of the Fourth Legislative Term*
- Sevilay ÖZER**
Maraş'ta Salgın Hastalıklarla Mücadele (1935-1960) 701
Fight Against Epidemics In Maras (1935-1960)

- Aymelek ŞENEL**
Amerikalı Bir Diplomatın Gznden 1951 Yılında Batı Anadolu:
E. F. Rivinus'un İzmir Konsolosluk Bölgesi Gezisi 729
*Western Anatolia In 1951, Through The Eyes Of An American Diplomat:
E.f. Rivinus' İzmir Consulate Area Trip*
- Hakan UZUN**
Komünizm, Irkçılık ve İrtica ile Mücadele:
Milli Tesevüt Birliği Kuruluğu ve Faaliyetleri 763
*National Solidarity Association to deal with Communism,
Racism and Reactionaryism*
- Yücel YİğİT**
Bazı İllerden 27 Mayıs Askeri Darbesine Yapılan
Tepkiler ve İhbarlar 799
Reactions and Denunciations to 27 May Military Coup from Some Provinces

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: XX

SAYI: 41

YIL: 2020

EDİTÖRDEN

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları dergimizin 41. sayısını bilim dünyası ile paylaşmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Yaklaşık 30 yıllık bir maziye sahip olan dergimizin bu sayısında Osmanlı Devleti'nin son yılları ile Cumhuriyet tarihinin çeşitli dönemlerine ait, farklı konu başlıkları altında birbirinden değerli çalışmalar bulunuyor. Osmanlı Devleti bünyesinde yürütülen sosyal devlet politikaları, Chester Projesi ile Birinci Dünya Savaşı'nın etkilerini farklı yönlerden ele alan metinlerin yanında; Kurtuluş Savaşı yıllarında Yunanistan seçimleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarında gelişen siyasi, dış politik ve iktisadi konuları içine alan çalışmalar ile mübadele süreci, Demokrat Parti iktidarı, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi ve salgın hastalıkları farklı yönlerden irdeleyen çalışmalara bu sayımız içinde yer verdik. Dergimizi uluslararası alanda tanınır kılmak adına, farklı diller de kaleme alınan çalışmalara yer vermek en büyük isteğimiz. Bu nedenle, bu sayımızda iki tane İngilizce bir tane Fransızca çalışmanın bulunması bizi ayrıca mutlu etti.

Bu sayımızda yer alan makalelerin değerlendirme ve yayın süreçlerinde, çalışmaların bize geliş tarihleri esas alınmış; her çalışma hakem süreci öncesi intihal tarama programına sokulmuştur. Sonrasında kör hakemlik uygulanmış, araştırma konusu hakkında uzman en az iki hakem tarafından makaleler incelenmiştir. Bu sayımızın bilim dünyası ile buluşmasında hakem olarak katkı sunan ve çalışmalarını bizimle paylaşarak bizi mutlu eden kıymetli bilim insanlarımız ile dergimizin yayın sürecinde emeği geçenlere teşekkür ediyor, keyifli okumalar diliyorum.

Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK

JOURNAL OF MODERN TURKISH HISTORY STUDIES

VOLUME: XX

ISSUE: 41

YEAR: 2020

EDITOR'S NOTE

We feel the joy of sharing the 41st issue of our Journal of Modern Turkish History Studies with the society of scholars. In the current issue of our magazine of nearly 30 years of background, you will find studies regarding the last years of the Ottoman Empire and various periods of the history of the Republic under various titles, each having its own unique value. Apart from the articles regarding social state policies conducted within the body of the Ottoman Empire, and studying the repercussions of the Chester Project and World War I in a different perspective; in the issue we included the studies shedding another light on the issues of the elections in Greece in the years of the War of Independence, the studies on domestic, foreign and economic policies developed in the first years of the Republic, and the process of population exchange, the government of Democratic Party, military intervention of May 27th, and epidemics. In the aim of acquiring recognition for our magazine on the international platform, our greatest wish is to include studies written in different languages. For this reason, we are glad to be able to include studies two in English and one in French in our current issue.

In the process of evaluation and publishing of the articles found in this issue were based on the date we received the studies; each study was subjected to the plagiarism checker program before the peer-review process. Later on, the articles were subjected to blind peer-review and were examined by at least two referees who have the expertise on the subject of the study. I thank to our precious scholars who made us happy by presenting their contributions as referees and sharing their studies and to everyone who contributed their efforts in publishing of our journal, and hope you enjoy reading.

Assoc. Prof. Fevzi ÇAKMAK

Araştırma Makalesi / Research Article

**ÉVOLUTION HISTORIQUE DU TRAVAIL
SOCIAL EN TURQUIE:
DE L'EMPIRE OTTOMAN À LA REPUBLIQUE**

Bekir GÜZEL*

Résume

La tradition de la philanthropie définie comme la charité, l'aide sociale ou la solidarité dans le monde moderne, existe depuis des milliers d'années dans la géographie de l'Anatolie en Turquie. Dans l'Empire ottoman, les fondations étaient la structure institutionnelle la plus importante qui servait les objectifs philanthropiques. Les fondations ont joué un rôle très important pour répondre aux besoins des pauvres et des nécessiteux, en particulier dans le domaine de l'éducation, de la santé, du logement et des soins. Depuis le début du XIXe siècle, la détérioration et l'évolution de la tradition des fondations n'ont pas été en mesure de répondre réellement aux besoins sociaux pour diverses raisons comme les troubles internes, la détérioration de la structure économique et l'instabilité politique. Cette situation causant des dommages à l'ordre social et à l'intégration, l'État (les sultans) allèrent répondre à ces besoins avec différentes institutions et organisations. Dans cette période, il existe également différents services sociaux offerts par des philanthropes, des sociétés/communautés ou des fondations, à l'exception de l'État. Cependant, dans cette étude, seuls les services fournis par les institutions et organisations ouvertes par l'Etat seront mentionnés. Dans ce cadre, Darüşşafaka, Dulhane, Dârülaceze, Dârülhayr-ı Âli et Dârüleytâm sont les institutions et organisations à examiner dans cette étude. Différents articles ont déjà été écrits sur ces institutions et organisations; toutefois, l'importance de cet article tient au fait qu'il a été écrit pour la première fois afin de créer une littérature française sur ce sujet.

Mots-clés: *Empire Ottoman, Sultan Abdülhamid II, Travail Social, Fondations, Philanthropie.*

* Dr. Öğr. Üy., Recep Tayyip Erdoğan Üni., İktisadi ve İdari Bilimler Fak., Sosyal Hizmet Bölümü, (bekir.guzel@erdogan.edu.tr; bekirguzell@gmail.com), (Orcid: 0000-0002-0795-0768).

HISTORICAL DEVELOPMENT OF SOCIAL WORK IN TURKEY: FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC

Abstract

The tradition of philanthropy defined as charity, social assistance or solidarity in the modern world, has existed for thousands of years in the geography of Anatolia in Turkey. In the Ottoman Empire, foundations were the most important institutional structures that served for philanthropic purposes. Foundations have played a very important role in meeting the needs of the poor and needy, particularly in the areas of education, health, housing and care. Since the beginning of the 19th century, the deterioration and evolution of the foundation tradition have not been able to sufficiently meet social needs for various reasons such as internal troubles, deterioration of the economic structure and political instability. This situation caused damage to social order and integration, the State (the sultans) went to meet these needs with different institutions and organizations. In this period, there were also various social services offered by philanthropists, communities or foundations, with the exception of the State. However, in this study, only the services provided by institutions and organizations opened by the State will be mentioned. In this framework, Darüşşafaka, Dulhane, Dârülaceze, Dârülhayr-ı Âli and Dârüleytâm are the institutions and organizations to be examined in this study. These institutions/organizations have been discussed in different articles before; however, the importance of this study lies in the fact that these structures were written for the first time in order to create a French literature on the topic.

Keywords: Ottoman Empire, Sultan Abdülhamid II, Social Work, Foundations, Philanthropy.

Introduction

On sait que les efforts philanthropiques, qui sont à la base de la profession du travail social qui est considérée comme ayant émergé professionnellement au cours du dernier quart du XIXe siècle, se poursuivent depuis des milliers d'années. La tradition de la philanthropie définie comme la charité, l'aide sociale ou la solidarité dans le monde moderne, existe depuis des milliers d'années dans la géographie de l'Anatolie en Turquie. La philanthropie, qui est très importante dans le développement d'une structure sociale égale, peut être considérée comme un acteur visant à assurer la justice sociale dans la structure sociale du passé au présent et à essayer de réduire l'écart de revenu entre les riches et les pauvres. En ce sens, la philanthropie peut être comprise comme des efforts visant à éliminer la pauvreté, à transférer des richesses ou des propriétés volontaires des riches aux pauvres et à accroître la mobilité sociale ou économique dans le sens vertical. La philanthropie n'est pas une forme d'invariant anthropologique, comme un prolongement de la générosité, mais bien une forme historiquement située.¹ Aujourd'hui, les termes sur la philanthropie changent, de la «philanthropie

1 Sylvain Lefevre, "La philanthropie, un mode d'action contestataire?" 2016, p.2 <https://laviedesidees.fr/La-philanthropie-un-mode-d-action-contestataire.html> (Date d'accès: 28.01.2020)

scientifique²» au début du XXe siècle à l'«philanthropie fondée sur des preuves³» aujourd'hui, mais l'idée philosophique est la même.⁴ Cependant, dans cette étude, la philanthropie sera discutée avec ses contributions à l'émergence et au développement de pratiques de travail social en Turquie. En outre, on observe que de nombreuses études ont été publiées en Turquie sur ces sujets. Cependant, la plupart de ces études consistent en des ressources écrites en turc⁵ et en anglais⁶. Il existe très peu de sources écrites et publiées en français sur la philanthropie, la protection sociale et le travail social de l'Empire ottoman à nos jours en Turquie. Presque toutes les ressources existantes ont été publiées en France et les sujets ont été discutés dans des contextes historiques, politiques et économiques⁷.

Dans l'Empire ottoman, les fondations étaient la structure institutionnelle la plus importante qui servait les objectifs philanthropiques. Les fondations ont joué un rôle très important pour répondre aux besoins des pauvres et des nécessiteux, en particulier dans le domaine de l'éducation, de la santé, du logement et des soins. Les fondations sont des structures institutionnelles importantes non seulement pour la culture ottomane mais aussi pour la culture islamique. En fait, quand nous regardons la conjoncture périodique, la culture islamique signifie la culture ottomane. Cependant, les développements des XVIIIe et XIXe siècles ont affaibli le système de fondation et ont commencé à rendre difficile la prestation de ces services dans les sociétés islamiques.⁸ À ce stade, le gouvernement est intervenu et a pris la responsabilité de la prestation de services entreprise par les fondations. Ainsi, Darüüşsafaka (1863) fondée à l'époque du Sultan Abdülaziz; Dulhane (1884), Dârülaceze (1895), Dârülhayr-ı Âli (1903) et Dârüleytâm (1909) fondée à l'époque du Sultan Abdülhamid II et ont été créées pour faire les

2 scientific philanthropy

3 evidence-based philanthropy

4 Alexandre Lambelet, *La philanthropie*, Paris: Les Presses de Sciences Po, 2014, ISBN: 978-2-7246-1545-6.

5 Aynur Soydan, "Darüüşsafaka tarihinden kesitler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2003. Ömer Çaha, "Osmanlı Devleti'nde Sivil Toplum", *Anakara Üniversitesi Dergisi*, 2000. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlılarda Vakıf Müessesesi", *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 1, 1984, p. 98-99. Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014.

6 Nadir Özbek, "The politics of poor relief in the late Ottoman Empire 1876-1914." *New Perspectives on Turkey*, 1999, p.1-33.

Serif Mardin, "Power, civil society and culture in the Ottoman Empire", *Comparative Studies in Society and History* V.11. N.3, 1969, p. 258-281.

Ömer Çaha, & M. Lutfullah Karaman, "Civil Society in the Ottoman Empire", *Journal of Economic & Social Research*, V.8, N.2, 2006, p.53-81.

7 Yvette Sauvan, "Une liste de fondations pieuses (waqfiyya) au temps de Sélim II", *Bulletin d'études orientales*, V.28, 1975, p. 231-257.

Faruk Bilici, "Acteurs de développement des relations entre la Turquie et le monde turc: les vakıfs." *Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien*, V.14, N.1, 1992, p. 17-29.

Faruk Bilici, "Sociabilité et expression politique islamistes en Turquie: Les nouveaux "Vakıfs", *Revue française de science politique*, V.3, 1993, p. 412-434.

8 Murat Çizakça, "Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları", *TÜSEV Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet*, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, 2006, p. 21.

services rendus par les fondations dans le passé.⁹ Aujourd’hui, ces institutions mentionnées ci-dessus, en termes d’historicité des institutions et organisations de travail social en Turquie sont considérées comme des institutions de premier plan. En dehors de ces institutions, en particulier dans les dernières périodes de l’empire, différentes pratiques de travail social émergent dans le cadre de la bureaucratie étatique ottomane sécularisée. Par exemple, les dons faits aux pauvres de manière irrégulière par le biais de fondations dans le passé se sont transformés en une «pensionnat» versée régulièrement aux pauvres par l’État depuis la seconde moitié du XIXe siècle.¹⁰ Cette application de pensionnat aux personnes dans le besoin n’est pas seulement valable pour les pauvres. Aussi, les enfants qui ont besoin d’être protégés, avant d’être placés en institution, reçoivent un salaire pour leur famille et ainsi les enfants sont protégés et pris en charge en milieu familial. Aujourd’hui non seulement en Turquie mais aussi dans de nombreux pays du monde, dans le cadre de l’intervention du travail social moderne, ce type de pratique a tenté de s’appliquer aux enfants qui ont besoin de protection.¹¹

Néanmoins, les fondations de la période ottomane constituaient la première étape ou le prototype des institutions et organisations de travail social d’aujourd’hui, et après que cette structure a commencé à se détériorer et à perdre sa fonction, l’Empire s’est rendu sur le terrain pour fournir les services sociaux. Ainsi, l’ouverture des institutions ottomanes à examiner dans cette étude est venue à l’ordre du jour. En raison de cette causalité, les fondements seront brièvement mentionnés dans cette étude.

Les Fondations de l’Empire Ottoman

La culture de fondation, qui est aujourd’hui installée dans la géographie anatolienne, a été façonnée par au moins trois traditions principales. Pris chronologiquement, nous rencontrons l’influence grecque antique et romaine/byzantine comme première tradition. La deuxième tradition est les pratiques ottomanes, qui étaient principalement influencées par les principes islamiques et la loi islamique. Enfin, le troisième effet important apparu après les Lumières

9 Cüneyd Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*, İstanbul: Kırkambar yayınları, 1998, p. 26. Abdullah Karatay, *Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007.

Vehbi Ünal, “Osmanlı’nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları”, *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 36 (2), 2012 p. 1-27.

Zeki Karataş, “Osmanlı Devleti’nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları”, *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 2015, p. 16-31.

10 Nadir Özbek, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Sosyal Yardım’ Uygulamaları 1839-1918”, *Toplum ve Bilim*, 83, Kış 99/00, 2000, p. 115-122.

11 İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Kronik Kitap, 2000.

et La révolution française est venu de l'Occident.¹² Les fondations étaient les institutions philanthropiques les plus importantes de toute la géographie ottomane, des Balkans au Moyen-Orient, de l'Afrique du Nord au Yémen. Par exemple, le nombre de fondations établies à Istanbul dans les années 1550 et opérant à divers objectifs philanthropiques dépassait 2000.¹³ De nombreux services tels que la construction et l'entretien de lieux tels que le culte, la médersa, la bibliothèque, l'hôpital, le caravansérail, les bains publics, la fontaine, l'hospice et le cimetière, qui concernent tous les habitants de la période ottomane, ont été faits par le biais des fondations. La plupart des travaux effectués par l'église, la municipalité et le roi ou le gouvernement en Occident, ont été effectués par les fondations généralement établies par le peuple de l'Empire ottoman.¹⁴

Lorsque la structure des fondations ottomanes est examinée, on constate qu'elles ont été construites sur trois piliers. Le premier de ces piliers est le donateur, le second est le don (comme les choses, l'argent ou les biens), le troisième est le bénéficiaire qui est une personne qui sera aidée ou bénéficiera du service. A l'époque ottomane, ces trois piliers étaient définis comme « *vâkıf* », « *mevkuf* » et « *mevokufunaleyh* ». ¹⁵ Pour qu'une institution ou une organisation soit définie comme une fondation, il est d'abord nécessaire de réunir ces trois éléments mentionnés ci-dessus. Par conséquent, on peut dire que ces trois piliers sont dans une structure qui ne peut pas être séparée les uns des autres. Lors d'un examen détaillé, on constate que deux de ces trois piliers sont réellement créés par des personnes. Néanmoins, le principal facteur qui assure la relation entre les deux parties est le don. À cet égard, il est nécessaire d'évaluer la structure, le niveau et les caractéristiques de la relation entre les parties à travers ce qui est donné. En plus des trois piliers de base mentionnés ci-dessus, les fondations ont également certaines caractéristiques juridiques. Le premier et le plus important d'entre eux est la continuité de la fondation. La seconde est qu'elle ne peut pas être aliénée. Le troisième est que la fondation doit être une personnalité juridique. La quatrième et dernière caractéristique juridique d'une fondation est le caractère juridiquement contraignant. Ces quatre caractéristiques distinguent aujourd'hui la fondation aux autres institutions similaires.¹⁶ À l'époque ottomane, toutes ces caractéristiques juridiques étaient régies par la loi islamique. Mais aujourd'hui, le statut juridique et les caractéristiques des fondations en Turquie sont régis par le droit civil qui a été adopté après la proclamation de la République.

L'existence des fondations avait de nombreuses fonctions dans l'Empire ottoman. Par exemple, une fondation n'a pas seulement pour tâche de répondre

12 Çizakça, Ibid. 2006, p. 21.

13 Ömer Lütfi Barkan & Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*, İstanbul: Baha Matbaası, 1970.

14 Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, No. 10 (1), 2008, p. 161.

15 Adnan Ertem, "Osmanlıdan Günümüze Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, No. 36, 2011, p. 27.

16 Ertem, Ibid, 2011, p.28.

aux besoins; en outre, elle était l'un des principaux facteurs assurant l'intégration sociale et la socialisation dans la société. Par conséquent, en particulier depuis le début du XIXe siècle, la détérioration et l'évolution de la tradition des fondations n'ont pas été en mesure de répondre réellement aux besoins sociaux pour diverses raisons (troubles internes, détérioration de la structure économique et instabilité politique, etc.). Cette situation causant des dommages à l'ordre social et à l'intégration, les sultans allèrent répondre à ces besoins avec différentes institutions et organisations. Dans les sections suivantes, ces institutions et organisations seront mentionnées.

Darüşşafaka (*Un Pensionnat des Enfants Pauvres et Orphelins*)

La structure qui a formé la base de la société ottomane était la famille. La protection de la famille était la priorité absolue de la vie sociale pour l'Empire ottoman. Depuis des centaines d'années, des structures fonctionnent pour protéger la structure familiale et assurer l'ordre social. Au-delà des fondations mentionnées ci-dessus, il y avait deux structures différentes telles que l'organisation des guildes¹⁷ et la communauté Ahi¹⁸, qui constituaient et protégeaient la société ottomane. Cependant, comme mentionné précédemment, dans la dernière période de l'empire, comme les fondations, ces deux structures se sont détériorées et dégénérées. Ainsi, de nouvelles institutions et formations étaient nécessaires pour remplir les fonctions assumées par ces structures.¹⁹ Darüşşafaka, fondée en 1863, est l'une des premières et des plus importantes de ces institutions. Aujourd'hui, Darüşşafaka peut être décrit comme les premiers exemples systématiques, institutionnels et officiels d'institutions de travail social en Turquie. Le fait que Darüşşafaka soit toujours actif aujourd'hui, indique clairement à quel point l'histoire est enracinée, bien établie et systématique.

Après la déclaration du *Hatti-Humayoun de 1856*²⁰, les non-musulmans de l'Empire ottoman ont eu l'occasion d'ouvrir leurs propres écoles pour l'éducation de leurs enfants. Les non-musulmans, qui ont profité des droits accordés par ce décret, ont commencé à ouvrir des écoles dispensant une éducation occidentale et moderne. Cependant, l'éducation dispensée aux enfants musulmans sous la responsabilité de Sultan Abdülaziz, qui était également le calife de l'Islam, n'était pas de la même qualité et du même niveau. Cette différence a accru la nécessité pour l'Empire ottoman d'ouvrir de nouvelles écoles pour les enfants musulmans. Ainsi, à partir d'Istanbul, afin de répondre aux besoins éducatifs des enfants pauvres et orphelins de tout l'empire; l'association *Cemiyet-i Tedrisiye-i*

17 En turc: *Lonca Teşkilatı* (c'est une association médiévale d'artisans ou de commerçants)

18 En turc: *Ahilik / Ahi Teşkilatı* (c'est une organisation de commerçants créée par Ahi Evran avec les conseils de Hacı Bektaş-ı Veli.)

19 Şerif Mardin, "Le concept de société civile en tant qu'élément d'approche de la société turque" *Les Temps Modernes*, (456-457), 1984, p. 53-65.

20 *Le Rescrit Impérial de 1856*

İslamiye a été fondée par Yusuf Ziya Pacha, Gazi Ahmed Muhtar Pacha, Huseyin Tefvik Pacha, Ahmet Esat Pacha et Ali Naki avec l'autorisation du Sultan le 30 mars 1863.²¹ Selon de nombreux chercheurs, cette association est le premier exemple d'organisations civiles dans le domaine de l'éducation en Turquie.²²

Après la fondation de l'association, un bâtiment a été nécessaire pour mener des activités éducatives conformément à l'objectif de fondation de l'association. Pour cela, il a été décidé de construire une nouvelle école dans le quartier le plus beau et le plus aéré d'Istanbul. Cet endroit était la zone entre les mosquées du Sultan Selim et de Fatih. Le prix du terrain a été payé par le Sultan Abdülaziz²³. Ensuite, la construction du bâtiment conçu par l'architecte italien Barironi et planifiée par Ohannes, qui était l'architecte du palais de Dolmabahçe, a commencé. La construction, qui a commencé le 16 août 1868, s'est achevée le 28 juin 1873. Darüşşafaka a commencé à dispenser une éducation aux enfants pauvres et orphelins la même année. Entre ces temps, un règlement concernant l'administration et les cours de Darüşşafaka a été publié. Selon ce règlement, il est prévu d'inclure les orphelins et les enfants musulmans pauvres qui n'ont pas plus de dix ans. Il est également indiqué que les élèves seront formés pour travailler dans les services militaires et gouvernementaux et resteront à l'école dans la nuit.²⁴

L'éducation dispensée à Darüşşafaka était bien supérieure à cette période et meilleure que le système éducatif ottoman ordinaire. Initialement de nombreux cours tels que le Turc, l'Arabe, le Persan, le Français, les sciences religieuses, l'histoire ottomane, l'histoire générale, la géographie ottomane, la géographie générale, la logique, la littérature et la composition, l'arithmétique, l'algèbre, la géométrie, la physique, la chimie, la topographie, la géologie, les connaissances naturelles, l'astronomie, la machine, les lois ottomanes et l'économie ont été enseignées.²⁵ La guerre entre l'Empire ottoman et la Russie en 1877-1878²⁶ a également affecté Darüşşafaka. Au cours de ces années, de

21 Emine Akyüz, *Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000.

Aylin Koç, "Öksüz ve Yetim Çocuklar için Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka", *Savaş Çocukları-Öksüzler ve Yetimler* (dans), (ed.) Emine Gürsoy-Naskali & Aylin Koç, İstanbul: Umut Kagitçılık, 2003, p. 183-194.

22 Mehmet İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri & Ali Kami, *Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi*. İstanbul: Evkaf-i İslamiyye Matbaası, 1927.

Halis Ayhan & Hakkı Maviş, "Darüşşafaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1994, p.7-9.

Aynur Soydan, "Darüşşafaka Tarihinden Kesitler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, No: 3, 2003, p. 249-268.

23 Les activités de l'association en question sont très importantes dans la fondation de Darüşşafaka. Toutefois, il y a un point très important qui ne doit pas être oublié à ce point. L'ouverture du Darüşşafaka a été possible avec la demande, l'approbation et le soutien du sultan. C'est pourquoi Darüşşafaka est inclus dans cette étude.

24 Ayhan & Maviş, Ibid, 1994, p.7-9.

25 Ayhan & Maviş, Ibid, 1994, p.7-9.

26 Cette guerre sera appelée "La guerre de 1877-1878" dans les prochains parties.

nombreux immigrants des Balkans et du Caucase sont venus à Istanbul. Étant donné que certains de ces immigrants ont été placés à Darüşşafaka, les cours ne pouvaient pas avoir lieu pendant six mois. De plus, les élèves de sixième année ne pouvaient pas suivre de cours pendant un an; car leurs professeurs, pour la plupart des officiers militaires, se rendaient au front. Des difficultés financières ont commencé à se produire en raison de la dépense des revenus scolaires pour les immigrants. En participation des nouveaux enfants immigrants et orphelins, le nombre d'étudiants à Darüşşafaka est passé de 400 à 700 avec le temps. Ces développements ont causé des problèmes importants en particulier dans l'éducation depuis 1894. En réponse, Sultan Abdülhamid II a remis Darüşşafaka au ministère de l'Éducation en 1903. Bien que cet événement soit contraire au mouvement civil et à la philosophie de la fondation de Darüşşafaka, le manque de personnel administratif et d'enseignants a été largement comblé et les besoins financiers de l'école ont été satisfaits.²⁷ Cependant, en 1908, lorsque les membres du *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye* se sont réunis sous la présidence du grand vizir (aujourd'hui; le Premier ministre) et Darüşşafaka a été transféré de la sphère publique à la société civile. Ainsi, la structure d'une institution établie à l'époque de l'Empire ottoman et existant depuis 157 ans, entreprenant la tâche de répondre aux besoins éducatifs dans les pratiques modernes de travail social a pris sa forme définitive.

Dulhane (Un Refuge des Femmes Ottomanes)

Les activités de travail social menées dans l'Empire ottoman ne se limitaient pas aux orphelins ou aux enfants pauvres. Comme mentionné les sections suivantes, Dârülaceze a été créé à Istanbul pour servir les personnes âgées et les femmes pauvres, handicapées ou seules. En outre, une institution a été ouverte à Istanbul par le Sultan Abdülhamid II sous le nom de «Dulhane» (refuge pour les femmes d'aujourd'hui) où les femmes immigrantes et seules (avec leurs enfants) peuvent séjourner. La date d'ouverture de Dulhane n'est pas certaine. Le document le plus ancien sur l'institution est daté du 4 juin 1884. Avec ce document, pour la première fois une institution officielle pour les femmes a été ouverte par l'empire et a commencé à servir. Pour le bâtiment de Dulhane, le Sultan Abdülhamid II a attribué temporairement la *Caserne Rouge de Gulhane*, qui était auparavant utilisée comme une caserne, aux femmes immigrantes et ses enfants. Dulhane est l'une des institutions ouvertes et mises en service par l'empire en termes de zone de service et de type. Cependant, il semble qu'il ne soit pas prévu comme une institution à long terme. La raison la plus importante en est que la *Caserne Rouge de Gulhane* est attribuée temporairement à l'institution quoi qu'elle ait besoin de réparations.

27 Ayhan & Maviş, Ibid, 1994, p.7-9.

Aucun arrangement substantiel n'a été pris concernant la gestion de Dulhane. Cependant, au fil du temps, un nombre important de managers et d'agents ont été nommés aux travaux. Au début, il y a un manager comme principal organe exécutif. Mais, dans le processus suivant, il est entendu qu'un comité a été mis en place pour prendre des décisions sur les questions administratives. La condition la plus fondamentale pour être admise à Dulhane était que la requérante était une migrante, en outre, elle n'avait pas de mari, pas de fils à charge et pas de lieu d'hébergement. Cette exigence est particulièrement liée à la migration massive des Balkans. Il révèle également la situation et les conditions dans lesquelles l'empire est trouvé. L'exactitude des demandes et des informations présentées dans ces conditions a fait l'objet d'une enquête et les non-immigrants n'ont pas été admis au Dulhane, sauf s'ils étaient obligatoires. Les demandes d'orphelins et de veuves d'Istanbul et de ses environs ont été transférées à la municipalité. Les admissions ont été faites à l'institution non seulement par la personne mais aussi par la demande des résidents du quartier. Si une femme acceptée dans l'institution recevait un salaire d'immigration, son salaire était réduit lorsqu'elle a été acceptée au Dulhane. Bien que les femmes veuves avec enfants soient autorisées à rester dans l'institution, les enfants adultes sont envoyés aux pensionnats ou à Darüşşafaka.²⁸

Dulhane a continué à travailler comme une institution au service des femmes et de leurs enfants. Les femmes qui restent au Dulhane sont envoyées dans les maisons comme domestiques si elles sont capables de travailler. Les enfants reçoivent une éducation en fonction de leur âge. Selon les registres de janvier 1895, 10 femmes ont été envoyées dans les maisons pour faire le ménage. Les femmes qui ont des proches ou qui souhaiteraient être officiellement réinstallées ont été autorisées à quitter Dulhane. L'institution ne servait pas seulement les veuves; il a également fourni un abri, une protection et des services de santé aux personnes âgées, aux patients et aux enfants. Par exemple, les services d'éducation des enfants et de santé des patients ont également été fournis dans l'institution. Pour cela, un hôpital a été établi pour les soins de santé des personnes restantes au Dulhane. Cependant, cette institution a été fermée en 1895 et les femmes et leurs enfants ont été transférés à Dârülaceze.²⁹

Dârülaceze (*Une Maison des Pauvres*)

Dârülaceze était l'un des institutions de travail social les plus importantes de la période ottomane. Il a également entrepris une tâche très importante en termes de discipline des pauvres urbains, des personnes handicapées et des mendiants, qui perturbent l'ordre d'Istanbul. Dârülaceze est la première institution qui a été directement planifiée et ouverte par l'Empire ottoman

28 Abdullah Bay, "Osmanlı'da Kısa Ömürlü Bir Hayır Kurumu: Dulhane (1884-1896)", *Türkiyat Mecmuası*, Vol. 27 (1), 2017, p. 47-64.

29 Bay, *Ibid*, 2017, p.50-52.

conformément aux exigences et aux besoins de la société. En ce sens, une application liée aux mendiants qui a été mise en place depuis des centaines d'années dans des pays comme les Pays-Bas, l'Angleterre et la France dans la société occidentale, a commencé. La mendicité n'est plus interdite; et c'est même un crime. Si une personne mendie, elle sera arrêtée et amenée à Dârülaceze et si elle est incapable de travailler, elle résidera à Dârülaceze. S'il est capable de travailler, une procédure pénale sera appliquée et la personne sera condamnée à une amende. De plus, bien qu'ils soient seuls et handicapés, ceux qui insistent sur la mendicité et ne demandent pas au Dârülaceze seront punis de prison. Ainsi, comme l'a souligné Foucault dans l'exemple de la France, la philanthropie est désormais plus limitée et l'État a montré une présence plus forte et laïque dans le domaine social.³⁰

La guerre de 1877-1878 a eu un effet profond sur la fondation de Dârülaceze à Istanbul. En fait, après cette guerre, l'ordre public a commencé à se détériorer avec la migration vers Istanbul, d'autres géographies ottomanes telles que les Balkans et le Caucase. Une grande partie des immigrants ayant des problèmes de logement et de revenu ont commencé à mendier. Face aux problèmes croissants, le *Département d'État de Sûra-i Tanzimat*³¹ prit d'importantes décisions concernant les mendiants lors de la réunion du 7 septembre 1886. Lors de cette réunion, il a été déterminé que le nombre de mendiants à Istanbul avait plus augmenté et beaucoup d'entre eux préféraient mendier alors qu'ils étaient capables de travailler. En outre, il a été déclaré que certaines filles et garçons ayant participé à des pauvres urbains et des mendiants étaient impliqués dans des délits tels que la prostitution. Donc, les mesures nécessaires ont été prises en décidant d'interdire les mendiants à Istanbul, d'envoyer dans leur ville natale qui est venu d'autres villes ou géographies et de prendre soin des personnes qui n'ont pas de famille en Dârülaceze. Cependant, bien que ces décisions aient été prises et mises en œuvre, l'autorisation du Sultan pour la fondation de Dârülaceze n'a été obtenue que le 30 mars 1890.³² Ainsi, la base juridique de la fondation de Dârülaceze a été créée et pour la première fois, dans l'Empire ottoman, les pauvres ont été séparés comme des mendiants, des enfants abandonnés, des personnes handicapées et des criminels. En fait, dans les services sociaux fournis par l'Empire, l'assistance était fournie sans aucune discrimination entre les personnes à faible revenu économique. Ainsi, une langue et une pratique se sont développées parallèlement au discours du monde occidental, comme dans le cas de la loi d'Elisabeth (1834) sur les pauvres en Angleterre.³³

De nombreuses lois sur les mendiants ont été adoptées juste avant et après la fondation de Dârülaceze. Par exemple, *Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname* (loi

30 Karatay, Ibid, 2007, p. 118.

31 *Le Conseil d'État (aujourd'hui, Danıştay)*.

32 Nuran Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi*, İstanbul: Darülaceze Vakfı Yayınları, 1997.

33 Karatay, Ibid, 2007, p. 119.

sur la prévention de la mendicité) promulguée le 17 avril 1980 est la première de celles-ci. Plus tard, de nombreuses lois et réglementations sur ce sujet ont également été promulguées. De cette façon, nous voyons que l'empire prend plus de place dans le domaine social en légiférant, en institutionnalisant et en prenant des mesures importantes vers la modernisation de la vie sociale. Dans la modernisation de l'Empire ottoman, le traitement des pauvres urbains tels que les mendiants et les enfants abandonnés qui causent des troubles publics sont devenus pour la première fois l'occupation centrale de l'Empire ottoman.³⁴ En 1895, un autre document officiel sur le règlement intérieur de Dârülaceze a été publié. Avec ce document, l'organisation de l'institution, le mode de fonctionnement, les conditions d'acceptation et les sanctions à appliquer ont été déterminés. Selon le règlement, il y aurait un directeur et directeur adjoint de Dârülaceze, un comptable, un commis, un imam, un muezzin, des pasteurs catholiques/orthodoxes/grégoriens pour les chrétiens, un rabbin pour les juifs. Il y aurait aussi deux enseignants distincts pour enseigner aux enfants musulmans et non musulmans, des maîtres pour enseigner divers arts et deux chefs différents pour les femmes et les hommes. De plus, il y aurait un médecin-chef, deux médecins, deux chirurgiens, deux pharmaciens et autant de travailleur sociaux que nécessaire pour l'hôpital de Dârülaceze.³⁵

Dârülaceze, qui a été ouverte avec ces lois et règlements juridiques, est une institution qui a survécu non seulement de la période ottomane à l'établissement de la République, mais aussi à nos jours. Lorsque les archives ottomanes sont examinées, on constate que de nombreuses femmes âgées, orphelines et personnes handicapées sont admises à Dârülaceze et y reçoivent des services sociaux. Depuis 1896, Dârülaceze a fourni des services de protection sociale à plus de 70.000 personnes, dont plus de 30.000 enfants. Dârülaceze continue de servir dans le même campus et bâtiment où il a été fondé pour la première fois et à mener des activités de travail social pour ceux qui en ont besoin.³⁶

Dârülhayr-ı Âli (*Une Ecole des Enfants Pauvres et Orphelins*)

Les effets négatifs de la guerre de 1877-1878, dans laquelle l'Empire ottoman est entré dans le dernier quart du XIXe siècle et les résultats les plus graves, ont été ressentis dans tout l'empire, en particulier à Istanbul. À la suite de cette guerre, de nombreux immigrants du Caucase et des Balkans sont venus dans l'empire. Ces immigrants avaient de nombreux besoins tels que le logement, la santé, l'éducation et l'emploi. L'insuffisance des fondations qui ne sont plus efficaces comme avant pour répondre à ces besoins a conduit les immigrants et la société ottomane à traverser une période difficile. De plus, le fait que l'empire

34 Yıldırım, Ibid, 1997, p.7.

35 Hidayet Yavuz Nuhoglu, "Dârülaceze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Vol. 8, 1993a, p. 513.

36 Dârülaceze, <https://www.darulaceze.gov.tr/> (Date d'accès: 30.01.2020)

ne disposait pas de l'ancien pouvoir économique et ait été condamné à verser une compensation élevée à la Russie après la guerre. Tous ces développements ont rendu les affaires administratives plus difficiles.

D'autre côté, la dégradation progressive de la structure sociale, l'augmentation des décès en raison des guerres ou des épidémies ont conduit à de nombreux orphelins à travers l'empire. En particulier, le nombre d'enfants orphelins a augmenté avec l'arrivée de nouveaux groupes d'immigrants à Istanbul et est devenu un grave problème social et urbain. Certains enfants aient été placés de Darüşşafaka et de Dârülaceze; mais de nombreux enfants ont dû vivre seuls dans la ville. Le travail social et les services de protection fournis par l'empire étaient insuffisants pour résoudre ce problème. Premièrement, à l'échelle de l'empire, il était prévu d'ouvrir des orphelinats pour les enfants seuls sous le nom de *Dârüleytâm*. Cependant, comme mentionné ci-dessus, le fait que les Ottomans recevraient une compensation à la Russie après la guerre et les finances déjà corrompues ne le permettaient pas. Ainsi, il a été décidé d'ouvrir à court terme une autre institution à plus petite échelle.³⁷ Enfin, en 1903, Dârülhayr-ı Âli a été ouvert afin de servir 300 orphelins à Istanbul. Le nombre d'enfants servis dans cette institution a atteint jusqu'à 400 au fil du temps. Il est même indiqué dans certaines sources que ce nombre atteint jusqu'à 500 enfants.³⁸ Ces nombres sont également très importants pour déterminer combien de telles institutions sont nécessaires dans la dernière période de l'Empire ottoman. Il y a une demande toujours croissante à Istanbul et un empire insuffisant pour répondre à cette demande.

Dârülhayr-ı Âli était initialement conçu comme un orphelinat en tant que préparation aux écoles industrielles pour les jeunes et les enfants sans emploi qui avaient besoin de protection. La période d'enseignement était prévue sur sept ans, un an étant en préparation. Il était indiqué que l'âge des enfants devant être acceptés à l'école se situait entre cinq et sept ans.³⁹ Le programme d'études préparé pour Dârüleytâm, qui devait être établi auparavant, a été utilisé pour Dârülhayr-ı Âli. Ces cours comprennent de nombreuses matières différentes, des mathématiques à la chimie qui sont requises dans les affaires industrielles, et des cours de religion aux cours d'art, de l'éducation physique à l'artisanat et de l'histoire à la géographie.⁴⁰ Lorsque le curriculum est examiné, il est possible de rencontrer un programme qui peut être considéré comme multidisciplinaire même aujourd'hui. Dans les revues d'archives, aucune information détaillée sur les qualifications des enseignants ou sur l'adéquation et les capacités des salles

37 Nurdan Şafak, "Dârüleytamda Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, No. 2, 2013, p. 264.

38 Bedrettin Kesgin, *Kamu Sorumluluğunda Sosyal Hizmet*, İstanbul: Açılım Kitap, 2012, p. 65.

39 Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyyet (1876-1914)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, p. 247.

40 Nadir Özbek, "İkinci Abdülhamid ve kimsesiz çocuklar: Darülhayr-i Ali", *Tarih ve Toplum*, Vol. 31, No. 182, 1999, p. 16.

de classe n'est disponible. Cependant, le bâtiment prévu pour être construit dans la région de l'Acıbadem pour Dârülhayr-ı Âli n'a pas pu être construit et l'éducation a commencé dans un autre bâtiment (la Maison de Madame Zeynep⁴¹) qui appartient à l'empire. Seulement, un bâtiment de menuiserie a été construit dans le jardin et il a été utilisé pour des travaux nécessitant de la menuiserie.⁴²

Dârülhayr-ı Âli, qui a été ouvert dans des conditions difficiles, visait principalement à offrir une éducation gratuite et des services d'hébergement aux enfants musulmans sans-abri d'Istanbul, était l'un des services sociaux les plus importants de l'Empire. Pendant cette période, il existe différents orphelinats ouverts par des non-musulmans dans l'Empire ottoman pour les orphelins non-musulmans. L'admission des étudiants à Dârülhayr-ı Âli, qui sert également d'orphelinat au sens moderne, a été temporairement suspendue en 1908. Plus tard, lorsque Dârüleytâm a commencé à ouvrir, il a été décidé de fermer. En fait, dans cette année, une révolution appelée la Révolution des jeunes Turcs a eu lieu dans l'Empire ottoman et le Sultan Abdülhamid II a été destitué. Dârülhayr-ı Âli a été ouvert par le Sultan Abdülhamid II et le Parti de l'Union et du Progrès⁴³, fondé par les Jeunes Turcs, était contre aux valeurs symboliques liées à la personnalité et au régime du sultan. Donc, c'est peut être considéré comme un facteur important dans la fermeture de Dârülhayr-ı Âli. D'autre côté, il est également évident que la politique d'ouverture du domaine de l'aide sociale aux institutions et organisations de la société civile en raison de l'insuffisance du budget de l'empire a un effet sur la fermeture de Dârülhayr-ı Âli.⁴⁴

Dârüleytâm (*Des Orphelinats de l'Empire Ottoman*)

Ce sont les premières années du XXe siècle et l'Empire ottoman est entré dans ce nouveau siècle avec des dizaines de guerres derrière lui. Les Guerres balkaniques, en particulier ces dernières années, ont laissé l'empire dans une situation très difficile. De plus, la Première Guerre mondiale, qui a commencé en 1914, est considérée comme le début de la fin. Dans ces guerres, des milliers de personnes ont perdu la vie ou ont dû quitter leur famille et se rendre au front. L'Empire ottoman a été une période très difficile sur les plans administratif, financier et économique, et a également émergé de nombreux problèmes sociaux qui doivent être combattus dans la géographie impériale, en particulier à Istanbul. Le problème le plus important et prioritaire parmi ces problèmes sociaux est la protection, les soins et l'éducation des orphelins (en fait, ces enfants sont aussi l'avenir de l'empire). En fait, diverses activités sont menées pour répondre à ces besoins par le biais d'institutions et d'organisations

41 En turc: *Zeynep Hanım Konağı*

42 Özbek, Ibid, 1999, p. 16-17.

43 En turc: *İttihat ve Terakki Fırkası*

44 Karatay, Ibid, 2007, p. 121.

telles que Darüşşafaka, Dârülaceze et Dârülhayr-ı Âli. Cependant, étant donné le nombre élevé d'orphelins et la largeur de la géographie impériale; on constate que ces institutions et organisations sont inadéquates et ne servent qu'à répondre aux besoins d'Istanbul.

Dans ce contexte, il a été décidé de créer une structure qui était auparavant prévue et qui pourrait fournir des services de protection, des soins et d'éducation aux orphelins dans toute la géographie impériale. Ainsi, Dârüleytâm, qui peut être appelé les orphelinats comme le nom actuel, a été fondée le 25 novembre 1914.⁴⁵ Le premier Dârüleytâm a été mis en service à Bebek Mansion, qui a été donné à l'institution par Sait Halim Pacha.⁴⁶ Les enfants ont appris à lire et à écrire et ont essayé de gagner une profession à Dârüleytâm. Les enfants âgés de 7 à 13 ans étaient scolarisés selon un programme d'études au niveau de l'école primaire. Les enfants âgés de 10 à 13 ans, qui ne pouvaient pas terminer leurs études primaires, ont reçu une formation pratique dans une profession et après ont participé au moins deux heures de cours par jour. Ceux qui ont terminé l'enseignement primaire ont ensuite poursuivi leur formation professionnelle dans le domaine de leur choix.⁴⁷

Les formations dispensées à Dârüleytâm varient en fonction de l'âge des enfants. Bien que l'éducation des enfants en période préscolaire soit généralement des activités et des jeux, il n'y a pas d'activités comme les ablutions et la prière dans leurs programmes quotidiens. Au lieu de cela, les activités de sommeil et de repos sont incluses à midi. D'autre part, les programmes quotidiens des enfants âgés de 7 à 13 ans commencent par des ablutions et des prières à 05h30 du matin et sont complétés par des prières de nuit.⁴⁸ Lorsque les conditions d'admission des étudiants de Dârüleytâm sont examinées; dans les premières années, il y a des conditions (comme le décès des parents et/ou le martyre ou la solitude) chez les enfants qui seront admis à l'institution. Cependant, on constate que ces conditions deviennent plus souples au cours de la période suivante. Dans ce processus, les enfants vivant avec l'un de leurs parents, mais à faible revenu économique, ont commencé à être acceptés dans l'institution, qu'ils soient musulmans ou non musulmans.

Initialement, la fondation et l'administration de Dârüleytâm étaient gérées sous les auspices du Parti de l'Union et du Progrès en tant qu'activité politique; mais, il a ensuite été transformé en une activité du gouvernement et

45 Hidayet Yavuz Nuhoglu, "Darüleytamlar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Vol. VIII, 1993b, p. 521.

46 Hasan Şenocak, "Sosyal Güvenlik Sistemini Oluşturan Bileşenlerin Tarihi Süreç Işığında Değerlendirilmesi" *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, No. 56, 2009, p. 448.

47 Faruk Öztürk & Duygu S. Güler Öztürk, "Okul Öncesi Eğitimde Çocuk Gelişimi ve Psikolojisi Dersine Yönelik İlk Çalışmalar", *Elementary Education Online*, Vol. 6 (1), 2007, p. 144-153.

48 Ersin Müezzinoğlu, "I. Dünya Savaşı esnasında yetim ve öksüz çocukların himayesi ve eğitimi: Darüleytamlar" *History Studies*, Vol. 4 (1), 2012, p. 399-417.

du Ministère de l'Éducation. Après l'abolition des capitulations, les bâtiments tels que les écoles et les monastères des États qui combattaient pendant la Première Guerre mondiale ont été saisis par le gouvernement ottoman. Plus tard, ces bâtiments ont été évacués et attribués à Dârüleytâm. L'expansion de Dârüleytâm dans tout l'empire, l'augmentation rapide du nombre d'étudiants et de personnel en peu de temps, ont rendu difficile la gestion de ces institutions. Pour cette raison, la direction générale de Dârüleytâm a été créée afin d'être gérée à partir d'un centre unique et d'une meilleure administration. Ainsi, il visait à gérer tous les orphelinats sous un même centre.⁴⁹

D'autre côté, l'augmentation du nombre de Dârüleytâm combinée avec les conditions de la Première Guerre mondiale à cette époque ont causé des problèmes économiques et de gestion. Suite à ces développements, il a été décidé de fermer certains orphelinats établis dans différentes parties de l'empire; de renvoyer certains des étudiants dans leurs familles et de transférer les enfants restants dans les orphelinats d'Istanbul. Cependant, après l'armistice de Moudros⁵⁰ en 1918, lorsque les forces alliées ont occupé Istanbul, les bâtiments (anciennes écoles et monastères appartiennent à des minorités) précédemment donnés aux orphelinats ont été repris. Ces événements ont placé Dârüleytâm dans une situation très difficile. Ces orphelinats ont été fermés à partir de l'extérieur d'Istanbul, en raison de la guerre prolongée, des difficultés financières, du manque de nourriture et de bâtiments appropriés.⁵¹ Après cette date, il n'y a aucune activité ou effort de l'Empire ottoman lié à des domaines sociaux tels que la protection, les soins ou l'éducation des enfants. En fait, l'Empire ottoman s'est officiellement effondré peu après cette date. Désormais, une structure qui fonctionne différemment des fondations et commence à fonctionner par le biais d'associations a vu le jour. Dans la période suivante, les activités en particulier pour les orphelins se sont poursuivies à travers cette formation.

Conclusion

La période entre *le Hatt-i Sharif de Gulhane*⁵² (1839) et la déclaration de *la Deuxième ère constitutionnelle*⁵³ (1908) est une période où différents efforts d'institutionnalisation sont réalisés dans le service de protection des enfants, des femmes, des pauvres, des personnes âgées et handicapées avec pour effet l'idée de modernisation. Il est observé que de nombreuses institutions différentes ont été ouvertes en particulier à l'époque du Sultan Abdülhamid II. La caractéristique la plus frappante de ces institutions est qu'elles ont été créées dans une structure laïque à la suite de leurs efforts pour moderniser l'État

49 Müezzinoğlu, Idib. p.402-403.

50 En turc: *Moudros Ateşkes Antlaşması*

51 Ünal, Ibid, 2012, p.22.

52 En turc: *Tanzimat Fermanı*

53 En turc: *II. Meşrutiyet*

et s'adapter aux évolutions du monde. Par conséquent, cette structure a non seulement permis la modernisation de l'Empire ottoman et de ses institutions, mais a également contribué à la préparation de l'infrastructure institutionnelle de la nouvelle république à établir sur la base de la laïcité. Nous pouvons dire que la structure laïque de ces institutions est une première dans l'Empire ottoman, qui était régi conformément à la culture et à la loi islamiques. De nombreuses activités des orphelinats ouverts par Mithat Pacha dans la province de Niş aux travaux de *Himaye-i Etfal*⁵⁴ établi à Istanbul sont un indicateur des activités de travail social menées pour la protection, les soins et l'éducation des orphelins au cours des dernières années de l'Empire ottoman. Cependant, dans cette étude, seules les pratiques menées par l'État avec la permission et le soutien des sultans sont incluses. Hors de cela, comme indiqué sous le titre des fondations dans la section d'introduction, de nombreuses activités d'assistance sociale et de solidarité ont été menées à des fins philanthropiques. Cependant, ces pratiques de travail social n'entrent pas dans le cadre de cette étude.

Dans la dernière période de l'Empire ottoman, en dehors des institutions mentionnées jusqu'à présent, aucune autre institution ouverte par l'empire et exerçant des activités de travail social n'est rencontrée. Cependant, compte tenu des caractéristiques économiques, administratives, sociales, culturelles et internationales de la période examinée dans cette étude, on peut dire que des études considérables ont été réalisées. Cette période coïncide avec les dernières années de l'empire vieux de 600 ans. Pendant cette période, l'empire a connu des guerres très violentes et destructrices (La guerre de 1877-1878, Les Guerres balkaniques et La Première Guerre mondiale). À la suite de ces guerres, de nombreux immigrants de nombreuses parties de l'empire, en particulier des Balkans et du Caucase, sont venus en Anatolie et à Istanbul. Avec l'augmentation du nombre d'immigrants, de nombreux problèmes économiques, administratifs et sociaux sont apparus. La structure économique et administrative, déjà corrompue et mauvaise, n'a pas pu résoudre ces problèmes.

En conséquence, malgré toutes ces négativités, les activités de travail social de l'empire qui ont été menées récemment, ont été la base des politiques et des pratiques de protection sociale qui émergeront après l'établissement de la République moderne. En fait, on constate que certaines institutions telles que Darüşşafaka ont continué après la déclaration de la République et ont suivi leurs activités jusqu'à aujourd'hui avec le soutien de la société civile.

«Seul on va plus vite, ensemble on va plus loin.»

Proverbe Africain

54 C'est le nom de la structure qui sera nommée Agence de protection de l'enfance après la déclaration de la République. Aujourd'hui, elle est connue sous le nom de maisons d'enfants et est affiliée au Ministère de la Famille, du Travail et des Services Sociaux.

REFERENCES

I. Les Livres

- AKYÜZ, Emine, *Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması*, Ankara, 2000, Ankara Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BARKAN, Ömer Lütfi & Ayverdi, Ekrem Hakkı, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*, İstanbul, 1970, Baha Matbaası.
- İZZET, Mehmet, Mehmed Esad, Osman Nuri Ergin ve Ali Kami, *Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, İstanbul, 1927, Evkaf-i İslamiyye Matbaası.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014.
- KESGIN, Bedrettin, *Kamu Sorumluluğunda Sosyal Hizmet*, İstanbul, 2012, Açılım Kitap.
- KOÇ, Aylin, "Öksüz ve Yetim Çocuklar için Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka", *Savaş Çocukları-Öksüzler ve Yetimler* (dans), (ed.) Emine Gürsoy-Naskali ve Aylin Koç, İstanbul, 2003, Umut Kağıtçılık.
- LAMBELET, Alexandre, *La philanthropie*, Paris, 2014, Les Presses de Sciences Po.
- OKAY, Cüneyd, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*, İstanbul, 1998, Kırkambar Yayınları.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, 2000, Kronik Kitap.
- ÖZBEK Nadir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914)*, İstanbul, 2002, İletişim Yayınları.
- YILDIRIM, Nuran, *İstanbul Darülaceze Müessesesi*, İstanbul, 1997, Darülaceze Vakfı Yayınları.

II. Les Encyclopédies

- AYHAN, Halis & Maviş, Hakkı, "Darüşşafaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1994, p.7-9.
- NUHOĞLU, Hidayet Yavuz, "Dârülaceze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Vol. 8, 1993a, p. 512-514.

NUHOĞLU, Hidayet. Yavuz, "Darüleytamlar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Vol. VIII, 1993b, p. 521.

III. Les Dissertations

Karatay, Abdullah, *Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

IV. Les Articles

BAY, Abdullah, "Osmanlı'da Kısa Ömürlü Bir Hayır Kurumu: Dulhane (1884-1896)". *Türkiyat Mecmuası*, Vol. 27 (1), 2017, p. 47-64.

BAYARTAN, Mehmet, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, No. 10 (1), 2008, p. 157-175.

BILICI, Faruk, "Acteurs de développement des relations entre la Turquie et le monde turc: les vakıfs." *Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien*, V.14, N.1, 1992, p. 17-29.

BILICI, Faruk, "Sociabilité et expression politique islamistes en Turquie: Les nouveaux "Vakıfs", *Revue française de science politique*, V.3, 1993, p. 412-434.

ÇAHA, Ömer, & M. Lutfullah Karaman, "Civil Society in the Ottoman Empire", *Journal of Economic & Social Research*, V.8, N.2, 2006, p.53-81.

ÇAHA, Ömer, "Osmanlı Devleti'nde Sivil Toplum", *Anakara Üniversitesi Dergisi*, 2000.

ÇIZAKÇA, Murat, "Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları" *TÜSEV Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet*, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, 2006, p. 21-31.

ERTEM, Adnan, "Osmanlıdan Günümüze Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, No. 36, 2011, p. 25-65.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Osmanlılarda Vakıf Müessesesi", *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 1, 1984, p. 98-99.

KARATAŞ, Zeki, "Osmanlı Devleti'nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, Vol. 1 (1), 2015, p. 16-31.

MARDIN, Şerif, "Le concept de société civile en tant qu'élément d'approche de la société turque", *Les Temps Modernes*, (456-457), 1984, p. 53-65.

- MARDIN, Serif, "Power, civil society and culture in the Ottoman Empire", *Comparative Studies in Society and History*, V.11. N.3, 1969, p. 258-281.
- MÜEZZINOGLU, Ersin, "I. Dünya Savaşı esnasında yetim ve öksüz çocukların himayesi ve eğitimi: Darüleytamlar", *History Studies*, Vol. 4 (1), 2012, p. 399-417.
- ÖZBEK, Nadir, "The politics of poor relief in the late Ottoman Empire 1876-1914." *New Perspectives on Turkey*, 1999, p.1-33.
- SOYDAN, Aynur, "Darüşşafaka Tarihinden Kesitler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, No. 3, 2003, p. 249-268.
- ŞAFAK, Nurdan, "Dârüleytamda Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, No. 2, 2013, p. 261-283.
- SAUVAN, Yvette, "Une liste de fondations pieuses (waqfiyya) au temps de Sélim II", *Bulletin d'études orientales*, V.28, 1975, p. 231-257.
- ŞENOCAK, Hasan, "Sosyal Güvenlik Sistemini Oluşturan Bileşenlerin Tarihi Süreç Işığında Değerlendirilmesi", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, No. 56, 2009, p. 448.
- ÖZBEK, Nadir, "İkinci Abdülhamid ve kimsesiz çocuklar: Darülhayr-i Ali", *Tarih ve Toplum*, Vol. 31, No. 182, 1999, p. 11-20.
- ÖZBEK, Nadir, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Sosyal Yardım' Uygulamaları 1839-1918" *Toplum ve Bilim*, 83, Kış 99/00, 2000, p. 115-122.
- ÖZBEK, Nadir, "Osmanlıdan Günümüze Darülaceze", *Toplumsal Tarih Dergisi*, No. 288, 2017, p. 52-63.
- ÖZTÜRK, Faruk & Öztürk, Duygu S. Güler, "Okul Öncesi Eğitimde Çocuk Gelişimi ve Psikolojisi Dersine Yönelik İlk Çalışmalar", *Elementary Education Online*, Vol. 6 (1), 2007, p. 144-153.
- ÜNAL, Vehbi, "Osmanlının Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 36 (2), 2012, p. 1-27.

V. Ressources Internet

- Lefevre, Sylvain (2016). *La philanthropie, un mode d'action contestataire?* <https://laviedesidees.fr/La-philanthropie-un-mode-d-action-contestataire.html> (Date d'accès: 28.01.2020)
- <https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihce> (Date d'accès: 29.01.2020)
- <https://www.darulaceze.gov.tr/> (Date d'accès: 30.01.2020)

<https://www.degisti.com/index.php/archives/18475> (Date d'accès: 03.02.2020)

<https://www.gzt.com/jurnalist/osmanlida-ve-cumhuriyetin-ilk-yillarinda-darulaceze-2953027> (Date d'accès: 03.02.2020)

<https://twitter.com/hayalleme/status/1196756791209742338/photo/2> (Date d'accès: 03.02.2020)

<http://ruhiyatci.com/osmanlida-yetim-ve-oksuzlere-verilen-ehemmiyet.html> (Date d'accès: 03.02.2020)

<https://www.fikriyat.com/tarih/2018/03/27/osmanlinin-yetimler-yurdu-druleytm> (Date d'accès: 03.02.2020)

ANNEXE

Photo 1. Bâtiment de Darüşşafaka prise pendant la période ottomane
<https://www.degisti.com/index.php/archives/18475> (Date d'accès: 03.02.2020)

Photo 2. Personnes âgées et handicapées, dans le jardin de Dârülaceze
<https://www.gzt.com/jurnalist/osmanlida-ve-cumhuriyetin-ilk-yillarinda-darulaceze-2953027>
(Date d'accès: 03.02.2020)

Photo 3. Dârülhayr-ı Âli, les enfants se tenaient devant la Maison de Madame Zeynep

<https://twitter.com/hayalleme/status/1196756791209742338/photo/2>

(Date d'accès: 03.02.2020)

Photo 4. Les filles se tenaient devant Dârüleytâm

<http://ruhiyatci.com/osmanlida-yetim-ve-oksuzlere-verilen-ehemmiyet.html>

(Date d'accès: 03.02.2020)

Geliş Tarihi : 03.02.2020
Kabul Tarihi: 01.12.2020

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XX/41 (2020-Güz/Autumn), ss. 415-446.

Araştırma Makalesi / Research Article

YENİ BİLGİLER IŞIĞINDA CHESTER PROJESİNİN İLK BAŞVURU SÜRECİ 1908-1912

Hasan Taner KERİMOĞLU*

Öz

Osmanlı ülkesinde demiryolları inşası, 19. yüzyıldan itibaren uluslararası rekabetin konusu olmuştur. 20. yüzyılın başında Amerikalı bir grubun bu rekabete katılması, demiryolları konusundaki mücadeleye yeni bir boyut kazandırdı. Amerikalı Amiral Chester'ın ilk olarak 1908'de gündeme gelen projesi, yaklaşık 15 yıl boyunca Türk siyasetini meşgul etmiştir. Chester projesi, Doğu Anadolu'dan Mezopotamya'ya kadar inen bir demiryolu inşa etme projesiydi. Fakat projeyi asıl önemli kılan neden, demiryolunun geçtiği bölgedeki yer altı kaynaklarına Amerikalı grubun el koyacak olmasıydı. Bu nedenle proje, hem diğer devletlerin tepkisini çekti hem de Osmanlı bürokrasisinde kaygı uyandırdı. Projenin ilk başvuru sürecini (1908-1912) ele alan bu makalede, konuyla ilgili Osmanlı arşivi ile basını temel kaynak olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Chester projesi, II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı-Amerikan ilişkileri, demiryolları.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
(taner.kerimoglu@deu.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-8636-2253).

THE FIRST APPLICATION PROCESS OF THE CHESTER PROJECT IN THE LIGHT OF NEW INFORMATION 1908-1912

Abstract

The construction of railways in the Ottoman country has been the subject of international competition since the 19th century. The entry of an American group into this competition at the beginning of the 20th century gave a new dimension to the struggle over railways. The American Admiral Chester's project, which first came to the agenda in 1908, occupied Turkish politics for about 15 years. Chester project was a project to build a railway from Eastern Anatolia to Mesopotamia. However, the main reason that made the project important was that the American group would seize the underground resources in the area where the railway passed. For this reason, the project received reaction from other states and aroused anxiety in the Ottoman bureaucracy. In this article, which deals with the first application process of the project (1908-1912), the Ottoman archive and the press are used as the main resources.

Keywords: *Chester Project, Second Constitutional Period, Ottoman-American Relations, Railways.*

Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gittikçe şiddetlenen Osmanlı toprakları üzerindeki emperyalist rekabetin en önemli çatışma alanlarından birisini demiryolları meselesi oluşturuyordu. Sanayileşmenin kendilerine sağladığı ekonomik ve teknolojik avantajları siyasal boyuta taşımak isteyen emperyalist ülkeler, kapitalist sisteme henüz dâhil olmamış Batı-dışı toplumları çeşitli araçlar vasıtasıyla dünya-sistemine çektiler. Kapitalist üretim tarzının "merkez" ülkelerden, sanayileşmesini henüz gerçekleştirememiş "çevre" ülkelere ihracında, ticaret ve sermaye aktarımının yanı sıra altyapı yatırımlarının da büyük bir rolü bulunuyordu¹. Batılı ülkeler tarafından çevre ülkelerde inşa edilen demiryolları ve limanlar, sanayileşmemiş, fakat değerli maden kaynaklarına ve tarımsal ürünlere sahip ülkelerdeki ürünlerin Batıya taşınmasında kritik öneme sahipti. Osmanlı topraklarında inşa edilen demiryolları da devletin verdiği kilometre garantisi yüzünden, Avrupalı ülkelere hem büyük kârlar sağlarken hem de ülkenin emperyalist rekabette nüfuz bölgelerine ayrılmasında önemli rol oynuyordu².

1 Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1970, 5 4, s. 289.

2 Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yay., İstanbul, 1997, s. 193.

Kendi olanaklarının yetersizliği nedeniyle demiryollarının yapımı konusunda büyük devletlere muhtaç durumda olan Osmanlı Devleti, askeri ve ekonomik gereksinimlerini de dikkate alarak bu soruna çözüm bulmaya çalıştı. Devlet, yabancı şirketlere verdiği imtiyazlarla, merkezi yönetimin imparatorluk coğrafyası üzerindeki etkisini güçlendiren bu yeni teknolojiyi edinmek istedi. Buna karşın Batılı şirketlere verilen ayrıcalıklar, devletin kendi topraklarındaki maden kaynakları üzerindeki kontrolünü yitirmesi ve emperyalist rekabetin şiddetlenmesine yol açtı. Osmanlı toprakları içinde yer alan ve bugün "Ortadoğu" olarak bilinen bölgede petrolün bulunması, Batılı ülkelerin bölgeye yönelik ilgilerinin artması sonucunu doğurdu. İngiltere ve Fransa arasında başlayan demiryolu imtiyazı edinme yarışına 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde Almanya da katılmış ve böylece "şark meselesi" ne yeni bir boyut daha eklenmişti.

Berlin'den Bağdat'a uzanacak bir demiryolu yapımının imtiyazını uzun süren görüşmelerin sonrasında Almanların 1903 yılında almaları³, Osmanlı toprakları üzerinde emperyal emeller besleyen İngiliz, Fransız ve Rus yönetimlerini tedirginliğe sevk etmişti. II. Abdülhamit yönetiminin büyük devletler karşısında izlediği "denge" siyaseti, Almanya'nın Osmanlı ülkesindeki nüfuzunun giderek artmasına neden oluyordu⁴. Bağdat demiryolunun Almanlara verilmesinin tetiklediği büyük devletler arasındaki çekişme, I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nin İtilaf ülkeleriyle ilişkilerindeki temel etkenlerden birisiydi⁵.

Hem ekonomik hem de siyasal yönden büyük fırsatlar sunan Osmanlı topraklarında demiryolu imtiyazı elde etme yarışına, 20. yüzyılın başlarında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) de katıldı. İngiltere'den bağımsızlığını kazanmasından sonra Monroe doktrini (1823) ile Avrupa devletleri arasındaki rekabetin dışında kalan ve tüm uğraşını Amerika kıtasındaki nüfuzunu arttırmaya adanmış ABD, 19. yüzyılın sonuna doğru büyük bir sanayi gücü olarak ortaya çıkmıştı. Bu süreçte Osmanlılarla ilişkileri, ticari faaliyetler ve misyonerlik çalışmalarının ötesine geçmeyen Amerika'nın⁶, Osmanlı Devleti'yle ilişkilerini arttırmasına yol açan gelişmelerden birisi de Chester projesiydi⁷. Öyle ki Chester projesi hem Osmanlı Devleti'nin son yıllarında hem de yeni Türk devletinin kurulma sürecinde Türk-Amerikan ilişkilerine etki etmiştir. Biz

3 Vahdettin Engin, "Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti", *Türkler*, XIV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 832.

4 II. Abdülhamit döneminde Osmanlı İmparatorluğu üzerinde giderek artan Alman etkisi için klasikleşmiş şu çalışmaya bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yay., İstanbul, 2015.

5 Murat Özyüksel, "Anadolu ve Bağdat Demiryolları", *Osmanlı*, III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 670-672.

6 Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri konusunda bilgi için bkz. Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yay., Ankara, 2001.

7 "Chester" adı hem Osmanlı arşiv belgelerinde hem de dönemin basınında farklı biçimlerde yazılmış olsa da biz bu makalede standart olması açısından orijinal biçimini kullanmayı uygun gördük. Fakat Meclis-i Mebusan zabıt ceridesinden yapılan doğrudan alıntılarda, metinde yer aldığı biçimiyle kullandık.

bu çalışmada, Chester projesinin II. Meşrutiyet dönemindeki başvuru sürecini, Osmanlı kaynaklarından edindiğimiz bilgiler çerçevesinde ele almayı ve böylece meseleye “içeriden” bir bakış sergilemeyi amaçlıyoruz.

1. Chester Projesi'nin Ortaya Çıkışı

Amerikalıların Osmanlı topraklarında demiryolu inşa projeleri, 19. yüzyılın ikinci yarısında gündeme gelmiştir. Osmanlı ülkesindeki ekonomik olanaklardan yararlanmak isteyen Amerikalılar, demiryolu imtiyazı elde etmek için diğer devletlerin yanı sıra girişimlerde bulunmaktan geri kalmadılar. 1885'te Jesse Grant isimli bir Amerikalı, Basra Körfezi'nden İskenderun'a ulaşan bir demiryolunu inşa edebilmek için İstanbul'daki ABD elçisine başvurmuş, fakat elçinin girişimlerine rağmen bu talep II. Abdülhamit yönetiminden ilgi görmemişti⁸.

Amerikalıların demiryolları konusundaki en önemli girişimleri ise 20. yüzyılın başında gündeme geldi. Yaklaşık on beş yıl boyunca Türk-Amerikan ilişkilerinin önemli gündem maddelerinden birini oluşturacak olan bu girişim, kısaca “Chester Projesi” olarak bilinmekteydi. Proje, II. Abdülhamit dönemindeki Ermeni olayları sırasında ortaya çıkan zararı Osmanlı Devleti'nin tazmin etmesini sağlamak için Amerikalı Amiral Colby Mitchell Chester'ın 1900 yılında İstanbul'a gelmesiyle⁹ ortaya çıkmıştır. Çünkü Amiral Chester, bu ziyareti sırasında Türkiye'nin Amerikan girişimciler için büyük olanaklara sahip olduğunu kavramıştı. Diğer yandan 1906'da Osmanlı ülkesine gelen C. Arthur Moore, kayınbiraderi ve aynı zamanda amiralin oğlu olan M. Chester Jr.'ı Halep'ten İskenderun'a kadar uzanan bir demiryolu projesi konusunda ikna etmişti. Daha sonra babalarının da desteğini alan bu ikili, projeyi hayata geçirmek için girişimlere başladılar. Amiral Chester ise 1908 yazında Cenova'da katıldığı konferanstan sonra İstanbul'a gelerek söz konusu proje için temaslarda bulunmaya başladı¹⁰.

Chester grubunun II. Abdülhamit yönetimi ile demiryolu imtiyazı konusunda görüşmeler yürütmesine ve bu konuda büyük bir ilerleme kaydetmesine karşın 1908 Temmuz'unda yaşanan Jön Türk Devrimi, Amerikalıların karşılarında yeni bir muhatap bulmalarına neden oldu. Her ne kadar iktidarı tam olarak ellerine geçiremeseler de dönemin en önemli siyasal aktörü haline gelen İttihatçılar, diğer konularda olduğu gibi, demiryolları meselesinde de son sözü söylemek niyetindeydiler.

8 Erhan, *a.g.e.*, s. 377.

9 Amiral Chester'ın hem İstanbul'a ilk geldiği tarih hem de sonraki gelişi konusunda farklı bilgiler verilmektedir. Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s. 115-120.

10 John A. De Novo, “A Railroad for Turkey: The Chester Project, 1908-1913”, *The Business History Review*, Vol. 33, No. 3, (Autumn, 1959), s. 303.

Osmanlı Hükümeti'nden bir demiryolu imtiyazı elde etmek o tarihlerde, çok yönlü bir strateji izlemeyi gerektiriyordu. Çünkü Jön Türk Devrimi'nden sonra, demiryolu imtiyazı gibi önemli konularda Babıâli ve Saray, tek karar mercii olmaktan çıkmış, farklı siyasal gruplara bölünmüş olan Meclis-i Mebusan hesaba katılması gereken bir aktör haline gelmişti. Ayrıca II. Meşrutiyet dönemi hükümetlerinin uygulamalarında her zaman "perde gerisi"ndeki İttihat ve Terakki faktörünü dikkate almak gerekir. Meclis-i Mebusan'da temsilcileri bulunsa da cemiyetin "arka plan"daki kadrosunun hem Meclis-i Mebusan'daki üyeleri hem de hükümet üzerinde belirleyici bir etkisi vardı. Tüm bunların yanı sıra "hürriyetin ilanı"ndan sonra muazzam bir çeşitliliğe ve baskı gücüne erişen Osmanlı basınına da dikkate almak gerekmektedir. Osmanlı basını, hem siyasal çevrelerdeki gelişmeleri haber veriyor, aynı zamanda sütunlarında uluslararası alandaki rekabetin küçük bir temsilini sunuyordu. Nitekim Chester grubunun demiryolu imtiyazı elde etmeye çalıştığı süreçte Osmanlı basınında, projenin lehinde veya aleyhinde olan grupların ortaya çıktığı ve bu konuda karar alma süreçlerini etkilemeye gayret ettikleri görülecektir.

Amerikalı bir grubun Mezopotamya bölgesinde bir demiryolu imtiyazı elde ederek demiryolunun geçtiği güzergâhtaki yer altı kaynaklarına sahip olma niyetini ortaya koyan Chester projesi, süreç içinde revize edilmiş ve ilk halinden farklı bir noktaya evrilmiştir. Ancak Osmanlı Hükümeti'nin önüne gelen ilk başvuruda; Asi nehrinin bir noktasından doğuya doğru Fırat nehrine kadar uzanan bir hat inşa etmekten söz ediliyordu. Ayrıca, Asi nehrinde yeterli derecede derin bir liman inşa edilememesi halinde söz konusu noktadan başlayarak sahili takiben İskenderun'a kadar uzanan bir başka hattın inşası için de "teminatsız" olarak imtiyaz isteniyordu. "Amerika bahriyesi amiralliğinden mütekaid Mister Chester tarafından" yapılan bu başvuruyu değerlendiren Osmanlı Hükümeti, 11 Şubat 1909 tarihinde; "*şirket-i mezkure vekili tarafından vuku bulan teklifin mahiyeti layıkıyla anlaşılaraq ana göre icabı teemmül ve müzakere olunmak üzere evvel emirde vekil-i mümaileyden tafsilat ve izahat-ı kafiyyeyi havi bir kıta layiha alın*"masına karar verdi¹¹. Ayrıca Osmanlı Hükümeti 1909 Mart'ında Halep ve Beyrut Vilayetlerine gönderdiği talimatla, "Halep ile İskenderun beyninde bir demiryolu güzergâhı tayin etmek maksadıyla" bölgeye gidecek olan Amiral Chester ile oğluna gerekli kolaylığın gösterilmesini istemiştir¹².

Anadolu'da inşa edilecek demiryolları konusu 1909 yazında Meclis-i Mebusan'ın gündemine geldiğinde imtiyaz kovalayanlar arasında Chester grubunun yanı sıra başka isimlerin de olduğu görülüyordu. Konuyla ilgili Nafia Encümeni'nin mazbatasına göre, Samsun'dan başlayarak Sivas üzerinden Diyarbakır'a uzanacak bir demiryolu inşa ederek hattın her iki tarafında kalan yirmi kilometrekarelik alandaki madenleri işletme isteğini dile getiren

11 MV, 124/76.

12 DH. MKT, 2768/75.

başvurular söz konusuydu¹³. Chester grubunun en önemli rakibi olan Amerikan J. G. White and Company'nin temsilcisi Dr. Bruce Glasgow tarafından yapılan bu teklif, yaklaşık 2.500 km uzunluğunda bir demiryolu inşa etme projesiydi. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, 2 Eylül 1909 tarihli tezkiresiyle, madenlerden yararlanmak şartıyla Anadolu'da demiryolları inşa etmek isteyen Amerikan şirketinin temsilcisi Glasgow ile anlaşma imzalanmasıyla ilgili evrakın Meclis'e sunulduğunu bildiriyordu. Meclis'e sunulan anlaşma taslağında, Osmanlı Hükümeti'nin hiçbir teminatına gerek kalmaksızın, hattın iki tarafında bulunan 20 km'lik alandaki mevcut veya yeni keşif edilecek madenlerin 99 yıllığına şirket tarafından işletilmesi koşuluna bağlı olarak demiryolları inşa edilmesi planlanıyordu. Glasgow'un imtiyaz talebinde, maden yataklarının ve demiryolunun inşa edileceği güzergâhın belirlenmesi için 16 aylık bir sürenin talep edildiği ve bu sürenin sonunda mukavelenin imzalanmasının planlandığı, ayrıca hattın bir metre olarak inşa edilmesinin öngörüldüğü görülmekteydi¹⁴.

Meclis-i Mebusan'ın aynı oturumunda milletvekillerine, Glasgow'un imtiyaz talebinden ayrı olarak Meclis'e başka başvuruların da yapıldığı bildirilmiş ve söz konusu başvurular arasında Chester grubunun temsilcilerinden olan Moore adına yapılan başvurunun yer aldığı da görülmüştür. Chester grubunun başvurusunda Glasgow'unkinden farklı olarak, hattın 1,45 metre biçiminde "geniş" olarak inşasının düşünüldüğü, güzergâhın belirlenmesi için inceleme süresinin 14 ay olarak planlandığı ve madenlerin işletilmesinden elde edilecek gelirin %6'sının Osmanlı Hükümeti'ne verileceği gibi taahhütler yer alıyordu. Osmanlı ülkesinde demiryolu imtiyazı elde etmek üzere yapılan başvuruların milletvekillerine duyurulmasından sonra konunun görüşülmesine geçilirken bu konu etrafında milletvekillerince çeşitli görüşler dile getirilmiştir. Genel olarak milletvekillerinin inşası düşünülen demiryollarının güzergâhı, hatların dar veya geniş olması, maden kaynaklarının işletilmesine izin vermenin doğru olup olmadığı üzerinde görüşler dile getirdikleri görülmekteydi. Ancak böyle önemli bir konuda Meclis'in tatile girmesinden önce acele bir karar alınmasının doğru olmadığı görülmüş olmalı ki bu meselede kesin bir karara varılamamış ve mesele bir sonraki toplantı dönemine bırakılmıştır¹⁵. Fakat durumun aciliyeti de dikkate alınarak, belirlenen ilkeler çerçevesinde Anadolu'da inşa edilecek demiryolları konusunda görüşmeler yürütmek için Osmanlı Hükümeti'ne yetki verilmiştir¹⁶.

13 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D. 1, C. 6, İ. Se. 1, (22 Temmuz 1325 tarihli oturum), s. 99.

14 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D. 1, C. 6, İ. Se. 1, (7 Ağustos 1325 tarihli oturum), s. 591-593.

15 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D. 1, C. 6, İ. Se. 1, (7 Ağustos 1325 tarihli oturum), s. 594-605. Demiryolları ile ilgili Meclis'teki oturumda ilginç tartışmalar da yaşanmıştır. Özellikle İttihatçı milletvekili ve aynı zamanda Tanin gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit Beyin, Nafia ve Ticaret Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi'nin Encümen'e rağmen mukavele için izin istediğine yönelik sözleri Meclis'te gerginliğe neden olmuştur. Gabriel Noradunkyan verdiği yanıtta bakanlığa başvuruların "Eğer bu işimizi yapamazsanız Tanin'e gideceğiz, şikâyet edeceğiz" dediklerini ileri sürmüş ve sözlerinin devamında şunları söylemiştir: "Efendiler! Bilirsiniz ki bugün Nafia Nezaretinin işleri ne kadar müşkildir... Benim memurlarım Tanin matbaasında geziyorlar, oradan talimat alıyorlar. Sermayedarın nasıl emniyet etsin?"

16 "Anadolu'nun Bazı Mahallerinde Demiryolları İnşa ve İşletilmesi İçin Şerait-i Mahsusa ile

2. Chester Projesinin Onay Süreci

20. yüzyılın başında, petrol kaynaklarına yakınlığı nedeniyle uluslararası sermaye çevrelerinde Mezopotamya bölgesine yönelik yoğun bir ilgi vardı ve bu durum, sermayedarlar ve ülkeler arasında rekabeti tetikliyordu. Babiâli'den elde edilecek "kârlı" bir imtiyaz, Batılı girişimciler için yüksek kazançlar anlamına gelmekteydi. Öyle ki The Economist dergisinin İstanbul muhabiri, Pera Palas Otel'i'nin "imtiyaz avcıları" ile dolu olduğunu belirtmekteydi¹⁷. Bu nedenle 1909 yazında iki farklı Amerikan grubunun aynı hatlara yönelik imtiyaz elde etmeye çalışması, doğal karşılanmalıdır. Chester grubuna kıyasla İstanbul'daki Amerikan elçilik görevlileriyle daha yakın ilişkiler kurmayı başarmış olan Glasgow, Osmanlı mebusu Dr. Pastırmacıyan'dan da destek görmekteydi. Chester projesinin en önemli rakibi olan Glasgow, Amerikan elçiliğinden yardım görenek veya Chester grubuyla ilgili dedikodular yayarak rakibini imtiyaz mücadelesinde saf dışı bırakmaya çalışmıştır¹⁸.

İki Amerikan şirketi arasında Mezopotamya'daki petrol bölgesine uzanan bir demiryolu imtiyazı elde etmek için rekabet yaşanırken bu mücadeleden, Osmanlı Hükümeti'nin talep ettiği koşullara en uygun öneride bulunan ve Babiâli üzerinde nüfuzunu kullanabilen şirketler zaferle ayrılacaktı. Öte yandan Amerikalıların Doğu Anadolu ve Mezopotamya'da demiryolları inşa ederek ekonomik bir avantaj sağlama girişimleri, uzun yıllardır bu bölgelere yönelik niyetler besleyen İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya gibi ülkelerin de dikkatini çekmiştir. Özellikle de Chester projesinin Halep-İskenderun arasında bir hat kurma önerisi, Almanların ünlü Berlin-Bağdat hattına yakınlığı nedeniyle hoş karşılanmamıştır¹⁹. Bu nedenle İstanbul'daki Alman elçiliği, diplomatik yollarla ve Jön Türklerle kurulan ikili ilişkiler sayesinde Chester projesini baltalamak için ellerinden geleni yapmaya başladı.

Osmanlı Hükümeti, Anadolu'da inşa edilecek demiryolları için ortaya çıkan talipler arasından en uygun olanı seçmek için şirketlerle görüşmeler gerçekleştiriyordu. Babiâli için en önemli noktalardan birisi, söz konusu hatları inşa etmek için grupların yeterli sermayeye sahip olup olmadığının saptanmasıydı. Glasgow, vekalet ettiği sermayedarların muteber olduğunu kanıtlamak için Londra'daki Osmanlı elçiliğinin araştırma yapmasını isterken ve bu konuda kendine güveni ortaya koyarken, Osmanlı Hükümeti nezdinde Chester grubunun mali gücü kuşkuluydu. Bu nedenle kendisinden yeterli sermayeye sahip olduğunu kanıtlaması bekleniyordu. Osmanlı Devleti'nin Londra elçiliğinin Glasgow'un mali gücü hakkında yaptığı araştırmalar sonucunda, grubun hatları inşa edebilecek yeterli mali güce sahip olmadığı kanısı oluştu²⁰.

Akd-i Mukaveleye Mezuniyeti Mutazammın Heyet-i Ayan Kararnamesi", *Düstur*, Tertib-i Sani, C II, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1329, s. 663-664.

17 "Young Turkey and the New Loan", *The Economist*, 24 Eylül 1910, s. 595.

18 Can, *a.g.e.*, s. 129-131.

19 De Novo, *a.g.m.*, s. 303-304.

20 Hüseyin Cahit, "Anadolu'da Yeni Şimendüferler", *Tanin*, 11 Mart 1910, s. 1.

Chester grubu, yıl sonuna doğru daha cazip şartlar önererek Glasgow'un girişimini bertaraf etmeyi ve imtiyaz mücadelesinde ön plana geçmeyi başardı. Çünkü Chester grubu, Osmanlı Hükümeti'nin talep ettiği geniş hatlı bir demiryolu, hattın iki tarafından 20 yerine 10 km'lik bir alanda söz sahibi olmak gibi şartları kabul etmişti. Grup ayrıca 1909 Kasım'ında "Ottoman-American Development Company" isimli bir şirket kurarak başvurusunun ciddiyetini ve mali gücünü ortaya koymuş oldu²¹.

Chester grubunun Osmanlı Hükümeti nezdindeki imtiyaz arayışına Amerikan Dışişleri Bakanlığı da müdahil oldu. Projeyi Amerikan girişimlerinin Ortadoğu'daki gelişimi için bir fırsat olarak gören Amerikan Dışişleri, Babıâli'yi ikna edebilmek için çeşitli kolaylıklar göstermeye hazır olduğunu ortaya koydu. Nitekim Amerikan Dışişleri Bakanı Knox, Washington'daki Osmanlı işgüderi Ahmet Rüstem Bey'e, hükümetinin Chester imtiyazına verdiği önemi belirten yazılı bir not takdim etmiştir. Knox, imtiyazın gruba verilmesinden sonra Türk gümrük resimlerinin %4 oranında arttırılmasına karşı koymayacaklarını da ifade etmiştir. Bunun yanında Amerikan Dışişleri Bakanlığı da Osmanlı Hükümeti'nin adli reformlarla ilgili yeterli garantiyi vermesi halinde adli kapitülasyonları gözden geçirmeğe hazır olduğunu da açıklamıştır²².

Osmanlı temsilcileri ile Chester grubu arasında süren müzakereler, 1910 Mart'ında ön anlaşmaya varılmasıyla sonuçlandı²³. Grup, bir iyi niyet göstergesi olarak İstanbul'daki bir bankaya 20.000 bin lira yatırdı²⁴. Anadolu'da inşa edilecek demiryolları konusunda atılan bu önemli adım, Osmanlı basınında farklı değerlendirmelere konu oldu. Bir Amerikan grubunun Anadolu demiryolları işine girmesi, "büyük güçler" in arasındaki rekabete alışkın olan Osmanlı basınına ilk etapta şaşkınlıkla karşılandı. İttihat ve Terakki karşıtı tutumuyla bilinen Yeni Gazete, Chester projesine yönelik olumsuz tutumunu ön anlaşmanın imzalanmasından önce belli etmişti. Gazete, projenin Osmanlılar açısından siyasi ve ekonomik sorunlar doğuracağını ileri sürüyor ve Sadrazam Hakkı Paşa'ya böyle bir "hatayı" yapmamasını telkin ediyordu²⁵. Chester projesi karşıtı tutumunu sonraki günlerde de sürdüren Yeni Gazete²⁶, "Biz Anadolu Amerikan şimendüferini petrol menbalarını ele geçirmek, bu menabi köreltmek, (Standard Oil Company)nin hisse senedatını varta-i sükuttan halas etmek için aranılmış, düşünölmüş bir teşebbüs" olarak değerlendiriyoruz demektedir²⁷.

Sabah gazetesinde Diran Kelekyan, anlaşma çerçevesinde Amerikalı şirkete Anadolu'daki madenleri işletme hakkı verilmesi konusunu ele almıştı. Ona göre Belçika'nın iki buçuk katından biraz daha küçük bir alanla ilgili maden

21 Can, *a.g.e.*, s. 131, 133.

22 Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, Ant Yay., İstanbul, 1970, s. 149.

23 "Railways in Turkey", *Financial Times*, 16 Mart 1910, s. 7.

24 De Novo, *a.g.m.*, s. 309.

25 "Anadolu Amerikan Şimendüferi", *Yeni Gazete*, 24 Şubat 1910, s. 1.

26 "Glasgow - Chester Projesi", *Yeni Gazete*, 4 Mart 1910, s. 3.

27 "Belagat ve Erkam ve Anadolu Amerikan Şimendüferi", *Yeni Gazete*, 8 Mart 1910, s. 1.

işletme hakkı 20 yıl boyunca Amerikan şirketine verilecekti. Amerikalıların söz konusu alandaki madenleri işletmesi ülke yararına olabilirdi, ancak şirketin maden işletmesine girmeme olasılığı da dikkate alınmalıydı. Ona göre şirket tarafından "... petrol ticaretinin ahval-i mahsusasına nazaren işletilmemekte ... menfaat görülmesi ihtimal dahilinde" ydi²⁸. İttihatçı milletvekili ve Tanin gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit ise bu konuyla ilgili Osmanlı basınında yer alan eleştiri ve yorumları masaya yatırmaktaydı. Genel olarak, Anadolu'da inşa edilecek demiryolları konusunda hükümetin kararına destek olan Hüseyin Cahit, demiryollarının bölgenin ekonomisine katkı yapacağını belirtiyordu. Ayrıca "*Bahusus memleketimiz öteden beri yalnız bir nevi sermayedarların icra-yı faaliyetine müsait bir memleket halinde bulunduğu için şimdi bunların arasına kuvvetli bir Amerika sermayesinin sokulması pek nahos telakki edilecektir*" diyerek basındaki eleştirilerin nedenleri üzerinde durmaktaydı. Ona göre bir gazetede dile getirilen, bu anlaşma sayesinde bütün Anadolu hazinelerinin Amerikalılara geçeceği ve Amerikalıların siyasi emeller besledikleri biçimindeki savlar, "abuk sabuk" tu²⁹.

Chester grubu ile Osmanlı temsilcileri arasında bir ön anlaşmaya varılmış olsa da anlaşmanın geçerlik kazanabilmesi için Sadrazam Hakkı Paşa ile Meclis'in onayına ihtiyaç vardı. Ancak Sadrazam Hakkı Paşa, anlaşmayı onaylamıyor ve bu durum proje konusunda Osmanlı Hükümeti'nde görüş birliği olmadığını açığa çıkarmış oluyordu. Sadrazam'ın ön anlaşmaya onay vermemesinde, büyük devletlerden gelen "talep veya baskı"ların etkisi olduğunu söylemek olanaklıdır. Zira, İngilizler, Almanlar, Fransızlar ve Ruslar çeşitli gerekçelerle Chester'ın girişimlerini yakından takip ederek her fırsatta değişik hatlara muhalefet ediyorlardı³⁰.

Chester projesine yönelik farklı tutum ve davranışlar, Osmanlı basınında da gözlemlenebiliyor, proje lehinde veya aleyhinde değerlendirmelerin gazete sütunlarına yansdığına şahit olunuyordu. Osmanlı basınının II. Meşrutiyet'in ilk yıllarındaki etkinliği dikkate alındığında bu yayınların, hükümet üzerinde ciddi bir etkisi olduğunu söylemek olanaklıdır. Genel olarak Chester projesine olumlu yaklaşan İttihat-Terakki yanlısı Tanin gazetesi, zaman zaman Almanların projeye yönelik muhalefetine ilişkin haberler yayınlamaktaydı. Alman elçisi Baron Marschall'ın Sadrazam ile görüşmesini haberleştiren Tanin, "Chester projesinin Şura-yı Devletçe tedkikatı ikmal ve isabeti tasdik edildiği ve artık yapacak hiçbir muamele kalmadığı halde" incelenmek üzere bu kez de Orman ve Maadin Nezareti'ne gönderilmesinde bu "mülakatın" etkisi olduğunu belirtiyordu. Gazeteye göre, "*Mesail-i iktisadiyenin mesail-i siyasiyeden madud olması ve diplomatlara zemin-i muhavere teşkil etmesi devresi anlaşılın henüz nihayet bulmamış*" tı³¹. Tanin gazetesi Chester projesine destek verirken İttihat-

28 D. K., "Anadolu'da Şimendüfer İnşaatı", *Sabah*, 12 Mart 1910, s. 1.

29 Hüseyin Cahit, "Dikkatli Davranalım", *Tanin*, 14 Mart 1910, s. 1.

30 Can, *a.g.e.*, s. 137.

31 "Almanyalılar ve Chester Projesi", *Tanin*, 3 Haziran 1910, s. 3.

Terakki karşıtı tutumuyla bilinen Sada-yı Millet gazetesi ise projenin iyi niyet taşımadığına vurgu yapmaktaydı. Gazeteye göre, projeye talip olan “mezkûr sendikanın başlıca maksadı Anadolu’nun en büyük servet-i tabiiyesini teşkil eden madenleri ele geçirmek”ti. Projeye ilgili mukavele ve şartnamenin Şura-yı Devlet maliye dairesinde görüşüldüğü sırada bir ret oyuna karşı diğer üyelerin olumlu oy verdiğini belirten gazete, projeye ret oyunu veren kişinin Fransa’da mühendislik eğitimi almış olan Yusuf Razi Bey olduğunu belirtiyordu. Amerikan projesinin bir çeşit “blöf” olduğunu ileri süren Sada-yı Millet, Belçikalı bir sendikanın daha uygun koşullara sahip olan önerisinin Osmanlı Hükümeti’nce dikkate alınması çağrısını yapmaktaydı³².

“Dış” etkenlerin yanı sıra Osmanlı yönetimi ile Chester grubu arasında da çeşitli konularda görüş ayrılıkları veya tam olarak açıklığa kavuşturulmamış noktalar mevcuttu. Bu durum projenin hayata geçirilmesine engel oluşturmaktaydı. Bu konuyla ilgili bir arşiv belgesinden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Hükümeti, Chester grubu ile imzalanan ön anlaşmanın incelenmesi için bir komisyon oluşturmuş ve komisyon konuyla ilgili görüşünü Babıâli’ye iletmişti. Söz konusu komisyonun görüşünü 25 Haziran 1910 tarihinde hükümete ileten Babıâli Hukuk Müşaviri, “... acizleri dahi imtiyaz-ı mezburun itası takdirinde bazı esbab-ı ahdiyeden naşi husule gelecek müşkilat hakkında nazar-ı dikkat-ı aliye-i sadaretpenahilerinin celbini vazife ad” eylediğini belirterek konuyla ilgili görüşlerini aktarmaktaydı. Müşavire göre Osmanlı Devleti ile Amerika arasında 1830 yılında imzalanan anlaşmaya göre, Osmanlı ülkesinde Amerikan vatandaşları suç işlemleri halinde kendi elçi ve konsolosları “marifetiyle” yargılanabilmekteydiler. Osmanlı Devleti ile Amerika arasında bu konudaki anlaşmazlığın sürüp gittiğini hatırlatan müşavire göre, yanlış bir yorum nedeniyle Osmanlı ülkesinde adaletin sekteye uğraması doğru değildi. Ona göre “... mücrim Amerikalıların cezasız ve serbest kalmalarını yahut konsolosları vesaitiyle memleketten çıkarılıp bu suretle takib-i kanuniyeden vareste bırakılmaları halkımızca su-i teessürati mucip ve türlü nümayiş ve galeyanlara sebep olmakta”ydı. Bu konuyla ilgili Kudüs ve Trablusgarp’ta yaşanan olayları örnek gösteren müşavir, 1830 tarihli anlaşmanın Osmanlılar açısından yaratabileceği olası tehlikelere dikkat çekiyordu. Bu nedenle müşavire göre ya yeni bir protokolle 1830 tarihli anlaşma yeniden yorumlanmalı ya da “hükümet-i seniye-yi teminen daha faideli bir itilaf akdine muvafakat etmedikçe kumpanyaya imtiyaz itasından imtina edilmesi yahut hiç olmazsa kumpanyanın Amerika’dan celp ve istihdam edeceği adamların memalik-i Osmaniye’de en ziyade nail-i müsaade millet muamelesinden fazla bir şey talebine hakkı olamayacağını mutazammun olarak yedlerine sefaretten bir vesika verilmesinin” sağlanmasını öneriyordu³³.

Chester projesine yönelik tüm bu belirsizliklerin sonucunda Meclis-i Mebusan 28 Haziran 1910 tarihinde projeye ilgili bir karara varmadan çalışmalarına

32 “Chester Projesi”, *Sada-yı Millet*, 14 Mayıs 1326 (27 Mayıs 1910), s. 4.

33 HR.HMŞ.İŞO, 200/29; HR.HMŞ.İŞO, 64/16.

ara vermiş, bu durum henüz onaylanmayan projenin kaderinin bir sonraki yasama dönemine bırakılmasına neden olmuştu. Meclis-i Mebusan'ın anlaşmayı onaylamadan tatile girmesi, projeye destek verenlerde büyük bir hayal kırıklığı yaratırken projenin geleceğine ilişkin şüpheleri güçlendirmişti. Amerikalılar bu "yenilgi"nin ardındaki temel faktörün, Sadrazam Hakkı Paşa üzerinde büyük bir etkisi olan Almanlar olduğunu düşünüyorlardı³⁴. Ancak bu durumda projenin kabul edilmesi halinde ortaya çıkabilecek sorunlara ilişkin Osmanlıların kaygılarının rolü de dikkate alınmalıdır. Chester projesine onay verilmesi halinde meydana gelebilecek hukuksal, ekonomik ve daha önemlisi siyasal problemler, Balkanlardaki sorunlarla ve Girit meselesiyle meşgul olan Osmanlı Hükümeti'ni zor durumda bırakabilirdi. Bu nedenle Sadrazam Hakkı Paşa Hükümeti, projenin onaylanma sürecini uzun bir zaman dilimine yayarak hem muhataplarının ciddiyetini sorgulamak hem de Amerikalılarla yürütülecek görüşmeler sayesinde kapitülasyonlar konusunda "kazanım"lar elde etmek istemiştir.

3. Chester Projesi Meclis-i Mebusan'da

Chester grubu, projenin onaylanmaması nedeniyle hayal kırıklığına uğrasa da konuyla ilgili diplomatik faaliyetlerini sürdürmüştür. Osmanlıları ikna etmek ve projeye dair Almanların muhalefetini etkisiz kılmak isteyen Chester grubunun Amerikan yönetiminden daha fazla destek görmesi gerektiği ortadaydı. Ancak aynı süreçte ABD'nin İstanbul'daki temsilcilerinin sık sık değişmesi, Osmanlılarla kurulacak diplomatik ilişkileri zafiyete uğratıyordu.

Amerikan yönetimi, Dışişleri bakan yardımcılarında Wilson'ı 30 Eylül 1910 tarihinde olağanüstü yetkilerle Türkiye'ye göndererek Chester projesine desteğini göstermiş oldu. 21 Ekim'de İstanbul'a ulaşan Wilson, 5 Kasım'da Sultan Mehmet Reşat ile de görüşme olanağını elde etti³⁵. Görüşme sırasında Amerikan yönetiminin Osmanlılarla ilgili iyi dileklerini ileten Wilson'a Sultan Reşat, Amerikan heyetinin gelişinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir³⁶. Amerikan heyeti kısa bir süre sonra, onurlarına verilen bir yemekte Sadrazam Hakkı Paşa'yla da görüşmüştür³⁷. İstanbul'da bulunduğu süre zarfında Chester'ın altından kalkamayacağı bir işe girişmiş olabileceği kanısına varan Wilson, bu konuda temkinli olunması gerektiğini düşünüyordu. Ancak Wilson yine de Sadrazam, Dahiliye Nezareti, Nafia Nezareti, Maliye ve Harbiye Nezaretleri arasında mekik dokuyarak Amerikan Hükümeti'nin Chester projesine verdiği önemi anlatmıştır³⁸.

34 De Novo, *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*, The University of Minnesota Press, Minneapolis, 1963, s. 72.

35 Çavdar, *a.g.e.*, s. 150.

36 "Huzura Kabul", *Tanin*, 6 Teşrin-i sani 1910, s. 2.

37 "Ziyafet", *Tanin*, 9 Teşrin-i sani 1910, s. 2.

38 Can, *a.g.e.*, s. 143-144.

Projenin onaylanması için yürütülen tüm diplomatik çabalara rağmen Chester projesi Meclis-i Mebusan'ın yeni yasama yılında da ana gündem maddelerinin dışında kaldı. Bu durumda, kabinede yaşanan değişikliklerin yanı sıra projeye yönelik "iç ve dış" muhalefetin rolü de bulunmaktaydı. Ayrıca Osmanlı temsilcilerinin Chester grubuyla yürüttüğü mukavelename görüşmeleri, projenin milletvekillerinin karşısına çıkmasını geciktirmekteydi. Projenin Meclis-i Mebusan'da görüşme tarihi yaklaştıkça Osmanlı basınında Chester projesi lehindeki yayınların çoğaldığı görülmekteydi. Dönemin en ünlü dergilerinden birisi olan ve Ahmet İhsan Beyin [Tokgöz] yönetimindeki Servet-i Fünûn dergisi, bir sayısında projeyi tanıtan bir başyazıya, ayrıca fotoğraf ve haritalara yer vermiştir. Proje hakkında ayrıntılı bilgilere yer veren dergiye göre "sendikanın Dersaadet vekilleri Mösyö Chester ile meşhur Colt revolver esliha fabrikası müessisleri Mösyö Colt"tu. Projenin hiçbir nakdi teminat olmadan inşa edileceğini belirten dergi, "Eğer bu şerait dairesinde Chester projesi mevki-i füle çıkarsa memleketimiz için fevkalade büyük fevaid-i iktisadiye temin olunacağı" nı ileri sürüyordu³⁹. Osmanlı basınında proje lehinde yayınlar yapılırken dış basında ise Almanların projeyi engellemek için uğraşlarına yer verilmekteydi⁴⁰.

Chester projesinin Meclis-i Mebusan'da görüşüleceği gün yaklaştıkça, Osmanlı Hükümeti de projenin kabulü halinde ortaya çıkabilecek muhtemel sorunlarla ilgili hazırlıklarını tamamlamaktaydı. Projenin hayata geçmesi durumunda, maden yataklarının araştırılması için yürütülen çalışmalar sırasında gün yüzüne çıkarılacak eski eserlerin durumunun ne olacağı konusu bu muhtemel sorunlardan birisiydi. Bu nedenle, proje çerçevesinde ortaya çıkacak "asar-ı atikanın tamamen ve külliye müzeye teslimi tabii ise de bilahire müşkilat ve ihtilafata mahal kalmamak üzere gerek bu cihetin gerek hattın iki tarafında kumpanyanın daire-i imtiyazına girecek arazide asar-ı atika taharrisi o babdaki nizamname mucibince münhasıran müzenin hakkı olup kumpanyanın bir guna müdahalesi caiz olmayacağıının imtiyaz şartnamesine derc ve tasrihi" için adımlar atılmaktaydı⁴¹. Nitekim Osmanlı Hükümeti, Chester grubu ile uzlaşılacak mukavele metnine hattın geçeceği güzergâhta ortaya çıkabilecek eski eserlerin Osmanlı yasalarına tabi olacağına ilişkin bir ifade eklenmesini sağlayarak eski eserlerin ülke dışına çıkarılmasını engellemeye çalışmıştır⁴².

Uzun süren diplomatik görüşme ve pazarlıkların sonrasında Chester Projesi mukavelename layihası, bu konuya ilişkin hazırlanan Sadaret tezkiresi sayesinde 27 Mayıs 1911 tarihinde Meclis-i Mebusan'ın gündemine gelmiş ve konuyla ilgili görüşmelere başlanmıştır⁴³. Meclis-i Mebusan'ın gündemine gelene kadar çeşitli değişikliklerden geçen kesin sözleşmeye göre ana hat, Harput'tan başlayarak Ergani, Bitlis ve Van'a kadar uzanacaktı. Ana hat, bir kol üzerinden

39 "Chester Projesi", *Servet-i Fünûn*, 21 Nisan 1327 (4 Mayıs 1911), s. 578.

40 "Turkish Railways", *The Times*, 7 Mart 1911, s. 5.

41 BEO, 3897/292259.

42 MF.MKT, 1173/65.

43 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D. 1, C. 7, İ. Se. 3, (14 Mayıs 1327 tarihli oturum), s. 214.

Yumurtalık'a, diğer kolla da Musul-Kerkük ve Süleymaniye'ye bağlanabilecekti. Ayrıca hatlar dar hat (1.05) olarak inşa edilecekti. İmtiyaz süresi 99 yıl olacak ve hükümet 30 yıl sonra imtiyazı geri alma hakkına sahip olabilecekti. Ayrıca şirketin memur ve işçilerini Osmanlı vatandaşları oluşturacak, hattın her iki tarafındaki 20'şer km'lik alanda keşfedilmiş veya edilmemiş bütün madenler şirkete bırakılacaktı⁴⁴.

Konunun Meclis-i Mebusan'da görüşülmesi sırasında ilk olarak söz alan Üsküp Mebusu Necip Draga Bey, ilgili encümen üyesi olarak öncelikle Chester projesinin safahatını özetleyen bir konuşma yapmıştır. Mevcut layihanın Gabriel Noradunkyan Efendi'nin Nafia Nazırı olduğu dönemde görüşülen layihadan farklı olduğunu belirten Draga Beye göre, en önemli fark, hattın geniş veya dar olmasıyla ilgiliydi. Glasgow ve Chester arasındaki rekabete değinen Necip Draga, Chester'ın geniş hat yapma teklifiyle ön plana çıktığını belirtiyor, ancak hükümetin maden arama ve çıkarma hakkını bir kişiye vermeyi Maden Kanunu'na uygun bulmadığını belirtiyordu. Ona göre hattın her iki yanındaki 20'şer km'lik alandaki madenleri işletme hakkı daha önceki koşullarda kendisine verilmediği için Chester da geniş hat yerine dar hat inşa etme restini çekmişti. Geniş hat inşasının, teminatsız olarak yapılmasını hükümetin olası görmediğini ifade eden Necip Draga Bey, bu nedenle hattın dar olmasını hükümetin de kabul ettiğini belirtmekteydi. Necip Draga Beye göre söz konusu hattı devletin kendisinin yapması halinde 1540 km'lik güzergâhın 15 milyon liralık bir masrafı ortaya çıkıyordu. Hattın geniş olarak inşa edilmesi durumunda maliyetin üçte bir oranında arttığını belirten Draga Bey, değişikliğe uğramış olan mukavelenin mevcut durumuyla ülkenin yararına olduğunu ifade etmiştir⁴⁵.

Necip Draga Beyin sonrasında çeşitli milletvekilleri söz alarak konuyla ilgili görüşlerini dile getirdiler. Tartışmaların daha çok, hattın geniş veya dar olması ya da Chester'ın ciddiyeti konusunda yoğunlaştığı görülmekteydi. Milletvekillerinin genel olarak geniş hattan yana tavır aldıklarına ve projeye ilgili şüphelerini dile getirdiklerine şahit olunmuştur. Örneğin Kütahya mebusu Hasan Tahsin Efendiye göre, Anadolu'daki mevcut hatlar geniş olarak inşa edilmişti ve Chester projesiyle yapımı düşünülen hatlar diğerleriyle uyum göstermezse umulan fayda sağlanamazdı⁴⁶. Proje kapsamında Chester grubuna Anadolu'nun madenlerini arama ve işletme hakkının verilmesini doğru bulmayan milletvekillerinin de bu konudaki itirazları dile getirdikleri görülmekteydi. Tokat Mebusu İsmail Paşa'ya göre "Bu, memleketi Çester'e teslim etmek" anlamına geliyordu⁴⁷. Meclis'teki görüşmeler sırasında proje lehinde görüş bildiren milletvekillerinden birisi olan Diyarbakır Mebusu Feyzi Bey, demiryollarının bölgenin kalkınmasına sağlayacağı katkıya değinerek dar hat

44 Mustafa Malhut, *Meclis-i Mebusan'da İmtiyazlar Sorunu ve Tartışmaları 1908-1914*, İlkin Ozan Yay., Antalya, 2011, s. 99-100.

45 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D. 1, C. 7, İç. Se. 3, (14 Mayıs 1327 tarihli oturum), s. 229-232.

46 *A.g.e.*, s. 232.

47 *A.g.e.*, s. 237.

inşasının önünde herhangi bir engel olmadığını belirtiyordu. İstanbul Mebusu Krikor Zohrap Efendi'ye göre ise Chester'la daha önce varılan anlaşmadan farklı bir mukavele ortaya çıkmıştı. Bu nedenle "ibtida başka şekilde müracaat eden ve sonra kendi teklifini şu şekilde tadil eden bu adamın ciddiyetinden şüphede, Meclisi Mebusanın hakkı var" dı⁴⁸.

Chester projesiyle ilgili tartışmalar, Meclis'in 1 Haziran 1911 tarihli oturumunda da devam etti. Ancak Meclis-i Mebusan'ın tatile girecek olması nedeniyle bazı milletvekillerinin böyle önemli bir konuda karar alınmasını doğru bulmadıkları ve projenin görüşülmesinin yeni yasama dönemine bırakılmasını istedikleri görülmekteydi. Nitekim Mamuretülaziz Mebusu Asım Bey, Chester projesinin 20 milyon liralık bir meblağa karşılık geldiğini belirterek "Bu, sel önünden çöp kapar gibi. Niçin istical ediyoruz? Gelecek seneye kalsın, herkes fikrini izah etsin" önerisinde bulundu⁴⁹. Konunun görüşülmesinin ertelenmesini isteyen milletvekillerinin talebinden sonra söz alan Sadrazam Hakkı Paşa ise Meclis'in zamanı olması halinde kendisinin hazır olduğunu belirterek açıklamalarda bulunabileceğini ifade etti. Sadrazam Hakkı Paşa konuşmasında, bu konunun kendisinin önüne geçen yıl geldiğini belirtmiş ve önceki süreçle ilgili bilgisinin olmadığını ifade etmiştir. Konunun uzaması konusunda en önemli nedenin Amerika ile Osmanlı Devleti arasındaki suçluların yargılanmasına ilişkin devam eden anlaşmazlık olduğunu belirten Hakkı Paşa, bu sorunun çözümlenmesi gerektiğini hem Amerikan büyükelçisine hem de olağanüstü temsilci olarak Türkiye'ye gelen Wilson'a söylediğini ifade etmiştir. O süreçte Chester ile görüşmelere ara verildiğini belirten Hakkı Paşa, Amerikan elçiliği ile Hariciye Nezareti arasında bu konuda görüşmelerin sürdüğünü de beyan etmiştir. Bu konunun çok önemli olduğuna dikkat çeken Hakkı Paşa, "Hülasa, o babda Sefaretle Hariciye Nezareti arasında itilafı tam hasıl olmadan Şimendifer Hattı Mukavelenamesi İradei Seniyyeye arz olunmayacaktır" ifadesini kullanmıştır. Proje konusunda bir gecikmenin olduğunu kabul eden Sadrazam Hakkı Paşa, bu konudaki sorumluluğu üzerine almayacağını belirterek ortada bir anlaşmazlığın olduğunu ve bu anlaşmazlığın sonuçlarını daha da kötüleştirmenin uygun olmayacağını ifade etmiştir⁵⁰.

Sadrazam Hakkı Paşa'nın projeye ilgili görüşmelerin ertelenmesini ima eden sözlerinin ardından, milletvekillerince daha önce verilmiş olan önergeler gündeme gelmiş ve Chester projesi görüşmelerinin ileri bir tarihe ertelenmesi oylamaya sunulmuştur. 138 milletvekilinin katıldığı oylama sonucunda, 64'e karşılık 74 oyla "Şarki Anadolu Demiryolları mukavelenamesi meselesinin" ileri bir tarihe ertelenmesine karar verilmiştir⁵¹.

48 A.g.e., s. 239.

49 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 1, C. 7, İç. Se. 3, (19 Mayıs 1327 tarihli oturum), s. 467.

50 A.g.e., s. 469-470.

51 A.g.e., s. 471-472, 487-488.

Chester projesinin 1911 yazında da Meclis-i Mebusan'dan onay alamamış olması, proje yetkililerini şaşkınlığa sevk etmişti. Hatta Chester ve ekibi, projeden vaz geçme noktasına dahi gelmişti. Ancak İstanbul'daki Amerikan Dışişleri yetkililerinin yüreklendirmesiyle yeni yasama döneminde projenin onaylanabileceğine dair umutlarını korumaya çalıştılar. Fakat şirket içinde yaşanan anlaşmazlıklar ve projenin Meclis-i Mebusan'da bir türlü onaylanmaması, bazı şirket yetkililerini projeden çekilme isteklerini daha güçlü biçimde seslendirmeye yöneltti. Bu süreçte Osmanlı Devleti ile İtalya arasında Trablusgarp savaşının başlaması, projenin Meclis-i Mebusan'da görüşülmesini geciktirecek bir gelişme olarak görülmekteydi⁵².

Şirket yetkililerinin de tahmin ettiği gibi, Trablusgarp'ta yaşanan savaş, Meclis'in tüm dikkatini celp etmiş ve proje ancak kasım ayının sonuna doğru Meclis'in gündemine gelebilmiştir. Trablusgarp savaşına ek olarak 1911 Kasım'ında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması, ayrıca Chester projesine pek olumlu yaklaşmadığı bilinen Hakkı Paşa Hükümeti'nin yerini 1911 Eylül'ünde Sait Paşa kabinesinin alması, siyasal süreçleri etkileyen önemli gelişmelerdi. Bu koşullarda projenin Meclis-i Mebusan'dan geçmesi, daha da güçleşmişti. Nitekim proje Meclis'in gündemine geldiğinde şirketin hiçbir temsilcisi İstanbul'da bulunmuyordu. Hatta şirket, Meclis'in açılmasından kısa bir süre sonra, imtiyazın elde edilmesi için yatırdığı depoziti çekmek istemiştir⁵³.

20 Kasım 1911 tarihinde konu Meclis'in gündemine geldiğinde milletvekilleri, konu üzerinde farklı görüşler dile getirdiler. Projeye ilgili önceki oturumlarda da söz alan Üsküp Mebusu Necip Draga Bey meseleyi özetleyen bir konuşma yaparak projenin onaylanması veya bölgedeki madenlerin karşılık gösterilerek yeni bir şirketin aranması seçeneklerini ortaya koydu⁵⁴. Necip Draga Beyden sonra söz alan Nafia Nazırı Hulûsi Bey ise, demiryolu imtiyazı vermenin önem ve sorumluluğuna dikkat çekerek Chester projesinde yaşanan değişiklikleri özetlemiştir. Görüşmeler sırasında konunun maden yataklarının işlenmesi meselesine gelmesi üzerine söz alan Orman ve Maadin ve Ziraat Nazırı Sinapian Efendi, Maadin Nezareti Hukuk Müşaviri olduğu dönemde bu projeye ilgili olumsuz görüş belirttiğini ifade ederek projenin var olan Maden Nizamnamesi'ne uygun hale getirilmesi gerektiğini savunduğunu açıklamıştır⁵⁵. İstanbul Mebusu Halacıyan Efendi de projede yer alan maden yataklarının çıkarılması ve işletilmesi meselesi hakkında açıklamalarda bulunarak bu konuyla ilgili Babıâli'de kurulan komisyonun görüş ayrılığına düştüğünü hatırlatıyordu⁵⁶.

52 De Novo, *a.g.m.*, s. 321-323.

53 Çavdar, *a.g.e.*, s. 151-152.

54 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D. 1, C. 1, İç. Se. 4, (7 Teşrinisani 1327 tarihli oturum), s. 519-525.

55 *A.g.e.*, s. 528.

56 *A.g.e.*, s. 533.

Projeyle ilgili tartışmalar Meclis'in 22 Kasım tarihli toplantısında da devam etmiştir. Oturumda söz alan Nafia Nazırı Hulûsi Bey, şirket yetkilileri ile Babıâli temsilcileri arasında devam eden güzergâh konusundaki görüşmelere değinmiştir. Ona göre şirket, hattın Süveydiye'den geçmesini istediği halde hükümet demiryolunun Yumurtalık'a inmesini önermiş ve Sivas-Yumurtalık arasında inşası düşünülen hat için oluşacak farkı hükümetin ödemeyi taahhüt ettiğini açıklamıştı. Anadolu'dan geçecek hatların keşfi için bölgeye heyet gönderildiği hakkındaki iddiayı yalanlayan Hulûsi Bey, "*Bendeniz, çabuk yapılırsa da, dar taraftarı değilim*" diyerek bu konudaki tavrını ortaya koymuştur. Milletvekillerinden gelen sorular üzerine açıklamalarını sürdüren Hulûsi Bey, hattın geniş yapılması halinde ortaya çıkacak masrafın 5 milyon lira olduğunu ifade etmiş ve projenin inşasının maliyetini ve Osmanlı Hükümeti'ne yüklediği sorumluluğu rakamlarla açıklamıştır. Hulûsi Bey konuşmasının sonuna doğru, bölgedeki maden yataklarının araştırılması için şirkete verilen iki yılın sonundaki çekilme hakkının Osmanlı Hükümeti'ne de tanınması gerektiğini savunarak araştırmanın şirket tarafından değil de hükümet tarafından yapılması önerisini getirmiştir⁵⁷. Chester projesine muhalif olan milletvekillerinden Halep mebusu Ali Cenani Bey ise konuşmasında proje çerçevesinde bazı gereksiz hatların inşasının söz konusu olduğunu ve Anadolu'daki madenler üzerinde şirkete son derece geniş imtiyazlar tanındığını ileri sürmüştür⁵⁸.

Chester projesine ilişkin Meclis-i Mebusan'da tartışmaların sürdüğü ve projeye karşı çeşitli eleştirilerin dile getirildiği bir dönemde Hüseyin Cahit Bey, Tanin'deki köşesinde projeyi savunma gayreti içinde görünüyordu. Bu konunun uzun uzadıya hükümeti ve Meclis'i meşgul edecek bir konu olmayıp hemen çözümlenmesi gereken bir mesele olduğunu ileri süren Hüseyin Cahit, "*hükümetin bunu iki sene savsakla*" dığından söz etmekteydi. Projenin Anadolu'ya sağlayacağı katkıya değinen Hüseyin Cahit, "*Bu şerait dairesinde teklif olunan bir şimendüfer inşası keyfiyetinin nasıl olup da itiraz davet edebileceğini bizim zihnimiz ihata etmiyor*" demekteydi. Yazısının devamında projeye ilişkin itirazları çürütmeye çalışan Hüseyin Cahit, "*Bu şimendüfer inşası için bir para verecek miyiz? Hayır. O halde, daha ne istiyoruz? Şimendüferden bu sermayedarlar kâr edecekler mi ki bize üste para vermelerini isteyelim? Bu da hayır. O halde neden çekiniyoruz? Madenlerden*" demekteydi. Ona göre madenler konusundaki kaygılar da doğru değildi. Çünkü proje sayesinde madenler de işletilecek ve Osmanlı Hükümeti demiryollarının yapımının yanı sıra ikinci bir kazanç daha sağlamış olacaktı⁵⁹.

Hüseyin Cahit'in Tanin'deki bu iyimserliğini, Meclis-i Mebusan'daki milletvekilleri paylaşmıyorlardı. Proje 26 Kasım'da yeniden görüşülmeye başlandığında, mesele imtiyaz talebinin geri çekilmesi noktasına evrilmişti.

57 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 1, C. 2, İç. Se. 4, (9 Teşrinisani 1327 tarihli oturum), s. 27-31.

58 A.g.e., s. 31-32.

59 Hüseyin Cahit, "Chester Projesi", Tanin, 26 Teşrin-i sani 1911, s. 1.

Daha önce Nafia Nazırı olarak da görev yapmış olan İstanbul Mebusu Hallaçyan Efendi, proje mukavelesinin hükümet tarafından savunulmadığını gerekçe göstererek projeyi geri çekilmiş olarak değerlendirdiğini ifade etti. Hallaçyan Efendi'den sonra söz alan Nafia Nazırı Hulûsi Bey, "*Ne için Meclis-i Aliniz kıymettar olan zamanı beyhude zayi olsun? Tayin-i esami ile rey'e konsun. Eğer benim reyim ekseriyet kazanırsa, eğer benim teklifim kabul olursa pekala; kabul olunmazsa, o halde bunun mesuliyet-i maneviyyesini Meclis-i Âliniz kabul ediyor demektir. O halde Nafia Nazırı sıfatıyla buna iştirak edemem. Bittabi bu mukavelenamemizi bu suretle imza edecek başka bir Nazır ararsınız*" diyerek proje mukavelenamesinin oya konulmasını istedi⁶⁰. Nafia Nazırı Hulûsi Beyin kesin sözlerle var olan mukavelenameye karşı olduğunu ortaya koyması, Meclis-i Mebusan'da projeye karşı bir atmosferin oluşmasına neden olmuş, ancak İstanbul Mebusu Krikor Zohrap Efendi, yaptığı konuşmayla Chester projesine ilişkin bir karar alınmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Zohrap Efendiye göre, "*Devletin böyle mühim bir kıt'asının hayatına taalluk eden bir bahsi sıkboğmağa getirerek kapatmak doğru değil*" di. Erzurum Mebusu Pastırmacıyan Efendi de projeye ilgili uzun konuşmasında, zaman zaman Nafia Nazırı Hulûsi Beyle söz dalaşına da girerek, mukavelenameye ilişkin eleştirilere yanıt vermeye çalışmıştır⁶¹.

Chester projesine dair Meclis-i Mebusan'da tartışmalar sürerken Meclis dışından da projeye karşı eleştiriler dile getirilmekteydi. Örneğin Osman Nuri ve Ziya imzalarıyla İstanbul'dan Sadaret'e çekilen bir telgrafta, Chester projesinde söz konusu olan madenlerden Keban madeninden nasıl yararlanılacağı soruluyor ve Chester'ın yaptıracağı demiryollarına yalnızca Ergani madeninin hasilatının yeteceği ileri sürülüyordu. Bu telgrafı 23 Kasım 1911 tarihli bir yazıyla Nafia Nezaret'i'ne ileten Sadaret, gereğinin yapılması emrini vermişti⁶².

Kısa bir süre önce iktidara gelmiş olan Sait Paşa Hükümeti (30 Eylül 1911) Chester projesi konusunda, Meclis içi ve dışından gelen baskılar karşısında projeye ilişkin tavrını belirlemeye çalışmaktaydı. Özellikle Nafia Nazırı Hulûsi Beyin Meclis'te yapmış olduğu konuşmalarda projeyi savunmaması ve mukavelenin hedef haline gelmesine seyirci kalması, kabineyi de ilgilendiren bir hal almıştı. Bunun üzerine Sadrazam Sait Paşa, yaklaşık üç yıldır Meclis'i meşgul eden bu konu hakkında daha fazla bilgi edinebilmek için 26 Kasım 1911'de Nafia Nezaret'i'ne gönderdiği bir emirle "*Chester layihası heyet-i sabika zamanında Meclis-i Mebusan'a verilmekle muhteviyatına heyet-i cedide azasının malumatı olmadığından bunda hükümetin dahi hak-ı ihtiyarı muhafaza olunduğuna dair bir kayd olup olmadığına telgrafla ışıarı*" nı istedi. Aynı gün Nafia Nazırı Hulûsi imzasıyla gelen yanıtta, "*Chester layihasında hükümetin hak-ı ihtiyarı muhafaza olunacağına dair bir kayd yoktur*" denilmekteydi. Ayrıca Hulûsi Bey, projenin geri çekilerek yeniden görüşülmesi uygun olsa da projenin geçirmiş olduğu

60 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D. 1, C. 2, İç. Se. 4, (13 Teşrinisani 1327 tarihli oturum), s. 48.

61 *A.g.e.*, s. 54-58.

62 BEO, 3968/297540.

safhalar ve “gerek mebusin-i kiramdan ve gerek hariçten birçok zevatın suret-i mahsusada icra edegelmekte oldukları takibat” nedeniyle Meclis-i Mebusan genel kurulunda görüşülmesi tamamlanmadıkça geri çekme önerisinde bulunmayı ülke çıkarlarına uygun bulmadığını söylemekteydi⁶³. Görüldüğü gibi Nafia Nazırı Hulûsi Bey, projenin geri çekilmesi gerektiği düşüncesinde olsa da gelen baskılar nedeniyle bu konuda adım atmaktan çekinmekteydi.

Meclis-i Mebusan’ın bayram tatili nedeniyle görüşmelere ara vermesinden sonra Chester projesi, 11 Aralık 1911 tarihinde yeniden Meclis’in gündemine geldi. Ancak üç yıldan fazla bir süredir kesin sonuca bağlanamayan ve o sıradaki hükümetin de desteğini alamayan proje, Meclis’te adeta “sahipsiz” durumdaydı. Bu nedenle milletvekillerinin projeye ilişkin şüphelerini ortaya koydukları görülmüyordu. Meclis’teki görüşmede konuyla ilgili yeniden söz alan Nafia Nazırı Hulûsi Bey, demiryollarının geçeceği güzergâhtaki maden arama çalışmalarına hükümetin de katılabilmesi gerektiğini savunarak projenin geneline ilişkin kaygılarını dile getirdi. Hulûsi Bey konuşmasının sonunda mukavelenamenin geri çekilmesi önerisinde bulunmuş, İstanbul Mebusu Hallacyan Efendi’nin “*Bu talebinizi, namı âlinize mi yapıyorsunuz, yoksa Kabine namuna mı?*” sorusuna “*Sadrazam Paşa hazretlerine sordum*” diye yanıt vermiştir. Ancak benzer bir soruyu İttihatçı Mehmet Cavit Beyin de sorması üzerine “*Sadrazam Paşa Hazretlerine arz ettim, bunu geri alalım, bir tezkere veriniz de Reis Beyefendiye takdim edeyim dedim. Kendileri de, yarın gel de görüşelim, tezkereyi yazarız dediler. Geç vakitti ben de buraya geldim. Esasına, Sadrazam Paşa Hazretleri muvafakat buyurmuşlardır*” diyerek proje mukavelenamesinin geri çekilmesi konusunda hükümetin bilgisi olduğunu tekrarlamıştır. Bu gelişme üzerine Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey, projeye ilgili görüşmelerin Sadarettin gelecek tezkereye kadar ertelenmesini oylamaya sunmuş ve Chester projesi görüşmelerinin ertelenmesi kararı alınmıştır⁶⁴.

Projenin Meclis-i Mebusan’da ertelenmesi, Chester grubu için büyük bir hayal kırıklığı oldu. Kararın alındığı aynı gün Amerikan elçisi, Sadrazama şirketin depoziti çektiğini ve imtiyaz girişimi ile ilgili başvurusunu geri almak istediğini bildirmiştir⁶⁵. Her ne kadar Chester projesi Osmanlı Meclisi’nden onay alamasa da Amiral Chester pes etmemiş ve 1912 yılı başlarında şirket içindeki yeni düzenlemelerden sonra Amerikan Dışişleri’ne yardım talebiyle yeniden başvurmuştu. Hatta Chester grubu, yeni ortaklar bulmaya çalışarak mali gücünü de artırmaya gayret etmiştir⁶⁶. Amerikan basınında görüşmelerin yeniden başlayacağına dair haberler⁶⁷ yer alsada da projenin hayata geçirilmesi için yürütülen tüm bu çabalar sonuçsuz kalmıştır.

63 BEO, 3968/297580.

64 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D. 1, C. 2, İç. Se. 4, (28 Teşrinisani 1327 tarihli oturum), s. 48.

65 Çavdar, a.g.e., s. 152.

66 Can, a.g.e., s. 154.

67 “Reconsider American Plan”, *The New York Times*, 23 Şubat 1912.

4. Hulûsi Beyle Pastırmacıyan Efendi'nin Chester Projesine Dair Söz Düellosu

1912 yılına gelindiğinde Chester projesi, üç yıldan fazla bir süredir Osmanlı bürokrasisinden destek görmeyerek hayata geçirilememiştir. Bu süre zarfında çeşitli hükümet ve bakanlar, projeye dair farklı tutumlar takındılar. Ancak proje mukavelenamesinin geri çekilmesinde Nafia Nazırı Hulûsi Beyin ortaya koyduğu tavır, son derece etkili olmuştur. Buna karşın Hulûsi Bey, kısa süre sonra Sait Paşa Hükümeti'nde yaşanan değişiklikler sırasında yerini koruyamadı. 3 Ocak 1912'de açıklanan yeni kabine listesinde Nafia Nezaretî'ne Krikor Sinapian Efendi'nin atandığı görülmüyordu. Bu değişiklikte, yabancı imtiyazlarına karşı yerli girişimcilerden ve sermayedarlardan yana bir siyaset izlediği düşünülen Hulûsi Beyin yabancı yatırımcıları endişelendirmiş olmasının da etkisi vardı. Sinapian Efendi'nin bu endişeleri gidermek için göreve getirildiği bilinmekteydi⁶⁸.

Yeni kabinenin gündem maddeleri arasında, Chester projesine ilişkin nihai bir karara varmak da bulunmaktaydı. Çünkü hükümet, ekonomik getirisinin yanı sıra askeri bakımdan da beklenti içinde olunan Şarki Anadolu demiryollarının bir an önce inşasından yanaydı. Bu nedenle uzun süredir Meclis-i Mebusan'ı meşgul eden Chester projesiyle ilgili nihai bir karar verebilmek ve böylece aynı bölgeyle ilgili diğer önerileri dikkate almak düşüncesindeydi. Nitekim Harbiye Nezaretî tarafından Sadaret'e gönderilen 25 Ocak 1912 tarihli bir tezkirede "*Chester projesinin cihet-i nafia ve askeriyeden müşterek bir komisyon tarafından tetkikiyle menafi-i memleket nokta-i nazarından en nafi görülecek hususatin takriri ve bunun için lüzum ve münasip görülecek mevaddın Chester vekili ile de müzakere edilerek muvafakati alınmak şartıyla Chester projesine bir şekl-i katiyyet verilmesi münasip olacağı*" düşüncesi iletilmişti⁶⁹. Sadaret'ten Harbiye Nezaretî'ne gönderilen 22 Şubat tarihli yanıtta ise, Chester projesiyle ilgili incelemelerde bulunmak üzere oluşturulmuş olan komisyonun iki toplantı gerçekleştirdiği bildiriliyor ve üçüncü toplantıda ise konuyla ilgili bir karara varılmasının beklendiği ifade ediliyordu⁷⁰.

Osmanlı Hükümeti'nin Chester projesine ilişkin kararını vermeye çalıştığı günlerde basında bu konuyla ilgili büyük bir söz düellosu başladı. Tartışmanın tarafları, kısa bir süre öncesine kadar Nafia Nazırı olan Hulûsi Bey ile Erzurum Mebusu Pastırmacıyan Efendi'ydi. Pastırmacıyan Efendi'nin, Hulûsi Bey'e hitaben gazetelerde yayınlamış olduğu açık mektubu ve Ermenice yayın yapan Azadamard gazetesinde yer alan bir makale, tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Bu çağrı üzerine Hulûsi Bey, Chester projesine ilişkin bilgi ve

68 Aykut Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, İletişim Yay., İstanbul, 2016, s. 285-286.

69 BEO, 3996/299662.

70 BEO, 4006/300413.

görüşlerini, İkdâm gazetesinin ilk sayfasında “Chester Projesi’nin Safahatı” başlığıyla günlerce süren bir yazı dizisinde yayınlamaya başladı. Daha sonra ise Pastırmacıyan Efendi, Hulûsi Beyin savlarına karşı görüş ve eleştirilerini yine aynı gazetede yayınlamış, son olarak Hulûsi Bey yeniden kendini savunma gayreti içerisine girmiştir. Trablusgarp savaşının bütün şiddetiyle sürdüğü ve Osmanlı kamuoyunu meşgul ettiği günlerde, o sırada en çok okunan gazetelerden birisi olan İkdâm gazetesinin bu konuya ilk sayfalarında yer ayırmış olması, projenin siyasal çevrelerdeki etkisini hâlâ sürdürdüğünü kanıtlamaktaydı.

Hulûsi Bey konuyla ilgili ilk yazısında, projenin geri çekilmesi sürecinde Meclis’e yalan söylediği ve Sadrazam Sait Paşa’nın tezkiresinde olmamasına rağmen bu konuyu Meclis gündemine getirdiğine dair Azadamard gazetesinde çıkan eleştirilere yanıt veriyordu. Azadamard gazetesine göre⁷¹ Sadrazam Sait Paşa, Chester projesinin Meclis-i Vükela’nın bilgisi dışında geri çekildiğine dair bir tezkereyle Meclis’i bilgilendirmişti ve gazete bu nedenle Hulûsi Beyin Divan-ı Âli’ye verilmesini istemekteydi. Hulûsi Beye göre kendisi hakkındaki bu iddialar, Chester projesine karşı olmasından kaynaklanıyordu ve amaç ise projeye karşı olanlara göz dağı vermektir. Yeni kabinede yer almamasını Sadrazam ile kendisi arasındaki görüş ayrılığına bağlayan Hulûsi Bey, “Chester’cılar” olarak isimlendirdiği grubun, projeye muhalefeti nedeniyle bakanlıktan alındığına ilişkin savlarını ise kendisi açısından bir şeref unsuru olarak gördüğünü söylemekteydi⁷².

Pastırmacıyan Efendi’nin Amerikan sermayesini Türkiye’ye kendisinin çekmeyi başardığına ilişkin iddiasını yalanlayan Hulûsi Bey⁷³, Chester dışındaki taliplilerin, özellikle de Avrupa sermayesinin bu süreçte yıpratıldığına dikkat çekmiştir⁷⁴. Pastırmacıyan Efendi’nin Glasgow’un imtiyaz talebi sürecindeki rolüne değinen Hulûsi Bey, ona birtakım eleştiriler yöneltiyordu⁷⁵. O süreçte Pastırmacıyan Efendi’nin Glasgow’un, İzmit Mebusu Müfit Beyin ise Chester projesinin lehinde propaganda yapmaya çalıştığını hatırlatan Hulûsi Bey, petrolün borularla deniz kıyısına ve oradan da gemilerle taşınmasının demiryollarına nazaran daha hızlı ve güvenilir olduğunu ileri sürmekteydi⁷⁶. Chester’ın mali gücünü kanıtlamak için Karneci şirketinden gelen bir telgrafı sunduğunu belirten Hulûsi Bey, oysa ünlü sermaye grubunun projeye ilgisinin olmadığını ortaya çıktığını ifade etmiştir⁷⁷. Projenin spekülasyona açık olması nedeniyle konuya şüpheyle yaklaştığını belirten Hulûsi Bey, Chester’ın 100 milyonluk sermayesi karşısında ikna olduğunu, ancak mukavelenamenin

71 Azadamard gazetesini yönetimi, Hulûsi Beye yönelik eleştirilerini Sabah gazetesinde yayınladıkları bir değerlendirmeye sürdürmüştür. “Anadolu Şimendüfer Projesi ve Hulûsi Bey”, *Sabah*, 11 Ocak 1912, s. 4.

72 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, “Chester Projesi”, *İkdâm*, 8 Kanun-ı sani 1912, s. 1.

73 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, “Chester Projesi’nin Safahatı”, *İkdâm*, 11 Kanun-ı sani 1912, s. 1-2.

74 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, “Chester Projesi’nin Safahatı”, *İkdâm*, 13 Kanun-ı sani 1912, s. 1-2.

75 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, “Chester Projesi’nin Safahatı”, *İkdâm*, 15 Kanun-ı sani 1912, s. 1.

76 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, “Chester Projesi’nin Safahatı”, *İkdâm*, 17 Kanun-ı sani 1912, s. 1-2.

77 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, “Chester Projesi’nin Safahatı”, *İkdâm*, 19 Kanun-ı sani 1912, s. 1-2.

Babiâli'ye tesliminde aldanmış olduğunu fark ettiğini ifade ediyordu. Ayrıca Sadrazam Hakkı Paşa'nın madenlerin şirkete ihalesinde hata gördüğünü belirterek değişiklik istediğini ifade eden Hulûsi Bey⁷⁸, Harbiye Nezaret'i'nden gelen 15 Mayıs 1327 (28 Mayıs 1911) tarihli, hatların geniş olarak inşa edilmesiyle ilgili tezkereyi de okuyucularla paylaşıyordu. Buna göre Harbiye Nezaret'i'nden gelen belgede, "... Sivas'tan Erzurum'a ve Sivas'tan Harput'a müntehi olacak hatların geniş olarak inşası takarrür ederek şu vechle bütün Garbi Anadolu demiryollarıyla aktarma icrasına mahal kalmaksızın Şarki Anadolu hatlarına geçmek imkanı taht-ı temine alınmış olmasına nazaren Şimali Anadolu hutut-ı müstakbesini Irak ve Suriye hututuna rabt edecek hutut-ı mühimme-i askeriyeden madud olan Chester projesine dahil hatların dahi aynı vechle geniş olarak inşa olunmaları lüzümü müstağni-i izah bulunmuş"tu. Ayrıca bakanlığa göre, söz konusu hatların geniş olarak inşası konusunda devletçe gerekli olan mali fedakârlık da yapılmalıydı⁷⁹.

Projenin iki yılda geniş hattan dar hatta dönüştüğü, dar ve geniş hatlar arasındaki farkın da Osmanlı Hükümeti'ne yüklendiğine dikkat çeken Hulûsi Bey, projenin ortaya çıkaracağı masrafı ayrıntılı hesaplamalarla ortaya koyuyor⁸⁰, "Chester'cular" tarafından kendisinin "Bağdat şirketi" yanlısı olmakla itham edildiğini ifade ediyordu⁸¹. Hulûsi Bey yazısında, Chester projesinden daha az maliyetli ve ülkeye daha fazla yarar sağlayacak hatlara ilişkin önerilerde de bulunuyordu⁸². Azadamard gazetesinin kendisiyle ilgili suçlamalarını yanıtlayabilmek için Sadaret Müsteşarlığı'na başvurarak bazı belgeler istediğini vurgulayan Hulûsi Bey, kendisine gerekli belgelerin verilmediğini belirtiyor⁸³, ayrıca projenin ertelenmesi ile ilgili Sadrazam ile olan yazışmalarını da okuyucularla paylaşmaktaydı⁸⁴. Proje konusunda Sadrazam ile görüşmeye çalışmasına rağmen bunu başaramadığını ifade eden Hulûsi Bey, ikinci kez gerçekleşen bu durum karşısında bir hakarete uğrayıp uğramadığını dahi düşünmeye başladığını ifade etmiştir⁸⁵. Meclis-i Mebusan'da projenin ertelenmesine karar verildiği gün Meclis-i Vükela'nın toplandığını hatırlatan Hulûsi Bey, Sadrazam Sait Paşa ile aralarında geçen konuşmaya yer vererek mukavelenamenin geri çekilmesiyle ilgili tezkireyi toplantı sırasında kendisine iletildiğini belirtiyordu⁸⁶. Chester projesini genel olarak ele aldıktan sonra Hulûsi Bey, "...Anadolu-i Şarki hututununün münasip görülecek bir şirket-i inşaiye marifetiyle hükümet hesabına inşa ettirilmesi taraftarıyım. Aksi hal hem beyhude masrafı bais, hem de hutut-ı mezkurenin inşasına mani olur" değerlendirmesini yapmaktaydı⁸⁷.

78 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, "Chester Projesi'nin Safahatı", *İkdam*, 21 Kanun-ı sani 1912, s. 1-2.

79 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, "Chester Projesi'nin Safahatı", *İkdam*, 22 Kanun-ı sani 1912, s. 1-2.

80 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, "Chester Projesi'nin Safahatı", *İkdam*, 24 Kanun-ı sani 1912, s. 1-2.

81 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, "Chester Projesi'nin Safahatı", *İkdam*, 26 Kanun-ı sani 1912, s. 1-2.

82 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, "Chester Projesi'nin Safahatı", *İkdam*, 31 Kanun-ı sani 1912, s. 1-2; Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, "Chester Projesi'nin Safahatı", *İkdam*, 2 Şubat 1912, s. 1-2.

83 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, "Chester Projesi'nin Safahatı", *İkdam*, 4 Şubat 1912, s. 1-2.

84 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, "Chester Projesi'nin Safahatı", *İkdam*, 6 Şubat 1912, s. 1-2.

85 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, "Chester Projesi'nin Safahatı", *İkdam*, 9 Şubat 1912, s. 1-2.

86 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, "Chester Projesi'nin Safahatı", *İkdam*, 11 Şubat 1912, s. 1-2.

87 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, "Chester Projesi'nin Safahatı", *İkdam*, 13 Şubat 1912, s. 1-2.

Hulûsi Beyin Chester projesiyle ilgili kendisine yönelik eleştirileri İkdâm gazetesinde yanıtlamasından sonra gazetede bu kez Karakin Pastırmacıyan Efendi konuyla ilgili görüşlerini yayınlamaya başlamıştır. Hulûsi Beyle Meclis-i Mebusan'daki görüşmeler sırasında sık sık karşı karşıya gelen Pastırmacıyan Efendi, yazılarında hem Nafia Nezareti memurlarına hem de eski bakana yönelik suçlamalar yöneltmekteydi. Nafia Nezareti'nin II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren ülkeyi kalkındıracak programı uygulamaya geçiremediğini belirten Pastırmacıyan Efendi, istibdat döneminin memurlarının "eski oyunları"nı oynadığını ileri sürüyordu. Ona göre bakanlık memurları, "Mamuretelaiz, Diyarbakır, Bitlis ve Van vilayetlerini payitahta ve limanlara rabt edecek ve ehemmiyet-i siyasiye ve iktisadiyesi ile memlekete meşhur olan Bağdat hattından daha ziyade hıdmeti olacak olan diğer bir projeye karşı üç seneden beri ika-ı müşkilat için var güçleriyle çalış" maktaydılar⁸⁸. Hulûsi Beyin Chester projesini savunanları "Chester'cılar" biçiminde ifade etmesi karşısında Pastırmacıyan Efendi, Bağdat hattı yanlılarını "Bağdatçı" olarak tanımlıyor, kendisinin ise "Anadolucu" olduğunu ifade ediyordu. Doğu illerini başkente bağlayacak bir hat inşa edilmedikçe Bağdat hattının inşasına önem verilmesini doğru bulmadığını belirten Pastırmacıyan Efendi, eski bakanı da "Bağdatçı" olarak tanımlıyordu. Ona göre "... Anadolu-i şimali şebekesinin kuvveden fiile çıkması te'hîr ile zaten zayıf bulunan vesait-i maliyemiz Elhalif-Bağdat şubesinin inşasına tahsis edilerek memleketin menafi-i siyasiye, askeriye ve iktisadiyesi ecnebi bir kumpanyanın menafüne feda ol"muştu⁸⁹.

Pastırmacıyan Efendi'nin Chester projesinin uygulamaya geçirilemeyeşi ile ilgili gündeme getirdiği bir diğer önemli mesele ise projenin siyasi boyutuydu. Şimendüferler İdaresi Müdürü Muhtar Beyin, Meclis'teki Anadolu milletvekillerini etkilediğine dikkat çeken Pastırmacıyan Efendi, "Filhakika bu mesele mevki-i müzakerede bulunduğu günlerde Meclis-i Mebusan koridorlarında kısmen Ermenilerle meskûn olan bu vilayatta mezkûr şebekenin inşasıyla husule gelecek siyasi tehlikelerden yavaş sesle bahs olunmakta idi" demektedir. Ona göre, projenin gerçekleşmesi halinde Amerikan misyonerlerinin herkesi Protestan yapacağı veya "Genç Ermenistan" kurulmasının gündeme geleceği biçiminde iddialar da ortada dolaşmaktaydı⁹⁰. Projenin 1911 Mayıs'ında görüşülmesinin ertelenmesini Ermenilere karşı olan propagandanın etkisine bağlayan Pastırmacıyan Efendi, Hulûsi Beyin projenin geniş veya dar hat olarak inşası halinde ortaya çıkacak mali yüke ilişkin yaptığı hesaplamalarını da hatalı buluyor ve kendi hesaplamalarını okuyucularla paylaşıyordu⁹¹. Avrupa devletlerinin politikaları ile Türkiye'deki demiryolu inşa projeleri arasında büyük bir ilişki olduğunu

88 Sabık Erzurum Mebusu Doktor K. Pastırmacıyan, "Nafia Nezareti'nin Islahı Lüzumu", *İkdâm*, 17 Şubat 1912, s. 2.

89 Sabık Erzurum Mebusu Doktor K. Pastırmacıyan, "Nafia Nezareti'nin Islahı Lüzumu", *İkdâm*, 18 Şubat 1912, s. 1-2.

90 Sabık Erzurum Mebusu Doktor K. Pastırmacıyan, "Nafia Nezareti'nin Islahı Lüzumu", *İkdâm*, 20 Şubat 1912, s. 1.

91 Sabık Erzurum Mebusu Doktor K. Pastırmacıyan, "Nafia Nezareti'nin Islahı Lüzumu", *İkdâm*, 24 Şubat 1912, s. 1-2; "Nafia Nezareti'nin Islahı Lüzumu", *İkdâm*, 26 Şubat 1912, s. 1-2.

belirten Pastırmacıyan Efendi, Rusya ve Almanya arasında imzalanan Potsdam Antlaşması'na⁹² atıf yaparak şu yorumda bulunuyordu: “Bir gün gelip sekiz, on sene sonra şimaldeki komşumuz İran'da ‘emr-i temeddün’ünü ikmal edip her türlü vesait-i nakliyeden mahrum bulunan vilayat-ı şarkiyemizi dahi ‘temeddün’ (!) etmek isterse memlekete ve bütün bu vekayi kaydeden tarihe karşı kim mesul olacaktır?... Bu tehlike-i bedihiyeyi bertaraf etmek için ahval-i mezkurede 1380 kilometrelik bir projeyi tahribe uğratmak muvafık mıdır?”⁹³. Sonuç olarak Pastırmacıyan Efendi, Chester projesinin ertelenmesinde Almanya'nın Rusya ile imzalamış olduğu Potsdam Antlaşması'nın etkisini vurgulayarak bakanlık memurları üzerindeki Alman etkisine dikkat çekiyordu.

Pastırmacıyan Efendi'nin hem kendisi hem de bakanlık memurlarına yönelttiği eleştiriler karşısında Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi Bey, İkdâm gazetesinde yeniden kendisini savunma gayreti içerisine girmiştir. Pastırmacıyan Efendi'nin verdiği istatistiksel verilerin hatalı olduğunu ileri süren Hulûsi Bey⁹⁴, Bağdat hattını da müdafaa etmeye çalışmıştır⁹⁵.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü ve yer altı kaynakları bakımından zengin olan coğrafyaya yönelik 20. yüzyılın başında yoğunlaşan imtiyaz elde etme mücadelesi, uluslararası rekabeti tetikleyen en önemli etkenlerden birisiydi. Avrupalı devletler arasında uzun yıllardır süren bu konudaki çekişmeye Amerikalı bir grubun da katılması, Osmanlıların alışkın olmadıkları bir durumdu. Amerikan sermayesinin demiryolu inşa etme ve karşılığında “petrol bölgesi”ndeki yer altı kaynaklarını kullanma isteğini yansıtan Chester projesi, Avrupalı güçlerden gelen baskıların yan sıra Osmanlı bürokrasisinden kaynaklanan nedenlerle hayata geçirilemedi.

Projenin Osmanlı bürokrasisinden onay alamaması, II. Meşrutiyet'in ilk yıllarındaki siyasi karışıklıklar ve kurulan hükümetlerin uzun erimli programlarının olmamasıyla da ilgiliydi. Proje, başa geçen hiçbir hükümetin desteğini alamadı. Ayrıca dönemin en önemli siyasi aktörü olan İttihat-Terakki'nin, bazı bireysel tutumlar dışında, Chester projesiyle ilgili net bir tavır ortaya koyamadığı da söylenebilir. Projenin Meclis-i Mebusan'daki görüşmeleri

92 Osmanlı toprakları üzerindeki nüfuz alanları konusunda Almanya ve Rusya arasında imzalanan antlaşma. Bağdat demiryolları konusundaki Rus muhalefetinin de bertaraf edildiği bu anlaşmanın tarihiyle ilgili 1910 ve 1911 gibi farklı tarihler verilmektedir. Bilmez Bülent Can, *a.g.e.*, s. 164.

93 Sabık Erzurum Mebusu Doktor K. Pastırmacıyan, “Nafia Nezaretî'nin İslahı Lüzumu”, *İkdâm*, 3 Mart 1912, s. 1-2.

94 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, “Chester Projesi Münasebetiyle Pastırmacıyan Efendi'nin Makalatına Cevabımız 1”, *İkdâm*, 5 Mart 1912, s. 3.

95 Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulûsi, “Chester Projesi Münasebetiyle Pastırmacıyan Efendi'nin Makalatına Cevabımız 2”, *İkdâm*, 8 Mart 1912, s. 3; Chester Projesi Münasebetiyle Pastırmacıyan Efendi'nin Makalatına Cevabımız 3”, *İkdâm*, 10 Mart 1912, s. 4.

sırasında benzer siyasal eğilimlere sahip milletvekillerinin takındıkları farklı tavırlar, böyle önemli bir meselede dahi bir “parti” görüşünün bulunmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Pastırmacıyan Efendi'nin projenin hayata geçirilememesinin nedenleriyle ilgili dile getirdikleri, Chester projesinin gündem dışına itilmesinde siyasi kaygıların da büyük rol oynadığını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Babıâli Evrak Odası (BOA-BEO),
Meclis-i Vükela Mazbataları (BOA-MV),
Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (BOA-MF.MKT),
Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (BOA-DH. MKT),
Hariciye Nezareti İstişare Odası (BOA-HR.HMŞ.İŞO),

II. Resmi Yayınlar

Düstur, Tertib-i Sani, C. II, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1329.
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,

III. Süreli Yayınlar

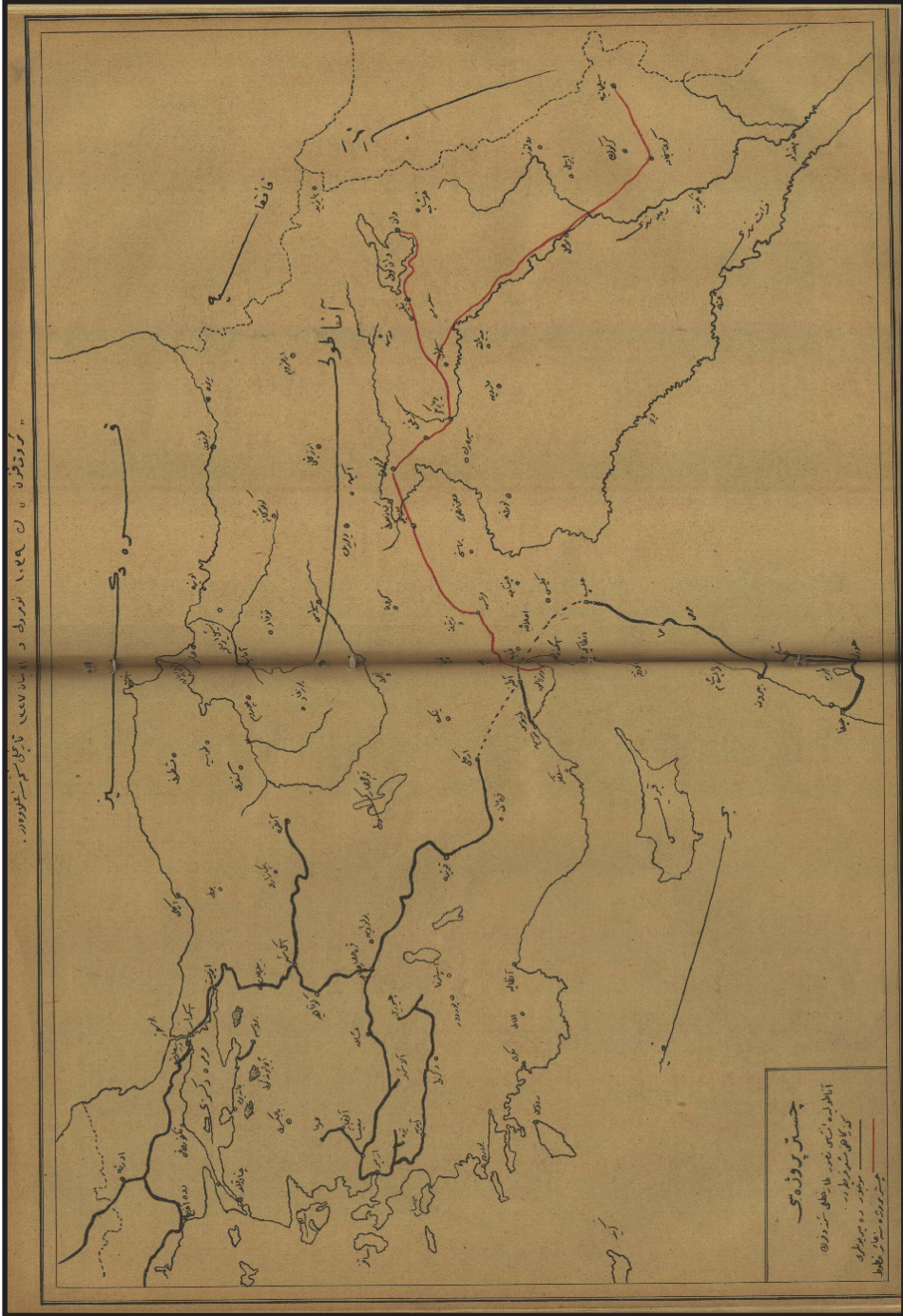
Financial Times
Sabah
Sada-yı Millet
Servet-i Fünûn
Tanin
The Economist
The New York Times
Yeni Gazete

IV. İnceleme Eserler

- CAN, Bilmez Bülent, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s.115-120.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, Ant Yay., İstanbul, 1970.
- DE NOVO, John A., "A Railroad for Turkey: The Chester Project, 1908-1913", *The Business History Review*, Vol. 33, No. 3, (Autumn, 1959), s.300-329.
- DE NOVO, John A., *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*, The University of Minnesota Press, Minneapolis, 1963.
- ENGİN, Vahdettin, "Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti", *Türkler*, XIV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.825-837.
- ERHAN, Çağrı *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yay., Ankara, 2001.
- MALHUT, Mustafa, *Meclis-i Mebusan'da İmtiyazlar Sorunu ve Tartışmaları 1908-1914*, İlkin Ozan Yay., Antalya, 2011.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yay., İstanbul, 2015.
- ÖZYÜKSEL, Murat, "Anadolu ve Bağdat Demiryolları", *Osmanlı*, III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.670-672.
- PAMUK, Şevket, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yay., İstanbul, 1997, s.193.
- TEZEL, Yahya Sezai, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1970, S 4, s.287-318.

EKLER

EK I: Servet-İ Fünun Dergisine Göre Chester Projesinin Güzergâhı^{96*}

96 * Servet-i Fünun, 21 Nisan 1327.

EK II: The New York Times Gazetesinin Chester Projesi ile İlgili Haberi^{97*}

AMERICAN CAPITAL TO OPEN RICE FIELDS IN TURKEY

Extensive Railway Planned Through Country Where Camels Are Now the Only Means of Transportation.

Water Power Mill of Kowas Co. stretches in Asia Minor.

A MILL WHICH IS BEING CONSTRUCTED BY THE KOWAS COMPANY, OF NEW YORK, IS NOW UNDERWAY IN THE PROVINCE OF KOWAS, IN THE EASTERN PART OF TURKEY. THE MILL IS TO BE USED FOR THE PURPOSE OF GENERATING ELECTRICITY TO BE USED IN THE RICE FIELDS OF THE DISTRICT. THE MILL IS TO BE ONE OF THE MOST MODERN AND EFFICIENT OF ITS KIND IN THE EAST. THE MILL IS TO BE CONSTRUCTED ON THE BANKS OF THE RIVER OF KOWAS, WHICH IS ONE OF THE MOST PRODUCTIVE RIVERS IN THE DISTRICT. THE MILL IS TO BE ONE OF THE MOST IMPORTANT PROJECTS OF THE KOWAS COMPANY, WHICH IS ONE OF THE LARGEST AMERICAN COMPANIES IN TURKEY. THE MILL IS TO BE ONE OF THE MOST IMPORTANT PROJECTS OF THE KOWAS COMPANY, WHICH IS ONE OF THE LARGEST AMERICAN COMPANIES IN TURKEY.

everything stands to be lost. The railway, however, will begin with the line through Kowas, Karaman and Konya from Kowas on the coast line to Konya. This is a district which extends to the eastward to the coast and includes which have been a life of the district. The mill is to be one of the most important projects of the Kowas Company, which is one of the largest American companies in Turkey. The mill is to be one of the most important projects of the Kowas Company, which is one of the largest American companies in Turkey.

One Mile Below Great Black Sea.

Rear Admiral C. H. Chester.

Primitive Method of Still Used in the Old Copper Mines.

Map Showing the Route of Proposed Railway.

Notice of Pay.

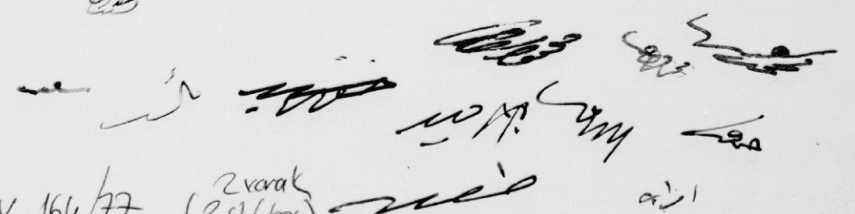
Huzur-ı Sami-i Sadaretpenahiye

Chester layihasında hükümetin hak-ı ihtiyarı muhafaza olunacağına dair bir kayd yoktur. Eğerçi layiha muhteviyatına heyet-i cedide azasının malumatı olmadığından istirdad ile yeniden müzekkiresi muvafık-ı usul ise de mezkur layihanın geçirmiş olduğu safahata ve bu iş için gerek mebusin-i kiramdan ve gerek hariçten bir çok zevatın suret-i mahsusada icra edegelmekte oldukları takibata binaen müeddasına Meclis-i Mebusan heyet-i umumiyesince ittila hasıl olmadıkça istirdad teklifinde bulunmağı maslahat ve menafi-i memlekete muvafık görmedim. Halen mahiyet-i mesele heyet-i umumiyece anlaşılmiş ve istirdad hususundaki mahzur bertaraf olmuş ise de ikmal-i müzakere bayram ertesine talik ettirilmiş olmağla isticale mahal kalmadığından bu babdaki malumat-ı çakeranem tafsilen ve şifahen arz-ı husur-ı ali kılınıncaya değin istirdad muamelesinin tehirine müsaade-i samiye-i fehimaneleri şayan buyrulmak babında.

Nafia Nazırı Hulusi

Fi 13 Teşrin-i sani 1327

EK IV: Chester Projesi Dahil ve Haricindeki Madenlerle İlgili Meclis-i Vükela Kararı⁹⁹

جواز کاشتگی	<u>حاضر بولنا نه ذوات فاماك اساسی</u>	سکون
مجلسک کتادی		سکون ۱۸۸۸ شایع چهارم
تاریخ کتال	آورداق وسطه یومروس	عسکدر مملوق قالی
روز	عرب	روز
<p style="text-align: center;">موضوعه صالحی</p> <p>جستیره و نه سی خارجیه قالا معسدر معاده تحریک اوجین ذایق اهل صبه مستعدیانه جوبک دفعه نام مضمون ادره سی خصصتا عه / حقش تجارته و ذراعت نفعه تنه تبعه تنگه اوزرینه سولایه افساره جوبک نافع نفعه تنه ملامت و سولایه نایس تنه اوقون</p>		
<p style="text-align: center;">تکالیف</p> <p>مهمه تنگه م جستیره و نه سی کی خطوط جدیدیه نیک برقی مصل دکرکون سیمایه ده کجین اوزره افش مضمون اهل صبه بوجزاده م معاده اوجین خصصتا عه اومس مواضه ارج بغداد و بصره دلا بصره ملامت بر و نه سی خارجیه قالمینه اوزر م معاده تحریک اوجین خصصت و برلست ناس کوریم دیک در مایه اهل ذکر اوقون جستیره و نه سی حقش مصل عیج بر دار و برنجیه قدر کرک بر و نه سی اذوق ملامت دکرکون و سیمایه جوارنه م معاده کرک ملامت بر و نه سی خارجیه قالا بغداد و بصره دلا بصره ملامت تحریک ادره سی ملامت بر و نه سی حقش مصل عیج بر جک قاره اشفه اهل ناس اهل صبه اود جالب تجارته و ذراعت نفعه تنه تبلیغات اوجین نفعه تنه</p>		
<p style="text-align: center;">علی</p> <p style="text-align: center;"> </p> <p>MV 164/77 (2 varak (2 shif box) ادره</p>		

99 * BOA-MV, 164/77.

28 Cemazeyilevvel 1330 / 2 Mayıs 1328

Hülasa-i Meali

Chester projesi haricinde kalan mahallerde maden taharrisi için vaki olacak müstedyatın kabulü ve nizamname-i mahsus dairesinde ruhsat itası hakkında Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden meb'us tezkere üzerine sebk eden işara cevaben Nafia Nezareti'nden gelen 10 Nisan 328 tarihli tezkere okundu.

Kararı

Mezkur tezkerede Chester projesindeki hutut-ı cedidiyenin bir kısmı Musul Kerkük Süleymaniye'den geçmek üzere inşası mutasavver olduğundan bu civardaki maden için ruhsatname ita olunmaması muvafık ise de Bağdat ve Basra vilayetleri mezkur proje haricinde kaldığından oralarda maden taharriyatına ruhsat verilmesinde beis görülemediği dermiyan olunmuştur.

Zikr olunan Chester projesi hakkında Meclis-i Umumice bir karar verilinceye kadar gerek proje dahilinde bulunan Musul ve Kerkük ve Süleymaniye civarındaki maden gerek mezkur proje haricinde kalan Bağdat ve Basra vilayetlerindeki madenin taharrisine dair ruhsat verilmeyip mezkur proje hakkında Meclis-i Umumiyece verilecek karara intizar olunması münasip olacağından o vech ile Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne tebligat icrası tezekkür kılındı.

Araştırma Makalesi / Research Article

**AMERİKAN BASININDA
ÇANAKKALE DENİZ SAVAŞI'NIN
BUĞDAY TİCARETİNE ETKİLERİ**

Mehmet ARSLAN*

Öz

10 Ağustos 1914'te Goeben ve Breslau savaş gemilerinin boğazdan geçmesine izin veren Osmanlı Devleti, 27 Eylül 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı'na giriş çıkışları tamamen kapatmıştır. Goeben ve Breslau savaş gemileriyle 29 Ekim 1914'te Rus limanlarını bombalayan Osmanlı Devleti böylece I. Dünya Savaşı'na dahil olma yönünde ilk adımını atmıştır. Bu saldırıya karşılık Rusya, 1 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'nin Kafkas sınırından saldırıya geçmiştir. Ayrıca 3 Kasım 1914'te Çanakkale Boğazı'na müttefik donanması da ilk saldırılarını yapmıştır. Artık boğaz kapalıdır ve müttefik donanması 18 Mart 1915 deniz harekâtını gerçekleştireceğe kadar saldırılarını kademeli olarak artırmıştır.

27 Eylül 1914'ten Çanakkale Muharebeleri sonuna kadar kapalı kalan Çanakkale Boğazı, ekonomik anlamda sadece Osmanlı Devleti'ni, Rusya'yı, İngiltere'yi, Fransa'yı değil aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'ni de etkilemiştir. Bu nedenle Amerikan basını, Çanakkale Deniz Savaşlarıyla ilgili sürekli bilgiler paylaşmakta ve boğazın kapalı olmasının buğday ekonomisine verdiği zarar dile getirilmektedir. Bu bağlamda makalenin yazılış amacı, Amerikan basınına göre, Çanakkale Deniz Savaşları'nın gidişatına bağlı olarak, değişen buğday fiyatlarının Amerikan ticaretine etkisini göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Deniz Savaşları, Buğday, Amerikan Süreli Yayınları, Amerika Birleşik Devletleri, Ekonomi.

* Dr.,
(mehmetrsln@windowslive.com), (Orcid: 0000-0003-4936-2531).

IN THE AMERICAN PRESS, THE EFFECTS OF DARDANELLES NAVAL WAR ON WHEAT TRADE

Abstract

The Ottoman Empire, which allowed battleships Goeben and Breslau to cross the Bosphorus on 10 August 1914, blocked entry to and exit from the Dardanelles on 27 September 1914. Following the bombardment of Russian harbours by Goeben and Breslau on 29 October 1914, The Ottoman Empire took its first step into the First World War. In retaliation, Russia attacked the Ottoman Empire through its Caucassian borders on 1 November 1914. Moreover, the allied navy performed its first assault on the Dardanelles on 3 November 1914. The Dardanelles was blocked and the allied navy increased its attacks gradually until the naval operation that started on 18 March 1915.

The Dardanelles, which remained blocked from 27 September 1914 to the end of the Dardanelles campaign, affected not only the Ottoman Empire, Russia, England, France but also The America in economical terms. For this reason, American newspapers continually published news about the Dardanelles campaign and voiced the harm of the blocked Dardanelles on the wheat economy. In this context, the aim to write this article is to show the effects of wheat prices changing in accordance with the course of events of Dardanelles Naval Wars on American newspapers are concerned.

Keywords: Dardanelles Campaign, Wheat, Newspapers, United States, Economy.

Giriş

Amerikan basınında, Çanakkale Deniz Savaşı döneminde, yer alan buğday ekonomisine ait haberleri aktarmadan önce o dönemin ekonomik koşullarını görmek, gazetelerden aktaracağımız buğday haberlerini daha iyi anlayabilmemizi sağlayacaktır. Bu doğrultuda ilerlersek 1815- 1914 yılları arasında 2 milyar doların altında bulunan uluslararası ticaret, 1914 yılında 40 milyar dolara ulaşmıştır¹. 1914 yılında dünya ticaret hacminin 40 milyar dolara ulaşmasının nedeni ise uluslararası ticaret alanında alıcı arayan mal miktarı, potansiyel alıcı sayısındaki artış, alıcı ile satıcı arasındaki iktisadi ve siyasi olarak engellerin kalkmasıdır. Bu engellerin kalkması da uluslararası ticareti olumlu yönde etkilemiştir. Bunun yanı sıra endüstri ve tarım yöntemlerindeki değişimler bazı malların yerel ve ulusal ihtiyaçların üzerinde üretilmesine neden olmuştur². Bu bilgilerin yanı sıra belirtmemiz gerekir ki 1820 yılından 1914 yılına kadar dünya ekonomisi 7-10 yıl aralığında ekonomik krizler yaşamıştır. Yaşanılan bu aralıkta toplam 10 kadar ekonomik kriz görülmüştür³. Öte yandan

1 Hearbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, C.II, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Osman Aydoğuş, Teori Yayınları, Ankara, 1985, s.237.

2 Heaton, *A.g.e.*, s.243.

3 Michel Beaud, *Kapitalizmin Tarihi*, Çev. Fikret Başkaya, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s.316.

1840'larda dünya ticaretinin yaklaşık %60'a yakını İngiltere, Almanya, Fransa ve Amerika tarafından paylaşılmışsa da 1913 yılına gelindiğinde Amerika'nın payı diğer ülkelere göre artmıştır⁴.

Birinci Dünya Savaşı'na gidildiği bir dönemde yani 4 Ağustos 1914 tarihinde, Almanya banknotların altın karşılığını kaldırarak ihtiyaç duyduğu paranın bir kısmını vergilerden bir kısmını savaş tahvillerinden bir kısmını da para basmadan karşılamıştır. Bunların yanı sıra savaşın başından beri müttefikler tarafından kuşatılan Almanya, tüketimde sınırlayıcı tedbirler alarak, ekonomik anlamda sıkıntıları azaltmak istemişse de hem maddi hem de savaş endüstrisi bakımından çok kötü bir ekonomik kriz yaşamıştır. Dahası artan ihtiyaçlar Almanya'nın üretimini savaş sanayisine çevirmesine neden olmuştur. Ekonomideki bu politika değişikliği işletmelerin kazançlarını arttırmasına rağmen yarım milyon Almanın açlıktan ölmesine neden olmuştur⁵. Fransa ile İngiltere'nin durumuna baktığımızda ise denizlerin kullanımı bu iki ülke için serbest olduğundan, ekonomik anlamda daha az güçlükle karşılaşmalarının yanı sıra bu iki ülkenin topraklarında yetişmeyen tahıl ürünleri, diğer ülkelere özellikle de Amerika'dan temin edilmiştir⁶.

Bahsedilen bu hususların dışında bir de borç olarak alınan krediler mevzusu vardır. Şöyle ki, büyük bir kısmı Amerika ve İngiltere tarafından açılan bu krediler, diğer ülkeler tarafından uzun bir dönem ödenememiş bundan dolayı ülkeler masraflarını karşılayabilmek için merkez bankasından aldıkları avans miktarlarını sürekli olarak artırma yoluna gitmiştir. Merkez Bankası da bunları karşılayabilmek için yeni tahviller çıkarmak zorunda kalmıştır⁷. Dünya ekonomisinin genel görünümü bu şekilde olmakla beraber dünya buğday ekonomisi ve Amerikan basınına göre Çanakkale Deniz Savaşları'nın buğday ekonomisine etkisi bundan sonraki bölümlerde anlatılacaktır.

Çalışmada *The Ogden Daily Standard*, *The Salt Lake Tribune*, *Salt Lake Telegram*, *The Logan Republican* ve *Evening Times Republican* gazetelerinden yararlanmakla birlikte 3 Kasım 1914'teki müttefik donanmasının ilk saldırısı ve kasım ayı buğday ekonomisinin durumu, Mesudiye Zırhlısı'nın batırılışı ve aralık ayı buğday ekonomisinin durumu, 19 Şubat 1915 harekâtı öncesi ve sonrasındaki haberler ile ocak-şubat aylarındaki buğday ekonomisinin durumu anlatılmıştır. Son olarak da 18 Mart 1915 harekâtı öncesi ve sonrasındaki haberler ile mart ayı buğday ekonomisinin durumu aktarılmıştır. Ayrıca çalışmada araştırma eser ve makalelerden de yararlanılmıştır.

4 Nuri Doğan, *Cumhuriyet Öncesi Türk Amerikan Ticaret Anlaşmaları*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996, ss.55-56.

5 Gerhard Köhnen, *Dünya Ekonomi Tarihi*, Çev. Tunay Akoğlu, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1965, s.229.

6 Pierre Renovin, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)*, C.I, Çev. Adnan Cemgil, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1969, s.298.

7 Vedat Eldem, *Harp ve Müterake Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, ss.24-25.

Konu literatürüne baktığımızda bu alanda Recep Karacakaya'nın "Çanakkale Savaşları'nın Amerikan Basınındaki Yansımaları", Behçet Kemal Yeşilbursa- İpek Bolat'ın "The New York Times Gazetesine Göre Çanakkale Deniz Savaşları" ve Mehmet Okur- Hazel Kul'un "Çanakkale Savaşı'nın ABD Basınına Yansıması" makaleleri bulunmaktadır.

1. Çanakkale Deniz Muharebeleri'nin Amerikan Buğday Ekonomisine Etkisi

Birinci Dünya Savaşı'na 1917 yılına kadar dâhil olmamakla birlikte Amerika, Avrupa'ya 6 milyar dolar değerindeki altını savaş gereksinimlerinin karşılanması için vermiştir. Bunun yanı sıra Amerikan hisse senedi fiyatları, savaşa girilmeyeceği düşüncesinden dolayı 1914 yılının temmuz ayında güçlü seyretmiş ancak temmuz ayı sonunda savaş kaçınılmaz hale gelince, Amerika borsalarında sıkıntılar görülmeye başlamıştır. Nitekim ticaretini ve altın yatırımlarını dengelemek adına tahıl ve pamuk ihracatına bağımlı bir tarım ülkesi olan Amerika'nın, deniz ablukalarıyla yapılan bu uzun savaş döneminde, iç piyasa ticareti ciddi anlamda etkilenerek tahıl ve pamuk fiyatlarında değişimlere neden olmuştur⁸. Fiyatlardaki bu değişimi biraz daha açarsak biraz önce de ifade ettiğimiz gibi deniz ablukalarıyla yapılan savaşta, Çanakkale Boğazı gibi önemli yerlerin kapalı olması Rusya'nın elindeki buğdayı dünya piyasasına sürememesine sebep olmuştur. Bu sebep de diğer ülkeleri buğday ihtiyaçlarını karşılaması için Amerika'ya yöneltmiştir. Neticede Amerika'da artan buğday ihracatı iç piyasada buğday fiyatlarını yükseltmiştir. Bu doğrultuda söyleyebiliriz ki, Amerika'da buğdayın 1910-1914 yılları arasında ortalama yıllık fiyatı 55,063 dolar iken bu fiyat 1915 yılında 251,854 dolara çıkmıştır. Öte yandan buğday ve buğday unu üretiminin ihracat yıllarına göre oranları da aşağıdaki tabloya göre olmuştur⁹.

Buğday ve Buğday Unu Üretim Yılları	Üretim	İhracat	İhracat Oranı
1910-1914	3,487,295,000	524,835,368	15.05
1915-1919	4,106,891,000	1,200,584,167	29.23
1915	891,017,000	332,464,976	37.31

Tablo 1. Buğday ve buğday unu üretiminin ihracat yıllarına göre oranları

8 Quentin R. Skrabec Jr., *The 100 Most Important American Financial Crises, An Encyclopedia of the Lowest Points in American Economic History*, Greenwood, England, 2015, s.130.

9 "Exports From The United States Before and After The Outbreak Of The War", *Federal Reserve Bulletin*, C.V, United States, 1919, ss. 955-956.

Yukarıda göstermiş olduğumuz tablo dışında dünya buğday piyasasına baktığımızda, 20. yüzyılın başında Avrupa buğday ihracatı, dünyadaki buğday ve un ticaretinin neredeyse %50'sini oluşturmaktadır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Avrupa hasadının yok olması ve Avrupa'da artan gıda talebi diğer ülkeleri üretime teşvik ederek, buğday ticaretinin çoğunlukla kıtalararası olmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Rusya ve Tuna ülkeleri olarak da bilinen Macaristan, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan bölgesinde yapılan ihracatın gerilemesi Amerika, Kanada, Arjantin ve Avustralya gibi ülkelerin ihracatlarında %50-%80 arasında değişen bir artışa neden olmuştur. Öyle ki Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış yılı olan 1914 yılına kadar ülkelerin buğday ve buğday unu dâhil olmak üzere dünyadaki üretim ve ihracat oranları aşağıdaki tablodaki gibi olmuştur¹⁰.

Ülkeler	Dünya Buğday Üretim yüzdelik oranı	Dünya ihracat yüzdelik oranı
Rusya	20.03	20.47
Tuna Ülkeleri	8.32	14.56
Amerika	18.26	12.52
Arjantin	3.89	12.04
Kanada	5.22	11.44
Avustralya	2.39	6.26

Tablo 2. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış yılı olan 1914 yılına kadar ülkelerin buğday ve buğday unu dâhil olmak üzere dünyadaki üretim ve ihracat oranları

Buradaki tabloya ek olarak şunu da söyleyebiliriz, dünyadaki buğday üretimi 1912 yılında 3.792.000.000 ölçek; 1913 yılında 4.127. 000.000 ölçek; 1914 yılında 3.586.000.000 ölçek; 1915 yılında 4.145.000.000; 1916 yılında ise 2.984.000.000 ölçek olmuştur. Bu bilgiler dışında ayrıca ifade etmemiz gerekir ki Avrupa ve Rusya'nın Asya bölgelerinde, 1915 yılı içerisinde, 2.433.000.000 ölçek buğday üretilmiştir. Ancak 1915 yılında birçok ülkede buğday üretiminin artmasına ve ekilen buğdayın verimli olmasına rağmen buğday fiyatları yüksek olmuştur¹¹.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde yukarıda aktardığımız bilgiler doğrultusunda, Amerikan basınına yansıyan, Çanakkale Boğazı'nın kapalı olmasının Amerikan buğday piyasasına etkisi anlatılacaktır.

10 Gema Aparicio-Vicente Pinilla, "International Trade in Wheat and Other Cereals and the Collapse of the First Wave of Globalization, 1900-38", *Cambridge University Press, Journal of Global History*, C. XIV, England, 2019, s.55.

11 *YearBook of the United States Department of Agriculture 1917*, Washington Government Printing Office 1918, s.461. (Bundan sonraki atıflarda "YearBook, ..., s." şeklinde yazılacaktır.)

2. Çanakkale Deniz Muharebeleri'nin Boğday Ekonomisine Etkisi ile İlgili Haberler

2 Ağustos 1914'te Almanya ile Osmanlı Devleti arasında ittifak anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın imzalanmasının hemen ardından Alman donanması, Akdeniz'de görevli bulunan Goeben ve Breslau'ya İstanbul'a gitme emri vermiştir. Verilen emirden haberdar olan Berlin'deki Osmanlı Askerî Ateşesi de bu bilgiyi Enver Paşa'ya iletmıştır. Nitekim 10 Ağustos 1914'te Enver Paşa'dan alınan izin ile Goeben ve Breslau, Çanakkale Boğazı'ndan giriş yapmıştır¹². Öte yandan Goeben ve Breslau'yu takip eden İngiliz ve Fransız gemileri Goeben ve Breslau'nun teslim edilmesini istemiş bunun üzerine Osmanlı Devleti de 80.000.000 mark vererek gemileri satın aldığını, Amiral Souchon'un Osmanlı donanmasında görevlendirildiğini¹³ ayrıca söz konusu gemilere Yavuz (Goeben) ve Midilli (Midilli) isminin verildiğini açıklamıştır¹⁴. Başlangıçta yaşanan bu gelişmelerin ardından, 27 Eylül 1914 tarihinde, Çanakkale Boğazı'nda çıkışları kontrol eden İngiliz savaş gemilerinin, boğazdan çıkış yapmak isteyen Osmanlı torpido gemisini geri dönmeye zorlaması, Osmanlı Devleti'nin, boğaza torpil döşeyerek, boğazı ticaret ve savaş gemilerine tamamen kapatmasına neden olmuştur¹⁵. 29 Ekim 1914 tarihine gelindiğinde ise Amiral Souchon komutasındaki Türk donanması, Karadeniz'de Odessa, Sivastopol, Novorossisk limanlarını bombardıman edip, iki Rus ve bir Fransız gemisini batırmuş ve böylece gerekli savaş ortamı hazırlanmıştır¹⁶. 1 Kasım 1914 tarihinde Rusya, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya sınırından saldırıya geçmiştir. Aynı gün İngilizler Akabe'yi bombardıman etmiş ve İzmir Körfezi'nde bulunan Urla İskelesi'ndeki iki Osmanlı gemisini batırmıştır. 3 Kasım 1914'te ise 16 parçadan oluşan İngiliz-Fransız donanmasından İngiliz gemileri, Ertuğrul ve Seddülbahir'e, Fransız gemileri de Orhaniye ve Kumkale tabyalarına saat 07.00'de ateş açmaya başlamıştır¹⁷. Müttefik donanmasının boğaz giriş tahkimatına yaptığı bu ilk bombardıman, bir sonuç almaktan çok Rusya'dan sonra İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilanı niyeti taşımaktadır¹⁸.

12 Necmettin Alkan, "Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi", *Uluslararası Sempozyum, 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak 20-21 Kasım 2014, Sempozyum Bildirileri*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, 2015, ss.160-167.

13 Ozan Tuna, "Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması", *OTAM*, S. 36, Ankara, 2104, s.203.

14 Hülya Toker, *Birinci Dünya Savaşı'nda Galiciya Cephesi (15'inci Kolordunun Harekâtı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2016, s.8.

15 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918) Dördüncü Bölüm Birinci Dünya Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın Çıkması ve Osmanlı İmparatorluğu*, C. IX, Ankara, 1996, s.15.

16 Toker, *a.g.e.*, s.9.

17 Cemal Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ile Harbe Girişi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2014, s.245.

18 *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4Haziran 1915-09 Ocak 1916)*, C.V, III. Kitap,

Amerikan basını yukarıda bahsetmiş olduğumuz bu gelişmeleri okuyucularına aktarmayı ihmal etmeyerek gün gün bilgilendirmiştir. Aktarılan bu haberlerin dışında ekonomik anlamda ilk tespit edilen haber ise *The Salt Lake Tribune* gazetesine aittir. 16 Kasım 1914 tarihli *The Salt Lake Tribune* gazetesi, kışın Odessa hariç Rusya'nın başlıca limanlarında buzlanma görüldüğünü bundan dolayı tüm Rus gemilerinin ticaret yollarına ulaşmak için kapalı olan Çanakkale Boğazı'ndan geçmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Öte yandan Baltık Denizi'nin Rusya'yı engellemek için Almanlar tarafından kapatıldığı ve Vladivostok'un Rusya'nın dış dünya ile bağlantısını sağlayan tek liman olduğu anlatılmıştır. Ayrıca haberde Rusların İstanbul'a hâkim olmaları durumunda güçlü bir deniz ticaretine sahip olacakları da ifade edilmiştir¹⁹. Haberi desteklemek adına şunu söyleyebiliriz boğazlar, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik, siyasi ve stratejik çıkarlarının gerçek noktasını oluşturmaktadır. Bunun nedeni ise boğazların Rus mülklerinin kıyılarına giden yolları kontrol etmesinin yanı sıra Rus ticaretinin Akdeniz bölgesine inmesine imkan vermesi ve Balkanlar'daki siyasi nüfuz için doğal bir çıkış noktası oluşturmasıdır²⁰.

28 Kasım 1914 tarihli *The Salt Lake Tribune* gazetesi dünya savaşına farklı bir boyuttan yaklaşarak, 1915 yılının buğday hasadı için dünya tarihinin en büyüğü olacağını dile getirmiştir. Bununla birlikte çiftçilerin, ürünlerini özellikle ülkelerin savaş ilanından itibaren artırmayı planlamasının hiç de şaşırtıcı olmadığını, milyonlarca erkeğin silah altına alındığı bir dönemde savaşın iki ya da üç yıl sürebileceğini ve Rus buğday ihracatının boğazın kapalı olması nedeniyle durdurulduğunu yazmıştır²¹. Haberde belirttiği gibi boğazın kapalılığı sadece Rusya'yı değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni etkileyerek, deniz yoluyla ithal edilen un, şeker gibi tarım ürünlerinin ticaretini ciddi şekilde sarsmış ve fiyatların artmasına neden olmuştur²². Tarım ürünlerinin dışında temel gıda maddelerinden biri olan peynirin okkası da dönemin parası ile on iki kuruş olmuştur²³. Ayrıca İstanbul çarşı ve pazarlarında da alışa gelmiş hareketlilik artık kalmamıştır²⁴.

13 Aralık 1914 tarihine gelindiğinde artık müttefik donanması saldırılarında denizaltıları da kullanmaya başlamıştır. Bu kullanılan

Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, s.5. (Bundan sonraki atıflarda "*Birinci Dünya Savaşı'nda, ..., s.*" şeklinde yazılacaktır.)

19 *The Salt Lake Tribune*, 16 Kasım 1914.

20 Marian Kent, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013, s.129.

21 *The Salt Lake Tribune*, 28 Kasım 1914.

22 Alev Gözcü, "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XVI, S.32, İzmir, 2016, s.141.

23 Fikret Yılmaz, *Gelibolu Mektupları (1912-1915)*, Başakşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.119./1913 yılında Beyaz Peynir'in parakende satış fiyatı 6.25'tir. Detaylı bilgi için bkz. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tekik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.149.

24 William M. Pickthall, *Harpte Türklerle Birlikte*, Çev. Kemalletin Yiğiter, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 14-15.

denizaltılardan bir tanesi olan “B-11 markalı denizaltı Yüzbaşı Norman Holbrook kumandasında şafakla birlikte Ertuğrul-Orhaniye hattının dışında denize daldı. Periskop göstermeksizin yalnız pusulasıyla 4 saat seyretti. Sonra periskobunu çıkarıp etrafını gözden geçirince sağ tarafında büyük bir Türk savaş gemisinin yatmakta olduğunu gördü. Bu denizaltı, Mesudiye’nin 600 yarda yakınına gelebilmek için dört sıra torpil hattının altından geçmişti. Büyük savaş gemilerinin çarpması için atılmış olan bu torpiller karşıdan karşıya ve tekriben 3-5 metre derinlikte bir set oluşturuyordu. B-11 ise daha derin suların güven içerisinde seyretmişti. İngiliz denizaltısının 600 yarda mesafeden attığı bir torpedo Mesudiye’nin sancak kış omuzluğuna çarptı ve gemi yavaş yavaş sancağa doğru devrilmeye başladı”²⁵.

Aralık ayında müttefik donanmasının gerçekleştirdiği bu operasyon, Amerikan basının ana gündem maddesi olmuştur. Bu ana gündem maddesinin dışında Çanakkale Boğazı’na yönelik operasyonları buğday fiyatlandırılmasıyla ilişkilendiren 23 Aralık 1914 tarihli *The Ogden Daily Standard* gazetesi, buğday fiyatlarının yükselmesine neden olan iç gelişmeleri aktardıktan sonra, müttefik donanmasının Çanakkale Boğazı’nı zorladığı haberlerinin, buğday fiyatlarını etkileyen gelişmelerden biri olduğunu anlatmıştır²⁶. Çanakkale Boğazı saldırılarına ekonomik açıdan yaklaşan 24 Aralık 1914 tarihli *The Salt Lake Tribune* gazetesi de tahıl borsasının merkezi olan Chicago’dan aktardığı haberde, Çanakkale Boğazı’nı İngiliz-Fransız donanmasının zorladığı söylentilerinin buğday fiyatlarını önemli ölçüde etkilediğini, spekülörlerin piyasayı yükseltmeye yöneldiğini ve bunun fiyatlarda hızlı bir yükselişe neden olduğunu yazmıştır. Ayrıca haberde çıkan söylentiler arasında Çanakkale Boğazı’ndaki kontrolün Türkler tarafından kaybedildiği ve bunun sonucunda milyonlarca ölçek buğdayın Rusya’dan Akdeniz’e geleceği okuyucularla paylaşılmıştır²⁷. Haberlerde de görüldüğü gibi Mesudiye Zırhlısının batırılışı önemli bir etki yaratmıştır.

Aralık ayında Amerikan basının ana gündem maddesi Mesudiye Zırhlısıdır. Ocak ayının ana gündem maddesi ise Çanakkale Boğazı ve buğday olmuştur. Bu doğrultuda haber yapan 10 Ocak 1915 tarihli *The Salt Lake Tribune* gazetesi, “Fırıncılar Buğday Artışını Kontrol Etmeye Çalışıyorlar” başlıklı haberinde, Çanakkale Boğazı’nın kapatılması ve buna bağlı olarak Rus buğday ihracatının durmasının, buğday talep eden ülkeleri Amerika’ya yönelttiği ayrıca Chicago fırıncılarının un borsasında baskıya karşı mücadele etmekte olduklarını yazmıştır²⁸. Yine *The Salt Lake Tribune* gazetesinin aynı tarihli sayısında “Ekmeçlik Tahıl Üzerinde Söylentiler ve Çanakkale Boğazı’nın Zorlanması” başlıklı Chicago kaynaklı haberinde, Amerika’nın ekmeğe ambargo koyabileceği ve Çanakkale Boğazı’nın geçilebileceği söylentilerinin buğday sahipleri için sıkıntı yaratacağı

25 Ali Fuat Örenç;Levent Düzcü, *Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale’de Türk Donanması*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.49.

26 *The Ogden Daily Standard*, 23 Aralık 1914.

27 *The Salt Lake Tribune*, 24 Aralık 1914.

28 *The Salt Lake Tribune*,10 Ocak 1915.

dile getirilmiştir. Ayrıca haberde borsanın açılış günü olan 9 Ocak'ta buğdayın ilk birkaç dakika içerisinde şaşkıncu derecede bir düşüş yaşadığı belirtilmiştir²⁹. 11 Ocak 1915 tarihli *The Ogden Daily Standard* gazetesi de "Umarım Diğer Kaleler Düşer" başlıklı haberinde, un çuval fiyatının yükseldiğini, müttefiklerin Çanakkale Boğazı'nı koruyan kalelerden birini yıkması üzerine, Chicago borsasında, buğday fiyatında düşüş görüldüğünü yazmıştır. Bunun yanı sıra haberde buğdaydaki bir dolarlık düşüşün ortalama bir ev hanımını sevindirdiği de ifade edilmiştir. Ayrıca haber içeriğinde, Çanakkale Boğazı'ndaki başka kalelerin düşmesi ve Rus buğdayının Karadeniz'den çıkış yolu bulup, müttefik ticaretine açılmasının umut edildiği dile getirilmiştir. Çanakkale Boğazı'nın ekonomik boyutunu vermeye devam eden *The Ogden Daily Standard* gazetesi ilerleyen sayfalarında "Chicago Tahılı" başlıklı bir haber paylaşmıştır. Paylaşılan haberde, Çanakkale Boğazı'ndaki yıkılan kalelerin müttefiklere yol açtığı ve Rusya'daki muazzam buğday depolarının yakında Batı Avrupa için kullanılacağı söylentilerinin borsanın düşüşle kapanmasına neden olduğu anlatılmıştır³⁰. 11 Ocak 1915 tarihli *The Ogden Daily Standard* gazetesi de "Chicago Tahılı" başlıklı haberinde, Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerin müttefiklere yol açtığı ve Rusya'daki muazzam buğday depolarının yakında Batı Avrupa için kullanılacağı söylentileri borsanın düşüşle kapanmasına neden olduğunu yazmıştır³¹.

Buğday fiyatlarının Amerika'daki artışıyla ilgili 14 Ocak 1915 tarihli *The Salt Lake Tribune* gazetesi verdiği haberinde, Chicago ticaret kurulu başkanının, çiftçileri buğdaylarını pazardan uzak tutmakla suçladığını ve böylece en önemli gıda ürününün fiyatının arttığını, buğday fiyatının Avrupa'daki savaşın devam etmesi halinde daha da yükseleceğini, Fransız ve İngiliz savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'nı zorladığı söylentilerinin buğday fiyatını 3 kuruş azalttığını böylece Rus buğdayı için bir çıkış yolu bulanacağını, söylentilere rağmen müttefik donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan geçmeye çalıştıkları yönünde en ufak bir belirtinin olmadığını belirten sözlerine yer vermiştir. Bununla birlikte Chicago ticaret kurulu başkanının, Chicago ticaret kurulunda sadece bir manipülasyon oyunu oynandığından bahsettiği de aktarılmıştır³². 19 Ocak 1915 tarihli *Salt Lake Telegram* gazetesi ise tahıl tüccarlarının buğday ve un fiyatında herhangi bir düşüşün olmayacağını dile getiren ifadelerine yer vermiştir. Bunun dışında Rusya'nın Çanakkale Boğazı'ndan geçişinin Türkiye tarafından kapatıldığını ve bundan dolayı 400.000.000 ölçek buğdayın Akdeniz yoluyla piyasaya sürülemediğini yazmıştır. Haberin devamında da geçtiğimiz birkaç ay boyunca, Amerika'nın Rusya'yı Avrupa'nın tahıl ambarı olarak desteklediği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra bazı yollardan Rusya'dan tahıl çıkışlarının gerçekleşmesine kadar Amerika'nın Rusya'yı büyük olasılıkla

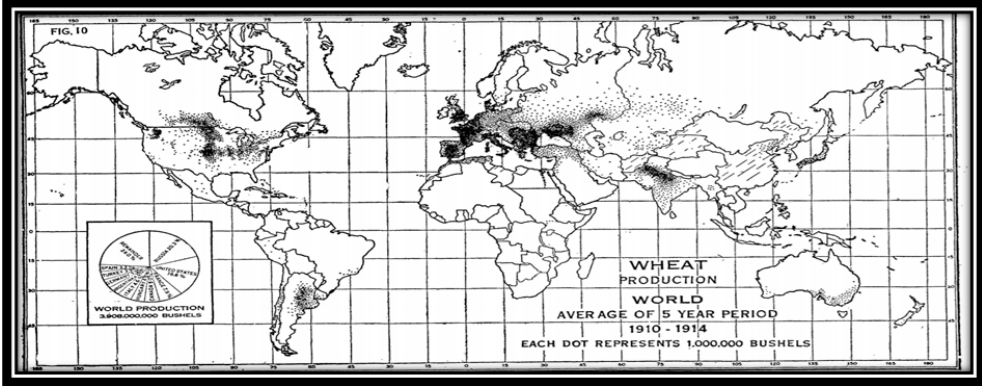
29 *The Salt Lake Tribune*, 6 Ocak 1915.

30 *The Ogden Daily Standard*, 11 Ocak 1915.

31 *Ogden Daily Standard*, 11 Ocak 1915.

32 *Salt Lake Tribune*, 14 Ocak 1915.

buğday konusunda desteklemeye devam edeceği belirtilmiştir. Son olarak haberde 1 Şubat-1 Ekim 1914 tarihleri arasında dünyanın her yerinde buğday hasadının olduğunu, Arjantin'in de şubat ayında buğday hasadı piyasasında ilk olacağını ancak sevkiyatların buğday fiyatlarını etkilemesi için haftada 3.000.000 veya 4.000.000 ölçek buğday hasadının yapılması gerektiği dile getirilmiştir³³. Bu haberi desteklemek adına aşağıdaki haritada önemlidir.

Şekil 1. Dünya buğday üretimi haritası³⁴

23 Ocak 1915 tarihli *The Logan Republican* gazetesi, "Buğday Fiyatları Niçin Yüksek?" başlığı ile bir yorum haber paylaşmıştır. Haberde spekülörlerin keyfi olarak fiyatları arttırdığını ve bunun araştırılması gerektiğini, kongrede yer alan milletvekillerinin konunun ciddiyetini kavrayamadıklarını ayrıca milletvekillerinin Avrupa'daki savaşın tüm ülkeleri etkilediğini yeni keşfettikleri anlatılarak, milletvekillerinin vurdumduymazlıkları dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra haberde 1914 yılında Dünya'nın tahıl üretiminde ciddi olarak yetersiz kaldığını, Amerika'nın ise 1914'te rekor bir mahsul bulundurduğunu yazmıştır. Yorum haberin devamında Türklerin savaşa girmesiyle birlikte Çanakkale Boğazı üzerinden gerçekleşen Rus buğday akışının kesildiğini ve buğday fiyatlarının savaş başladığı günden bu yana arttığı dile getirilmiştir³⁵.

Şubat ayına girilmesiyle birlikte gazeteler Çanakkale Boğazı'na yönelik olası bir operasyondan tekrardan bahsetmeye başlamışlardır. Bunun yanı

33 *Salt Lake Telegram*, 19 Ocak 1915.

34 *YearBook, ...*, s.462. /5 yıllık buğday üretim periyodunun verildiği bu haritada her noktanın 1.000.000 ölçek buğdayı gösterdiği belirtilmiştir. Ayrıca haritanın sol alt köşesinde gösterilen yuvarlakta bu dönem içerisinde ortalama buğday üretiminin 3.908.000.000 ölçek olduğu belirtilmiştir. Dahası haritada buğday üretiminin ülkelere göre dağılımı da gösterilmiştir. Buna göre Rusya: %20,3, Amerika: %18,6, Fransa: %7,9, Kanada: %5,0, Macaristan: %4,0, İtalya: %4,6, Arjantin: %4,0, Almanya: %3,9, Türkiye: %3,9, İspanya: %3,2, geriye kalan kısım ise %24,0 olarak aktarılmıştır.

35 *The Logan Republican*, 23 Ocak 1915.

sıra buğday ekonomisi hakkında da bilgiler vermeye devam etmişlerdir. Bu doğrultuda yayımlanan gazetelerden 3 Şubat 1915 tarihli *Salt Lake Telegram* gazetesi, Chicago kaynaklı haberinde, buğday fiyatlarının Çanakkale Boğazı'nın açıldığı söylentisine bağlı olarak, Rusya'nın Batı Avrupa ile olan temasını sağlama ihtimali nedeniyle düştüğünü yazmıştır³⁶. 7 Şubat 1915 tarihli *The Salt Lake Tribune* gazetesi de "Haftalık Finans Görünümü" başlıklı haberinde, Çanakkale Boğazı'nın açılıp kapandığı yönündeki spekülasyon haberlerin buğday fiyatları üzerindeki etkisini dile getirmiştir³⁷. Öte yandan İngilizlerin ekonomik durumunu dile getiren 13 Şubat 1915 tarihli *The Logan Republican* gazetesi, "Fiyatları Düzeltmek İçin Azaltmak" başlıklı haberinde, Avam Kamarası'nda kömür, gıda ve diğer alanlarda artan yaşam maliyetleri için yapılan ve bütün gün süren bir müzakereden sonra tartışmaların önümüzdeki çarşambaya kadar ertelendiğini yazmıştır. Ayrıca haberde İngiliz Başbakanı Asquith'un, geleceğe dair umutlu olduğu aktararak, Arjantin ekinlerinin gelmesiyle birlikte, Rusya'dan gelecek 10.000.000 ölçek buğdayın ve müttefikler tarafından ele geçirilen Alman gemilerinin buğday fiyatlarını düşüreceğine dair ifadelerine yer vermiştir. Haberin devamında muhalefet lideri Andrew Bonar Law'un hükümetin Çanakkale Boğazı'nın kapatılmasından önce buğday arzı sağlamak için adımlar atması gerektiğini dile getirdiği konuşmasına da yer verilmiştir³⁸. Haberde İngiliz Başbakanı Asquith'in buğday ile ilgili düşünceleri aktarılmış ve Başbakanın buğday fiyatlarının düşeceğine yönelik tahmini okuyucularla paylaşılmıştır. Bu haberin geri planına baktığımızda ise İngiltere'nin daha önceki yıllara göre, ciddi oranda buğday ithalatının arttığı görülmektedir. Bu bağlamda İngiltere ve müttefiklerinin savaş dönemindeki buğday ithalat oranlarını gösteren³⁹ aşağıdaki tabloya bakmamız yararlı olacaktır.

Yıllara göre ülkelerin ölçek üzerinden İthalat rakamları	1909-10'dan 1913-14	1914-15	1915-16
Ülkeler	İthalat	İthalat	İthalat
Fransa	43,673	70,135	90,965
İngiltere ve İrlanda	216,054	204,065	211,263
İtalya	53,219	59,719	77,171
Toplam İthalat	312,946	333,920	379,400

Tablo 3. Savaşın müttefiklerdeki buğday ithalat artışını gösteren tablo.

Tabloda da görüldüğü gibi 1914-1915 dönemi içerisinde İngiltere'nin önceki yıllara göre buğday ithalatında azalış görülse de 1915 yılı ve sonrasında buğday ithalatının arttığı görülmektedir. Diğer gazete haberlerine devam edecek

36 *Salt Lake Telegram*, 3 Şubat 1915.

37 *The Salt Lake Tribune*, 7 Şubat 1915.

38 *The Logan Republican*, 13 Şubat 1915.

39 *YearBook*, ..., s.475.

olursak, 14 Şubat 1915 tarihli *The Salt Lake Tribune* gazetesi, “*Bulgarların Savaş’tan Kazançları*” başlıklı haberinde, Çanakkale Boğazı’nın kapanmasından bu yana Dedeoğaç’ın ithalat ve ihracat ticaretiyle neredeyse boğulduğunu anlatmıştır. Dahası Rusya, Romanya ve diğer Balkan devletlerine devasa miktarda mal girişinin yapıldığı, Bulgar hükümetinin şimdiye dek çok büyük bir gelir elde ettiği, rıhtımların sürekli mal yüklenir vaziyette olduğu ve son olarak ekonomik anlamda İstanbul kaybederken Dedeoğaç’ın kazandığı ifade edilmiştir⁴⁰. Diğer gazete haberlerine geçmeden önce belirtmemiz gerekir ki o dönemde Dedeoğaç transit noktasıdır⁴¹. Bu bağlamda Çanakkale Boğazı’nın kapatılmasından sonra posta nakliyatı ve ticaret işlemleri Dedeoğaç üzerinden yapılmıştır⁴².

19 Şubat 1915 tarihine gelindiğinde yapılan plan doğrultusunda 10 gemiden oluşan müttefik donanması, sabah saat 9.51’den itibaren Seddülbahir ve Orhaniye tabyalarına 7,5 saat süren bir saldırı icra etmiştir. Saat 17.30’a kadar süren bu saldırıda, müttefik donanması 1000’in üzerinde top atışı gerçekleştirmiştir. Bu sayısal rakama bakarak bir sonuç alındı izlenimi edinilmiş olsa da durum çok farklıdır ve operasyonun başında bulunan Amiral Carden istediği sonucu alamamıştır. Öyle ki Amiral Carden, donanmanın zayıf vermesini önlemek için gemilere geri çekilme emrini vermiştir⁴³. 20 Şubat 1915 tarihinden 24 Şubat 1915 tarihine kadar ise bölgede çıkan fırtına nedeniyle müttefik donanması herhangi bir operasyonda bulunmamıştır⁴⁴.

Müttefik donanmasının gerçekleştirmiş olduğu 19 Şubat 1915 harekâtından iki gün sonra yayımlanan 21 Şubat 1915 tarihli *The Salt Lake Tribune* gazetesi, Çanakkale Boğazı’nı zorlama girişimiyle müttefiklerin, Rus depolarındaki büyük buğday stokunun serbest bırakılmasını hedeflediklerini yazmıştır⁴⁵. 23 Şubat 1915 tarihli *The Ogden Daily Standard* gazetesi de Çanakkale Boğazı’nın açılması durumunda, Rusya’dan buğday çıkışının gerçekleşeceğini bunun da buğday fiyatlarında değişime neden olacağını dile getirmiştir⁴⁶. Aynı tarihli *Salt Lake Telegram* gazetesi ise Chicago kaynaklı haberinde, müttefik donanmasının Çanakkale Boğazı’na girme ihtimalinin olması, buğday sahiplerinin buğdaylarını acele bir şekilde elden çıkarmalarına neden olduğunu yazmıştır. Aynı gazetenin ilerleyen sayfalarında buğday fiyatındaki artışın, yaşam maliyetlerinde büyük bir artışa neden olduğu dile getirilmiştir⁴⁷. Ertesi gün yayımlanan yine *Salt Lake Telegram* gazetesi, Çanakkale’nin tekrardan bombalanmaya başlanmasıyla birlikte buğday fiyatlarında keskin bir düşüş

40 *The Salt Lake Tribune*, 14 Şubat 1915.

41 BOA, *Hariciye Nezâreti İdare*, Dosya 1192, Gömlek 14.

42 BOA, HR. İD., Dosya 1725, Gömlek 93.

43 *Birinci Dünya Savaşı’nda, ...*, s.7.

44 Ahmet Özdemir, *Zaferin 100’ncü Yılı Anısına Çanakkale Destanı*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s.36.

45 *The Salt Lake Tribune*, 21 Şubat 1915.

46 *The Ogden Daily Standard*, 23 Şubat 1915.

47 *Salt Lake Telegram*, 23 Şubat 1915.

yaşandığını yazmıştır⁴⁸. Aynı tarihli bir başka gazete olan *The Salt Lake Tribune* gazetesi de Türk başkentinin şimdi tehdit altında olduğunu, boğazı zorlamanın Fransa ve İngiltere için buğday mühimmatı anlamına geldiğini ve boğazın açılmasıyla Rusya'nın istediği silahları kolayca tedarik edebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Karadeniz kıyılarında toplanan muazzam buğday depolarının Batılı müttefiklere ulaşabileceğini de yazmıştır⁴⁹. Bu haberlerde de görüldüğü gibi buğday fiyatlarının değişimi Çanakkale Boğazı'nın açılıp açılmamasına bağlıdır.

25 Şubat 1915 tarihine gelindiğinde, üçüncü kez Çanakkale Boğazı'na yönelik saldırılarını gerçekleştirecek olan müttefik donanması, saat10'dan saat17'ye kadar 10 zırhlı ile Çanakkale Boğazı girişinde bulunan tabyaları bombalamıştır. Bu 7 saatlik bombardımanda Seddülbahir, Orhaniye ve Ertuğrul tabyaları zarar görmüştür. Anadolu'daki tabyalar ise cephaneye azlığından dolayı yapılan saldırılara kısıtlı olarak cevap verebilmiştir⁵⁰. Bir gün sonra Kumkale ve Seddülbahir'e verilen zararı görmek isteyen müttefikler, karaya küçük bir asker birlik çıkarmıştır. Ancak, Türk birlikleri tarafından bu birlikler geri dönmek zorunda bırakılmıştır⁵¹. 26 Şubat 1915 tarihinde ise müttefikler terk edilmiş olarak gördükleri Kumkale ve Seddülbahir bölgesine çıkarma harekâtı planlamıştır. Keşif amacı taşıyan bu plan çerçevesinde, öğleden sonra 50 kişilik küçük bir askeri birlik, Kumkale mezarlığına kadar gitmiştir. Ancak her şey müttefiklerin planladığı gibi gitmemiştir. Şöyle ki Türk birliklerinin karşı saldırısı sonucunda müttefikler bir ölü ve iki yaralı bırakarak geri dönmek zorunda kalmıştır. Seddülbahir bölgesinde ise 45 kişilik küçük bir askeri birlik karaya çıkabilmiştir. Dörde ayrılan bu küçük askeri birlikten biri Seddülbahir'de bulunan altı toptan dördünü tahrip etmiştir. Daha sonrasında bu askeri birlik Ertuğrul tabyasına yönelmiştir. Ancak burada Türk direnişi ile karşılaşınca geri dönmek zorunda kalmıştır⁵². 27-28 Şubat günlerine gelindiğinde hava şartlarının kötü olmasına rağmen müttefik donanması Ertuğrul, Seddülbahir, Orhaniye ve Kumkale tabyalarını bombalamıştır⁵³. Bu gelişmelerin yaşandığı sırada yayımlanan 26 Şubat 1915 tarihli *Evening Times Republican* gazetesi, "Savaş Haberleri Nedeniyle Buğday'da Panik" başlıklı ve Chicago kaynaklı haberinde, borsada adeta panik satışlarının yapıldığını ve buğday borsasında 5 sentten daha fazla kaybın olduğunu, bunun nedenin ise Çanakkale Boğazı'nın açılma ihtimalinden olduğunu yazmıştır⁵⁴. 27 Şubat 1915 tarihli *The Ogden Daily Standard* gazetesi, "Müttefik Donanması Çanakkale Boğazı'nın 14 mil İçine Girdi" başlıklı haberinde,

48 *Salt Lake Telegram*, 25 Şubat 1915.

49 *The Salt Lake Tribune*, 26 Şubat 1915.

50 Özdemir, A.g.e., s.36.

51 Mirliva Sedat, *Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi*, Haz. Mehmet Köçer, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 139.

52 *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-Nisan 1915)*, C. V, I. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, ss.131-132.

53 Özdemir, A.g.e., s.38.

54 *Evening Times Republican*, 26 Şubat 1915.

40 savaş gemisini bir araya getiren müttefik donanmasının İntepe kale menzili içine girdiği ve İntepe Kalesi'nin yıkıldığını yazmıştır. Ayrıca gemilerin şu anda Dardanos Kalesi menzili içerisinde olduğu da anlatılmıştır. Haber devamında ise Karadeniz kıyılarındaki devasa buğdayı serbest bırakma gerekliliğinin Çanakkale'ye yapılan operasyonların gösteri operasyonlarından ziyade ciddi girişimler olduğunu gösterdiğini yazmıştır⁵⁵. Haberlerde de görüldüğü gibi yapılan operasyonlarla birlikte Çanakkale Boğazı'nın açılma ihtimalinin olması Amerikan buğdayının iç piyasadaki fiyatlarını düşürmüş buğday ihracatından gelir sayılanların ise paniklemesine neden olmuştur. Bununla birlikte Rus buğdayının dünya piyasasına tekrar açılabilmesi ihtimali ortaya çıkmıştır.

18 Mart 1915 tarihine yaklaşıldığı bir dönemde müttefikler, Çanakkale Boğazı'nda varlığını iyice hissettirmeye başlamıştır. Bu bağlamda 1 Mart 1915 tarihli *The Ogden Daily Standard* gazetesi, Chicago kaynaklı haberinde, Çanakkale Boğazı'na 14 mil kadar girildiğine dair haberlerin, buğday fiyatlarında sansasyonel bir düşüş yaşanmasına neden olduğunu ve görünüme göre kısa bir süre sonra Rus buğdayının serbest kalacağını yazmıştır⁵⁶. 1 Mart tarihli bir başka gazete olan *The New York Times* gazetesi de bu tarihe kadar savaşmak için bir araya gelen en büyük donanmanın Ege ve Marmara Deniz arasında bulunan geçidi İstanbul'a ulaşmak için zorladığını yazmıştır⁵⁷. 3 Mart 1915 tarihli *The Ogden Daily Standard* gazetesi, "Buğday Fiyatları ve Çanakkale Boğazı" başlığı ile verdiği haberinde, Çanakkale Boğazı'nın geçilme teşebbüsünün şüpheli hale gelmesi durumunda, buğday fiyatlarının bir kez daha tırmanacağını dile getirmiştir⁵⁸. 7 Mart 1915 tarihli *The Salt Lake Tribune* gazetesi de "Yabancılar Chicago'da Buğday Alıyorlar" başlıklı ve Chicago kaynaklı haberinde, yabancı yatırımcıların hiç kesilmeden devam ettirdiği buğday alımlarını Rus buğdayının boğazdan geçeceği ihtimali nedeniyle durduklarını ve borsada yabancı yatırımcıların sermayelerini elden çıkarmaya başladıklarını yazmıştır⁵⁹.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz gazete haberlerinin dışında Çanakkale Boğazı'ndaki genel duruma baktığımızda 7 Mart 1915 tarihine kadar müttefik donanmasına ait birkaç zırhlı, neredeyse her gün Kilitbahir-Çanakkale arasında kalan Türk bataryalarını bombaladığını görmekteyiz. Dahası, faaliyetlerini gündüzle sınırlamayan müttefik donanması geceleri de mayın temizleme işlemlerini icra etmiştir. 7 Mart 1915 tarihine gelindiğinde ise müttefik donanması Dardanos ve merkez bataryalarını bombalamıştır⁶⁰. Aynı tarihte bir müttefik filosu da Kumkale ve Seddülbahir'de bulunan küçük savunma

55 *The Ogden Daily Standard*, 27 Şubat 1915.

56 *The Ogden Daily Standard*, 1 Mart 1915.

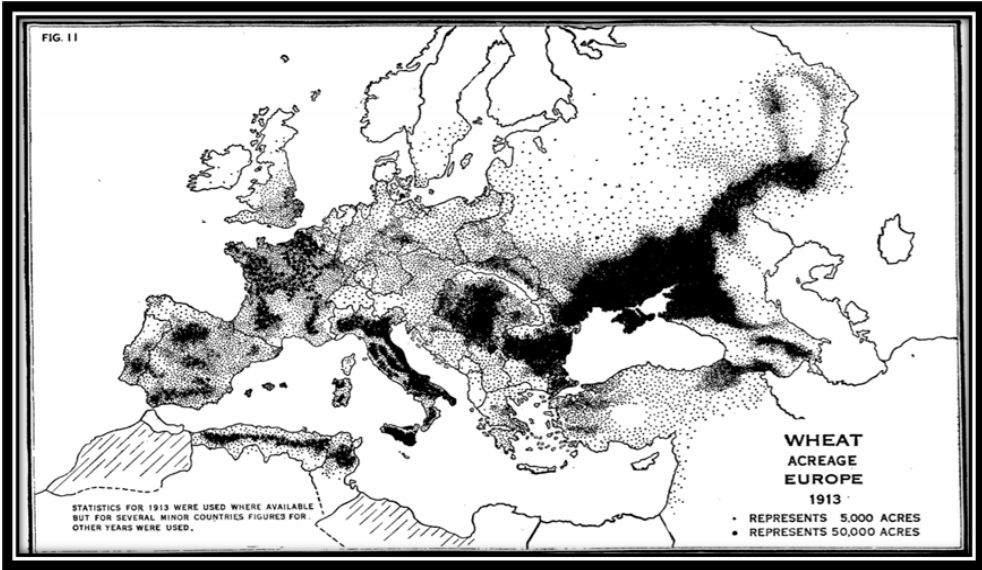
57 Mehmet Okur, Hazel Kul "Çanakkale Savaşı'nın ABD Basınına Yansıması", *100.Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi 21-24 Mayıs 2015 Çanakkale*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s.556.

58 *The Ogden Daily Standard*, 3 Mart 1915.

59 *The Salt Lake Tribune*, 7 Mart 1915.

60 Sedat, a.g.e., s. 170.

yerlerini topçu ateşine tutmuştur⁶¹. Müttefiklerin bu faaliyetleri sürerken 7/8 Mart geci Nusrat mayın gemisinin de Erenköy Koyu'na 4,5 metre derinlikte olmak üzere 100'er metre aralıklarla mayın bırakmıştır⁶². Çanakkale Boğazı'nda bu gelişmeler yaşanırken 9 Mart 1915 tarihli *Salt Lake Telegram* gazetesi buğday piyasasının uluslararası ilişkiler boyutuna değindiği, "Yunanistan Amerika'dan Buğday Alıyor" başlıklı Washington kaynaklı haberinde, Çanakkale Boğazı'nın ticari gemilere kapatılmasıyla birlikte Rusya'dan buğday akışının kesildiğini ifade etmiştir. Haberin devamında da Yunanistan'ın Amerika'ya yöneldiğini ve şu anda Yunanistan'ın Amerika'dan ayda 25.000- 40.000 ton arasında buğday aldığını yazmıştır⁶³. Haberi desteklemek adına şunu söyleyebiliriz ki aşağıdaki haritada Yunanistan'ın neden Amerikan'dan ithalat yaptığını göstermektedir. Yine *The Salt Lake Tribune* gazetesi ertesi gün yayımlanan baskısında Çanakkale Boğazı'nın Amerika ekonomisine etkisine dair çok kısa bir yorum haber paylaşmıştır. Paylaşılan yorumda Queen Elizabeth'nin Çanakkale Boğazı'ndaki kaleleri her bombaladığında, Chicago ticaret kurulunun sarsıntıyı hissettiği anlatılmıştır⁶⁴.

Şekil 2. Buğdayın Avrupa'daki dağılımını gösteren harita⁶⁵

61 *Denizlerde Yenilmediler, Cihan Harbi'nde Alman Bahriyeliler*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.60.

62 Haluk Oral, Peter Pedersen, Julian Thompson, *Çanakkale 25 Nisan 1915-9 Ocak 1916*, Çev. Emir Yener, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.5.

63 *Salt Lake Telegram*, 9 Mart 1915.

64 *The Salt Lake Tribune*, 17 Mart 1915.

65 *YearBook, ...*, s.465./ harita her ne kadar 1913 yılını gösteriyorsa da diğer yıllar için de eğerli olduğu haritanın sol alt köşesinde yazılmıştır.

Gazetelere yansıyan bu gelişmelerin dışında 18 Mart 1915 tarihinde Amiral de Robeck'in komutasındaki müttefik donanması, Çanakkale Boğazı'nı bombalayarak, saldırılarını başlatmıştır. Saat 11.15'te başlayan saldırı ile öğleye kadar tüm önemli Türk tabyaları susturulmuş ancak öğleden sonra saat ikide Fransız zırhlısı Bouvet dakikalar içerisinde batmıştır. Diğer savaş gemileri de ağır yaralar almış böylece Fransız donanması servis dışı kalmıştır. Öğleden sonra saat 4.11 civarında İngiliz zırhlısı Inflexible mayına çarparak ağır yaralanmış hemen ardından Irresistible de aynı durumla karşılaşmıştır. Nihayetinde 18 Mart 1915 tarihinde gerçekleştirilen harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁶⁶. 18 Mart harekâtından bir gün sonra yayımlanan 19 Mart 1915 tarihli *Salt Lake Telegram* gazetesi, "*Chicago'da Tekrardan Buğday Fiyatları Yükseldi*" başlığı ile verdiği haberinde, Çanakkale Boğazı'nda bir Fransız savaş gemisinin batmasından sonra buğday fiyatlarında güçlü bir artış olduğunu yazmıştır⁶⁷.

22 Mart 1915 tarihine gelindiğinde Çanakkale açıklarında beklemekte olan Queen Elizabeth gemisinde bir toplantı yapılmış ve bu toplantıya Amiral de Robeck, General Ian Hamilton, Amiral Weymss, General Birdwood, General Braitwaite ve Albay Pollen katılmıştır. Toplantıya katılanlar Çanakkale Boğazı'nı zorlamak için kara ve deniz kuvvetlerinin işbirliği yapması konusunda anlaşmaya varmıştır⁶⁸. 25 Nisan 1915 gecesine gelindiğinde de âmfibi harekât müttefikler tarafından başlatılmıştır. İngiliz ve Fransız birlikleri asli taarruz grubu olarak Seddülbahir'den, Avustralyalı ve Yeni Zelandalıların oluşturduğu Anzak Kolordusu taarruz kuvveti Arıburnu'ndan, bir Fransız tugayı ise Anadolu bataryalarını meşgul etmek ve Anadolu'daki kuvvetlerin Rumeli'ye naklini geciktirme amacıyla Kumkale'den çıkarılmıştır⁶⁹.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Avrupa hasadının yok olması ve Avrupa'da artan gıda talebi diğer ülkeleri üretime teşvik ederek, buğday ticaretinin çoğunlukla kıtalararası olmasına neden olmuştur. Böyle bir ortamda, 27 Eylül 1914'te, Çanakkale Boğazı'nın kapatılması Rusya'nın elindeki buğdayı dünya piyasasına sürememesine sebep olmuştur. Bu sebep de diğer ülkeleri buğday ihtiyaçlarını karşılaması için Amerika, Kanada, Arjantin ve Avustralya gibi ülkelere yönelmiştir. Bu çerçevede diyebiliriz ki Amerika'da her ne kadar buğday ihracatı artmış olsa da iç piyasada durum istenildiği gibi değildir ve buğday fiyatları yüksektir. Buğday fiyatının iç piyasada bu şekilde

66 Mehmet Yetişgin, "Çanakkale Savaşları: Nedenleri, Sorumlusu ve Önemine Dair Yaklaşımlar", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S.18, Çanakkale 2015, s.8.

67 *Salt Lake Telegram*, 19 Mart 1915.

68 Figen Atabey, "İtilaf Kuvvetleri'nin Gelibolu Yarımadası'na Çıkarma Harekâtı (25 Nisan 1915)", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S.18 Çanakkale, 2015, s.251.

69 S. Murad Hatip, "Birinci Dünya Harbi Çanakkale Savaşları'na Genel Bakış ve Az Bilinenler, Çanakkale Savaşı Denizde mi Kazandı?", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı:18, Yıl:13, Bahar 2015, s.175.

yüksek olmasının bir diğer nedeni de spekülâtorlerin Çanakkale Boğazı'nın açılıp kapandığı yönündeki bilgileri sürekli olarak işlemesidir. Öyle ki bu durumu Amerikan basını da spekülâtorlerin çıkardığı Çanakkale Boğazı'nı müttefik donanmasının zorladığı söylentilerinin buğday fiyatlarını önemli ölçüde etkilediği şeklinde dile getirmişlerdir. Bununla birlikte spekülâtorlerin piyasayı yükseltmeye yöneldiğini ve bunun da fiyatlarda hızlı bir yükselişe neden olduğunu yazmışlardır. Bu haberlerin yanı sıra un çuval fiyatının yükselmesine rağmen Çanakkale Boğazı'ndaki, müttefikler için, en küçük olumlu adımın Amerikan iç piyasasında ucuzlamayı da beraberinde getirdiğini dile getirilmişlerdir.

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız Amerikan basınındaki haberlerden kasım ayında yayımlananlara baktığımızda, boğazın kapalı olmasının Rusya'ya etkisi anlatılmıştır. Aralık ayında da İngiliz denizaltısı B-11 tarafından batırılan Mesudiye Zırhlısı ile ilgili detaylı bilgiler verilmiş ve müttefik donanmasının Çanakkale Boğazı'nı zorladığı haberlerinin buğday fiyatlarında dalgalanmaya neden olduğu aktarılmıştır. Ocak ayına girildiğinde ise buğday ile ilgili haberler paylaşılmıştır. Ha keza Müttefik donanmasının gerçekleştirdiği 19 Şubat 1915 harekâtı öncesi gazete haberlerinde, Çanakkale Boğazı'nın açıldığı ya da kapandığı yönündeki spekülâtif haberlerin buğday fiyatları üzerindeki etkisi dile getirilmiştir. 19 Şubat harekâtı sonrası haberlerde de Çanakkale Boğazı'nın açılması durumunda Rusya'dan buğday çıkışının olacağı ve bu bağlamda buğday fiyatlarında düşüş gerçekleşeceği anlatılmıştır. 18 Mart 1915 tarihine gelindiğinde ise müttefik donanmasının gerçekleştirdiği harekâtın başarısızlıkla sonuçlanmasının, buğday fiyatlarında artışa neden olduğu anlatılmıştır.

Sonuç olarak Amerikan basını, Çanakkale Boğazı'nın kapalı olmasının buğday fiyatlarını arttırdığını ve bundan dolayı ev ekonomisinin ciddi anlamda sarsıntıya uğradığını, buğday fiyatlarının tekrardan normale dönmesi için de Çanakkale Boğazı'nın açılması gerektiğini Amerikan kamuoyuna aktarmaya çalışmıştır. Bununla birlikte dünya buğday ticaretinin durumu, Çanakkale Boğazı'nın kapalı olmasının Amerika ve diğer ülkelerin, buğday ekonomilerine etkileri gibi birçok unsurda aktarılmıştır. Makalede kronoloji takip edilerek aktarılan basınıdaki bilgiler, araştırma eserler vasıtasıyla, desteklenmiştir. Dahası bu makale ile Çanakkale Deniz Savaşları'nın Amerikan toplumunu nasıl etkilediği ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi:
Hariciye Nezâreti İdare:**

Dosya 1192, Gömlek 14.

Dosya 1725, Gömlek 93.

II. Süreli Yayınlar

The Ogden Daily Standard (23 Aralık 1914-3 Mart 1915)

The Salt Lake Tribune (16 Kasım 1914-17 Mart 1915)

The Logan Republican (23 Ocak 1915-13 Şubat 1915)

Salt Lake Telegram (19 Ocak 1915-19 Mart 1915)

Evening Times Republican (26 Şubat 1915)

III. Kitaplar

AKBAY, Cemal, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2014.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915-09 Ocak 1916), C.V, III. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012.

Denizlerde Yenilmediler, Cihan Harbi'nde Alman Bahriyeliler, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

MICHEL, Beaud, *Kapitalizmin Tarihi*, Çev. Fikret Başkaya, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

Nuri Doğan, *Cumhuriyet Öncesi Türk Amerikan Ticaret Anlaşmaları*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996.

- GERHARD, Köhnen, *Dünya Ekonomi Tarihi*, Çev. Tunay Akoğlu, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1965.
- ERTUĞ, Hasan Refik, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, C.I, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970.
- ELDEM, Vedat, *Harp ve Müterake Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- HEATON, Hearbert, *Avrupa İktisat Tarihi*, C.II, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Osman Aydoğuş, Teori Yayınları, Ankara, 1985.
- QUENTIN, R. Skrabec Jr., *The 100 Most Important American Financial Crises, An Encyclopedia of the Lowest Points in American Economic History*, Greenwood, England, 2015.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918) Dördüncü Bölüm Birinci Dünya Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın Çıkması ve Osmanlı İmparatorluğu*, C. IX, Ankara, 1996.
- MARIAN, Kent, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.
- TOKER, Hülya, *Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi (15'inci Kolordunun Harekâtı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2016.
- ÖRENÇ, Ali Fuat - DÜZCÜ, Levent, *Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale'de Türk Donanması*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- ÖZDEMİR, Ahmet, *Zaferin 100'ncü Yılı Anısına Çanakkale Destanı*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.
- PIERRE, Renovin, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)*, C.I, Çev. Adnan Cemgil, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1969.
- WILLIAM, M. Pickthall, *Harpte Türklerle Birlikte*, Çev. Kemalletin Yiğiter, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009.
- YILMAZ, Fikret, *Gelibolu Mektupları (1912-1915)*, Başakşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.
- YearBook of the United States Department of Agriculture 1917*, Washington Government Printing Office 1918.
- Haluk Oral, Peter Pedersen, Julian Thompson, *Çanakkale 25 Nisan 1915-9 Ocak 1916*, Çev. Emir Yener, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- SEDAT, Mirliva, *Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi*, Haz. Mehmet Köçer, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.

III. Makaleler

- ATABEY, Figen, "İtilaf Kuvvetleri'nin Gelibolu Yarımadası'na Çıkarma Harekâtı (25 Nisan 1915)", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.18, Çanakkale, 2015, ss.249-270, 100.Yıl.
- ALKAN, Necmettin, "Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi", *Uluslararası Sempozyum, 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak 20-21 Kasım 2014, Sempozyum Bildirileri*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, 2015, ss.157-178.
- "Exports From The United States Before and After The Outbreak Of The War", *Federal Reserve Bulletin*, C.V, United States, 1919, ss.952-9567
- HATİP, S. Murad, "Birinci Dünya Harbi Çanakkale Savaşları'na Genel Bakış ve Az Bilinenler, Çanakkale Savaşı Denizde mi Kazanıldı?", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.18, Çanakkale 2015, ss.161-193,
- GÖZCÜ, Alev, "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XVI, S.32, İzmir, 2016, ss. 133-169.
- GEM Aparicio-VICENTE Pinilla, "International Trade in Wheat and Other Cereals and the Collapse of the First Wave of Globalization, 1900-38", *Cambridge University Press, Journal of Global History*, S.XIV, England, 2019, ss.44-67.
- TUNA, Ozan, "Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması", *OTAM*, Sayı:36, Güz 2104, ss.201-227.
- OKUR, Mehmet, KUL Hazel, "Çanakkale Savaşı'nın ABD Basınına Yansıması", *100.Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi 21-24 Mayıs 2015 Çanakkale*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, 551-586.
- YETİŞGİN, Mehmet, "Çanakkale Savaşları: Nedenleri, Sorumlusu ve Önemine Dair Yaklaşımlar", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.18, Çanakkale, 2015, ss.1-35, 100.Yıl.

Geliş Tarihi : 10.02.2020
Kabul Tarihi: 01.12.2020

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XX/41 (2020-Güz/Autumn), ss. 467-482.

Araştırma Makalesi / Research Article

LÜLEBURGAZ'DA BULUNAN "ABİDE-İ ZAFER" HAKKINDA BİR ÇALIŞMA

Volkan MARTTİN*

Öz

Bu makale hâlihazırda Lüleburgaz İstasyonu yakınında bulunan ve 1916 yılında inşası tamamlanan bir abidenin yapım, onarım ve bugünkü durumuna ilişkin kayıtlarının tarihçi gözüyle değerlendirilmesinden meydana gelmiştir. Arşiv belgelerine yansıdığı şekilde yapımına değinilmiş, inşasına dair araştırmayla elde edilen bilgiler derlenmiştir. Aynı şekilde onarım kitabesinde ifade edilen bilgiler araştırılmış, bu bağlamda onarımını yaptıran kişinin Cumhuriyet Tarihi'nde ismi geçen biri olduğu tespit edilmiştir. Son olarak abide ziyaret edilerek çeşitli noktalardan fotoğraflanmış; civarda bulunan kişilerden bilgi alınmıştır. Yerel basında yer almış abide hakkındaki bilgiler nihai olarak değerlendirmede göz önünde tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Lüleburgaz Zafer Abidesi, Çanakkale Savaşı, Balkan Savaşları, Hilmi Arman.

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (vmarttin@ogu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-4264-4838).

A STUDY ABOUT “ABİDE-İ ZAFER (VICTORY MONUMENT)” IN LÜLEBURGAZ

Abstract

This article consists of a monument whose construction was completed in 1916 and the records of the construction, repair and current situation of the monument were evaluated from the historian's point of view. It was mentioned in the archival documents and the information obtained from the research was compiled. The information in the repair letter of the monument was searched and it was found that the person who made the repair was one of the names mentioned in the history. The monument was visited and photographed from various points; information was received from local people. In the local press, information about the monument was taken into consideration in the evaluation.

Keywords: *Lüleburgaz Victory Monument, Gallipoli campaign, Balkan Wars, Hilmi Arman.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde çeşitli amaçlarla taşların dikildiği bilinmektedir. Toplumsal yardımlaşmanın sembollerinden olan sadaka taşlarının yanı sıra padişahın nişanlılığının birer kanıtı olan nişan taşları ilk akla gelenlerdir.¹ Bu taşlardan başka Topkapı Sarayı'ndaki protokol taşları da bir düzenin somut yapılarıdır. Bilindiği üzere bu taşlar, protokol kaidelerinin eksiksiz yerine getirilmesi için dikilmiştir. Bunlar gibi bir amaç için dikilen taşların Antikçağlardan beri yol, mesafe belirtmek gibi işlevsellikleri bilinmektedir. Yine Eskiçağlarda yengi ve yenilgilerin, toplumu derinden etkilemiş olayların/ insanların anıtlaşmış taşlarının dikildiği bilinmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nde benzer gerekçelerle bir anıtın dikilmesi sanıldığı aksine hayli geç dönemlerde görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı değişim ve dönüşüm süreçleri yönetsel yaklaşımları ve toplumsal bakış açılarını doğrudan ve dolaylı olarak etkilemiştir. Heykel barındıran anıtlara geçiş sürecinde “hatıra sütunu” şeklindeki anıtların dikilmesi Avrupaî bir görgünün Osmanlı Devleti'ndeki yansıması olmuştur.² Toplumun ilk örneklerini gördükleri anıtların Ruslar veya İngilizler tarafından dikilmiş olması, Tanzimat sonrası bu konudaki adımların temkinli, hatta uzlaşmacı bir tutumla atılmasını gerektirmiştir. Türk mimarisindeki “anıt sorunsalı” bu çerçevede şekillenmiştir.

1 Hakkı Acun, “Taş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul, 2011, s.143; Ayrıca Bkz: Hakkı Acun, “Birey Mimarî Unsur Olarak Yardım Amaçlı Taşlar”, *Konya Kitabı X*, Konya, 2007, s.43-62.

2 Alev Erkmen, *Mimarlık ve Hafıza: Osmanlı Dünyasında Geçmişin Yeniden Üretildiği Yapılar (1850-1910)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi (Danışman: Prof.Dr. Uğur Tanyeli), İstanbul, 2006, s.69.

Çağdaş anlamıyla bir yapının abide olmasının temel niteliği, yapının en başta bu amaçla ve özgün adıyla dikilmiş olmasıdır. Değişim ve dönüşüm sürecinin uzlaşmacı tutumunun abideleri çeşme, kule ve saatlerle bütünleşmiş şekilde sunmuş olması bu sorunsalın hareket noktalarından biridir. Bu bağlamda millî abidelerin dikilmeye başlanması, II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir.³ Toplumsal bilgi, düşünce ve duygunun etkisiyle, özellikle yenği ve yenilgilerin hatırlanması, kahramanlıkların unutulmaması amacıyla Balkan Savaşlarından sonra dikilen abidelere rastlamak mümkündür.

Bu çalışmada Balkan Savaşları esnasında Lüleburgaz'da aldığı yenilgiyi unutmayan; bu yenilginin lekesini Çanakkale'de elde ettiği başarı ile temizleyen Osmanlı ordusunun "askerlik şan ve şerefini" yeniden kazandığı için dikilen bir abidenin yapılışına ve onarıma dair bilgiler değerlendirilmiştir.

Abidenin Yapılışı

Elde edilen arşiv kayıtlarına göre Lüleburgaz'da inşa edilen abideyi 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği dikmiştir. 27 Mart 1915 tarihinde kurulan bu menzil müfettişliği, 14 Mayıs itibarıyla iki cephane deposuna, dört erzak ambarına, altı nokta komutanlığına, bir hamal taburuna, dokuz öküz koluna, 16 eşek koluna, yedi deve koluna sahipti.⁴ Bu müfettişlik kurulduğu tarihten itibaren öncelikli olarak işletilmisti.⁵ 1916 yılının Mart ayında 5'inci Ordu Menzil Müfettişliğinin Lüleburgaz'da bir inşaat bölümü, bir nokta komutanlığı, bir hamal bölümü, bir ekmekçi takımının yanı sıra ambarı, teçhizat ambarı, sıhhi ilaç deposu, istirahathanesi, veteriner ilaç deposu bulunuyordu.⁶ Unutulmamalıdır ki, aynı dönemde İkinci Ordu Menzil Müfettişliğinin de bazı kuruluşları Lüleburgaz'dadır.⁷

Elimizdeki arşiv belgesi 1916 yılının Kasım ayında yapılan yazışmaları konu almaktadır. Bu kayıtlara göre Çanakkale'de muharebelerin eski hararetini kaybetmesi üzerine, Lüleburgaz'da bulunan Menzil Müfettişliğinin ilgili birimleri bu abidenin yapımına girişmişlerdir.⁸ Özellikle inşaat ve hamal bölüklerinin Lüleburgaz'da bulunması bu abidenin tamamlanmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Kitabenin altındaki bayrak-sancak kabartmasındaki

3 A.g.t., s.72-75,110.

4 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi-Osmanlı Devri-Birinci Dünya Harbi-İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.10, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s.221-222.

5 25 Mart 1915'ten itibaren teşkil edildiği ve ilk teşkilatlanmasında Menzil Müfettişliğine Miralay Ali Bey, Kurmay Başkanlığına Yüzbaşı Muzaffer Bey'in atandığına dair Bkz: Yavuz Selim Çeloğlu, (2018). "Çanakkale Cephesi'nde 5'inci Ordu Menzil Teşkilatı", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S.24, Çanakkale, 2018, s.139.

6 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *...İdari Faaliyetler ve Lojistik*, s.344-345.

7 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *...İdari Faaliyetler ve Lojistik*, s.225.

8 Lüleburgaz'da 4 numaralı Hizmet Bölükleri (Hamal Taburları) olduğuna dair bilgi için, Bkz: Çeloğlu, a.g.m, s.157.

Türk-Alman bayraklarının o dönemde yükselişe geçen askeri iş birliğini vurgulamak için mi, yoksa abideyi yapan birliğin mensuplarından dolayı mı oraya işlendiği şu an için bir muammadır.⁹

Arşiv belgeleri arasında yer alan ve bu çalışmanın sonunda yer alan fotoğrafta da görüleceği gibi dikilen abidenin üzerinde alt alta üç satır halinde; hilal kabartmasının içinde, “Çanakkal’a Muzafferiyeti, 27 Kânunuevvel [1]331” ile iki bayrak motifi üzerinde, “Beşinci Ordu Beşinci Menzil” yazıları okunmaktadır. Abide fotoğrafındaki tarihin miladi takvimdeki karşılığı 9 Ocak 1916’dır.¹⁰ Bu bilgi doğrultusunda 5’inci Menzil Müfettişliğinin, Çanakkale’de elde edilen galibiyetin, rakibin Gelibolu Yarımadasını tahliye ettiği gün kesinleşmesini dikkate alarak abideye işlendiğini söylemek mümkündür. Zaten 5’inci Ordu Menzil Müfettişliğinin 1 Temmuz 1917 tarihli konuşuna bakıldığında, Lüleburgaz’da herhangi bir biriminin bulunmadığı görülmektedir.¹¹

Bu abideye ilişkin ilk çalışma, 2012 yılının Kasım ayında popüler nitelikteki bir dergide yer almıştır. Bu makalede, Balkan Savaşlarına odaklanılmış; Balkan Savaşları esnasında 28 Ekim-2 Kasım 1912 tarihlerinde gerçekleşen Lüleburgaz Muharebesinde alınan hezimetin utancını Çanakkale’deki galibiyetin giderdiğine dair kayıttan mülhem bir yaklaşımla aktarılmıştır. Balkan Savaşlarının 100’üncü sene-i devriyesinde yayımlanan bu yazı tek boyutlu kalmıştır. Kısaca abideyi konu alan ilk çalışmada Çanakkale Muharebeleri sırasından teşekkür eden menzil müfettişliğinin teşkilat yapısına ve onaran kişinin hayatına değinilmemiş; abideye ilişkin arşiv kaydındaki Lüleburgaz Muharebesi ifadesi çerçevesinde çeşitli görsellerle makale inşa edilmiştir.¹² Konuya ilişkin ikinci çalışma da 2015 yılında popüler nitelikli dergide yayınlanmıştır. Bu çalışmanın farklı yanı orijinal fotoğraflar barındırmasıdır. Yazıda Balkan Savaşı’nın ve Çanakkale Muharebelerinin ekseninde yapılan abide anlatılırken 2012 tarihli esere atıf yapılmaktadır; ayrıca abidenin 5’inci Ordu karargâhının Mondros Mütarekesine değin Lüleburgaz’da kaldığı sürede yapıldığı dile getirilmektedir.¹³

9 Bkz: Ek 2.

10 O sırada Menzil Müfettişi olarak Miralay Sadık Sabri Bey ile ilk teşkilatlanmadan beri kurmay başkanlığı görevine devam eden Muzaffer Bey bulunuyordu (Çeloğlu, a.g.m., s.139).

11 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, ...İdari Faaliyetler ve Lojistik, s.428-429.

12 Kasım Hızlı, “Balkanlar’dan Çanakkale’ye Mağlup Ordunun Galibiyet Âbidesi”, *Yedikıta*, S.51, İstanbul, 2012, s.26-34.

13 Mustafa Gültekin, “Balkan Savaşı’nın Mağlubiyetini Çanakkale Zaferi ile Birleştiren Lüleburgaz Çanakkale Şehitleri Abidesi”, *Arcadia*, S.9 (Nisan 2015), Lüleburgaz, 2015, s.42; Liman von Sanders’in karargâhının kuruluşu, Dâhiliye Nezaretine intikal eden bir konuyu da içinde barındırmaktadır. Liman Paşa, Gelibolu’da bir konağı karargâh olarak kullanmak ister, bunun mutasarrıf vekilinin zorluk çıkardığı Harbiye Nezaretinde Dahiliye Nezaretine bildirilmiş, Dahiliye Nazırı Talat Paşa tarafından Edirne Vilayetine gönderilen telgrafta bu sorunun çözülmesi kesin bir dille emredilmiştir (BOA, DH.ŞFR, 51/144). Öte yandan 5’inci Ordu Komutanlığınca yayınlanan 107 numaralı emirle ordu konuş ve teşkilatından düzenlemelere gidilmiştir. Savunma göreviyle bölgede bırakılanlar dışında kalan 11 tümen, Eksamil üzerinden emirde belirtilen yerlere sevk olunmuşlardır.

Ulaşabildiğimiz belge ve bilgiler ışığında abidenin 5'inci Ordu Menzil Müfettişliğinin inşaat ve hamal bölüklerince iki aşamalı olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. 1916 yılının Kasım ayındaki arşiv kayıtları abidenin iki katlı olarak, ortadaki armanın bulunduğu kat henüz ilave edilmeden, yapıldığı görülmektedir. Abidenin üç kaide üzerinde yükselmesi, Ordu birimlerinin yanı sıra mülki idarenin abideyi sahiplenmesiyle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Balkan Harbi'nin Lüleburgaz Muharebesi ve Birinci Dünya Harbi'nin Çanakkale Zaferi ile bu abidenin yapılışındaki bağı, yapının korunması ve bakımını konu alan resmi yazışmalar ortaya koymaktadır.

Abidenin Korunması ve Bakımı

Yapımı tamamlanan abidenin bakım ve onarımına dair önlem alınması gündeme gelmiş olacak ki, elimizdeki kayıt bu duruma ilişkin bilgiler barındırmaktadır.

Abidenin korunması ve bakımına ilişkin ilk kayıt 19 Kasım 1916 tarihini taşımaktadır. Belgede şu ifadeler yer almaktadır:¹⁴

"Harbiye Nezareti

Asayiş Şubesi

Aded

7672

Dâhiliye Nezaret-i Celilesine

Devletlü Efendim Hazretleri

Balkan Harbinde Lüleburgaz Muharebesinde mağlub olan Osmanlı ordusunun Cihan Harbinde Çanakkal'a Muharebesinde galib gelerek şan ve şeref-i askeriye istirdad ettiği hatırasını ihyâ etmek üzere Beşinci Ordu-yı Hümayûn Menzil Müfettişliği tarafından Lüleburgaz İstasyonunda vesait-i askeriye ile inşa edilen abidenin fotoğrafisî leff edildi. İşbu abide ile etrafındaki bağçenin hükümet-i mahalliyeye idâme-i mâmûriyet ve bakımı esbabının istikmâli meyanında emrûferman hazretimenlehülemrindir. Fî 22 Muharrem sene [1]334¹⁵ ve fi 6 Teşrinisani [1]332, Harbiye Nazırı Namına Mehmet Kamil"

Görüldüğü üzere Harbiye Nezaretinden, Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bu tezkirede Balkan Savaşlarının Lüleburgaz Muharebesinde alınan yenilgi hatırlatılarak, Çanakkale'de kazanılan galibiyet sayesinde askerliğin

15 Ocak 1916 tarihinde 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders, Kurmay Başkanı Kazım (İnanç) ile birlikte İstanbul'a gitmek için Çanakkale'den ayrılmışlardır (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi-V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi* (Haziran 1914 - 9 Ocak 1916), Ankara, 1997, s.233).

14 BOA, DH.İ.UM.EK, 24/50, Lef: 2a.

15 Sehven "[1]335" yerine "[1]334" yazıldığı anlaşılmaktadır.

onurunu ve büyüklüğünü yeniden elde eden Osmanlı ordusunun bu anısını yaşatmak için Lüleburgaz İstasyonu yakınında bulunan bir bahçe içinde askerî araç ve imkânlarla yapılan abidenin bayındırlığının sürekliliği ve bunun için bakımının sağlanması için gereğinin yapılması talep edilmektedir.

Aynı belgenin arkasına düşülen not bu bakımdan önemlidir. Harbiye Nezaretinden gelen sayısıyla düşülen notta tezkirenin 23 Kasım'da Dâhiliye Nezaretine ulaştığı görülmektedir. Ayrıca; "*Manzur-ı Nezaretpenahi buyrulduktan sonra; abidenin kıymet-i tarihiyye ve maliyesinden bahisle hüsn-i muhafazası ve etrafındaki bağçenin idâme-i mâmûriyeti lüzumu Edirne Vilayetine tebliğ edilmek üzere İdare-i Umumiyye / 10 minhü akşam*" ifadesi okunmaktadır.¹⁶

Buna göre Talat Paşa'nın görmesinden sonra abidenin tarihsel ve ekonomik değeri dikkate alınarak korunması ve içinde bulunduğu bahçenin bakımının Edirne Valiliğine bildirilmesi için "*İdare-i Umumiye*"ye aynı gün akşamı, yani 23 Kasım akşamı yazıldığı anlaşılmaktadır.

İdare-i Umumiye Müdüriyeti başlıklı müsveddede ise şu ifadeler yer bulmuştur:¹⁷

"İdare-i Umumiye Dâhiliye Müdüriyeti

Nazır Talat Bey'den Edirne Valisi Zekeriya Zühtü Bey'e

Evrak: Harbiye 784

Kalem Numrosu: 401/4

Tarih-i Tesvîdi: 13 Teşrinisani 332

Tebyizi: 14"

"Balkan Harbinde Lüleburgaz Muharebesinde mağlub olan Osmanlı Ordusunun Cihan Harbinin Çanakkal'a Muharebesinde gâlib gelerek şan ve şeref-i askeriye istirdad ettiğinin hatırası ilelebet muhafaza etmek maksadıyla Beşinci Ordu-yı Hümayûn Menzil Müfettişliği tarafından Lüleburgaz İstasyonunda vesait-i askeriye ile inşa edilen abide ile tanzim olunan bağçenin idame-i mâmûriyeti zımında kaimmakamlığına tebligat-ı muktezi ifâ buyrulması bâbında. 14 minhü".

Müsvedde halinde yazılan ve Edirne Vilayetine 27 Kasım 1916 (14 Teşrinisani 1332) tarihinde gönderilen bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla Talat Paşa, Harbiye Nezaretinden gelen tezkire ile tezkire ilişiğinde bulunan fotoğrafı görmüş ve Edirne Valisi Zekeriya Zühtü Bey'e Osmanlı ordusunun Çanakkale Muharebesinde elde ettiği başarının bir hatırası olarak dikilen abidenin bakımının yapılmasını salık vermiştir.¹⁸

16 BOA, DH.İ.UM.EK, 24/50, Lef: 2b.

17 BOA, DH.İ.UM.EK, 24/50, Lef: 1a.

18 BOA, DH.İ.UM.EK, 24/50, Lef: 1b; 14 Eylül 1916 tarihi itibarıyla 5'inci Ordu Menzil Müfettişliğinde 457 subay, 15.921 er bulunmaktaydı (T.C. Genelkurmay Başkanlığı, ...*İdari Faaliyetler ve Lojistik*, s.679).

Talat Paşa'nın Edirne Valisi Zekeriya Zühtü Bey'e emanet ettiği abidenin bugün üzerinde bulunan kitabesinde yaklaşık iki yıl süren Yunan işgali sırasında zarar gördüğü aktarılmaktadır. Tahrip edilen abidenin onarıldığına dair kayıt da aynı kitabede yer almaktadır.

Abidenin Onarımı

Abidenin üzerinde yer alan kitabede Yunanlıların tahrip ettikleri abidenin Hilmi Arman'ın yöredeki komutanlık görevi esnasında onarıldığı anlatılmaktadır. Hilmi Arman'ın adı, 12 Mart Muhtırasının hazırlık aşamasına dair kayıtlarda geçmektedir. 10 Mart 1971 tarihinde sabah saat 10'da Genelkurmay karargâhında bir toplantı yapılacaktır. Bu toplantının öncesinde saat 9.15'te Celil Gürkan'ın karargâhtaki odasında yapılan öncü toplantıyı Kara Kuvvetleri Komutanlığı Kurmay Başkanı Korgeneral Hayati Savaş yönetmiş; toplantıda hazır bulunanlar arasında Personel Başkanı sıfatıyla Tümgeneral Hilmi Arman da katılmıştır.¹⁹ 1958 yılında Albaylıktan Tuğgeneralliğe terfi eden Hilmi Arman'ın,²⁰ "Kategori II" de ismi geçen "cuntada görev almış general ve subaylar"dan biri olduğu öne sürülmüştür.²¹ Özellikle Şubat 1971 sonları veya Mart 1971 başında Hayati Savaşçı'nın başkanlığında yapılan özel toplantıda Personel Başkanı olarak Hilmi Arman'ın bulunduğu görülmektedir.²² Ancak 12 Mart'ı sonrası zorunlu emekli edilenler arasında Hilmi Arman yoktur. Bilakis 16-20 Ağustos 1971 tarihlerinde yapılan Yüksek Askerî Şûra'da alınan karara göre Hilmi Arman korgeneralliğe terfi etmiştir.²³

Yukarıda tarihî rolünden ve aldığı terfiden bahsedilen Hilmi Arman'ın, Temmuz 1969'da 65'inci Tümen Komutanı²⁴ iken Lüleburgaz'da bulunan abidenin onarımını sağladığı görülmektedir. Burada dikkat edilecek husus, Yunan işgalinde tahrip edilen abidenin bu onarımı esnasında bir takım yazıların, eski kitabenin olduğu nişin bulunduğu yere ilave edilmesidir. Eldeki iki fotoğraf karşılaştırılınca bu açıkça ortaya çıkmaktadır.

19 Celil Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, 2. Bs., Tekin Yay., İstanbul, 1986, s. 255-258; Nazlı Ilıcak, *Demokrasinin Sırtındaki Hançer: Elyazısı İtirafıyla 12 Mart Cuntaları*, b.y.y., b.t.y., s.60.

20 Hilmi Arman'ın adı iki kez farklı tarihlerde tuğgeneralliğe terfi eden albaylar arasında geçmektedir. Burada 1958'deki terfi haberi dikkate alınmıştır. Diğer terfi haberi için Bkz: "43 General ve 4 Amiral Terfi Etti", *Milliyet*, 29 Ağustos 1965, s.1; Öte yandan Hilmi Arman, tümgeneralliğe 1968 yılında terfi etmiştir ("55 Albay, General ve Amiral Oldu", *Milliyet*, 30 Ağustos 1968, s.7).

21 Ilıcak, *a.g.e.*, s.79-81; "Generaller ve Subaylara ait terfi listesini yayınlıyoruz", *Milliyet*, 30 Ağustos 1958, s.3.

22 Ilıcak, *a.g.e.*, s.52.

23 "3 Korgeneral Orgeneral Oluyor", *Milliyet*, 22 Ağustos 1971, s.1; "295 Albay Emekli", *Milliyet*, 25 Ağustos 1971, s.9.

24 Bugün, Lüleburgaz'da 65'inci Mekanize Piyade Tugayı bulunmaktadır.

Abidenin Bugünkü Durumu

Abidenin bugünkü durumuna dair Kırklareli Kültür Varlıkları Envanteri kayıtlarında doğrudan doğruya;

“Lüleburgaz İstasyon Sahasının kuzeyinde, İstasyon Caddesi üzerinde, Yeşil Alanın içerisinde yer almaktadır. Anıt kare taban üzerine 3 parça bloktan oluşmaktadır. 1. kare formlu kaide taban altlığı ile yuvarlak satıh ile birleşmektedir. Kaidenin güney cephesinde yer alan kitabesinde; “Bu anıt 1916 yılında Çanakkale Savaşı’ndan dönen kahraman Türk Birlikleri tarafından yapılmıştır.1921 yılında hain Yunanlılar tarafından kitabesi ve arması tahrip edilmiştir. Temmuz 1969 tarihinde 63. Tümen Komutanı Tümgeneral Hilmi Arman tarafından yeniden onartılmıştır.” ifadeleri yer alır. Diğer cephelerinde de şehitlere atfen ifadeler yazılıdır. Kaide üstte dışa taşkın iki sıralı silmeli kuşak ile sonlanmakta olup, 2. blok yükselmektedir.2. blok uzunlamasına dikdörtgen formlu olup, tepeye doğru hafifçe daralmaktadır. Bloğun güney cephesinde tahrip edilmiş armanın izleri görülmekte olup, armanın alt kısmında denizci çapası formu üstte ise süslemeli işlemeli Osmanlı Arması vardır. Armalı blok ile 3. top mermisinin formunda silindirik tepesi oval blok üç dışa taşkın silme kuşağıyla ayrılmıştır. Anıtın sonlandığı 3. bloğun güney cephesinde Gelibolu silüeti dikkat çekmektedir. Top mermisi formunda, silindirik ve tepesi oval bu kaide ile tarihe ve zafere atıfta bulunulmuştur. Abidenin güneybatı cephesinin her iki yanında metalden meşale-ateş için birer tek ayaklı oval kaplar bulunur.”

şeklinde ayrıntılı tanımı yapılmaktadır.²⁵

Abideyi ziyaret sırasında yapılan fotoğraflamalara göre, kaide üzerindeki mermer levhada büyük harflerle aynen şunlar yazmaktadır: *“Bu Anıt 1916 Yılında Çanakkale Savaşından Dönen Kahraman Türk Birlikleri Tarafından Yapılmıştır. 1921 Yılında Hain Yunanlılar Tarafından Kitabesi ve Arması Tahrip Edilmiştir. Temmuz 1969 Tarihinde 65nci Tümen Komutanı Tümgeneral Hilmi Arman Tarafından Yeniden Onartılmıştır”* (Güneybatı cephesi),

“Milli Benliklerini Kaybeden Milletler Başka Milletlerin Avıdır, Kemal Atatürk” (Güneydoğu cephesi),

“Milletimi Seven Her Milletin Dostuyum Milletime Düşman Olan Milletlerin Gönüllerinden Bu Düşmanlıkları Silinceye Kadar Amansız Düşmanıyım, Kemal Atatürk” (Kuzeydoğu cephesi),

“Türk Çocuğu Ecdadını Tanidikça Büyük İşler Başarmak İçin Kendisinde Kudret Bulacaktır, Kemal Atatürk” (Kuzeybatı cephesi).

Abide yakından incelendiğinde bir basamağının zemin döşemesi içinde kaldığı, onarım kitabesinin bulunduğu tarafta eskiden bir hilal ve çift sancak motifinin işli olduğu ve *“Çanakkal’a Muzafferiyeti, 27 Kânunuevvel [1]331,*

²⁵ Kırklareli Kültür Varlıkları Envanteri 2016, <http://kirkclarelienvanteri.gov.tr/anitlar.php?id=522>, (Erişim: 08.10. 2019).

Beşinci Ordu Beşinci Menzil" yazılarının bulunduğu eski-yeni her iki fotoğrafın karşılaştırılmasıyla anlaşılmaktadır.

İkinci bloğun 1916 Kasımından sonra ilave edilmiş olma olasılığı yüksektir. Ayrıca tahrip olmuş Osmanlı armasının bulunduğu mermerin 1916-1917 yılları arasında ilave edildiği anlaşılmaktadır. Güncel kitabedeki arma ifadesinin hilal ve bayrak kabartmalarını işaret edip etmediği de açık değildir. Haddizatında bu kitabedeki ilk bilgi de doğru değildir. Zira abideyi cepheden dönen değil, Lüleburgaz'da bulunan ve lojistik anlamda cepheyi destekleyen birimin yaptığı yukarıda vurgulanmıştır.

Çanakkale galibiyetinin, Balkan yenilgisinin utancını silmesinin bir hatırası olarak dikilen bu "abide-i zafer" yerel basında da bakımsızlığı ve kötü durumu nedeniyle defalarca yer bulmuştur.²⁶ Bunun sebepleri arasında anma törenlerinin 1973 yılında Lüleburgaz'da yapımı tamamlanan "Trakya Şehitliği"nde yapılması akla gelmektedir.²⁷ Zira şehitleri anma, Kurtuluş Günü etkinlikleri, Kore Şehitlerini anma törenleri hâlihazırda Lüleburgaz Şehitliği'nde yapılmakta olduğundan Çanakkale Zafer Abidesi'nin bu törenlerde göz ardı edildiği; bu nedenle abide ile çevresinin ilgisizlik ve bakımsızlıktan yapılış maksadına yakışmayan hale geldiği anlaşılmaktadır.²⁸ Osmanlı Devleti'nin en büyük mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti'nden çeşitli idari ve mülki makamları vasıtasıyla bu tür yapıların korunması, bakım ve onarımının yaptırılması beklenmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, daha önce Balkan harplerinin 100'üncü sene-i devriyesi sebebiyle popüler bir tarih dergisinde tek boyutuyla ele alınan Lüleburgaz Çanakkale Zafer Abidesi'nin yapımı, bakımı ve onarımı hakkındaki arşiv kayıtları, askerî tarih kitapları ve gazetelerden edinilen bilgiler değerlendirilmiştir.

26 Bu konuya dair basında yer alan haberler için Bkz: "Şehitler Abidesi'nin Duvarlarını Kırdılar", 07.01.2011, <http://www.gorunumgazetesi.com.tr/haber/1277/sehitler-abidesi-39-nin-duvarlarini-kirdilar.html>, (Erişim: 08.10.2019); "Kaderine Terk Edildi", 07.08.2012, <http://www.gorunumgazetesi.com.tr/haber/7867/kaderine-terk-edildi.html>, (Erişim: 08.10.2019), "Lüleburgaz'a Yakışmayan Görüntü", 31.07.2013, <http://www.marmarahaber.com.tr/haber/22491/luleburgaza-yakismayan-goruntu.html>, (Erişim: 08.10.2019); "Şehit Ailesinin İsyanı", 31.07.2013, <https://www.haberler.com/sehit-ailesinin-isyani-2-4891963-haberi/>, (Erişim: 08.10.2019).

27 Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından kurulan şehitlik, 1828-1829, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşları ile Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl harpleri sırasında şehit düşenlerin hâtralarını yaşatmak için yapılmıştı ("Trakya Şehitliği Açıldı", *Milliyet*, 17 Ağustos 1973, s.1).

28 Kore Şehitlerini anma törenine ait haberler için Bkz: "Lüleburgaz'da Kore Şehitleri Anıldı", 19.10.2019, <http://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/kirklareli/luleburgazda-kore-sehitleri-anildi-13293261>, (Erişim: 26.10.2019); "Lüleburgaz'da Kore Şehitleri Anıldı", 19.10.2019, <https://www.cnnturk.com/yerel-haberler/kirklareli/luleburgaz/luleburgazda-kore-sehitleri-anildi-1068025>, (Erişim: 26.10.2019).

Mart 1915'te Çanakkale Cephesi'nde kurulan 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği Kuman danlığının Lüleburgaz'da bulunan inşaat ve hamal bölüklerinin marifetiyle 1916 yılında dikildiği anlaşılan abidenin ilk haline ait arşivde mahfuz bir fotoğraf vardır. Bu fotoğrafın yanı sıra abidenin ilk zamanlarına ait görsellerle kişisel arşivimizde yer alan Ağustos 2019'da çekilmiş fotoğraflar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İlk dikilen abidenin kitabesinde yukarı bakan hilâl kabartmasının ortasında "*Çanakkal'a Muzafferiyeti, 27 Kânunuevvel 331*" ile iki sancak motifinin üstüne gelen alanda "*Beşinci Ordu Beşinci Menzil*" yazdığı okunmaktadır. Buna göre kitabede İtilaf devletlerinin Gelibolu Yarımadasını tahliye ettiği 9 Ocak 1916 tarihinin esas alındığı görülmektedir.

Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı üzere adı geçen yapı, Çanakkale galibiyetinin sevinci ve onuruyla, daha önce Birinci Balkan Harbi'nde Lüleburgaz Muharebesi'nde alınan yenilginin kötü izlerini sildiği inancıyla ve "*abide-i zafer*" unvanıyla dikilmiştir. Yine aynı kayıtlara göre, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa tarafından abidenin korunması ve bakımı görevi valilik başta olmak üzere yerel mülki idareye verilmiştir.

Türk İstiklâl Harbi esnasında Lüleburgaz'ı işgal eden Yunanlıların istasyon yakınında bulunan bu abideye zarar verdikleri bugünkü kitabesinde dile getirilmektedir. Ancak bu kitabede yer alan "*Bu anıt 1916 yılında Çanakkale Savaşından dönen kahraman Türk birlikleri tarafından yapılmıştır...*" ifadesinin doğruluğu yansıtmadığı tespit edilmiştir. Bunun 1969 yılında abide onarılırken arşivdeki ilgili kayıtların incelenmemesinin veya bu kayıtlara ulaşamamasının etkisi olduğu düşünülmektedir. 1969 yılında abidenin onarımını yaptıran Tümgeneral Hilmi Arman'ın daha sonra 12 Mart Muhtırasının hazırlık aşamasında adının geçmesi dikkat çekici ilginç bir ayrıntıdır.

Abidenin dört yanında yer alan yazılar doğrudan doğruya çalışmada paylaşılmıştır. Abidenin ilk haliyle son hali arasında ortaya çıkan ikinci bloğun kesin olarak ne zaman ilave edildiği muammadır. Eski kitabesinde Türk ve Alman sancaklarının yer alması, 1916 yılında yükselen Türk-Alman askeri iş birliğinin bir yansıması olarak değerlendirilebileceği gibi ordu ve menzil teşkilatında görev alan Alman personel için olduğu yönünde yorumlanabilir.

İlgisizlik ve bakımsızlık nedeniyle abidenin ve abide çevresinin bugünkü görüntüsü iyi değildir. Bakımsızlık ve ilgisizliğin geçmiş yıllarda yerel basında defaten gündeme taşınmış olmasına rağmen bunun herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Durak mahallesinde bulunan bu abidenin merkezden uzakta kalması, 1973 yılında kurulan "*Trakya Şehitliği*"nin anma ve kurtuluş günü kutlamalarında öne çıkması bahsedilen ilgisizlik ve bakımsızlığın temel nedenleri olduğu söylenebilir.

Son olarak, tarihe saygı bağlamında bu tür yapıların bakım ve onarımlarının titizlikle yapılmasının gelecek nesillere aktarılacak tarihsel bilincin yapılandırılmasındaki katkısının büyük olacağı düşüncesiyle büyük bir tarihî mirasın mirasçılara yakışır tutum sergilemenin önemini bir kez daha vurgulamakta bir sakınca yoktur.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

- BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), DH.İ.UM.EK (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Kalemi Ekleri), Dosya: 24, Gömlek: 50, Lef: 1a.
- BOA, DH.İ.UM.EK, 24/50, Lef: 1b.
- BOA, DH.İ.UM.EK, 24/50, Lef: 2a.
- BOA, DH.İ.UM.EK, 24/50, Lef: 2b.
- BOA, DH.İ.UM.EK, 24/50, Lef: 3.
- BOA, DH.ŞFR, (Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi), Dosya: 51, Gömlek: 144.

II. Resmi Yayınlar

- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi-Osmanlı Devri-Birinci Dünya Harbi-İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.10, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi-V.Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914-9 Ocak 1916)*, Ankara, 1997.

III. Süreli Yayınlar

- Arcadia*
- Milliyet*
- Yedikıta*

IV. Kitaplar

- GÜRKAN, Celil, *12 Mart'a Beş Kala*, 2. Bs., Tekin Yayınları, İstanbul, 1986.
- ILICAK, Nazlı, *Demokrasinin Sırtındaki Hançer: Elyazısı İtirafıyla 12 Mart Cuntaları*, b.y.y, b.t.y.

V. Makaleler

- ACUN, Hakkı, "Birer Mimari Unsur Olarak Yardım Amaçlı Taşlar", *Konya Kitabı* X, Konya, 2007, s.43-62.
- ACUN, Hakkı, "Taş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul, 2011, s.142-144.
- ÇELOĞLU, Yavuz Selim, "Çanakkale Cephesi'nde 5'inci Ordu Menzil Teşkilatı", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.24, Çanakkale, 2018, s.133-173.
- GÜLTEKİN, Mustafa, "Balkan Savaşı'nın Mağlubiyetini Çanakkale Zaferi ile Birleştiren Lüleburgaz Çanakkale Şehitleri Abidesi", *Arcadia*, S.9 (Nisan 2015), Lüleburgaz, 2015, s.42-43.
- HIZLI, Kasım, "Balkanlar'dan Çanakkale'ye Mağlup Ordunun Galibiyet Âbidesi", *Yedikta*, S.51, İstanbul, 2012, s.26-34.

VI. İnternet Kaynakları

- Kırklareli Kültür Varlıkları Envanteri 2016, <http://kirklarelienvanteri.gov.tr/anitlar.php?id=522>, (Erişim: 08.10.2019).
- "Şehitler Abidesi'nin Duvarlarını Kırdılar", 07.01.2011, <http://www.gorunumgazetesi.com.tr/haber/1277/sehitler-abidesi-39-nin-duvarlarini-kirdilar.html>, (Erişim: 08.10.2019).
- "Kaderine Terk Edildi", 07.08.2012, <http://www.gorunumgazetesi.com.tr/haber/7867/kaderine-terk-edildi.html>, (Erişim: 08.10.2019).
- "Lüleburgaz'a Yakışmayan Görüntü", 31.07.2013, <http://www.marmarahaber.com.tr/haber/22491/luleburgaza-yakismayan-goruntu.html>, (Erişim: 08.10.2019).
- "Şehit Ailesinin İsyanı", 31.07.2013, <https://www.haberler.com/sehit-ailesinin-isyani-2-4891963-haberi/>, (Erişim: 08.10.2019).
- "Lüleburgaz'da Kore Şehitleri Anıldı", 19.10.2019, <http://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/kirklareli/luleburgazda-kore-sehitleri-anildi-13293261>, (Erişim: 26.10.2019).
- "Lüleburgaz'da Kore şehitleri anıldı", 19.10.2019, <https://www.cnnturk.com/yerel-haberler/kirklareli/luleburgaz/luleburgazda-kore-sehitleri-anildi-1068025>, (Erişim: 26.10.2019).

VII. Tezler

ERKMEN, Alev, *Mimarlık ve Hafıza: Osmanlı Dünyasında Geçmişin Yeniden Üretildiği Yapılar (1850-1910)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi (Danışman: Prof.Dr. Uğur Tanyeli), İstanbul, 2006.

EKLER

EK: Abidenin Eski-Yeni Fotoğrafları

EK 1: Abidenin Arşiv Vesikası İlişğindeki Fotoğrafı ve Açıklaması.²⁹

EK 2: Abidenin Geçmişteki Fotoğrafları³⁰

30 Koleksiyonundaki bu fotoğrafları paylaşarak çalışmaya katkı sağlayan Sn. Mustafa Gültekin'e teşekkür ederim. İlk fotoğraftaki kitabedeki bayraklar dikkat çekicidir.

EK 3: Abidenin Bugünkü Haline Ait Fotoğraflar (Ağustos 2019) ³¹

31 Foto: Volkan Marttin.

Geliş Tarihi : 10.08.2020
Kabul Tarihi: 01.12.2020

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XX/41 (2020-Güz/Autumn), ss. 483-507.

Araştırma Makalesi / Research Article

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA İZMİR'DE BESLENME SORUNU*

Lütfiye HACI HÜSEYİN**

Erdal ASLAN***

Öz

Bu çalışmanın amacı "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İzmir'de Beslenme Sorunu" nu incelemektir. Araştırma, döneme ilişkin birinci el kaynakların ve konuyla ilgili literatürün incelenerek içeriklerinin analiz edilmesi ile elde edilen bulgulara dayandırılmıştır. İlgili dokümanların analizinden sağlanan bulgular beş kategori altında değerlendirilerek yorumlanmıştır. Bu kategoriler "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir", "Savaş Yıllarında Beslenmenin Sorun Haline Gelmesinin Nedenleri ve Çözüm Arayışları", "Tüketimi Zorunlu Besinlerin Sağlanmasında Değişim", "Beslenme Sorunuyla Mücadelede İzmir Halkı", "Beslenme Yetersizliğinin Yol Açtığı Sağlık Sorunları" olarak belirlenmiştir. İzmir halkı Birinci Dünya Savaşı döneminde önemli beslenme sorunları yaşamıştır. Beslenme sorunuyla mücadele için bir yandan halk tarafından mutfakta yeni çözümler aranmış, bir yandan da İzmir Valiliği ve İzmir Belediyesi tarafından zorunlu temel besin ihtiyacının sağlanmasına yönelik yeni önlemler uygulamaya konmuştur. İzmir Valiliği, İzmir Belediyesi, Gönüllüler tarafından belirli amaçlarla kurulmuş olan kurumlar ve çeşitli inançlara mensup cemaatler tarafından yapılan yardımlarla beslenme sorununun üstesinden gelinmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı'nda İzmir, Savaş Döneminde Beslenme, Savaş ve Kıtık, Savaş Döneminde İzmir'de Üretim ve Tüketim, Beslenme Sorunu.

* Bu makale Lütfiye Hacı Hüseyin tarafından Doç. Dr. Erdal Aslan'ın danışmanlığında hazırlanan, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Beslenme Sorunu" adlı Yüksek Lisans tezindeki verilere dayalı olarak yazılmıştır.

** Bilim Uzmanı,
(lutfiyehuseyin@hotmail.com), (Orcid: 0000-0002-2631-7431).

*** Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı,
(erdal.aslan@deu.edu.com), (Orcid: 0000-0002-9267-9852).

THE PROBLEM OF NOURISHMENT IN İZMİR DURING FIRST WORLD WAR**Abstract**

The aim of this study is to examine the "Nutrition Problem in Izmir During the First World War". The research is based on the findings obtained by analyzing the first hand sources and literature related to the period and analyzing their contents. The findings obtained from the analysis of the relevant documents were evaluated under five categories and interpreted. These categories have been determined as "İzmir during the First World War", "The Reasons Why Nutrition Become a Problem During the War Years and Seeking Solutions", "Change in the Supply of Necessary Nutrients", "People of İzmir in Combating Nutritional Problems", "Health Problems Caused by Nutritional Deficiency". The people of Izmir experienced important nutritional problems during the First World War. In order to struggle the nutritional problem, new solutions have been sought by the public in the kitchen on the one hand, and new measures have been implemented by the Governorship of Izmir and Izmir Municipality on the other to meet the obligatory basic nutritional needs. With the aid provided by the Governorship of İzmir, İzmir Municipality, institutions established for specific purposes by volunteers and communities of various beliefs, the problem of nutrition was tried to be overcome.

Keywords: *İzmir in The First World War, Nutrition in the War Period, War and Food Shortages, Production and Consumption in İzmir During the War Period, Nutritional Problem.*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, Avrupa ülkelerinin birbiriyle ve dünyanın diğer bölgelerindeki ülkelerle egemenlik mücadelesine tutuştukları bir savaş olarak 1914'ten 1918'e tam dört yıl devam etmiştir. Kısa bir sürede sona ereceği düşünülecek hazırlık yapılan savaşta çatışmalar önce kıta Avrupa'sında başlayıp yeni ülkelerin katılımı ve yeni cephelerin açılmasıyla geniş bir alana yayılarak uzamıştır. Savaş, devletlerin tüm kaynaklarını orduları için seferber etmesini gerektirmiş, bu da cephe ve gerisi ayrımını ortadan kaldırarak savaşın topyekûn hale gelmesine yol açmıştır. Tarım kesiminde çalışan erkeklerin büyük kısmının silah altına alınması yüzünden düşen üretim ve ulaşım problemleri ile ablukalarla kesintiye uğrayan alışverişin yol açtığı iase sıkıntısını yaşamak zorunda kalmıştır. Kısaca beslenme hem cephedeki askerin hem de sivil halkın en önemli sorunu haline gelmiştir. Beslenme konusu öylesine bir hal almıştı ki cephelerden uzaktaki Amerika'nın, Gıda İdaresi (*United States Food Administration*) Başkanı Herbert Hoover'ın "*savaşı yemeğin kazanacağı*" nı vurgulayarak, Amerikan halkının gıda maddelerinde tasarruf yapıp müttefiklerinin ihtiyacı olan iaselerini temin ederek İtilaf Devletlerinin zafere ulaşmasını sağlamıştı¹. Yeterli kaynaklarla

1 Aylin Doğan, "Esir Şehrin" *Mutfak Kültürü Mütareke Dönemi İstanbul Mutfak Kültürü 1918-1922*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2019, s.83.

savaşa giren ülkelerde dahi zirai üretim teşvik edilmeye çalışılmış, ekmek, şeker ve ette karne uygulamasına gidilmişti. Gıda sıkıntısından, Almanya’nın bombardımanlarıyla ablukaya alınan İngiltere’de Wrexham İstasyonuna gelen patates yüklü bir tren vagonunun çevresini saran çoğunluğunu kadınların oluşturduğu yüzlerce kişi kendilerine bir şey kalmayacak düşüncesiyle itişip kakışmaları sonucunda vagonun devrilmesine neden olmuşlardı². Alman halkı da tıpkı İngiltere’de olduğu gibi yük trenlerine saldırır olmuş, kömür sıkıntısı nedeniyle gelmeyen yük trenlerinin yokluğunda ise en sonunda kök bitkileri yemeye ve at leşlerinden yapılan çorbaları tüketmeye mecbur kalmıştı³.

Avrupa ülkeleri beslenme konusunda sıkıntılar yaşıyorken, bu durumla en çok mücadele etmek zorunda kalan devletlerden birisi de Osmanlı İmparatorluğu olmuştu. Tarımda makineleşmenin yaygın olmayışı, ulaşım sorunları, iş gücü kaybı; kuraklık, zirai hastalıklar ve çekirge gibi doğal afetler benzeri pek çok faktörün neden olduğu ürün eksikliği, savaşın ilk yılında değilse de yeni cephelerin açılmasıyla kalabalıklaşan orduyla, ithalata bağlı olan gıdaların tedarikinin güçleşmesi gibi süreçlerin yaşandığı sonraki yıllarda büyük bir beslenme sorunu oluşturmuştu⁴. İaşesinin çoğunu dışarıdan sağlamak zorunda olan başkent İstanbul bu konuda en çok sıkıntı çeken kentlerden biri olmuştur. İstanbul’un durumu New York Times’ın 11 Nisan 1917 tarihli sayısında: “... (İstanbul’da) açlık başlamış durumda... sokakta rastladığımız insanların yüzleri sarı, elmacık kemikleri zayıflıktan fırlamış, gözleri bütün anlamını yitirmiş, dik ve zayıf bakıyor. ...sokaktaki, alil, sarsak, inmeli, titrek insanların sayısı gün be gün artıyor.” sözleriyle aktarılmıştı⁵.

Osmanlı’da da İngiltere ve Amerika’daki tasarrufu öğütleyen yemek kitaplarıyla birlikte, savaş ve mütareke dönemindeki kadın dergileri vasıtasıyla, içinde bulunulan zor şartlarla mutfakta nasıl mücadele edileceğini konu alan makale ve yazı dizileri yayınlanmıştır. 1915 yılında Hüseyin Hüsnü’nün hazırladığı *Konserve ve Konservacilik*, yine aynı yazarın kaleme aldığı *Etsiz ve Yağsız Tecrübeli Yemekler* başlıklı kitapları ile Sevim Türkan’ın *Türk Kadını* dergisinde hazırladığı *İdare-i Beytiyye* (Ev İdaresi) başlıklı yazı dizisi buna örnek olarak verilebilir. 20 Haziran 1918 tarihli derginin üçüncü sayısında Türkan’ın

2 Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi 2, Yener Yayınları, İstanbul, 1976, s.846.

3 A.g.ansiklopedi, s.858.

4 Özellikle bir bağ hastalığı olan filoksera bu zirai hastalıklarının başında gelmektedir: Cihan Özgün, “Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sinin İlk Yıllarına Filoksera Hastalığının Batı Anadolu’daki Ekonomik Sonuçları Üzerine Tespitler”, *İzmir Demokrasi Üniversitesi Üçüncü İktisat Tarihî Kongresi Bildirileri-2*, 25 - 27 Nisan 2019, Edit. Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli, İzmir, 2019, s.s.69-86. Ertan Gökmen, “Batı Anadolu’da Çekirge Felaketi (1850-1915)”, *Bellekten*, Cilt LXXIV, (2010 Nisan), s.s.127-180; Mehmet Ali Yıldırım, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler”, *Gaziantep University Journal of Social Sciens*, Vol.13 (4), (2014), s.s.1017-1042; Çekirgelerle mücadelenin anlatıldığı dönem yayınlarından bakınız: 1332-1333 *Senelerinde Anadolu’da ve Suriye’de Çekirgelere Karşı İcra Edilmiş Olan Mücadeleyi Mübeyyin Eserdir*, Dersaadet, Matbaa-yı Osmanîyye, 1334.

5 Aktaran, Cafer Ulu, “I. Dünya Savaşı ve İşgal Sürecinde İstanbul’da Yaşanan Sosyal ve Ahlaki Çözümle (1914-1922)”, *Tarih Dergisi*, Sayı 58 (2013/2), İstanbul, 2013, ss.87-29, s.93-94.

kaleme aldığı şu satırlar: “Muhterem ev kadını, şunu unutma ve şunu daima bil ki harbde pek de zevk ve zarafet aranmaz. Ağzımızın tadını değil midemizin ihtiyacını düşünmek mecburiyetindeyiz. Yaşamak için yemek... Bugünkü beşeriyetin esas ve ihtiyacını teşkil etmektedir. (...) çöp tenekesine attığımız süprüntüler içinde neler vardır ki midemize vermez de çöpçüye veririz.”⁶ mutfakta tasarruflu davranmayı özendiren örneklerden sadece bir tanesidir.

Bir cephe alanı olmamasına rağmen İmparatorluğun en önemli kentlerinden biri olan İzmir de cephe gerisini de ilgilendiren bu büyük savaşta beslenme sıkıntıları yaşamıştı. Bunun iki temel nedeni, imparatorluğun genelini de etkileyen nedenlerle aynı olan tarımsal üretimde ve dış ticarete meydana gelen olumsuz değişimlerdi. Hükümet, yerel yöneticiler ve yardım kuruluşları bu olağanüstü durumda koşulların elverdiği ölçüde sorunu gidermeye yönelik bazı girişimlerde bulunmuştu. Ancak daha önceden alınması gereken tedbirlerin savaş döneminde uygulanmaya çalışılması, içinde bulunulan durumun meydana getirdiği kaos ortamında başarı elde edilememesine neden olacaktı.

1. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir

İzmir, savaşın başladığı 1914 senesinde, Hüseyin Rifat'ın hazırladığı 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi'ne göre Aydın Vilayeti'nin merkezi olarak Merkez kaza, Bergama, Ödemiş, Tire, Bayındır, Urla, Seferihisar, Foçateyn, Kuşadası, Karaburun, Çeşme, Menemen ve Nif olmak üzere 13 kazadan oluşuyordu. Merkez kaza İzmir'e bağlı Burunova, Seydiköy, Torbalı, Triyanda olmak üzere 4 nahiyesi ve 104 karyesi vardı. İstatistiklere göre bu sınırlar içinde 500-690 bin arasında değişen bir nüfus yaşamaktaydı⁷. Türkler, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Levantenlerden oluşan kozmopolit nüfus yapısı ile İzmir, işlek bir coğrafi konuma sahip olmasıyla da birlikte *çok uluslu serbest bir şehir*⁸ görünümüne sahipti.

Osmanlı İmparatorluğu gibi ona bağlı bir kent olan İzmir'in de ekonomisinin başlıca dayanağı tarımsal etkinlikler ve buna göre şekillenen ihracat-ithalattı. Hem tarımsal üretimi hem de dış ticaret kapasitesiyle İzmir, bu konuda 17.yüzyıldan itibaren ve özellikle 19.yüzyılla birlikte gelişen bir grafik çizmişti⁹. Bu açıdan hem Osmanlı yönetiminin hem de Avrupa'nın önemseydiği

6 Aktaran Aylin Doğan, a.g.e., s.87.

7 Memalik-i Osmaniyyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistik'i'ne göre bu rakam 640.739., aktaran Kemal H. Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, 1985, s.s.174-175.

8 Abdullah Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme: 19. Yüzyıl*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999, s.49.

9 İzmir'in bu dönüşümü ile ilgili bilgi için bakınız: Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, çev. Ayşen Anadol-Neyyir Kalaycıoğlu, TTVY, İstanbul, 2. Baskı, 2000; Necmi Ülker, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994; Bülent Çelik-Tanju Demir, “XVI.ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir'in Ekonomik Gelişimi”, *İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih I.Cilt*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, (İzmir 2013), s.s. 78-87; Mübahat S.

bir Akdeniz liman kenti olarak önemini korumuştur. İzmir’in bu önemi kente yatırımlar yapılmasını gerektirmiştir. Böylece şehir, klasik dönemde kaleler, hanlar, bedestenlerle, modernleşmenin başladığı 19. yüzyılda ise demiryolu ve yeni rıhtım inşaatıyla kolaylaşan ulaşımıyla birlikte kıymeti daha da artan; yabancı yatırımlar sayesinde gemi acenteleri, sigorta şirketleri, tramvay, posta-telgraf, vs. gibi birçok şirketin ortaya çıkmasıyla birlikte dış dünyayla daha yüksek iletişim düzeyinde, gelişmeleri daha hızlı takip eden ve küresel etkilere daha açık bir yerleşim olmuştur. Bu da İzmirliilerin yaşam tarzı ile tüketim alışkanlıklarının değişmesini ve İzmir’in *Doğu’nun küçük Paris’i* olarak anılmasını sağlamıştır. 19.yüzyılın ikinci yarısında denizin doldurulmasıyla elde edilen kordonlarda hem ticari hem de turistik işletmeler faaliyet göstermekteydi. Bankalar, ticaret ve turizm acentelerinden başka otel, lokanta, birahane, kahvehane, tiyatro ve gazinolar bu işletmelerdendi. Bu mekanların varlığı İzmirliilerin yaşam tarzlarında değişime yol açmış ve *Avrupalı* bir görüntü çizmelerini sağlamıştır¹⁰. Yine de tüm bu gelişmelere rağmen 19. yüzyılda da dönemin seyyahlarının dikkat çektikleri üzere İzmir, sahil kesimindeki Avrupalı yapılar ve komplekslerden meydana gelen hareketli ve sık bir Avrupa kenti ile Kadifekale’nin yamaçlarında, tepelere sürülmüş “renksiz ve mahmur” görünümlü bir Türk şehri ikileminde bir manzara arz ediyordu.¹¹ Birinci Dünya Savaşı başlarken İzmir, bahsi geçen manzaraya sahip olmakla birlikte Tanzimat döneminin imparatorluğun çehresine getirdiği değişikliklerin etkisinde, kentin demiryolu, tramvay gibi ulaşım araçlarında ve bayındırlık faaliyetlerinde meydana gelen gelişmeleriyle, mevcut konumunun getirdiği küresel kapitalist bir şehir olma özelliğinin etkisinde çoğunlukla uyumlu, çıkar birliği içinde ve zaman zaman da çatışmaların yaşandığı bir kent olmuştur¹².

Osmanlı İmparatorluğu 14 Kasım 1914’te resmi olarak savaşa girdiğini ilan etmeden önce İzmir, Osmanlı’nın da bir savaş hali içinde olduğunu farkındaydı¹³. Karşılıklı savaş ilan edilmeden İngiliz donanmasının Körfez’de

Kütükoğlu, “Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü”, *1885-1895 Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı ve İzmir ve Ticaret Odası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 1987, s.s.285-312.

10 Rauf Beyru, bu Avrupalı salınımlarda en çok bulunanların İzmir’in Levanten ve gayrimüslim kesimi gibi gözüke de Türklerin de bu yaşama yoğun değilse bile katılımında bulunduğunu belirtmektedir. Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2011, s.235.

11 Henri Nahum, *İzmir Yahudileri 19. – 20. Yüzyıl*, çev. Estraya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.22.

12 Bu konuyla ilgili; Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2011; Marie Carmen Smyrnelis (der.), *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, İletişim, İstanbul, 2009; Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Gelişi*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1977; Şerife Yorulmaz, “XIX. Yüzyılda Kozmopolit Bir Ticaret Kenti: İzmir.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (Haziran 1993), s.s. 133-148’e bakılabilir.

13 Savaşın çıkacağı ile ilgili endişeler daha bahar aylarında basına yansımaya başlamıştır. İzmir basınında da Osmanlı’nın yalnızlığı ve bir taraf belirlemesinin gerekliliği vurgulanmakla, Almanya lehine ve İngiltere aleyhine haberler yapılmıştır. Savaş başlamadan önce savaşa gidış sürecinin İzmir basınında nasıl ele alındığıyla ilgili olarak bakınız: Nilgün Nurhan

dolanması ve İtilaf devletlerinin Osmanlı'daki diplomatlarını çağırdığı haberleri bu farkındalığı sağlamıştı. Bu sebeple "Savaş başladı" haberi¹⁴, İzmirli için mevcut durumun yalnızca adının konması anlamına gelmiş ve şaşırtmamıştı. Savaş haline de oldukça çabuk adapte olmuştu¹⁵. Doğrudan bir cephe olmasa da savaş süresince İzmir, Haziran 1916'da Uzunada'nın İtilaf kuvvetlerinin elinden alınmasına kadar denizden, savaş sonuna dek de Midilli ve Sakız Adası'nda konuşlanmış uçak filolarının havadan bombardımanına maruz kalmıştı¹⁶. İzmirli bu durumda korksalar dahi, bombardımanları bir gösteriymişçesine merakla takip etmişti: "Patlayan mermilerden çıkan beyaz dumanlar, tayyarelerin etrafında küçük bulutçuklar halinde şekiller meydana getirirlerken, korku içinde olduğumuz halde onları seyretmek bize ne kadar eğlenceli gelirdi. Vınlamalardan üzerimizde olup olmadığını gayet iyi anlar ve uzaklaştıkları vakit de saklandığımız yerden fırlar, harekâtı takip ederdik."¹⁷

Orduya maddi ve manevi gerekli desteği sağlamak için organizasyonlara girişmişti. İzmir halkı camilerde, kiliselerde, havralarda ordu için dualar etmiş¹⁸, Çanakkale Zaferiyle sevinmişti¹⁹. Tiyatro ve sinemalarda müsamereler devam etmiş²⁰, ordu ve fukara yararına yardım toplamak amacıyla da düzenlenmişti. Toplum yararına hareketlerin yanında, savaş ortamının getirisi olan ahlaki çöküntüye uğramışlığın örnekleri olarak hırsızlık, eşkıyalık, dolandırıcılık, karaborsacılık gibi sorunlarla da karşılaşmıştı²¹.

Savaş sürerken İzmirli bir şekilde hayatlarına devam etmişti. Ancak savaşın getirdiği zorluklar içinde bir de beslenme sorunuyla mücadele etmek zorunda kalmıştı.

Kara, "I. Dünya Savaşı'nın Çıkışı ve İzmir Basını" *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı (16-18 Ekim 2014)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2015, ss.565-581.

14 "Harp Başladı", *Ahenk*, 23 Teşrin-i evvel 1330 (5.11.1914).

15 Lütfiye Hacı Hüseyin, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Beslenme Sorunu", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir, 2020, s.83-99.

16 Alper Bakacak, "I. Dünya Savaşı'nda İzmir Bombardımanı (5-9 Mart 1915)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/Özel Sayı: İzmir'in İşgali (2019), ss.5-27.

17 Naci Gündem, *Günler Boyunca Hâtralar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s.27.

18 *Ahenk*, 5 Teşrin-i Sani (18.11.1914) ve 11 Teşrin-i Sani 1330 (24.11.1914), 17 Teşrin-i Sani 1330 (30.11.1914) ve diğerleri.

19 Çanakkale Savaşı'na İzmir halkının tepkisi için bakınız: Hacı Hüseyin, a.g.t., s.107-112; Çanakkale Savaşı'nın İzmir basınındaki yankısı için bakınız: Birten Çelik, "Çanakkale Savaşı'nın İlk Evresinde İzmir Basını (2 Ağustos 1914-18 Mart 1915)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, (Ocak 1994), ss.1-17.

20 Dönemin eğlence hayatı için bakınız: Fatma Bulut, "I. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Eğlence Kültürü ve Toplumsal Yaşama Etkileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İzmir, 2010.

21 Hacı Hüseyin, a.g.t., s.95-99; Batı Anadolu'da eşkıyalığa dair daha detaylı bilgi için bakınız: Hakan Yaşar, "II. Meşrutiyet'in İlanından Yunan İşgaline Batı Anadolu'da Eşkıyalık (1908-1919)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Ankara, 2015.

2. Savaş Yıllarında Beslenmenin Sorun Haline Gelmesinin Nedenleri ve Çözüm Arayışları

Osmanlı İmparatorluğu’nun nüfusunun %80’inden fazlası kırsal alanda yaşamaktaydı²². Bu durum imparatorluk hasılatının önemli bir kısmının tarımsal üretimden alınan vergiler ve tarımsal ürünlerin ihracatından elde edilen gümrük gelirlerinden oluşmasını sağlamıştı. Vedat Eldem’in Arabistan’ı haric tuttuğu cetvelinde 1914 yılı istihsal sektörleri içinde milli geliri en yüksek olarak 15.060.000 kuruşla ziraat, ormancılık ve deniz ürünleri sektörünü gösterir. Buna göre milli gelirin %54.18’i tarımdan, %10.13’ü imalattan ve %7.84’i ticaretten elde edilmektedir. Kısaca nüfusun önemli bir kısmının işi tarımsal üretimdi.

29 Nisan 1330 (12.5.1914) tarihli *Askeri Mükellefiyet Kanunu*’na göre seferberlikle birlikte Osmanlı ailesi dışında 20-45 yaş aralığındaki Osmanlı vatandaşı her erkek askerlik hizmetine tabi tutulmuştu²³. Savaşın beklenmedik şekilde uzaması ve cephelerin çoğalması ordunun asker ihtiyacını arttırmıştı. Ordu dairesi bu asker ihtiyacı ile savaş birliklerinin elinde %20 fazla er bulundurulmasını istediği gibi depo birliklerinin de sürekli olarak eğitim görmüş askerlerle dolu bulunmasını talep etmişti²⁴. Bu durum çağı gelmeyenlerin de gönüllü olarak askere alınmasıyla yaş aralığının genişlemesine neden olmuştu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşın başında silah altına alınan asker sayısı 876.692, en çetin çarpışmaların yaşandığı 1915 başında 1.478.176, 1916

22 Tefvik Çavdar, *Milli Mücadele Başlıkların Sayılarıyla "...Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s.27.

23 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (III ncü Cilt 6 ncı Kısım (1908-1920) 1 nci Kitap)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971, s.236-237, 288; "Osmanlı genel seferberliği de ilân edildi. Uzun soluklu bir savaş yerine, birkaç hafta içinde kaderi belli olacak bir savaş düşünüldüğü için, 'hesap kitap' yapmadan, ne pahasına olursa olsun en büyük orduyu biran önce toplamak yoluna gidildi. Üç gün içinde 20-45 yaşları arasındaki bütün erkeklerin üç günlük yiyeceklerle askerlik şubelerine başvurmaları istendi. Sakatlar dahi istisna edilmemiş, sakatlıkların şubelerce saptanacağı esas getirilmişti. Bu emir üzerine, şubelerin önlerine öyle büyük kalabalıklar birikmişti ki, değil üç gün haftalarca sürmüştü askere alınmaları. Askere alınma işlemi tamamlanmadan başvuranlara kendilerine yemek verilemediğinden, büyük sefaletle yol açılmış oldu ve birçokları, kaçaklığı, hattâ eşkiyalığı göze alarak askerlikten vazgeçtiler." Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980, s.276; 15 Şubat 1915'te gayrimüslimleri askerlik görevinden muaf tutmaya yarayacak olan bedelli askerliğin yeniden yürürlüğe girmesiyle, askere alınmamak için saklananlar, yabancı devletlerin uyruğuna geçenler ve ülkeden ayrılan gayrimüslim Osmanlılar bu mükellefiyetten kurtulmuşlardır. Bu imkanlardan yararlanamayan yoksul gayrimüslim Osmanlıların askerlik yaptığı ve geri hizmetler olarak amele ve hamal taburlarında çalıştırıldıkları bilinmektedir. Örneğin İzmirli Yahudilerden Yemen ve Rus cephelerinde çatışanlar olmuştur. Yine de asker alma dairelerinin gayrimüslim vatandaşlarına askere alımlarda esnek davrandığı anlaşılmaktadır. Siren Bora, "Birinci Dünya Savaşı ve İzmir Yahudileri (1914-1918)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.4, (1994), s.s.19-27, s.21-23; Amele Taburları ile ilgili bir çalışma için bakınız, Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları 1914-1918*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

24 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, Cilt: X, Ankara, 1985, s. 207.

başında 2.493.000 ve 1917 başında yaklaşık 2.855.000'a ulaşmıştı²⁵. Özetle devlet, büyük kısmı tarımsal üretimde çalışan üreticilerinden asker olarak yararlanmış ancak üretici kesimindeki eksikliğinden dolayı güçlük çekmişti.

Hükümet, bu duruma çözümü önce tarlalarda ve fabrikalarda kadınlar ve çocuklardan maksimum düzeyde yararlanmakta bulmuştu²⁶, ancak çok geçmeden kadın ve çocuk üreticilerin yeterli olmadığı ortaya çıkmıştı²⁷. Bu duruma başka çözüm yolları arayan hükümet önce bir talimatname daha sonra *kanun-u muvakkat* (kanun hükmünde kararname) ile zirai üretimde mükellefiyet, ordu mensuplarından kurulan ziraat amele taburları ile üretimi arttırmaya çalışmakta bulmuştu²⁸. Bu topyekûn zirai üretim faaliyetinin yanı sıra Merkez İlaşe Heyeti'nin de katılımıyla bir zirai kalkınma planı uygulanmaya çalışılmıştı. Ziraat Nezaret'i'nde bu planın işletilmesi için 15 kişiden mürekkep bir *Ziraat İşleri Komisyonu* kurulmuş başına *Albert Hahl* adında bir uzman getirilmişti²⁹. Çiftçiye tohum, tarım aletleri dağıtılmış, bazı bölgelerde zirai kurslar açılmış, üretim bölgelerine ziraat mühendisleri gönderilmiş³⁰, Arabistan'dan başlayıp tüm Anadolu'ya büyük bir zarar yaşatmış çekirge istilasından kurtulmak için

25 *Osmanlı Deiri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, s.323

26 Asker ailelerinin rençberliğe teşvik edildiğiyle ilgili bir haber: “Kazalar kazalara bağlı köyler ahalişi ile asker ailelerinin rençberlik etmeğe teşvikiyle bu babda fazla gayret ve muvaffakiyet gösterecek asker ailelerinin mahalleri Müdafaa-i Milliye şubelerince münasip hediyeler ile takdirini, Müdafaa-i Milliye İzmir merkez şubesi bundan evvel, umum şubelerine tamim eylemişti. Sarayköy Müdafaa-i Milliyesinden İzmir merkezine bu defa gelen kağıtta, mahalli şubesi koldaşları kaza kaymakamı beyle birlikte köyleri bu iş için gezdikleri sırada, Sığma, Duacılar ve Beylerbeyli köylerinden kocaları vatan ve din hizmetinde bulunarak düşmanla çarpışan asker ailelerinin, bizzat çift sürmekte devam eylediklerini gördüklerinden bunları Sarayköy şubesinin bazı hediyeleriyle takdir eylediğini bildirmiştir. İzmir merkezden aldığımız bir kağıtta Sarayköy kaymakamı bey eliyle mahalle şubesinin bu babdaki çalışkanlıklarının; diğer köy ve kasabalara örnek olmak üzere alenen teşekkürle takdiri bildirilmiştir. İzmir Müdafaa-i Milliye merkez şubesiyle beraber, biz dahi evvela bu üç köydeki kahraman asker ailelerini gösterdikleri çalışkanlıktan ötürü kutlular ve bunların hümmetlerini hediyeler ile takdir eden kaymakam bey ile mahalli Müdafaa-i Milliye şubesini de azerinler ve bu kahramanlığının bütün köy ve kasabalara örnek olmasını da arzularız.” Köylü, 10 Kanun-u Sani 1331 (23.1.1916).

27 Erkeklerin yokluğunda oluşan işçi sıkıntısı yalnız tarımda değil diğer pek çok alanda hissediliyordu. Bu boşluk kadınlar tarafından doldurulmaya çalışılmıştı. Birinci Ordu Komutanlığı bünyesinde *Kadın İşçi Taburları* dahi kurmuştu. Yol, siper inşası ve ziraat işlerinde iş gücüne katkı sağlamak adına istihdam edilmişlerdi. Ancak bu girişimden istenen fayda sağlanamamıştır. Sadık Sarısaman, “Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 39, C. XIII, (Kasım 1997), s. 695-725.

28 Detaylı bilgi için bakınız: A. Gündüz Ökçün, *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyet-i Ziraiyye) Belgeler 1914-1922*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 552, Ankara, 1983; Ercan Uyanık - Mehmet Akkaya, “I. Dünya Savaşı'nda Sürdürülebilir Tarımsal Üretimde Ziraat Taburlarının Rolü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı (16-18 Ekim 2014)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2015, ss.849-865.

29 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, TTKY, Ankara, 1994, s.34-35.

30 “İzmir ve mülhakati evkafına ait zeytunluk, bağ ve araziye fen gözüyle görüp bilgi eliyle diriltmek için evkaf nezaretince bin kuruşa aylıkla ziraat mektebinden çıkma Ali Galip Bey tayin edilmiş ve İzmir'e gelmiştir. Gelir gelmez evkaf müdürü Ziya Bey fen memurunu yanına alarak Bergama'daki zeytunlukları gözden geçirmek üzere maveraya gitmişlerdir.” Köylü, 9 Şubat 1331 (22.2.1916).

gerekli çalışmalara teknik ve tecrübe olarak yardımcı olmuşlardı. Ziraatın yanı sıra hayvancılıkla ilgili bir komisyon da kurulmuş büyük ve küçükbaş hayvan hastalıklarıyla mücadele için gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştı. Ziraat Bankası da bu süreçte genel müdür olarak atanan yine Alman bir uzman olan B. Kautz tarafından yönetilmiş, çiftçiye kredi kolaylıkları sağlanmaya çalışılmıştı. Ayrıca devletin, çift hayvanlarına ordunun el koymasını yasaklaması³¹, portakallıkların ve yeni açılan tarlaların ve bozulmuş bağların yerine yapılan yeni bağların on yıl süreyle vergiden muaf tutulması, daha sonra *Tekalif-i Harbiye*³² ile müsadere den vazgeçilmesi, iâşenin kaynağı zirai üretim için yapılan icraatları olmuştu. Basın kullanılarak mevcut savaşın iâşede başarılı olanın ayakta kalarak *muhasımını* (düşmanını) kıtlıkla dize getirme savaşı haline döndüğü vurgulanmakla üretici mücadeleye çağırılmıştı³³. En önemli gelişme ise tarımda makineli üretime de yönelme olmuştur. İş gücü açığının olduğu ortamda Almanya ve Avusturya-Macaristan’dan ithal edilen tarım makineleri³⁴ ile bu makineleri kullanabilecek

31 Novichev’in *Ekonomika Turtsii* isimli kitabından Feroz Ahmad’ın aktardığına göre hayvanlar arasından en fazla el konulanı, Türk tarımında en çok kullanılmakta olan öküzdür ve ordu ihtiyacı için neredeyse ortadan yok olmuş durumdadır ve 1913 ile 1919 arasında bunların sayısı %86.5 oranında azalmıştır. Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s.77.

32 Savaş finansmanını sağlamak için aşar, ağnam, temettü, gümrük, damga, tuz ve bedeli nakdi gibi vergilerin alınması sürmüştü de Birinci Dünya Savaşı için özellikle geçerli bir vergi türü ise Harp Vergisi olmuştur. Kanunun Birinci Maddesinde, olağanüstü savaş giderlerini karşılamak için yeni vergiler konulduğu ve mevcut vergilere zam yapılarak her tür gelir ve harcama üzerinden savaş masraflarının karşılanmasının amaçlandığı belirtilen bu olağanüstü durum vergisi ilk önce 26 Ağustos 1912’de Balkan Savaşları başlamadan önce yürürlüğe konulmuş ancak dönemin siyasi anlaşmazlıkları sebebiyle uygulama ortamı bulamamıştır. İttihat ve Terakki’nin 1913’te tek otorite olarak iktidarı ele geçirmesi ve merkeziyetçi devlet anlayışlı hükümeti ile Birinci Dünya Savaşı’nda kalabalık bir ordu besleme gereksinimiyle bu vergi bu kez kapsamı ve niteliğiyle değişik bir yapı arz ederek Tekalif-i Harbiye olarak yeniden pratiğe geçirilmiş ve savaşın sonuna kadar uygulanmıştır. Rumi 9 Ağustos 1330 (22 Ağustos 1914)’da resmi gazete Takvim-i Vakayi’de “*Tekalif-i Harbiye’nin Suret-i Tarhı Hakkında Kanun*” adıyla yayınlanarak yeniden yürürlüğe koyulmuştur. Bu kanunun bir diğer özelliği ordunun ihtiyacının sivil yurttaşlardan sağlanarak karşılanması şekliyle, savaşın topyekûn hale getirilişinin bir uygulaması olmasıdır. Modern anlamda bir vergi şeklini taşımayan bu vergilendirme şekli daha çok mali yükümlülük olarak uygulanan ve savaş sonrasında el konan levazımatın geri ödemesinin yapılacağı belirtilmesiyle de bir vergilendirilmeden ziyade iç borçlanma özelliği taşımaktadır. Ancak pratikteki sıkıntılar bu girişimden fayda beklenirken, sorunların artmasına ve mevcut sorunların da kötüleşmesine sebep olmuştur. Konuyla ilgili detaylı bilgi için: Cezmi Tezcan, “*Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mâli Politikaları*”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2005.

33 “*Rençberlik Cengi*”, *Köylü*, 2 Şubat 1331 (15.2.1916).

34 Ziraat aletleri ile ilgili bir haber, “*Ziraat makineleri: bu sene mümkün olabildiği kadar fazla ziraiyat icrasını temin için ticaret ve ziraiyat nezareti tarafından Almanya ve Avusturya – Macaristan’dan celp edilecek ziraat makineleri hakkında icra edilen tahkikata nazaran, şimdiye kadar Macaristan’daki (Alan Vaşovak) Fabrikasından (15) tane lokomobil ve harman makinesi celp olunmuştur. Bunlardan maada (130) parça orak makinesi ile (1000) taneye yakın pulluk getirilerek Anadolu’nun merakiz-i muhtelifesine sevk edilmiştir. Almanya ve Avusturya – Macaristan’dan celp edilmekte olan pulluk makinelerinin (2000) e iblağı ve ayrıca da tohum gömmeğe mahsus diğer (2000) makinenin celbi mukarrerdir. Almanya ve Macaristan’dan şimdiye kadar (14) traktör makinesi getirilmiştir. Ticaret ve ziraat nezareti tarafından Almanya’ya elli tane (traktör) makinesi sipariş edilmiş ise de*

işçi yetiştirmek için Ziraat Mektebine bağlı *Çiftlik Makinist Mektebi*'nin açılması bu süreçte olmuştu³⁵. Bu tarımsal makineler en çok pazara dönük tarımsal üretime geçmiş bulunan Konya, Ankara, Bursa ve Aydın yörelerinde rağbet görmüş, Makinist Mektebi'nden okumakta olup tatil zamanlarında öğrenciler ile okuldan mezunlar hasat zamanı orak ve harman makinelerini çalıştırmak üzere buralara gönderilmişti.

Üretim sorunlarına çözümlerin arandığı bu süreçte imparatorluk geneli ile İzmir'in besin maddelerindeki zirai üretim vaziyetine birlikte bakıldığında Osmanlı savaşa, savaşın başladığı 1914 yılının sonunda girmesinden dolayı avantajlı bir durumdaydı³⁶. Yılın hasadı toplanmış ve gerekli stok elde edilmişti. Vaziyetin iyiliği temel gıdaların hammaddelerini oluşturan hububatta da etkisini göstermişti. İmparatorluk genelindeki ekili arazinin %1.2 gibi az bir kısmını oluşturmaya rağmen İzmir'in hububattaki hasat miktarı %23.5 gibi önemli bir orana tekabül etmekteydi³⁷. Ancak savaşla birlikte durum değişmişti. Bu açıdan bakıldığında aşara esas olarak alınan her çeşit hububat miktarının savaş yılları içinde imparatorluk genelindeki değişimi 1914'te 292 milyon kile, 1915'te 203 milyon, 1916'da 178 ve 1917'de 152 milyon kile şeklinde olmuştu. Görüldüğü üzere savaşın etkisiyle birlikte yıldan yıla azalma yaşanmıştır³⁸. Buğdayda üretim miktarı savaş öncesine göre %30'a yakın ve iyi bir mahsul yılı olan 1914'e göre %47 oranında düşmüştü³⁹. Bu durum İzmir'de de aynıydı. Savaş yalnız hububatta değil, meyve üretiminde de düşüşlere neden olmuştu. Ancak özellikle buğdayda yaşanan sıkıntı meyve açısından görülmemişti. Bunda iş gücü eksikliğinin yanında dış ticaretin de önemli etkisi vardı. 1 Mart 1332 (14.3.1916) tarihli kanunla düzenlenen ayrıntılı tarifeye göre ithalatta önemli mevkie sahip gıda maddeleri zahire ve hububatta: Buğday, buğday unu, çeltik, ayıklanmış pirinç, makarna ve şehriye; müstemleke erzakında ise: Kahve, çay, tane kakao – tane, ham şeker, tasfiye edilmiş şekerden oluşmaktaydı⁴⁰.

Almanya ziraat nezareti tarafından bu sene için mümkün olabildiği kadarının irsal edileceği cevaben bildirilmiştir. Almanya'dan elli beş beygir kuvvetinde olmak üzere on tane (stuk) sisteminde ve yirmi beş beygir kuvvetinde olmak üzere dokuz tane (ayhez) sisteminde traktör makinesi iştirah edilmiş ise de bunlar henüz vürut etmemiştir. İzmir'de kain (Darama) çiftliğinde bulunan (bukol) sisteminde ve altmış beygir kuvvetinde bir (traktör) makinesi de ziraat nezareti tarafından satın alınmıştır. Anadolu'ya sevk edilmek üzere iştirah edilecek olan (traktör) makinelerinin yüz elliye iblağı nezaretle karargir olmuştur." Ahenk, 15 Eylül 1332 (28.9.1916).

35 Zafer Toprak, *İttihat – Terakki ve Cihan Harbi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s.127.

36 "Ahval-i hazıra dolayısıyla vilayetimizin bu sene icra edilecek ziraiyatı hakkında bazı taraflarca az çok izhar-ı endişe ediliyordu. Halbuki istihsal edilen malumat-ı mevsukemize nazaran hükümetimizin itihaz ettiği tedabir-i acele sayesinde bu sene ziraiyatının da, sair seneler misilli, vakit ve zamanıyla, hatta noksansız olarak icra edileceği muhakkaktır. Nitekim her tarafta müsait havalar bulundukça ekilecek tarlalar ekilmekte, hamdolsun bu yüzden bir gûna endişeye mahal bırakılmamaktadır." Ahenk, 12 Teşrin-i Sani 1330 (25.11.1914).

37 Filiz Çolak, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2013, s.s.130-131.

38 Eldem, *a.g.e.*, s.37.

39 *A.g.e.*, s.37.

40 *A.g.e.*, s.64-65.

Ancak İzmir Limanı, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’na resmen katılmadan önce 28 Ekim 1914’de, Körfezdeki mayınlar ve abluka dolayısıyla ticarete kapatılmıştı⁴¹. İzmir Limanının kapanmasıyla, ithalat ve ihracat merkezi Urla Limanı olmuştu⁴². Tarafsız devletler ile devam eden ticaret⁴³, düşman gemilerinin taarruzu sebebiyle birkaç gün kesintiye uğradığı da olmuştu. Taarruz durduktan ve düşman gemileri de uzaklaştıktan sonra posta vapurları uğramaya ve o yolla ihracı yasak olmayan maddelerin ihracına ve faaliyetine devam da etmişti. Ancak bundan çok kısa süre sonra düşman donanmalarının Çanakkale Boğazını kapatmaları ve Adalar denizinde dolaşmaları ile ortaya çıkan ablukadan dolayı deniz ulaşımı kesilmişti⁴⁴. Bu süreçte kesintiye uğrayan İstanbul - İzmir deniz ulaşımı da Bandırma yoluyla sağlanmaya başlanmıştı. Nakliye araçlarının uygun olduğu miktar ve imkân ölçüsünde susam, üzüm, pamuk, zeytinyağı, sade yağı, haşhaş, sabun, kuru sebze, fasulye, nohud, bakla, kavun ve palamut şimendiferlerle önce Bandırma’ya ve oradan da vapurla İstanbul’a sevk edilmişti⁴⁵. Bu sebepler önemli bir ticaret kenti ve özellikle ihracat limanı olan İzmir’in aleyhine olmuştu. Kentin ihtiyacı olup ithalat ile elde edilen iaşenin sağlanması da demiryolu bağlantısına kalmıştı. Ancak yeterli vagon ve koli eksikliği ile yolsuzluklar iaşede aksaklıklara yol açmıştı. Böylece İzmir, ihtiyacını deniz ticaretiyle sağladığı buğday, kahve, şeker, pirinç gibi gıdaların tedarikinde zor duruma düşmüştü. İaşe maddelerinin azlığıyla birlikte karaborsacılık da ihtiyaç olunan maddelerin fiyatlarının yükselmesine ve alım gücünün düşmesine neden olmuştu.

41 Mütarekenin akdedildiği 30 Ekim 1918’e dek kapalı kalan liman ancak İzmir Körfezi’nin kapısı olan Yeni Kale havalisindeki torpil tarlaları temizlendikten sonra faaliyete geçebilmiştir. “Aydın Vilayeti’nde İncir Mahsulü ve İncircilik”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, Sene 1, No: 5, (Mayıs Haziran 1338), Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 27 Mayıs 1338, s.s.133-137, s.136.

42 “Urla Yolu - İzmir ithalat ve ihracatının bir müddetten beri Urla tarihiyle icra edilmekte olduğu ve bu yüzden Urla yolunda münakalatın fevkalade çoğaldığı malumdur. Fakat bu kesreti münakalat sebebiyle İzmir- Urla şosesi pek ziyade harap olmuştur. O derece ki yolun bazı aksanı hele yağmur günlerinde selden geçilemez bir hale gelmiştir. Urla ile muamelesi olup da gidip gelenlerin naklettiklerine göre yolda araba ile seyahat etmek büyük bir tehlike ve muhatarayı göze aldırmağa teveffuk eder. Mezkur şose bir müddet daha tamir edilmezse yolun büsbütün kapanacağı ve münakalat icrası imkan haricine çıkacağı şüphesizdir ki böyle bir halin şu sırada İzmir iktisadiyatına icra eyleyeceği tesir muhtaç-ı izah değildir. Keyfiyeti mercinin nazar-ı dikkatine kemal-i ehemmiyetle vaz’ eyleriz.” *Ahenk*, 14 Şubat 1330 (27.2.1915).

43 Abluka başlayana dek İzmir’den Alman ticarethanelerinin kuru üzüm, Alman Ordusu’nun ihtiyaçları için kuzu derisi ve fasulye ihracına izin verilmiştir. BOA, MV./195-51- H-27-01-1333 (2.1.1330-15.12.1914); BOA, MV./195-102- H-16.02.1333 (21.1.1330-3.1.1915).

44 M. Kamil Dursun, *İzmir Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.79.

45 “Vesait-i nakliye-i hazıranın müsaide olduğu miktar ve imkan dairesinde susam, üzüm, pamuk, zeytinyağı, sade yağı, haşhaş, sabun, kuru sebze, fasulye, nohud, bakla, kavun ve haftada iki kere elli dört vagon dahi palamudun 31 Teşrin-i Evvel sene 331 cumartesi gününden itibaren İzmir ve muvakkaf mütevasıttan Bandırma’ya nakline mübaşeret olunacağı muhterem ahaliye ilan olunur.” *Mühim Bir Tebşir*, *Ahenk*, 30 Teşrin-i Evvel 1331 (12.11.1915).

3. Tüketimi Zorunlu Besinlerin Sağlanmasında Değişim

İttihat ve Terakki Fırkası'nın yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na daha girmeden iase konusunda düzenlemeler yapmış ve tedbirler almıştı. Bunlardan ilki 24 Temmuz 1330 (6.8.1914) tarihli bir kararla gıda maddeleri ve canlı hayvan ihracatının durdurulması olmuştu⁴⁶. Ayrıca İsmail Hakkı Paşa başkanlığında, Harbiye Nezareti'ne bağlı *Levazımat-ı Umumiye Dairesi* vasıtasıyla piyasadaki stok fazlalarının tespiti ve toplanmasına başlanmıştı. Ancak bu müsadereye memnun olmayan iş çevreleri mallarını piyasadan çekmiş, *Tekalif-i Harbiye* ile el koymadaki usulsüzlükler de üreticinin müsadere korkusundan üretimini sınırlandırmasına neden olmuştu. İş gücü açığıyla üretimin durması, *havayic-i zaruriye* denilen temel tüketim maddelerinin çoğu savaşılmakta olan devletlerden sağlanırken savaşla birlikte ithalat yolunun kapanması gibi gelişmelerden dolayı başlangıçta yeterli stokla savaşa giren Osmanlı, 1915 ortalarına gelindiğinde sıkıntı çekmeye başlamıştı.

Savaş başlamadan önce başta İstanbul ve İzmir gibi şehirlerde iç bölgelerden nakliyatı daha pahalı olan ve gümrük tarifesine göre aynı vergiye tabi tutulan buğdayı ithal etmektense, un ithal etmek daha avantajlı görülmüştü. Fakat aynı zamanda bu durum, stokların idareli kullanılmamasından dolayı buğday ve un tedarikinde soruna yol açmıştı. Ekmeğin temel hammaddesindeki bu sıkıntı müstemleke malı olarak ifade edilen pirinç, şeker ve kahvede de görülmüştü. Üretimin düşmesi, ithal yollarının kapanması, nakliyat sorunuyla halkın panikle mala hücum etmesi ve bu durumdan yararlanmaya çalışan suiistimalcilerin stokçuluk ve karaborsacılığıyla da birleşince piyasada bu gıdaların hem erişimi hem de alım gücü zorlaşmıştı.

"Bununla beraber şurasını da söyleyelim ki Fransız ve İngiliz donanmaları sevahilimizi bilfiil ablukaya başlasalar bile bundan en ziyade zarar görecektir yine biz değilizdir. Zira bu hareketin doğrudan doğruya Türkiye aleyhinde netice hasil etmeyip İtalya, Yunan, Amerika gibi bitaraf memleketleri ızzar edeceği muhakkaktır. Çünkü memleketimize bu aralık vuku bulan ithalattan en büyük istifadeleri bu bitaraflar temin ettikleri gibi, ihracatımızdan kazanan da onlardır. Bir de şu ciheti düşünmek lazımdır; Avrupa'dan memleketimize vuku bulan idhâlâtın ekserisi şeker, kahve, çay, pirinç, müskirat, emtia gibi şeyler vesaire bazı mamulat-ı sanayidir. Buğday, un ve diğer birçok me'külât (yiyecekler) bizde -...- yetişmektedir. O halde biz bir müddet için şeker yemesek, kahve, çay, müskirat (alkollü içecek) içmesek, parlak kumaşlardan elbise giymesek, bunların yerine kendi yerli mahsullerimizi yesek, yerli mamullerimizi kullansak olmaz mı?... Esasen biz bu harbi lehimize neticelendirmek için her zarureti, yoksulluğu katlanmağa ahdetmedik mi? Bizi bu ahdimizden elbette hiçbir kuvvet döndüremeyecektir."

19 Mart 1331 (1.4.1915) tarihli Ahenk Gazetesinde "Abluka Şayiası Dolayısıyla" başlıklı bu yazıda abluka dolayısıyla tedariki zorlaşacak olan

⁴⁶ *Vilayat-ı Osmaniye'den Yem ve Yiyecek ve Hayvanat İhracatının Meni Hakkında İrade-i Seniye No: 8, 24 Temmuz 1330, Düstür, Tertib-i Sani, Cilt 8, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928, s.105.*

gıdaların yerelden sağlanması gibi öneriler de yapılmakla birlikte özellikle zahire, şeker ve et, kimi zaman sebzeler de narha tabi tutularak, ekmeği vesikayla dağıtarak halkın iâşesi organize edilmeye çalışılmıştı. Basının konulara dikkat çekmesi, merkezi hükümetin kanunları ve yerel yöneticilerin uygulamaları takip etmesinden oluşan yönetim işbirliği ile tarım üreticilerinin başta merkez kaza İzmir olmak üzere vilayet içinde üretimi destekleyerek de gıda sıkıntısına çözüm arayışları içinde olduğu görülmüştü. Gazetelerde patates, soğan, pirinç ekimi ve üzüm bağlarının korunması için kükürt ve göktaşı temini ile ilgili verilen haberlerle üretimin hangi ürünler üzerinde yoğunlaştırılmak istenildiği de açıklık kazanmaktadır. İzmir’de bu organizasyonun yöneticisi Vali Rahmi Bey olmuştu. İzmir’deki kolordu kumandanlarıyla ve burada bulunan askeri kıtaat ile kolordunun mercii olan ve Bandırma’da bulunan 5. Ordu Kumandanı Liman Von Sanders ile birlikte *Levazımat-ı Umumiye Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa* ile olan iyi ilişkileri sayesinde halkın ihtiyaçlarını temine ve iâşe işlerinin iyi bir düzende yürütülmesine çalışmıştı. Merkezi bir anlayış çerçevesinde sağladığı istikrar ortamında belediyenin de rahat bir ortamda çalışmasını sağlamış, Belediye Reisi Evliyazade Refik Bey ile iâşe işinin üstesinden gelmeye uğraşmışlardır⁴⁷.

*“Harp uzadıkça birçok eşya ve erzak da artık bulunamaz olmuş, şiddetli bir mahrumiyet ve sıkıntı devri başlamıştı. (...) en güç tahammül edilebileni olarak ekmeclere büyük miktarda bakla karıştırılıyor ve kaskatı yenilemez bir hale getirilerek o da halka vesika ile veriliyordu.”*⁴⁸

*“Karnımız hep açtı. Bir gün, bir evin yıkıntıları içinde tek başıma oynarken, ilerideki bir pencerenin kenarında bana dikkatle bakan bir kedi gördüm. Nereden bulmuşsa patisinin altında yarım bir francala vardı. Ona baktığımı görünce hemen ekmeği ağzına aldı. Tam kaçacakken yanımda bulduğum kocaman bir taşı yerden aldım ve kediye attım. Kedi korkudan ağzındaki ekmeği düşürdü ve gözden kayboldu. Hemen koştum ekmeği kaptım. Hiç beklemeden ağzıma götürüp bir solukta yedim. Harp yıllarında bir insanın tüm gününü alan uğraş neydi diye sorsanız, hiç düşünmeden cevabın ekme almamak olduğunu söylerim. Kocaman kuyruklu olurdu fırınların önünde. Bu kuyruklu bugün bildiğimiz türden, insanların birbiri ardına sıra olduğu cinsten kuyruklu değildi. Binlerce insanın birbirini ezdiği, çiğnediği türden mahşeri kalabalıklardı bunlar. Zaten çıkan palamut ekmeği idi. Kapıp kalabalığın içinden çıkana kadar iyice pestile dönerdi koynumuzda sakladığımız ekme.”*⁴⁹

Ekmekte durum böyle iken şeker ve et de farklı değildi. Örneğin dönemin tanıklarından *İzmir Müdafaa-i Milliye Cemiyeti* İzmir şubesi üyelerinden eczacı

47 Erkan Serçe, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Belediye*, Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s.141.

48 Savaş yıllarında Mart 1918’e kadar Çeşme kaymakamlığı yapmıştır. Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım*, 1908-1950, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s.s. 73-74; *“(...) Hele üçüncü nevi ekmele -Allah eksikliğini göstermesin- yenecek gibi değil. Kabuğu yanmış iken içi hamur halinde, bunu eritmek, hazmetmek her midenin harcı değildir. Belediye icab-ı hal, müsamaha gösterebilirse de yine esnafın böyle insafsızlarını kayd u nezaret altında tutması lazımdır. Çünkü fakir ahaliye çok gâdr olmaktadır.”* Ahenk, 10 Temmuz 1331.

49 Volkan Gönenç, *Küllerin Altındaki İzmir (1909-1930)*, Çatı Kitapları, 2012, s.s.17-18.

Süleyman Ferit (Eczacıbaşı) Bey şekerin karaborsa da bile zor bulunduğunu, tatlıların ve kahvelerin pekmez ve keçiboynuzundan çıkarılan öz sular ile yapıldığını anlatır⁵⁰. Amerikan diplomat George Horton'un belirttiğine göre savaş boyunca şeker kıtlığı sürmüştü. Dönemin diğer tanıklarının doğrularcasına şehrin yerlilerinin, üzüm şurubu dediği pekmez kullandığını belirten diplomat, kendisini eskilerin şeker olmadan ve tamamen bala bağlı olduklarını düşünerek teselli ettiğini de belirtiyordu⁵¹.

Hayvanların kötüleşen beslenme şartlarından dolayı verimleri düşmüş bu durum et ve süt üretiminde düşüslere neden olmuştu. Savaşla birlikte et sıkıntısı çekilmemesi için İzmir Belediyesi vilayet haricine kuzu ve koyun çıkarılmasının yasaklanmasını talep ettiği gibi ihtikara (karaborsacılık) karşı narh uygulamasına da başlamıştı. Ancak basına yansıyan şikayetlere bakıldığında en büyük memnuniyetsizliklerin kasapların kesim yapmaması, sığır ile keçi etinin istenmemesi ve kasapların narha uymamasından oluşmakta olduğu görülmüyordu. *Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi'nin* 1921'de hazırladığı rapora göre etin değerlendirilebilecek kısımlarının önemli bir miktarı kesim ve işleme usulleri sebebiyle ziyan olmaktaydı. Ayrıca soğutma ve dondurma yöntemlerinin uygulanmamasından kaynaklanan muhafaza sorunları et arzının azalmasına, böylece fiyatların artmasına neden olmuştu⁵².

Süt ve ürünlerinin üretiminde de bir kuruma sahip olmadığı anlaşılan İzmir, savaş döneminde bu gıdaların da temininde sıkıntı yaşamıştı⁵³. Yeterli sayıda ineğin olmaması ve bu hayvanların bakımsız olması gibi sebepler de süt arzını azaltmıştı. Bu durumda halkın önemli bir kesiminin süt ve ürünlerini tüketmesi güçleşmişti. Bu nedenlerden dolayı İzmirli çocuklar günlük olarak almaları gereken süt miktarını tüketememekte, 5 yaşın altındaki İzmirli çocukların çoğu ise neredeyse hiç süt içememekteydi⁵⁴. Mevcut durumdan şikayetçi olan halk tüketimi zorunlu ihtiyaçlardan olan bu besinlere savaş döneminde narh konulmasını ve sağlığa zararlı olan sahteciliklerin sıhhiye tarafından denetim altına alınmasını talep etmişti.

50 Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan: İzmir'in son yüzyılı S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul, 1986, s.131-132.

51 Aktaran Giles Milton, *Paradise Lost: Smyrna 1922 The Destruction of Islam's City Of Tolerance*, Hodger and Stoughton, London, 2009, s.70.

52 Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, *İzmir 1921 - İzmir'deki Bazı Sosyal Koşullar Hakkında Bir Araştırma*, Çev. Aykan Candemir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2000, s.48-49.

53 "Vilayetimizde Sütçülük", *Ahenk*, 10 Şubat 1330 (23.2.1915). Kaşar peyniri bile Bulgaristan'dan ithal ediliyor. "Bulgaristan'dan peynir ve fasulye geliyor. Şehrimiz Bulgar Konsoloshanesi evvelki akşam Sofya'dan bir telgraf almıştır. İşbu telgrafta Bulgaristan'dan kaşkaval ve fasulye ihracına müsaade olunduğu bildirilmiştir." *Ahenk*, 10 Kanun-u Sani 1330 (23.1.1915); "Bir müddettir İzmir'de nadir olarak gelen Balkan'ın kaşar peyniri mağazamıza geldi; kıyyesi yedi sekizlik... Karpuzlu'nun meşhur sızılmış, ayransız, firasız Halep yağına müşabih (benzer) safir sadeyağı; kıyyesi dokuz sekizlik... mahlutunu (karışık) isbat edene dokuz lira. (...) Manisa Pazarı", *Ahenk*, 26 Mayıs 1331 (8.5.1915).

54 *İzmir 1921*, s.46.

Haberlerden anlaşıldığı üzere belediyenin yaptırım uygulamalarına rağmen esnaf, karaborsacılık yapmak suretiyle piyasada sıkıntıya sebep olmuştu. Piyasada arzı zaten az olan ürünlerin fiyatları, ihtikarla da birleşince artmış ve halkın önemli bir kısmının alım gücünü zorlaştırmış bu da beslenme sorununa yol açmıştı.

4. Beslenme Sorunuyla Mücadelede İzmir Halkı

Savaşla birlikte bedensel açıdan sağlam durumda olan hemen hemen her Osmanlı vatandaşı erkek, askere alınmıştı. Bu nedenle ortada gezinen genç erkekleri polis ve inzibat erleriyle, askerlikten muaf olan -çoğunlukla-gayrimüslim⁵⁵ Osmanlı vatandaşları, askerlik vakti gelmemiş erkekler, memur ve muallimler oluşturur olmuştu. Savaşın ilerleyen zamanlarından sonra bu nüfusa harp malulleri de eklenmişti. Bu nedenle nüfusun çoğunluğunu kadınlar, çocuklar ve cephe olmayan erkekler oluşturmaktaydı.

Vilayet İdare-i Hususiyeye Bütçesi (Özel İdare Bütçesi)’nden maaş alan memurların 300 ila 3500 kuruş arasında, muallimlerin ise 150 ila 2000 kuruş arasında, emekli maaşlarının da mevkilere göre 40 ila 1000 kuruş arasında değişmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bezmi Nusret Kaygusuz’un belirttiğine göre o dönemde günde yirmi kuruşla bir aile mükemmel bir biçimde geçinebilirdi⁵⁶. Ancak bu durumda, aylık en az 600 kuruş maaşlı bir işe sahip olmak gerekmektedir ki bu bazı yüksek memuriyetler ve kıdemliler dışında mümkün olabilecek değildi.

M. Victor René Caporal tarafından Fransa Dışişleri Bakanlığı’na sunulan tabloda (*Tablo 1*) savaş başlamadan önce ve savaşın başladığı ilk yıllarda Frank olarak belirtilen fiyat değişimlerine bakıldığında pirinç, şeker, kahve, çay gibi ithalat yoluyla sağlanan ürünlerde yaşanan önemli artışlarla birlikte buğday ekmeğindeki %250’lik enflasyon ilgi çekicidir. Bu durum mevcut maaşlar ve maaşlara yapılan zamların, piyasadaki fiyat artış oranlarının altında kalması memur gibi sabit maaşlıların alım gücünü etkilemişti. Büyük bir geçinme probleminin yaşandığı bu dönemde memurlardan başka halkın da önemli bir kesimi iâşesini yardımlarla sağlamaya muhtaç kalmıştı. Bu sebeple memurlar yardımlarla desteklenmeye çalışılmış ve onlara ekmeçlik zahire, et, zeytinyağı, makarna, kuru sebze, şeker, nohut, börülce, patates, kibrit ve kaput bezi dağıtılmıştı⁵⁷. Memurlar gibi alım gücü düşük halka kolaylık için kooperatifler

55 Bedel ödeyemeyen gayrimüslim vatandaşlar askerlik yapmıştır. Ancak silah tutmaları sakıncalı görüldüğü için geri hizmetlere verilmişlerdir. Amele Taburları adı verilen birliklerde görev yapan gayrimüslimler ağır koşullardan memnuniyetsizlik yaşamış ve firara kalkışmışlardır. Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşı’nda Amele Taburları 1914-1918*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

56 Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s.131

57 Ahenk ve Köylü Gazetelerinin muhtelif nüshalarındaki haberlerine göre. Adnan Bilget’in aktardığına göre Belediye Reisi Evliyazade Refik Bey’in belediye memurlarının mahzun

ve belediyenin aracılık etmesiyle Kemeraltı, Tilkilik ve Fasula mahallelerinde belediye bakkalları kurulmuştu.⁵⁸ Bu bakkalların bir süre sonra İkiçeşmelik, Ermeni mahallesi, Karantina, Bellavista ve Karşıyaka'da da açılmasına karar verilmiştir. Bahsi geçen satış yerlerinde sabun, zeytinyağı, sadeyağ, pirinç, kömür gibi zor bulunan maddeler satılmıştı⁵⁹.

Ürün	Savaştan önce	Savaş sırasında
Patates (kilo)	0.15	0.80
Fasulye "	0.40	1.-
Pirinç (1. Kalite) "	0.55	4.-
Pirinç (2. Kalite) "	0.40	2.65
Şeker "	0.40	6.50
Kahve "	1	19.-
Çay "	1.50 - 3.-	13.50 - 22.50
Un "	0.30 - 0.40	0.85 - 1.50
Buğday ekmeği "	0.28	1.-
Bakla "	0.20	0.75
Zeytinyağı "	1.-	2.-
Tereyağı "	2.70	5.-
Peynir "	1.20	4.20
Tuz "	0.12	0.30
Biber "	1.10	3.90
Sabun "	0.80	2.40
Bal (litre)	0.70	3.-
Alkol (litre)	1.10	5.-

Kaynak: M. Victor René CAPORAL, "Tableau Sur Le Renchérissement De La Vie A Smyrne Tous ces prix haussent Journallement." Fransa Dışişleri Arşivi, **Guerre 1914-1918 Turquie**, Vol-853 No. 142-143, aktaran: Sabri Sürgevil, "İzmir'de Fiyat Hareketleri ve Narh (1914-1918)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 1987, C.3, S.1, s.s.79-113, s.100.

Tablo 1 Savaştan Önce ve Savaşın Başladığı İlk Yıllarda İzmir Piyasası

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Donanma Cemiyeti, Muhacirin Muavenet ve İskân Cemiyeti, İaşé Derneği...v.b. gibi kuruluşların ama özellikle Müdafaa-i Milliye ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin halkın mevcut koşullarla mücadele etmesi için önemli katkıları olmuştu. Nakdî ve aynı yardımlarla faaliyetlerini yürüten cemiyet, halkın beslenmesi ile de yakından ilgilenmişti. Cephedeki askerlerin geride bıraktıkları yardıma muhtaç ailelerinin

kalmaması için her türlü desteği sağlamış, başkanlık maaşlarını sandık eminine teslim ederek hastalanan veya ihtiyaca düşen memurlara dağıtmıştır. Ancak memurların esnaftan hediyeler kabul etmesine de engel olamamıştır. Bu da belediye hakkında dedikodulara yol açmıştır. Adnan Bilget, *Son Yüzyılda İzmir Şehri: 1849-1949*, Meşher Basımevi, İzmir, 1949, s.26

58 Ahmet Mehmetefendioğlu, Rahmi Arslan Yaşamı ve İzmir Valiliği, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)*, İzmir, 1990, s.48.

59 Serçe, *a.g.e.*, s.147.

iaşeleri sağlanmaya çalışılmış ve bu ailelere bedava ekmek dağıtılmıştı⁶⁰. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin İzmir şubesiyle birlikte ortaklaşa olarak 1917 başından itibaren önce merkez İzmir sonra Aydın ve Denizli gibi sancak merkezlerinde açtıkları aş evleri olmuştu. Bir yıl içerisinde İzmir’deki aş evinde 3.154.059 ihtiyaç sahibinin beslenmesi sağlanmıştı⁶¹. Polis araştırmasıyla belirlenen fakirlere, cemiyete (Müdafaa-i Milliye) pahalıya mal olsa da her bir tabağı yirmi paraya yemek verilmişti. Bu aş evlerinde sabahları etli çorba, öğle ve akşam etli nohut, bakla, patates veya sebze yemeğiyle, bedava ekmek ve haftada bir defa da bedava çekirdeksiz üzüm hoşafı dağıtılmıştı⁶².

Cemiyetlerin yanı sıra halkın birbirlerine yardımlarda bulunduğu da olmuştu. Yunan arkadaşları ve komşularının durumları için üzülen Arthur Lawrence anılarında, annesini günde bir kere öğlenleri fasulye ya da ellerinde ne varsa onlardan çorba yapmak için ikna ettiğini belirtmekle birlikte, zor durumdaki bu kimselere çorbadan başka ev yapımı ekmek de dağıttıklarını anlatır⁶³.

Dönemin zorluklarına değinen günlük ve anılarda cemiyetlerin yardımı dışında yaşayan İzmirlilerin beslenme ile ilgili mücadelelerine rastlamaktayız. Naci Gündem anılarında dönemin sıkıntılarını şöyle anlatmıştır:

“Gün geldi ekmek bulamaz olmuştuk kuskus pilavlarıyla karınlarımızı doyurmaya çalışıyorduk. Bu bile nimetti.”, “Zeytinyağı lambalarının ortasında fitile yakın bir yerinde iyi yanması için genişçe bir hava deliği bulunurdu. Bir gün tesadüfen zeytinyağı lambasını almak için mutfağımıza girdiğimde, büyükçe bir farenin kandilin üzerindeki hava deliğine kuyruğunu sokup çıkardığını ve yaladığını görmüştüm. Yanına yanaştığım halde kaçmak niyetinde bile değildi. Bu buluşa hayrette kalmış ve acı acı gülmüştüm. Velhasıl o zaman hayvanlar bile açtı”⁶⁴.

Hemşire Grace Williamson’un günlüklerine göre de savaş döneminde sohbetlerinin yegâne konusu yiyecekler ve onların fiyatları olmuştu. Kahve, pirinç, şeker, limon ve portakal ya yok ya da pahalıya satılmaktaydı. İfadesine göre başlarda et, sebze ve meyve boldu. Ancak zamanla her şeyin fiyatı yükselmiş, hemşirenin söylemine göre onların gibi cüzdanlara sahip kimseler için hiçbir şey alınamaz olmuştu⁶⁵. Böylece paranın büyük kısmı yiyeceklere

60 Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şube Merkezinin 1 Mart 333 Tarihinden 28 Şubat 333 tarihine Kadar Muamelat-ı Umumiyesini Mübeyyin Bilançodur, Selanik Matbaası, İzmir 1334, s.5, Aktaran: Erol Akcan, “Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Bazı Faaliyetleri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 54, (Bahar 2014), s.s. 1-38, s.25.

61 Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şube..., s. 3, Aktaran: Akcan, a.g.m., s.25

62 “Müdafaa-i Milliye”, Anadolu, 2 Eylül 1918; Bayar da anılarında aynı bilgileri vermektedir. Celal Bayar, Ben de Yazdım - 5. Cilt, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.201.

63 Arthur Lawrence, Some True Stories For My Grandchildren About My Early Boyhood In Smyrna, www.levantineheritage.com/note81.htm (Erişim Tarihi: 16.05.2020).

64 Naci Gündem, Günler Boyunca Hâtralar, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s.30-31.

65 “Prices are awful. Bread sometimes we can get, sometimes we can’t. A good Frangola [?] is 11 octarakia. What used to cost not even one. Fruit and vegetables are not to be had for purses like ours. The most wretched little green pears are 5 octarakia the oke. Tomatoes have had a blight on them

özellikle fasulye (*bean* muhtemelen daha çok bakla) ve ekmek gibi basit gıdalara gider olmuştur. İncirden, arpadan yapılan kahveler pekmeze tatlandırılmış, çay yerine böğürtlen yaprakları kaynatılıp içilmişti. Karınların doyurulması için kuşlar avlanmış, hardal yaprakları kaynatılmıştı.

5. Beslenme Yetersizliğinin Yol Açtığı Sağlık Sorunları

Ferit Eczacıbaşı'nın anılarında: "*Savaşın en acımasız yıllarında bile günde ne az 10 bin yoksul kişiye yemek çıkarıyorduk*"⁶⁶ ifadeleriyle daha önce aşevlerinde ne kadar büyük kitlelere yemek verildiğiyle ilgili veriler beslenmenin kimileri için yerine getirilmesi güç bir eylem haline geldiğini göstermekteydi. Naci Gündem anılarında: "*Şeker yoktu. Pekmez ve keçiboynuzundan çıkarılan ballarla tatlı yapılır ve kahve pişirilirdi. Bunları da bulamayanlar şekersizlikten uyuz olmuşlardı.*"⁶⁷ Şeker eksikliğinden uyuz hastalığının çıkması bir hurafe olsa da hipoglisemi sebebiyle bağışıklık sistemi zayıflayan bedenlerin yalnız uyuz hastalığına değil diğer pek çok hastalığa yakalanmasının kolaylaştığı görülmüştü. Örneğin besin azlığından, kötü ve doğru hazırlanmayan gıdalardan ve tek tip beslenmeden dolayı halkın önemli bir kısmı bağırsak hastalıklarından mustarip olmuştu. İzmir Belediyesi'nin verdiği istatistiğe göre 1919 yılında Bağırsak Hastalıklarından toplam 560 kişi hayatını kaybetmişti⁶⁸.

Hastalıkların en önemli nedenlerinden birisi temizlik için gerekli malzemelerin yetersizliği olduğu gibi bunlardan da önemli olanı gıdadır. Vücudun bağışıklık sistemini koruması, hastalıklara karşı direnç gösterebilmesinin en önemli yolu beslenmedir. Amerikan Koleji Araştırma Komitesinin belirttiğine göre 1920 civarında beslenme yetersizliğinden ölümlerin oranı %4'tü. İzmir Belediyesi'nin belediye sınırları içinde yaşanan 1919 yılı ölüm istatistiklerine göre 129 kişi beslenme yetersizliğinden ölmüştü, bunlardan 40'ı Türk, 89'u Rum'du. Rum Başpiskoposluğunun 1919 yılındaki ölümler istatistiğine göre de 117 Rum'un ölüm sebebi yetersiz beslenme olarak verilmişti⁶⁹. Açlıktan kapı önlerinde bayılan insanların da olduğu dönemin tanıkları tarafından aktarılmaktaydı⁷⁰. 'Büyük Savaş' diye sorulduğunda dönemin Yahudi

*and are eight octa, the oke. So we get none. Petemeze [Pekmez] the substitute for sugar has become a dollar the oke so now I do not know how we will sweeten anything. To me it is a wonder how people live. Of course a good number die. (...) We can only have one meat meal a day. Butter is a lira the oke, for cooking and oil half a lira." (5.5.1917); "Now whatever we make we spend in food. Last month over Ltq 30 went in bread alone, prices are enormous. Ordinary haricot beans are 3 medjs the oke. No wonder all our money goes in food stuff. And there is nothing left for clothes or books and shoes." (3.12.1917). Grace Williamson, *Diary Of Life During WWI Smyrna*, www.levantineheritage.com/note23.htm (Erişim Tarihi: 18.03.2020.).*

66 Aksoy, a.g.e., s.136.

67 Gündem, a.g.e., s.30.

68 İzmir 1921, s.30-31.

69 İzmir 1921, s.31,35.

70 "A woman fainted from hunger on our own doorstep. This may be the beginning of horrors.", 7 Ocak 1916, Grace Williamson, a.g.g.

cemaatinin tanıkları da: “Büyük bir sefalet: Açlıktan ölüyorduk?”, “Savaş mı? Bakla unundan yapılmış siyah ekme.” cevaplarını vererek dönemin zor koşullarıyla ilgili fikir beyan etmişlerdi⁷¹. Beslenme yetersizliği annelerin göğüslerinde süt birikmesini engellemiş, bebeklerini beslemelerini zorlaştırmıştı. Anne sütünden başka süt teminindeki güçlükler de bebeklerin beslenme yetersizliğinden ölümlerine sebebiyet vermişti. Kısaca başta Levanten ve harp zenginlerinin yaşamadıklarını beyan ettikleri yetersiz beslenme vardı ve İzmir halkının bir kısmının hastalanmasına ve ölümlerine neden olmuştu.

Halkın önemli bir kesiminin bu yokluğuna rağmen, diğer bir kesimi ise normal yaşamlarını sürdürmeye devam etmişti. Savaş dolayısıyla fiyatların devamlı olarak artacağı düşüncesiyle birçok kişi küçük sermayelerle ticarete atılmıştı. Mevcut tüccarların yanında, spekülasyonlara açık bu ortamda karaborsacılıkla birlikte vagon-koli yolsuzlukları üzerinden varlık elde eden yeni tüccarlar, *harp zenginleri* denilen bir kesim de ortaya çıkmıştı. “Bir kanaryayı beş liraya alıp dostuna meze yapanlar ve banknotlarla kahve pişiren”⁷²bu kesimin sofralarında *has ekme* hiç de *eksik olmamıştır*.⁷³ Un ve şeker sıkıntısı yaşanmasına, halkın önemli kısmı yenilebilir ekmeğe ulaşmakta zorlanmasına rağmen parası olanlar, istedikleri gibi pastane ürünleri bulmakta zorlanmamıştı. Nail Moralı anılarında Namazgâh’taki ünlü katmerci ustasını büyük harpte Rumların takip ettiğini, Frenk mahallesinde iki katmercinin bulunduğunu ve lokmacı dükkanının darphane gibi çalıştığını belirtmişti⁷⁴. Dönemin Levanten tanıklarının belirttiğine göre de savaş, yaşamlarını çok az etkilemişti. Uzunada’nın İngiliz kontrolünde olduğu blokaj döneminde dahi medikal ürünler dışında yiyecek sıkıntısı yaşamadıklarını belirtmekteydiler⁷⁵. Özellikle bir Levanten yerleşimi olan Bornova’da aileler yaşam alışkanlıklarını değiştirmek için hiçbir neden görmemişlerdi. Amerikan diplomat George Horton’un belirttiğine göre savaş boyunca Yunan tüccarlar un fabrikalarının çalışmasını aksatmamayı başarmış ve ekme arzının bozulmasını engellemiş, şeker kıtlığından başka bir sorun olmamıştı⁷⁶. A. Lawrence da “*Bol olmasa bile et, süt, meyve ve sebzelerimiz vardı ve hiçbirimiz şişman olmasak da yetersiz beslenmeden mustarip değildik*”, sözlerini aktarıyordu.

71 Nahum, *a.g.e.*, s.178.

72 Gündem, *a.g.e.*, s.30.

73 *A.g.e.*, s.30.

74 Nail Moralı, *Mütarekede İzmir*, Yay. Haz. Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2002, s.53.

75 Giles Milton, *a.g.e.*, s.70.

76 Aktaran Milton, *a.g.e.*, s.70.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşıyla birlikte devletler tüm kaynaklarını orduları için seferber etmiştir. Bu topyekûn savaşta cephe ve gerisi ayrımı ortadan kalkmıştır. Savaşın tüm devletler, tarım kesiminde çalışan erkeklerin büyük kısmının silah altına alınması yüzünden düşen üretim ve ulaşım problemleri ile ablukalarla kesintiye uğrayan dış ticaretin yol açtığı iase sıkıntısını yaşamak zorunda kalmıştı. Savaşa rakiplerine kıyasla daha hazırlıksız giren Osmanlı İmparatorluğu ise bu savaştan en çok etkilenen devlet olmuştu. Seferberlik ve askere alınmalar dolayısıyla yaşanan iş gücü kaybı, tarımda makineleşmenin yetersizliği üretimi düşürmüş, dış ticaretin kesintiye uğraması da piyasadaki ürünü yetersiz hale getirmişti. Bu durum karaborsacılıkla birlikte tüketimi zorunlu besinlerin piyasadaki arzını kısıtlamış, fiyatların artmasına yol açmıştı. Savaş enflasyonu sabit gelirlileri vurmuş, millet ayırt etmeksizin alım gücü düşük olan halkı daha da yoksul hale getirmişti. Tüm bunlar büyük bir beslenme sorunu meydana getirmişti. Bir cephe alanı olmamasına rağmen İmparatorluğun en önemli kentlerinden biri olan İzmir de bu büyük savaşta beslenme sıkıntıları yaşamıştır.

İzmir, coğrafya açısından savaşa en uzak noktada olmasına rağmen, İtilaf Devletleri'nin dikkatinden kaçmayarak resmi savaş ilanı edilmeden önce başlayarak, savaş boyunca denizden ve havadan bombalanarak gerilimli ve zor yıllar geçirmiştir. Halk yoksulluk, salgın hastalıklar, kargaşayla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ancak bu duruma halk gösterdiği tepkisel uygulamalarla adapte olmuş gözükmemektedir. Üretimin düşmesi, dış ticaretin kesilmesi iase konusunda kenti zor duruma sokmuştur. Halk en başta temel besin kaynağı olan ekmeğe ulaşmakta güçlüklerle karşılaşmıştı. Kalitesiz ve pahalı ekmeğe yemek zorunda kalmıştı. Buna üretimlerinin düşmesinin yanında bu üretimleri idare edecek bir kurumun olmaması, tesislerin yetersizliği sebebiyle de tüketimi zorunlu hayvansal gıdaların temininde yaşanan sıkıntılar eşlik etmişti. Şeker, kahve, pirinç gibi ithal yolla sağlanan gıdalar ise piyasada hemen hemen hiç bulunmamış, bulunsa dahi yüksek fiyatlarla satıldığından her kesimin elde edebileceği ürünler olmaktan çıkmıştı. Bu sebeple bunların yerini ikame ürünler almıştı. İzmir'in beslenme sorununa çözüm bulmak için Valilik ve Belediye karaborsacılık yapan esnafa cezai yaptırımlar uygulamak, yardım faaliyetleri düzenlemek ve desteklemek yoluyla çaba göstermişlerdir. Başta Hilâl-i Ahmer ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin yanı sıra diğer cemiyetler, yardımsever halkın bağışlarıyla da birlikte, Müslim-Gayrimüslim ayrımı yapmadan; aşevleri açmak, memur ve asker ailelerine iase yardımı yapmak yoluyla ihtiyaç sahibi İzmirli beslenmesi için uğraşmışlardır. Tüm bu çabalara rağmen beslenme sorunu savaş boyunca sürmüş, hastalıklara yol açmış ve ölümlere neden olmuştur. Varlıklı kesim dahi mevcut koşullardan dolayı zaman zaman bazı gıdaları elde etmede zorlanmıştı. Özetle İzmir, çoğunlukla aç bırakılmamaya çalışılsa da beslenme sorunuyla yüz yüze kalmıştı.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

BOA, MV./195-51- H-27-01-1333 (2.1.1330-15.12.1914).

BOA, MV./195-102- H-16.02.1333 (21.1.1330-3.1.1915).

II. Resmi Yayınlar

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, Cilt: X, Ankara, 1985.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (III ncü Cilt 6 ncı Kısım (1908-1920) 1 nci Kitap)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971.

Vilayat-ı Osmaniye’den Yem ve Yiyecek ve Hayvanat İhracatının Meni Hakkında İrade-i Seniye No: 8, 24 Temmuz 1330, Düstûr, Tertib-i Sani, Cilt 8, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

1332-1333 Senelerinde Anadolu’da ve Suriye’de Çekirgelere Karşı İcra Edilmiş Olan Mücadeleyi Mübeyyin Eserdir, Dersaâdet, Matbaa-yı Osmaniyye, 1334.

III. Süreli Yayınlar

Ahenk

Anadolu

Köylü

IV. Kitaplar

AHMAD, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996

AKSOY, Yaşar, *Bir Kent, Bir İnsan: İzmir’in son yüzyılı S. Ferit Eczacıbaşı’nın Yaşamı ve Anıları*, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul, 1986.

- BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım - 5. Cilt*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
- BEYRU, Rauf, *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2011
- BİLGET, Adnan, *Son Yüzyılda İzmir Şehri: 1849-1949*, Meşher Basımevi, İzmir, 1949.
- Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi 2*, Yener Yayınları, İstanbul, 1976.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "...Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971
- ÇOLAK, Filiz, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2013
- DOĞAN, Aylin, *"Esir Şehrin" Mutfak Kültürü Mütareke Dönemi İstanbul Mutfak Kültürü 1918-1922*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- DURŞUN, M. Kamil, *İzmir Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.
- ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, TTKY, Ankara, 1994.
- GOFFMAN, Daniel, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, çev. Ayşen Anadol-Neyyir Kalaycıoğlu, TTVY, İstanbul, 2. Baskı, 2000.
- GÖNENÇ, Volkan, *Küllerin Altındaki İzmir (1909-1930)*, Çatı Kitapları, 2012.
- GÜNDEM, Naci, *Günler Boyunca Hâtıralar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2002.
- KARPAT, Kemal H., *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, 1985
- KAYGUSUZ, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları*, İzmir, 2002.
- KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Gelişi*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1977.
- MARTAL, Abdullah, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme: 19. Yüzyıl*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999.
- MILTON, Giles, *Paradise Lost: Smyrna 1922 The Destruction of Islam's City Of Tolerance*, Hodger and Stoughton, London, 2009.
- MORALI, Nail, *Mütarekede İzmir*, Yay. Haz. Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2002.
- MUTLU, Cengiz, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları 1914-1918*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

- NAHUM, Henri, *İzmir Yahudileri 19. – 20. Yüzyıl*, çev. Estraya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyet-i Ziraiyye) Belgeler 1914-1922*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 552, Ankara, 1983.
- SERÇE, Erkan, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Belediye*, Eylül Yayınları, İzmir, 1998.
- SMYRNELIS, Marie Carmen (der.), *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, İletişim, İstanbul, 2009.
- TOPRAK, Zafer, *İttihat – Terakki ve Cihan Harbi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016.
- Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, *İzmir 1921 – İzmir’deki Bazı Sosyal Koşullar Hakkında Bir Araştırma*, Çev. Aykan Candemir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2000
- URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım*, 1908-1950, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÜLKER, Necmi, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.

V. Makaleler

- “Aydın Vilayeti’nde İncir Mahsulü ve İncircilik”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, Sene 1, No: 5, (Mayıs Haziran 1338), Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 27 Mayıs 1338, s.s.133-137.
- AKCAN, Erol, “Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Bazı Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, (Bahar 2014), s.s. 1-38.
- BAKACAK, Alper, “I. Dünya Savaşı’nda İzmir Bombardımanı (5-9 Mart 1915)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/Özel Sayı: İzmir’in İşgali (2019), ss.5-27.
- BORA, Siren, “Birinci Dünya Savaşı ve İzmir Yahudileri (1914-1918)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.4, (1994), s.s.19-27, s.21-23.
- ÇELİK, Bülent - DEMİR, Tanju, “XVI.ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir’in Ekonomik Gelişimi”, *İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih I.Cilt*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, (İzmir 2013), s.s. 78-87.
- GÖKMEN, Ertan, “Batı Anadolu’da Çekirge Felaketi (1850-1915)”, *Belleten*, Cilt LXXIV, (2010 Nisan), s.s.127-180.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü", 1885-1895 *Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı ve İzmir ve Ticaret Odası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 1987, s.s.285-312.
- ÖZGÜN, Cihan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sinin İlk Yıllarına Filoksera Hastalığının Batı Anadolu'daki Ekonomik Sonuçları Üzerine Tespitler", *İzmir Demokrasi Üniversitesi Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2*, 25 - 27 Nisan 2019, Edit. Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli, İzmir, 2019, s.s.69-86.
- SARISAMAN, Sadık, "Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 39, C. XIII, (Kasım 1997), s. 695-725.
- TEZCAN, Cezmi, "Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mâli Politikaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2005.
- ULU, Cafer, "I. Dünya Savaşı ve İşgal Sürecinde İstanbul'da Yaşanan Sosyal ve Ahlaki Çözümle (1914-1922)", *Tarih Dergisi*, Sayı 58 (2013/2), İstanbul, 2013, ss.87-29, s.93-94.
- UYANIK, Ercan - AKKAYA, Mehmet, "I. Dünya Savaşı'nda Sürdürülebilir Tarımsal Üretimde Ziraat Taburlarının Rolü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı (16-18 Ekim 2014)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2015, ss.849-865.
- YILDIRIM, Mehmet Ali, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler", *Gaziantep University Journal of Social Sciens*, Vol.13 (4), (2014), s.s.1017-1042.
- YORULMAZ, Şerife, "XIX. Yüzyılda Kozmopolit Bir Ticaret Kenti: İzmir." *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (Haziran 1993), s.s. 133-48.

VI. İnternet Kaynakları

- LAWRENCE, Arthur, *Some True Stories For My Grandchildren About My Early Boyhood In Smyrna*, www.levantineheritage.com/note81.htm
(Erişim Tarihi: 16.05.2020).
- WILLIAMSON, Grace, *Diary Of Life During WWI Smyrna*, www.levantineheritage.com/note23.htm (Erişim Tarihi: 18.03.2020).

VII. Tezler

BULUT, Fatma, “I. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Eğlence Kültürü ve Toplumsal Yaşama Etkileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İzmir, 2010.

HACI HÜSEYİN, Lütfiye, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Beslenme Sorunu”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir, 2020

YAŞAR, Hakan, “II. Meşrutiyet’in İlanından Yunan İşgaline Batı Anadolu’da Eşkivalık (1908-1919)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Ankara, 2015.

Geliş Tarihi : 20.03.2020
Kabul Tarihi: 01.12.2020

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XX/41 (2020-Güz/Autumn), ss. 509-539.

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRK BASININA GÖRE VENİZELOS'UN 1920 SEÇİMLERİNİ KAYBETMESİ VE YANKILARI*

Hatice YILDIRIM**

Öz

İtilaf ve İttifak Bloğu arasında başlayan Birinci Dünya Savaşı, Avrupa'daki ülkeleri ikiye ayırmıştır. Pek çok ülkeyi derinden etkileyen bu savaş Yunanistan'da farklı hasarlar meydana getirmiştir. Savaşa dâhil olup olmama konusu Yunan milletini ikiye bölmüştür. Başbakan Venizelos ve Kral Konstantin arasında Çanakkale Savaşı esnasında başlayan mücadelenin ilk kazananı Venizelos olmuştur. İtilaf Devletleri'nin desteğini alan Venizelos 1917 Selanik İhtilali ile Kral Konstantin'i tahtan indirmeyi başarmıştır. Ardından Megali İdea hayalini gerçekleştirmek isteyen Venizelos, Yunanistan'ı İtilaf Devletleri'nin yanında I. Dünya Savaşına dâhil etmiştir. Savaş sonrası Paris Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin onayını alarak Yunan ordusunu Anadolu'ya sevk etmiştir. Ülkesi için başarılı denilebilecek bir dış politika izleyen Venizelos, dâhili işlerde aynı başarıyı gösterememiştir. Yunanistan'ın çıkarlarına uygun hazırlanan Sevr Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Venizelos'a düzenlenen suikast girişimi ülkedeki kutuplaşmanın geldiği son noktayı göstermektedir. Venizelos bu suikast girişiminin ardından ülkesine döndüğünde seçimlere gidilmesi kararını vermiştir. Seçim öncesinde Kral Aleksander'ın ölümü Venizelos'u krallık meselesi ile karşı karşıya bırakmıştır. Aleksander'ın ölümü ile birlikte Yunan halkı seçimde Venizelos ve Konstantin arasında bir tercih yapmak durumunda kalmıştır. Seçimlerde genel beklentinin ve tahminlerin aksine Venizelos ağır bir yenilgi almıştır. Savaş devam ederken Venizelos'un aldığı bu yenilgi elbette Türkiye'de önemli bir yankı uyandırmıştır. Bu çalışmada Venizelos'un seçimleri kaybetmesinin Türkiye'deki yankıları dönemin Türk basınında yer alan haberler çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yunanistan, Venizelos, Basın, Konstantin, Mütareke.

* Bu makale 100. Yılında 19 Mayıs ve Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (hatice_yildirim19@hotmail.com), (Orcid: 0000-0001-5363-9471).

ACCORDING TO THE TURKISH PRESS VENIZELOS LOST THE 1920 ELECTIONS AND ITS REPERCUSSIONS

Abstract

The First World War has divided the countries into two as Entente and Alliance Bloc. This war, which deeply affected many countries, caused different damages in Greece. The issue of whether or not to join the war divided the Greek nation into two. Venizelos was the first winner of the struggle between Prime Minister Venizelos and King Constantine during the Çanakkale War. Receiving the support of the Entente States, Venizelos managed to take down the throne of King Constantine with the 1917 Thessaloniki Revolution. Then Venizelos, who wanted to realize his dream of Megali Idea, included Greece in World War I, along with the Entente States, in order to reach the promised land.

At the post-war Paris Peace Conference, he received the approval of the Entente States and sent the Greek Army to Anatolia. Following a foreign policy that can be called successful for his country, Venizelos has not been able to demonstrate the same success in internal affairs. The assassination attempt to Venizelos after the signing of the Treaty of Sevres, prepared in accordance with the interests of Greece, shows the last point of polarization in the country. When Venizelos returned to his country after this assassination attempt, he decided to hold elections. The death of King Alexander during the election confronted Venizelos with the kingdom issue. With the death of Alexander, the Greek people had to make a choice between Venizelos and Constantine in the election. Contrary to general expectations and predictions in the elections, Venizelos suffered a severe defeat. This defeat of Venizelos, of course as the war continued, has had an important impact in Turkey. In this study, the repercussions of Venizelos losing the elections in Turkey were discussed within the framework of the news in the Turkish press of the period.

Keywords: *Greece, Venizelos, Press, Constantine, Armistice.*

Giriş

Yunanistan'ın siyasi hayatında tartışmalı siyasetçilerden biri olan Venizelos 1909'da gerçekleşen Gudi Darbesi ile iktidara gelmiştir. Venizelos'a iktidarın yolunu açan subaylar ileride Venizelosçular olarak adlandırılacaklardır¹. Venizelos'un iktidarı ile birlikte Yunanistan'ın dış politikası Megali İdea'yı gerçekleştirmek üzerine inşa edilmiştir. 1910 yılında kurduğu Liberal Parti ile girdiği ilk seçimlerde Yunanistan'da daha önce örneği olmayan bir başarı elde etmiştir².

Venizelos, seçim zaferinden sonra ülkede çeşitli reformlar başlatmıştır. Aynı zamanda orduyu yeniden düzenlemek için harekete geçmiştir. Yunan ordusunun düzenlemelerinde Fransa ve İtalya ile birlikte çalışmıştır. Yapılan askeri düzenlemelere harcanan para Yunanistan'da o güne kadar yapılan

1 Çağla Derya Tağmat, *Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi 1922-1923*, Libra Kitap, İstanbul, 2018, s.21.

2 Murat Eser, *Eleftherios Venizelos Yunan Arşiv Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkileri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019, s.74.

toplam askeri harcamaların yaklaşık 4,5 katı olmuştur³. Reformlar ve askeri düzenlemeler neticesinde Venizelos, Megali İdea hayalini gerçekleştirmek için kurduğu ittifaklar sayesinde Balkan Savaşları'nda Yunanistan'ın topraklarını iki katına çıkarmayı başarmıştır⁴.

1913 yılında Yunan tahtında ülke siyasetini etkileyecek önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. Venizelos ile gayet uyumlu çalışan Kral Georgios'un öldürülmesinin ardından Konstantin tahta geçmiştir. Ancak Konstantin babasının aksine siyasi hayata yakın olmuştur⁵. Konstantin veliaht prens olarak askeri özellikleri ile dikkat çekmiş, bilhassa Balkan Savaşları esnasında kazandığı zaferleri ile halkın sevgisini kazanmıştır⁶. Pallis'e göre 1915'ten önce Venizelos ve Konstantin arasında ciddi bir anlaşmazlık söz konusu olmamıştı. Sadece Balkan Savaşları ve barış görüşmelerinde iki konuda uyuşmazlık yaşanmış ve her iki konuda da Venizelos'un istekleri kabul edilmişti⁷. Ancak I. Dünya Savaşı'nda takip edilecek dış politika konusu Alman İmparatoru Wilhelm'in kız kardeşi ile evli olan Kral Konstantin ve Başbakan Venizelos arasında geri dönülmesi mümkün olmayan bir çatışma yaşanmasına neden olmuştur⁸. Michael Llewellyn Smith'e göre bu bölünme toplumun köklerine kadar işlemiş ve Yunanistan'ın siyasi hayatında yirmi yıldan fazla süren kötü bir etki bırakmıştır⁹. Aslında ulusal bölünmenin baş aktörleri Konstantin ve Venizelos olsa da asıl mücadele eski aileler yani geleneksel sınıf ile şehirli sınıf olarak nitelendirilen burjuvanın arasında geçmekte idi¹⁰.

3 M. Murat Hatipoğlu, 'Elefterios Venizelos'un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali İdea'nın Kazandığı Yeni Karakter', *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk-Yunan İlişkileri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 460-461.

4 Şükrü S. Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ümit Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara 1993, s.33.

5 Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, 'Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme', *Atatürk Yolu*, S.58, Bahar 2016, s.109.

6 Yılmaz Altuğ, 'Bir Yunanlı Yazara Göre Türk İstiklal Savaşı'ndan Önce Yunanistan'da 'Genel Durum'', *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.V, S.15, Temmuz 1989, s.553.; Konstantin'in siyasi hayata dâhil olması tahtı kaybetmesindeki etkenlerin başında gelmekte idi. Zira ondan sonra tahta geçen oğlu Aleksander'in basınla yaptığı bir görüşme esnasında kullandığı şu sözler bu bilgiyi doğrular niteliktedir: 'Babam önüne getirilen belgeleri okuduktan sonra imzalarlı ve şimdi sürgünde; dedem ise okumadan imza ederdi, kral olarak öldü...' M. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s.109.

7 Alaxander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, Çev: Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1997, s.115.; İlk fikir ayrılığı I. Balkan Savaşı esnasında takip edilecek askeri plan üzerine olmuştur. Veliaht prens Konstantin Manastır'a Venizelos ise Selanik'e asker çıkarılmasını uygun görmüştür. Nihayetinde Venizelos'un isteği olmuş ve Selanik'e asker çıkarılmıştır. Esra Özşüer, 'I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos-'Entente-Cordiale' İşbirliği ve Propaganda Çalışmaları', *Atatürk Yolu Dergisi*, S.63, Güz 2018, s.250.

8 Bilge Umar, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Yayınları, Ankara, 2002, s.66.

9 Michael Llewellyn Smith, *Yunanistan'ın Anadolu Hayali 1919-1922*, (Çev: Nilgün Engin), Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2017, s.82.

10 Özşüer, 'Kasım Olayları...', s.51.

I. Dünya Savaşı'nın ilk yılı Venizelos'un Kral Konstantin'i Yunanistan'ın savaşa dâhil olması konusunda ikna çabaları ile geçmiştir. Kral Konstantin, Venizelos'un bütün çabalarına karşın tarafsızlık düşüncesinden vazgeçmemiştir¹¹. Kral Konstantin'i tarafsızlık kararından vazgeçiremeyen Venizelos, İtilaf Devletleri'nin desteği ile başlattığı Selanik İhtilali neticesinde siyasi açıdan bütün isteklerine kavuşmuştur. Öncelikle iktidarı tekrar elde etmiş, fikir ayrılığına düştüğü kralı tahtan indirmiş ve nihayetinde Yunanistan'ı I. Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri'nin yanında dâhil etmeyi başarmıştır¹². İtilaf Devletleri'nin, I. Dünya Savaşı'ndan galibiyetle ayrılmasından sonra 1919'da Paris Barış Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansta alınan onay ile Yunan askerleri Batı Anadolu'ya sevk edilmiştir. 1920 senesine gelindiğinde ise Yunanistan tarihi açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Megali İdea hayalinin gerçekleşmesi için Sevr Antlaşması sürecinde Venizelos büyük bir çaba sarf etmiş, nihayetinde İzmir'in ve Trakya'nın idaresini almaya muvafık olmuştur¹³.

1. Seçim Süreci Yaşanan Gelişmeler ve Propaganda Savaşları

Paris'te, kralcı askerler tarafından suikasta uğrayan Venizelos, Yunanistan'a döndükten sonra '*Yunanistan'ın velinimeti ve kurtarıcısı*' olarak ilan edilmesini sağlayan Sevr Antlaşması'nı meclise sunmuştur. Ardından da bir süredir ertelenen seçimlerin iki ay sonra yapılmasına karar verilmiştir¹⁴. Venizelos'un bu kararı almasında Sevr Antlaşması'nda elde ettiği başarının da etkisi olmuştur. Aslında 1915 yılında kurulan Lazarus Meclisi'nin görev süresi 4 yıl olup 1919'da sona ermesi gerekirken birkaç defa süresi uzatılmıştır. 1920 yılı içinde ülkede olağanüstü hal devam ederken seçimlere gidilmesi kararı alınmıştır. Olağanüstü hale karşın muhalifler teşkilatlanmayı sürdürmüşlerdi¹⁵.

Uzun süredir ertelenen seçimlerin savaş devam ederken yenilenmesi kararı elbette Konstantin ve Venizelos taraftarları arasında farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Nilüfer Erdem göre; Konstantin taraftarları seçim kararını, savaşı kaybedeceğini anlayan Venizelos'un bir oyunu olarak görmüştür. Venizelos taraftarları ise daha ileri gitmek amacıyla olan Venizelos'un yürüttüğü politikalarına karşın halkın ne derece destek verdiğini görmek istemesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür¹⁶.

11 Gürhan Yellice, 'Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale'den Milli Bölünmeye', *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, 2016-Bahar, s.216.

12 Seçil Akgün, 'Yunanistan'da Kurtuluş Savaşı'nı İzleyen Gelişmeler', *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.3, 1993, s. 11.

13 Derya Tağmat, *a.g.e.*, s.26, 27.

14 Dalby, *a.g.e.*, s. 137.

15 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009, s.268.

16 Nilüfer Erdem, *Mizah Penceresinden Yunanistan'da Halk, Savaş ve Siyaset 1919-1923*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s.64.

1920 yılında Yunanistan seçime giderken belki de Venizelos'u en müşkül durumda bırakan olay Kral Aleksander'in bir maymun tarafından ısırılarak hastalanması olmuştur¹⁷. Bu durum Yunanistan'da krallık meselesini yeniden gündeme taşımış ve seçim mücadelesinin daha da şiddetlenmesine sebep olmuştur. Yunanistan'da seçimler Venizelos ve karşıtı olan partilerin bir araya geldiği 'Birleşik Muhalefet' arasında geçmiştir¹⁸.

Yunanistan'ın siyasi hayatını etkileyecek olan bu gelişmeler Türk basını tarafından yakından takip edilmiştir. Türk basınının haberlerini ağırlıklı olarak İstanbul'daki Rum basınından aldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Yunan¹⁹, İngiliz ve Fransız basınından alınan haberler de mevcuttur.

İstanbul'daki Rum basınının seçim sürecine dair verdiği haberlerde açıkça Venizelos'u destekledikleri görülmektedir. İkdam gazetesinin Neologos gazetesinden aldığı haberde, eski Kral Konstantin'in Roma'ya giderek, eski başvekil Gunaris'i muhalefetin seçim faaliyetlerine başkanlık etmesi için Atina'ya dönmesi konusunda ikna etmek istediği bilgisine yer vermiştir. Haberin asıl çarpıcı olan kısmı Gunaris'in bu isteğe, Venizelos'un mevcut şartlarda ekseriyeti kazanacağı dolayısıyla Konstantin'in tahtına dönmesinin seçim sonuçlarına bağlanmasının hata olacağına dair muhtıra verdiği iddiasıdır. Hatta Gunaris'in mevcut şartlarda muhalefetin seçime katılmamasını önerdiği ileri sürülmüştür²⁰. Ancak bu iddialar gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Gunaris ileride de bahsedileceği gibi seçim öncesi Atina'ya geri dönmüş ve muhalefetin seçim çalışmalarına iştirak etmiştir.

Seçimleri kazanmayı isteyen Venizelos'un iki önemli hamle yaptığı görülmektedir. Bunlardan ilki Anadolu'da Yunan işgali altında bulunan bölgeleri seçime dâhil etmesi, ikincisi ise Yunan ordusuna oy kullanma hakkı vermesidir²¹. Anadolu'daki Rumların oylarından emin olan Venizelos Müslümanların da oyunu almak için seçim listelerinde özellikle Edirne ve Kırkkilise'de iki ya da üç Müslüman adaya yer vereceği haberi basına yansımıştır. Selanik'teki Müslümanların muhalefetin yanında olduğu Musevilerin ise kendilerine daha fazla hak verecek fırkadan yana tavır sergileyeceklerine dair haber Venizelos'un bu hamlesinin nedenini açıklamaktadır²².

Kralın durumunun ciddiyetini koruması ve halef konusunda tartışmaların yaşanması, Venizelos'u, geçmişte Yunanistan için sağladığı özellikle mali kazançları ve Konstantin geri dönerse yaşanacak kayıpları hatırlatan bir beyanat vermeye sevk etmiştir. Selanik'te çıkan bir gazeteye

17 Smith, a.g.e., s.168.

18 Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında...*, s. 110.

19 Yunan basını bu dönemde ulusal bölünmenin etkisi ile Venizelist, Antivenizelist ve sol olarak ayrılmakta idi. Erdem, a.g.e., s. 14.

20 *İkdam*, 10 Teşrin-i Evvel 1920, s.1.

21 Smith, a.g.e., s. 171.

22 *İkdam*, 10 Teşrin-i Evvel 1920, s.1.

Yunanistan ahalisinin, dış siyasetleri neticesinde elde ettikleri başarıları tehlikeye atacağına ihtimal vermediğini ifade etmiştir. İstenilen mali başarıya ulaşılmada İtilaf Devletleri lehine takip edilen politikanın ve *Konstantin'in sahtekârlıklarına! İştirak etmemesinin* etkili olduğuna vurgu yapmıştır. Yunanistan ahalisinin galip mevkiinden mağlup mevkiine geçmek istemeyeceğini söyleyerek Konstantin'in geri dönmesinin ne anlama geleceğini ima etmiştir. Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı esnasında İtilaf Devletleri'nin yanına geçmeye hazır olduğunu, Yunanistan'ın harbe dâhil olmaması durumunda Şarki Makedonya ve bütün Trakya'nın Bulgaristan'a ait olacağını iddia ederek Selanik'te yaptığı ihtilali savunmuştur²³.

Kralın hastalığı seçimlerin ertelenmesini gündeme getirirken, özellikle Rum basınında muhaliflerin seçimi kaybedeceği yönünde propagandaların devam ettiği görülmektedir. Muhaliflerin seçimleri kazanamayacaklarını anladıklarından kanlı olaylar çıkarmaya çalıştıkları iddia edilmiştir²⁴. Muhaliflerle ilgili bir başka iddia ise kazanamayacaklarını görececek olurlarsa seçimlere katılmayıp İtilaf Devletleri'ne protestonameler gönderecekleri idi²⁵.

Kralın durumu karşısında hükümet harekete geçmiş ve seçimler nedeniyle fes edilmiş olan meclis toplantıya çağırılmıştır. Neologos gazetesinden alınan haberde vilayetlerde bulunan eski mebusların acilen Atina'ya gelmeleri telgrafla kendilerine bildirilmiştir²⁶.

Seçimler yaklaşırken örfi idarenin kaldırılması ile birlikte muhalefetin sesi yükselmeye başlamıştır. Elbette bunda kralın rahatsızlığı da etkili olmuştur. Verilen beyanatlarda ve düzenlenen gösterilerde 'hürriyet' kavramı ön plana çıkmıştır. Atina basını, örfi idare kaldırılır kaldırılmaz, muhaliflerin "Kahrolsun Venizelos'un Zulmü! Yaşasın Hürriyet" diye sloganlar atarak gösteriler düzenlediklerini yazmaktadır. Atina'da 100 bin kişinin hükümet aleyhine yaptığı gösteriye polis tarafından yapılan müdahale esnasında yaralananlar olmuştur. Yaşanan olaylar neticesinde hükümet yeniden örfi idare ilan edeceği yönünde beyanatlarda bulunmuştur²⁷.

Gunaris'in Roma'da verdiği beyanatta da hürriyet vurgusu ön planda yer almaktadır. Beyanatta, milletten aldığı kuvvetle, Yunanistan'ı Venizelos'un idaresinden kurtarmak için elinden geleni yapacağını belirtmiştir. Ayrıca ahalinin hürriyet arzusunun baskı araçlarıyla yok edilmeye çalışıldığını ancak bu baskının tersine hürriyet arzusunu artırdığına vurgu yapmış, seçimin sonunda hürriyetin kazanacağını söylemiştir. Gunaris'in beyanatını doğrular şekilde Korfu Adasında ahali ellerinde muhalefetin simgesi olan zeytin dalları ile 'Yaşasın Gunaris! Yaşasın Hürriyet!' sloganları atmıştır²⁸.

23 *İkdam*, 13 Teşrin-i Evvel 1920, s.1.

24 *Vakit*, 14 Teşrin-i Evvel 1920, s.1.

25 *İkdam*, 14 Teşrin-i Evvel 1920, s.1; *Vakit*, 14 Teşrin-i Evvel 1920, s.1.

26 *Alemdar*, 21 Teşrin-i Evvel 1920, s.2.

27 *İkdam*, 21 Teşrin-i Evvel 1920, s.1.

28 *Alemdar*, 22 Teşrin-i Evvel 1920, s.3.

Seçim öncesi muhalifler dışında basının genel eğilimi Venizelos'un seçimleri büyük bir ekseriyetle kazanacağı yönünde olmuştur. Bu tahminde çeşitli etkenler mevcuttur. Anadolu'nun sesi olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bu etkenleri sıralayan bir haber yayınlamıştır. Haberde aslında Yunanistan'da genel durumun zannedilenin aksine Venizelos aleyhinde olduğu yazmaktadır. Venizelos'un seçimi kaybedeceğini anlayarak yeni ilhak edilen araziye seçime dâhil etmesi '*mahirane bir manevra*' olarak nitelendirilmiştir. Bu manevrada ilhak edilen arazideki Rumların Venizelos'a karşı besledikleri sevginin yanı sıra, bu arazide seçimlere müdahale edilmesinin kolay olmasının da etkisi olduğu savunulmuştur. Bu nedenle de seçimlerde Venizelos'un ekseriyetle kazanacağı iddia edilmiştir. Ancak bu kazanç '*cebri muzafferiyet*' olarak nitelendirilmiştir. Böyle kazanılmış bir başarımın geçici olacağı ve Yunanistan'daki mevcut karışıklığı artıracığı tahmin edilmektedir. Haberde Yunanistan '*ihতিরas ülkesi*' , Venizelos'da hırsı ile iktidara gelen aynı hırsla iktidarda kalmaya devam edecek olan biri olarak tanımlanmıştır. Asıl Yunanistan'ın Venizelos'a şiddetli muhalefetine karşı Yunanlı olmayan araziden aldığı oylarla iktidarda kalamayacağına vurgu yapılmıştır. Yunanistan'ın görüldüğünden daha fazla '*hasta*' olduğuna dikkat çekilmiştir²⁹.

Kral Aleksander, 25 Ekim'de kan zehirlenmesi neticesinde vefat etmiştir. Bu yüzden seçimler 14 Kasım'a ertelenmiş ve kral naibi olarak Amiral Koundouriotis seçilmiştir³⁰. Kralın vefatı üzerine basında saltanat yılları ile ilgili bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre; üç seneden fazla krallık yapan Aleksander bu süre zarfında hükümet işlerini tamamen Venizelos'a bırakmıştır. Yunan halkına gösterdiği sevgi karşılıksız kalmamış ve muhalifler dâhil herkesin sevgi ve hürmetini kazanmıştır. Kralın vefatı İstanbul'daki Rumlar arasında da derin bir üzüntü ile karşılanmış ve Rum okulları tatil edilmiştir. Atina'da ise üst düzeyde askeri tedbirler alınmıştır³¹.

Kralın ölümünün ardından hükümet, Yunan halkına hitaben bir beyanname yayınlarak, Aleksander'ın ölümünden duyulan üzüntüyü dile getirmiştir. Bu üzüntünün nedeninin sadece Aleksander'ın genç yaşta olmasından kaynaklanmadığı, kendisinin Yunanistan'ın gördüğü en alçak gönüllü kral olduğu vurgusu yapılmıştır. Ardından hemen taht konusuna açıklık getirilmiş ve anayasa gereğince kralın biraderi Prens Paul'un davet edileceği belirtilmiştir. Mevcut şartlar nedeniyle prens gelene kadar naip kral seçilmesi uygun görülmüştür. Vakit gazetesinde bu beyanname doğrultusunda yapılan haberde Prens Paul'un tahta davet edilmesi ile birlikte taht meselesinin çözülmeyeceği ve Yunanistan'ı ikiye bölen meselede kralın vefatı ile birlikte son noktaya gelindiği iddia edilmiştir³².

29 *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Teşrin-i Evvel, 1920, s.2.

30 Smith, a.g.e., s.169; Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında...*, s. 110.

31 *Vakit*, 27 Teşrin-i Evvel 1920, s.1.

32 *Vakit*, 28 Teşrin-i Evvel 1920, s.1.

Venizelos hükümeti ülke içinde hem karışıklık çıkmasına hem de Konstantin'in propagandasının yapılmasına engel olmak için tedbirler almıştır. Rum gazetelerinin Atina'dan aldığı bilgiye göre sabık kral Konstantin lehine nümayiş düzenlenmesi yasaklanmıştır³³. Basında çıkan haberlerden her iki tarafın da krallık konusunu seçim sonrasında bırakma kararı aldığı görülmektedir. Kısaca bu seçimin sonucu kralın kim olacağını da belirleyecekti. Bu da seçimin önemini biraz daha artırmaktaydı. Venizelos naip seçimi esnasında aynı görüşü beyan etmiştir. Krallık meselesi seçim sonrası Yunan ahalisinin isteğine göre çözülecekti. Venizelos, Konstantin konusuna da değinerek sabık kralı, oğlunun ölümü esnasında bile dolaplar döndürmekten vazgeçmeyen biri olarak tanımlamıştır. Sözlerine daha ağır ifadeler kullanarak devam etmiş ve tahtın kuvvetli olmasını talep etme hakkına haiz olduklarını bu nedenle de *kralliyetin haysiyet ve şerefine layık bir krala malik olmak istediklerini* belirtmiştir. Konstantin'in geri dönmesi meselesi ile ilgili *'bilcümle dostlarım kendisini kabul etse ve nokta-i nazarımı müdafaada yalnız başıma kalmış olsam bile yine sabık kralın avdetine muhalefete devam edeceğim. Konstantin sureti kattiyede sükût etmiştir'* diyerek bütün kapıları kapatmıştır³⁴.

Seçim çalışmaları devam ederken, muhalefetin seçim çalışmalarına birtakım engeller çıkarıldığı iddiaları basına yansımıştır. Birleşik muhalefetin reisi Gunaris'in Atina'da seçim konuşması yapmasına izin verilmemiştir. İkdam gazetesi bu haberi *'Gunaris'e Söz Söyletmiyorlar'* başlığı altında vermiştir. Buna karşın Rumca gazetelerden alınan bilgiye göre, İzmir'deki Rum cemaatinin Eski Yunanistan ahalisine hitaben hazırladığı, *"Venizelos'a oy verilmesini"* isteyen bir beyannamenin nüshaları Yunanistan'ın her köşesine dağıtılacaktı³⁵.

Yunanistan'da seçim mücadelesi Atina ve Selanik olmak üzere iki merkez tarafından idare edilmiştir. Seçim sürecinde propaganda yapmak üzere bu merkezlerde yeni gazeteler çıkarılmaya başlanmıştır. İkdam gazetesinin haberine göre, sadece Selanik'te ikisi fırka gazetesi olmak üzere Türkçe olarak üç yeni gazete yayınlanmaya başlamıştır. Haberde, Selanik'te seçim listelerinde muhaliflerin 4, Venizelos'un ise 3 Müslüman adaya yer verdiği belirtilmiştir. Gazetede muhaliflere ait Selamet gazetesinden alınan bir habere de yer verilmiştir. Bu haberde Müslümanlara ait emlak ve arazilere yapılan haksız uygulamaların eleştirildiği görülmektedir. *'Selamün Aleyküm Kardeş'* başlıklı başka bir haberde, Müslüman ahali muhalif partiye oy vermeye davet edilmiştir. Muhalif partiye oy verildiği takdirde *'harpten, angaryadan, zulümden, pahalılıktan ve ağır vergilerden kurtaracaksın ve evinde barkında tarlanda çoluk çocuğunla rahat yaşayacak ve mal mülkünün sahibi olacaksın'* vaatlerinde bulunulduğu görülmektedir³⁶.

33 İkdam, 30 Teşrin-i Evvel 1920, s.1.

34 İkdam, 31 Teşrin-i Evvel 1920, s.1.

35 İkdam, 1 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

36 Vakit, 1 Teşrin-i Sani 1920, s. 1.

Krallık konusu, mecliste taraflar arasında gerginliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. Muhalifler, kral naibi seçimi esnasında mecliste yer almayarak ve tebrik beyanatında bulunmayarak krallık konusundaki tavırlarını net bir şekilde sergilemişlerdir. Tabi ki bu durum tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur³⁷. Taht konusunda taraflar arasındaki tartışmalar elbette seçim konuşmalarına da yansımıştır. Gunaris ile Venizelos arasında meydanlarda karşılıklı atışmaların yaşandığı görülmektedir. Gunaris Atina'da yaptığı bir konuşması esnasında, Konstantin'in tahttan çekilmediğini, bu nedenle tahtın Paulos'a teklif edilmiş olmasını eleştirmiştir. Venizelos bu eleştiriye cevap olarak, muhaliflerin, taht konusunda savundukları görüşlerini açık bir şekilde seçim programlarına koymalarını teklif etmiştir. Ayrıca Konstantin lehinde tezahüratlara dahi müsaade edileceğini ancak fırka tartışmalarının ve mücadelelerinin iç güvenliği ihlal etmeyecek bir tarzda yapılmasına dikkat edilmesini istemiştir³⁸.

Venizelos'un Patras'ta yaptığı seçim konuşması esnasında, Selanik İhtilali ve sonrasında yaşanan olaylara değindiği görülmektedir. Muhalifleri gerici olarak tanımlamıştır. Örfi idarenin uygulanması ve emekliliğe sevk edilen zabıta hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Bütün bu yaşananların tek sorumlusu olarak da Konstantin ve muhalifleri göstermiştir. Mağdur memurların tekrar vazifelerine defalarca davet edildiğini ve emekliye sevk edilen zabıtana da tazminatlarının verileceğini beyan ederek kendisini savunmuştur. Konstantin'in dönmesi durumunda Yunanistan için karamsar bir tablo çizmiştir. Bunun bir iç savaşa sebep olacağını ve Yunanistan'ın mağluplar safına geçeceğini iddia etmiştir. İtilaf Devletleri'nin ve Sırbistan'ın ittifaklarını kaybederek Türk ve Bulgarların düşmanlığı karşısında kalacaklarını ileri sürmüştür. Son olarak da İtilaf Devletleri'nden alınan borçlara temas ederek maddi açıdan yaşanacak sıkıntılara temas etmiştir³⁹.

Venizelos seçim gezilerine devam ederken taraftarları, muhaliflerin en fazla 80 mebus çıkarabilecekleri hatta muhaliflerin lideri Gunaris'in memleketi Patras'ta bile başarısız olacağı yönündeki propagandaları basına yansımıştır. Bu sırada muhalifler de seçim çalışmalarına hız vermişlerdi. Muhaliflerin hedefinde ise cephedeki askerler yer almakta idi. Liberallerin, bu durum karşısında demokratik bir tavır sergileyerek, muhaliflerin cepheye gitmesine engel olmadığı iddiası basında yer almaktadır⁴⁰. Bu izin hem içeride halka hem de dış devletlere karşı Venizelos idaresinin ılımlı ve demokratik tutumunu göstermek için alınmış bir karar mahiyetindedir. Zira bir yandan böyle ılımlı kararlar alınırken diğer yandan muhaliflere karşı sert tedbirler dikkat çekmektedir. Yunan hükümeti müsademelere son vermek için harekete geçmiştir. İkdam gazetesi '*Müsademeleri Susturmak İçin*' başlıklı haberinde şehrin birçok noktasına

37 *İkdam*, 3 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

38 *Vakit*, 4 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

39 *İleri*, 6 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

40 *İleri*, 7 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

nümayişlere engel olmak için itfaiye tulumbaları yerleştirildiğini yazmaktadır. Polis Müdüriyeti bir beyannamesinde sabık kralın Yunan tahtı üzerindeki hukukunun tartışılmasına müsaade edildiğini ancak nümayişler yapılmasını yasakladıklarını bildirmiştir.

Venizelos, Konstantin lehine nümayişlere engel olmak için emniyet önlemlerinin yanı sıra birtakım beyanatlarda da bulunmuştur. İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'ın büyümesine Konstantin'in geri dönmemesi şartı ile onayladıklarına dair beyanati bunlardan biridir⁴¹. Seçim gezilerine çıkarak yaptığı konuşmalarda da Konstantin'in dönmesini bir felaket olarak tasvir etmiştir. Venizelos yanlısı Yunan basını ise Fransız siyasilerinin krallık konusunda Venizelos'a güvendikleri, Konstantin ya da prens Georgios'un geri dönmesi durumunda müdahil olacaklarını yazarak, bu doğrultuda bir algı oluşturmaya çalışmışlardır⁴². Bu algı daha önce yaşanan Selanik vakasını hatırlatan bir uyarı olarak da kabul edilebilir.

Venizelos, seçim konuşmaları esnasında Konstantin ile ilgili çok ağır ithamlarda da bulunmuştur. Konstantin'in Alman zaferini arzu ettiğini ve savaş boyunca da Almanlara casusluk yaptığını iddia etmiştir. Ayrıca Şarki Makedonya'da Bulgarlara 400 bin Rum'u teslim etmek ve Atina'da İngiliz ve Fransız bahriyelilerinin öldürülmesine sebep olmakla suçlamıştır. Konstantin'in tahta geçme arzusunu, Yunan halkının menfaatlerini düşünmediğinin göstergesi olarak nitelendirmiştir. Venizelos, seçim gezilerini sürdürürken bir yandan da ülke içinde asayişli sağlamak için yeni kararlar almaya devam etmiştir. Öncelikli olarak Atina'da zabıtanın silah satışı yasaklandığı gibi askerinin seferber vaziyette bulundurulması kararı alınmıştır. Ayrıca Konstantin'in resimlerinin caddelerde teşhiri ve satışı da yasaklanmıştır⁴³.

Türk basınında, tarafların seçimi kazanmaları durumunda ne gibi sonuçlar meydana geleceği üzerine değerlendirmeler de yer almaktadır. Vakit gazetesinde yer alan '*Yunanistan'da Vaziyet*' başlıklı köşe yazısında, Venizelos'un seçimi kazanmasının muhtemel sonuçları üzerinde durulmuştur. Öncelikle bu seçimin Yunanistan'ın kaderine etki edecek bir öneme sahip olduğu belirtilmiştir. Paulos'un krallık konusunda babasını işaret etmesi seçimi bu kadar önemli hale getirmiştir. Paulos'un bu açıklaması, Venizelos taraftarları arasında genç prensin tahta geçtiği takdirde babasının oyuncağı olacağını düşündürmüştür. Venizelos'un seçimi kazanması halinde seçim sonrası Yunanistan'da cumhuriyet ilan edileceği de ön görülmüştür. Bu durumda Yunanistan'daki iç çatışmaların daha da artacağı beklenilmektedir⁴⁴.

İkdam gazetesinde ise '*Konstantin Gelirse...*' başlıklı haber ile muhaliflerin seçimi kazanmaları durumunda meydana gelecek gelişmeler

41 *İkdam*, 7 Teşrin-i Sani 1920, s. 1.

42 *İleri*, 8 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

43 *Vakit*, 8 Teşrin-i Sani 1920, s. 1.

44 *Vakit*, 10 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

üzerine fikir yürütülmüştür. Haberde İngiliz ve Fransız basınında konu üzerine yapılan değerlendirmelere yer verilmiştir. İngiliz basını Konstantin'in geri dönemeyeceğini beyan ederken, Fransız basını Konstantin'in dönmesinin Yunanistan ile İtilaf Devletleri arasında ihtilaf meydana getireceği görüşünü ileri sürmüştür⁴⁵. Kısaca Türk basınına göre seçim sonucu ne çıkarsa çıksın Yunanistan'ı zor günler beklemekte idi.

Seçim sürecinde de olaylar bir türlü sona ermemiştir. Selanik İhtilali sonrası görevlerinden alınmış olan ve çeşitli illerden gelen zabitan Atina'da toplanmıştır. Bu durum karşısında zabitanın hemen geri dönmeleri istenmiş ve bir daha böyle bir olaya mahal vermemek için Harbiye Nezareti'nin izni olmadan seyahat etmeleri de yasaklanmıştır. Bu olaylar yaşanırken liderler seçim gezilerine devam etmiştir. Venizelos bu tepkilere rağmen Selanik'te yaptığı seçim konuşmasında da yine Selanik İhtilalini savunan ve Konstantin'i eleştiren bir konuşma yapmıştır. Muhafiflerin lideri Gunaris ise önce Patras'a ardından Pire'ye seçim konuşmaları yapmak üzere hareket etmiştir⁴⁶.

Bunların yanı sıra Rum basınından alınan haberlerde Anadolu'da Yunan işgali altındaki topraklarda, Venizelos taraftarlarının seçim çalışmalarının sürdüğü anlaşılmaktadır. Neologos gazetesinden alınan habere göre Anadolu'da 150 civarı seçim dairesi kurulacaktır. İzmir ve çevresinde 14 seçim dairesi açılması planlanmıştır. İzmir'deki sinemalarda ise '*Venizelos'a rey veriniz*' propagandası yapılmıştır. Konstantin'in yakın çevresi ise basına seçimi kazanacakları doğrultusunda açıklamalarda bulunmuşlardır. Konstantin'in eski Hariciye Nazırı, seçimi % 80 kralın kazanacağına dair basına beyanatta bulunmuştur. Konstantin'in hususi kâtibi de seçimle ilgili yeni Yunan arazisi tanımlamasıyla Anadolu'daki işgal bölgelerinde Venizelos'a oy verileceğini ancak adalardan alacakları oylarla bunu dengeleyeceklerini belirtmiştir. Bundan emin oldukları için sözde yeni Yunan arazisinde aday göstermediklerini açıklamıştır. Muhabirin '*neden*' sorusuna ise orda bulunan başka biri '*yabancı memleketlerin Yunan kralı adına rey vermesini Kanun-i Esasiye uygun bulmuyoruz*' cevabını vermiştir⁴⁷. Bu cevap Konstantin'in Anadolu'daki savaşla ilgili yaklaşımını göstermekle birlikte Anadolu'daki Rum ahalinin Venizelos'a oy vereceği gerçeğini göz önünde bulundurunca seçim propagandası olarak değerlendirilebilir. Nitekim Konstantin ülkesine döndükten sonra Anadolu'daki savaş devam etmiştir.

Bu arada tarafların Anadolu'daki Yunan askerlerinin oyunu almak için de basın yoluyla mücadele ettiği anlaşılmaktadır. Yunan Karargâh-ı Umumiyesi'nin Atina gazetelerine verdiği tebliğde, gelen tepkiler üzerine bazı muhalif gazetelerin cepheye gönderilmesinin neden yasaklandığı izah edilmiştir. Buna göre, belirtilen gazetelerin ordunun maneviyatını bozacak şekilde yayın yapması gerekçe olarak gösterilirken özellikle iki gazetenin

45 *İkdam*, 11 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

46 *İleri*, 12 Teşrin-i Sani 1920, s. 1.

47 *Vakit*, 13 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

başkumandan dâhil yüksek rütbeli askerlere hakaret ettikleri belirtilmiştir. Tebliğde, Türklerle muhaliflerin iş birliği içerisinde olduğu iddiası dikkat çekmektedir. Bu iddiaya göre, Türkler tarafından cepheye Atina'daki muhalif matbuat üslubunda yazılmış birtakım beyannameler atılmakta idi. Hatta atılan bir beyanname *'Türklerin dostu olan Kral Konstantin Rusya vasıtasıyla Mustafa Kemal ile muhaberat ve münasebata girişmiştir. Şark cephesinde Ermenistan'ı mahv ve perişan ettik. Venizelos İngiltere'nin menfaati için Yunanlılığı ezmiştir. Zorba Venizolistlere ilan-ı isyan edecek ve bize iltihak eyleyecek olanlar arkadaş ve dost sıfatıyla kabul edileceklerdir'* cümleleriyle Mustafa Kemal'in Yunan askerlerini etkilemeye çalıştığı ileri sürülmüştür.

İleri gazetesinin haberinden cephedeki askerler üzerinde muhalif basın tarafından yapılan yayınların önemli bir etki yarattığı anlaşılmaktadır. Atina'dan alınan bu haberde Başkumandan Paraskevopoulos'un, Venizelos'a çektiği bir telgrafla bu konuda duyduğu rahatsızlığı dile getirdiğini yazmaktadır. Başkumandan telgrafında, milli ayaklanmaya katılmış olan askerlerin muhalifler tarafından *'alçak'* olarak nitelendirildiklerinin doğru olup olmadığını sormuştur. Muhalifler telgrafta *'mürteci'* yani gerici olarak tanımlanmıştır. Bunlar tarafından söylenen ve yazılanların orduyu etkilediği ve kendisinin buna engel olamadığı bilgisi verilmiştir⁴⁸.

Seçimden kısa bir süre önce Venizelos Atina'da büyük bir miting düzenlemiştir. İleri ve Peyam-ı Sabah gazetelerinin haberinden anlaşıldığı kadarıyla mitinge yoğun bir katılım gerçekleşmiştir. Venizelos Atina basınına verdiği beyanatta mitinge yoğun bir katılım olmasını *'ancak körler Pazar günkü intihabın neticesinden şüpheleneceklerdir'* şeklinde yorumlamıştır⁴⁹. Muhtemelen bu yorumun esas sebebi olarak başta Atina olmak üzere eski Yunanistan olarak tanımlanan yerlerde muhaliflerin dolayısıyla Konstantin taraftarlarının etkili olması gelmektedir. Seçim öncesi Atina'da büyük bir miting yaparak seçmenleri etkilemeye çalıştığı da söylenebilir.

Miting esnasında Venizelos'un yaptığı iddialı konuşma ile ilgili olarak İleri gazetesi *'Yunanistan İçin İstikbal Ufukları Parlak mıdır? Değil midir? Venizelos'a Göre...'* başlığını kullanırken Peyam-ı Sabah *'Venizelos'un Yeni Bir Nutku'* başlığını tercih etmiştir. Milli Mücadele yanlısı olan İleri gazetesi bu iddiaların Venizelos'un bakış açısı olduğuna dikkat çekerken Milli Mücadele aleyhinde olan Peyam-ı Sabah ise yorum yapmadan haberi vermeyi tercih etmiştir. Mitingde yaptığı konuşmasında Venizelos yine yürüttüğü politikaları savunarak Yunanistan'a yaptığı katkıları dile getirmiştir. Türkler ve Bulgarları düşman olarak tanımlamıştır. Konuşmasında *'Bulgaristan Akdeniz'den uzaklaştırılmış ve Türkiye bir Avrupa hükümeti (devleti) olmaktan çıkmıştır'* ifadeleri ile onlara karşı üstünlük kurulduğu vurgusu yapmıştır. Devamında *'Ordumuz Avrupa medeniyetinin vekili sıfatıyla Sevri muahedesini Türklere tatbik ettiriyor. Millet*

48 İleri, 13 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

49 İleri, 14 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

nadir olarak bu kadar mesut günler görmüştür. Önünde istikbalin en parlak ufukları açılıyor. Yunanistan şarkta kuvvetli bir devlet olmuştur” cümleleri ile parlak bir tablo çizmiştir⁵⁰.

2. Seçim Sonuçları ve Türk Basını

Venizelos, 14 Kasım 1920’de yapılan seçimleri, genel beklentinin aksine büyük bir farkla kaybetmiştir. Seçimleri kaybetmesi bütün çevrelerde büyük bir şaşkınlık uyandırmıştır. Richard Clogg’a göre bu yenilgi ülkedeki savaş bıkkınlığı, İngiltere ve Fransa’nın iç işlerine fazlaca karışması ve 1917-1920 yılları arasında Venizelos’un bazı yandaşlarının başına buyruk hıncı ve öfkeli tutumlarından kaynaklanmıştır⁵¹. Hatipoğlu ise seçim sonucunu Venizelos’un Megali İdea hayaliyle 1919-1920 yıllarında dış politikaya ağırlık vererek iç politikayı geri plana atmasına⁵² muhaliflerin ise aksine seçim sürecinde iç politikaya ağırlık vermesine bağlamaktadır⁵³.

Venizelos-Konstantin mücadelesinde Venizelos, kendi yönetiminde elde edilen ‘Yeni Yunanistan’ olarak isimlendirilen yeni topraklardan destek bulmakta idi. Konstantin ise askeri yönü ile kahraman olarak görüldüğü ‘Eski Yunanistan’da geniş taraftar kitlesine sahipti⁵⁴. Venizelos doğal olarak asıl oyları sözde ‘Yeni Yunanistan’dan beklemekte idi. Ancak göz ardı edilen husus yeni topraklarda yaşayan nüfusun farklı milletlere mensup olmaları idi. Venizelos karşıtları kadar seçimin kaybedilmesinde bunların oyları da önemli bir etken olmuştur⁵⁵.

Seçim sonrası Türk basınında iki gün boyunca Venizelos’un seçimi büyük bir farkla kazandığına dair haberler çıkmıştır. Bu hata İstanbul’daki Rum basınından ve Atina’dan hükümet kanalı ile alınan yanlış haberlerden kaynaklanmaktadır. Zira Nilüfer Erdem, seçimin ertesi günü 15 Kasım tarihinde ahalinin Gunaris’in evine akın ettiğinden söz etmektedir⁵⁶. Ancak bu sonucun Türk basınına yansması iki gün gecikmeli olmuştur.

15 Kasım tarihli İkdâm gazetesi ‘Venizelos’un Pek Mühim Bir Ekseriyet ile Muzaffer Çıkacağı Söyleniyor’ başlığı ile verdiği haberde Gunaris başta olmak üzere muhaliflerin İtalya’ya gitmek için izin tezkeresi istediklerine dair iddialara yer verilmiştir⁵⁷. Aynı tarihli İleri gazetesi muhaliflerin yurt dışına kaçmaya

50 İleri, 14 Teşrin-i Sani 1920, s.1.; Peyam-ı Sabah, 14 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

51 Cloogg, a.g.e., s. 101.

52 Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1997, s.32-33.

53 Hatipoğlu, *Yunanistan’daki Gelişmelerin Işığında...*, s. 110.

54 Andrew Dalby, *Eleftherios Venizelos 1919-1923 Barış Görüşmeleri ve Sonrası*, (Çev: Dincer Demirkent), Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2014, s.58.

55 Damla Demiröz, *Savaşın Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İletişim yayınları, İstanbul 2007, s.26.

56 Erdem, *Mizah Penceresinden...*, s. 78.

57 İkdâm, 15 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

çalışıklarına dair haberin Venizelos yanlısı Rum basınına ait olduğunu yazarak bu bilgiye şüphe ile yaklaşmıştır. Bunun yanı sıra Rum basınının Venizelos'un 369 mebusun 300'ünü kazanacağına ve yabancı muhabirlerin de gazetelerine çektikleri telgraflarda Venizelos'un galibiyetine kesin gözüyle baktıklarına temas edilmiştir. Rum basınından Yunan hükümeti ve ahali arasında seçim zaferi konusunda genel bir görüşün hâkim olduğuna dair alınan haberler bu söylentinin nerden çıktığına dair fikir vermektedir⁵⁸. Vakit gazetesi seçim sonuçlarının yanı sıra İstanbul'daki Rumların seçim faaliyetlerine de değinmiştir. Gazete İstanbul'da Anadolu Kavağı'nda seçim sandığı bulunmasına rağmen Rumların bir kısmının oy vermek için Atina'ya gittiklerini yazmaktadır⁵⁹. İleri gazetesi ise Hronos gazetesinden aldığı haberde Atina'ya oy vermek için giden Rumların şehirde Venizelos lehinde tezahüratlarda bulduklarını yazmaktadır⁶⁰.

16 Kasım tarihli gazete haberleri yine Venizelos'un zaferinden bahsetmektedir. İleri gazetesi '*Venizelos Yine Ekseriyeti Kazanmış*' başlıklı haberinde Yunan Fevkalade Komiseri'nin seçim sonucuna dair aldığı telgrafa yer vermiştir. Venizelos'un bu sonuçlar karşısında '*muhaliflere her türlü kolaylıklar ve müsaadeleri gösterelim bu da mahkûmlara son bir lütuftur*' şeklinde açıklama yaptığı yönünde haber yayınlanmıştır. Seçim esnasında da muhaliflerin asayışı bozma ihtimali üzerine olağanüstü askeri tedbirler alınmıştır. Haberlerde muhaliflerin genellikle olaylar çıkarmaya çalışan bir topluluk olarak gösterilmesi dikkat çekicidir. Seçimi kaybedeceklerinden emin oldukları için muhaliflerin farklı yollara müracaat edeceği düşünülmektedir. Muhalif liderlerin kaçmaya çalışıklarına dair haber yine yayınlanmıştır. Muhalif basının Venizelos fırkasını sert bir üslupla eleştirmeye devam ettiği ve Venizelos'u '*hain*' şeklinde tanımladıkları belirtilmiştir⁶¹.

İkdam gazetesinin '*Yunan İntihabında Venizelos Kazandı*' başlığı ile verdiği haberde, Atina'dan resmi bir malumat alınmadığına ancak alınan çeşitli haberlerin hepsinde bu sonuçtan bahsedildiğine temas edilmiştir. Bu haberlere karşın gazete kesin neticenin oyların sayımı bittikten sonra 1-2 gün içerisinde öğrenileceğini yazmaktadır. Ayrıca Yunan Yüksek Komiseri Rodof'un basına verdiği beyanata da yer verilmiştir. Rodof bu beyanatta; '*Hiç kimse Venizelos siyasetinin muvaffakiyetini inkâr edemez. Bu pek ziyade göze çarptığı için muhaliflerin saldırıları nefretten başka bir şey tevlit edemeyecektir. Venizelos'un eseri henüz ikmal edilememiştir. Hâlbuki muhalifler bunun neticesi ne olursa olsun akim bırakmak istiyorlar. Hâlbuki Yunan milleti siyaseten derece-i ikmale vasıl olmuştur. Binaenaleyh Venizelos ekseriyeti temin edecektir. Venizelos'un Avrupa'da ve Amerika'da nail olduğu itimat meçhul değildir. Binaenaleyh başkanımıza karşı sadakat-ı fevkaladem olmakla beraber Venizelos taraftarlığının bir şahus meselesi olmadığını belki Venizelos'un siyaseti*

58 İleri, 15 Teşrin-i Sani 1920, s. 1.

59 Vakit, 15 Teşrin-i Sani 1920, s. 1.

60 İleri, 16 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

61 İleri, 16 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

dâhiliye ve hariciyesine fedakârane bağlılık demek olduğunu anlatan bir makale yazmağa mecbur oldum' cümleleri ile Venizelos'u ve siyasetini desteklemiştir. Devamında Konstantin'in halkın nazarında bir yerinin olmadığını ve seçim neticesinde elde edilecek zafer ile Paulos'un tahtı kabul edeceği görüşünü dile getirmiştir. Seçim öncesi meydana gelen iç karışıklıkların ise telkin üzerine yapıldığı ve sadece kadınları üzecek tarzda olduklarını ifade ederek küçümsemiş ve önemsiz atfetmiştir. Bu iddialı açıklamaların sonunda ise her ihtimal göz önüne alınarak '*Her ne olursa olsun Yunanistan İtilaf Devletleriyle münasebetini muhafazada devam edecektir. Hususiyile Fransa ve İngiltere Yunanistan'da mümtaz bir mevki işgal ediyorlar'* demek suretiyle İtilaf Devletleri'ne her koşulda bağlılık bildirilmiştir⁶².

Türk basını 16 Kasım tarihli nüshalarında hala Venizelos'un kazandığına dair haberler verirken İngiliz basınının önemli gazetelerinden olan The Times aynı tarihte Yunanistan seçim sonuçlarının beklenilenin tam tersi olduğuna dair bir haber yayınlamıştır. Londra'daki Yunan elçiliğine gelen son bilgilere göre hazırlanan haberde, Venizelos'un adaylarının seçimlerde başarısız olduğundan bahsedilmektedir. Bu durum karşısında Venizelos'un seçimi kaybederse siyasi hayattan çekileceğine dair sözü hatırlatılmıştır⁶³.

Yunanistan seçimlerinin gerçek sonucu Türk basını tarafından ancak 17 Kasım tarihinde ilan edebilmiştir. Gazeteler bu tarihten itibaren Venizelos'un yenilgisinden söz etmeye başlamıştır. Yunanistan'daki vaziyetle ilgili Rum ve Yunan basınından alınan haberlere yer verilmiştir. İstanbul'daki Türk basını özellikle alınan bu sonucun Venizelos taraftarı olan İstanbul Rumları üzerinde nasıl bir etki yarattığına odaklanmıştır.

İkdam gazetesi '*Venizelos İntihabatı Kaybetti ve Mevki-i İktidardan Çekildi'* başlığı ile ilk sayfanın büyük bir kısmını bu habere ayırmıştır. Averof zirhlisinin yaydığı haberlerin doğru olmadığı ve Venizelos'un Yunanistan'ın genelinde seçimi kaybederek ağır bir yenilgi aldığı belirtilmiştir. Rum basınından alınan haberlerde Eski Yunanistan'da Venizelos'un sadece 13 mebus çıkardığı belirtilmiştir. Henüz cephe sonuçları gelmemiştir. Bu beklenmeyen sonuç karşısında iç karışıklık çıkmasını önlemek amacıyla seçim sürecinde kaldırılan örfi idare tekrar ilan edilmiştir. Venizelos karışıklıklara mahal vermemek için asker ve polis üst düzey yetkililerle görüşerek gerekli emirleri vermiştir. Yeni vaziyet karşısında Yunan Fevkalade Komiserliği de yeni bir tebliğ yayınlamıştır. Hükümet mevcut durumu dikkate alarak bu tebliğin basın yoluyla duyurulmasını istemiştir. Tebliğde seçim sonucunun tam olarak kesinleşmemiş olmakla birlikte hükümetin tahminlerinde yanıldığına dair itirafı da yer almaktadır. Sandıkta alınan yenilgi sonrası milli iradeye saygılı olarak iktidarı terk edeceklerini bunun için bütün oyların tasnifinin beklendiği duyurulmuştur. Proodos gazetesi Venizelos ile birlikte bazı sefirlerin de istifa edecekleri bilgisini vermektedir. Sonuçların belli olmasa başlaması ile birlikte

62 *İkdam*, 16 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

63 *The Times*, 16 November 1920, s.12.

Yunan Fevkalade Komiserliği'nde büyük bir üzüntü yaşandığı belirtilmiştir. Patris gazetesi ise Venizelos taraftarları arasında korku meydana geldiğini yazmaktadır. İstanbul'daki Yunan mümessili de aynı gazete vasıtası ile İstanbul Rumlarına itidalli olmalarını tavsiye etmiştir⁶⁴. Bu haberler seçim sonrası taraflar arasında gerilimin sona ermediğinin bu defa da kaybeden Venizelos taraftarları arasında korku ve hırçınlık baş gösterdiğinin kanıtı sayılabilir.

İkdam gazetesi Rumca gazetelerin Venizelos'un seçimi kaybetmesi üzerine yaptıkları değerlendirmelere de yer vermiştir. Rum basını Yunanistan'ın içinden çıkılması zor büyük bir buhrana girdiğini ve iç karışıklıklar çıkacağını iddia etmiştir. Venizelos'un seçimi kaybetmesi *'bu kadar sıkıntılar zahmetler ile vücuda getirilen binalar sarsılacak'* şeklinde yorumlanmıştır. Ancak buna karşın umutlarını kaybetmediklerine vurgu yapılarak Yunanistan'ın daha ileri gitmesi için kuvvetli etkenlere ihtiyacı olduğuna ve Yunanistan dışındaki Yunan ahalisinin her türlü fedakârlığa ve desteğe hazır bulunduğu ifade edilmiştir. Rum basınından alınan haberlerden, hiç tahmin etmedikleri bu sonucu kabul etmek istemedikleri, umutlarını Anadolu cephelerindeki oylara bağladıkları anlaşılmaktadır. İstanbul ve İzmit'teki Yunan askerlerinin yüzde 95-97 oranında Venizelos'a oy verdikleri belirtilerek cephelerdeki ve sözde yeni Yunanistan'daki oyların eklenmesi ile birlikte seçim sonuçlarının Venizelos lehine değişeceği hayal edilmiştir. Rum basını öyle büyük bir hayal kırıklığı yaşamış olmalı ki Venizelos'un iktidardan çekileceğine dair beyanatu dahi onları inandırmaya yetmemiştir. Venizelos'un sadece 13 mebus çıkarabildiği sözde eski Yunanistan *'melun'* olarak nitelendirilmiştir. Rum basınında yer alan şu ifadeler 1917'de yaşanan Selanik İhtilalini hatırlatmaktadır: *'Mamañih mücadele bitmemiştir. Her şey kaybolmamıştır. Yunanistan'ı kahraman ve hissiyatperver ordusu kurtardı ve kurtaracaktır. Her zamandan ziyade 'Yaşasın Yeni Yunanistan, Yaşasın Venizelos! ...'*

Rum basınının seçim sonrası değerlendirmeleri karşısında İkdam gazetesinin tespitleri de oldukça çarpıcıdır. Gazete mevcut durumu şu cümlelerle özetlemiştir: *'Bunlar karşı yakada yayınlanan ve daima heyecanlara kapılan Rumca refiklerimizin mütalaalarıdır. Umutsuzluk zamanında hayal çok kurulmamalıdır. En doğru haber Yunan Fevkalade Komiserinin yukarıda derc ettiğimiz tebliğidir ki hakiki vaziyeti lisan-ı münasiple pek güzel ifade etmektedir: Venizelos intihabatta kaybetmiştir!!!'*⁶⁵.

Bu beklenmeyen seçim sonucu üzerine İkdam gazetesinde bir köşe yazısı da yer almaktadır. Köşe yazısında seçim sonuçlarına dair tahminlerin tutmaması iki etkene bağlanmaktadır. Bunlardan ilki Yunanistan dışında bulunanların seçim sürecine dair bilgileri ağırlıklı olarak Venizelos taraftarlarından ve şaibeli vasıtalarından almasıdır. İkincisi ise iktidarın gücünü göz önüne alarak seçmenlere etki edecek her türlü resmi vasıtaları elinde bulunduran Venizelos'un bu şartlar altında kaybedeceğine ihtimal verilmemesidir. Bu sonucun Yunan kamuoyunda

64 İkdam, 17 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

65 İkdam, 17 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

Venizelos'un yürüttüğü siyasete itimat edilmediği anlamına geldiği ve seçim sonucunun asıl dikkat çeken noktasının burada olduğuna vurgu yapılmıştır⁶⁶.

17 Kasım tarihli İleri gazetesi de seçim sonucunun İstanbul Rumları üzerinde nasıl bir etki yarattığına temas etmiştir. Seçim sonucunun İstanbul'da 'bomba gibi' patladığı ve Rum ahali üzerinde derin bir üzüntü meydana getirdiği hatta Rum patriğinin ağladığı iddia edilmiştir. Haberde bu sonucun ne anlama geldiğine dair Yunan ricalinden yetkili bir kişi ile yapılan görüşmeye ve onun tespitlerine yer verilmiştir. Bu kişiye göre seçim sonucu Yunan milletinin harpten bıktığını göstermektedir. Seçim sonucunda şark siyasetini Yunanistan'a dayandıran Avrupa'nın siyasetinde de etkilerinin görüleceği tahmin edilmektedir. Venizelos'un yürüttüğü dış politika sonucu topraklarının fazlaca genişlemesi bazı çevreleri düşündürse de en çok iç siyasette gösterdiği şiddete karşı itiraz edildiği belirtilmiştir⁶⁷.

Yunanistan'da yaşanan bu önemli siyasi gelişme Osmanlı hükümeti tarafından da yakından takip edilmiştir. 17 Kasım'da Osmanlı kabine toplantısında Hariciye Nazırı Sefa Bey, Yunanistan'daki seçim ve galibi olan muhaliflerle ilgili bilgi vermiştir. Seçimde Türk ve Müslüman unsurların muhalefete oy verdiği belirtilmiştir. Sefa Bey'in iktidar değişikliğinin Yunanistan'ın dış politikasında Türkiye lehine bir değişiklik meydana getireceğine dair beklentisine Sadrazam Tevfik Paşa katılmamıştır. Tecrübeli bir devlet adamı olan Tevfik Paşa, Yunanistan'daki gelişmeleri yakından takip etmek ve yeni hükümetle ilişki kurması için Atina'ya bir kişi gönderilmesini teklif etmiştir. Gizli olan toplantıda oybirliği ile kabul edilen bu tekliften kısa süre içerisinde İngiltere'nin bilgisi olmuştur⁶⁸.

Osmanlı hükümeti gibi Türk basını da Yunanistan'daki hükümet değişikliği sonrası Yunan dış politikasına odaklanmış durumdadır. Vakit gazetesinde 'Venizelos Mağlup' başlıklı köşe yazısında seçim sonucuna dair bir değerlendirme yapılmıştır. Seçimin Venizelos aleyhine sonuçlanmasının 'tarihin en mühim vakası' olarak kaydedileceği belirtilmiştir. Bu olayı önemli kılan şey ise düşünülenin tamamen aksine bir sonucun çıkmış olmasıdır. Venizelos, galibiyetinden yüzde yüz emin olan, rakibinin fazla taş çıkarmasına izin vererek oyuna başlayan ve nihayetinde mağlup olan bir oyuncuya benzetilmiştir. Seçim sürecinde örfi idarenin kaldırılması, matbuata serbestlik tanınması ve Yunanistan'a girmesi yasak olan muhaliflere izin verilmesi Venizelos'un zaferinin gururunu artırmak için yaptığı hamleler olarak görülmüştür. Venizelos'un takip ettiği dış politika 'şahsi, maceraperest ve emperyalist' olarak tanımlanmıştır. Bu iktidar değişiminin Yunanistan'ın iç politikasından ziyade dış politikası üzerinde ne gibi etkiler bırakacağına Türkiye açısından önem arz ettiğine vurgu yapılmıştır⁶⁹.

66 İkdam, 17 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

67 İleri, 17 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

68 Salahi R. Sonyel, İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1923), Remzi Kitapevi, 1. Basım, İstanbul 2011, s.246.

69 Vakit, 17 Teşrin-i San-i 1920, s.1.

Vakit gazetesi ilk sayfada ‘Venizelos İntihabı Kaybetti’ başlığı altında yenilginin detaylarına da yer vermiştir. Venizelos’un büyük bir hezimete uğradığı kabinede sadece Müdaafa-i Milliye bakanının mebus seçilebildiği belirtilmiştir. Gazete, seçim sürecinde Atina muhabirinden aldığı mektuplar çerçevesinde Venizelos’un kazanamayacağını tahmin ettiklerini yazmaktadır. Ancak bu kadar büyük bir yenilgi alacağı beklenmemiştir. Haberde muhaliflerin ekseriyet kazanmasında etken olan unsurlar ele alınmıştır. Buna göre, seçime krallık meselesinin dâhil edilmesinin önemli bir katkısı olmuştur. Zira Yunanistan’da Konstantin taraftarlarının sayısının fazla olduğu düşünülmektedir. Seçim sürecinde tarafsız kişilerin de Venizelos’un maceraperest siyaseti ve krallık meselesinde takip ettiği politikadan dolayı muhalif fırkayı tercih ettikleri belirtilmiştir. Seçim sonucunun tam olarak belli olmadığı ancak kesin olan tek şeyin Venizelos’un *müthiş bir hezimete uğradığı* gerçeği olarak gösterilmiştir⁷⁰.

17 Kasım tarihli Peyam-ı Sabah gazetesi de ‘Venizelos İntihabatta Mağlup Oldu ve İstifasını Verdi’ başlığı ile ilk sayfasının yarısını bu habere ayırmıştır. Peyam-ı Sabah’da Venizelos’un neden seçimi kaybettiği üzerine değerlendirmelerde bulunmuş ve diğer gazeteler gibi iki konu üzerine yoğunlaşmıştır. İlki iç politikada yaptığı hatalar, baskı ve örfi idare, ikincisi ise seçime krallık meselesini dâhil etmesi olmuştur. Venizelos’un düşüşünün siyasi açıdan büyük bir öneme sahip olduğunun da altı çizilmiştir⁷¹.

Alemdar gazetesi ise ‘Gayr-ı Muntazır Hadisat’ başlıklı köşe yazısında Venizelos’un seçimi kaybettiğine dair haberlerin doğru olması halinde bunun siyaset âleminde ‘*müthiş bir değişim*’ meydana getireceğini iddia etmiştir. Türkiye ile Yunanistan’ın ilişkilerini Venizelos’un belirlediği ileri sürülerek asıl bundan sonra takip edilecek politikanın önemli olduğuna vurgu yapılmıştır. Yunanistan ile İtilaf Devletleri’nin ilişkilerinin geleceğinin ne olacağı ve muhaliflerin seçim vaatlerini tutup tutmayacağına dair soruların mevcut olduğu belirtilmiştir. Seçim sonucu, Venizelos’un Aleksander’in ölümü karşısındaki büyük üzüntüsünü haklı çıkarmıştır. Yazının sonunda konu, Venizelos’un seçimleri büyük bir serbestlik içerisinde gerçekleştirdiğinden ve zamanında kendilerine İttihat ve Terakki tarafından böyle bir serbestlik tanınmadığına bağlanmıştır...⁷². Milli Mücadele’ye muhalif basının ortak yönlerinden biri İttihat ve Terakki karşıtlığıdır⁷³. Alemdar gazetesinde yer alan bu yazı da bunun bir örneğini teşkil etmektedir.

Yunan işgali altında bulunan İzmir’de ise yayınlanan Türk gazetelerinin 1920 yılına ait koleksiyonlarında ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Ahenk gazetesinin 1920 yılına ait bazı sayıları mevcut ise de seçim dönemine ait bir

70 Vakit, 17 Teşrin-i San-i 1920, s.1.

71 Peyam-ı Sabah, 17 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

72 Alemdar, 17 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

73 Mustafa Özbey, Hülya Baykal, Tan Baykal, *Basın Yönetiminde Sansür Mütareke Dönemi Basını*, Minel Yayın, Ankara, 2016, s.68.

nüshasına rastlanmamıştır⁷⁴. Engin Berber, İzmir'deki Türk basının Yunan seçiminin sonuçlarını yorumlamadan sadece hükümet değişikliğini detaylı bir şekilde vermek suretiyle sayfalarına taşıdıklarını yazmaktadır. Yunanistan'ın Müttefik Sansür Kurulu'ndaki temsilcisi Rodas, Türk basınının temsilcilerine seçim sonuçlarının Yunanistan'ın dış politikasında bir değişiklik meydana getirmeyeceğini dolayısıyla Anadolu'daki savaşın sürdürüleceği mesajını vermiştir. Buna karşın Venizelos'un iktidarı kaybetmesi İzmir'de Türk ahali arasında önemli bir yankı uyandırmıştır. Rodas'ın seçim sonuçlarının İzmir'de Türk ahali üzerinde yarattığı etki ile ilgili verdiği bilgilerden bu açıkça anlaşılmaktadır: *'Yunan mücadelesini daha genel bir şekilde hurpalamak için hükümet değişikliğinden mümkün olduğu kadar istifade etmek istiyorlardı... Memnuniyetlerini saklamıyorlar, sinelerine basan Yunan kâbusundan kurtulduklarını zannediyorlardı. Hepsi galip tavrını takınmış ve Yunanistan artık mevcut değildir demişlerdi. Bu düşünce genel yerlerde, kahvehanelerde tartışılmaktaydı⁷⁵.*

Fransız basınının önemli yayın organlarından Le Temps gazetesi *'Venizelos'un Yıkılışı'* başlığı ile 17 Kasım tarihinde gazeteye gönderilmiş olan bir haberi yayınlamıştır. Haberde seçim sonucu üzerine çarpıcı iddiaların yer aldığı görülmektedir. Seçim öncesinde Venizelos'un kazanacağına kesin gözü ile bakılmasını ve mitinglerdeki kalabalıkları muhalefetin yanıltması olarak değerlendirmiştir. Kalabalık mitinglere aldanan Venizelos *'ya Konstantin ya ben'* noktasına getirilerek kaybetmeye mahkûm edilmiştir. Bu yanılsama neticesinde Liberallerin yeterli seçim çalışması yapmadığı hatta seçim günü muhaliflerin sandıkları terk ettiklerine dair şayialar çıkarılarak Venizelos seçmeninin sandığa gitme oranını düşürdükleri iddia edilmiştir. Haberde seçim günü yaşananlarla ilgili yetkili bir kişinin; *'Bugün aynı şekilde, oylama odasına bir çapa ile ya da Venizelos'un ceketi ilikli portresiyle geldiğini gördüğümüz kişilerin çoğu muhalefet için oy kullandı. O, Venizelistler tarafından olası şiddetten kaçınmak için bir parolaydı'* şeklindeki çarpıcı ifadelerine de yer verilmiştir. Ayrıca haberde Yunan halkı *'genç ve cahil'* olarak nitelendirilmesi Fransızların çıkan sonuç karşısında ne kadar tepkili olduğunu göstermektedir⁷⁶. Fransız basınında yer alan bu tür ifadeler ileride de bahsedileceği gibi Türk basını tarafından eleştirilecektir.

Vakit gazetesi 18 Kasım tarihinde *'Mağlubiyetin Manası'* başlıklı köşe yazısında Venizelos'un seçimi kaybetmesinin nedenleri üzerinde durulmuştur. Yazıda Venizelos *'Cumhuriyet reisi sandalyesine diktatör olarak oturmak'* isteyen bir kişi olarak tanımlanmıştır. Halkın da bunu görerek Venizelos'a oy vermediği ileri sürülmüştür. Bununla beraber seçimi kaybetmesindeki en önemli unsur olarak Venizelos'un Megali İdea adına Yunanistan'ı maceralara sürüklemesi gösterilmiştir. Hatta seçim propagandasının temelini Yunanistan'a kattığı

74 Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi, 1989, s.107.

75 Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 381, 392.

76 *Le Temps*, 21 Novembre, 1920, s.1.

topraklar üzerinden yürütmüştür. Bu propaganda karşısında halk verdiği oylar ile Venizelos'a şu yanıtı vermiştir: 'Mösyö Venizelos hakikât oldu dediğiniz hayâlâtın bir gün serap olmayacağı nerden malum? Maceralar henüz bitmedi. Bizim altı yedi sene evvel silahlaltına alınan oğullarımız henüz cephelerden gelmedi ve bu gidişle ne vakit gelecekleri de belli değildir. Zaten sizin şan ve şeref dediğiniz şeylerden biz bir şey anlamıyoruz. Siz bir taraftan yüksek ses ile şan ve şereften bahsettikçe diğer taraftan bize bitmez tükenmez matem haberleri geliyor. Artık biz matem manzaralarıyla kararan şan ve şerefler yerine sulh ve sükûn istiyoruz. Cephe dediğiniz yerlerde son kalan evlatlarımızın aдетini istiyoruz.'

Gazeteye göre, Amerika'yı I. Dünya Savaşı'na dâhil eden Wilson'un iktidarı kaybetmesi ile Venizelos'un yenilgisi aynı manaya gelmektedir⁷⁷.

18 Kasım tarihli gazetelerden Venizelos taraftarlarının seçim sonuçlarının cephelerden gelen oylarla birlikte değişeceğine dair umutlarının tamamen sona erdiği anlaşılmaktadır. Vakıf gazetesi 'Venizelos'un Mağlubiyeti Katidir' başlıklı haberine göre, cepheden gelen seçim sonucunda Venizelos sadece 1.500 kadar küçük bir oy farkı elde edebilmiştir. Sonucun kesinleşmesinin ardından Rumca gazetelerde İstanbul'daki Rumların yaşadıkları üzüntüyü dile getiren makaleler yazılmıştır. Gazete, İstanbul Rumlarının üzüntüsü karşısında Yunanistan'da seçim sonuçları üzerine şenlikler düzenlendiğine dikkat çekmiştir. Buradaki şenliklerden bahsederken 'Yunanistan'ın asıl sahipleri' ifadesi kullanılarak İstanbul Rumlarına atıfta bulunulmuştur. Yunanistan'da şenliklerin yanı sıra Venizelos taraftarlarının gösteri yapmaya çalıştıkları ve bazı olayların yaşandığı bilgisi verilmektedir. Hatta bazı Venizelos taraftarlarının Gunaris'in evine saldırdığı Atina'dan alınan haberler arasında yer almaktadır. Bu olaylar üzerine gerek Gunaris gerek Venizelos ahalie itidal tavsiye etmişlerdir. Muhalif gazeteler ise muhtemelen çıkan olaylar karşısında Venizelos fırkası erkânına karşı herhangi bir tedbir kararı alınmadığına dair itidalli haberler yapmışlardır. Bu haberler içerisinde dış politikanın değişmeyeceğine dair İtilaf Devletleri'ne yönelik mesajlar da yer almaktadır⁷⁸.

İkdam gazetesinde 'Tahminler İhtimaller' başlıklı köşe yazısında seçimin sonuçları üzerine Fransızca ve İngilizce gazetelerde yer alan yorumlar değerlendirilmiştir. Yunanistan'da muhaliflere oy verenlere yönelik ağır eleştiriler içeren bu yorumlara karşı meşrutiyet yönetiminin temel esaslarından bahsedilmiştir. Meşrutiyet idaresinde asıl hâkimiyet hakkının millete ait olduğunun altı çizilerek çıkan sonuca saygılı olunması istenmiştir. 'Hâkim Millet'in' kararının eleştirilmesi ya da ayıplanmasının meşrutiyetin ruhuna aykırı olduğu belirtilerek Avrupa'ya demokrasi vurgusu yapılmıştır. Basında seçim sonucu ile ilgili Venizelos'a 'nankörlük' yapıldığı tarzında suçlamaların yanı sıra Yunanistan için 'felaket' getireceğine dair tahminler eleştirilmiştir. Fransızca bir gazeteden alınan makalede bunlar açıkça görülmektedir. Bu

77 Vakıf, 18 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

78 Vakıf, 18 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

makalede Anadolu'daki savaşa atıfta bulunarak Yunan milleti sözde vaat edilmiş toprakların tam kapısı açılmışken rehberini terk etmekle suçlanmıştır. Ortaya çıkan seçim sonucu ile Venizelos'un değil Yunanistan'ın zarar göreceği ima edilmiştir. Bu sonuç '*intihar-ı milli*', '*ahlaken bir iflas*' ve '*nankörlük*' olarak nitelendirilmiştir. Siyasi açıdan bu sonucun ağır bedelleri olacağına dair açık tehditte de bulunulmuştur. İtilaf Devletleri'nin taahhütlerinin '*Venizelos Yunanistan'ına*' verildiği belirtilerek Venizelos'un bir siyasetçi olarak Avrupa'da önemli bir konumda olduğuna vurgu yapılmıştır. Bunun sebebi olarak da Venizelos'un İtilaf Devletleri ile birlikte savaşması ve onlara sadık kalması gösterilmiştir. Yunan milleti Venizelos'a oy vermeyerek İtilaf Devletleri'ne Yunanistan'a karşı serbest hareket etme hakkı vermiştir. Makalede iktidar koltuğuna oturacak olan muhaliflere de uyarılarda bulunulduğu görülmektedir. Bu uyarılar daha çok seçim programında yer alan '*askerin serian terhis*' maddesinden hareketle Anadolu'da yürütülen savaşa son verilmesi ihtimaline karşılık yapılmıştır. Makalede son olarak Venizelos'un başarısı ile kazanacak olan tek ülkenin Yunanistan olduğunun İngiltere ve Fransa'nın hiçbir kazancının olmayacağına dair gerçeği yansıtmayan ifadelerle yer verilmiştir. İngilizce yayınlanan bir gazeteden alınan yazıda da '*Venizelos Yunanistan'ı*' tanımlaması ile Yunanistan'ın bundan sonra İtilaf Devletleri'nin yardım ve desteğine '*layık*' görülmeceği yorumları dikkat çekmektedir⁷⁹. Gerek Fransızca gerek İngilizce gazetelerinden alınan ifadelerden seçim sonucuna karşı İtilaf Devletleri'nin ne kadar tepkili oldukları ve Yunan milletini cezalandırmak istedikleri açıkça görülmektedir. Yunanistan'ı İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa dâhil eden Venizelos'un kaybetmesi siyasetinin de kaybetmesi anlamına gelmekte idi. İtilaf Devletleri'ni asıl kızdıran da buydu.

Seçim sonrası gerek İtilaf Devletleri'nin basın yoluyla verdiği sert tepkiler gerek içeride Venizelos taraftarlarının endişeleri, iktidara gelen muhalifleri zor günlerin beklediğini göstermekte idi. Venizelos'un yerine geçen Rallis'in ilk beyanati İtilaf Devletleri'nin tepkisini azaltma ve Venizelos taraftarlarının endişelerini gidermeye yönelik olmuştur. Rallis beyanatında, Venizelos'un siyasetinin sürdürüleceğinin ve İtilaf Devletleri ile birlikte yürüyeceklerinin altını çizmiştir. Seçim sonrası ülkede öyle bir kargaşa mevcut olmalı ki muhalifler bunları gidermek için arka arkaya beyannameler yayınlamak zorunda kalmışlardır⁸⁰. Aslında bu endişelerin hepsi daha önce yaşanan Selanik İhtilali'nden kaynaklanmakta idi. Zira muhalifler yayınladıkları bir beyanname ile dış müdahale olmayacağına dair teminat vermişlerdir.

Türk basını kısa süre içerisinde Venizelos'un seçimi kaybetmesinin ilk şaşkınlığını üzerinden atmış bundan sonra yaşanacaklara odaklanmıştır. Zira Yunanistan'daki bu değişim Anadolu'daki savaşa da etki edecek mahiyette idi. 19 Kasım'da İkdam gazetesinde yer alan köşe yazısında Venizelos'un iktidarı

79 İkdam,18 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

80 İkdam,18 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

kaybetmesi, onun takip ettiği siyasetinin de kaybı olarak değerlendirilmiştir. Ülkede takip edilecek yeni siyaseti seçimi kazanan muhalifler belirleyecek idi. Ancak burada tek bir sorun vardı. Seçimi kazanan muhalifler tek bir fırkaya mensup değillerdi. Yazıda bunları bir araya getiren ortak amacın Venizelos'u devirmek ve takip ettiği siyaseti ortadan kaldırmak olduğu belirtilmiştir. Bu amaç gerçekleştirildikten sonra asıl önemli olan şeyin aynı birlikteliğin devam ettirilip ettirilemeyeceği olduğunun altı çizilmiştir. Bu fırkaların ilk etapta orduyu terhis ve hükümdarlık meselesi gibi seçim sırasındaki vaatlerini yerine getireceklerini ancak harici, dâhili, iktisadi ve mali konularda birleşmeleri mümkün görülmemiştir. Dolayısıyla bu fırkaların birbiri ile ters düşmesi hatta uğraşmaya başlaması kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir⁸¹. Kısacası Venizelos sonrası Yunanistan'da ciddi bir karışıklık beklenmektedir. Süreç içerisinde yaşananlar bu değerlendirmenin ne kadar yerinde olduğunu gösterecektir.

Yunanistan'da 1915-1917'de Konstantinciler, 1917-1920 yıllarında Venizelosçular karşıt görüşü tasfiye etme politikası takip etmişlerdi⁸². Basından alınan haberler bu kısır döngünün Kasım 1920 seçimlerinden sonra da devam ettiğini göstermektedir. Seçim sonrası muhalifler bir beyannameyle dağıtılmış meclis ile seçilen naip kralı tanımadıklarını belirtmişlerdir. Yeni durum karşısında zaten naip kral da görevinden istifa etmiştir⁸³. Çıkan haberlerden Venizelos'tan sonra yakın çevresinin de başkomutanları dâhil olmak üzere istifa etmeye başladıkları anlaşılmaktadır⁸⁴. Üst düzey yetkililerde değişiklikler meydana gelmesine karşın yeni başbakan Rallis, Venizelos tarafından azledilen memurların görevlerine iade edileceği buna karşın Venizelos'un tayin ettiği memurların açığa alınmayacağını beyan etmişti⁸⁵. Rallis'in beyanatının arkasından Yunanistan'ın I. Dünya Savaşı'na dâhil olmasına karşı çıkan General Metaksas gibi yurt dışında bulunan siyasi mahkûmların geri çağırıldığı ve ülkede bulunan siyasi suçluların da tahliye edildiği anlaşılmaktadır⁸⁶. İlerleyen günlerde Selanik İhtilali esnasında Venizelos'u krala ve vatana ihanetten aforoz eden⁸⁷Atina Metropoliti Theoklitos tekrar görevine iade edilmiştir. İkdam gazetesinde yer alan habere göre Venizelist gazeteler yayınlarına ara vermeye başlamışlardır. Konstantin'in dönmesi durumunda bu sayısının artacağı tahmin edilmektedir⁸⁸.

Muhalifler seçim sürecinde 'Barış', 'Çocuklarımız evlerine dönsün', 'Küçük ama onurlu Yunanistan' sloganları ile Anadolu'daki savaşa son vereceklerini vaat

81 *İkdam*, 19 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

82 Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında...*, s.114.

83 *İkdam*, 19 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

84 *İleri*, 19 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

85 *İkdam*, 19 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

86 *İkdam*, 20 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

87 Dalby, *a.g.e.*, s.75.

88 *İkdam*, 22 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

etmişlerdi⁸⁹. Seçim sonrası Rallis'in açıklamalarından ve uygulamalarından buna cesaret edemedikleri görülmektedir. Açıkça görülüyordu ki muhalifler seçimde Yunan halkının verdiği mesajı tam olarak anlayamamışlardı⁹⁰. Nilüfer Erdem'e göre aslında Yunanistan'daki bütün kesimler toprakların genişlemesine sıcak bakmışlar sadece solcular savaş uzayınca eleştirmeye başlamışlardı⁹¹. Rallis'in basına verdiği beyanatlarda birbiri ile çelişen ifadeler bunu açıkça göstermektedir. Bir yandan Rum basını vasıtasıyla Anadolu'daki Rumlara seslenerek milli emeller çerçevesinde ilerleyeceğini cepheye takviyede bulunacağını bildirirken bir yandan da seferberliğin sona ermesi için acele edeceklerini açıklamıştır. Bu açıklama karşısında Rallis'in seçim vaatleri ile İtilaf Devletleri'nin yaptırım tehditlerinin arasında kaldığı anlaşılmaktadır. Elbette böyle tutarsız ifadeler Venizelos yanlısı olan Rum basını için eleştiri konusu olmuştur. Rum basını Rallis'in dış politikanın değişmeyeceğine dair beyanatlara itimat etmediği görülmektedir. Özellikle Gunaris ve Çaldaris'in yeni kabineye katılmaları durumunda dış politikanın değişmeyeceği beyanatının yeterli olmadığını altı çizilmiştir. Ayrıca muhaliflerin seçim vaatlerinde ordunun terhis edileceğini beyan edip orduyu nasıl silahaltında tutacaklarını merak etmektedirler. Yeni hükümet üyeleri arasında bir uyum olmadığı için Venizelos'un yakın bir zamanda tekrar iktidara geleceği tahmin edilmiştir⁹².

Basında yer alan haberlerden Venizelos'un bu ağır yenilgi sonrası aşağıdaki cevabında olduğu gibi pişmanlık duymadan sessiz sedasız ülkeyi terk edeceği anlaşılmaktadır. Venizelos'a başarısının sırrı sorulduğunda '*doğru zamanda gelmek ve yönetmenin iki kuralını kabul etmek: Her koşulda halka hakikatin bütünüünü anlatmak ve her an pişmanlık duymadan görevden ayrılmaya hazır olmak*' şeklinde cevap vermişti⁹³. Venizelos öncelikli olarak siyasi hayattan çekilme kararı almıştır. Önce Hanya'ya sonra da Avrupa'ya gideceği yazılmıştır. Venizelos'la birlikte fırkasına mensup üst düzey yetkililer ve aileleri de intikam korkusu ile ülkeden ayrılmaya başlamıştır⁹⁴.

Bazı çevrelerde Venizelos taraftarlarının hükümet darbesi yapacaklarına dair bir beklenti hâsıl olmuştur. Fakat böyle bir teşebbüs söz konusu olmamıştır⁹⁵. Salahi Sonyel, dikta rejimi kurması istenilen Venizelos'un çevresindekilere verdiği sitemli cevabı şu şekilde ifade etmiştir: '*Megali İdea'nın dörtte üçü gerçekleşmiş bulunuyor, ama Yunan halkı daha büyük bir Yunanistan istemiyor; 1897'nin Yunanistan'ını istiyor. Başlarına ne gelirse ona layıktırlar*'⁹⁶.

89 Bilge Umar, *a.g.e.*, s.68.

90 Çağla D. Tağmat, 'Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri', *CTAD*, Yıl 9, Sayı 18, Güz 2013, s.32.

91 Erdem, *Mizah Penceresinden...*, s. 23.

92 *İkdam*, 20 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

93 Dalby, *a.g.e.*, s.67.

94 *İkdam*, 20 Teşrin-i Sani 1920, s. 1.

95 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde...*, s. 245.

96 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (C.II), Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara, 2003, s. 104.

Haberler arasında Venizelos'un bu sefer direniş göstermeyeceğine dair bilgiler de yer almaktadır. Neologos gazetesinden alınan haberde seçimin sonucu belli olduktan sonra İngiltere, Fransa ve İtalya sefirlerinin Venizelos'u ziyaret ettikleri ve bu durum karşısında ne yapmayı düşündüğünü sordukları iddia edilmiştir. Venizelos ise bu suale karşı '*irade-i milliyeye*' boyun eğeceği cevabını vermiştir. Buna benzer bir diğer haberde ise Venizelos'un üst düzey askeri yetkilileri çağırarak hükümetin onları kadro dışı bırakması durumunda hiçbir tepki göstermeden bu karara uymalarını istemiş olduğunu yazmaktadır⁹⁷. Bu kadar büyük bir oy farkıyla kaybedip kendisi dahi mebus seçilememişken Venizelos'un askeri müdahale ile iktidarda kalmaya devam etmesi siyasi hayatının geleceği açısından hoş olmayan sonuçlar doğurabilirdi. Üstelik Yunanistan Anadolu'da savaş halinde iken böyle bir müdahale çok da mantıklı değildi. Zira ülkede bir iç savaş çıkarabilirdi. Bu durumda yapılabilecek tek şey iktidarı terk etmesi idi. Sonuçta mevcut şartlar Selanik İhtilali'nden çok farklıydı.

Venizelos'un seçimi kaybetmesinden yaklaşık olarak 1 ay önce Damat Ferit Paşa sadrazamlıktan istifa etmişti⁹⁸. Milli Mücadele'nin Anadolu'daki sesi olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Venizelos'un seçimi kaybetmesini '*Avrupa İstilacılarının Şark Kaleleri Birer Birer Yıkılıyorlar*' başlığı ile vermiştir. Haberde İstanbul'da Damat Ferit, Kırım'da Varangel'den sonra sıranın Venizelos'a geldiği yazmaktadır. Venizelos, bu yazıda '*Yunan milletinin başına 1912 den beri müthiş bir bela kesilen aslen Girit Hanyalı bir serseridir*' şeklinde tanımlanmıştır. Venizelos'un Girit'in Yunanistan'a bağlanması için yürüttüğü faaliyetler ve siyasi hayata girişinden bahsedilmiştir. Venizelos'un siyasi hayata geçişi kabine kurması Yunanlıların uzun yıllar Girit'e hâkim olmak için uğraştığı sonunda Girit'in '*memluku*' olduğu şeklinde tasvir edilmiştir. Ardından Venizelos'un Balkan Savaşları'na ülkesini dâhil etmesinden bahsedilip bu savaşı Hürriyet ve İtilaf'ın yardımı ile kazandığı ileri sürülmüştür. Venizelos'un I. Dünya Savaşı esnasında İngilizlerin ve Fransızların elinde olduğu belirtildikten sonra Kral Konstantin'i devirmesi sürecinden bahsedilmiştir. Venizelos'un seçimi kaybetmesi Anadolu Türklerinin başarısı olarak takdir edilmiş ve şu değerlendirme yapılmıştır: '*Gayr-i tabii surette büyüyen her hangi kuvvet ister şahlıs ister millet kuvveti mutlaka sönmeğe mahkûmdur! Venizelos söndü. Gayr-i tabii surette büyüyen Yunanistan da sönmek üzere bulunuyor.*'⁹⁹

21 Kasım tarihli gazeteler Venizelos'un ülkeden ayrıldığı haberini vermektedir. Nice'e gitme kararı alan Venizelos İngiliz vapuru ile ülkeden ayrılmadan önce bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamede Venizelos'un bu ağır yenilgiden gerekli dersleri çıkardığını gösteren ifadeler yer almaktadır. Ülkeye ikiye bölen bir kutuplaşmanın ve öteki olarak nitelendirdiği kral taraftarları üzerinde kurduğu baskının ve ordunun uzun zamandır seferberlik

97 *İkdam*, 20 Teşrin-i Sani 1920, s. 1.

98 Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde...*, s.245.

99 *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

halinde bulunmasının neticesi ortadadır. Seçim propagandasında sürekli tekrar ettiği Yunanistan'a yeni topraklar kazandırdığına dair ifadelerinden ise artık eser yoktur. Çatışma yerine daha uzlaşmacı bir dil ve üslupla hazırlanan beyannamede basına yansıdığı kadarıyla Venizelos aldığı yenilgiden dolayı hiçbir üzüntü hissetmeyeceğini temin etmiştir. Ayrıca iki yıldır seferberlik halinde olan Yunan milletini övmüştür. Beyannamesinde en çarpıcı kısım '*fırka menfaatinin devlet menfaatine feda edilmemesi ve rakipleriyle kardeşçe yaşamalarını*' dostlarına tavsiye etmiş olmasıdır¹⁰⁰. Rum basınından Neologos bu beyannamenin mahiyetini '*vatanperverane*' ve '*alicenap*' olarak nitelendirmiştir. Bu beyanname karşısında düşmanlarının bile etkilendiğini ahalinin ise ağlama noktasına gelecek kadar üzüldüğünü yazmaktadır¹⁰¹. Rum basınının Venizelos taraftarı olması hasebiyle konuya duygusal bir şekilde yaklaşmaları gayet tabidir.

Venizelos'un ülkeden ayrılması ile birlikte Konstantin'in ülkeye dönmesi ihtimali üzerine odaklanılmış ve İngiltere ile Fransa'nın bu konuda ortak bir siyaset belirlemek için görüşmekte olduklarına dair Paris'ten alınan haberler basına yansımıştır. Bu konuda iki devletin de Konstantin'in geri dönmesine mani olma konusunda hem fikir olduğu yazmaktadır. Bununla birlikte Yunanistan'ın takip edeceği siyaset hakkında kendisinden teminat talep edileceği gibi çelişkili bir ifade de dikkat çekmektedir¹⁰². Aslında Konstantin'in Yunanistan'a dönüşünü mani olmaları İtilaf Devletleri'nin çıkarlarına uygun düşmemektedir. İngiltere böyle bir durumda Yunanistan'da Alman etkisinin artmasından endişe etmekteydi. Sonuçta Anadolu'da İngiliz çıkarlarına hizmet eden bir Yunan ordusu mevcuttu¹⁰³.

İkdam gazetesi Fransız basınından aldığı bir makalede Venizelos'un iktidarı kaybetmesi üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Makalede Venizelos'un onları üzen bu yenilgisinin nedeni olarak '*dâhili siyasetinin su-i idaresinden bu su-i idarede harici siyasetinin pek yükseklere istihdaf (hedef edinme) etmesinden*' kaynaklandığı belirtilmiştir. Makalede Venizelos'tan ziyade çevresindeki kişileri yetersiz gördükleri anlaşılmaktadır. İtilaf Devletleri'nin Anadolu'da Yunanistan'a bıraktıkları toprakların aslında Venizelos'un dehasına güvenilerek verdiklerini itiraf etmişlerdir. Venizelos'un İtilaf Devletleri'ne özellikle I. Dünya Savaşı esnasında olan büyük hizmetleri nedeniyle samimi dostluklarının etkilemeyeceğinin altı çizilmiştir. Haberin sonunda ise bu meselenin çözümü için Türklere karşı yürütülen siyasetin değiştirilmesi gerektiği yazmaktadır¹⁰⁴. Venizelos'un dehasına güvenilerek Anadolu'da savaş başlatıldığına göre iktidarı kaybetmesinden sonra Yunanistan'a olan güvenin azalması gayet tabidir. Fransa'da Venizelos'un iktidarı kaybetmesinden sonra

100 İleri, 21 Teşrin-i Sani 1920, s.1.; İkdam, 21 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

101 İkdam, 21 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

102 İleri, 21 Teşrin-i Sani 1920, s.1.; İkdam, 21 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

103 Cengiz Mutlu, 'Milli Mücadele'nin Bir Başka Yönü: Anadolu'da Yunanistan'ın Vekâlet Savaşı', *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/39, 2019, s.573, 574.

104 İkdam, 22 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

Türklere karşı yürütülen politikanın değiştirilmesi yönünde bir temayül meydana geldiğinin açıkça ifade edilmesi de Türkiye açısından gayet önemli bir gelişmedir.

İkdam gazetesinde bir gün sonra yayınlanan ‘Yunanistan Tebdili’ başlıklı yazıda Venizelos’un seçimi kaybetmesinin farklı çevrelerde farklı yorumlarla karşılandığına yer verilmiştir. Devletlerin ve milletlerin bu değişiklik karşısında kendi politikalarında ne gibi değişikliklere gideceklerine dair tahminlerde bulunulmuştur. Öncelikli olarak İngiliz ve Fransız basınında yer alan haberler çerçevesinde bu yenilginin İtilaf Devletleri tarafından nasıl algılandığı üzerinde durulmuştur. İtilaf Devletleri’nin bütün yardımlarını ‘Venizelos Yunanistanı’na’ yaptıklarını dolayısıyla yeni hükümete aynı yakınlığın gösterilmeyeceği ifade edilmiştir. Bu düşünüşle birlikte İtilaf Devletleri’nin de hesaplarını *tebdil* etmeleri gerekeceği belirtilmiştir. Türkiye’de ise bu yenilginin iki şekilde yorumlandığına yer verilmiştir. Bunlardan ilki yeni Yunan hükümetinin Türkiye’ye karşı ‘*daha az harisâne*’ bir siyaset takip edeceği ümidini içermektedir. Bu fikirde olanlar yeni hükümetin Türkleri memnun edecek bazı işlerde bulunacağı ve neticesinde Türkiye ile Yunanistan arasında bir yakınlık meydana geleceğine dair bir beklenti içerisinde bulunanlardı. Elbette bu beklentinin temel sebebi muhaliflerin seçim vaatlerinden kaynaklanmakta idi. İkinci yorum ise bu seçim sonrası Yunanistan’ın İtilaf Devletleri’nin gözünde güvenilirliği ve itibarını kaybettiğine dairdir. Zira Yunanistan İtilaf Devletleri tarafından kendisine verilen göreve *ehil* olmadığını bu seçimle ispat etmiştir. Sonuçta her iki yorumun ortak noktası bu seçim sonrası Anadolu’da yürütülen savaşın sona erdirileceğine dair bir beklenti meydana getirmiş olmasıdır.

Son olarak da İstanbul’daki Rumlar üzerinde nasıl bir etki yarattığı üzerinde durulmuştur. İstanbul’daki Rumların şiddetli bir Venizelos taraftarı oldukları belirtilirken patrikhane için de imalı bir şekilde onun da böyle görüldüğü belirtilmiştir. Bu nedenle de ilk başta bu yenilginin büyük bir üzüntü meydana getirdiği hatta Rum basınının sözde Eski Yunanistan ahalisini ihanetle suçladığı hatırlatılmıştır. Hayal kırıklığı içerisinde olan Rum Basını, Yunanistan’ın kuruluş sürecine değinerek Yunanistan’ı, Türkiye Rumları ve patrikhanesinin meydana getirdiğini itiraf etmiştir. Yunanistan ahalisi *hazıra konmakla* suçlanmıştır. Bunu ispat için de tarihten örnekler vererek kendilerini bir nevi ihbar etmişlerdir. Böylece Türkiye ile ilgili eski ithamlarını da çürütmüşlerdir. Bu süreçte patrikhanenin iki meclisi birden toplanıp Rallis’e tebrik telgrafı göndermesi özellikle patrikhanenin kısa süre içerisinde mevcut duruma uyum sağladığını göstermektedir. Patrikhanenin tutumu İstanbul’daki Rumlar arasında tepkiyle karşılanmış hatta İtilaf Devletleri’ne nankörlük olarak nitelendirilmiştir. Bu durumun patrikhanenin kendisini Yunanistan devletinin bir müessesesi gibi gördüğünün delili olarak gösterilmiştir. İstanbul’daki Rumların İtilaf Devletleri’nin desteğini kaybetmekten korktukları için patrikhanenin bu tavrını eleştirdikleri düşünülmektedir¹⁰⁵.

105 *İkdam*, 23 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

Venizelos'un Yunanistan'ı terk etmesinden sonra Venizelist basında bunun geçici bir durum olduğu siyasi hayattan çekilmediğine dair haberler yayınlanmıştır. Venizelos'un Yunanistan'ı hedeflerine ulaştırmak için daha kuvvetli olarak geri döneceği yazılmıştır. Atina'da yayınlanan Ethnos gazetesi Venizelos'un Yunanistan'dan tamamen gitmediğine mevcut durum düzelinceye kadar Avrupa'da kalacağını haber vermektedir. Venizelos'un özel mülakatlarda bulunarak hakiki vaziyeti anlatacağı beklenmektedir. Venizelos'un Nice'te kısa bir süre kalacağı sonra Paris ve Londra'ya gideceği yazılmıştır¹⁰⁶. Basında yer alan haberlerden Venizelos'un bu ağır yenilgi sonrası kısa bir süre dinlendikten sonra İtilaf Devletleri ile ilişkilerini sürdürerek Yunanistan'a geri dönmek için uygun zamanı bekleme kararı aldığı anlaşılmaktadır. Zira muhalifler isteseler de Avrupa siyasetinden kopmaları mümkün görünmüyordu. En başta Avrupa'dan alınan borçlar mali açıdan bunu imkânsız kılmakta idi. Bu durumda da Anadolu'da savaş devam edecek ve muhalifler en önemli seçim vaadini yerine getiremeyecekti. Deneyimli bir siyasetçi olan Venizelos bunları öngörerek hareket etmiş yenilgiyi kabul ederek ülkesinden ayrılmıştı.

Sonuç

Venizelos 1910 yılında iktidara geldiği andan itibaren '*Büyük Yunanistan*' sloganı ile hareket etmiştir. Balkan Savaşları'nın sonucunda Yunanistan topraklarını iki katına çıkarmayı başarmıştır. Venizelos, belki de bu başarısından ve İtilaf Devletleri'nin gücünden cesaret alarak Yunanistan'ı I. Dünya Savaşı'na dâhil etmek için Kral Konstantin ile büyük bir mücadeleye girişmiştir. Konstantin ile girdiği mücadeleyi ilk etapta kazanmış ve Yunanistan'ı I. Dünya Savaşı'na dâhil etmeyi başarmıştır. Ardından İtilaf Devletleri'nin onayını alarak Yunan ordusunu Anadolu'ya göndermiş ve Yunan halkını yeni bir maceraya daha sürüklemiştir. Sevr Antlaşması'nda Yunanistan için büyük kazançlar elde etmesinden sadece üç ay sonra ülkesinde hiç beklemediği bir seçim yenilgisi almıştır. Kendisi dâhil kabinesinin büyük bir kısmı mebus dahi seçilememiştir.

Yunanistan'da yaşanan bu önemli siyasi gelişme Türkiye'de de yakından takip edilmiştir. Türk basını seçim sonuçlarına geniş bir yer ayırmıştır. Türk basını ağırlıklı olarak İstanbul'daki Rum basınından aldığı haberler çerçevesinde seçim sonuçları hakkında bilgi vermiştir. Bu nedenle de 14 Kasım'da gerçekleşen seçimin ertesi günü Türk basınında Venizelos'un büyük bir ekseriyet kazandığı yazmaktadır. İngiliz basını gerçek durumu okurlarına 16 Kasım tarihinde duyururken, Türk basını 17 Kasım tarihinden itibaren Venizelos'un yenilgisinden söz etmeye başlamıştır. Türk basını öncelikle bu yenilginin Venizelos taraftarı olan ve Megali İdea hayali kuran İstanbul Rumları üzerindeki etkilerine değinmiştir. Özellikle İstanbul Rumlarının seçim sonuçları üzerine Yunan halkına hakaret içeren ifadelerle sitem ettikleri bilgisine yer verilmiştir. Bu sitem

106 *İkdam*, 23 Teşrin-i Sani 1920, s.1.

esnasında Yunanistan'ın bağımsızlığı sürecinde Osmanlı Devleti'ne nasıl ihanet ettiklerini de itiraf ettiklerinin altı çizilmiştir. Türk basınının üzerinde durduğu bir diğer konu Venizelos'un seçimi kaybetmesinin nedenleri olmuştur. Bu çerçevede hazırlanan haberlerde açıkça görülmektedir ki, Venizelos'un seçimleri kaybetmesi *maceraperest* olarak nitelendirdikleri dış politikasına bağlanmıştır. Ordunun uzun süredir seferberlik altında bulundurulması ve seçime krallık meselesinin dâhil edilmesi diğer etkenler olarak tespit edilmiştir. Milli Mücadele yanlısı basın tarafından Venizelos, muhaliflerin de iddia ettiği gibi diktatör olarak nitelendirilmiştir. Hem Venizelos'un hem de onun iktidarı altındaki Yunanistan'ın dış destekle büyüdüğüne dikkat çekilerek bu yenilgi normal karşılanmıştır. Bu seçim beklenilenin tam tersine bir şekilde sonuçlandığı için tarihin en önemli vakalarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bilhassa İngiliz ve Fransız basınında Yunan halkının kararına karşı saygısız ve tehdit içerikli ifadelerle rastlanıldığı bilgisine yer verilerek bu tutumları demokrasi vurgusu yapılarak eleştirilmiştir.

Türk basını Venizelos'un seçimi kaybetme nedenleri ve buna karşı İstanbul Rumlarının ve İtilaf Devletleri'nin verdikleri tepkiler ile birlikte bu değişikliğin Anadolu'daki savaşa nasıl etki edeceğine odaklanmıştır. Venizelos'un iktidarı kaybetmesi ile birlikte gerek Yunanistan'ın gerekse İtilaf Devletleri'nin dış politikaları mercek altına alınmıştır. Muhaliflerin seçim sürecinde Anadolu'daki savaşa son vereceklerine dair seçim vaatleri dikkate alınarak bu doğrultuda bir beklenti meydana gelmiştir. Zira Venizelos'un kaybetmesi siyasetinin de kaybetmesi anlamına gelmekte idi. Ancak bu beklentilerin boş olduğu bir süre sonra anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

I. Süreli Yayınlar

Alemdar

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

İleri

Le Temps

Peyam-ı Sabah

The Times

Vakit

II. Kitaplar

ARIKAN, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi, 1989.

BERBER, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

CLOGG, Richard, *Yunanistan'ın Kısa Tarihi*, Çev: Dilek Şendil, 1. Basım, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2015.

ÇOLAK, İsmail, *Yunan İşgalinin Gizli Patronu Zaharoff*, Okul Yayınları, İstanbul 2004.

DALBY, Andrew, *Eleftherios Venizelos 1919-1923 Barış Görüşmeleri ve Sonrası*, Çev: Dinçer Demirkent, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2014.

DEMİRÖZÜ, Damla, *Savaşın Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İletişim yayınları, İstanbul, 2007.

ERDEM, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009.

- _____, *Mizah Penceresinden Yunanistan'da Halk, Savaş ve Siyaset 1919-1923*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.
- ESER, Murat, *Eleftherios Venizelos Yunan Arşiv Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkileri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019.
- GÜREL, Şükrü S., *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, 1. Baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993.
- HATİPOĞLU, M. Murat, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerininin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.
- _____, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitapevi, Ankara 1997.
- PALLİS, Alaxander Anastasius, *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, (Çev: Orhan Azizoglu), Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1997.
- ÖZBEY, Mustafa, Hülya Baykal, Tan Baykal, *Basın Yönetiminde Sansür Mütareke Dönemi Basını*, Minel Yayın, Ankara, 2016.
- SMİTH, Michael Llewlyn, *Yunanistan'ın Anadolu Hayali 1919-1922*, Çev: Nilgün Engin, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2017.
- SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara, 2003.
- _____, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1923)*, Remzi Kitapevi, 1. Basım, İstanbul, 2011.
- TAĞMAT, Çağla D., *Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi 1922-1923*, Libra Kitap, İstanbul, 2018.
- UMAR, Bilge, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Yayınları, Ankara, 2002.

III. Makaleler

- AKGÜN, Seçil, 'Yunanistan'da Kurtuluş Savaşı'nı İzleyen Gelişmeler', *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.3, 1993, ss. 9-23.
- ALTUĞ, Yılmaz, 'Bir Yunanlı Yazara Göre Türk İstiklal Savaşı'ndan Önce Yunanistan'da 'Genel Durum'', *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.V, S.15, Temmuz 1989, ss.551-555.
- CİHANGİR, Çiğdem Kılıçoğlu, 'Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme', *Atatürk Yolu*, S.58, Bahar 2016, ss. 99-121.

- HATIPOĞLU, M. Murat, 'Elefterios Venizelos'un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali İdea'nın Kazandığı Yeni Karakter', *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk-Yunan İlişkileri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları*, Ankara, 1986, ss.456-468.
- MUTLU, Cengiz, 'Milli Mücadele'nin Bir Başka Yönü: Anadolu'da Yunanistan'ın Vekâlet Savaşı', *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/39, 2019, ss.563-588.
- ÖZSÜER, Esra, 'Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Yunanistan'da Yaşanan Siyasi Kutuplaşma ve İç Çatışma: Kasım Olayları', *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C.14, S.27-28, Yıl:2015/1-2, ss. 33-67.
- _____, 'I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos- 'Entente-Cordiale' İşbirliği ve Propaganda Çalışmaları', *Atatürk Yolu Dergisi*, S.63, Güz 2018, ss.241-274.
- TAĞMAT, Çağla D., 'Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri', *CTAD*, Yıl 9, Sayı 18, Güz 2013, ss.29-54.
- YELLİCE, Gürhan, 'Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale'den Milli Bölünmeye', *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, Bahar 2016, ss.205-242.

Araştırma Makalesi / Research Article

MÜBADELE SÜRECİNDE HİNT MÜSLÜMANLARININ TÜRKİYE'YE YAPTIKLARI YARDIMLARIN SORUNA DÖNÜŞMESİ (1923-1925)

Şule Sevinç KİŞİ*

Öz

Lozan'da 30 Ocak 1923'te Türkiye ve Yunanistan arasında, Batı Trakya'daki Türkler ve İstanbul Rumlarının dışında kalan Yunanistan'daki Müslüman-Türk ve Türkiye'deki Ortodoks-Rum nüfusun karşılıklı olarak değiştirilmesini esas alan "Mübadele-i Ahali Mukavele-i Ahali" imzalandı. Mübadele işi ile ilgilenmek üzere önce Türk, Yunan ve tarafsız ülke temsilcilerinden oluşan "Muhtelit Mübadele Komisyonu (Karma Komisyon)" oluşturularak, Türkiye ve Yunanistan'da mübadele edileceklerin durumu tespit edilmeye başlandı. Türk Hükümeti, Türkiye'deki mübadele, imar ve iskân işleriyle yükümlü olmak üzere 13 Ekim 1923 tarihinde TBMM'de kabul edilen bir yasayla "Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti" kurulmasına karar verdi. Mübadele işi, ilgili bakanlıkların kamu personeli ile Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla yürütülecektir. Mübadele Sözleşmesi uyarınca Yunanistan'dan getirilecek olan sayıları yarım milyona yakın mübadil Türklerin taşınması, geçici yerlerinde barındırılması ve kalıcı iskân bölgelerine yerleştirilmesi gibi büyük ve meşakkatli bir sorunu aşmak için daha önce önemli yardımları görülen Hint Müslümanlarının bir kez daha yardımlarına ihtiyaç duyuldu, bu amaçla bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından İslam âleminin yardımını isteyen bir bildiri hazırlandı. Bu bildiriye ulaştırmak ve toplanan yardım paralarını getirmek üzere Hilal-i Ahmer tarafından bir heyet oluşturularak Hindistan'a gönderildi. Bu arada Türkiye'de 29 Ekim 1923'te cumhuriyet yönetimine geçilmesinden sonra çağdaş uygarlıklar düzeyine ulaşmak için hızlı bir devrim sürecine girilmişti. Bu çerçevede TBMM'de 3 Mart 1924'te kabul edilen yasalarla, aslında cumhuriyet rejimiyle bağdaşmayan halifelik kurumunun kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı'nın yurt dışına sürgün edilmesi gibi kararların alınması, kendilerini halifelğe bağlı hisseden Hindistan Müslümanları arasında kafa karışıklığına yol açtı. Özellikle yardımı toplayan Hint Hilafet Komitesi'nin liderlerinden ve sıkı hilafetçilerden biri olan işadamı Seyyit Chotani'nin, halifelğin kaldırılmasını kabullenememesi sonucunda Türkiye için toplanan yardım paralarını kereste fabrikası ve inşaat malzemeleri alımında harcayarak kaybetmesi nedeniyle bu para Türkiye'ye getirilemedi. Dolayısıyla Türkiye, herhangi bir dış borç almaksızın ve dış yardım almaksızın

* Dr., Öğretim Görevlisi, Ege Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, (sule.sevinc.kisi@ege.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-5418-6216).

kendi kısıtlı imkânlarıyla mübadele işini halletmeye çalıştı. Öte yandan Hindistan’da Türkiye için toplanan yardım paralarıyla alınan malzemeleri kendisine devredilen Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti, bu işin peşini bırakmadı ve Hindistan’a ikinci bir heyet göndererek, cüzi miktarlarda da olsa elde edilen gelirin peyderpey Türkiye’ye getirilmesi için çaba sarf etti. Bu çalışmada, arşiv belgeleri ışığında “Lozan Mübadelesi” sürecinde Hint Müslümanlarının son yardımlarının sorun haline dönüşmesi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hint Müslümanları, Hint Hilafet Komitesi, Mustafa Kemal Paşa, Hilal-i Ahmer, Mübadele.

HOW THE AIDS OF THE INDIAN MUSLIMS TO THE TURKEY BECAME A PROBLEM DURING THE EXCHANGE PROCESS (1923-1925)

Abstract

In Lausanne on 30 January 1923 “Population Emigration Convention” which was based on the mutual replacement of the Orthodox Greeks in Turkey and the Turkish-Muslim population in Greece excluding the Turks in Western Thrace and Greeks in Istanbul was signed. First the “Joint Commission”, consisting of the representatives of Turkish, Greek and neutral countries was established so that the status of those to be exchanged in Turkey and Greece could be identified. The Turkish Government adopted a law in Parliament and decided to establish “Ministry of Exchange, Construction and Settlement” on 13 October 1923 to be responsible for the development, settlement and exchange works. Population exchange business will be conducted through the relevant ministries, civil servants and Turkish Red Crescent Association. According to the Exchange Convention, the aids of Indian Muslims was once again needed to overcome a big and arduous problem, namely the transportation, sheltering and temporary settlement of the Turks who were to be brought from nearly half a million Greece. For this purpose, Mustafa Kemal Pasha personally prepared a declaration asking for the help of the Islamic world. A delegation was formed by the Red Crescent and sent to India in order to deliver this declaration and to receive the money collected. Meanwhile, on 29 October 1923 after switching to the Republican administration, Turkey has entered a rapid process of revolution to reach the level of contemporary civilizations. Within this framework, the laws adopted in the Turkish Grand National Assembly on March 3, 1924, the abolition of the caliphate institution incompatible with the republican regime and the decision to deport the Ottoman dynasty abroad caused confusion among the Indian Muslims who felt connected to the caliphate. Especially the money and aid collector “Indian Committee of the Caliphate” leader and pro-caliphate Seyyid Chotani could not accept the abolition of the caliphate and by spending the collected funds in the purchase of sawmill and construction materials, this money was not brought to Turkey. Therefore Turkey, without any external debt and foreign aid has tried to handle the population exchange with limited job opportunities. On the other hand, Turkish Red Crescent Association ceded the materials which were purchased with aid money and tag along with the second delegation to India and this delegation obtained an income albeit in small amounts, and gradually made efforts to bring Turkey. In this study, the latest aids of the Indian Muslims that transformed into a problem during the time of Population Exchange will be examined.

Keywords: Indian Muslims, Indian Committee of the Caliphate, Mustafa Kemal Pasha, Turkish Red Crescent, Population Exchange.

Giriş

Lozan görüşmelerinin birinci aşamasında, tarafların barış konusunda uzlaşamamaları yüzünden son bulacağına anlaşıldığı bir sırada 30 Ocak 1923'te, Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa ve Yunanistan'ı temsil eden Venizelos arasında 15.000 kadar tahmin edilen savaş esirleri ile Türk ve Rum nüfusun değiştirilmesini esas alan "Mübadele-i Ahali Mukavelesnamesi" imzalandı. Mübadele Sözleşmesi'ne göre 1923 Mayıs ayından itibaren Batı Trakya'daki Türkler ve İstanbul Rumları dışında, Yunanistan'daki Müslüman-Türk ve Türkiye'deki Ortodoks-Rum nüfus karşılıklı olarak yer değiştireceklerdir.¹ Ancak sonbahar aylarında başlanabilecek olan nüfus değişimi için bir yandan Türk, Yunan ve tarafsız ülke temsilcilerinden oluşturulan Muhtelit Mübadele Komisyonu (Karma Komisyon) her iki ülkedeki tespit çalışmalarını sürdürürken, diğer yandan Türk Hükümeti de gelecek olan Türk mübadillerin taşınması, misafirhane veya geçici barınma yerlerinde ağırlanması ve kalıcı yerleşim yerlerine yerleştirilerek üretici hale getirilmeleri için Türkiye çapında gerekli hazırlıklara başladı.

Mübadele işleri için görevlendirilen Doktor Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in başkanlığı altındaki Türk delege heyeti Atina'ya ulaştıktan sonra Karma Komisyon 8 Ekim 1923'te ilk toplantılarını gerçekleştirdi. Mübadele edilecek halk ile ilişki kurmak üzere Selanik, İzmir ve Karadeniz limanlarına memur edilecek tali komisyonların üyelerinin tayin edilmesi kararı alınarak Türk, tarafsız ve Yunan heyetlerinden birer üyenin katılımıyla üç tali komisyon oluşturuldu.² Karma Komisyon'da ayrıca 1923 yılı zarfında Selanik bölgesindeki köylerdeki Müslümanlardan 50.000 kişinin Türkiye'ye naklolunması geri kalan Türklerin 1924 bahar aylarından itibaren başlayarak taşınması konusunda da uzlaşma sağlandı. Diğer yandan mübadele sürecinde başat rol üstlenecek olan Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti ise Selanik'teki Müslüman halka yardım için Doktor Ömer Lütfi Bey başkanlığında bir heyet gönderilmesini kararlaştırdı. Ayrıca Karma Komisyon'da Hilal-i Ahmer delegesi Doktor Ömer Lütfi Bey'in başvurusu üzerine Selanik'e Doktor Mahir Bey'in başkanlığında beş doktor ve yeterli miktarda memurdan oluşan bir imdad-ı sıhhi heyeti gönderilmesi kararının alınması sağlandı. Türkiye'ye gelecek ilk kafile, Hilal-i Ahmer Heyeti Selanik'e ulaşınca hareket edecekti.³ Selanik'te hazırlıklar sürerken Türkiye'ye ilk gelen mübadiller, 15 Ekim 1923'te Ayvalık'a getirilen Midilli Türkleri oldu.

1 Lozan'da Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan sözleşmeler için bk. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s. 14-22; "Mübadele-i Ahali Mukavelesi İmza Edildi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Şubat 1923; "Murahhaslarımızla Yunanlılar arasında Lozan'da Akdedilen Ekalliyetlerin Mübadelesi Hakkındaki Mukavelesname", *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Şubat 1923.

2 "Heyetimiz Gitti", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Teşrinievvel 1923; "Komisyon Atina'da İlk İçtimasını Akdetti", *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Teşrinievvel 1923.

3 *Hâkimiyet-i Milliye*, 16-17 Teşrinievvel 1923.

Türk Hükümeti, Türkiye'deki mübadele, imar ve iskân işleriyle yükümlü olmak üzere 13 Ekim 1923 tarihinde TBMM'de kabul edilen bir yasayla "Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti" kurulmasına karar verdi.⁴ Bakanlığa 20 Ekim'de İzmir Milletvekili Mustafa Necati Bey seçildi. Bu arada TBMM'de 29 Ekim 1923'te kabul edilen Anayasa değişikliğiyle Türkiye'nin yönetim şekli "Cumhuriyet" olarak benimsendi. Cumhurbaşkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilirken, Cumhurbaşkanı tarafından Başbakanlığa da İsmet Paşa getirildi. İsmet Paşa'nın Başbakanlığı altındaki cumhuriyetin ilk hükümetinde yer alan Mustafa Necati Bey, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ndeki bakanlık görevini beş ay kadar sürdürdükten sonra, yerine 6 Mart 1924'te İzmir Milletvekili Mahmut Celal (Bayar), 7 Temmuz 1924'te Bursa Milletvekili Refet (Canitez) Beyler getirildiler. Mübadillerin Türkiye'ye getirilmesi işinin 1924 sonlarında tamamlanacağını anlaşılmaya başlandı. TBMM'de 11 Aralık 1924'te kabul edilen bir yasayla Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti lağvedilerek, mübadele işleri o sırada Recep (Peker) Bey'in bakanlığını yaptığı Dâhiliye Vekâleti'ne devredildi.

Öte yandan mübadelenin gerçekleşme sürecinde Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne çok büyük görevler düşecektir.⁵ Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 5 Haziran 1923 tarihinde kendi mali gücü ölçüsünde mübadele edilecek yarım milyona yakın Müslüman Türk'e hizmet ve yardım etmeyi en kutsal görev addederek bir görev listesi oluşturdu ve ilgili bakanlıklara iletti. Buna göre; Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Yunanistan'daki ihraç iskelelerinden Türkiye'deki kabul iskelelerine ve oradan da iskân bölgelerine mübadillerin sevkleri esnasında gerek doktor ve imdad-ı sıhhi heyetleri ile tıbbi hizmet vermek, gerekse muhtaç mübadillere gıda ve giyim yardımlarında bulunmak gibi önemli görevler üstlenecektir. Bu konuda Hilal-i Ahmer'in idare merkezi heyeti üyeleri olan Celal Muhtar Bey ve Hakkı Şinasi Paşa, mübadelenin başladığı 1923 yılı için Hilal-i Ahmer'in aynı olarak 500.000 liralık yardımda bulunmasının kararlaştırıldığını beyan ettiler.⁶ Ayrıca, yakında başlayacak olan mübadelede üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirebilmek için mali gücü yetersiz kalan Hilal-i Ahmer, öncelikle Beynelmil Salib-i Ahmer (Uluslararası Kızılhaç) komitesine çağrıda bulunarak bütün Kızılhaçların yardımını talep etmenin yanı sıra, İslam âleminin yardımını sağlamak için de özellikle Mısır ve Hindistan Müslümanlarına hitaben bizzat Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanacak bir beyannamenin yayınlanmasını

4 Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti ihdasına dair kanun için bk. *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Teşrinievvel 1923. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc002/kanunbmmc002/kanunbmmc00200352.pdf.

5 Mübadele sürecinde Hilal-i Ahmer'in faaliyetleri hakkında bk. Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, 2. bs., Ankara 2009, s. 164-184; Seçil Karal Akgün, "Cumhuriyet Duyurulurken Geride Bırakılmayan Bir Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı: 39 (Nisan), 2012, s. 111-136; Tunca Özgişi, "Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Anadolu'ya Göçler ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Faaliyetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 31, 2014, s. 384-393.

6 "Mübadele Meselesi ve Hilal-i Ahmer", *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1923.

da kararlaştırdı.⁷ Daha sonradan mübadelenin başlamasıyla birlikte ortaya çıkan sıkıntılı durumları gidermek için 5 Aralık 1923'te Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti arasında yapılan yeni bir anlaşma ile Hilal-i Ahmer'in mübadelede üstleneceği görevler ayrıntılarıyla yeniden tespit edildi.⁸

Diğer taraftan Türk ordusunun kazandığı zafer sonrası Anadolu ve Trakya'dan mülteci olarak kaçan 900.000 kadar Rum'un yanı sıra yine bu sıralarda Kafkasya ve diğer yerlerden Yunanistan'a göç eden Rumlarla birlikte göçmen sayısının 1.000.000 civarına ulaşması Yunanistan'da büyük sıkıntı yarattı.⁹ Bu mülteciler, Yunan Hükümeti'nin umursamaz ve hatta teşvik edici yaklaşımıyla, mübadele dışı olan Batı Trakya Türkleri ile Yunanistan'da mübadele edilmek üzere bekleyen Türklerin mal varlıklarına zorla el koyacaklar ve oradaki Türklerin can güvenliklerini tehdit etmeye başlayacaklardır. İşte bu gibi nedenlerle Türkiye daha önce alınan kararların aksine mübadelenin bir an önce yapılması zorunluluğu ile karşı karşıya kaldı.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İslam Âlemini Yardıma Çağırın Beyannamesi

Uzun süren savaşlar sürecinden yeni çıkmış ve ülkesi savaştan zarar görmüş olan Türkiye'nin mübadelenin bütün külfetini kendi imkânları ile karşılaması oldukça zor görünmektedir. Dolayısıyla Yunanistan'da çoğu sefalet içinde bekleyen mübadillerin Türkiye'ye bir an önce taşınması ve iskân bölgelerine yerleştirilmesi için hükümetin ve Türk milletinin kendi imkânlarının yanı sıra İslam dünyasının yardımına da ihtiyaç hissedildi. Bu amaçla TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından İslam âlemine hitaben hazırlanan beyanname, özellikle Hindistan ve Mısır gibi sömürge yönetimi altındaki ülkelere dağıtılmak üzere 25 Eylül 1923'te Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'ne gönderildi. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İslam dünyasını mübadele edilecek Türk göçmenlerine yardıma çağırın beyannamesi aynen şöyledir:¹⁰

"Türk milleti; Allah'ın inayetine güvenerek hayatını kurtarmaya, yaşamak hakkına malik olduğunu dünyaya göstermeye azmettiği gün, biliyorsunuz ki, bütün vesaitten mahrum, yalnız iman ve aşk-ı istiklal kuvvetine malik idi. Türkler; bu sayede istihlal ettikleri zaferle mücahedelerini (savaşma) tetovic (taçlanma) ederken âlem-i

7 "Mübadele Meselesi ve Hilal-i Ahmer'in Teşebbüsü", *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Eylül 1923; *Kızılay Arşivi*, 1297-102.8.

8 *Kızılay Arşivi*, 1297-102.

9 Amerika ve diğer devletlerin yardımıyla Anadolu'dan kaçan Rumlara ilişkin bk. İbrahim Erdal, "Amerikan Arşiv Belgelerine Göre İzmir'in Boşaltılması ve Rum Göçmenlere Yardım Konusu", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 21, 2009, s. 61-73.

10 Bk. EK 1: Mustafa Kemal Paşa'nın İslam Âlemine Beyannamesi, *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030_10_00_00_1_1_4_1-5. Bu beyanname aynı tarihlerde Türk kamuoyunun bilgilendirilmesi için basına da verilmiştir. Bk. "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nden Âlem-i İslam'a Bir Hitabe", *Hâkimiyeti Milliye*, 28 Eylül 1923.

İslam'ın pek ulvi bir alaka ile mütehassis olduklarını şükür ile görmüş ve bunu daima minnetle yad etmekte bulunmuştur. İşte bu alakaya istinaden şimdi de bütün din kardeşlerimizden yine kendi kardeşleri için şefkat ve merhamet rica ve tavassutunda bulunacağım; Türk milleti zafere kavuştu, fakat elyevm muazzam bir iş karşısındadır:

Yunan idaresi altındaki dindaşlarımızın mübadelesi ve Türk toprağına iskânları. Bu kardeşlerimiz bugün Yunan zulmü altında inliyor. Bütün gün muhtelif mahallerden gelen feryadnameler, her Müslüman kalbini rikkate (merhamet, acıma) getirecek; her Müslüman'ı ağlatacak derecede acıklıdır. Bunların bir an evvel kurtarılmaları artık her şeyden evvel bir vazife-i diniye olmuştur. Bizler gibi birer yuva sahibi olan ve yekûnu altı yüz bini geçen bu kardeşlerimizi Türk toprağına kavuşturmak, sefaletlerine hitam vermek pek büyük bir iştir.

Kardeşler, Türk milleti ne kadar vesait malik olursa olsun, bu vesait yine kâfi değildir. Harp esnasında Yunanlıların ayak bastıkları Anadolu mamureleri bugün birer virane olmuştur. Yunan hırs ve cinayetine kurban giden kardeşlerin toprakları da harabeye dönmüştür.

İşte kardeşler; bu yerleri imar etmeye, duçar oldukları mahrumiyet ve sefaletten bir dakika evvel halâs edilmeleri lazım gelen Yunan idaresindeki Müslümanları buralarda iskâna, altı yüz bin kişiye ekmek vermeye, me'va (yurt, mesken) bulmaya çalışan Türkler, kardeşlerinin sefaletten telef olmamaları için âlem-i İslam'ın mürüvvetine (cömertlik, iyilikseverlik) müracaat ediyor.

Dindaşlık rabita-i kudsiyesinin feyyaz tecelliyatına ümidvar ve mütenazzır (bekleyen); bu zavallı kardeşlerimiz için müşterek hayır ve şefkat müessesesi olan Hilal-i Ahmer'in vaki olacak teşebbüsüne bütün âlem-i İslam'ın seve seve ve kemal-i memnuniyetle zahir olacağında şüphem yoktur. Hilal-i Ahmer, bu dini vazifesinde de muvaffak olması için âlem-i İslam'ın lütuf ve muavenetine arz-ı ihtiyaç ediyor. Yapacağınız en ufak bir muavenetin birkaç Müslüman ailesinin hayatını kurtaracağını düşününüz.

Doğrudan doğruya aynen ve nakden gönderilecek ianat şükranla kabul edilecektir. Bugün ezici bir cereyan içinde bulunan ve yarım iskân ve iaşe edilmek için bin müşkülle pençeleyecek olan Rumeli Müslümanlarının yegâne istinatgâhları imanları ve yegâne ümitleri din kardeşlerinin ulviyet (yücelik) ve necabetidir (soyluluk). Cenab-ı Kibriya cümlemizin yardımcı olsun."

Şüphesiz Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı bu beyannameyi hazırlamaya yönelten en önemli neden, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin girdiği Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları gibi savaşlarda ve özellikle de Birinci Dünya Savaşı'nda devletin tümüyle dağılmasıyla birlikte bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan Milli Mücadele sırasında Hint Müslümanlarının Türkiye'ye verdikleri manevi desteğin yanı sıra, gönderdikleri hatırı sayılır maddi yardımlar¹¹ ve hatta Kurtuluş Savaşı sonrasında bile bu yardımların cüzi

11 20 yüzyılın ilk çeyreğindeki bu savaşlarda Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti ve

miktarlarda da olsa devam etmesinin verdiği ümit oldu. Bu günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı ve hemen sonrasında büyük bir kadirşinaslık ve vefa örneği olarak Hindistan'dan gelen ve gelmeye devam eden her bir yardım için, yardımı gönderen kişi ve kuruluşlara bizzat teşekkür etmeyi ihmal etmediği görülmektedir. Örneğin, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu için anayasa değişikliği hazırlıkları yaptığı bir sırada, -Londra'da çıkardığı *Islamic News* gazetesindeki yazılarıyla Türk Milli Mücadelesi'ne destek veren- Hint gazeteci Abdülkayyum Malik Efendi ile Ankara'da 26 Ağustos 1923 tarihindeki görüşmesinde, samimi düşünceleriyle yardımlar için Türk milleti adına minnettarlığını şöyle ifade etmektedir:¹²

“Biz Türkler en felaketli zamanlarımızda imdadımıza koşan ve bize hiçbir yardımını esirgemeyen Hintli kardeşlerimizin yaptıkları hizmetlerden dolayı pek minnettarız. Onların bize yaptıkları hizmetlerin milletçe nihayetsiz memnuniyetle karşılandığını, orada din kardeşlerimize ve bilhassa Hint Hilafet Komitesi üyelerine bildirmenizi isterim.

Biz zaferimizi kazandık. Diğer kardeşlerimizin de milli emellerine kavuştuklarını görmek, bizim için sevinç sebebi olacaktır.

Hindistan'da cereyan eden vakaları yakından takip ediyoruz. Hintli din kardeşlerimizin milli mücadeleleriyle yakından alakadarız. Onları da emellerinde muvaffak olmuş görmek, en samimi temennimizdir.”

Bu görüşmede Milli Mücadele'yi kazanmış muzaffer bir başkomutan olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Hint Müslümanlarının bağımsızlıklarına kavuşmaları yolundaki başarı temennilerini dile getirmesinin çok özel bir anlamı vardır. Şöyle ki, Hindistan'ın 1858'de tümüyle İngiltere'nin sömürgesi altına girmesinden sonra özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren müfritler (aşırılar) ve mutediller (ılımlılar) adıyla ikiye ayrılmış olan Hint milliyetçileri İngiliz yönetimine karşı bir bağımsızlık veya bu olmadığı takdirde idari özerklik almak için bir mücadele başlatmışlardı. Müslümanlar ile Hindular 1920 yılında aralarında yaptıkları bir ittifakla bu mücadeleyi birlikte sürdürme kararı aldılar. İngiliz emperyalizminden kesin olarak kurtulmak isteyen ve müfritler olarak bilinen aşırı uçta yer alanlar arasında Müslüman liderlerden Muhammed Ali (Cinnah) ve kardeşi Şevket Ali bulunmakta ve Hindu müfritlerinin başkanlığını da Mahatma Gandhi yapmaktadır. Mutediller veya son aldıkları isimle Ahrar Fırkası ise, aynı amaca ılımlı yöntemlerle gitmeye çalışan bir partidir. Emperyalizme karşı Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra

Türkiye'ye yardımları hakkında bk., Hasan Taner Kerimoğlu, “Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yaptığı Yardımlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: II/2, (Kış 2012), s. 161-181; Serdal Soyluer, “Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yardım Kampanyalarının Osmanlı Basınına Yansımaları”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 13, 2008, s. 91-118; Mustafa Keskin, *Hindistan Müslümanlarının Milli Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)*, Kayseri 1991.

12 Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 16, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 93.

Hindistan'da İngiliz yönetiminden kurtulmak için Hint liderlerinin verdiği mücadele de yeni bir canlılık kazandı. Nitekim yeni Türkiye'nin kuruluş günlerinde Hindistan'da yaşanan bu gelişmelerden basın aracılığıyla Türk kamuoyu da haberdar edilmekteydi. Örneğin, 1923 Mart ayı başında Allahabad şehrinde bir Hilafet Kongresi toplandı ve bu kongrede, Hindistan halkının henüz mülki itaatsizlik gösterecek siyasi olgunluğa erişmediği kabul edilmekle birlikte, Hindistan için mutlak özerkliği isteyen bir program kabul edildi ve gelecek parlamento seçimlerde milli adayların başarılı olması için çalışılması ve yasama meclisinde hükümete sürekli obstrüksiyon yapılması gibi kararlar alındı.¹³ Sonuç olarak 1923 yılından itibaren yerel ve parlamento seçimlerinde yavaş yavaş müfritler seçilmeye başlayacaklardır. Şüphesiz Hindistan'da yaşanan bu gelişmeler, yukarıdaki konuşmasından da anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa tarafından da yakından takip edilmekte ve mücadeleleri götülden desteklenmektedir.

Yine Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Hindistan'a gönderdiği teşekkür mektuplarından biri de 23 Eylül 1923'te Madras şehrindeki "*Türkiye Dul ve Yetimlerine Yardım Komitesi*" Başkanı Celal Muhammed Sahip Efendi'ye gönderilen mektuptur. Mustafa Kemal Paşa bu mektubunda bağış sahiplerine teşekkür etmenin yanında, gelen paraların amacına ulaştığının bilinmesi açısından nerelere sarf edileceğini de şöyle açıklamaktadır:¹⁴

"Celal Muhammed Sahip Efendi Hazretlerine

30 Ağustos 1923 tarihli mektubunuzu ve içindeki dört bin yüz otuz dört İngiliz Lirası on üç şilin ve altı peniyi ihtiva eden çeki aldım. İşbu meblağ, bağışta bulunanların niyet ve arzusu üzere son harpte şehit olanların dulları ve yetimleriyle İzmir vilayetinde Yunan gadrine ve zulmüne uğrayan biçarelere sarf edilecek ve dağıtılacaktır. Dini bir emri yerine getirirken, felaketzede din kardeşlerine karşı insanlık ve kardeşlik vazifelerini unutmamak suretiyle bize olan derin muhabbet ve bağlılıklarını gösteren muhterem bağış sahiplerine, yardımlarına koştukları biçareler namına teşekkürlerimin tebliğ buyurulmasını rica eder, bütün İslam âlemine eltâf-ı kerimeden (Allah'ın lütuflarından) daimi refah ve saadet tazarru eylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal"

Diğer yandan Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından İslam âlemine hitaben hazırlanan bildiri, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nce Arapça, Farsça, Urduca, İngilizce ve Fransızcaya tercüme edildi. Ayrıca İslam dünyasından "*mübadale ile gelecek muhacirlere yardım ve şefkatlerini teşvik edecek beyannamelerin dağıtımını ile yardım toplanması için*" Hindistan'a bir heyet gönderilmesine karar verildi.¹⁵

13 "*Hilafet Kongresinin Kararı*", *Hâkimiyeti Milliye*, 4 Mart 1923.

14 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 16, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 120.

15 *Kızılay Arşivi*, 1297-102.8. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, mübadale edilecek ahaliye nakdi yardım temin etmek üzere Hindistan ve diğer İslam memleketlerine heyet gönderilmesine 10

Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Yunanistan ve adalardan gelecek mübadillerin ihtiyaçlarının karşılanması için yardım kampanyasıyla toplanan bağışları kaydetmek üzere İslam ülkelerine gönderilmesi kararlaştırılan Lütfi Simavi Bey ile Kemal Ömer Bey'den oluşan heyet öncelikle Hindistan'a gidecektir. Ancak daha sonraki günlerde Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'nin 26 Kasım 1923 günkü toplantısında heyetten istifa eden Lütfi Simavi Bey'in istifası kabul edilerek yerine Antalya Milletvekili Rasih Efendi seçildi. Diğer delege Kemal Ömer Bey de sağlık durumu nedeniyle Hindistan'a gitmekte tereddüt ettiğini beyan ettiyse de çoğunluğunu doktorların oluşturduğu genel merkez üyeleri kendisine sağlık durumunun müsait olduğunu söyleyerek istifasını kabul etmediler. Bu arada heyetin Hindistan'a gitmesi için İngiltere'den de izin istendi, ancak İngilizler heyetin gitmesi hakkındaki cevaplarında pek de aceleci davranmadılar.¹⁶

Hindistan'a gitmek üzere İstanbul'a gelen Antalya Milletvekili Hoca Rasih Efendi, 5 Ocak 1924 tarihinde Anadolu Ajansı'na verdiği beyanatında; on gün sonra Kemal Ömer Bey'le beraber Hindistan'a hareket edeceğini, vazifesinin sırf insani olup mübadeleye tabi ahaliye yardım için Gazi Paşa tarafından Müslümanlara hitaben yayınlanan beyannameyi dağıtmak olduğunu ve bu konuda İngiltere Hükümeti'nin de gereken kolaylığı sağlamayı vaat ettiğini açıkladı.¹⁷

Hilal-i Ahmer Heyeti daha yola çıkmadan evvel İstanbul'da yayınlanan Tevhid-i Efkâr gazetesi, Hindistan Ulusal Kongresi'nin şube başkanı Abdullah imzasıyla Hintlilere hitaben hazırlanan bir mektuptan söz etmekteydi. Bu mektupta, Hintliler Türkiye Cumhuriyeti'nin başarısına ellerindeki bütün imkânlarla yardıma davet edilerek, muhacirler için bağış yapmaya teşvik edilmekte ve yardımın yalnız Hint Müslümanlarınca değil bütün Hintliler tarafından yapılması tavsiye edilmektedir. Mektupta bilhassa şöyle denilmektedir:¹⁸

"Ben bu fikirdeyim ki, Hindistan'ın Hilal-i Ahmer'e ifa edeceği muavenetler bütün Hindistan Kongresi tarafından icra olunmalıdır. Milli Kongre bütün Hindistan'ın insaniyetperverliğine müracaat etmelidir. Bütün caddelerden, mabetlerden şu sayha (bağırış) duyulmalı: 'Avrupa'nın şerefli kardeşlerine muavenet ediniz!'"

Hindistan'a gidecek Hilal-i Ahmer Heyeti, Antalya Milletvekili Rasih Efendi, Kemal Ömer Bey¹⁹, Hilal-i Ahmer muhasebecisi Bedri Bey ve bir

Ekim 1923 tarihindeki idare heyeti toplantısında karar vermiştir. *Hâkimiyeti Milliye*, 12 Teşrinievvel 1923.

16 "Müslüman Memleketlere Gidecek Heyet", *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrinisani 1923; "Hindistan'a İzam Olacak Heyet", *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Teşrinisani 1923.

17 "Hindistan'a Gidecek Heyet", *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Kânunusani 1924.

18 "Avrupa'nın Şerefli Kardeşlerine Yardım Ediniz!", *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Kânunusani 1924. 19 Çeşitli görevleri bulunan Kemal Ömer Bey'in Hindistan'a gidişi Hilal-i Ahmer'de sıkıntı yarattı. Hilal-i Ahmer merkez kurulu ile sağlık teşkilatını denetleme amacıyla kurulan komisyon üyelerinden olan Kemal Ömer Bey'in Hindistan'a gitmesinden dolayı komisyonda çoğunluk oluşturulamadığından toplantı yapılamamış, bunun üzerine

tercümandan oluşmaktadır. Heyet 22 Ocak 1924 tarihinde Famaka vapuruyla hareket ederek İzmir'e uğradı ve 25 Ocak'ta o sırada İzmir'de bulunmakta olan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ile görüştüktan sonra aynı gün Hindistan'a doğru hareket etti.²⁰

Hilal-i Ahmer Heyeti'nin Hindistan'a ulaşmasından sonra 1924 Mart ayı başında mübadil göçmenler için Hindistan'da toplanan yardımdan ilk posta olarak 6.974 İngiliz lirası Hilal-i Ahmer'e gönderildi.²¹ Bu sırada Hindistan'daki Hilal-i Ahmer Heyeti'nden gelen bir mektupta, yardım toplanması için geniş bir zemin olduğu ve yüklü miktarda yardım ümit edildiği bildirilmekteydi. Yine Hint Müslümanlarının Hilal-i Ahmer'e yardım toplamaya devam edildiği yolunda haberlerin yanı sıra, 26 Mart'ta Hindistan'dan Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'ne 6.960 İngiliz Liralık bir çekin geldiği de bildirilmektedir ki, esasında bu gelen çek, arada küsurat farkı olsa da ilk gelen çekin ikinci kopyasıydı.²² Ne var ki, Türkiye'de "Halifelik" kurumunun kaldırılması kararının alınması Hint Müslümanları arasında bir şaşkınlık ve endişeye yol açtı. Özellikle Hint Hilafet Komitesi'nce halifeliğin kaldırılmasının kabullenilememesinden dolayı bu olumlu haberlerin arkası gelmediği sonradan anlaşılacaktı.

Türkiye'de Halifeliğin Kaldırılmasıyla Birlikte Hint Müslümanlarının Türkiye'ye Yardımlarının Sorun Haline Dönüşmesi

Esasen Türkiye'de "Cumhuriyet" rejiminin kurulmasından sonra, Halife Abdülmecit'in kullandığı unvanlar ve yetkilerini aşan davranışları; devletin idaresi konusunda Mustafa Kemal Paşa ile yollarını ayıran Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi Milli Mücadele'nin önemli paşalarının halifenin etrafında yer almaları, Londra İslam Cemiyeti Başkanı ve Hindistan Müslümanlarından İsmaililerin liderleri olan "Ağa Han ile Seyyid Emir Ali"nin, halifenin siyasi durumunun korunmasıyla ilgili olarak Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdikleri mektup ve Türkiye'nin iç işlerine karışmak anlamına gelen bu mektubun daha İsmet Paşa'nın eline geçmesinden önce 5-6 Aralık 1923 tarihinde muhalefeti temsil eden Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr gibi İstanbul gazetelerinde yayınlanması²³, 1924 yılı Ocak ayında Halife Abdülmecit'in

Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti fahri muhasebecisi tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanlığı'na 25 Mart 1924 tarihinde bir yazı gönderilerek Kemal Ömer Bey'in yerine geçici olarak genel merkez üyelerinden birinin atanması istenmiştir. *Kızılay Arşivi*, 1371/1.

20 "Hindistan'a Giden Hilal-i Ahmer Heyeti", *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Kânunusani 1924; "Hindistan Heyeti İzmir'de", *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Kânunusani 1924.

21 "Hindistan İanesi İlk Yardım", *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Mart 1924.

22 "Hindistan'daki Heyetimiz ve İane", *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Mart 1924; "Hindistan'da İane", *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Mart 1924.

23 Türkiye'de halifeliğin kaldırılmasına vesile olan önemli gelişmelerden biri olan Ağa Han ve Emir Ali'den oluşan iki Şii liderin, Sünni bir kurum olan "Halifelik" makamının bütün İslam dünyasına güven ve saygı uyandıracak esaslar içerisinde, İslam'ın manevi ve dini

hem ödeneğinin artırılması, hem de İstanbul'a gitmekte olan resmi heyetlerle görüşme yapma isteğini Başbakan İsmet Paşa'ya bildirmesi gibi her biri Türk kamuoyunda ayrı ayrı tepki çeken gelişmeler, Türkiye'de artık halifelik kaldırılması zamanının geldiğini göstermişti.

TBMM'de 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılması ve aynı gün kabul edilen diğer kanunlarla²⁴ birlikte Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda "laik" bir ulusal devlet kimliğine doğru yönelmekteydi.²⁵ Cumhuriyet rejiminin kurulmasından sonra, egemenlik ve bağımsızlık kavramlarının önemli ilkeler haline geldiği yeni Türkiye'de, esasen devlet başkanlığı niteliğiyle cumhuriyet düşüncesiyle bağdaşmayan ve aynı zamanda dini niteliğiyle tüm dünya Müslümanlarını ilgilendiren bir siyasal kurum olan halifelik kurumunun kaldırılmasıyla, bu kurumun gerek iç politikada, gerekse dış politikada Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olarak kullanılmasının önü alınmak isteniyordu.

Ne var ki, Türkiye'de halifelik kaldırılmasının Hindistan'da hem olumlu, hem de olumsuz yansımaları oldu. Hemen üç gün sonra 6 Mart 1924'te, Başbakan İsmet Paşa'ya, Hindistan'dan İslamabat Müslümanları adına Ahmedîye Camisi İmamı Tayyar imzasıyla, "Hilafetin ilgasını tebrik ederim. Allah terakkiperver Türkiye'yi mazhar-ı saadet etsin" cümlelerini içeren bir tebrik telgrafı gönderildi.²⁶ Ancak Türkiye'nin bu kararı, İngilizlerin sistemli propagandalarının da etkisiyle, bazı Hint Müslümanları arasında hayal kırıklığı yaratmanın dışında, Hilafet Hareketi liderleri arasında anlaşmazlıklara da yol açtı. Hareket liderlerinden Muhammed Ali ve Şevket Ali kardeşler kararın tartışılmasını, Mustafa Azad halifelik Mustafa Kemal'e teklif edilmesini, Mustafa İkbâl ise Türklerin tutumunda İslam'a aykırı bir tavır olmadığı için Hint Müslümanlarının onları örnek almasını savunmaktadırlar.²⁷

Öte yandan, Türkiye'de birkaç ay devam eden halifelik tartışmaları ve sonunda halifelik kaldırılması üzerine Hint Müslümanları ve özellikle de Türkiye için yardım kampanyalarını yürüten Hint Hilafet Komitesi üyelerinde endişeden kaynaklanan ilginç tepkiler oluştu. Nitekim bu tepkilere maruz kalan

bütünlüğünü korumaya yararlı bir duruma konulmasına dair önerilerini içeren mektubun İstanbul basınında yer almasında sonra, bu mektubu yayınlayan gazetecilerin İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmaları gibi gelişmeler, gerek Türk kamuoyunda gerekse Hint Müslümanları arasında halifelik lehinde veya aleyhinde bir tartışma iklimi yarattı. Bu konuda bk., Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C. I, İstanbul 1973, s. 209-246; Gamze Yaylağül, "Halifelik Kaldırılmasının Hindistan Müslümanlarına ve Türk Basınına Yansımaları", *Asya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, C. 4, s. 103-114.

24 Şerîye ve Evkaf ve Erkânî Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgası, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Hilafetin İlgası ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun için bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 7, Devre: II, İçtima Senesi: 1, 3 Mart 1340 (1924).

25 Bu konuda bk., Seçil Akgün, *Halifelik Kaldırılması ve Laiklik*, Ankara 1985.

26 "Hindistan da Tebrik Ediyor", *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Mart 1924.

27 M. Naeem Qureshi, "Hindistan Hilafet Hareketi", *İslam Ansiklopedisi*, C. XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, s. 109; Hayriye Yüksel, "Türk Devrimi'nin Hindistan ve İran'daki Yansımaları", *Akademik Bakış*, C. 3, S. 6, 2010, s. 246.

Hindistan'a yardım toplamak için gönderilen Hilal-i Ahmer Heyeti'nin başında bulunan Antalya Milletvekili Rasih Efendi, Hindistan'a gittikten sonra kendini halifelik tartışmalarının içinde buldu. Rasih Efendi burada karşılaştığı durumlar ve edindiği izlenimlerini dönüşte Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya bir rapor olarak sundu. Bu raporda Rasih Efendi, Hindistan'da yaşadıkları süreç hakkında şu ilginç bilgileri vermektedir:²⁸

Hilal-i Ahmer Heyeti Bombay'a ulaştığı gün iskelede çeşitli şehirlerden gelen Müslüman halk temsilcileri tarafından karşılandı. Hindistan'ın bağımsızlığı için çalışan Hilafet Komitesi'ne başkanlık eden Şevket Ali Sahip ve Mehmet Ali Sahip de karşılayanlar arasında bulunuyordu. Aralarında Hindular adına bağımsızlık mücadelesi veren Mahatma Gandhi'nin başkanlık ettiği cemiyet üyelerinin temsilcileri de vardı. Daha ilk görüşmede Mehmet Ali ve Şevket Ali, Müslüman olmayan üyeleri takdim ederken bağımsızlık mücadelesini müşterek yapmak ve beraber çalışmak amacını esas kabul ederek aralarında anlaşma yaptıklarını, Müslüman olanların "*Hint Hilafet Komitesi*" ve "*Hint Ulema Cemiyeti*"nden oluşan iki cemiyetle, Müslüman olmayanların da "*Hindistan Ulusal Kongresi*" olarak bilinen cemiyetle ayrı ayrı çalıştıklarını, yalnız bu üç cemiyetin merkezi heyetlerinin her iki ayda bir ortak toplantı yaparak çalışmalarını yürüttüklerini ifade ettiler.

Rasih Efendi'nin burada edindiği bilgilere göre, Hilafet Komitesi'yle Ulema Cemiyeti, Türk Milli Mücadelesi'ni çok büyük bir ilgiyle takip etmişler ve sonuçları hakkında Hindistan'ın çeşitli şehirlerinde konferanslar vererek Hindistan'da bir uyanış yaratmaya çalışmışlar ve son yıllarda da Türk mücadelesi örnek alınarak, oldukça yararlı faaliyette bulunmuşlardı. İngilizler bu faaliyeti durdurmak için kendi taraftarları olan ve İslam esaslarıyla uyumlu olmayan bir mezhebin başkanı bulunan Ağa Han'ı Hilafet Komitesi'nin başkanlığına getirmek istemişti. Bu şekilde Hint Müslümanlarının gözüne girmek isteyen İngilizler, güya hilafet hukukunu savunuyormuş gibi İstanbul'da yayınlanan Tanin ve daha bir-iki gazetede Ağa Han imzasıyla makaleler yayınlattırmışlardı. Türkiye'de bu olaylara karşı şiddetle verilen tepkiler üzerine, Ağa Han'ın ve İngilizlerin başarısızlığına uğradığına bu sırada Hindistan'da bulunmakta olan Rasih Efendi bizzat şahitlik etmişti.

Öte yandan Rasih Efendi başkanlığındaki heyet, Bombay'a ulaştıkları ilk günlerinden itibaren Mehmet Ali ve Şevket Ali biraderler tarafından birçok sorularla adeta sorguya çekildi. Önce, Türkiye'de yapılan mücadele ve inkılabın büyüklüğüyle orantılı yayın ve propaganda ağının eksikliğinden tutturdular. Bu durumdan faydalanan İngilizlerin Türk Devrimi'ni halkın gözünde sönük göstermek ve Hindistan'da Türkiye'ye yönelik olumlu bakış açısını yok etmek için sürekli yayın yaptıklarını ve bu yayınların zararlarını gidermek için kendilerinin çok güçlük çektiklerinden bahsettiler. İngilizlerin Türkiye'yi

28 Rasih Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya sunduğu rapor için bk., Mesut Çapa, "Mustafa Kemal Paşa'ya Halifelik Önerisi", *Toplumsal Tarih*, S. 1, Ocak 1994, s. 14-17.

örnek olarak mücadeleye devam eden Hintlileri Türkiye'den soğutmak için Osmanlı Hanedanı ve hilafet kurumu üzerinden yaptıkları propaganda ile Hint Müslümanlarını ayrılığa düşürmek üzere olduğunu söyleyen Ali biraderler, bu hususta Rasih Efendi'den açıklama yapmasını istediler. En sonunda Rasih Efendi'nin yeni Türkiye'de artık Osmanlı Hanedanı'nın devlet başkanlığına getirilemeyeceğinin nedenleri anlatmasından sonra Ali biraderler Türkiye'nin yanında kalacaklarını beyan ederek, hanedan işinin doğrudan doğruya Türkiye'ye ait bir durum olduğunu kabul ettiler.

Hilal-i Ahmer Heyeti Bombay'da bir hafta kaldıktan sonra, Genel Vali ile görüşmek üzere Hindistan'ın genel merkezi olan Delhi'ye hareket etti. Türk heyeti burada Hilal-i Ahmer adına çalışmalar yürütürken, Hilafet Komitesi üyelerinden Mehmet Ali, Şevket Ali, Hâkim Ecmel Han, Doktor Ensari, hitabet ve sosyal bilimler uzmanlığıyla tanınan Ebul Kelam Ahmet Azad ve Hint Ulema Cemiyeti Başkanı Mehmet Kifayetullah Sahiplerden oluşan bir heyet tarafından ziyaret edildi. Bu ziyaret esnasında Hint Müslüman liderleri Türk heyetinden gizli görüşme talebinde bulundular. Akşamdan sabaha kadar devam eden bu görüşmede konu, bu kez hanedandan bahsetmeksizin yine hilafet meselesine geldi ve "TBMM Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı hem cumhurbaşkanı, hem de halife ilan etsin" iddiası üzerinde ısrarla durdular. Hatta heyet üyelerinin bu hususta Gazi Paşa'ya ricada bulunması halinde Gazi Paşa tarafından reddedilmeyeceğini sanıyorlardı. Hint Müslüman önderleri hilafet ve halife olmazsa kendilerinin "Hilafet Komitesi" unvanıyla çalışamayacaklarından, faaliyette bulunamayacaklarından endişe ediyorlardı. İngilizlerle bu unvan ile mücadele ettiklerini, Hint çoğunluğu yanında bu unvana tutunabildiklerini ve ancak bu unvan ile halkı başlarına toplayabildiklerini dile getirdiler. Dahası Türkiye'nin şimdiye kadar İslam âlemi için yaptığı hizmetleri ve çektiği külfeti takdir ettiklerini, bu kez de esir milletlerin kurtuluş mücadelelerini devam ettirmek için külfeti yine üstlenmesi gerektiği talebinde ısrar ettiler. Bunun üzerine işin renginin değiştiğini anlayan Rasih Efendi, kendi siyasi amaçları için Türkiye'yi kalkan olarak kullanmak isteyen Hint Müslüman liderlerine, uluslararası hukuka göre bir devletin kendi sınırları dışında kalan milletlerin işlerine karışmasının mümkün olmayacağı gibi Hindistan'daki seksen milyon Müslüman'ın bağımsızlığını Türkiye'de kalan on milyon Türk'e müdafaa ettirmenin makul olmayacağını, dünyaya karşı Türk'ü koz olarak kullanmaya kalkarlarsa bu yükün altından Türkiye Türklerinin kalkamayacağını, eğer maksatları "Türkiye'yi öldürüp yerine bir türbe yaparak ziyaret etmek ise", bunu akıl ve mantığın kabul etmeyeceğini söyledi ve Kuran'ın cihat emrinin yalnız Türkiye Türklerine değil seksen milyonluk Hint Müslümanlarına da emredildiğini hatırlatarak, şimdi harekete geçerek hem kendilerini hem de İslam âlemini kurtarmaları tavsiyesinde bulundu. Rasih Efendi, en sonunda "Bunca mücadeleden sonra elde ettiğimiz istiklalimizi tehlikeye koyamayız", cevabıyla bu görüşmeyi sonlandırdı.

Bu arada Türkiye’de halifeliğin lağvedilerek Osmanlı Hanedanı’nın sınır dışına çıkarılması kararı alındı. İngiltere, bütün propaganda yöntemlerini harekete geçirerek ve Meclis’ten çıkan kanunları tahrif ederek bütün kuvvetiyle Türkiye aleyhinde yayınlarına devam ediyordu. Bu durum karşısında Hindistan’ın bağımsızlığı için çalışan Müslüman ve gayri Müslim cemiyetler çaresiz kaldılar, Reuters Ajansı’nın aleyhte yayınlarının etkisinde kalıp halkı aydınlatamadılar, hatta Hindistan’da bulunan Türk heyetinin nasihatlerini dinlemek istemedikleri gibi Hilal-i Ahmer adına insani amaçlarla yardım toplamak için burada bulduklarını bile unutarak siyasi bir tavır takındılar. Nitekim bu tavır üzerine Rasih Efendi, kendileriyle yapılan görüşmelerden sonuç çıkmayacağını anlayarak heyetle birlikte hemen dönüş kararı verecektir.

Hindistan’da yaşanan bu gelişmeler üzerine orada zor durumda kalan Hilal-i Ahmer Heyeti Başkanı Antalya Milletvekili Rasih Efendi, Delhi’den 5 Mart 1924’te Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya, hilafet hakkında Hint Müslüman liderlerinin düşünceleriyle, kendi şahsî düşüncelerini açıklayan şu telgrafi gönderdi:²⁹

“Hilafetin Türk milletince tecridi Müslüman memleketlerinde çeşitli tesirler ve ihtiraslar uyandıracaktır. Bunun neticelerinden Türkiye de etkilenecek ve rahatsız olacak, dâhili emniyeti tehdit altında kalacaktır. Hilafeti Osmanlı Hanedanı’nda bırakmaya hiçbir lüzum ve mecburiyet yoktur. Lakin hilafet her Müslüman millet tarafından Türklerin müttehidenden mukaddes ve münakaşa kabul etmez bir sıfatı olarak görüldüğü için, bu sıfatı Millet Meclisi’nin maneviyatında katıyen muhafaza etmek ve onu, Reis’in şahsında temsil ettirmek lazımdır. Aynı mesele hakkında son haberler bizi dönmeye mecbur bırakıyor. Emri telgrafınızı bekliyorum.

Antalya Mebusu Rasih”

Rasih Efendi’nin bu telgrafından başka Hindistan ve Mısır’dan da benzer telgraflar gelmesi üzerine, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, TBMM’de halifeliğin kaldırılma gerekçelerinin oralarda da iyice anlaşılmasını sağlamak için, Hoca Rasih Efendi’nin yanı sıra, Hindistan Karaçi’den Şevket Ali, Suhaç’ta Cerca, Bombay Hilafet Merkez Komitesi, Mısır’da Abdülhamit, Abdülmecit ve arkadaşlarına hitaben önemli açıklamaları içeren şu cevabî telgrafi gönderdi:³⁰

“Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kabul ettiği kanun aşağıdadır: Halife hal’ edilmiştir. Hilafet, hükümet ve cumhuriyet mana ve kavramında esasen mevcut olduğundan, hilafet makamı kaldırılmıştır. Hakikaten hilafetten kast olunan hükümettir, devlettir. Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin yanında ayrıca bir hilafet makamının mevcudiyeti, Türkiye’nin dâhili ve harici siyasi birliğini ihlal ettiği sabittir. Diğer taraftan asırlardan beri cihanda bir tek İslam hükümeti esasını tahakkuk ettirmek için muhafaza edilmiş olan hilafet makamı maksadı hiçbir zaman tahakkuk ettirilememiş, bilakis Müslümanlar arasında daima nifak ve anlaşmazlık vesilesi olmuştur. Hâlbuki

29 Atatürk’ün Bütün Eserleri, C. 16, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 236.

30 Atatürk’ün Bütün Eserleri, C. 16, s. 236-237.

hakiki menfaatler toplumların bağımsız hükümet teşkil edebilmelerini esas olarak kabul etmektedir. Müslüman milletler arasındaki manevi ve hakiki bağ, 'İnnemel mü'minune ihvetün (Müminler ancak kardeşirler)' ayeti celilesinin anlattığı manadadır.

Gazi Mustafa Kemal"

Öte tarafta Hindistan'da bulunan Hilal-i Ahmer Heyeti, birkaç hafta önce 9 Mart 1924 tarihinde Aligarh kasabasında bulunan Hindistan Milli Darülfünunu'nda yapılacak olan diploma törenine davet edilmişti. Aligarh'daki darülfünunda bütün cemiyetlerin merkez heyetleri hazır bulunacaktı ve buraya Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdikleri telgrafa alacakları cevap üzerine tekrar bir müzakerede bulunmak üzere özellikle Türk heyetinin gelmesi hususunda ısrar ettiler. Nitekim 9 Mart 1924 darülfünunun odalarından birisinde Hilafet Komitesi merkez heyeti ve Ulema Cemiyeti merkez heyeti hep birlikte toplantı halinde iken Rasih Efendi'den de bu toplantıya katılması istendi. Bu arada Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın hilafetle ilgili oldukça kararlı ve net cevabi telgrafı gelmiş bulunuyordu. Bu telgraf üzerine saatlerce tartışmalar yapıldı. Hint Müslümanlarının önde gelen isimleri yine siyasi amaçları için hilafete ihtiyaçları olduğundan ötürü hâlâ "Gazi Paşa'nın halifeliği kabulünün rica edilmesi hususunda telgrafla kendisine müracaat edilmesi" kararında ısrar ediyorlardı. Bu esnada Mısır'dan bir "Hilafet Komitesi" oluşturulmak üzere Hintlilerin katılımını rica eden Şeyh Reşit Rıza imzalı bir telgraf bir iki Hint cemiyetine de gelmiş ise de, telgrafla bu isteğe hemen ret cevabı vermişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği telgraftan sonra Hilal-i Ahmer Heyeti'nin buradaki pozisyonu da değişti. Hindistan'da Hilal-i Ahmer adına yardım toplamak için oluşturulan bütün heyetlerden alınan cevaplarda çalışamayacakları bildiriliyordu. İnsani amaçlarla gelen Hilal-i Ahmer Heyeti'nin kendi siyasi amaçlarına alet edilmek istenilmesinin görülmesi üzerine Türk heyeti için geri dönmek zorunluluğu bir kat daha arttı. Nihayetinde Hilal-i Ahmer Heyeti'nin 15 Mart 1924'te Hindistan'dan ayrılacağını haber alan Hint Hilafet Komitesi merkezi heyeti ve Hint Ulema Cemiyeti merkezi heyeti, Türk heyetini ziyarete gelerek Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya şu isteklerinin (ki, benzer istekler dönüşte uğranılan Mısır'ın önde gelenleri ve uleması tarafından da dile getirilmişti) iletilmesini istediler:³¹

"1. Mücahid-i a'zam Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri hilafeti deruhde ve kabul buyurarak biz esir insanları tefrikadan vikaye buyurmalıdır.

2. Tefrikamızdan düşmanlarımız istifade edecektir. Türkleri bunların şerrinden nasıl kurtarmış ise, bizim dahi halasımıza sebep olacaktır.

3. Biz Hindliler, bu hususta ne Mısırlılarla, ne Hicazlılarla, ne de Suriye ve Iraklılarla teşrik-i mesai edebilmeyiz. Onlar da bizim gibi esir insanlardır. Bu hususta hakk-ı kelim ve reyleri yoktur.

31 Çapa, a.g.m., s. 17.

4. Emir buyurdıkları takdirde Türkiye’de akdolunacak bir kongreye iştirake hazırız. Mamefih, kongreye dahi ihtiyaç yoktur; mücahid-i a’zam Gazi Hazretlerinin kararları muta’ olacaktır.”

Hindistan’da bulunan Hilal-i Ahmer Heyeti’nin dönüşe geçtiği bu sırada Hint Müslümanlarının yardım meselesi hakkında *Times* gazetesinin Delhi muhabiri gazetesine şu ilginç bilgileri veriyordu:³²

“Türk Hilal-i Ahmer-i tarafından Anadolu savaşlarında evleri yanan ve diğer suretle yardıma muhtaç hale gelen Türklere yardım toplamak üzere gönderilen kurul Bombay’a gelmiştir. Hilal-i Ahmer kurulunun görünürdeki ziyaret nedeni budur. Fakat bazı çevrelerde Türk heyetinin yeniden yardım toplanmasından ziyade evvelce toplanan yardımı almak istediği sanılmaktadır.

1921-22 senelerinde Hint Merkezî Hilafet Komitesi tarafından ‘Ankara Yardımı’ ve ‘İzmir Yardımı’ adıyla iki yardım defteri açılmıştı. Bunlar ile toplanan yardım toplamı 3.941.432 rupiye yani 272.750 İngiliz Lirası idi. 1922 yılında komitenin elinde 1.887.109 rupiye bilanço kalmıştı. Aynı yıl zarfında bu yardımın sarfiyatı hakkında komiteye üç üye tarafından bir rapor verilmişti. Daha sonra bu rapor geri alınmış bütün kopyaları yakılmıştır. Komitenin 31 Aralık 1922’ye kadar olan hesapları 1923 yılı 29 Mart’ında *Bombay Chronicle* gazetesinde neşredilmiştir. Bu hesaplardaki bilançonun teslimine hazır olduğu gösterilmiştir. Bununla beraber 120.807 İngiliz Lirası’na ulaşan tutar şimdiye kadar teslim edilmemiştir.

Meşhur hilafetçilerden Şetani (Chotani) toplanan tutarı ticarete yatırdığını ve kaybettiğini açık açık itiraf etmiştir. Şetani, Ankara yardımının bilançosunu teslim etmeye -İzmir yardımı bilançosuna dair bir şey söylemiyor- davet edildiği Merkezî Hilafet Komitesi’ne demir, kereste ve testere makinesi gibi bazı eşyalar vermiştir. Söz konusu eşya bedelinin Ankara yardımının toplamı olan 107.000 İngiliz Lirası’na ulaşım ulaşmayacağı belli değildir. Dahası bu eşyanın teslimi bazı şartlara tabi tutulmuştur. Bu şartlar birçok tartışmalara da yol açmıştır. İşte bu garip maliye işlemlerinin sonucu olarak samimi Müslümanlar tarafından özellikle kuzey Hindistan Müslümanları tarafından ödenen yardım paralarında önemli çelişkiler ortaya çıkmıştır. Pratik hareketi seven Türklerin yeniden yardım toplama işini Ali biraderlere ve komitenin diğer Müslüman ileri gelenlerine bırakmazdan evvel kendilerine vaat edilen tutarın hiç olmazsa bir kısmını almaya girişmeleri muhtemeldir.”

Bu haberden de anlaşılacağı üzere Hilal-i Ahmer Heyeti, toplanan yardımı alamadan Hindistan’dan eli boş dönmek zorunda kalacaktır. 1924 Mart ayı sonunda gazetelerde Hindistan’daki Hilal-i Ahmer Heyeti’nin dönüş için hareket ettiği, Mısır’a ulaştığı ve Mısır’dan İstanbul’a doğru hareket ettikleri haberleri yer aldı.³³ Sonunda Hindistan’a gönderilen Antalya Milletvekili

32 “Hindistan’daki İane”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Mart 1924.

33 “Hindistan’daki Hilal-i Ahmer Heyeti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Mart 1924; “Rasih Efendi Heyeti’nin Avdeti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Nisan 1924; “Hindistan’a Giden Heyet Avdet Ediyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1924; “Hindistan’a Giden Heyet”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Nisan 1924.

Rasih Efendi'nin başkanlığında Hilal-i Ahmer Heyeti, 7 Nisan 1924 tarihinde İstanbul'a geri döndü. Dönüş sonrasında heyet başkanı olan Rasih Efendi basına verdiği demecinde; *"Heyetin mesaiye başlamadan evvel ayrıldığını ve mesailerinin özellikle Türk basınının olumsuz yayınlarının Hindistan'da Türkiye aleyhinde propaganda yapanlar tarafından ele alınarak çalılışmasından ileri geldiğini"* söyledi.³⁴ Antalya Milletvekili Rasih Efendi iki gün sonra İstanbul'dan Ankara'ya gitti ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek Hindistan'daki izlenimlerini kendisiyle paylaştı. Bu görüşmede konuşulanları ise Mustafa Kemal Paşa daha sonradan *"Nutuk"*ta şöyle yorumlayacaktır:³⁵

"Büyük Millet Meclisi, hilâfeti kaldırdığı sırada, Antalya Milletvekili, din bilginlerinden Rasih Efendi, Kızılay adına, Hindistan'da bulunan bir kurulun başkanlığını yapıyordu. Rasih Efendi, Mısır'a uğrayarak Ankara'ya döndü. Benden mülâkat isteyerek şunları anlattı: Gezdiği ülkelerde, Müslüman halk benim halife olmamı istiyormuş. Müslümanların yetkili kurulları bana bu dileği bildirmek için Rasih Efendi'yi vekil etmişler. Rasih Efendi'ye verdiğim yanıtta, İslâmların bana olan güven ve sevgilerine teşekkür ettikten sonra dedim ki: 'Siz din bilginlerindensiniz! Halifenin devlet başkanı demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan uyrukların, bana ulaştırdığınız dilek ve önerilerini, ben nasıl kabul edebilirim? Kabul ettim desem, o uyrukların başındaki kişiler bunu kabul eder mi? Halifenin buyrukları ve yasakları yerine getirilir. Beni halife yapmak isteyenler buyruklarımı yerine getirebilecekler midir? Bu duruma göre, yapacak işi ve anlamı olmayan kuruntudan bir niteliği takınmak gülünç olmaz mı?'

Baylar, açık ve kesin söylemeliyim ki, Müslüman halkı bir halife heyulası ile uğraştırma ve kandırma çabasında bulunanlar, yalnız ve ancak Müslümanların ve özellikle Türkiye'nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna kapılmak da ancak ve ancak bilgisizlik ve aymazlık belirtisi olabilir."

Nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti dünya Müslümanlarından gelecek yardım paralarına bel bağlamadan kendi bütçe olanaklarıyla mübadele işinin üstesinden gelmeyi başaracaktır. 13 Ekim 1923'te oluşturulan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne 1923 yılında genel hizmetlerin yürütülmesi için 6.095.083 lira ödenek ayrıldı, ayrıca bakanlığın maliye bütçesinin muhasebe müdürlüğünün mülkiye ve muhasebe kalemleri maddesine 787 lira, 50 kuruş ve olağanüstü aylık ödenek faslına da 1.390 lira ödenek ilave olundu.³⁶ 1924 Bütçesi'nde ise Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ne önce 5.000.000 lira teklif sunuldu, bütçe müzakerelerinin başladığı sırada bu rakam 2.000.000 lira daha artırılarak 7.000.000 lira olarak teklif olundu.³⁷ Ancak mübadelenin en yoğun yaşandığı 1924 yılı için bu miktar da yeterli gelmeyecekti. Nitekim Hâkimiyet-i Milliye

34 "Hindistan'a Giden İane Heyeti İstanbul'da", *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Nisan 1924; "Hindistan'a Giden Heyetin Sebeb-i Avdeti Hakkında Beyanat", *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1924.

35 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. II, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 1133.

36 "Yeni Vekâlete Tahsisat", *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Teşrinisani 1923.

37 *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Kânunusani 1923.

gazetesince hükümet tarafından Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin 1924 yılı bütçesine 2.548.150 lira ek ödenek ayrılması için kasım ayında TBMM'ye bir kanun teklifi sunulacağı bildirildiyse de,³⁸ daha sonra hükümet tarafından 12 Kasım 1924'te Meclis'e sunulan kanun tasarısında Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Bütçesi'ne ayrılan ek ödeneğin 4.000.000 lira olması teklif edildi.³⁹ Gittikçe artan bu rakamlardan, Türkiye'nin mübadele işlerini yeni ek ödenekler ilave etmek suretiyle kendi sınırlı bütçe imkânlarıyla halletmeye çalışmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan Mübadele İmar ve İskân Vekâleti ile işbirliği içinde çalışan Hilal-i Ahmer Cemiyeti de daha mübadele başlamadan evvel kendi bütçe imkânları oranında hazırlıklara başlamıştı. Örneğin, İzmir Hilal-i Ahmer'i gelecek olan fakir ve muhtaç mübadillere dağıtılmak üzere elbise, çamaşır, fanila, çorap, ayakkabı gibi malzemelerin sağlanması, Tepecik'te Hilal-i Ahmer'e devredilen hastanede hasta ve bakıma muhtaç olanların tedavisinin sağlanması, ihtiyar, kadın ve çocukların taşınması ve mübadillerin iâşesi için çeşitli aşhanelerin açılması gibi faaliyetlerine hız verdi.⁴⁰ Mübadele başladıktan sonra 22 Kasım 1923'te toplanan Hilal-i Ahmer Genel Merkezi, İstanbul'da bulunan mahalle heyetleri eliyle gelen mübadiller için derhal yardım toplanması kararı aldı. Bu şekilde sadece İstanbul'da 1924 Ocak ayı ortalarına kadar 10.800 lira toplandı.⁴¹ Ayrıca gelen mübadillerin pek çoğunun yardıma muhtaç halde olduklarının görülmesi üzerine, hükümetin adeta resmi yayın organı gibi faaliyet gösteren Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde "Gelecek 500 Bin Kardeşe İmdat" başlığı altında sık sık yayınlanan resmi ilanlarla yurt çapında bir yardım toplama kampanyası başlatıldı. Bu ilanda Lozan'da sağlanan anlaşma gereğince "Balkan felaketinin neticesi olarak anavatan serhatlarından uzakta kalmış 500 bin Türk'ün vatana celbini, burada iskânlarını, anavatan için nafi birer müstahsil anasır olmalarını temin etmek" amacıyla önemli ve endişe verici bir işe girildiği hatırlatıldıktan sonra, Türk kamuoyuna şöyle seslenilmekteydi:⁴²

"Çocukları, dulları ve dermandan kalmış ihtiyaçlarıyla birlikte 500 bin gibi büyük bir yekûna varan bu kardeş kitlesinin arzasız, felaketsiz, ölümsüz nakilleri, vatanın muhtelif yerlerinde iskânları tasavvuru hayli müşkül derecede çetin bir iştir. Hükümetimiz bu işin her nokta-i nazardan müfit olabilecek, maksadı temin eyleyecek surette tedvir ve intacına olanca kuvvetiyle gayret ediyor. Fakat çok defa büyük işler tam manasına el birliğine ve umumi gayretin bir noktada temerküz etmesine muhtaçtır.

38 Hâkimiyet-i Milliye, 3 Teşrinisani 1924.

39 Mübadele İmar ve İskân Vekâleti Bütçesi'ne 4.000.000 lira Ek Ödenek Verilmesi Hakkında Kanun Tasarısı için bk. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 030_0_18_01_01_011_53_17_001.

40 "İzmir Hilal-i Ahmer'inde Hazırlıklar", Hâkimiyet-i Milliye, 12 Teşrinievvel 1923.

41 "Hilal-i Ahmer İstanbul'da İlane Topluyor", Hâkimiyeti Milliye, 23 Teşrinisani 1923 ve 13 Kânunusani 1924.

42 "Gelecek 500 Bin Kardeşe İmdat", Hâkimiyeti Milliye, 19 Teşrinisani 1923.

Türkiyeliler, bu noktada, gelecek 500 bin müstahsil kardeşimizin ölmeden nakil edilmeleriyle sağlam bir anasır halinde iskân olunabilmeleriyle çok yakından ve çok derinden alakadardır. Kardeş feryadı kulaklarımızda acı acı inlememek, gözlerimiz kardeş cenazeleri karşısında kan ağlamamak için, en nihayet onların da kolları bizim çalışan kollarımızın kuvvetine iltica eyleyebilmek için, yapacağımız küçük bir fedakârlığa ihtiyaç vardır.

Vatandaş, en büyük felaketlerden, en ciddi tehlikelerden azmin, fedakârlığın, şefkatin ve âlicenabın seni kurtardı. Gelecek 500 bin boynu bükük Türk, kurtarıcı fedakârlığına ve koruyucu şefkatine bakıyor. Bütün vatanda dalgalanmaya başlayan yardım hareketinde uhdene düşeni yap!

Damlata damlata yapacağımız göl, onların ıstırap ve matemle olduğu kadar sağ, anavatana karşı çektiği hasretle bunalan varlıklarına şifa ve serinlik verecektir.

500 bin kardeşe imdat!"

Milli Mücadele'den yeni çıkmış yardımsever Türk milletini bir kez daha fedakârlık yapmaya davet eden bu yardım kampanyası ile birçok şehir ve kazada halktan, tüccardan, askeri ve mülki personelden, okul öğretmenlerinden öğrencilerine kadar, geniş bir yelpazeden aynî ve nakdî yardımlar toplandı ve dağıtılmak üzere Hilal-i Ahmer'e teslim edildi. Yine yardımı yapanların isimleri ile yapılan yardımların cins ve miktarları da aynı gazetede aracılığıyla kamuoyuna duyuruldu. Bu yardım kampanyası çerçevesinde örneğin, 1924 yılı Ocak ayı ortalarına kadar mücadele suretiyle gelecekler için Konya'nın Ilgın, Ermenek, Seydişehir, Yenişehir, Kadınhanı, Bozkır, Sultaniye kazalarında iki hafta zarfında 175.300 kuruş bağış toplandı. Mentеше'nin Fethiye kazası halkı 17.830 kuruş ile 137 tane çamaşır, 154 endaze basma, Milaslılar 108.444 kuruş, 2.444 okka çeşitli cins erzak, 1.200 parça çamaşır bağışta bulundular ki, bunlarla beraber Mentеше vilayetinin bağış toplamı 232.225 kuruş, 33 çuval pirinç, 537 çamaşır, 200 hasır, 154 endaze basmaya ulaştı. Milaslılar ayrıca 10 yataklık bir de hastane kurdu. Muğla'da da 1.500 lira toplandı. Yine Kocaeli livası dâhilinde de para, eşya ve erzak toplandı, külliyetli miktarda aynî yardımlardan başka yalnız nakdi bağış miktarı 304.845 kuruşa ulaştı. Söke'ye yerleştirilecek mübadiller için içten gösterilerle hazırlanan Sökeliler ilk aşamada 500 lira topladılar.⁴³ Türkiye çapında mübadillerin gelmeye devam ettiği aylar boyunca yardım kampanyası devam ettirildiği gibi, özellikle mübadillerin yerleştirileceği yerler halkı da takdire değer bir şekilde mübadilleri içten karşılayarak, onlar için örneğin yemek düzenlemek gibi çeşitli faaliyetlerde bulundular.

Böylece 1923 sonbaharında başlayan mücadele sürecinde, mübadil Türklerin Türkiye'ye taşınması faaliyetleri, Yunanistan'da Türklere uygulanan baskılar nedeniyle 1924 yılı sonlarına gelindiğinde hızla tamamlanma noktasına geldi. Kış aylarında bile sürdürülen mübadillerin taşınması işi 1925 yılı Ocak ayı başında tamamlandı. Belki üç-dört yıla yayılması gereken bu çetin işin

43 "Geleceklerle Yardım", *Hâkimiyet-i Milliye*, 15-16 Kânunusani 1924.

üstesinden gelmeye çalışan Türk Hükümeti, bir buçuk yıla yaklaşan kısa bir zaman diliminde göçmenlerin süratle taşınması, geçici yerlerinde bir süre ağırlanması ve kalıcı iskân bölgelerine yerleştirilmesi işinin masraflarını herhangi bir dış borç alma yoluna gitmeksizin tamamen kendi kısıtlı bütçe imkânlarıyla ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nce yurt çapında başlatılan aynî ve nakdî yardım kampanyaları ile karşıladı.

Oysa Türkiye Hükümeti sadece kendi sınırlı kaynaklarıyla mübadele işini göğüslemeye çalışırken, Yunanistan'a başta Amerikan yardım kuruluşları olmak üzere bütün Hıristiyan dünyadan geniş yardım eli uzandı.⁴⁴ 1923 yılında bir Amerikan banka grubu Yunanistan'a 12 milyon dolar borç verme teklifinde bulunmuşsa da ödeme kabiliyeti bulunmayan Yunan Hükümeti bu teklifi reddetti. Milletler Cemiyeti ise başlangıçta 50 bin frank avans vermenin dışında, ayrıca Yunan Milli Bankası'na 6 milyon sterlin borç verdi. Bu sırada Atina'da bulunan mübadelenin mimarlarından olan Dr. Nansen de Yunanlı muhacirler için Amerikalı sermayedarlardan yeni borç temini için Amerika'ya hareket etti.⁴⁵ Yunanistan'ın borç alma girişimleri 1924 yılında Amerika, Fransa ve İngiltere nezdinde devam etti ve sonuçta alabildiği borç miktarı 6 milyondan 10 milyon sterline ulaştı.⁴⁶

Gerçekten de Türkiye'de Yunanistan'dan mübadele suretiyle gelen yarım milyona yakın insanın uygun yerlere yerleştirilmesi ve geçimlerini sağlayabilecek hale getirilmesi hiç kolay bir iş değildi. Özellikle mübadillerin iskânında büyük zorluklarla karşılaşmış, iskân işleri mübadillerin yerleştirildiği pek çok yerde şikâyetlere konu olmuştu. Her devlet işi için olduğu gibi mübadele işini de yakından takip eden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Kasım 1924'te Meclis'in yeni yasama yılını açış konuşmasında yer alan, "*Mübadele mukavelesiyle anavatana kavuşan kardeşlerimizin, birçok ihtiyacı henüz tesviye edilememiştir ki hükümetin ve Meclis-i Âli'nin bunun için müstacel tedbir ittihaz etmesi lâzımedendir*"⁴⁷ sözleri adeta bu işteki eksikliklerin itirafı gibidir.

Mübadillerin sıkıntıları nedeniyle mübadele işinde zaman zaman devreye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa girmek zorunda kalıyordu. Örneğin, Kızılay Arşivi'nde bulunan, Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mahmut Celal Bey'in imzasıyla Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Hıfzıssıhha Mütehassıslığı tarafından 24 Mayıs 1924 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Başkanlığı'na gönderilen bir yazıdan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın uygun görmesiyle Hindistan'dan gelen 6.979 İngiliz Lirası'nın çeşitli yerlerde bulunan ve durumları kötü olan muhacirlere sarf edilmesi istenmektedir. Mübadil göçmenlerin sadece bir kısmının sıkıntılarını dile getiren bu önemli belge şöyledir:⁴⁸

44 Akgün, a.g.m., s. 129.

45 *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Mart, 5 Nisan, 27 Nisan, 31 Ağustos, 17 Teşrinievvel 1923.

46 "Yunanistan'ın Muhacir İstikrazı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Teşrinisani 1924.

47 TBMM *Zabit Ceridesi*, C. 10, Devre: II, İçtima senesi: II, Birinci İçtima, 1.11.1340 (1924).

48 *Kızılay Arşivi*, 1296-30. Bk. EK 2.

"Hilal-i Ahmer Cemiyet-i Muhteremesi Riyaset-i Umumisine

Altı bin dokuz yüz yetmiş dokuz (6.979) İngiliz lira ve küsuratını havi bir rakama çıkan, yetimler, yaralılar muhacirin ve dul kadınların tehvin-i ihtiyaç ve ıstırabı ve bilhassa mübadele suretiyle cidden muhtac-ı muavenet bir halde gelmekte olan muhacirinin de nazar-ı dikkate alınarak bunların her türlü ihtiyaçlarının ref olması için sarf edilmek üzere cemiyet-i muhteremeleri emrine irsal kılındığı Reısicumhur Hazretleri tarafından irade ve işar buyrulmuştur.

Tokat, Amasya, Çorum ve Sivas ile Yozgat mıntıkasına sevk olunan Kayalılar ve Kayseri, Niğde vilayetlerinde iskân olunan Kozanalılar arasında pek muhtac-ı muavenet ve bermucib-i kanun verilen dokuz yüz gram ekme ile idame-i hayatları gayri mümkün hayli zavallular mevcut olduğu gibi bunlardan başka daha gelecek Keseryeliler ve Adana mıntıkasında iskân olunacaklar arasında da aynı vaziyette pek muhtaç ve fakirin haricinde işeleri temin ve mevcudiyet-i sıhhatlerinin takviye edilmesi mecburiyeti sıhhiyesinde muhacirin bulunduğu, Niğde ve havalisinde avdet eden vekâlet-i senaveri sıhhiye müsteşarı bunlardan Kozanalılar için Niğde'de iki yüz mevcutlu bir nekahethane tesisine lüzum-u kati göstermiş iken bu rıcanın âdem-i mesaisi dolayısıyla şayan-ı muvafık ve kabul görülen işbu tesisata muvaffak olunamadığından mar-ül arz cemiyet-i muhteremeleri emrine irsal kılınan çek muhteviyatının evveleminde Niğde'de açılacak iki yüz yataklı nekahethanenin tesis ve idamesi ve saniyen bervech-i maruz gerek muhtac-ı muavenet vaziyetlerinden dolayı istisnai surette teftişleri hakikaten icap eden muhacirinin işeleri için lazım gelen hususatın biran evvel icra ve işarını rica ederim efendim. 24.5.340

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Vekili Mahmut Celal"

Ayrıca mübadil göçmenlere yardım için Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Gazi Mustafa Kemal Hanım'ın himayesi altında Mazhar Müfit, Haydar Rüştü, Kılıç Ali ve Canik Milletvekili Talat Beylerden oluşan düzenleme komitesince bir konser düzenlendi ve geliri Yunanistan'dan gelen muhacirlerin ihtiyaçlarına harcanmak üzere dünyaca tanınmış Viyolonist Zeki (Üngör) Bey idaresindeki "Büyük Orkestra" heyeti tarafından Ankara'da 11 Mart 1924 tarihinde akşam saat altıda, Milli Sinema salonunda büyük bir konser verildi. Konsere Latife Gazi Mustafa Kemal Hanım ile Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Başbakan İsmet Paşa, TBMM Başkanı Fethi Bey, bakanlar, milletvekilleri ve yüksek rütbeli devlet memurları, Rus Sefiri Suriç Yoldaş ve hem hayırlı bir işe katkıda bulunmak, hem de sanat dolu güzel birkaç saat geçirmek isteyen erkek, kadın birçok yardımsever katıldı. Cumhurbaşkanı ve eşi Latife Hanım bu vesileyle biner lira hediye ettiler. Milletvekili İbrahim Bey'le Osmanlı Bankası ve ismini söylemeyen bir kişi de biner lira, Rus Büyükelçisi Suriç Yoldaş ise 500 lira verdi. Genel hâsılâtın 10 bin liraya ulaşacağı beklenmekteydi.⁴⁹ Bu konserde elde edilen hâsılât muhtaç göçmenlerin ihtiyaçları için harcanmak üzere iki defada

49 "Muhacirler Menfaatine...", *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Mart 1924; "Muhacir Kardeşlerimiz Menfaatine Fevkalade Konser", *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Mart 1924.

Ziraat Bankası aracılığıyla İstanbul'da bulunan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'ne gönderildi. Kızılay Arşivi'nde yer alan 30 Ağustos 1924 tarihli bir belgede bu paranın nasıl değerlendirileceğine dair şu bilgiler yer almaktadır:⁵⁰

“İstanbul Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Riyaset-i Âliyyesine

12 ve 19 Temmuz 340 (1924) tarihlerinde Ziraat Bankası vasıtasıyla Cemiyet-i Aliyyeleri Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne iki defada irsal edilen üç bin lira bitmiş ve bin dokuz lira elli kuruşun cihet-i aidiyeti istifsar edilmektedir. İrsal edilen bu meblağ mukaddema Ankara'da Latife Gazi Mustafa Kemal Hanımefendi Hazretlerinin riyaset-i ismetanelerinde muhtac-ı muavenet fukara-yı muhacirine tevzi edilmek üzere ve verilen konser hâsılatı olup cihet-i sarfına gelince: hakikaten muhtac-ı muavenet alil, hasta muhacirin ile memedeki çocuklara süt ve edviye (ilaçlar) tedariki için sarf edilebileceği maruzdur. 30 Ağustos 340

Mübadele, İmar ve İskân Vekili namına Behçet”

1924 Eylül'ünde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa eşi Latife Hanım'la Karadeniz seyahatinde iken Erzurum'da yıkıcı büyük bir deprem meydana geldi. Bunun üzerine Gazi Paşa gezi programını değiştirerek Samsun-Amasya-Tokat-Sivas şehirlerine uğrayarak halkla temas ettikten sonra Erzurum'daki deprem bölgelerini bizzat dolaşmak ve zarar gören vatandaşların dertlerine derman olmak istedi. Cumhurbaşkanı'nın Samsun'dan çıktıktan sonra ilk uğradığı yer, -Milli Mücadele'de ilk örgütlenme yeri olması açısından Mustafa Kemal Paşa için özel bir anlam taşıyan- Havza oldu. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa Havza'da bulunduğu sırada, özellikle mübadillerin durumlarıyla yakından ilgilendi, iskân ve iaşelerinin düzenlenip iyileştirilmesi için İmar ve İskân Komisyonu'na bazı emirler verdi ve iaşeleri için derhal 2.000 lira sarf edilmesini istedi.⁵¹

Öte yandan Hilal-i Ahmer Cemiyeti de, Hindistan'da Türkiye için toplanan yardım paralarının peşini bırakmadı. Hindistan'a giden ilk heyetin amaca ulaşmadan geri dönmesi sonrası Cemiyet, bu kez de Hindistan'daki yardım paralarıyla alınan ve Hilal-i Ahmer'e devredilen kerestelerin satışı ile meşgul olmak üzere 6 Şubat 1925 tarihinde Hilal-i Ahmer merkez üyesi ve genel müfettişi İsmail Besim Paşa ile yine genel merkez üyesi Dr. Hikmet Bey ve bir tercümandan oluşan ikinci bir heyeti Hindistan'a gönderme kararı aldı. Kerestelere ait işlemleri yerinde tasfiye için 11 Mart 1925'te Delhi'ye ulaşan ikinci heyet üyeleri aylarca orada kalmalarına rağmen yine de istenen sonucu elde edemediler. İşlerin uzaması üzerine heyet üyelerinden ikisi orada kalırken, Dr. Hikmet Bey 30 Haziran 1925'te İstanbul'a geri döndü.⁵² Bu can sıkıcı durum Hilal-i Ahmer bünyesinde de sıkıntı yarattı ve 10 delegenin imzasıyla bu rahatsızlık şöyle dile getirildi:⁵³

50 Kızılay Arşivi, 93/176. Bk. EK 3.

51 “Muhacirlere Karşı Alakaları ve Tedbirleri”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Eylül 1924.

52 “Doktor Hikmet Bey'in Avdeti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Temmuz 1925.

53 Kızılay Arşivi, Kutu 164/67. Bk. EK 4.

"Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Riyaset-i Aliyyesi'ne

27.7.1341 (27 Temmuz 1925)

Hilal-i Ahmer'e ait keresteyi satmak üzere Hindistan'a 341 senesi Mart ayında ikisi merkezi umumi azasından olmak üzere üç zattan mürekkep bir heyet gönderilmişti. Bu icraat 341 senesine ait olduğundan gelecek sene kongresinde mevzu-i bahs olması lazım geliyorsa da heyetin Hindistan'da idame-i ikameti büyük masrafı mucip olduğundan heyet-i merkeziyenin bu husustaki izahatı dinlendikten sonra meclis-i umumice bir karar verilmesi zaruri görünmektedir. Mesmu olduğuna göre heyet keresteyi satmaya muvaffak olamamıştır. Bu muvaffakiyetsizliğe ve şimdiye kadar otuz bin liradan fazla masrafı mucip olmasına rağmen heyetten iki zat elan Hindistan'da bulunmaktadır. Hilal-i Ahmer'in bu lüzumsuz masraftan kurtarılması derece-i vücubedir."

Gerçekten de heyetin masrafları belirtilen rakamı bile aştı. 1925 yılı içinde Hindistan'a gönderilen ikinci Hindistan Heyeti'nin masrafı 42.563 lira 78 kuruş olarak gerçekleşti.⁵⁴ Bununla birlikte Hilal-i Ahmer'in 1925 yılı bütçesinde gösterilen elde edilmiş yardımlar içerisinde 28.897 lirası Hindistan'daki kereste satışından, 37.749 lirası Hint Hilafet Komitesi'nden ve 70.050 lirası Hindistan'da teberru edilen toplam 136.696 lira (102.916 rupi) Hindistan'dan geldiği belirtilmektedir.⁵⁵

1926 yılında da Hindistan yardımı meselesi sürüncemede kalmaya devam etti. Hindistan'da kereste fabrikası ve kerestelerden ibaret olan bağışlar için Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'nden Hint Hilafet Komisyonu'na gönderilen telgrafla; bir an evvel kereste fabrikasının ve kerestelerin satılarak elde edilen bedelin gönderilmesi rica edildi. Komisyondan uzun süre cevap alınamayınca 19 Eylül 1926'da tekrar yazıldı. Nihayet 28 Kasım 1926'da Hilafet Komisyonu'ndan gelen cevap mektubunda; Hicaz Kongresi'ne katılımlarından dolayı gecikme yaşandığı açıklandıktan sonra, kereste fabrikasına alıcı bulunmadığı ve kerestelerin açık artırmaya konulmasının lazım geleceği, fabrika satışı için pek gülünç denilecek derecede düşük fiyat verildiğinden söz konusu bile edilmediği, ikinci heyetin Hindistan'dan dönüşü sonrası satılan keresteden elde edilen 50.000 rupinin gönderileceği belirtilmekte, ayrıca fabrikayı zayi etmektense uygun görülecek şekilde ve uzun süreli olarak birine kiraya verilerek işletilmesi tavsiye edilerek Hilal-i Ahmer'in bu konu hakkındaki son kararının kendilerine bildirilmesi rica edilmektedir. Mektupta bildirilen durum Hilal-i Ahmer tarafından enikonu tartışıldıktan sonra 7 Şubat 1927'de Hint Hilafet Komitesi'ne cevap verilerek, önce 50.000 rupinin henüz gelmediğinden gönderilmesi rica edildi ve sorumluluğu Türkiye Hilal-i Ahmer'ine ait olmak üzere orada bulunan

54 *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Programları 1914-1928*, Yay. Haz: Murat Uluğtekin-M. Gül Uluğtekin, Ankara 2013, s. 517. Ayrıca Hindistan'a giden İsmail Besim Paşa ve Hikmet Bey'in yolluk ve harcama listesi için bk. *a.g.e.*, s. 534-535.

55 *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Programları 1914-1928*, s. 512-513.

menkul ve gayrimenkullerin mevcut bakiyesinin Hilafet Komitesi tarafından tasfiyesi veya uzun süreli olarak uygun bir yıllık ücretle herhangi bir şirket veya şahsa kiraya verilmesi kararında bulduklarını, eski yardım ve çok değerli hizmetlerini gördükleri komitenin, fabrikanın işletilmesini bir iş teklifi olarak kabul ettikleri takdirde, belirleyecekleri şart ve tekliflerini Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'ne yazmaları bildirildi. 1927 yılı başlarında sözü edilen 50.000 rupi gönderildi, ancak yeni teklif sunulan mektuba ise henüz cevap gelmedi.⁵⁶

Nihayetinde Hilal-i Ahmer'in 1926 ve 1927 bütçe rakamlarına bakıldığında Hindistan'da toplanan yardımların gelmeye devam ettiği görülmektedir. Nitekim 1 Ocak 1926-30 Haziran 1926 tarihlerini kapsayan bütçesinde Hindistan Heyeti'nden 12.137 lira 21 kuruş gelir gösterilirken, 1 Temmuz 1926-30 Haziran 1927 bütçesinde ise Hindistan Komisyonu'ndan müdevver eşya satışından 30.000 lira elde edildiği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra ikinci gönderilen Hindistan Heyeti döndükten sonra Hindistan'da kalmaya devam eden Tercüman Tefvik Bey'in almış olduğu harcırah ve yevmiye masrafı ise 5.268 lira 55 kuruş oldu.⁵⁷ Bu konuda son olarak Hilal-i Ahmer'in 1928 yıllık raporunda verilen bilgilere göre, Hindistan'da toplanan yardımlarla alınan kereste fabrikası ve gelirleri tümüyle tasfiye edilinceye kadar Hilal-i Ahmer'in bu konudaki girişimlerini devam ettirebileceği anlaşılmaktadır.

Diğer yandan Hindistan'da sürdürülen bağımsızlık mücadelesinde sağlanan milli beraberliğin ilham kaynağı Türk milleti oldu. Türk Kurtuluş Savaşı'nın ve Türk Devrimi'nin mimarı olan Mustafa Kemal Atatürk, ister Müslüman, Hindu veya Sih olsun bütün Hindistan halkını ve bağımsızlık mücadelesi veren Hint önderlerini derinden etkiledi.⁵⁸ Nitekim Türkiye'de halifeliğin kaldırılmasına, İngiliz emperyalizmine karşı mücadelelerinde dini ve siyasi önemli bir güç olan halifelik silahının ellerinden alındığı düşüncesiyle en sert tepkiyi verenlerden biri olan Hint Müslüman önderlerinden Muhammed Ali Cinnah Hindistan Müslüman Birliği'ndeki liderliğine geri döndü. Ancak bu kez halifelik yerine Müslüman milliyetçiliği silahına sarıldı ve zamanla Gandhi'nin liderliğini yaptığı Hindistan Ulusal Kongresi ile yollarını ayırarak mücadeleye devam etti. Hindistan bağımsızlık mücadelesi ise ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin artık eski gücünü yitirmesinden sonra başarıya ulaşabilecektir. Sonunda Müslüman Birliği ve Ulusal Kongre, 3 Haziran 1947'de Hindistan bölgesinin "*Hindistan*" ve "*Pakistan*" diye ikiye ayrılmasını ve 18 Temmuz 1947'de kabul edilen kanunla da 15 Ağustos 1947'den geçerli olmak üzere Hindistan ve Pakistan olarak ikiye bölünen her iki kısmın da "*Bağımsız Dominyon*" adı altında iki bağımsız devlet olmasını kabul etti.⁵⁹ 1947'de

56 Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Programları 1914-1928, s. 628.

57 Hilal-i Ahmer bütçe rakamları için bk. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Programları 1914-1928, s. 541, 659, 662 ve 720.

58 Türk Devrimi'nin Hindistan'daki yansımaları için bk. Mohammad Sadiq, *Türk Devrimi ve Hindistan Özgürlük Hareketi*, Çev. Funda Keskin Ata, TTK, Ankara 2018.

59 Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III, TTK, Ankara 1950, s. 654-655.

Hindistan'ın bağımsızlığını almasının ardından Türk-Hint ilişkileri mesafeli bir halde seyretti⁶⁰, ancak Hindistan'dan ayrılan ve çoğunluğu Müslüman olan Pakistan ile ilk devlet başkanı olan Muhammed Ali Cinnah zamanında başlayan dostane ilişkiler günümüze kadar devam etti.⁶¹

Sonuç

Türk Kurtuluş Savaşı sonrası, uzun süren savaş yıllarının verdiği zararları gidermek isteyen Türkiye'nin yeniden imarı sürecine başlanacağı bir sırada, yeni Türkiye'nin yöneticileri bu kez de, Lozan'da 30 Ocak 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan, Türkiye'deki Ortodoks-Rumlar ile Yunanistan'daki Müslüman-Türklerin karşılıklı olarak yer değiştirmelerini öngören "Mübadele Sözleşmesi" uyarınca, sayıları yarım milyona yakın Yunanistan'dan getirilecek olan mübadil Türklerin taşınması, iâşesi, barındırılması ve iskân bölgelerine yerleştirilmesi gibi önemli bir sorun ile karşı karşıya kaldı. Lozan Barış Anlaşması ile Düyun-u Umumiye'yi güç bela tasfiye etmiş olan Türkiye, mübadele işini herhangi bir dış borç almaksızın veya dış yardım olmaksızın kendi sınırlı bütçe kaynakları ile halletmeye uğraşacaktı. Ancak bu ciddi ve külfetli sorunu aşmak için Türkiye'nin sınırlı mali kaynaklarının yetmeyeceği aşikâr olduğundan, yeniden Batılı devletlere borçlanmak yerine, bir kez daha Milli Mücadele'de anlamlı destekleri görülen İslam âleminin ve bilhassa âlicenap ve yardımsever Hint Müslümanlarının yardımlarına ihtiyaç duyuldu. Bu amaçla Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla başta Hindistan olmak üzere Müslümanların yaşadığı ülkelere dağıtılmak üzere, 25 Eylül 1923'te bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından İslam âleminin yardımını talep eden bir bildiri hazırlandı.

Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Milli Mücadele'nin başından beri tam bağımsızlık ve ulusal egemenlik ilkeleriyle hareket edilen Türkiye'de 29 Ekim 1923'te "Cumhuriyet" idaresi kuruldu. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçekleştirilecek devrimlerle çağdaş uygarlık hedefine yönelmesiyle birlikte, devlet başkanlığı sıfatıyla artık yeni rejimde bir anlamı kalmayan ve aslında tarihte kalmış bir kurum olan halifelik kurumunun kaldırılması zamanı da gelmişti. Ne var ki, Hindistan'da yardımların toplandığı bir sırada Türkiye'de 3 Mart 1924'te "Halifelik kurumunun kaldırılması" ile "Osmanlı Hanedanı'nın yurt dışına sürgün edilmesi" kararlarının alınması, halifelik kurumu aracılığıyla Türkler ile Hindistan Müslümanları arasında oluşmuş olan dostluk ve sevgi bağının kopma noktasına gelmesine neden oldu.

60 Hindistan'ın bağımsızlığını almasından sonraki Türkiye-Hindistan ilişkileri için bk. Eminağ Malkoç, "20. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye İle Hindistan'ın Siyasi İlişkileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal Of Eurasian Studies*, C. 1, 2016, s. 109-145; Savaş Sertel, "Demokrat Parti Döneminde Türkiye-Hindistan İlişkileri (1950-1960)", *The Journal of Social Science Studies*, (JASSS), Number 32, Winter III, 2015, p. 291-305.

61 Bu konuda bk. İsmail Akbaş, *Geçmişten Geleceğe Türkiye Pakistan İlişkileri*, İzmir 2013.

Türkiye’de halifeliğin kaldırılması, Hint Müslümanları arasında büyük bir endişe ve kaygı yarattı. Çünkü Hint Müslümanları için halifelik, İngiliz emperyalizmine karşı dayanışmanın en büyük sembolü ve bağımsızlık için verdikleri mücadelenin en önemli dini ve siyasi kozlarından biriydi ve şimdi bu önemli gücün ellerinden kayıp gittiğini düşünüyorlardı. Dolayısıyla halifelik kurumunu kendileri için dayanak noktası olarak gören Hint Müslümanları, bu kurum olmadan bağımsızlık mücadelelerinin sekteye uğrayacağından korkuyorlardı. Özellikle Milli Mücadele sırasında ve sonrasında Türkiye’ye yapılan yardım kampanyalarının baş aktörü olan Hint Hilafet Komitesi’nin -ki, adını buradan aldığı düşünülecek olursa-, hilafetin kaldırılması ile varlığı anlamsız hale gelmiş oldu. Hindistan’daki davalarını bu isimle sürdürdükleri için salt isim yüzünden bile halifelikten vazgeçmek istemiyorlardı. İşte bu gibi nedenlerle halifeliğin devam ettirilmesi ve hatta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’nın halifeliği kendisinin üstlenmesi ümidi ile tıpkı Türk milletini kurtardığı gibi kendilerini de sömürge olmaktan kurtarmasının beklentisi içerisindeydiler.

Oysa Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’nın Hindistan’a gönderdiği telgrafta da vurguladığı üzere, artık Türkiye Cumhuriyeti’nde “*hükümet ve devleti*” temsil eden Türk milletinin iradesiyle oluşmuş yeni bir yönetim anlayışına geçildiğinden, aynı anlamı taşıyan hilafet makamına gerek kalmamıştı. Ayrıca iç ve dış politikada tam bağımsız olmak isteyen yeni Türkiye’de iç ve dış siyasi birliği ihlal eden bir kuruma da yer olamazdı. Üstelik halifelik makamı ile yüzyıllardır bir tek “*İslam Hükümeti*” esasını gerçekleştirmek mümkün olamamış, aksine halifelik makamı Müslümanlar arasında daima arabozculuk ve anlaşmazlık vesilesi olmuştu. İşte bu gibi gerekçelerle Mustafa Kemal Paşa’nın düşüncesine göre, Müslüman milletler arasında manevi gerçek bağ, halifelik makamı üzerinden değil, ancak “*din kardeşliği*”⁶² üzerinden olmalıydı.

Ne var ki, o günlerde halifeliğin kaldırılmasının yarattığı endişe ve kızgınlık dolayısıyla bu gerçeği bir türlü kabullenemeyen, hatta bunu “*büyük bir hata*” olarak değerlendiren Mevlana Ebul Kalam Azad gibi birçok Hint Müslüman önderleri zamanla Türk Devrimi’ni benimseyecekler ve özellikle de ulusal ve laik devlet yapısını kendilerine örnek olarak alacaklardır. Bir bakıma Türkiye’de halifeliğin kaldırılması Hindistan’da milliyetçiliğin yükselişe geçmesine vesile oldu. Nitekim halifeliğin kaldırılması ile halk desteğini kaybeden ve güçlükle ayakta kalabilen Hint Hilafet Komitesi 1929 yılında dağılacak ve yerine Müslüman Milliyetçi Parti kurulacak ve Hindistan Milliyetçi Müslümanlar Konferansı adı altında yeniden toplanmaya başlayacaklardır. Yine halifeliğin kaldırılmasına en sert tepkileri verenlerden biri olan Hint Müslüman önderlerinden Muhammed Ali Cinnah, Hindistan’ın bağımsızlığı için öncelileri

62 Mustafa Kemal Paşa, “*din kardeşliği*” kavramını ilk kez hilafetin kaldırılmasından sonra Hindistan’a gönderdiği telgrafta kullanmış değildir. Daha önce Hint Müslümanlarına gönderdiği bütün teşekkür mektup ve telgraflarında ve hatta İslam Âlemine Beyannamesi’nde hep bu kavramı kullandığı görülmektedir.

Hindu-Müslüman birliğine inanıyordusa da sonradan bu tutumdan vazgeçti ve Hint Müslümanlarına önderlik ederek uzun ve kararlı bir mücadele sonunda Hindistan Müslümanlarını tek bir ulus devlet çatısı altında toplamayı başardı.

Öte yandan halifeliğin kaldırılması, Hindistan'da Türkiye için yapılmakta olan yardım kampanyasını da olumsuz yönde etkiledi. Daha önce Kuruluş Savaşı'nda olduğu gibi mübadale işi için de Hindistan'daki yardım kampanyasını yürüten Hint Hilafet Komitesi'nin bazı önde gelen isimlerince halifeliğin kaldırılmasının kabullenilememesi ve bu yüzden Türkiye'ye karşı takınılan olumsuz tavırdan sonra, insani amaçlarla mübadil Türkler için Hilal-i Ahmer adına yardım toplamakta olan Hint kurulları, bundan böyle çalışamayacaklarını bildirdiler. Dolayısıyla Hindistan'da toplanan yardımları Türkiye'ye getirmekle görevlendirilen ilk Hilal-i Ahmer Heyeti amaca ulaşmadan eli boş geri dönmek zorunda kaldı. Dahası daha önceden toplanmış olan son yardımların da Türkiye'ye ulaştırılmasında bir sorun olduğu ortaya çıktı. Nitekim çok geçmeden Hint Hilafet Komitesi'nin önemli liderlerinden biri olan ve sıkı bir hilafetçi olarak tanınan Hint işadamı Chotani'nin, Türkiye için toplanan yardım paralarını kereste fabrikası ve inşaat malzemeleri alımında harcayarak kaybettiği anlaşıldı. Alınan fabrika ve malzemeler hukuki olarak Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne devredildi. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, sonraki yıllarda oldukça zorlu bir süreçle de olsa Hindistan'a gönderdiği başka bir heyet aracılığıyla, bu malzemelerin satışından elde edilen gelirlerin peyderpey Türkiye'ye getirilmesi için çaba sarf etti.

Sonuç olarak, Türk-Yunan mübadalesi sırasında Hindistan'da Türkiye için açılan son yardım kampanyasında yaşanan olumsuzluklara rağmen, Hint Müslümanları, daha önce pek çok kez derin sevgi ve bağlılıklarının nişanesi olarak Türklerin her zor zamanında yardım ve desteklerini göstermişlerdi. Bu nedenle Milli Mücadele'nin Başkomutanı, TBMM Başkanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, pek çok kez yardımı gönderen kişi ve kuruluşlar aracılığıyla Hint Müslümanlarına Türk milleti adına minnettarlığını ve teşekkürlerini iletmiş ve her felaketten sonra Türk milletinin imdadına koşan, her fırsatta Türk davasına bağlılık ve sevgilerini gösteren ve cömertçe yardımlarda bulunan Hint Müslümanlarının kardeşliğini unutmayacağını dile getirmişti. Gerçekten de Türk milleti, günümüzde de geçmişteki her zor zamanında yardım elini uzatan, cömert ve yardımsever Hint Müslümanlarını daima saygıyla hatırlamakta ve minnetle yâd etmektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),

BCA, 030_0_18_01_01_011_53_17_001.

BCA, 030_10_00_00_1_1_4_1/5.

Kızılay Arşivi

Kızılay Arşivi, 1296-30.

Kızılay Arşivi, 1297-102.

Kızılay Arşivi, 1297-102.8.

Kızılay Arşivi, 1371/1.

Kızılay Arşivi, 93/176.

Kızılay Arşivi, Kutu 164/67.

II. Süreli Yayınlar

Avrupa'nın Şerefli Kardeşlerine Yardım Ediniz!, *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Kânunusani 1924.

Doktor Hikmet Bey'in Avdeti, *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Temmuz 1925.

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nden Âlem-i İslam'a Bir Hitabe, *Hâkimiyeti Milliye*, 28 Eylül 1923.

Gelecek 500 Bin Kardeşe İmdat, *Hâkimiyeti Milliye*, 19 Teşrinisani 1923.

Geleceklere Yardım, *Hâkimiyet-i Milliye*, 15-16 Kânunusani 1924.

Heyetimiz Gitti, *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Teşrinievvel 1923.

Hilal-i Ahmer İstanbul'da İane Topluyor, *Hâkimiyeti Milliye*, 23 Teşrinisani 1923 ve 13 Kânunusani 1924.

Hindistan da Tebrik Ediyor, *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Mart 1924.

- Hindistan Heyeti İzmir'de, *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Kânunusani 1924.
- Hindistan İanesi İlk Yardım, *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Mart 1924.
- Hindistan'a Gidecek Heyet, *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Kânunusani 1924.
- Hindistan'a Giden Heyet Avdet Ediyor, *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1924.
- Hindistan'a Giden Heyet, *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Nisan 1924.
- Hindistan'a Giden Heyetin Sebeb-i Avdeti Hakkında Beyanat, *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1924.
- Hindistan'a Giden Hilal-i Ahmer Heyeti, *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Kânunusani 1924.
- Hindistan'a Giden İane Heyeti İstanbul'da, *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Nisan 1924.
- Hindistan'a İzam Olacak Heyet, *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Teşrinisani 1923.
- Hindistan'da İane, *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Mart 1924.
- Hindistan'daki Heyetimiz ve İane, *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Mart 1924.
- Hindistan'daki Hilal-i Ahmer Heyeti, *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Mart 1924.
- Hindistan'daki İane, *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Mart 1924.
- İzmir Hilal-i Ahmer'inde Hazırlıklar, *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Teşrinievvel 1923.
- Komasyon Atina'da İlk İçtimamı Akdetti, *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Teşrinievvel 1923.
- Muhacir Kardeşlerimiz Menfaatine Fevkalade Konser, *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Mart 1924.
- Muhacirler Menfaatine, *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Mart 1924.
- Muhacirlere Karşı Alakaları ve Tedbirleri, *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Eylül 1924.
- Murahhaslarımızla Yunanlılar arasında Lozan'da Akdedilen Ekalliyetlerin Mübadelesi Hakkındaki Mukavelename, *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Şubat 1923.
- Mübadele-i Ahali Mukavelesi İmza Edildi, *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Şubat 1923.
- Mübadele Meselesi ve Hilal-i Ahmer'in Teşebbüsü, *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Eylül 1923.
- Mübadele Meselesi ve Hilal-i Ahmer, *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1923.
- Müslüman Memleketlere Gidecek Heyet, *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Teşrinisani 1923.
- Rasih Efendi Heyeti'nin Avdeti, *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Nisan 1924.
- Yeni Vekâlete Tahsisat, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Teşrinisani 1923.
- Yunanistan'ın Muhacir İstikrazı, *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Teşrinisani 1924.
- Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Teşrinievvel 1923.
- Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Teşrinievvel 1923.

Hâkimiyet-i Milliye, 15 Kânunusani 1923.

Hâkimiyet-i Milliye, 16-17 Teşrinievvel 1923.

Hâkimiyet-i Milliye, 17 Teşrinievvel 1923.

Hâkimiyet-i Milliye, 27 Nisan 1923.

Hâkimiyet-i Milliye, 3 Teşrinisani 1924.

Hâkimiyet-i Milliye, 30 Mart 1923.

Hâkimiyet-i Milliye, 31 Ağustos 1923.

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Nisan 1923.

III. Kitap ve Makaleler

AKBAŞ İsmail (2013) *Geçmişten Geleceğe Türkiye Pakistan İlişkileri*, İzmir.

AKGÜN Seçil (1985) *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik*, Ankara 1985.

AKGÜN Seçil Karal (2012) Cumhuriyet Duyurulurken Geride Bırakılamayan Bir Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı: 39, s. 111-136.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (2005) C. 15, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (2005) C. 16, Kaynak Yayınları, İstanbul.

BAYUR Yusuf Hikmet (1987) *Hindistan Tarihi*, 3 Cilt, TTK, Ankara.

ÇAPA Mesut (2009) *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, 2. bs., Ankara.

ÇAPA Mesut (1994) Mustafa Kemal Paşa'ya Halifelik Önerisi, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 1, s. 14-17.

ERDAL İbrahim (2009) Amerikan Arşiv Belgelerine Göre İzmir'in Boşaltılması ve Rum Göçmenlere Yardım Konusu, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 21, s. 61-73.

GAZİ MUSTAFA KEMAL (1987) *Nutuk*, C. II, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

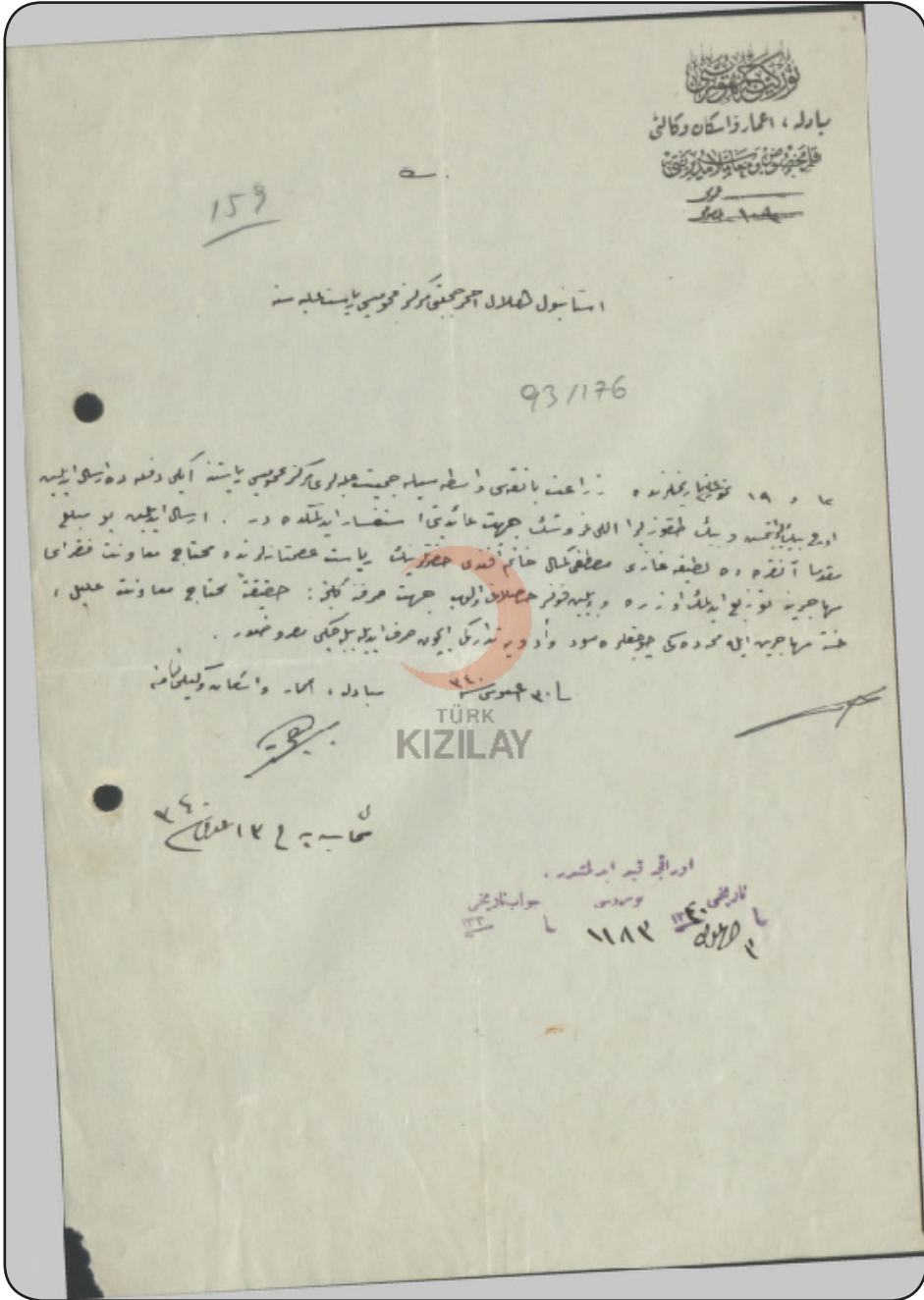
KERİMOĞLU Hasan Taner (2012) Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yaptığı Yardımlar, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: II/2, s. 161-181.

KESKİN Mustafa (1991) *Hindistan Müslümanlarının Milli Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)*, Kayseri.

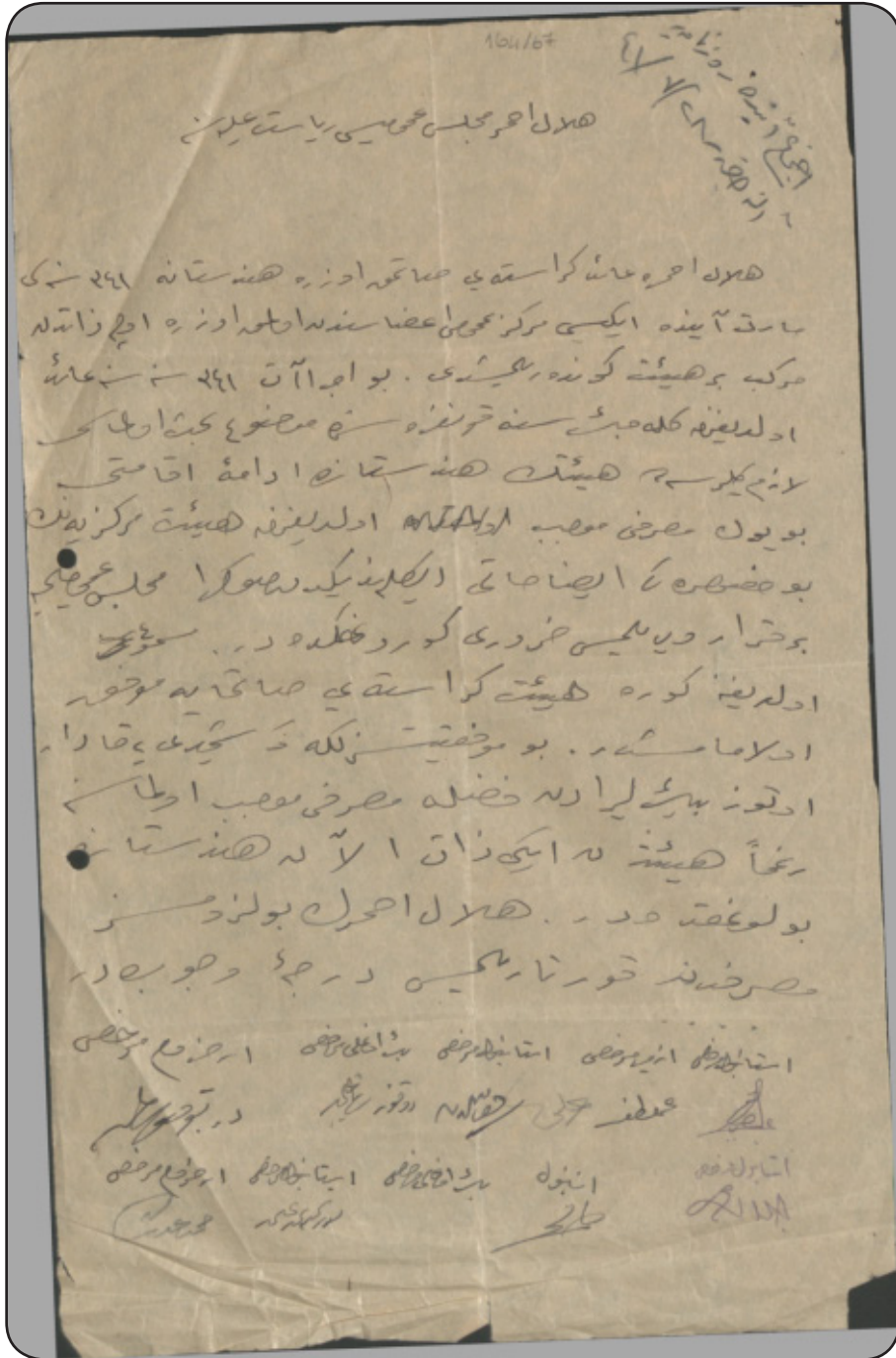
Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler (1973) Çev. Seha L. Meray, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

- MALKOÇ Eminaalp (2016) 20. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye İle Hindistan'ın Siyasi İlişkileri, *Avrasya İncelemeleri Dergisi-Journal Of Eurasian Studies*, C. 1, s. 109-145.
- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Programları 1914-1928* (2013) Yay. Haz: Murat Uluğtekin-M. Gül Uluğtekin, Ankara.
- ÖZGİŞİ Tunca (2014) Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Anadolu'ya Göçler ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Faaliyetleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 31, s. 384-393.
- QURESHI M. Naeem (1998) Hindistan Hilafet Hareketi, *İslam Ansiklopedisi*, C. XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, s. 109-111.
- SADIQ Mohammad (2018) *Türk Devrimi ve Hindistan Özgürlük Hareketi*, Çev. Funda Keskin Ata, TTK, Ankara.
- SERTEL Savaş (2015) Demokrat Parti Döneminde Türkiye-Hindistan İlişkileri (1950-1960), *The Journal of Social Science Studies, (JASSS)*, Number 32, Winter III, p. 291-305.
- SOYAK Hasan Rıza (1973) *Atatürk'ten Hatıralar*, C. I, İstanbul.
- SOYLUER Serdal (2008) Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yardım Kampanyalarının Osmanlı Basınına Yansımaları, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 13, s. 91-118.
- YAYLAGÜL Gamze (2020) Halifeliğin Kaldırılmasının Hindistan Müslümanlarına ve Türk Basınına Yansıması, *Asya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, C. 4, s. 103-114.
- YÜKSEL Hayriye (2010) Türk Devrimi'nin Hindistan ve İran'daki Yansımaları, *Akademik Bakış*, C. 3, S. 6, s. 237-254.
- Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti İhdasına Dair Kanun https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200352.pdf.
- TBMM Zabıt Ceridesi, C. 7, Devre: II, İçtima Senesi: 1, 3 Mart 1340 (1924).
- TBMM Zabıt Ceridesi, C. 10, Devre: II, İçtima senesi: II, Birinci İçtima, 1.11.1340 (1924).

EK 3: Ziraat Bankası vasıtasıyla Hilal-i Ahmer'e göçmen ve muhtaçlar için iki defada gönderilen para hakkında.
Kızılay Arşivi, 93-176.

EK 4: Hilali-i Ahmer'e ait kerestenin Hindistan'da satılmasına dair. Kızılay Arşivi, kutu 164/67.

Araştırma Makalesi / Research Article

**THE SETTLEMENT OF THE EMIGRANTS IN
İZMİR BETWEEN 1923-1930 ACCORDING TO
THE TREATY OF LAUSANNE AND
LIQUIDATION REQUISITIONS**

Elif YILDIZER ÖZKAN*

Hayat ZENGİN ÇELİK**

Abstract

After the Greco-Turkish War, the “Convention concerning the Exchange of Greek and Turkish Populations and Protocol” was signed on January 30, 1923 to solve minority issues between Turkey and Greece. Accordingly, a remarkable alteration process started transforming the social structure and spatial development of the settlements by the exchange of nearly 2 million people.

The population exchange played an essential role in the development of the cities in both countries. Understanding the impact of surviving to the present day is quite critical in terms of the perception of the spatial and social development of İzmir in Turkey. This study helps to realize how İzmir, one of the greatest cities in Anatolia, which was influenced by the exchange. Thus, it aims to contribute to detailed information about the emigrants and shed light on the city’s spatial and demographic history via liquidation requisitions and literature researches. Liquidation requisitions, one of the most significant sources that can be used, include the personal information of the emigrant such as his/her name, his/her family, occupation, and the belongings. In this study, the exact settlement areas of the emigrants settled in İzmir were determined by analyzing 6,414 documents. Furthermore, it also underlines that this compulsory practice is not only a political and economic breaking point for both countries but also that it reveals the distressing experience of the people and cities.

Keywords: *Treaty of Lausanne, Liquidation Requisition, Exchange of Population, Settlement Policy, İzmir, Turkey, Greece.*

* Graduate Student, Dokuz Eylül University, Department of City and Regional Planning, (elf.yildizer@gmail.com), (Orcid: 0000-0002-3172-2220).

** Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Department of City and Regional Planning, (hayat.zengin@deu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-4460-2498).

LOZAN ANTLAŞMASI VE TASFİYE TALEPNAMELERİ KAPSAMINDA MÜBADİLLERİN 1923 VE 1930 YILLARI ARASINDA İZMİR KENTİNE İSKANI

Öz

Kurtuluş Savaşı'nın ardından Yunanistan ve Türkiye'deki Müslümanlar ile Gayrimüslim nüfus arasında yaşanan sorunları çözmek amacıyla 30 Ocak 1923 tarihinde Yunanistan ile Türkiye arasında "Türk-Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol Anlaşması" imzalanmıştır. Böylece yaklaşık 2 milyon kişiyi kapsayan mübadele uygulaması ile toplumsal ve mekânsal gelişimi etkileyen önemli bir dönüşüm süreci başlamıştır.

Mübadele her iki ülkedeki şehirlerin gelişiminde önemli bir role sahiptir. Günümüze kadar devam eden etkinin anlaşılması, Türkiye'de İzmir kentinin mekansal ve sosyal gelişiminin algılanması açısından oldukça kritiktir. Bu çalışma, Anadolu'nun en büyük şehirlerinden biri olan İzmir'in mübadeleden nasıl etkilendiğinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Böylelikle tasfiye talepnameleri ve literatür araştırmalarıyla mübadiller hakkında detaylı bilgilere katkı sağlanması ve şehrin mekansal ve demografik tarihine ışık tutulması hedeflenmektedir. Kullanılabilecek en önemli kaynaklardan biri olan tasfiye talepnameleri, mübadilin kişisel, ailevi, mesleki ve mülkiyet bilgilerini içermektedir. Bu çalışmada, mübadillerin İzmir kentindeki net yerleşim alanları 6,414 adet talepname analiz edilerek tespit edilmiştir. Ayrıca, bu zorunlu uygulamanın her iki ülkede de sadece siyasi ve ekonomik bir kırılma noktası olmadığını, aynı zamanda insanlar ve şehirler için oldukça üzücü bir deneyim izlendiğinin de altı çizilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lozan Antlaşması, Tasfiye Talepnamesi, Mübadele, İskân Politikası, İzmir, Türkiye, Yunanistan.

Introduction

Voluntary or compulsory migration has been a critical factor during the creation of communities and cities for decades. Migration as a method has always held a significant role in the reproduction of urban developments throughout the history of the Ottoman Empire and the Republic of Turkey. Forcing groups to move to the territories conquered had been one of the Ottoman Empire's settlement strategy for centuries.

Land losses increased in the Balkans since the 19th century because of the establishment of nation-states being an outcome of religious and ethnic homogenization. Immigrants from the lands lost came to the cities in Anatolia as free emigrants. One of those capitals was İzmir¹, Paris of the East. Because

1 İzmir, the third most crowded city in Turkey, is an essential port city on the Aegean Seashore. It had been a settlement where various economic activities were observed for centuries, especially in the Ottoman Period. Therefore, this city was one of the most attractive areas for immigrants in the late period of the Ottoman Empire and the early era of the Republic of Turkey.

of its economic capacity, cosmopolitan character, and its increasing commercial activities since the 19th century, it was one of the most significant trades and port cities of the Eastern Mediterranean.²

Turkish delegation headed by İsmet İnönü, England, France, Italy, Greece, Yugoslavia, Japan, Romania, Bulgaria, Soviet Union, and the United States, the observer, all participated during the Lausanne Peace Conference held at the end of the Greco-Turkish War.³ The minority issue, a critical matter, was debated at the conference where various financial, military, and political concerns were discussed. The opinion of an exchange of population, the examples of which were observed previously, was put forward by Fridtjof Nansen for the first time to stop Turkey and Greece of intervening in each other's domestic matters, taking account of the long-lasting friendship, tolerance, and mutual memory connecting those two communities, Turks and Greeks. Czajka states that, both Turkish and Greek people are desire to transfer their countries according to Dr. Nansen.⁴ The number of population to be exchanged was calculated within the scope of Dr. Nansen's report.⁵ The word "exchange" means "interchange of populations", Turkish equivalent of this word is "mübadele" and the word "emigrant" means "one who replaces someone else", Turkish equivalent of this word is "mübadil" within the protocol signed by Greece and Turkey.⁶ It can be realized that the conception of the exchange was based on a religious belief as a racial identity,⁷ because the people to be exchanged were defined as non-Muslims by the Turkish delegation during the conferences.⁸

Population exchange between Greece and Turkey was evaluated within the scope of the "Convention concerning the Exchange of Greek and Turkish Populations and Protocol" signed on the first stage of the Lausanne Conference, on January 30, 1923.⁹

2 Marueen Jackson, "'Cosmopolitan' Smyrna: Illuminating or Obscuring Cultural Histories?", *Geographical Review*, Volume.102, Issue.3, Abingdon, 2012, p.338.

3 Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Lozan Barış Konferansı'nın İlk Aşamaları ve Konferansın Kesintiye Uğradığı Dönemde Yunanistan", *Atatürk Yolu Dergisi*, Issue.53, Ankara, 2013, p.142

4 Agnes Czajka, "Migration in the Age of The Nation-State: Migrants, Refugees, and the National Order of Things", *Alternatives*, Volume.39, Issue.3, New Delhi, 2014, p.156

5 Yücel Bozdağlıoğlu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume.180, Issue.180, Ankara, 2014, p.15

6 Nurten Çetin, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Issue.24, Konya, 2010, p.11.

7 Sarah Shields, "Forced Migration as Nation-Building: The League of Nations, Minority Protection, and the Greek-Turkish Population Exchange", *Journal of the History of International Law/Revue d'histoire du droit international*, Volume.18, Issue.1, Leiden, 2016, p.140.

8 Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, p.152.

9 Kemal Arı, "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de Emval-i Metruke ve Mübadil Göçmenler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Volume.VI, Issue.18, Ankara, 1990, p.627.

As per article 1¹⁰ “These persons shall not return to live in Turkey or Greece respectively without the authorisation of the Turkish Government or of the Greek Government respectively.” says that the exchange practice would be for one-off and irrevocable implementation.¹¹ Besides, it is clearly stated in the first article that those to exchange were evaluated on a religious basis. In this regard, it is understood that the agreement was not for only Greek and Turkish people. However, Protestant and Catholic Greeks, Arabs, Albanians, Russians, Serbians, Bulgarias, Turkish-speaking Greek Orthodox Christians, and Greek-speaking Muslims, known as *Karamanlı* were required following the exchange obligation.¹² Furthermore, per Article 3 of the protocol, those who voluntarily migrated since October 18, 1912 were evaluated within the scope of the exchange protocol, in addition to the emigrants defined in the Article 2.

Greco-Turkish War and the Treaty of Lausanne, which has diverse meanings such as “Establishing of the Republic” for Turkey and “Asia Minor Disaster” for Greece, radically changed the demographic and political structure of both Turkey and Greece. A certain national homogenization was possible with this protocol, which included the resettlement of Orthodox Greeks and Muslim Turks.¹³ Therefore, it was recognized as a humanitarian way of sending

10 The first three articles of the protocol, which is taken from mfa.gov.tr, from describing the population to exchange can be observed below:

Article 1

As from the 1st May, 1923, there shall take place a compulsory exchange of Turkish nationals of the Greek Orthodox religion established in Turkish territory, and of Greek nationals of the Moslem religion established in Greek territory.

These persons shall not return to live in Turkey or Greece respectively without the authorisation of the Turkish Government or of the Greek Government respectively.

Article 2

The following persons shall not be included in the exchange provided for in Article 1:

a)The Greek inhabitants of Constantinople.

b)The Moslem inhabitants of Western Thrace.

All Greeks who were already established before the 30th October, 1918, within the areas under the Prefecture of the City of Constantinople, as defined by the law of 1912, shall be considered as Greek inhabitants of Constantinople.

Moslems established in the region to the east of the frontier line laid down in 1918 by the Treaty of Bucharest shall be considered as Moslem inhabitants of Western Thrace.

Article 3

Those Greeks and Moslems who have already, and since the 18th October, 1912, left the territories the Greek and Turkish inhabitants of which are to be respectively exchanged, shall be considered as included in the exchange provided for in Article 1.

The expression “emigrant” in the present Convention includes all physical and juridical persons who have been obliged to emigrate or have emigrated since the 18th October, 1912.

11 Yıldırım, *ibid*, s.151.

12 Biray Kolluoğlu, “Excesses of nationalism: Greco-Turkish population exchange”, *Nations and Nationalism*, Volume.19, Issue.3, London, 2013, s.538.

13 Yaprak Gürsoy, “The effects of the population exchange on the Greek and Turkish political regimes in the 1930s”, *East European Quarterly*, Volume.42, Issue.2, Norwich, 2008, p.95.

minorities, who might be a threat in the future, out of the country.¹⁴ The transfer of Muslim emigrants from Greece to Anatolia and the Orthodox emigrants from Anatolia to Greece according to the protocol reflected the basic character of the Early Republic era called the national development period.¹⁵

Even though the exchange has taken place in literature as a research subject in Greece since the very beginning of the exchange, this subject has been examined as an academic study in Turkey since the 1990s.¹⁶

This study aims to make an essential contribution to the literature by revealing detailed information about the settlement of the emigrants to İzmir and focusing on the liquidation requisitions to determine the settlement areas in this city.

In what follows, firstly, a theoretical framework is provided to realize how and when the idea of the population exchange came up. Secondly, the primary information about liquidation requisitions, described as the main instrument of this work, is presented to understand the reason why these documents were used. Following, the urban, historical, and demographic evaluation of the city center of İzmir, the case area of this research, is analyzed. It provides brief information for the reader to understand the city's structural development over centuries before and after the exchange. Next, the emigrants' hometowns and new settlement areas in İzmir are investigated through liquidation requisitions. Then, the obstacles experienced during and after the settlement of the emigrants are briefly mentioned. Finally, how İzmir was affected both demographically and spatially by the exchange is explained with the help of a theoretical framework in this study.

Ultimately, our study focuses on the demographic and spatial change of a great city like İzmir, one of the most important eastern Mediterranean ports for centuries. This study is considerably significant for national or regional research and international politics, economy, history, sociology, and urban studies. The exception of this study from similar research on the liquidation requisitions (*tasfiye talepnameleri*) or the emigrants' settlement in İzmir is the comprehensive analysis of the emigrants themselves and the settlements in İzmir from the perceptions of urban planner researchers. Since such a detailed analysis of the emigrants in line with the liquidation requisitions is not studied, it is considered to be unique in this respect.

14 Gregory J. Goalwin, "Population Exchange and The Politics of Ethno-Religious Fear: The EU-Turkey Agreement on Syrian Refugees in Historical Perspective", *Patterns of Prejudice*, Volume.52 Issue.2-3, Abingdon, 2018, p.2.

15 Yusuf Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2016, p.81.

16 Feryal Tansug, "Memory and Migration: The Turkish Experience of The Compulsory Population Exchange", *Bulletin of the Centre of Asia Minor Studies*, Volume.17, Athens, 2011, p.195.

1. The methodology of The Study and it's Limitations

This study essentially concentrates on the regions of İzmir changed by the exchange as a major factor in the city's historical development. As almost a hundred years have passed since the exchange, it is impossible to communicate with the first generation of the emigrants. In this context, liquidation requisitions, the first-degree resource besides literature sources on migration and resettlement of exchanges, has great value. Therefore, the information about the population exchange is produced via liquidation requisitions, literature sources, and migration-related documents.

Liquidation requisitions are one of the most valuable and unique sources, including information about emigrants. It is quite predictable that these documents, used as first-degree sources in historical studies, were written in Ottoman Turkish, considering when the exchange protocol was signed. Unfortunately, this fact is challenging for researchers who do not know Ottoman Turkish, have not educated history as professional expertise, and do not work with a large team. Considering these matters mentioned above, it becomes quite challenging for researchers like us who have different professions to translate and analyze those numerous documents belonging to emigrants who settled in large cities such as İzmir.

These problems faced during the study have been overcome by the fact that sufficient historical data about liquidation requisitions are published on the internet. Information regarding the liquidation requisitions used in this study was obtained from the Official website of the President of the Republic of Turkey State Archives Presidency. This web site has an archive of liquidation requisitions, which are available to the public and presented in downloadable and editable format. This initial study was obtained by collecting and analyzing the data mentioned above. Thus, it was possible to solve the problems caused by not understanding the language and the inability to access physical documents. Besides, the availability of those data by researchers in various professions remains highly valuable and practical in conducting academic studies on the aforementioned internationally significant subject.

The information document obtained from the website contains the emigrant's personal information on the original liquidation requisition's first page. The source code of the document, the name and surname or nickname (if any) of the emigrant, other family members (if any), the hometown of the emigrant, the region where the emigrant settle, date, and occupation are accessible on the website. The number of those documents is 6,414.¹⁷ The information about hometowns and resettlement areas obtained from the liquidation requisitions were analyzed, and this investigation aims to determine the principal settlement

¹⁷ This was the number of records that can be accessed by searching with the words "İzmir" and "İzmir İli" in the digital search made in November 2019 on this website.

districts of the emigrants in İzmir. After the analysis, the results were plotted and tabulated for discussion. Unfortunately, as occupational information is not defined for all the emigrants, precise data on the distribution of the profession could not be obtained. Since our study focuses on where the emigrants came and settled, the judgments on the city's economic transformation are provided by reviewing the previous studies on this matter.

2. Theoretical Framework: Liquidation Requisitions

Specific information about the emigrants in the exchange process started in 1923 can be discovered through the liquidation requisitions. After the Treaty of Lausanne, the settlement areas where the emigrants were to be settled and the questions about the appraised values of properties were defined by the Exchange Protocol. Movable and immovable properties of the emigrants were put on record by liquidation requisitions to classify possible needs during the exchange practice by the Ministry of Exchange, Construction, and Settlement (*Mübadele İmar ve İskân Vekaleti*).¹⁸

Within the scope of the protocol, the emigrants were free to sell their movable properties without any tax. Speaking of immovable belongings left by emigrants, the values of the properties such as animals, lands, plots, and houses were appraised for inventory to prepare an official report (*zabit varakası*, in other words, *tutanak yazısı*).¹⁹

Four copies of the liquidation requisitions were arranged to be delivered respectively to the emigrant himself, commissioner (*Memurin-i mahalli*), local authorities in charge where the emigrant settled, and the Mixed Commission (*Muhtelit Komisyonu*). When considered from this point of view, the liquidation requisitions were necessary documents that the emigrants should take with them.²⁰

Classified by General Directorate of Archives Department of the Republic of Turkey Prime Ministry State Archives (*T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı*) and launched under the name of "Mixed Exchange Commission Liquidation Requisitions Catalog (*Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri Katalogu*)"²¹ liquidation requisitions contain the full name with a nickname (if any) of the emigrant and their father, hometown, settlement area in Turkey and occupation at the first page, nine-column ruler containing information about the immovable properties left by emigrant at the second and third pages, the list of the movable and immovable

18 Gülin Öztürk, "Tasfiye Talepnameleri Işığında Mübadillerin Yerleştirilmesi: 'Adana Örneği'", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Volume.XXXI, Issue.1, İzmir, 2016, p.249.

19 Ercan Çelebi, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", *Journal of Modern Turkish History Studies*, Volume.V, Issue.12, İzmir, 2006, pp.36-37.

20 *Ibid*, p.37.

21 *Ibid*, p.37.

properties left by emigrant at the fourth page and the power of attorney at the fifth page.²²

The emigrants' professions were included in those documents to enable emigrants to adapt to the economy as immediately as possible by settling them in proper topographies. Thus, it is aimed to help them get used to social structure, economic system, and spatial order in settlements and supply the lack of qualified workers caused by the abandonment of non-Muslims after the protocol.

Figure 1 and Figure 2 show an example; one of the liquidation requisitions, is described above. The document belongs to a woman who was taken from the Mescit Neighborhood, Chios Island, and resettled to the Eşrefpaşa Region in İzmir. The page in Figure 1 is the first page of the liquidation requisition, which contains the emigrant's personal information. The other pages in Figure 2 include the belongings (if any) such as the houses, fields, lands, animals, and food accumulation in detail.

İsmi	Mevkufu	İskan yeri	Mesleki durumu
...
...
...
...
...
...
...
...
...
...

Figure 1. The first page of the “Liquidation Requisition” containing the personal information of the emigrant²³

22 Necat Çetin, “Tasfiye Talepnamelerine Göre Kocaeli İline İskân Edilen Mübadillerin Memleketleri ve İskân Edildikleri İdari Birimler”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2015, p.1377.

23 Created by the authors by using the sample letter of liquidation requisition stated in the article titled “Sakız Adası Sakinler -11-” dated on January 26, 2017 at Serhira.blogspot.com.

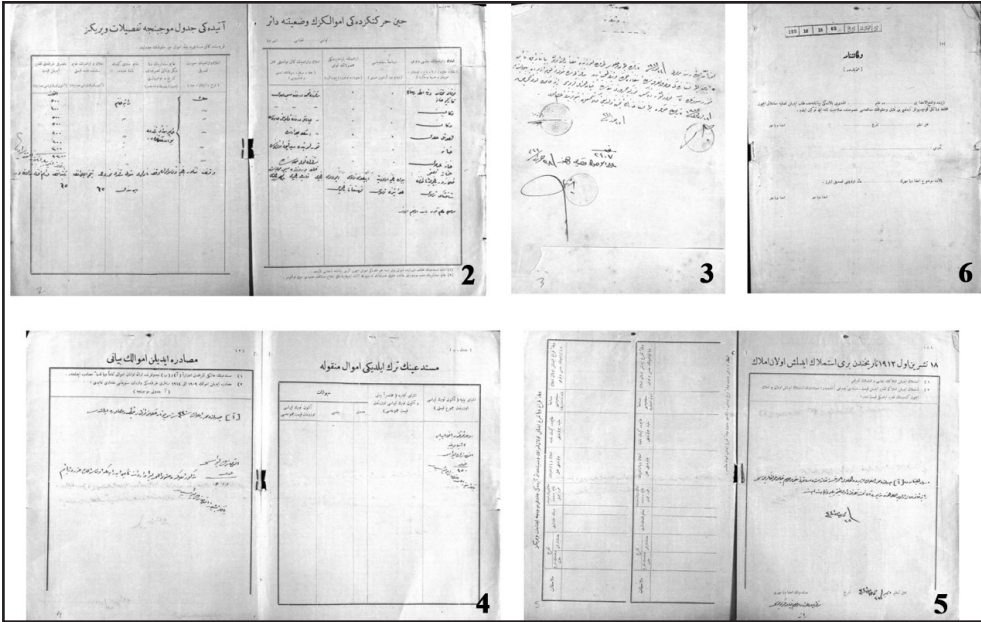

Figure 2. The other pages of the related document²⁴

3. Transfer and Settlement of the Muslim Emigrants

Per Article 1 of the protocol, the exchange was meant to start on May 1, 1923. However, it began in December 1923, as the minorities could not be transferred without interchanging the Greco-Turkish War prisoners.²⁵

Although the number of the emigrants and time intervals for the exchange are quoted with minor changes in various sources, they are more or less alike. For instance, Renee Hirschon defined the process between the first months of 1922 and 1926 and stated the number of Muslims who were transferred to Turkey as 355,635.²⁶ Moreover, Arı (2000) remarked that approximately 1 million 200 thousand Orthodox Christian Greeks and 350 thousand Muslim Turks were obliged to migrate in this process.²⁷ After sheltering, settlement, transplantation, and health problems encountered within the scope of exchange practices that started in November 1923 and continued to 1930.²⁸ Thanks to the liquidation

24 Created by the authors by using the sample letter of liquidation requisition stated in the article titled "Sakız Adası Sakinler -11-" dated on January 26, 2017 at Serhira.blogspot.com.

25 Yıldırım, *ibid*, p.146.

26 Renée Hirschon, "Türkiye ve Yunanistan Arasında 1923 Zorunlu Nüfus Mübadelesi: Sonuçlar Üzerine Bir Değerlendirme", *90. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular Sempozyum Bildiri Metinleri*, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, p.XIII.

27 Kemal Arı, *Büyük Miibadele. Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, p.177.

28 Çelebi, *ibid*, p.36.

requisitions collected concerning İzmir, we can obtain the information that the exchange occupied in the city between 1923-1930.

Preliminary studies were prepared to determine proper settlements where emigrants would both contribute to society in terms of workforce and mentally adapt, taking into account the climatic conditions, socio-economic qualities, and professions of the emigrants in the regions they left. Ministry of Health Affairs and Social Assistance (*Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti*) was assigned during the meetings with the Ministry of Internal Affairs and Economy (*Dâhiliye ve İktisat Vekâleti*) to carry out detection procedures on how to select settlement areas.²⁹ The settlements decided throughout the country were announced by the decree of July 17, 1923.³⁰

SETTLEMENT TABLE

Settlements Left by Emigrants	Tobacco Manufacturer	Farmer	Vigneron-Olive Cultivator	Total	Settlement Areas
Drama Kavala	30,000	-	-	30,000	Samsun and Surrounding
Syros	20,000	15,000	5,000	40,000	Adana and Surrounding
Kozani Neapoli Kastoria Girebin	2,500	15,000	5,000	22,000	Malatya and Surrounding
Ptolemaida Vudine Katerini Alasony Langadas Demirhi	3,500	2,500	15,000	43,000	Amasya Tokat Sivas and Surrounding
Drama Kavala Thessaloniki	4,000	20,000	40,000	64,000	İzmir Manisa Menteşe Denizli
Kesendi Sarışa Avrathi Nevroko	20,000	55,000	15,000	90,000	Çatalca Tekirdağ
Preveza Ioannina	15,000	40,000	Mostly Olive Cultivator	55,000	Antalya Silifke
Lesbos Crete Other	-	30,000	20,000	50,000	Ayvalık Edremit Mersin Islands
TOTAL	95,000	200,000	100,000	395,000	

Table 1. Emigrants' expertise in the agricultural sector and eight settlement areas³¹

29 Tülin Alim Baran, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923-1938*, Arma Yayınları, İzmir, 2003, p.127.

30 Arı (a), *ibid*, p.631.

31 Mehmet Çanlı, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi I", *Tarih ve Toplum*, Volume.22, Issue.129, İstanbul, 1994, p.59.

As can be seen from Table 1, Anatolia, divided into eight settlement areas within the instruction on July 17, 1923. After that, it was redivided into ten settlement areas within the Exchange, Construction, and Settlement Law No.363 announced on November 8, 1923 before the arrival of the emigrants started.³²

1. Samsun Region: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum provinces,
2. Trakya Region: Edirne, Kırkkilise, Tekfur dağı, Gelibolu, Çanakkale, Manisa, Aydın, Mentеше, Afyon Karahisar provinces,
3. Karasi Region: Bandırma, Erdek, Marmara, Edremit, Ayvalık, Alibeğ Nahiyesi provinces,
4. İzmir Region: İzmir, Çeşme, Gelendos, Oba, Kuşadası, Dikili, Güllük, Milas, Bodrum, Denizli provinces,³³
5. Bursa Region: Hüdavendigâr provinces,
6. İstanbul Region: İstanbul, Çatalca, Zonguldak provinces,
7. İzmit Region: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya provinces,
8. Antalya Region: Antalya, Isparta, Burdur provinces,
9. Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir,
10. Adana Region: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Cebel-i Bereket, Ayntab, Maraş provinces.³⁴

The transfer of Muslims and non-Muslims was mostly completed in a well-organized way in December 1924.³⁵ Çanlı (1994a) stated that the amounts of Muslim exchanges coming from Greece to Turkey were 280,000 from Thessaloniki, 140,000 from Bitola, 6,000 from Ioannina, and 50,000 from Crete and the Aegean Islands according to the Settlement and Aid Society (*İskân ve Tevâin Cemiyeti*).³⁶ On the other hand, Bayındır Goularas (2012) remarked that 456,720 emigrants came from the territory of Greece between 1923-1927 in line with the data of the State Institute of Statistics (*Devlet İstatistik Enstitüsü*), and the largest of that amount was settled under the control of the Ministry of Exchange, Construction, and Settlement.³⁷ It is possible to say that almost 500,000 Muslims arrived in Turkey regarding various resources.

32 *Ibid*, p.61

33 Kürşat Kurtulgan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bozkır'a İskân Edilen Balkan Muhacirleri", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır Bildiri Kitabı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2016, pp.405.

34 Eda Özcan, "Ahali Mübadelesi Ve Yardımların İstanbul Örneği", *Journal of Modern Turkish History Studies*, Volume.IX, Issue.20-21, İzmir, 2010, p.63.

35 Yıldırım, *ibid*, p.146.

36 Çanlı (a), *ibid*, p.59.

37 Gökçe Bayındır Goularas, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması" *Alternatif Politika*, Volume.4, Issue.2, 2012, p.131.

City/The Number of the Emigrants	City / The Number of the Emigrants	City / The Number of the Emigrants	City / The Number of the Emigrants
Adana	8,440	Çanakkale	11,638
Afyon	1,045	Cebeli bereket	2,944
Aksaray	3,286	Çorum	1,570
Amasya	3,844	Denizli	2,728
Ankara	1,651	Diyarbakır	484
Antalya	4,920	Edirne	49,441
Artvin	46	Elazığ	2,124
Aydın	6,630	Erzincan	116
Balıkesir	37,174	Erzurum	1,095
Bayazıt	2,856	Eskişehir	2,567
Bilecik	4,461	Gaziantep	1,330
Bitlis	3,360	Giresun	623
Bolu	194	Gümüşhane	811
Burdur	448	Hakkari	310
Bursa	34,543	Hatay	1,037
		Isparta	1,175
		İstanbul	36,487
		İzmir	31,502
		Kars	2,512
		Kastamonu	842
		Kayseri	7,280
		Kırklareli	33,119
		Kırşehir	193
		Kocaeli	27,687
		Konya	5,549
		Kütahya	1,881
		Malatya	76
		Manisa	13,829
		Maraş	1,143
		Mardin	200
		Mersin	3,330
		Muğla	4,968
		Niğde	15,702
		Ordu	1,248
		Samsun	22,668
		Şanlıurfa	290
		Şebinkarahisar	5,879
		Sinop	1,189
		Sivas	7,539
		Tekirdağ	33,728
		Tokat	8,218
		Trabzon	404
		Van	275
		Yozgat	1,635
		Zonguldak	1,285

Table 2. According to the data of the State Institute of Statistics, the numbers of exchanges settled in the cities above between 1923-1927³⁸

According to Table 2, the cities such as İzmir, Edirne, Bursa, İstanbul, Tekirdağ were the primary locations where the emigrants mostly settled proving that the majority of the emigrants settled in Thrace and Western Anatolia regions. In other words, 58% with more than 260,000 emigrants to the Marmara Region and 13% with 100,000 emigrants to the Aegean Region, 10% to the Central Anatolia Region, 2.5% to the Eastern Anatolia Region, and 0.5% to the Southeastern Anatolia Region was settled.³⁹ To understand why these settlements were preferred over the eastern parts of Anatolia, one should concentrate on some topographical similarities. The provinces in Greece shares very similar agricultural activities and climate features as Thrace and Western Anatolia. As mentioned before, the climate conditions and occupations were taken into consideration while determining the settlement areas. This regulation reflects the general character of the settlement policy applied to the migrants in the 1920s.

38 Bayındır Goularas, *ibid*, p.132.

39 Bayındır Goularas, *ibid*, p.132.

4. Demographic and Spatial Development of İzmir

İzmir has been the central theme of various studies done by famous poets, writers, travelers, and historians, etc., for centuries. The name of İzmir, described with "Little Paris of the East"⁴⁰, "Crown of Ionia", "Ornament of Asia", transformed to Smira, Smire, Lesmire, Ksimire, Esmira, İsmira, and Symrna through the decades. And then, it became İsmir, adopted by the Turks also, in the Late Byzantine period.⁴¹ The city is known as İzmir today.

The city, established near the Bayraklı district around 3,000 BC, transferred to its current location in the 4th century BC. Alexander the Great decided that it would be better for the city and the citizens to build the city on the foothills of Mount Pagos (*Kadifekale*) according to his dream.⁴² After the demolishing of the Roman Empire, İzmir, an Eastern Mediterranean port city, was conquered by respectively the Knights of Rhodes, the Genoese, the Seljuks, and finally the Ottoman Empire in 1425.⁴³

Travel books, written by travelers coming to İzmir, gravures, and sketches described the city, are mostly belongs to the 17th century and beyond. Although there is no clear source for spesific and objective information about the city, those before-mentioned resources still have great value in the city's social and spatial development.⁴⁴ The first example of the gravures, which provides us a great deal of information about the city structure of İzmir, can be seen in figure 3. This drawing is notable because it shows Mount Pagos, the inner harbor, and Punta, which are the most substantial focal points of the city center. It is noticed that the urban settlement expanded from Punta in the north (today *Alsancak*) to the inner harbor area in the south (today *Kemeraltı*) in the 17th century. The boundaries of the settlement in the city center remained the same for a long time without any dramatic expansion. As can be expected, the urban pattern developed uniquely and continuously with the immigrants and emigrants' influence from the second half of the 19th century to the first quarter of the 20th century.

40 Marie-Carmen Smyrnelis, *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, pp.10-12.

41 Nahide Şimşir, *İzmir Şehri Araştırmaları; 18. ve 19. Yüzyıllar*, Post Yayın, İstanbul, 2017, p.20.

42 Rauf Beyru, "Geçmişten Günümüze İzmir'de Planlama ve İmar Uygulamaları", *Ege Mimarlık*, Issue.3, İzmir, 1991, p.41.

43 Smyrnelis, *ibid*, p.9.

44 Beyru, *ibid*, p.41.

Figure 3. The first gravure of İzmir, prepared by Francesco Luppazolo in 1638⁴⁵

The Ottoman Empire's international commerce was updated, so domestic and foreign traders became equal within the scope of the Turkish-British Trade Agreement signed on August 16, 1838.⁴⁶ Thus, İzmir became the most significant port city of the Eastern Mediterranean. Under those conditions, İzmir, in a

45 İlhan Pınar, *Gravürlerde Yaşayan İzmir*, Folkart, İzmir, 2017, p.35.

46 Şerife Yorulmaz, "XIX.Yüzyıl'da Kozmopolit Bir Ticaret Kenti: İzmir", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Volume.I, Issue.3, İzmir, 1993, p.136.

strategic position in terms of the transportation of raw materials from the east to the west, began to welcome immigrants from Europe and the Aegean Islands.⁴⁷ Greeks, Armenians, Jews, Muslims, and Levantines, foreign traders, created ethnic neighborhoods in the city in a short period and got involved in the city's economy in the process of opening the doors of İzmir to the world.⁴⁸ Considering this diversity, each ethnic group had been notably influential in the city's spatial separation due to its own culture, relationships, economic activities, and vision. The neighborhoods, which had quite different characteristics, resulted in the city having a partly European, partly Eastern profile. Accordingly, Figure 4 illustrates the morphological texture of the city's neighborhoods where cosmopolitanism and multiculturalism are really dominant.

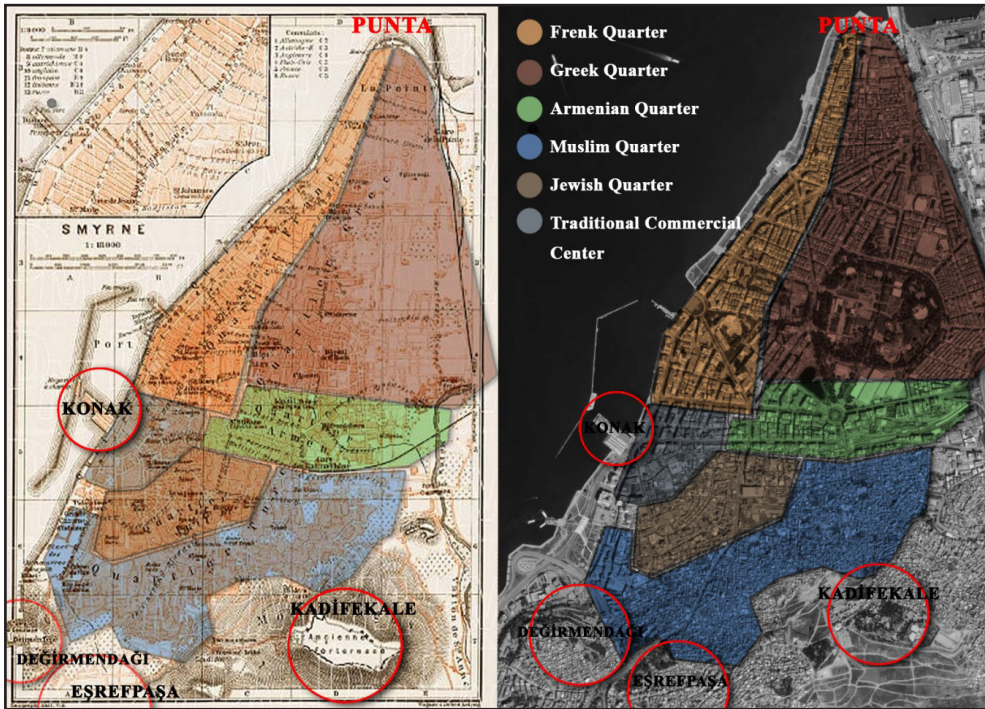

Figure 4. The distribution of the demographic elements to the location in İzmir on the map dated 1914 (Left)⁴⁹ and the comparison of the historical quarters with the aerial photograph of İzmir (Right)⁵⁰

47 Baran, *ibid*, p.24.

48 Ari Çokona, 20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri, Literatür Yayıncılık, İzmir, 2017, p.241

49 Created by the authors on the 1914 İzmir map obtained from Discusmedia.com

50 Created by the authors in line with the statements of Baran (2003).

Examining İzmir in terms of urban texture, the Armenian Quarter was located near the gate of the city opening to Anatolia, Basmane region over the Kervan Bridge on the Meles River; the Frank Quarter was located from the north of the Armenian Quarter to the Punta; the Greek Quarter covered the region extending to the east of Frenk Quarter.⁵¹ Frenk Quarter developed on a morphological basis similar to European cities with first and second Kordon Avenues, hotels, consulates, churches, and cultural buildings such as clubs and theatres. The Muslim Quarter extended from the inns and bazaars in Kemeraltı, the focus of traditional crafts and trade, to the foothills of Mount Pagos, by creating a closed-knit texture with its traditional lifestyle, organic urban texture, and narrow streets. In the middle of the Muslim Quarter, the Jewish Quarter was located around the area known as Havralar Street and Mezarlıkbaşı.⁵² Also, there was a Levantines predominantly British and Dutch, Greeks, and a small amount of Turkish Population in Buca, Bornova, and Karşıyaka in this period.⁵³ Some vacant lands such as Güzelyalı and Göztepe were zoned for construction because of the great migration to the city during the 19th century. Göztepe region was mostly a neighborhood where Greek families reside.⁵⁴ Göztepe became one of the settlements preferred by the Levantines and was sculpted by migration with the construction of Göztepe Boulevard Street between 1880-1881 by Mithat Paşa, the Mayor.⁵⁵ As mentioned in the following sections, the emigrants settled in vacant houses and lands. It is not a coincidence that districts such as Buca, Bornova, Karşıyaka, Göztepe, and Alsancak in the city center were among the regions where the emigrants essentially settled; on the contrary, those regions were the most proper areas for the emigrants. Figure 5 shows the historical city center, where dwellings and businesses remained accompanied for centuries, and the surrounding suburban settlements.

Within the scope of the administrative arrangement in 1841, Aydın Province, which İzmir was the center of, had a surface area of 55,900 km², including the banners of Aydın, Manisa, Denizli and Menteşe (Muğla).⁵⁶ İzmir banner had covered the accidents of İzmir, Bergama, Foça (Foçtin), Menemen, Çeşme, Seferihisar, Kuşadası, Tire, Bayındır, Ödemiş and Urla.⁵⁷ This information is quite necessary to understand how the settlement zones were chosen as it is known that İzmir was determined as the fourth settlement zone including Çeşme, Gelendos, Oba, Kuşadası, Dikili, Güllük, Milas, Bodrum, and Denizli.

51 Baran, *ibid*, pp.26-27.

52 Smyrnelis, *ibid*, pp.11-13.

53 Baran, *ibid*, p.27.

54 Yaşar Ürük, "Dünden Bugüne Göztepe", *Knk Dergisi*, Issue.35, İzmir, 2018, p.69.

55 Umur Sönmezdağ "İzmir'in Eski Tramvayları", *Knk Dergisi*, Issue.33, İzmir, 2017, p.11.

56 Çokona, *ibid*, pp.235.

57 Çokona, *ibid*, pp.238.

pre-republic era, the separation between the borders, characters, and textures of the neighborhoods can be observed clearly.⁶⁰

There was no development planned in both the Muslim and non-Muslim neighborhoods in the 17th century, in fact, the most significant trade axes, Kemeraltı Street and Frenk Street, which were 8 meters wide.⁶¹ They remain to be the widest streets of the city until the expansion of Gaziler Avenue, which caravans coming from Anatolia used to enter the city. Also, Şişeciler Avenue, which was one of the busiest streets in the city and expanded in the following years, was 3 meters wide.⁶² That information reveals that some of the great trade axes were very narrow at that time. While the ground floors of the buildings on the streets having the characteristics of a trade axle were used as shops and warehouses, the use of dwelling was dominant on the upper floors.⁶³

Since the second half of the 19th century, 17 of the 20 countries, having strong commercial relations, opened consulates due to the contribution of foreign capital to the commercial function of the city.⁶⁴ That highlights that the city became a center of attraction foreign traders, which further strengthened the city's cosmopolitan structure.⁶⁵ The increase in foreign merchants supported commercial dynamism in the city; accordingly, the infrastructure services such as electricity, water, air gas, and transportation facilities in the city needed to be updated. It is known that demands written by Levantines in the city had a great influence on the establishment of İzmir Municipality in 1860. The presence of Levantines in İzmir had great value to press the local government to provide the demanded public services and investments. Thus, as Gençer (2017) stated, the projects, having a huge effect on the spatial transformation of İzmir, were about upgrading the transportation and the infrastructure beginning from the 19th century. For instance, the construction of the drinking water network, establishment of an air-gas factory for lighting purposes, railway construction to connect the city center to the suburbs, and the use of trams in the city were considered as significant innovations.⁶⁶

Since the last quarter of the 19th century, a great migration started over the majority of the lands in the Balkans coming out of Ottoman dominion. This increased with the Balkan Wars in the first quarter of the 20th century. Eventually, that migration caused several financial, social, health problems, especially the housing crises.⁶⁷

60 Halil İbrahim Alpaşan, "19. Yüzyılda İzmir'in Demografik ve Mekansal Durumu", *Ege Mimarlık*, Issue.2015/01, İzmir, 2015, p.48.

61 Beyru, *ibid*, p.43.

62 Baran, *ibid*, pp.38-39.

63 Beyru, *ibid*, p.45.

64 Yorulmaz, *ibid*, p.136.

65 Gürsoy, *ibid*, s.98.

66 Ceylan İrem Gençer, "19. Yüzyılda İzmir ve Selanik'te Kentsel Dönüşüm: Rıhtım ve Limanların İnşası", *İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, Issue.1, İzmir, 2017, p.39.

67 *Ibid*, p.39.

Table 3 tabulates the data about the city's demographic structure can be obtained through the notes of travelers until the 20th century, although the data based on subjective interpretations and assumptions. Population information in the Aydın Annual Book Records at the end of the 19th century reflects the city's demographic situation as trustworthy sources. However, the reliability of the population information in official documents in this period is open to debate.⁶⁸

YEAR	POPULATION	SOURCE
1528/29	1,000	Ottoman Records
1576/77	3,000	Ottoman Records
1624	10,000	Gedoyñ
1650s	90,000	Tavernier
1675	55,000	Jakop Spoon
1678	80,000	Le Bruyn
1693	50,000	Careri
1699	24,000	Motraye
1701/02	30,000	Tournefort
1726	104,000	Myller
1731/32	76,000	Tollot
1739	100,000	Pococke
1759/68	100,000	Lüdeke
1776	102,000	Gouffier
1795	100,000	Dallaway
1800/17	120,000	Beaujour
1818	100,000	Turner
1832/33	130,000	Döbel
1845	150,000	Ross
1855	130,000	Storari
1864	125,000	Haller
1873	155,000	Scherzer
1879	173,879	Aydın Annual Book Records
1890s	200,000	Lindau/Cuinet
1898	210,000	Aydın Annual Book Records
1908	185,312	Aydın Annual Book Records
1917	236,614	Population Statistics, İzmir and its Surroundings

Table 3. The Population in İzmir Stated by Travelers⁶⁹

68 Alpaslan, *ibid*, p.46.

69 Pınar, *ibid*, p.31.

Kıray (1998) states that the population increased continuously in the 19th century and appends that there were 180,000 in 1857, 207,547 in 1891, and approximately 250,000 in 1910. Alpaslan (2015) states that the city's population reached around 100,000-150,000 in the first half of the 19th century and around 250,000 in the second half of the 19th century.⁷⁰ As seen from Table 3 above, although the population around the city was not clear, it is crucial to notice that it grew rapidly in the second half of the 19th century, and it is the fact that immigrants coming to the city had a significant impact on that growth.

After the Greco-Turkish war and recapture of İzmir by Turkish forces, İzmir experienced a significant change in the character and the number of the population. Besides the war and the Treaty of Lausanne, there is one incident that became a critical breaking point in the city's demographic and spatial change. A great fire, which started in the Armenian Quarter on September 13, 1922, destroyed almost all of the Armenian, Greek, and Levantine (in other words, all non-Muslim) neighborhoods, three-quarters of the city.⁷¹ The significance of this incident for our study is that the damage or destruction of the houses in the city center due to fire made it unmanageable to provide the need for the shelter of the immigrants in the city. This problem continued in the following years because Muslim migrants and refugees kept coming to principal cities such as İzmir while the non-Muslims, particularly the Greeks, who dominated several areas such as business, culture, and politics in the city, were leaving during the war and after the Exchange Protocol.

The amount of immigrant population from the Balkans and Islands increased even more because of the Protocol. According to the population statistics, there were 87,803 Muslims and 25,385 non-Muslims in the city center in 1923.⁷² The population in the city center was 184,254 in the census dated October 28, 1927. A significant part of the population grew between 1923-1927 because of the migration (Table 4). Baran (2003) stated that the number of migrants⁷³ coming to Turkey between 1923-1927 was declared as 504,964.⁷⁴ It is understood that the most crowded migrant population came to İzmir during 1923 and 1924 from Table 4. That amount decreased in the following years.

70 Alpaslan, *ibid*, p.47.

71 Biray Kolluoğlu Kırılı, "Forgetting the Smyrna fire", *History Workshop Journal*, Volume.60, Issue.1, Oxford, 2005, p.27.

72 Baran *ibid*, s.178.

73 The population expressed by the word "migrant" includes both the "emigrants" and the "immigrants from the Balkans".

74 Baran, *ibid*, p.108.

YEAR	NUMBER OF FAMILIES	POPULATION
1923	50,259	196,420
1924	52,221	208,886
1925	9,818	39,634
1926	8,201	32,852
1927	6,805	27,172
1928	10,143	40,570
1929	4,785	19,133
1930	3,490	13,624
1931	2,945	11,648
1932	2,905	11,603
1933	6,167	25,656
1934	9,282	34,057
1935	13,002	50,719
1936	8,518	33,074
1937	7,008	26,752
1938	8,734	29,678

Table 4. The number of migrants coming to Turkey between the years 1923-1938⁷⁵

5. Hometowns of the Emigrants in İzmir

Evaluations about the emigrants coming to İzmir highlight these questions: “Where did the emigrants, who resettled in İzmir, come from?” and “Where were the emigrants’ settlements in İzmir?”. Thanks to the liquidation requisitions, it is possible to get information about the population distribution of emigrants in the settlement areas and to be able to partially determine the emigrants’ settlement areas located in the city center.

In this study, it is understood that the emigrants from Thessaloniki (*Selanik in Turkish*), Alexandroupolis (*Dedeoğaç*), Crete (*Girit*), Komotini (*Gümülcine*), Kosovo (*Kosova*), Limnos (*Limni*), Bitola (*Manastır*), Lesvos (*Midilli*), Chios (*Sakız*), and Ioannina (*Yanya*) moved to İzmir according to the liquidation requisitions (6,414 pieces) between 1923-1930.

75 *Ibid*, p.109.

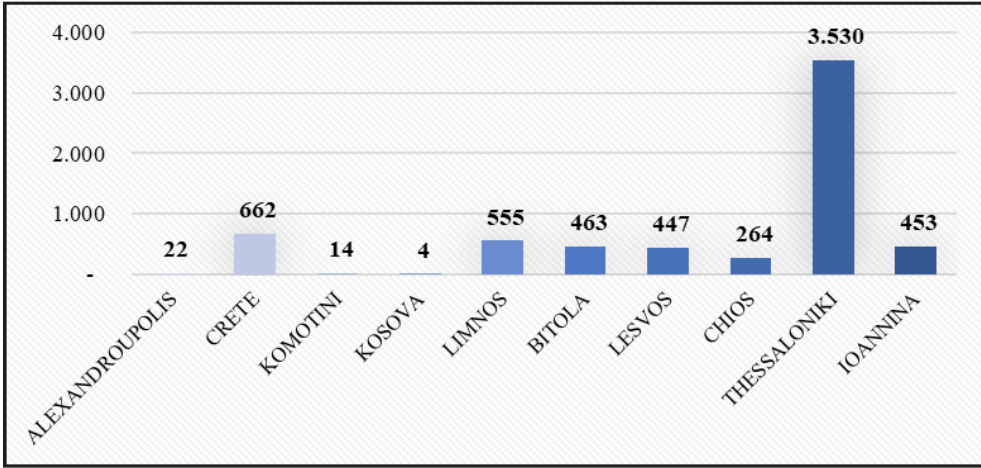

Chart 1. The number of liquidation requisitions of emigrants coming to İzmir regarding their hometowns within the scope of 6,414 documents.

As can be observed in Chart 1, there are 6,414 liquidation requisitions determined by the emigrants settled in İzmir. There are 3,530 of the documents belong to those coming from Thessaloniki, 662 of them belong to those coming from Crete, 555 of them belong to those coming from Limnos, 463 of them belong to those coming from Bitola, 453 of them belong to those coming from Ioannina, 447 of them belong to those coming from Lesvos, 264 of them belong to those coming from Chios, 33 of them belong to those coming from Alexandroupolis, 14 of them belong to those coming from Komotini, and 4 of them belong to those coming from Kosovo (Figure 6).

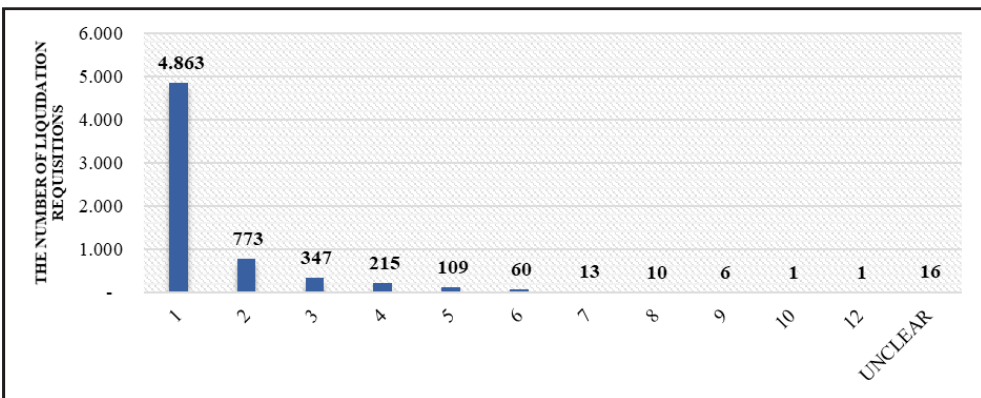

Chart 2. The Number of People Subject to the Requisition

6,414 documents were analyzed according to the hometowns in Chart 1, carrying the information about the numbers of the emigrants. As seen in Chart 2, 4,863 of 6,414 documents were registered in the name of 1 emigrant. Respectively, 773 documents belong to 2 emigrants, 347 documents belong to 3 emigrants, and 415 documents belong to 4 and more emigrants. However, the number of emigrants remained uncertain because of various expressions such as "... and their partners", "... and their heirs", and "... and their children" in 16 of those documents.

A total of 9,462 emigrants remain identified, according to the remaining 6,398 documents out of 6,414 except for 16 documents mentioned before. It is possible to reach the information that approximately 9,500 emigrants were resettled (Table 5). The number of emigrants registered in the liquidation requisitions remains under the number of emigrants supposedly settled in the city within the literature surveys. The reason for the difference may be the fact that the emigrants could not register their property records to the liquidation requisitions since they had to leave the country immediately, and that the emigrants did not register because they did not have any other property.⁷⁶ According to Kaya (2017), it is achievable to estimate the emigrants' real population resettled by multiplying the number of emigrants written in the requisitions by five (which is generally accepted).⁷⁷ Moreover, per Article 3 of the exchange protocol, the immigrants coming to Turkey since October 18, 1912 were treated as an emigrant within the scope of the protocol. However, they were not mentioned in the liquidation requisitions, as they came before this protocol. Therefore, it should be considered that this matter may cause the difference between the population estimated and the population calculated in question.

76 Mehmet Kaya, "Lozan Mübadillerinin Bursa'ya İskanları", *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, Volume.1, Issue.1, İzmir, 2017, p.3.

77 *Ibid.*, p.3.

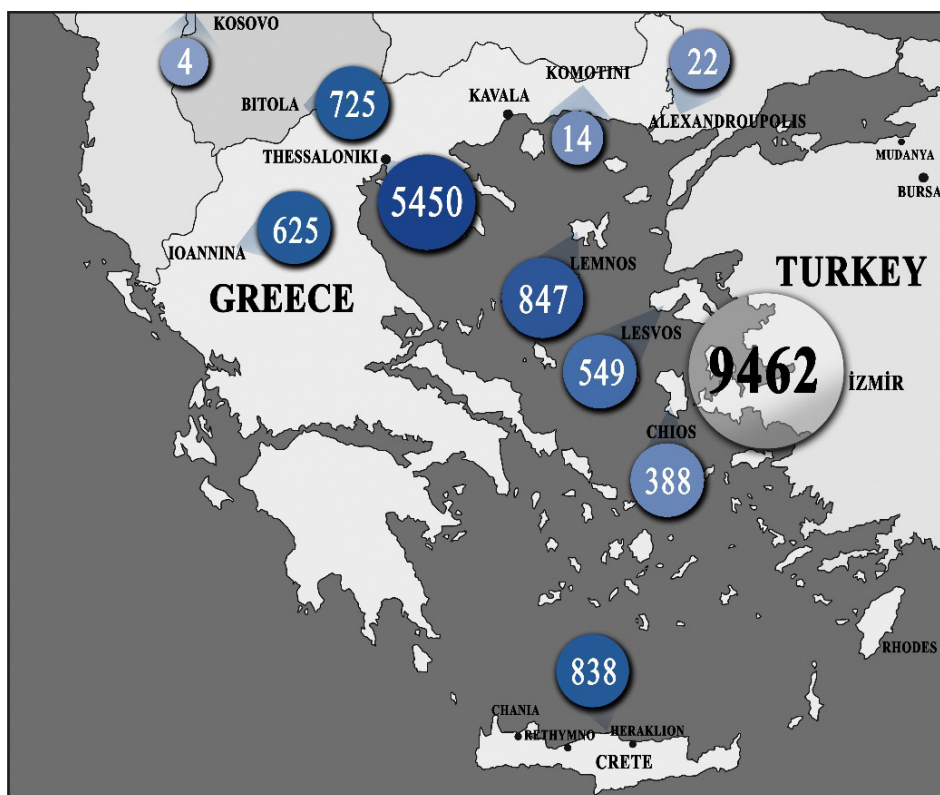

Figure 6. The number of emigrants and the spatial distribution of the places they came from, in line with the liquidation requisitions⁷⁸

HOMETOWNS OF THE EMIGRANTS	THE NUMBER OF EMIGRANTS SUBJECT TO THE LIQUIDATION REQUISITION
LESVOS (<i>MİDİLLİ</i>)	549
LIMNOS (<i>LİMNİ</i>)	847
THESSALONIKI (<i>SELANİK</i>)	5,450
ALEXANDROUPOLIS (<i>DEDEAĞAÇ</i>)	22
CRETE (<i>GİRİT</i>)	838
KOMOTİNİ (<i>GÜMÜLCİNE</i>)	14
KOSOVO (<i>KOSOVA</i>)	4
BITOLA (<i>MANASTIR</i>)	725
CHIOS (<i>SAKIZ</i>)	388
IOANNINA (<i>YANYA</i>)	625
TOTAL	9,462

Table 5. The Hometowns of the Emigrants Coming to İzmir between 1923-1930⁷⁹

⁷⁸ The map taken from <http://bursagocmuzesi.com> site was edited and recreated by the authors with the data.

⁷⁹ As mentioned earlier, the number of emigrants stated in 16 of the 6,414 liquidation requisitions could not be determined due to the use of expressions such as "... and their partners", "... and their heirs" and "... and their children". These documents were not used as numerical data in the table, charts and calculations above.

According to the records, 5,450 from Thessaloniki, 847 from Limnos, 838 from Crete, 725 from Bitola, 625 from Ioannina, 549 from Lesvos, 388 from Chios, 22 from Alexandroupolis, 14 from Komotini, and 4 from Kosovo among the 9,500 emigrants moved to İzmir (Figure 6).

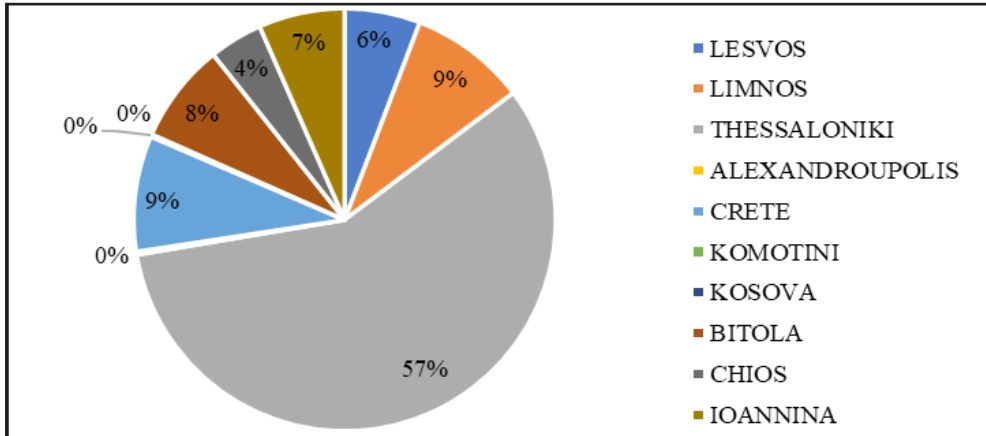

Chart 3. Percentage of hometowns of the emigrants in İzmir (%)

Chart 3 shows that Thessaloniki has the largest proportion among the settlements left by the emigrants in İzmir, with a rate of 57%. With this rate, which is quite high, there is a significant variation between the emigrants from the other Muslim settlements in Greece. For instance, Limnos and Crete share the second position with 9%, Bitola with 8%, Ioannina with 7%, Lesvos with 6%, and finally, Chios followed with 4%. Besides, too few emigrants, as can be observed in Table 5 also, came to İzmir from the Alexandroupolis, Komotini, and Kosovo settlements.

6. Settlement Areas of the Emigrants in İzmir

For the 64,000 emigrants from Thessaloniki arrangements were made to settle them in İzmir, Aydın, Manisa, and Menteşe. It is understood from the charts and tables earlier that İzmir was a settlement where the majority of the emigrants from Thessaloniki resettled. Also, as can be predicted, the emigrants who already moved to those regions before the exchange protocol are not involved in this number.⁸⁰ The population to settle was 64,000, almost twice the difference between the expected and actual numbers. The number of immigrants to be resettled was 104,000, except for the emigrants resettled in İzmir.⁸¹

As of October 16, 1924, real estate and land procurement began to provide the needs of the emigrants. Real estate and property supply were prepared to

80 Arı (a), *ibid*, p.635.

81 Baran, *ibid*, p.113.

provide if they apply for an available property according to the saving bills (*tasarruf senedi*) and their belongings they left.⁸²

Regarding the districts where the emigrants settled in İzmir, it is determined that 5,850 emigrants, subject to 3,792 documents, settled in the city center and 3,612 emigrants, subject to the remaining 2,622 documents, settled in the rural areas. Comparing the number of emigrants transferred to the urban and the rural districts in İzmir to the total quantity, it can be noticed that 62% of those emigrants settled in the city center, and 38% of them settled in the rural areas. The reason why one-third of the emigrants settled in rural areas is that most of the Muslims were of rural origin. Additionally, the transfer of the emigrants to the regions with similar climate features and related economic activities was planned within the settlement policies' framework according to the exchange protocol.

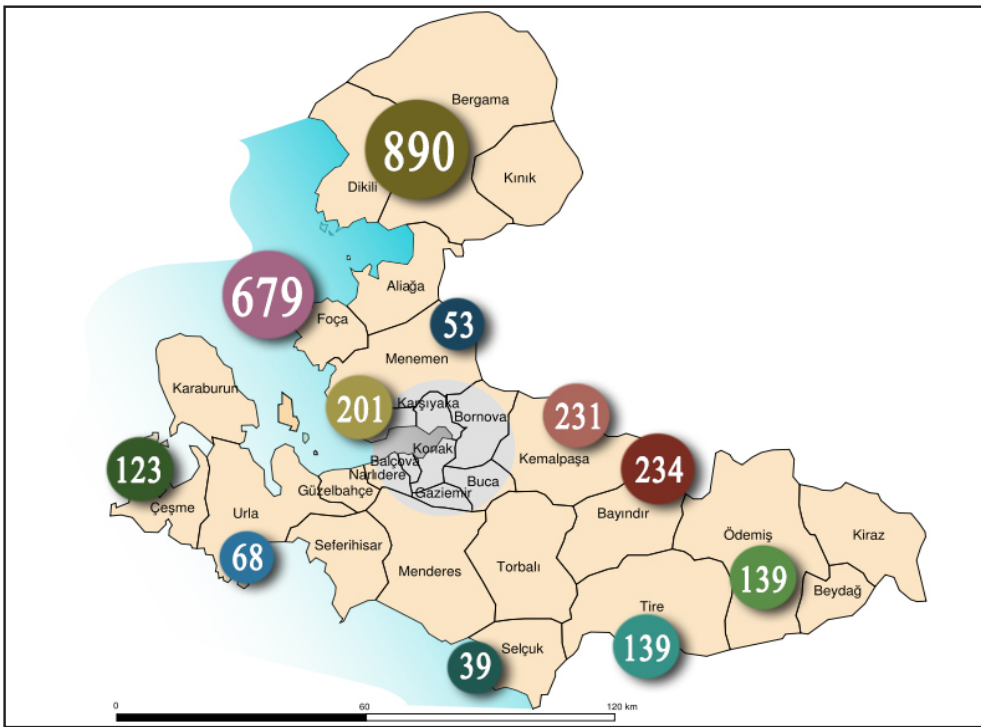

Figure 7. Spatial distribution of the settlements of emigrants settled in rural areas

Figure 7 explains that 890 of the emigrants settled in Bergama, 679 of them settled in Foça, 231 of them settled in Kemalpaşa, and 234 of them settled in Bayındır. Eventually, 816 of the emigrants settled in the other rural regions in İzmir.

82 Arı (a), *ibid*, pp.649-650.

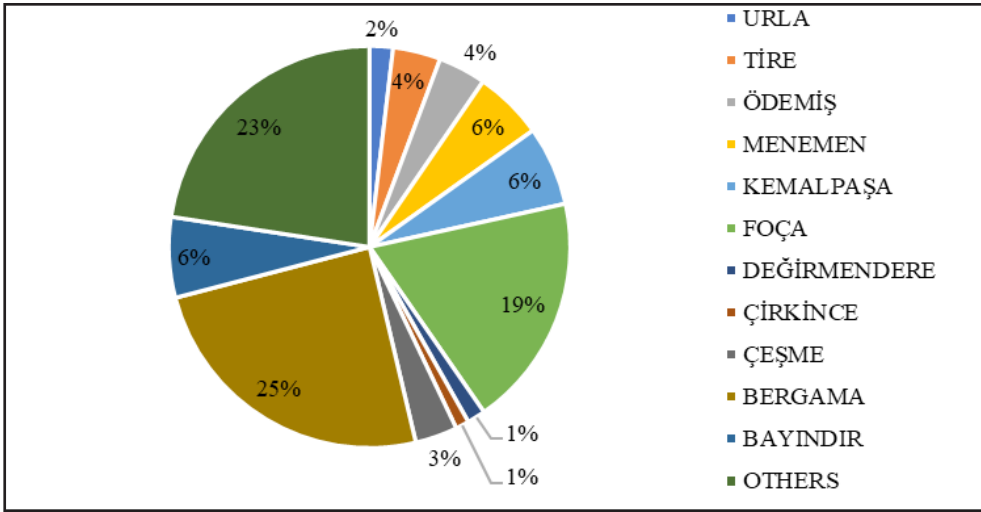

Chart 4. Rural areas where the emigrants settled

The settlements of the emigrants moved to rural areas (subject to 2,622 liquidation requisitions) were 36% in Bergama, 19% in Foça, and 6% in Bayındır, Kemalpaşa, and Menemen (Chart 4).

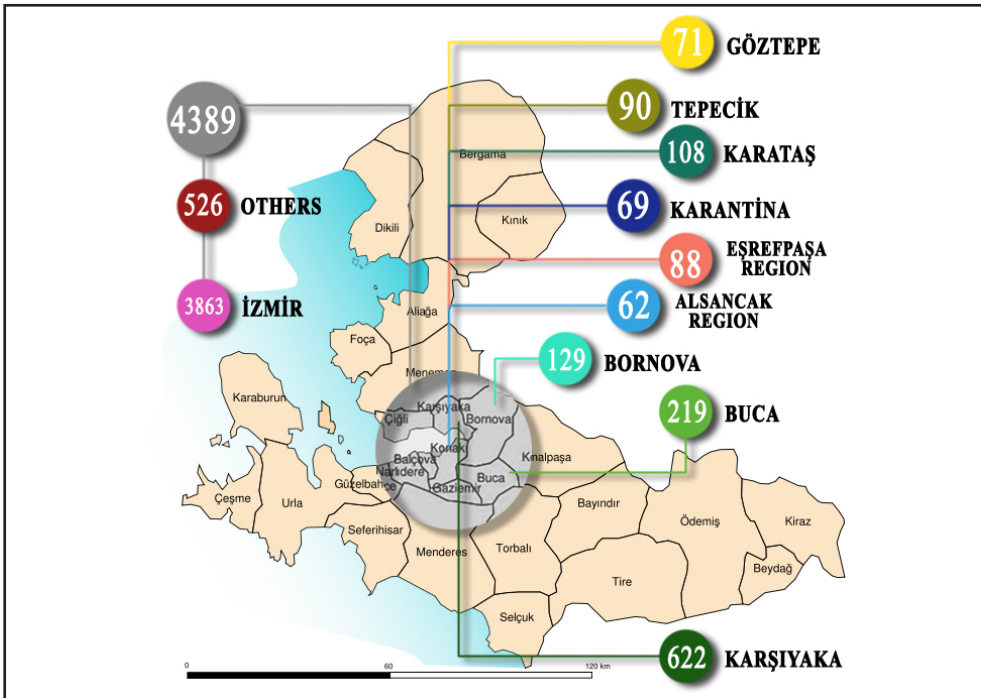

Figure 8. Spatial distribution of the settlements in the city center

The determination of the proper vacant buildings and fields (*emval-i metruke*) was a necessary and critical step for completing the emigrants' settlement, considering their profession. The town-dweller emigrants did settle in the city center. The farmer emigrants settled in the rural areas aiming in economic development in the early Republican era. After completing the transfers as immediately as possible, it is planned to prevent economic activities from being damaged without disrupting the economic continuity. As a result of the Levantines, Armenians, and particularly Greeks leaving the city, who played a significant role in the city's commercial activities, it was necessary to provide the demand in the industrial sectors. Hence, the need for occupations such as merchants, construction, craftsmanship, and jewelry in the city center was managed with the refugees coming to Turkey voluntarily and the emigrants.

As illustrated in Figure 8, 5,850 emigrants subjected to 3,792 of 6,414 liquidation requisitions were examined. It is seen that the most crowded settlement area was stated as "İzmir" in the records. Secondly, 622 of the emigrants settled in Karşıyaka. This amount was followed by Buca with 219 in the third place and Bornova with 129 in the fourth place. The settlement areas in the Konak region, the central district, were made clear in detail. Accordingly, 108 people settled in Karataş, 90 people in Tepecik, 88 people in the Eşrefpaşa region, 71 people in Göztepe, 69 people in Karantina, and 62 people in the Alsancak region. All the things considered, a notable part of the emigrants settled in Karşıyaka, Buca, and Bornova were such regions mostly non-Muslims used to live. That is why there was a larger quantity of abandoned dwellings and fields for the emigrants.

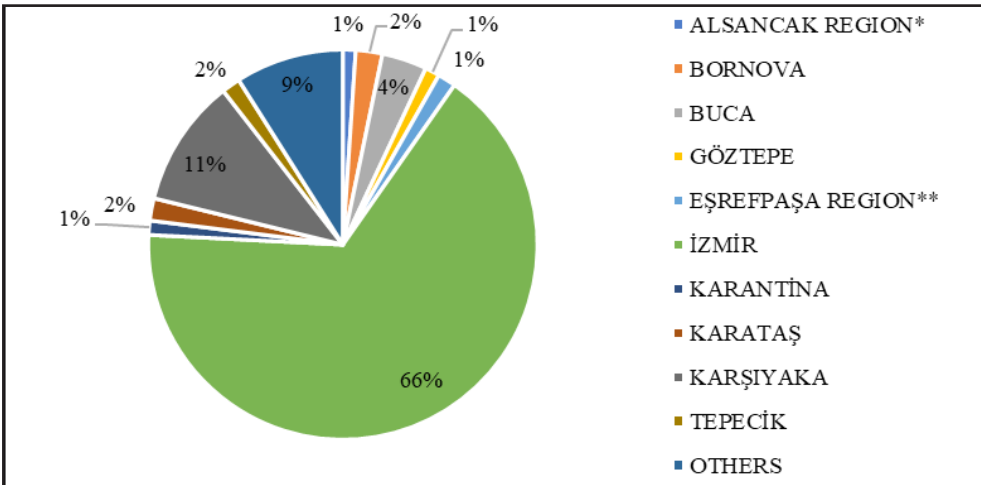

Chart 5. Settlement areas where the emigrants settled in the city center⁸³

83 * : Alsancak, Punta, İkinci Kordon

** : Eşrefpaşa, İkiçeşmelik, Bayramyeri, Değirmendağ, Yapıcıoğlu, Hacı İbrahim (Today Bozkurt), Orhaniye (Today Selçuk), İkinci Süleymaniye (Today Altıntaş), Tuzcu Mescit (Today Tuzcu).

When focused on the settlement areas of 5,850 emigrants, subject to 3,792 of 6,414 documents, it is illustrated as İzmir with 66% without any detail, as shown in Chart 5. Furthermore, Karşıyaka follows by 11%. Others take third place with a rate of 9%. The other neighborhoods were principally located in the Kemeraltı and Kadifekale regions, where the Turkish Neighborhoods were established before the Republic. According to Öztürk (2016), the reason for not giving any detail in those documents maybe unnecessary to write the name of the subprovince by some commissioned officers.⁸⁴

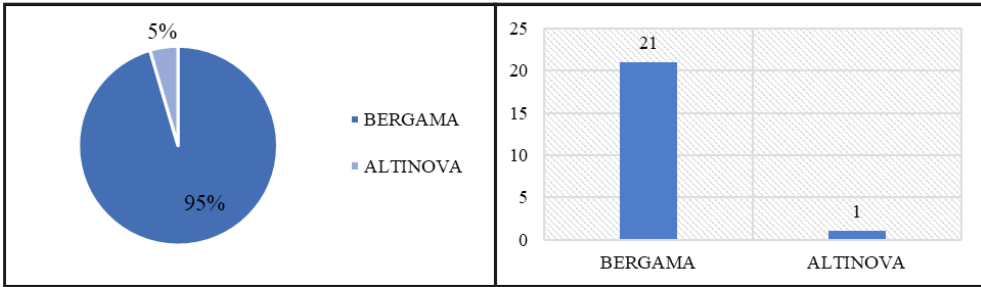

Chart 6. According to the Liquidation Requisitions, the districts where emigrants from Alexandroupolis settled in İzmir.

22 people, 21 in Bergama and 1 in Altınova, from the Alexandroupolis Sanjak settled in İzmir.

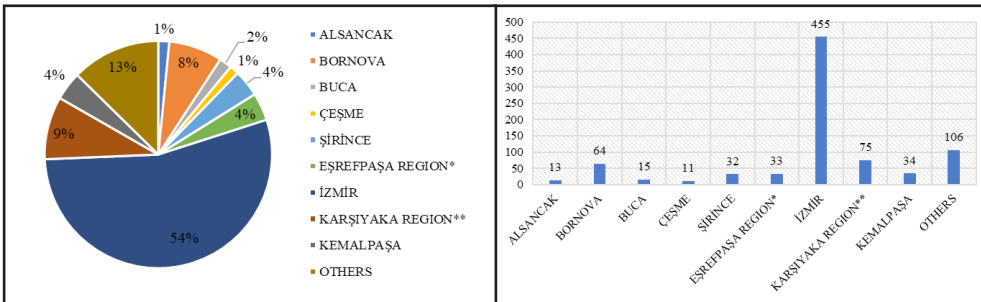

Chart 7. According to the Liquidation Requisitions, the districts where emigrants from Crete settled in İzmir⁸⁵

Chart 7 shows that 54% of the emigrants from Crete settled in İzmir, without neighborhood details. 9% of them settled in the Karşıyaka Region, 8% in Bornova, and this proportion followed by 4% for the Eşrefpaşa Region, Şirince, and Kemalpaşa.

84 Öztürk, *ibid*, p.251.

85 * : Eşrefpaşa, İkiçşemelik, Yapıcıoğlu, Uluyol, Orhaniye (Today Selçuk)

** : Karşıyaka and Alaybey

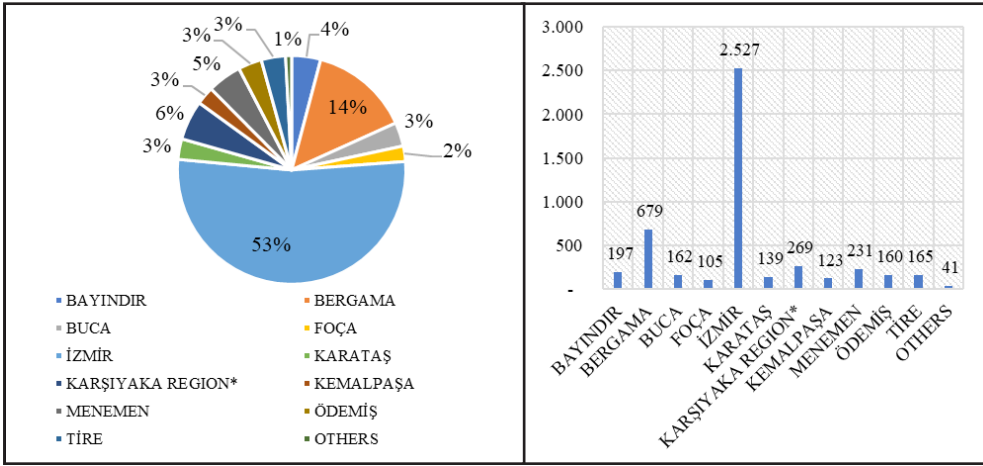

Chart 8. According to the Liquidation Requisitions, the districts where emigrants from Thessaloniki settled in İzmir ⁸⁶

One notices that 53% of the emigrants from Thessaloniki province is more than half of the total settled in İzmir. Bergama followed this proportion with 14%. Then the remaining proportion is homogeneously shared among Bayındır, Buca, Foça, Karataş, the Karşıyaka Region, Kemalpaşa, Menemen, Ödemiş, and Tire. Others have a contribution of 1%.

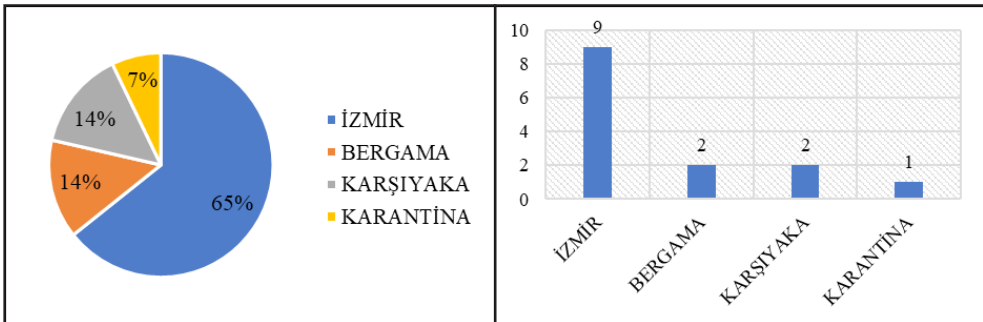

Chart 9. According to the Liquidation Requisitions, the districts where emigrants from Komotini settled in İzmir

Chart 9 shows that the population coming from Komotini sanjak holds the highest rate in İzmir with 65%.

86 * : Karşıyaka and Alaybey

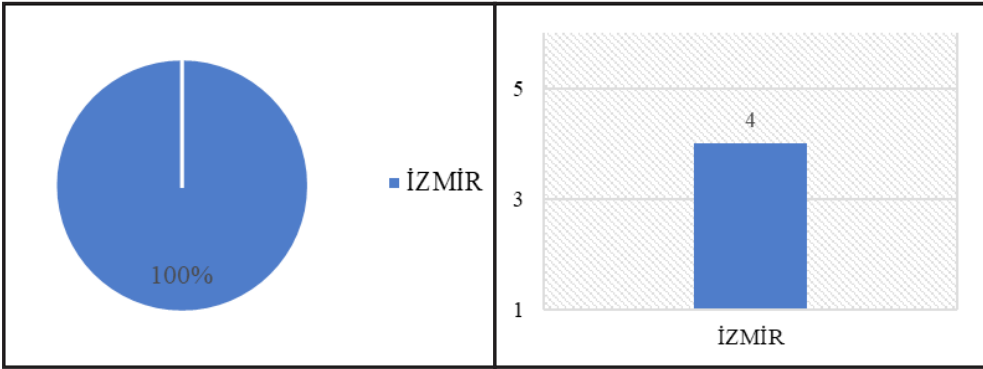

Chart 10. According to the Liquidation Requisitions, the districts where emigrants from Kosovo settled in İzmir.

As can be noticed in Chart 10, it is marked that all the emigrants coming from Kosovo settled in İzmir.

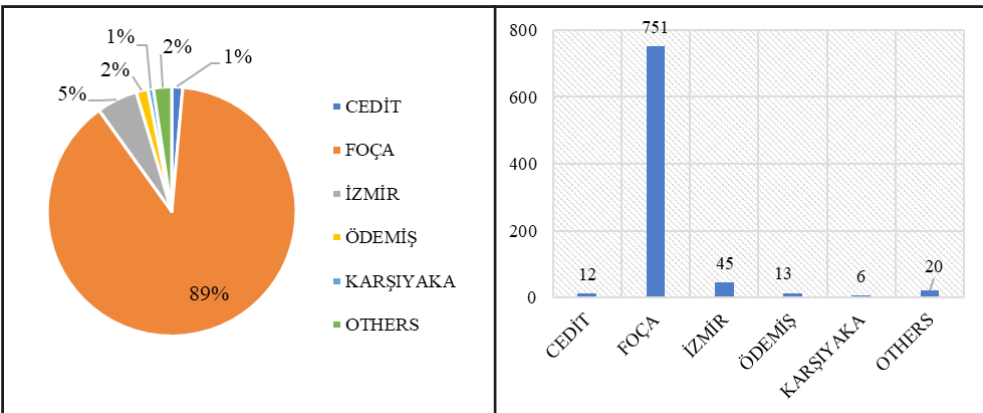

Chart 11. According to the Liquidation Requisitions, the districts where emigrants from Lemnos settled in İzmir

Considering Lemnos Island and Foça on the map, it is pretty reasonable that 89% of the emigrants from Lemnos Island settled in Foça. The remaining percentages are shared among the Cedit Neighbourhood, Ödemiş, Karşıyaka, İzmir, and Other settlements.

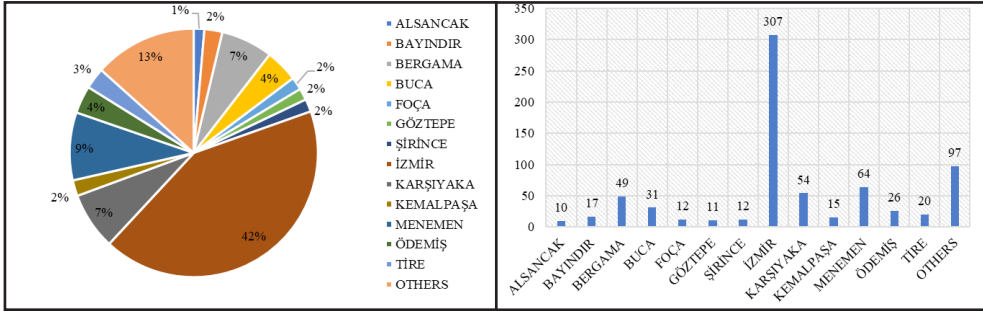

Chart 12. According to the Liquidation Requisitions, the districts where emigrants from Bitola settled in İzmir

As can be observed, the emigrants coming from the Bitola province settled in İzmir 42% and the Other settlements with 13%. Menemen followed with 9%, Bergama with 7%, and finally Karşıyaka with 7%.

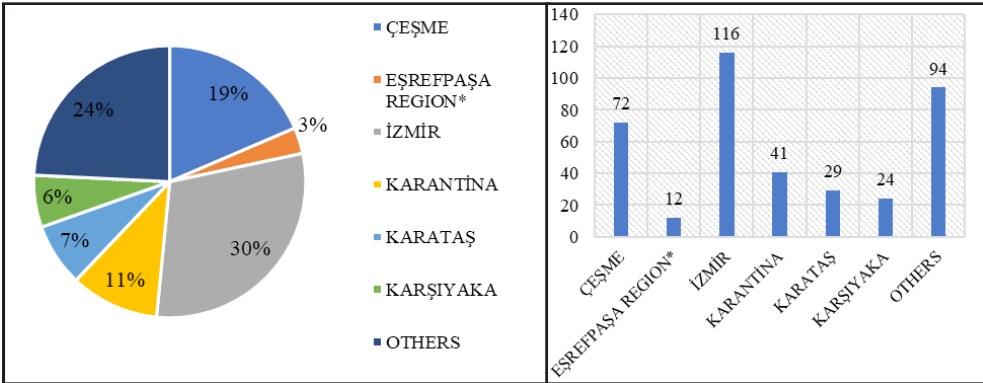

Chart 13. According to the Liquidation Requisitions, the districts where emigrants from Chios settled in İzmir⁸⁷

İzmir has the highest rate among the settlement areas, where the emigrants from Chios settled in the chart above. It is discovered that the emigrants from Chios Island settled in İzmir at the rate of 30%. Additionally, 24% in other settlements, and 19% in Çeşme. The reason why Çeşme takes the third place is similar to the ones moved from Limni Island to Foça. As can be understood, Chios is close to Çeşme, located in the west part of İzmir. In this context, it can be assumed that there is a certain geographical relationship between the regions left and the regions settled in.

87 * : Eşrefpaşa, İkiçeşmelik, Değirmendağı, Hacı İbrahim (Today Bozkurt), Orhaniye (Today Selçuk), İkinci Süleymaniye (Today Altıntaş), Tuzcu Mescit (Today Tuzcu)

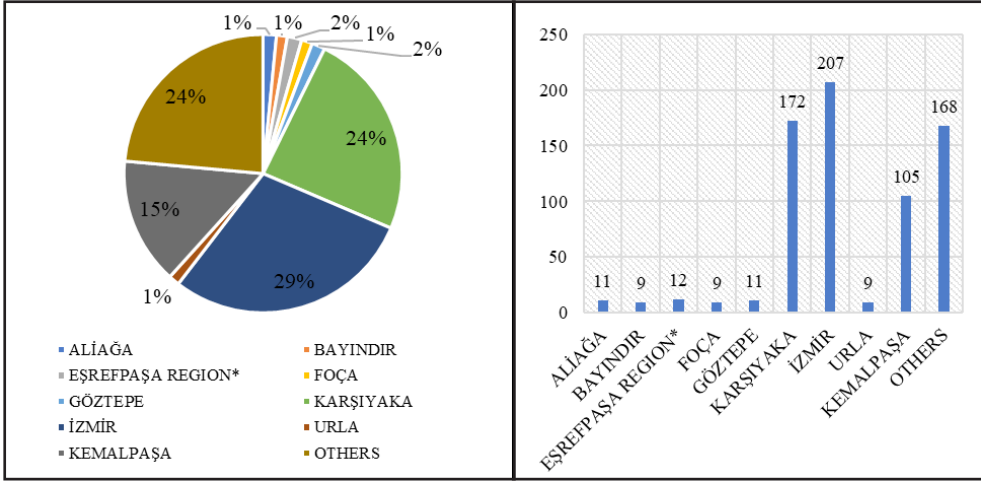

Chart 14. According to the Liquidation Requisitions, the districts where emigrants from Ioannina settled in İzmir⁸⁸

29% of the emigrants from the province of Ioannina settled in İzmir, 24% in Karşıyaka, 24% in the Others, 15% in Kemalpaşa. The remaining 8% settled in rural areas such as Aliğa, Bayındır, Foça, Urla, and urban areas such as the Eşrefpaşa Region and Göztepe.

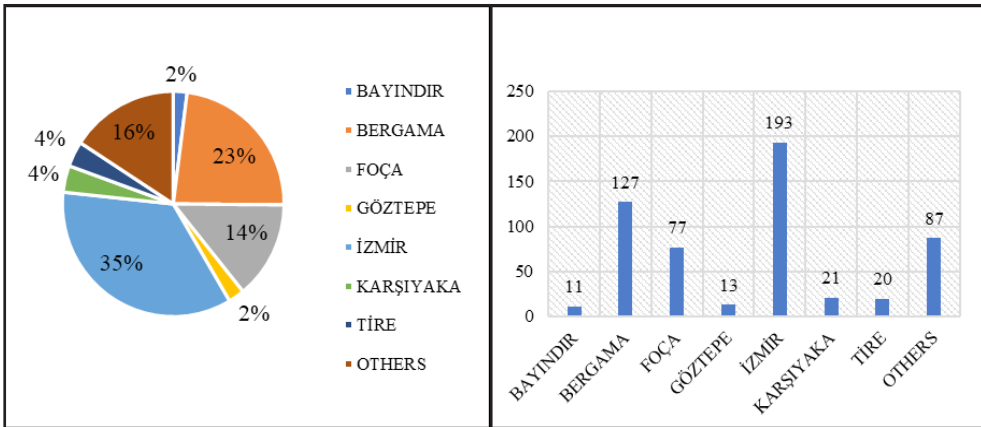

Chart 15. According to the Liquidation Requisitions, the districts where emigrants from Lesbos settled in İzmir

88 * : Eşrefpaşa Region: Eşrefpaşa, İkiçeşmelik, İkinci Süleymaniye (Today Altıntaş)

Considering the geographical closeness, the emigrants from Lesbos Island settled in Bergama at the rate of 23%. Also, they settled in regions such as İzmir with 35%, Others with 16%, and Foça with 14%.

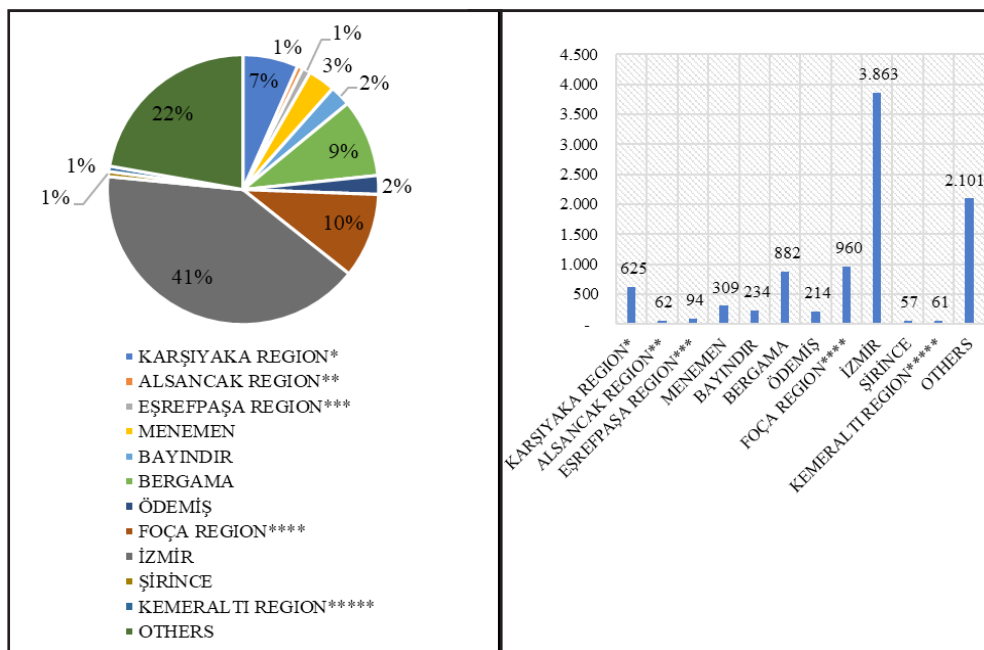

Chart 16. According to the Liquidation Requisitions, the distribution of the emigrants in İzmir⁸⁹

Conclusively, as seen in Chart 16, evaluating the emigrants' settlement areas in İzmir in general, İzmir, as a settlement location, has the highest rate with 41%. Others followed this rate with 22%.

89 * : Karşıyaka, Alaybey
 ** : Alsancak, Punta, İkinci Kordon
 *** : Eşrefpaşa, İkiçeşmelik, Bayramyeri, Değirmendağ, Yapıcıoğlu, Hacı İbrahim (Today Bozkurt), Orhaniye (Today Selçuk), İkinci Süleymaniye (Today Altıntaş), Tuzcu Mescit (Today Tuzcu)
 **** : Foça, Eski Foça
 ***** : Selahattinoğlu (Today Kubilay), Cedit (Today Yeni), Damlacık, Esnafşeyh (Today Uğur), Ali Reis, Asmalı Mescid (Today somewhere around Ülkü Neighborhood), Arapkurunu, Basmane, Ayadokla, Hatuniye (Today Kurtuluş)

7. Difficulties During the Resettlement Process

After the Treaty of Lausanne, the Refugee Settlement Commission (*Mülteci Yerleştirme Komisyonu*) was established independently of the Greek government. Also, it is known that the national government established a ministry in Turkey to build solutions on several issues. So that, the prolongation of bureaucratic processes became inevitable.⁹⁰ Still, maintaining similar approaches to Ottoman settlement policies, such as settling emigrants in abandoned buildings, brought various problems in arrangements for the emigrants' transfer and settlement despite some insufficient resources and a high rate of unemployment.⁹¹

Various problems, similar to the difficulties fought in the Ottoman Empire, were encountered before and after the exchange. The fact that the properties' sales could not complete wholesomely as a result of the Ottoman land system caused the lands of the Turks to become foundation lands (*vakıf arazisi*) and public immovables.⁹² Before leaving Asia Minor, the Greeks, subject to exchange, began to sell their goods, particularly immovable properties. To prevent possible ownership problems in the face of that incident, the Turkish administration repeatedly declared enactments regarding the sales conditions, which also experienced difficulties in applying these decrees.⁹³ In this process, one of the most critical problems was the distribution of the properties written in the liquidation requisitions systematically. Liquidation requisitions were necessary both in the emigrants' registration and the determination of the number of properties to be given to the emigrants.⁹⁴

During the emigrants' settlement, it was determined that some abandoned buildings and fields, named "emval-i metruke" in Turkish, were under the unauthorized occupation (*fuzuli işgal*) and abuse. Investigations on such matters show that some emigrants demanded much higher than they deserve with some misleading statements about their immovable properties left in Greece.⁹⁵ Other incidents that caused socio-economic struggles during that period were the lack of registers of emigrants and unauthorized occupations as the emigrants who refused to live in their dwellings and moved to another settlement to find a new house or field unlawfully.⁹⁶ Besides, there were some cases that some families settled in separate districts in those years, and as can be imagined such incidents led them to move illegally. Eventually, the emigrants were obligated to reside for at least 5 years to prevent any possible obstacle and make a definitive solution to that matter.⁹⁷

90 Yıldırım, *ibid*, p.141.

91 *Ibid*, p.142.

92 Mehmet Çanlı, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II", *Tarih ve Toplum*, Volume.22, Issue.129, İstanbul, 1994, p.58.

93 *Ibid*, p.149.

94 Çelebi, *ibid*, p.36.

95 Arı (a), *ibid*, pp.650-651.

96 *Ibid*, p.653.

97 Baran, *ibid*, p.111.

The emigrant families were also separated because of the lack of capacity in the settlement areas. Therefore, some had to be transferred to other areas. In that case, some of the emigrants gave the state aids up and moved to the areas they believed were proper for themselves as free immigrants (*serbest göçmen*).⁹⁸

One of the unexpected problems was some of the emigrants' adaptation issues as they could not speak Turkish but Greek.⁹⁹ Therefore, they were addressed as "half infidel" and "fake Muslims" by the locals. Furthermore, some of the emigrants arriving with property declaration documents got less than the equivalent of the properties they left. All of these matters show that there was not quite a fair distribution of settlement and real estate.¹⁰⁰

The major problem was that 80% of the Muslim emigrants were engaged in agricultural production in the rurals, although most of the Greek Orthodox emigrants lived in the urban areas before leaving Turkey. That brought about several sociological and financial problems during the exchange because the settlement of the farmer emigrants in the cities, and vice versa let the production decrease.¹⁰¹ The Greeks were mostly educated and specialized in the business sector and profession. On the contrary, Muslims were less professionally skilled and largely in the agriculture. That fact was a factor that decelerated the settlement process.¹⁰² Settlement of farmer Muslim emigrants in the vacant properties in urban areas in İzmir and transfer of the emigrants to a region with no similar climate also brought about several socio-economic problems on the effective use of the existing fields and vineyards.¹⁰³ As can be expected, the cause of these problems in İzmir was ignoring the separate professions of the emigrants. That brought about their settlement process complicated and reduced the economic activities in the city. Still, there were satisfying examples implemented. Settlement of the emigrants, knowing viticulture, in regions such as İzmir, Bursa, and Manisa, where viticulture had great importance and the revival of ruined bonds, were essential for the emigrants to participate in the production and contribute to the economy. Still, it was another major issue for İzmir, where olives, figs, and vineyards were dominant and its surroundings, to be settled mostly by Kavala migrants who deal with only tobacco.¹⁰⁴

98 Bayındır Goularas, *ibid*, p.135.

99 Mustafa Suphi Erden, "The exchange of Greek and Turkish populations in 1920s and its socio-economic impacts on the life in Anatolia", *Crime, law and social change*, Volume.41, Issue.3, 2004, p.274.

100 İsmail Arslan, "1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Göçü 'Mübadele' Üzerine Bir Değerlendirme", *Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Motif Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, p.111.

101 Çanlı (a), *ibid*, p.60.

102 Nuray Yıldız ve Emel Yıldız, "Mübadele Meselesi ve Cumhuriyet Dönemi Tarımsal Kalkınma Politikası", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Volume.14, Issue.1, Edirne, 2012, p.353.

103 Arı (a), *ibid*, pp.641-646.

104 Arı (a), *ibid*, p.652.

Consequently, hundreds of thousands of emigrants and the locals struggled to make their living conditions better without any economical aid. The emigrants remarkably affected the demographic structure and tried to find a place in society, urban space, and the market during that period. The vital needs such as shelter and nutrition could not be fulfilled during and after many years of the exchange.

Conclusion

The last stage of the mass migration process, in which thousands of immigrants came to Anatolia without any compelling since the Balkan Wars period of 1912-1913, was population exchange. The Exchange Protocol, an outcome of the modern nation-states, was an essential step in establishing nation-states and set a model for the other nation-states to export minority populations. As indicated at the start of this paper, little is known about the exchange until the 1990s in Turkey. However, the exchange is a matter that should not be ignored; on the contrary, it should be extensively studied as an essential matter to understand the historical development of the societies and cities. This study contributes to filling this gap by revealing detailed information about the settlement of the emigrants to İzmir and focusing on the liquidation requisitions to determine the settlement areas in this city.

The exchange radically transformed communities and cities' character, recreating the social and spatial appearance in many regions. İzmir is one of the cities affected by the population exchange in various ways. Its cosmopolitan social character and European city silhouette turned into a comparatively homogeneous social character and a dull, ruined town after the Great Fire and the Exchange. Carrying on research conducted in the emigrants' settlements in İzmir, two key findings are highlighted according to the liquidation requisitions. Firstly, it is revealed that after the majority (almost all) of the Greeks, Armenians, Levantines, and foreign businesspeople left İzmir, the emigrants from Thessaloniki, Alexandroupolis, Crete, Komotini, Kosovo, Limnos, Bitola, Lesvos, Chios, and Ioannina moved to İzmir, an immigration zone. Concentrating on the hometowns of the emigrants settled in İzmir between 1923-1930, it is possible to detect that the emigrants' records from Thessaloniki have quite a high rate of 55%. It is followed by Crete at 10%, Limnos at 9%, Ioannina, Lesvos, and Bitola at 7%. The lowest rate belongs to the Chios, Komotini, Kosovo, and Alexandroupolis settlements at 5%. It is believed that the Muslims coming from Greece moved to Anatolia incrementally before the exchange protocol considering the short distance between the administrative borders of Turkey and those settlements stated before. Thus, a significant mass migration occurred. Thousands of immigrants settled as free immigrants in İzmir and the other cities of Turkey from the Aegean Islands and Rumelia from the last quarter of the 19th

century. Since those irregular and unauthorized migrations were not archived by any documents such as the liquidation requisitions, precise information on where migrants came from and where they settled is not available. At this point, we can say that the requisition documents are highly valuable in terms of having detailed information about the immigrants and their settlement areas in İzmir.

Another finding is that 62% of the emigrants settled in the city center, and 38% of them settled in rural areas in İzmir province. According to the liquidation requisitions, it is recorded that forty-one percent of the emigrants in İzmir settled in "İzmir", the densest settlement. This proportion represented 3,863 people. Although the occupational expertise of the emigrants settled in İzmir could not be produced as data in this research, due to the settlement concept of the exchange, the emigrants settled in urban areas or those who came to the city center with their own choices presumably had professions such as craftsmanship, and those settled in rural areas had agricultural expertise such as farmer. Considering that the emigrants of Cretan origin had more expertise in commercial activities such as trade than Rumelian emigrants, it is predictable that mostly Cretans dwelled in the city center such as Eşrefpaşa, Alsancak, and Karşıyaka. Evaluating the emigrants' rural settlements in İzmir, the emigrants had contributions of 10% for Foça and 9% for Bergama. The percentages decreased progressively in Menemen, Bayındır, and Ödemiş. It is estimated that the reason for the transfer of emigrants to those areas was that those settlements were the non-Muslim villages before the exchange.

Regardless of urban or rural areas, it is known that the emigrants were faced with major problems in both regions. A regular settlement policy was to follow principally regarding the settlement and transfer of the emigrants both in Greece and Turkey. The resettlement steps planned in theory were well-organized and reasonable. However, it was experienced with some obstacles and flexibility in practice. The resettlement of the emigrants in İzmir completed in a short time despite various problems such as unnecessary occupation, unfair housing distribution, resettlement of the farmer emigrants in urban areas and vice versa, and separation of family members to different settlements. Nevertheless, it is essential that the process was completed as immediately as possible for a country that already survived a war and was regulating its economic dynamics.

Such information has a great value in comprehending the dynamics that were quite effective in the development of İzmir having an essential cultural background by migration and exchange processes. Precisely at this point in our study, the statistical analysis of the emigrants settled in İzmir concentrates on the liquidation requisitions, one of the primary witnesses of the period. This study examined and evaluated where the emigrants come from, to which neighborhoods the emigrants were transferred in the city center and on the periphery, and according to which procedures. Besides, after those traumatic experiences, it was arranged to prepare the first modern development plan for

the city to provide a healthy urban environment and infrastructure services to the population that greatly increased due to the emigrants and free immigrants after the fire. The most critical steps were taken for İzmir, a Muslim city that lost its cosmopolitan identity in the 20th century, to have a modern and European city silhouette in the Republic era. Finally, it is understood how influential the exchange was as a vital process formed the city spatially and socially.

REFERENCES

I. Archive Sources

Prime Ministry Republic Archive “Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.)”
İzmir Province Liquidation Requisitions “İzmir Vilayeti Tasfiye Talepnameleri”
Source Code: 130.16.13.2 (6,414 pieces)

II. Books

- ADIGÜZEL, Yusuf, *Göç Sosyolojisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2016.
- ARI, Kemal (b), *Büyük Mübadele. Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- BARAN, Tülay Alim, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923-1938*, Arma Yayınları, İzmir, 2003.
- ÇOKONA, Ari, *20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri*, Literatür Yayıncılık, İzmir, 2017.
- KIRAY, Mübeccel, *Örgütlemeyen Kent: İzmir*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.
- PINAR, İlhan, *Gravürlerde Yaşayan İzmir*, Folkart, İzmir, 2017.
- SMYRNELİS, Marie-Carmen, *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- ŞİMŞİR, Nahide, *İzmir Şehri Araştırmaları; 18. ve 19. Yüzyıllar*, Post Yayın, İstanbul, 2017.
- YILDIRIM, Onur, *Diplomasi ve Göç*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

III. Articles

- ALPASLAN, Halil İbrahim, “19. Yüzyılda İzmir'in Demografik ve Mekansal Durumu”, *Ege Mimarlık*, Issue.2015/01, İzmir, 2015, pp.46-49
- ARI, Kemal (a), “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de

- Emval-İ Metruke ve Mübadil Göçmenler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Volume.VI, Issue.18, Ankara, 1990, pp.627-657.
- ARSLAN, İsmail, "1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Göçü "Mübadile" Üzerine Bir Değerlendirme", *Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Motif Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, pp.104-112.
- BAYINDIR GOULARAS, Gökçe, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", *Alternatif Politika*, Volume.4, Issue.2, 2012, pp.129-146.
- BEYRU, Rauf, "Geçmişten Günümüze İzmir' de Planlama ve İmar Uygulamaları", *Ege Mimarlık*, Issue.3, İzmir, 1991, pp.41-47.
- BOZDAĞLIOĞLU, Yücel, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume.180, Issue.180, Ankara, 2014, pp.9-32.
- BURAK, Durdu Mehmet, "Türkiye ile Yunanistan Arasında Mübadile Meselesi ve Kırşehir'e Yerleştirilen Muhacirlerin İaşe Sorunları", *Karadeniz Araştırmaları*, Issue.14, Ankara, 2007, pp.29-47.
- CZAJKA, Agnes, "Migration in the Age of the Nation-state: Migrants, Refugees, and the National Order of Things", *Alternatives*, Volume.39, Issue.3, New Delhi, 2014, pp.151-163.
- ÇANLI, Mehmet (a), "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi I", *Tarih ve Toplum*, Volume.22, Issue.129, İstanbul, 1994, pp.54-61.
- ÇANLI, Mehmet (b), "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II", *Tarih ve Toplum*, Volume.22, Issue.130, İstanbul, 1994, pp.51-59.
- ÇELEBİ, Ercan, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", *Journal of Modern Turkish History Studies*, Volume.V, Issue.12, İzmir, 2006, pp.35-46.
- ÇETİN, Nurten, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Issue.24, Konya, 2010, pp.149- 172.
- ÇETİN, Necat, "Tasfiye Talepnamelerine Göre Kocaeli İline İskan Edilen Mübadillerin Memleketleri ve İskan Edildikleri İdari Birimler", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (pp.1377-1414). Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2015.
- ERDEN, Mustafa Suphi, "The exchange of Greek and Turkish populations in 1920s and its socio-economic impacts on the life in Anatolia", *Crime, law and social change*, Volume.41, Issue.3, 2004, pp. 261-282.

- GENÇER, Ceylan İrem, "19. Yüzyılda İzmir ve Selanik'te Kentsel Dönüşüm: Rihtım ve Limanların İnşası", *Meltem-İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, Issue.1, İzmir, 2017, pp.33-51.
- GOALWIN, Gregory J., "Population Exchange and The Politics of Ethno-Religious Fear: The EU-Turkey Agreement on Syrian Refugees in Historical Perspective", *Patterns of Prejudice*, Volume.52, Issue.2-3, Abingdon, 2018, pp.121-134.
- GÜRSOY, Yaprak, "The effects of the population exchange on the Greek and Turkish political regimes in the 1930s", *East European Quarterly*, Volume.42, Issue.2, Norwich, 2008, pp.95-128.
- HIRSCHON, Renée, "Türkiye ve Yunanistan Arasında 1923 Zorunlu Nüfus Mübadelesi: Sonuçlar Üzerine Bir Değerlendirme", 90. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi Yeni Yaklaşımlar, *Yeni Bulgular Sempozyum Bildiri Metinleri (pp.XII-XVII)*. Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.
- JACKSON, Marueen, "'Cosmopolitan' Smyrna: Illuminating or Obscuring Cultural Histories?", *Geographical Review*, Volume.102, Issue.3, Abingdon, 2012, pp.337-349.
- KAYA, Mehmet, "Lozan Mübadillerinin Bursa'ya İskanları", *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)*, Volume.1, Issue.1, İzmir, 2017, pp.1-12.
- KILIÇOĞLU CİHANGİR, Çiğdem, "Lozan Barış Konferansı'nın İlk Aşaması ve Konferansın Kesintiye Uğradığı Dönemde Yunanistan", *Atatürk Yolu Dergisi*, Issue.53, Ankara, 2013, pp.129-154.
- KOLLUOĞLU, Biray, "Excesses of nationalism: Greco-Turkish population exchange", *Nations and Nationalism*, Volume.19, Issue.3, London, 2013, pp.532-550
- KOLLUOĞLU KIRLI, Biray, "Forgetting the Smyrna fire", *History Workshop Journal*, Volume.60, Issue.1, Oxford, 2005, pp.25-44.
- KURTULGAN, Kürşat, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bozkır'a İskân Edilen Balkan Muhacirleri", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır Bildiri Kitabı (pp.399-418)*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2016.
- ÖZCAN, Eda, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", *Journal of Modern Turkish History Studies*, Volume.IX, Issue.20-21, İzmir, 2010, pp.55-75.
- ÖZTÜRK, Gülin, "Tasfiye Talepnameleri Işığında Mübadillerin Yerleştirilmesi: Adana Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Volume.XXXI, Issue.1, İzmir, 2016, pp.247-276.

- POLAT, Sema, "1927 İzmir Nüfus Sayımı ve İzmir", *Journal of Modern Turkish History Studies*, Volume.2, Issue.4, İzmir, 1994, pp.63-75.
- SHIELDS, Sarah, "Forced Migration as Nation-Building: The League of Nations, Minority Protection, and the Greek-Turkish Population Exchange", *Journal of the History of International Law/Revue d'histoire du droit international*, Volume.18, Issue.1, Leiden, 2016, pp.120-145.
- SÖNMEZDAĞ, Umur, "İzmir'in Eski Tramvayları", *KNK Dergi*, Issue.33, İzmir, 2017, pp.6-13.
- TANSUG, Feryal, "Memory and Migration: The Turkish Experience of The Compulsory Population Exchange", *Bulletin of the Centre of Asia Minor Studies*, Volume.17, Athens, 2011, pp.195-216.
- UYAR, Hakkı, "İzmir'in Kent Kimliğinin Oluşumunda Göç Olgusu: Tarihsel Arka Plan", *İzmir Felsefe Günler 2012-2016 Bildiri Kitabı (pp.325-354)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017.
- ÜRÜK, Yaşar, "Dünden Bugüne Göztepe", *KNK Dergi*, Issue.35, İzmir, 2018, pp.68-71.
- YILDIZ, Nuray ve YILDIZ, Emel, "Mübadele Meselesi Ve Cumhuriyet Dönemi Tarımsal Kalkınma Politikası", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Volume.14, Issue.1, Edirne, 2012, pp.349-370.
- YORULMAZ, Şerife, "XIX. Yüzyıl'da Kozmopolit Bir Ticaret Kenti: İzmir", *Journal of Modern Turkish History Studies*, Volume.1, Issue.3, İzmir, 1993, pp.133-148.

IV. Internet Sources

<http://bursagocmuzesi.com/her-sey-yunan-ismali-ile-basladi/>

(Date Accessed: 26.12.2019)

<https://www.flickr.com/photos/166185345@N07/48080418083/in/dateposted-public/> (Date Accessed: 12.02.2020)

https://www.discusmedia.com/maps/maps_of_smyrna/5605/

(Date Accessed: 26.02.2020)

<http://serhira.blogspot.com/2017/01/sakiz-adasi-sakinleri-10.html>

(Date Accessed: 01.03.2020)

http://www.mfa.gov.tr/lausanne-peace-treaty-vi_-convention-concerning-the-exchange-of-greek-and-turkish-populations-signed-at-lausanne_.en.mfa (Date Accessed: 10.03.2020)

Geliş Tarihi : 02.03.2020
Kabul Tarihi: 01.12.2020

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XX/41 (2020-Güz/Autumn), ss. 623-647.

Araştırma Makalesi / Research Article

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'DE KİBRİT FİYATLARININ CUMHURİYET GAZETESİ SÜTUNLARINA YANSIMASI (1924-1943)

Ayşe ERYAMAN*

Öz

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kibrit, 1924 senesi Bütçe Kanunu ile inhisara bağlanmıştır. İncelenen zaman dilimi olan 1924-1943 yılları arasında kibrit inhisarı uygulamasının, Türkiye Kibrit İnhisarı Türk Anonim Şirketi, Kibrit İnhisarı İşletme İdaresi, Di Amerikan Türk İş Investment Korporasyon Şirketi idaresinde olmak üzere üç aşamalı bir seyir takip ettiği söylenebilir. İnhisar uygulaması altındaki bu süreçte kibrit fiyatlarında yaşanan değişiklikler, dönemin başınında geniş çapta yer almıştır. Bu çalışmada İnhisar İdaresi altında Türkiye'deki kibrit fiyatları, basına yansıyan haberler çerçevesinde Cumhuriyet gazetesi özelinde incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda Türkiye'de kibrit fiyatlarının, inhisarın devredildiği şirketle Türk hükümeti arasında yapılan antlaşmalar çerçevesinde belirlendiği saptanmıştır. Bu noktada başlangıçta halka satış bedeli yüz para olarak belirlenen kibrit fiyatlarının, sonraki yıllarda doların değerinde yaşanan değişimlere göre elli paraya kadar düştüğü tespit edilmiştir. Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'deki kibrit fiyatlarını etkileyen unsurun, yaşanan olağanüstü şartlar nedeniyle başvurulan geliri artırıcı önlemler olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kibrit, İnhisar, Ekonomi, Fiyat, Tekel, Sanayi, Monopol.

* Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
(eryamanayse@hotmail.com), (Orcid: 0000-0002-5571-7776).

REFLECTION ON THE COLUMNS OF THE CUMHURİYET NEWSPAPER OF MATCHES PRICES IN TURKEY (1924-1943)

Abstract

In the first years of the Republic, match was monopolized by the 1924 Budget Law. It can be said that the match monopoly practice between 1924-1943, which is the period of study has followed a three-stage course as Turkey Match Monopoly Turkish Incorporated Company, Match Monopoly Business Administration, Di American Türkiş İnvestment Korporasyon Company. The changes in match prices during this period under the monopoly practice were widely covered in the press of the period. In this study, match prices in Turkey under monopoly practice have been tried to be examined and evaluated specifically for Cumhuriyet newspaper within the frame of the news reflected in the press of the period. As a result of analysis, it was determined that the match prices were determined within the framework of the agreements signed between the company and the Turkish government. In this framework, it has been determined that the prices of matches, which were initially set to be sold to the public as a hundred money, decreased to fifty money according to the changes in the value of the dollar in the following years. On the other hand, it has been observed that the factor affecting match prices during the Second World War was the income-increasing measures applied due to extraordinary conditions.

Keywords: Match, Monopoly, Economy, Price, Industry.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın sonlarına doğru kibritin inhisara¹ bağlanmak suretiyle ülkede üretimini sağlayabilmek için girişimlere rastlansa da, bunların kısıtlı kaldığı görülmektedir. Bu çerçevede kibritin inhisar haline gelmesi, 1889'da İspiraki Esani Efendi ile yapılan antlaşma sonucu gerçekleşmiştir. Antlaşmaya göre kurulması gereken şirket, Osmanlı Kibrit Şirketi adı ile kurulmuştur. Ardından imtiyaz sahibi İspiraki Esani Efendi, imtiyaz mukavelesinden doğan bütün haklarını bu şirkete devretmiştir. Ancak, antlaşma gereğince kurulması gereken fabrikalar için uzun bir süre beklemek

1 İnhisar, ikamesi güç bir malın üretim ya da satışının bir tek firma tarafından yapılmasıdır. İnhisar veya diğer adıyla tekeller, iktisadi ve mali olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bu tasnifte konuyu ilgilendiren boyutu ile mali tekel, devletin hazineye gelir sağlamak amacıyla, bir malın üretimini ya da ticaretini dolaylı ve dolaysız bir şekilde yapması halidir. Devlet bizzat bir mali tekel kurabileceği gibi, kanunla bu yetkiyi bir şirkete de devredebilir. Zeynel Dinler, *İktisada Giriş*, 20. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2014, s.210; Şahin Ardiyok, *Doğal Tekeller ve Düzenleyici Kurumlar, Türkiye İçin Düzenleyici Kurum Modeli*, Rekabet Kurumu, Ankara, 2002, s.29; Fazıl Tekin, *Mali Tekeller ve Türkiye'de Tütün Tekeli*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Basımevi, Eskişehir, 1974, ss.9-10.

gerekmiş, Küçükçekmece'de inşaatına başlanan fabrika, 1897 yılının Mart ayında faaliyete geçebilmiştir. Fabrikanın üretimi yaklaşık bir yıl sürmüştür. Ardından fabrikanın bir müddet üretimini durdurması ve şirketin antlaşma gereğince inşa etmesi gereken diğer fabrikalar konusundaki taahhütlerini yerine getirmemesi antlaşmayı sakıt kılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Osmanlı Devleti, antlaşma hükümlerine dayanarak fabrikanın kapatılmasına karar vermiştir. Bundan sonra kibrit, ithal edilmek suretiyle sağlanan bir emtia kapsamında olmuştur.² Ardından gelen süreçte ise kibrit, İttihat ve Terakki tarafından benimsenen yeni ekonomik ilkeler³ sonucunda uygulamaya konan vergi düzenlemeleri içinde yerini almıştır. İttihat ve Terakki tarafından koruyucu bir dış ticaret politikasının benimsenmesi ile birlikte, yeni vergi tarifelerine geçilmiştir. Bu kapsamda, Eylül 1914'te gümrük rüsumu yüzde on beşe çıkarılmış, Haziran 1915'te ithal gümrükleri savaş süresi boyunca yüzde otuza yükseltilmişti. 1916 Mart'ında ise o güne değin izlenen dış ticaret politikası kökten terk edilerek, ad valorem (değere göre) tarifeden spesifik (miktarla göre) tarifeye geçilmiştir. Böylece yüksek gümrük vergisi ödemesi gereken bir malın, daha düşük vergi oranlı gibi gösterilebilmesi sonucu doğan vergi kaybı önlenebilmiştir.⁴ Yeni gümrük sisteminin amaçlarından bir tanesi, yerli sanayii korumak ve sanayileşmeyi teşvik etmektir.⁵ Bu vergi sistemi içinde yakın bir gelecekte ülkede üretilebileceği düşünülen eşya kalemlerinden biri olduğundan, ithal edilecek kibritler için değer üzerinden yüzde otuza denk gelecek bir vergi oranı belirlenmiştir.⁶

2 Adı geçen fabrika için ayrıntılı olarak bkz. Şenay Atam, "Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Osmanlı Kibrit Fabrikası ve Nizamnamesi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 22, Haziran 2020, ss.294-310; Osmanlı Devleti'nde ülke içinde kibrit üretimini gerçekleştirmek amacıyla yaşanan girişimler için ayrıca bkz. Fatma Doğruel, A. Suut Doğruel, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Yay. Haz. Nihal Boztekin, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s.123vd; A. Gündüz Ökçün, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayii Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri", *İktisat Tarihi Yazıları*, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara, 1997, s.67; A. Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii, 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikî*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1970, s.189.

3 İttihat ve Terakki, milliyetçi görüşlerinin bir sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyoekonomik tarihinde yeni bir evre açmıştır. İttihat ve Terakki'nin karşılaştığı ekonomik sorunların üç cephesi vardı. Birincisi, imparatorluğu yabancı sermayeye bağlanmaya zorlayan şartları kaldırarak milli bir ekonomi yaratmak; ikincisi, memleket ekonomisini ellerinde tutan azınlıkların ve yabancı temsilcilerin yerine Müslüman Türkleri geçirmek; üçüncüsü, halkı tarım dışında ticari ve sanayi alanlarında işe girişmeye teşvik etmek, sosyal, kültürel ve ahlaki değerlerin bu yeni gelişmelere uygun olarak değişmesini sağlamaktır. Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, ss.171-172; İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından benimsenen bu yeni ekonomik ilkeler için ayrıca bkz. Zafer Toprak, "İktisat Tarihi", *Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908*, 10. Basım, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, 2009, s.225; Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s.11; Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s.43vd.

4 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 3. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, ss.158-159.

5 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.127.

6 F. Hasan Arol, "Türkiye'de Kibrit Sanayiinin Gelişimi Işığında İktisadi Siyaset ve Düşüncenin Dönüşümü", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16 (Güz 2004), ss.107-108.

Bunun yanında Birinci Dünya Savaşı yıllarında kibrit, ekonomik şartlar nedeniyle hükümetin başvurduğu bir takım geliri yükseltici önlemler kapsamında vergi oranı artırılan ürünler arasında yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti ekonomisini her açıdan zor duruma düşürdüğünden, hükümetin yeni birtakım tedbirler almasını da gerektirmişti.⁷ Bu durumda hükümetin geliri yükseltmek için düşündüğü tedbirlerin başında, vergi matrahını artırmak gelmiştir. 12 Mart 1917 tarihinde kabul edilen Bütçe Kanunu'nun altıncı maddesiyle hükümete kararname ile sigara kâğıdı, kibrit, oyun kâğıdı, şeker, petrol, çay ve kahve üzerine tüketim vergisi koyma yetkisi verilmiştir. Hükümet, diğer bazı maddelerde olduğu gibi, 4 Ekim 1917'de kibrit ve kav üzerine de istihlak vergisi koymuştur. Bu çerçevede, yurt içinde tüketilmek üzere imal veya ithal edilen, elliden altmışa kadar kibrit ve kav içeren her kutudan 5 para, kibrit ve kav yerine geçen her türlü aletin bir adedinden de 25 kuruş istihlak vergisi alınması öngörülmüştür.⁸

Bundan sonraki süreçte Milli Mücadele yıllarında da mali kaynak meselesinin önem kazanması ile birlikte tıpkı Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki gibi kibrit, tüketim vergisi artırılarak devlete yeni gelir kaynakları sağlanmaya çalışılan ürünler kapsamında yer almıştır. Bu kapsamda, 1922 yılında; sigara kâğıdı, kibrit, şeker, çay, kahve, petrolden alınan tüketim vergilerinin miktarının artırılmasına karar verilmiştir.⁹ Bu zamlarla beraber, 15 Nisan 1922 tarihi itibarıyla bir kutu kibritten alınan 5 para vergi 10 paraya çıkartılmıştır.¹⁰

Milli Mücadele'nin ardından kurulan Türkiye Devleti'nin temel hedefleri arasında sanayileşme ön planda olmuştur. Ancak bir yandan kalkınma hareketini gerçekleştirecek zümre ve sermayenin yokluğu,¹¹ diğer taraftan Lozan Antlaşması'nın gümrüklerin 1916'da saptanmış oranlarda kalmasını sağlayan hükmü, sanayinin istenilen düzeyde kalkınmasını engelleyen unsurlar olmuştur. Bu ortamda Lozan'ın koyduğu gümrük ve vergi sınırlamalarından etkilenmemenin bir yolu, hükümetin ürünlerine yüksek fiyatlar belirlemede

7 Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s.93.

8 Kibrit ve kav yerine kullanılabilir aletlere çok yüksek bir düzeyde istihlak vergisi uygulanmasının gerekçesi olarak, tüketimi bu aletlerden kibrite yönlendirme niyeti gösterilmekteydi. Dolayısıyla hükümet, istihlak vergisi vasıtasıyla yakın bir zamanda yurt içinde üretime geçileceğini düşündüğü bir eşyanın iç pazarının korunacağı konusunda gelecekteki yatırımcıya güvence vermiş olmaktadır. Arol, *a.g.m.*, ss.109-110.

9 Tefik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s.142.

10 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.196.

11 *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, ss.180-181; Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen ilk on yıllık süreçte, özel sektörü güçlendirmek adına sınırlı bir devlet müdahaleciliği uygulanmıştır. Bu çerçevede devlet, yönlendirici, özendirici ve teşvik edici manada ekonomiye çeşitli müdahalelerde bulunmuştur. Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.181.

serbest olduğu devlet tekelleri kurmak ve böylece temel ürünleri üretip devlet gelirlerini artırmaktı.¹² Bu noktada devlet, hazineye gelir sağlamak amacıyla tuz, şeker, kibrit gibi maddelerin üretimini ve ithalatını inhisar altına almıştır.¹³ Cumhuriyet'in ilk yıllarında kibrit, benimsenen iktisadi kalkınma hedefleri içinde ülkede sanayi kurulmak istenen bir ürün idi. Diğer taraftan, ülkede bu girişimleri sağlayacak zümre ve sermayenin yokluğu, yabancı sermayeden yararlanılmasını zorunlu hale getirmekteydi. Ayrıca, kibritin inhisara bağlanması ile devlet, ihtiyaç duyduğu yeni gelir kaynaklarına da ulaşabilecekti. Bundan dolayı Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki inhisar uygulamalarını, o günün ekonomik şartlarının bir gereği olarak değerlendirmek gerekir. Bu şartlar dâhilinde kibritin fiyatlarını belirleyen temel unsurun ise, yapılan inhisar antlaşmalarının hükümleri olduğu görülmektedir.

Bu makalede; kibrit fiyatlarının, Cumhuriyet'in ilk yıllarının ekonomik yapısı içindeki yerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Ayrıca yine bu doğrultuda olarak, milli ve tam bağımsız ekonomi anlayışının kibrit fiyatlarının belirlenmesine nasıl yansıdığı da ortaya konarak, dönemin iktisadi politikalarının aydınlatılmasına katkı sağlamak hedeflenmiştir.

1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Kibrite Genel Bir Bakış

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde kibritin inhisara bağlanması, 1924 senesi Bütçe Kanunu ile yeni gelir kaynaklarının sağlanması amacıyla gerçekleştirilmiştir.¹⁴ Daha sonra hükümet, 1925 yılının Eylül ayında kibrit inhisarı işletilmesini bir şirkete devredeceğini ilan etmiştir.¹⁵ Bu konuda yayınlanan ilanda, Türkiye'nin ihtiyacı olan kibritlerin gerek dışarıdan ithali gerek içeride üretilme ve dağıtım inhisarının işletilmesinin 25 sene müddetle devrolunacağı belirtilmekteydi. Yine konuyu ilgilendiren boyutu ile inhisarın işletilmesini devralan şirket tarafından bir kutu kibritin, Türkiye'nin her yerinde 100 paraya satılacağı şartının da belirtildiği görülmektedir.¹⁶ Bu noktada anlaşılacağı üzere, daha inhisar bir şirkete devredilmeden, fiyatların hükümet tarafından belirlendiği görülmektedir. Bu esas, aşağıda da görüleceği üzere, şirketle yapılacak olan antlaşmanın hükümleri arasında da yer alacaktır.

Bu gelişmelerin ardından mevcut başvurular arasında Belçikalı Flandres Şirketi'nin teklifi uygun görülerek, kibrit inhisarının bu şirkete devredilmesine

12 Recep Boztemur, "Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 29, 1996, s.74.

13 Yalçın Acar, *Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*, V. Baskı, Vıpaş A.Ş., Bursa, 1999, s.27.

14 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: II, Cilt: 7, Birleşim: 12, 15.3.1924, "1340 Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Layihası", s.1.

15 "Kibrit İnhisarı Şeraiti", *Hâkimiyeti Milliyet*, 15 Eylül 1924, s.4; "Kibrit İnhisarı", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1924, s.4.

16 "İstanbul Vilayeti Defterdarlığından", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1924, s.4.

karar verilmiştir.¹⁷ Bu çerçevede yapılan antlaşmaya göre, inhisarın işletilmesi 25 sene müddetle adı geçen şirkete devredilmiştir. Ayrıca şirket, üç yıl içinde Türkiye'nin kibrit ihtiyacını sağlayacak şekilde bir fabrika inşa edecek ve imtiyaz süresi dolduğunda hükümete teslim edecekti. Bundan başka hükümete, ilk sene 1 304 000, ikinciden yirmi beşinciye kadar da 1 740 000 lira ödeyecekti.¹⁸ Antlaşma gereğince, inhisarı işletmek üzere Türkiye Kibrit İnhisarı Türk Anonim Şirketi kurulmuştur.¹⁹ Hazırlıkların tamamlanmasının ardından da, 1 Nisan 1925 tarihinden itibaren Türkiye'de kibrit inhisarı başlamıştır.²⁰ Görüldüğü üzere şirketin yükümlülüklerinden biri, fabrika inşa etmek ve antlaşmanın süresi bittiğinde hükümete devretmekti. Bu durum kibritin inhisara bağlanmasının bir amacının da, kibrit sanayinin ülkede kurulmasını sağlamak olduğunu göstermektedir.

Diğertaraftankonuyuilgilendirenboyutuileantlaşmanınhükümlerinden biri de, kibritin satış fiyatını belirlemektedir. Bir kutu kibritin halka satış fiyatı 100 para olacaktır. Diğer taraftan her altı ayda bir doların değeri tetkik edilecek, antlaşmanın imzalandığı 30 Ekim 1924 tarihindeki değerden yüzde on beş veya daha fazla fark olduğu anlaşılırsa, kibrit fiyatları bu farka göre indirilecek veya artırılacaktır.²¹ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'de kibrit fiyatlarının, hükümet ile şirket arasında yapılan antlaşma hükümlerine göre belirlendiği görülmektedir. Bu çerçevede her bir kutu kibrit, halka 100 paraya satılacaktır. Ancak ilerleyen tarihlerde doların değerinde bir değişiklik yaşanırsa, bu durum kibrit fiyatlarına da yansıtılacaktır. İnhisarın bu ilk aşamasındaki süreçte, fiyatlarda herhangi bir değişiklik yaşanmayarak bir kutu kibritin 100 paraya satıldığı görülmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere şirketin yükümlülüklerinden biri de, kibrit fabrikası inşa etmektir.²² Yapılan incelemeler sonucunda fabrikanın Sinop'ta inşasına karar verilmiştir.²³ Ancak, Sinop Kibrit Fabrikası ile ilgili gelişmeler planlanan şekilde olmamıştır. 1927 yılı sonunda faaliyete geçmeye hazırlanan kibrit fabrikasının ilk denemede duvarları çatlamıştı.²⁴ Daha sonra yapılan incelemeler tamiratla fabrikaya işlerlik kazandırmanın mümkün olmayacağını

17 "Kibrit İnhisarı", *Hâkimiyeti Millîye*, 17 Kasım 1924, s.1; "Kibrit ve Tütün İnhisarı İşletme Mukavelesi", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1924, s.3.

18 Bu antlaşmanın metni için ayrıntılı olarak bkz. Türkiye Kibrit İnhisarı Türk Anonim Şirketi, *Hükümet-i Cumhuriyet ile 8 Kânunuevvel 1924 Tarihinde Mün'akud Kibrit İnhisarı Mukavenamesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1926.

19 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: 30-18-1-1, Kutu: 12, Gömlek: 69, Sıra: 15.

20 "Kibrit İnhisarı", *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1925, s.2.

21 Türkiye Kibrit İnhisarı Türk Anonim Şirketi, *a.g.e.*, ss.6-7.

22 "Kibrit Fabrikası İnşasına Doğru", *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1925, s.2.

23 "Sinop'ta Yapılacak Kibrit Fabrikası", *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1926, s.2; Sinop Kibrit Fabrikası için ayrıca bkz. Önder Deniz, Hüseyin Vehbi İmamoğlu, "Sinop Kibrit Fabrikası", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ö.S. 2, 2016, ss.99-110.

24 "Kibrit İthaline Müsaade Edilmesi Lazım Gelecek", *Akşam*, 22 Ocak 1928, s.2.

göstermiştir.²⁵ Bu durumda hükümet, taahhüdünü yerine getiremediği için şirketin feshine karar vermiştir.²⁶

Bu fesih kararının ardından, inhisarın bir şirkete verilmeyerek hükümet tarafından idaresine gidilmiştir.²⁷ Kurulan idarenin işlerini yürütebilmesi için de yeni yasal düzenlemeler yapma gereği hissedilmişti. Bu amaçla kabul edilen Kibrit ve Çakmak İnhisarı Kanunu'na göre; kibrit, her çeşit çakmak ve suni çakmak taşlarının imali, ithali ve satılması devlet inhisarı altına alınmıştır. Yapılan bu düzenleme ile inhisar altına alınan maddelerin imal, ithal ve satım işleri, hükmi şahsiyeti haiz ve Maliye Vekâletine bağlı bir müdürlük vasıtasıyla idare olunacaktı.²⁸ Diğer taraftan hükümet, ülkede kibrit üretimini gerçekleştirmek için bir fabrika kurmaya karar vermiş ve bu konuda hazırlanan kanun teklifi de²⁹ Meclis'in 16.5.1929 tarihli oturumunda kabul edilmiştir.³⁰

Kibrit ve Çakmak İnhisarı Kanunu'nun bir maddesi de kibrit fiyatlarının nasıl belirleneceği ile ilgili hükmü içermektedir. Buna göre adı geçen kanunun altıncı maddesi, inhisar altında bulunan kibrit, çakmak ve çakmak taşlarının Maliye Vekâleti tarafından tespit ve Bakanlar Kurulunca onaylanacak fiyatlarla satılacağını hükme bağlamıştı.³¹ Ancak kibrit inhisarının hükümet tarafından idare edildiği bu süreç, uzun müddet devam etmeyecek ve o günün ekonomik koşullarının bir zorunluluğu olarak inhisar yeniden bir şirkete devredilecekti.

Diğer taraftan aynı dönemde kibrit inhisarı işletmesini devralmak için hükümete çeşitli teklifler de gelmekteydi.³² Bu konudaki teklif sahiplerinden biri de Di Amerikan Türk İş Investment Korporasyon Şirketi idi. Yaklaşık bir sene süren görüşmeler neticesinde, iktisadi gelişmenin gerektirdiği ihtiyaçlara önemli bir katkısı olacağına inanılan 10 milyon dolarlık istikraz akdi karşılığında kibrit inhisarının, adı geçen şirkete devredilmesine karar verilmiştir.³³ Yapılan antlaşmaya göre; Türkiye'de kibrit, her çeşit çakmak ve suni çakmak taşlarının imal, ithal, ihraç ve satılma hakları 25 sene müddetle devredilmekteydi. Şirket, inhisardan elde edeceği her türlü kazanç için hükümete senelik toplam 1 750 000 lira ödeyecekti. Ayrıca İstanbul'da ülkenin ihtiyacını karşılayacak büyüklükte bir kibrit fabrikası inşa edecek ve inhisarın süresi dolduğunda hükümete teslim edecekti.³⁴ Bu çerçevede Mayıs 1931'de inşaatına başlanan³⁵ Büyükdere Kibrit Fabrikası, Nisan 1932 tarihi itibarı ile faaliyete geçmiştir.³⁶

25 "Sinop Kibrit Fabrikası", *Akşam*, 27 Mart 1928, s.3.

26 BCA, Fon: 30-18-1-1, Kutu: 29, Gömlek: 32, Sıra: 3.

27 "Kibrit İnhisarının Şirkete Verilmemesi Takarrür Etti", *Akşam*, 25 Ağustos 1928, s.1.

28 *Resmî Gazete*, Sayı: 1212, 10 Haziran 1929, ss.7509-7510.

29 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: III, Cilt: 11, Birleşim: 65, 16.5.1929, "Maliye Vekâleti 1928 Senesi Bütçesine Fevkalâde Tahsisat Verilmesi Hakkında 1/391 Numaralı Kanun Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası", s.1.

30 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: III, Cilt: 11, Birleşim: 65, 16.5.1929, s.64.

31 Bu kanunun tam metni için bkz. *Resmî Gazete*, Sayı: 1212, 10 Haziran 1929, ss.7509-7510.

32 "Bir Alman Grubu İstikraz Teklif Ediyor", *Cumhuriyet*, 7 Mart 1930, s.2.

33 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: III, Cilt: 20, Birleşim: 78, 15.6.1930, s.244.

34 *Resmî Gazete*, Sayı: 1533, 30 Haziran 1930, ss.9165-9166.

35 "Kibrit Fabrikası", *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1931, s.2.

36 "Yerli Kibritler Çıktı", *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1932, s.2.

Görüldüğü üzere tıpkı ilk aşamada olduğu gibi inhisar, bir fabrika inşa şartıyla şirkete devredilmiştir. Bu durum, ülkede kibrit sanayinin kurulmasında istenen kararlılığı göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanı sıra dikkat çeken diğer bir husus, iktisadi gelişmenin gerektirdiği ihtiyaçlara önemli bir katkısı olacağına inanılan 10 milyon dolarlık istikraz akdi karşılığında inhisarın devredilmiş olmasıdır. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere istikrazla elde edilecek meblağ, hedeflenen ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için kullanılacaktı. Bu çerçevede, 1929 dünya ekonomik krizinin olumsuz yansımalarının sürdüğü, yabancı sermayenin yatırım yapma eğilimlerinin zayıfladığı ve Türk hükümetinin ülkeyi dışa bağımlı ekonomik yapısından kurtarıp kendi öz kaynaklarıyla devlet öncülüğünde planlı bir sanayileşmeyi başlattığı 1930'lu yıllarda Türkiye, yeni yabancı kredi kaynakları bulma eğilimine girmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de devlet eliyle sanayileşme sürecinin başladığı bu dönemde yabancı kredi alınmıştır. Türkiye, 1930 yılında kibrit tekeline bir Amerikan şirketine devrederek 10 milyon dolar kredi almış ve sağlanan bu para ile Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuştur.³⁷ Bütün bu gelişmeler, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar ve gerçekleştirilmek istenen iktisadi kalkınma hedefleri ile açıklanabilir. Devlet, hedeflenen iktisadi kalkınmayı gerçekleştirebilmek için kibrit inhisarını, 10 milyon dolarlık istikraz karşılığında bir şirkete devretmişti. Böylece hem ülkede kibrit sanayinin hem de buradan elde edilen meblağ ile Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın kurulması sağlanabilmiştir. Takip edilen bu politikalarla, hedeflenen iktisadi kalkınma alanında önemli adımlar atıldığı görülmektedir.

Diğer taraftan şirketle yapılan antlaşmanın bazı hükümleri de kibrit satış fiyatlarını belirlemekteydi. Bu çerçevede antlaşmaya göre, 50 tane çöpü içeren standart emniyet kibritinin bir kutusunun halka satış bedeli 100 para olacaktı. Satış fiyatı olarak tayin edilen 100 para, fabrikanın 1 Temmuz 1932'den 31 Aralık 1933'e kadarki 18 aylık faaliyeti zarfında ortalama üretim maliyetleri aynı kaldığı müddetçe geçerli olacaktı. 1934 yılından önce olmamak şartıyla üretim

37 Bige Sükan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, 2014, s.217; Merkez Bankası'nın faaliyete geçebilmesi için, öncelikle altın karşılığı olan bir miktar döviz temin edilmesi gerekiyordu. Ancak, Türkiye'nin ödemeler dengesi açıklarını kapatmak için büyük gayretler sarf ettiği bir dönemde böyle bir döviz rezervini bulmak çok zordu. Ayrıca, olumsuz ekonomik koşullar ve Osmanlı Devleti'ne ait borçların geri ödenmesinde yaşanan anlaşmazlık, dış kredi temin etmeyi daha da güçleştiriyordu. Merkez Bankası'nın sermayesi için gerekli olan dış kaynağın önemli bir bölümü, kibrit imtiyazı karşılığında Di Amerikan Türk İş İnvestment Korporasyon Şirketi tarafından sağlanmıştır. Yukarıda da üzerinde durulduğu gibi, buna göre hükümet, 1 Temmuz 1930 tarihinden başlamak üzere, 25 yıllık bir süreyle adı geçen şirkete, kibrit, çakmak ve benzeri yanıcı maddelerin üretimi, ithali, ihracı ve satışı için imtiyaz vermeyi kabul ediyordu. Buna karşılık şirket de, Merkez Bankası'nın finansmanı için, acilen uzun vadeli bir kredi sağlayacaktı. Yapılan antlaşmaya göre şirket, yüzde 6,5 faizli, 25 yıl vadeli 10 milyon dolar kredi vermeyi kabul ediyordu. Cumhuriyet'in para politikaları konusunda ayrıntılı değerlendirmeler için ayrıca bkz. Timur Önder, *Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulanması*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s.99.

maliyetlerinde bir fark olursa, taraflardan biri fiyatın değiştirilmesini talep edebilecekti. Bu maliyet fiyatlarından ayrı olarak kibrit fiyatlarını etkileyecek bir unsur da doların değeri idi. Herhangi üç aylık bir devrenin sonunda taraflardan birinin talebi üzerine doların değeri tetkik edilecekti. Sonuçta bir fark bulunursa, kibrit satış fiyatı düşürülecek veya artırılacaktı.³⁸ Şirketle yapılan antlaşmanın maddelerinin değerlendirilmesinden de anlaşılacağı üzere, kibritlerin her bir kutusu halka 100 para fiyat karşılığında satılacaktı. Doların değeri artar veya azalır bu belirlenen fiyat değişecek, kibrit fiyatları bu artış ve azalışa göre tespit edilecekti. Bu esaslar, inhisar yabancı bir şirkete devredilirken fiyatların kontrol altında tutulması gayreti içinde olduğunu göstermektedir. Bu durumda ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen gerçekçi, akılcı ve temkinli yabancı sermaye anlayışı ile hareket edildiği söylenebilir. Bu anlayış, yabancı sermayeye karşı değildi ve ülke kalkınması için onu gerekli görmekteydi. Ancak, yeni kurulan Türk Devleti'nin geçmişte olduğu gibi yabancı sermayenin denetimine girmesine izin vermemekteydi.³⁹

İnhisar uygulamasının bu aşamasında, kaçakçılık olayları, kibritten daha çok çakmak kullanılması gibi sebeplerle kibrit satışları istenilen düzeyde olmamış ve şirketin ilk etapta önemli miktarda zarar ettiği görülmüştür.⁴⁰ Ülke içinde bunlar yaşanırken, dışarıda da şirketi zor duruma düşürecek gelişmeler mevcuttu. 1930'lu yılların yarattığı ekonomik koşulların etkisiyle şirket, inhisar antlaşması ile taahhüt ettiği 10 milyon dolarlık krediyi ödemekte güçlük çekmekteydi. Şirket ile Türk hükümetini karşı karşıya getiren diğer bir nokta ise, istikraz bonolarının Türk lirası olarak ödenmesi meselesiydi. Bu konularla ilgili görüşmeler devam ederken şirket temsilcisi, yine aynı meseleler kapsamında 1942 yılı Haziran'ında Türkiye'ye gelmiştir. Ancak bir süre sonra hükümetle yürütmeye başladığı görüşmeler, Kibrit Şirketi'nin Türk hükümetine satışını kapsayacak bir niteliğe bürünmüştür. Bir yıla yakın süren pazarlıklardan sonra 18 Mayıs 1943 tarihinde Kibrit Şirketi, Büyükdere'deki kibrit fabrikası da dâhil olmak üzere bütün aktifleriyle Türk hükümetine devredilmiştir.⁴¹

2. Kibrit Fiyatlarında Yaşanan Değişiklikler

Yukarıda da belirtildiği üzere Di Amerikan Türk İş Yatırım Korporasyonu Şirketi ile hükümet arasında yapılan antlaşma gereğince kibrit fiyatları için doların değeri esas alınmıştı. Yani dolar antlaşmanın imzalandığı tarihteki değerinin altına düştüğü takdirde, bu oran kibrit fiyatlarına da yansıtılacaktı. 1934 yılı başına gelindiğinde hükümet, bu konuda incelemede

38 *Resmî Gazete*, Sayı: 1533, 30 Haziran 1930, ss.9166-9167.

39 Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye'de yabancı sermaye anlayışının değerlendirilmesi konusunda ayrıntılı olarak bkz. Sükan, *a.g.m.*, ss.195-222.

40 "Yeni Kibrit Kutuları", *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1944, s.2.

41 Gerek Amerika piyasasında yaşanan bu gelişmelerin şirket üzerindeki etkileri ve gerekse adı geçen konularla ilgili olarak şirket ile Türk hükümeti arasında cereyan eden görüşmeler için ayrıntılı olarak bkz. Arol, *a.g.m.*, ss.153-168.

bulunmuş ve doların değerindeki düşmeyi göz önüne alarak kibrit fiyatlarının da indirilmesi gerektiğini ileriye sürmüştür. Buna karşı şirket ise satışların azlığından dolayı zararda olduğunu iddia ederek fiyatların indirilmesi fikrine itiraz etmiştir. Konuyla ilgili olarak Cumhuriyet gazetesinin 7 Ocak 1934 tarihli nüshasında, “*şirketin zararı kabul edilse bile antlaşmada açıkça belirtilmiş olduğundan, kibrit fiyatlarının indirilmesi gerekmektedir*” ifadelerine yer verdiği görülmüştür. Bu ifadelerden gazetenin, hükümetin aldığı bu kararı desteklediği anlaşılmaktadır.

Bu haberler üzerine Kibrit İnhisar Şirketi Genel Müdürü Mister King, gazetecilere şu açıklamada bulunmuştur: “*Fiyatların indirilmesi hakkında henüz kararlaştırılan bir şey yoktur. Bu konuda, hükümetle görüşme halindeyiz. Kibrit inhisarı işletmesini 10 milyon dolarlık bir istikraz karşılığında şirkete devreden antlaşmanın on ikinci maddesine bağlı olan fiyat konusu için hükümetle anlaşmadan bir şey söylemek doğru değildir.*”⁴² Mister King’ın bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere fiyatlarda indirim gidilmesi meselesi gündeme geldikten sonra, hükümet ile şirket yetkilileri arasında görüşmeler başlamıştır. Bu çerçevede şirket temsilcileri Mr. Raul ve Mr. King de Ankara’ya gitmişlerdir.⁴³

Her ne kadar görüşmeye gidildiyse de şirket ile hükümet arasında ilk etapta bir anlaşmaya varılamamıştır. Ardından Maliye Vekâleti, kibritlerin büyük kutularının 70 ve küçüklerinin de 60 paraya satılması konusunda aldığı tek taraflı kararı şirkete tebliğ etmiştir.⁴⁴ Gelişmelerle ilgili olarak Cumhuriyet gazetesinin ise, “*hükümetin antlaşma hükümlerine dayanan bu kararının uygulanmasından başka çare olmayacağına göre, kibrit fiyatlarının yakında indirilmesi beklenmektedir*” ifadelerine yer verdiği görülmüştür.⁴⁵ Bu noktada Cumhuriyet gazetesinin, kibrit fiyatlarında indirim gidilmesi konusundaki hükümetin kararını desteklediği görülmektedir. Gazeteye göre, bu karar antlaşma hükümlerine dayandığından fiyatlarda indirim gidilmesi gereklidir.

Fiyatlarda indirim gidilmesi konusundaki bu tebliğ üzerine şirket yetkilileri, İstanbul’da bir toplantı yaparak durumu değerlendirmişler ve tekrar Ankara’ya giderek hükümetle görüşmeye karar vermişlerdir. Ankara’da yapılan bu görüşmelerde yetkililer, şirketin son aylardaki mali durumunun iyi olmadığını gösteren bir rapor sunmuş ve fiyatlarda indirim gidilmesinin durumu daha kötü etkileyeceğini savunmuştur. Ayrıca fiyatlarda yapılacak indirimin ertelenmesini istemişler ve bu kabul edilmediği takdirde ise kibrit kutularının küçültülerek adedinin azaltılmasını teklif etmişlerdir. Ardından da merkezden talimat almak için görüşmeleri bir müddet tehir ederek İstanbul’a dönmüşlerdir. Bununla beraber hükümet, antlaşmaya dayalı olarak verdiği bu kararın kati olduğunu ve tatbik edilmediği takdirde ilgili makamlarca gerekli

42 “Kibrit Fiyatları Ucuzlamalıdır”, *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1934, s.2.

43 “Kibrit Fiyatları”, *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1934, s.1.

44 “Kibrit Fiyatları Ucuzluyor”, *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1934, s.3.

45 “Kibrit Fiyatları İndirilecektir”, *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1934, s.2.

tedbirlere başvurulacağını bildirmiştir.⁴⁶ Görüldüğü üzere şirketin yaptığı bütün itirazlara rağmen kibrit fiyatlarında indirim gidilmesi konusunda hükümetin son derece kararlı bir tutum sergilediği ve bu noktada milletin genel menfaatlerinin temel esas alındığı görülmektedir.

Hükümetin kararlı tutumu sayesinde yapılan son görüşmeler neticesinde şirket, fiyatlarda indirim gidilmesi konusundaki kararı kabul etmiştir. Yeni fiyatlar, 1 Nisan 1934 tarihinden itibaren geçerli olacaktır. Bu konuda imzalanan protokole göre, doların düşmeye başladığı son aylardaki değeri esas kabul edilecek ve dolar tekrar yükseldiği takdirde fiyatlar bir müddet yükseltilmeyecekti. Böylece antlaşmanın uygulanmasından doğacak gecikme nedeniyle halk zararı telafi olunacaktı. Bu gelişmeler karşısında şirketin yeniden, fiyatların üç ayda bir tespiti hakkındaki müddetin altı aya çıkarılmasını ve kibrit kutularının küçültülmesini teklif ettiği görülmüşse de hükümet tarafından bunlar da reddedilmiştir.⁴⁷

Diğer taraftan şirketin iddiasına göre, ülkenin her tarafında önemli miktarda kibrit stoku vardı ve yeni fiyatlar birden tatbik edildiği takdirde satışlarda büyük suiistimaller yapılması ihtimali mevcuttu. Bundan dolayı da satıştaki mallar bittikten sonra indirimli fiyatların geçerli olması gerekliydi.⁴⁸ Hükümetsonolarakşirketinbu konudaki teklif ve öngörülerini de değerlendirmiş, nihayetinde Maliye Vekâleti yeni kibrit fiyatlarının 1 Nisan 1934 tarihinden itibaren geçerli olmasını tebliğ etmiştir.⁴⁹ Böylece, yaklaşık olarak iki aydan beri devam eden görüşmeler bitmişti. Bu gelişmeler karşısında Cumhuriyet gazetesi 19 Şubat 1934 tarihli nüshasında kibrit fiyatlarını değerlendirdiği yazısında "hükümetin bu kararı kesin olduğundan şirket aynen uygulamak mecburiyetindedir. Yalnız aldığımız malumata göre, şirketin mahkemeye başvurması muhtemeldir. Dün şirket merkezinde müdür ve avukatlardan oluşan bir heyet toplanarak görüşmelerde bulunmuşlardır" ifadelerine yer verdiği görülmüştür.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere, hükümetin bu kararına karşı şirketin mahkemeye müracaat etmesi durumu belirmişti.⁵⁰ Yaşanan bu gelişmeler ile ilgili olarak Cumhuriyet gazetesinin ayrıca şu değerlendirmelerde de bulunduğu görülmüştür: "Kibrit şirketi ile hükümet arasındaki anlaşmazlık bugünlerde mahkemeye intikal etmek üzeredir. Ancak verilen malumata göre, anlaşmazlığın mahkemeye intikali bir önem taşımamaktadır. Bu bir formaliteden ibarettir. Şirketin kibrit fiyatlarının indirilmesi konusunda hükümetin teklifini esas itibarıyla kabul ettiği beyan olunmaktadır. Yalnız anlaşmazlığa sebep olan şey, doların kıymetinin üç aydan üç aya tetkiki meselesidir. Şirket bayilere gönderdiği kibritlerin hesaplarını bu kadar kısa zamanda alamadığını ileri sürerek, fiyatların üç aydan üç aya

46 "Kibrit Fiyatları", Cumhuriyet, 28 Ocak 1934, s.5.

47 "Kibrit Şirketi de Kabul Etti, Fiyatlar Nisan'dan İtibaren Tenzil Edilecek", Cumhuriyet, 30 Ocak 1934, s.2.

48 "Kibrit Fiyatları", Cumhuriyet, 2 Şubat 1934, s.2.

49 "Yeni Kibrit Fiyatları", Cumhuriyet, 17 Şubat 1934, s.3.

50 "Kibrit Fiyatları", Cumhuriyet, 19 Şubat 1934, s.2.

tekkikine itiraz etmektedir. Anlaşmazlığın hakeme intikali gerekmektedir. Hakem olarak ise ilgili mahkemeler kabul edilmiştir.”⁵¹ Görüldüğü üzere şirket, kibrit fiyatlarında gidilecek indirim için çeşitli gerekçeler sunarak itiraz etmiştir. Ancak bu itirazları kabul görmeyince de mahkemeye başvurma girişiminde bulunmuştur.

Kibrit fiyatları konusundaki karar netlik kazandıktan sonra, indirimli satışlar için hazırlıklara başlanmıştır.⁵² Bu çerçevede gazetelere verilen ilanlarla 1 Nisan 1934 tarihinden itibaren yeni kibrit fiyatlarının, büyük kutular için 70 ve küçükler için 60 para olacağı halka duyurulmuştur.⁵³ Ayrıca acentelerden, gerek ellerinde bulunan ve gerek satılmak üzere perakendecilere verilip de henüz satılmayan kibritleri 31 Mart 1934 tarihinde merkezlerinde toplayarak miktarlarını tespit etmeleri istenmiştir. Bu noktada acenteler tarafından perakendecilere, 1 Nisan 1934 tarihinden itibaren yeni hesap ve bedellerle kibrit verilmeye başlanacaktı.⁵⁴ Mart ayının sonuna gelindiğinde perakendecilerin çoğu, kibritleri iade etmişler, ellerinde sadece halkın bir iki günlük ihtiyacını karşılayacak miktarda ürün kalmıştı.⁵⁵

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından 1 Nisan 1934 tarihi itibariyle Türkiye'nin her yerinde o ana kadar 100 paraya satılan büyük kutu kibritler 70, 2 kuruş yani, 90 paraya satılan küçükler de 60 paraya satılmaya başlanmıştır. Bu kibrit fiyatları, üç ay için geçerli olacaktı. Üç aylık süre dolduğunda, Maliye Vekâletinde bir komisyon toplanarak doların değeri incelenecek ve yeni fiyatlar tespit edilecekti. Hükümetin bu son kararına uymayarak kibritleri eski fiyatlarıyla satanlar ise cezalandırılacaktı.⁵⁶ Fiyatlarda indirime gidilmesinden sonra Cumhuriyet gazetesinin satışlarla ilgili olarak şu ifadelerle yer verdiği görülmüştür: “Ucuz fiyatlarla kibrit satışları sorunsuz bir şekilde devam etmektedir. Kibrit İnhisar Şirketi tarafından alınan tedbirler sayesinde, muhtemel kibrit buhranının ve bazı kimselerin eski fiyatlarla satışa devam etmesi ihtimallerinin tamamen önüne geçilmiştir.”

Kibrit İnhisarı İkinci Müdürü Hamdi Bey'in ise konuyla ilgili olarak şu açıklamalarda bulunduğu görülmüştür: “Hükümetçe tespit edilen fiyatlar dâhilinde satışlara 1 Nisan 1934 tarihinden itibaren başlanmıştır. İlk aşamada küçük bir buhran olduysa da derhal önüne geçilmiştir. Şimdi her tarafta kibrit mevcuttur. Yeni fiyatların kibrit satışına tesir yapıp yapmayacağı ancak bir iki ay sonra belli olabilecektir. İkramiyeli kibrit çıkarma konusundaki çalışmalarımıza da devam ediyoruz. Bu işi yakında bitirerek uygulamaya başlayacağız.”⁵⁷ Basına yansıyan bu haberlerden de anlaşılacağı üzere, şirketin aldığı tedbirler sonucu indirimli fiyatlarla kibrit satışları sorunsuz bir şekilde sağlanabilmişti.

51 “Kibrit Şirketi ile Hükümet Arasında İhtilaf Mahkemeye İntikal Etmek Üzere”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1934, s.5.

52 “Kibrit Fiyatları- Şirket Fiyatları İndirmekle Beraber Dava Açıyor”, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1934, s.2.

53 “Yeni Kibrit Fiyatları”, *Cumhuriyet*, 20 Mart 1934, s.8.

54 “Umum Kibrit Acentelerine”, *Cumhuriyet*, 20 Mart 1934, s.7; “Kibrit Fiyatları”, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1934, s.2.

55 “Kibrit Fiyatları”, *Cumhuriyet*, 30 Mart 1934, s.2.

56 “Kibrit Fiyatları Bugünden İtibaren Ucuzladı”, *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1934, s.3.

57 “Kibrit Satışları”, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1934, s.2.

Kibrit fiyatlarında yapılan bu ilk indirimden sonra, Ekim ayında yeniden bir indirimle gidildiği görülmektedir. Bilindiği üzere, hükümetle şirket arasında yapılan antlaşma gereğince, üç ayda bir iki taraf temsilcilerinden oluşan⁵⁸ bir komisyon toplanarak kibrit fiyatlarını tayin edecekti. 20 Eylül 1934 tarihine gelindiğinde ilgili heyet, gerekli değerlendirmeleri yapmış ve kibrit fiyatlarının bir miktar daha indirilmesi kararına varmıştır. Hükümet, komisyonun bu kararı üzerine büyük kutuların 70'ten 60 paraya, küçüklerin de 60'dan 50 paraya indirilmesini şirkete tebliğ etmiştir. Şirket ise, hükümetin bu son tebliği üzerine tedbirlerini almaya başlamıştır.⁵⁹ Bu çerçevede 1 Ekim 1934'ten itibaren geçerli olacak yeni fiyatlar, Türkiye Kibrit ve Çakmak İhisarı tarafından gazetelere verilen ilanlarla halka duyurulmuştur.⁶⁰ Aynı doğrultuda olarak acenteler, perakendecilerin elindeki kibritleri 30 Eylül 1934 tarihine kadar toplayacaklardı. 1 Ekim'den itibaren perakendecilere yeni hesap ve bedellerle kibrit verilmeye başlanacaktı. Eylül ayının sonuna gelindiğinde perakendecilerin çoğu, ellerindeki kibritleri acentelere iade etmişlerdi.⁶¹

Böylece 1 Ekim 1934 tarihinden itibaren kibrit fiyatları 10 para daha ucuzlatılmış oluyordu. Kibrit fiyatlarında son yapılan indirim, doların değerinin düşmesinden ileri gelmiştir.⁶² Bu son indirimden sonra Cumhuriyet gazetesinin 15 Kasım 1934 tarihli nüshasında kibrit satışları ile ilgili olarak şu değerlendirmede bulunduğu görülmüştür: "Son yapılan indirimden sonra kibrit satışlarında önemli bir miktar artış kaydedilmektedir. Kibrit fiyatlarının indirildiği tarihten beri satışlardaki artış yüzde on beşi bulmuştur."⁶³

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, fiyatlarda indirimle gidilmesinden sonra kibrit tüketiminin bir miktar arttığı gözlemlenmiştir. Diğer taraftan artışın derecesini kısa bir süre zarfında kesin bir şekilde belirlemek mümkün olmamakla beraber, bu oranın o an için yüzde on beş olduğu tahmin edilmekteydi. Fiyatlar indirilince köylünün daha fazla kibrit kullanmaya başladığı mevcut görüşler arasındaydı. Diğer taraftan satışlar artmış olmasına rağmen, kibrit şirketinin yine zarar ettiğini vurguladığı görülmektedir. Şirketin iddiasına göre, o seneki zararı 200 bin liraydı. Bir önceki yıl ise 250 bin liraydı. Şirketin memur aylıkları ve amealiklerini azaltarak zararı 200 bin liraya indirdiği iddia edilmekteydi.⁶⁴

Daha önce de belirtildiği üzere, fiyatlarda indirimle gidildiği için şirketin hükümet aleyhine dava açması durumu gündeme gelmişti.⁶⁵ Şirket tarafından dava açılması üzerine, hükümet de kendi iddiasını bildirilmiştir. Bu çerçevede

58 "Kibrit Fiyatları Daha da İnecek!", *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1934, s.1.

59 "Kibrit Fiyatları Daha da İnecek!", *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1934, s.6.

60 "Yeni Kibrit Fiyatları", *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1934, s.10.

61 "Umum Kibrit Acentelerine", *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1934, s.10.

62 "Kibrit Fiyatları Üç Ay Sonra Yeniden Tetkik Olunacak", *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1934, s.3.

63 "Kibrit Satışları Arttı", *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1934, s.2.

64 "Kibrit Ucuzladı, Sürümü Arttı", *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1934, s.2.

65 "Kibrit Fiyatları- Şirket Hükümet Aleyhine Dava Açtı", *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1934, s.2.

yapılan indirimler konusunda şirket, antlaşmaya aykırı hareket edildiğini, hükümet ise antlaşma ahkâmına riayet edildiğini iddia etmekteydi.⁶⁶ Dava, 1934 yılının Aralık ayı başında neticelenmiş ve fiyatlarda indirime gidilirken antlaşma şartlarına dayanıldığı için şirketin iddiası reddedilmişti. Eğer şirket davayı kazanmış olsaydı, kibrit fiyatları eski seviyesine çıkacaktı. Diğer taraftan hükümet, indirimli satışın devam ettiği müddet için tazminat da ödeyecekti.⁶⁷

1935 yılının başına gelindiğinde kibrit fiyatlarının belirlenmesi için gerekli süre dolduğundan, ilgili komisyonun toplanması gerekmektedir. Cumhuriyet gazetesi, 3 Ocak 1935 tarihli nüshasında “Kibrit Fiyatları Artmayacak” başlığıyla yazdığı yazısında konuyla ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Şirketin isteği mahkeme tarafından reddedildiği için, kibrit fiyatlarının yükselmesi muhtemel değildir. Komisyon, eğer doların değerinde yeni bir değişiklik yaşanmazsa bugünkü fiyatları geçerli kılacaktır.”⁶⁸ Cumhuriyet gazetesinin bu ifadelerinden ve basına yansıyan haberlerden, Ocak 1935 tarihli bu toplantı sonucunda kibrit fiyatlarında bir değişime gidilmediği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan hükümetle şirket arasında yapılan antlaşma gereğince fiyatları belirleyecek bir unsur da kibritlerin maliyet fiyatıydı. Antlaşmanın ilgili maddesine göre, her biri 13,5 lira değerinde olan beş bin kutuluk bir sandık kibritin maliyetinde ucuzluk görülürse fiyatlar indirilebilecek veya daha fazlaya mal olması durumunda artırılabilirdi.⁶⁹ Bu maddeyi de göz önüne alan hükümet, şirketin masraflarını incelemeye karar vermiştir. Bu çerçevede eğer her sandığın genel masrafı 13,5 liradan daha aşağı bulunursa, kibrit fiyatları yeniden indirilecekti.⁷⁰ Görüldüğü üzere hükümet, sadece doların değeri üzerinden değil antlaşma hükümleri gereğince maliyet fiyatlarını da göz önünde tutarak, kibritin daha ucuza satılabilmesinin tüm yasal yollarına başvurma eğilimi göstermiştir.

Kibrit fiyatlarının belirlenmesi ile ilgili olarak bu girişimler sürdürülürken, diğer taraftan hükümet, çakmak fiyatlarının da ihtikâr derecesinde pahalı

66 “Kibrit Şirketi Davasına Bakılıyor”, *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1934, s.2.

67 “Kibrit Şirketi Davayı Kaybetti”, *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1935, s.2.

68 “Kibrit Fiyatları Artmayacak”, *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1935, s.2.

69 Yapılan antlaşmanın 11. maddesine göre, maliyet fiyatlarını belirleyen unsurlar, işçilerin ücret ve maaşlarının miktarı ile kibrit üretiminde kullanılan kereste, fosfor gibi maddelerin fiyatları idi. Buna göre, bir kutu kibritin halka satış fiyatı olarak tayin edilen 100 para, fabrikanın 1 Temmuz 1932’den 31 Aralık 1933’e kadarki 18 aylık faaliyeti zarfında ücret ve maaşların miktarı ile kibrit üretiminde kullanılan kereste, fosfor gibi maddelerin fiyatları aynı kaldığı müddetçe geçerli olacaktı. 1934 yılından önce olmamak şartıyla her takvim senesinin sonunda taraflardan biri, fiyatın değiştirilmesini talep edebilecek ve eğer sene zarfında fabrikanın ilk 18 aylık faaliyetine nispetle yukarıdaki maddelerin fiyatlarında % 10 veya daha fazla bir fark bulunduğu görülürse bu fark kibrit fiyatlarına yansiyacaktı. *Resmî Gazete*, Sayı: 1533, 30 Haziran 1930, ss.9166-9167; Diğer taraftan antlaşmanın 4. maddesine göre, şirket tarafından kibrit imaline mahsus olarak ithal edilebilecek kibrit çöpleri, çöpler için odun, kimyevi maddeler, makineler gümrük resminden ve diğer ithalât mükellefiyetinden muaf tutulmuştu. Bunların dışındaki maddeler gümrük resmine ve diğer ithalât mükellefiyetine tabi idi. *Resmî Gazete*, Sayı: 1533, 30 Haziran 1930, s.9166.

70 “Kibrit Fiyatları Tetkik Ediliyor”, *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1935, s.3.

olduğunu tespit ederek makul bir dereceye indirilmesini şirkete tebliğ etmiştir.⁷¹ Bu konuda Maliye Vekâleti yaptığı incelemeler sonucunda piyasada 3 ila 5 lira arasındaki fiyatlarla satılan çakmakların, azami 1,5 liraya satılabileceğini görmüş ve şirkete bu hususta tebligatta bulunmuştur.⁷² Buna karşı şirket ise, çakmak satışının serbest olmasının kibrit satışını çok etkilediğini, çakmak fiyatlarının da indirildiği takdirde kibrit satışının büsbütün düşeceğini iddia etmiştir. Yaşanan bu gelişmeler nedeniyle çakmak fiyatlarının da, ilerleyen günlerde hükümetçe belirlenecek bir hadde indirilmesi beklenmekteydi.⁷³ Hükümetin kibrit fiyatlarındaki kararlı tutumunu, çakmaklar üzerinde de yürüttüğü görülmektedir. Bu çerçevede, gidilebilecek her türlü indirimın sağlanması ile halkın ve devletin uğrayabileceği zarar engellenmeye çalışılmıştır.

1935 yılının ortalarına yaklaşıırken Maliye Vekâleti, doların değerindeki değişikliği göz önüne alarak kibrit fiyatlarının tekrar 10 para ucuzlatılmasına karar vermiştir. Belirli sürelerde doların kıymetini inceleyen heyet de kibrit fiyatlarının ucuzlaması gerektiği sonucuna varmıştı.⁷⁴ Bu çerçevede 1 Temmuz 1935'ten başlayarak yeni kibrit fiyatları büyük kutu için 50, küçük için 40 para olarak kararlaştırılmıştır. Bu durum, gazetelerle verilen ilanlarla halka duyurulmuştur.⁷⁵ Bu gelişmeler üzerine şirketin, kibrit fiyatlarında yapılan bu 10 para indirimini protesto ettiği görülmüştür. Buna karşı hükümet tarafından verilen cevapta ise, kibrit fiyatlarının antlaşma hükümlerine uygun bir şekilde indirildiği, bu nedenle de kanunsuz bir durum olmadığı bildirilmiştir.⁷⁶ Bu son indirimden sonra başlangıçta 100 paraya satılan büyük kutu kibrit fiyatının 50 paraya kadar düştüğü görülmektedir. Böylece, yüzde elliye varacak oranda bir indirime gidilmesi sağlanmış olmaktadır.

Fiyatlarda yapılan bu son indirimden sonra Cumhuriyet gazetesinin, 3 Eylül 1935 tarihli nüshasında şu değerlendirmelerde bulunduğu görülmüştür: *"Kibrit fiyatlarının son defa indirilmesi üzerine satışlar üçte bir oranında artmıştır. Hükümetle şirket arasında yapılan antlaşma gereğince, satış 25 bin sandığı geçtikten sonra şirket hükümete ayrıca bir para vereceğinden, fiyatların indirilmesinden şirket ve halkla beraber hazine de fayda görmüştür."* Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, fiyatların indirilmesi ile satışların arttığı vurgulanmaktadır.

Diğer taraftan fiyatlarda bu şekilde indirime gidilmesi, şirketi yeni birtakım girişimlerde bulunmaya itmıştır. Bu çerçevede şirket, 50 paraya satmak üzere içinde 30 tane kibrit bulunacak yassı ve ince lüks bir kutu çıkarmak için bir teklifte bulunmuştur. Ancak söz konusu bu teklif, hükümet tarafından kabul edilmemiştir. Ayrıca şirket, 40 paraya satılmakta olan küçük kibrit kutularını

71 "Çakmak Fiyatları İndirilecek", *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1935, s.2.

72 "Çakmak Fiyatları", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1935, s.2.

73 "Çakmak Fiyatları İndirilecek", *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1935, s.2.

74 "Kibrit On Para Daha Ucuzlayacak", *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1935, s.6.

75 "Sayın Halka İlan, 1 Temmuz 1935'ten Başlayarak Yeni Kibrit Fiyatları", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1935, s.12.

76 "Kibrit Sosyetesinin Protestosu", *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1935, s.2.

da piyasadan kaldırmaya başlamıştı.⁷⁷ Bunun üzerine hükümet, piyasadaki kibrit çeşitlerinin muhafaza edilmesini ve yurdun her tarafında ihtiyaca yetecek miktarda çakmak taşının satışa çıkarılmasını tebliğ etmiştir.⁷⁸ Konuyla ilgili olarak yetkililer tarafından gazetelere şu açıklamalarda bulunulduğu görülmüştür: “Dört sene önce kibrit işlerini hükümetten devralırken, sandıklarla küçük kibritleri de devralmıştık. Bunları hükümet İsveç’ten almıştı. Bunların artık elimizde mevcudu kalmamıştır. Bizdeki makinelerin de küçük kutu çıkarmak için tertibatı yoktur. Küçük kibrit kutularının piyasada azalmasının sebebi de budur. Bununla beraber küçük kutu ihtiyacını biz de hissediyoruz. Bu konuda incelemeler yapmaktayız. Bir çözüm yolu bulduğumuzda, hemen kutuları çıkarmaya başlayacağız. Lüks kibrit meselesi şimdilik mevzuu bahis değildir. Çünkü elde mevcut makinemiz yoktur. Hem lüks kibrit, bize pek pahalıya mal olur.”⁷⁹

1935 yılı sonu geldiğinde muayyen zamanlarda Ankara’da toplanarak kibrit fiyatları konusunda incelemelerde bulunan heyet, aralık ayında yaptığı toplantısında kibrit fiyatlarının 10 para artırılmasına karar vermiştir. Bu karara göre büyük kutu kibritlerin fiyatı 60, küçüklerinki de 50 para olacaktır. 20 Aralık 1935 tarihinden itibaren kibritler, bu yeni fiyatlarla satılmaya başlanmıştır.⁸⁰ Bu zamlarla birlikte 50 paraya satılan büyük kutular 60, 40 paraya satılan küçükler de 50 paraya çıkmış oluyordu.

İncelenen zaman dilimi içinde Türkiye’de kibrit fiyatlarını etkileyecek diğer bir unsur da, İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı olağanüstü şartlar olmuştur. Bu çerçevede savaşın yarattığı ekonomik koşullar, bazı vergi ve resimleri artıran bir düzenlemeye gidilmesini gerekli kılmıştı. Savaş nedeniyle gümrük resmi ve ithalat sırasında alınan vergi ve resim gelirlerindeki azalma, 1940 bütçesindeki denkliği sağlayabilmek için bu tedbirlere başvurmayı zorunlu hale getirmişti. Yapılacak olan bu zamlar, olağanüstü durum devam ettiği müddetçe geçerli olacaktır.⁸¹ Bu çerçevede bazı vergilere zam yapılması konusunda alınan tedbirler sonucunda, o ana kadar 20 para milli müdafaa vergisine tabi tutulan bir kısım sigaralara yeniden 20 para zam yapılmış, bir kısım sigaraların 40 para olan milli müdafaa vergisi de 2 kuruşa çıkarılmıştır. Aynı doğrultuda adı geçen kanuna dayalı olarak yapılan vergi zammı ve bundan başka fiyat zammı ile o ana kadar 60 paraya satılmakta olan kibrit, 2 kuruşa satılmaya başlanmıştır.⁸² Bu noktada 28 Mayıs 1940 tarihinden itibaren bir kutu kibrit 2 kuruş yani 90 paradan satılmaya başlanmıştır.⁸³

77 “Kibrit Satışları Arttı, Lakin Sosyete Küçük Kutuları Kaldırmaya Çalışıyor”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1935, s.2.

78 “Her Çeşit Kibrit Bulunacak”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1935, s.5.

79 “Küçük Kibrit Kutuları Tekrar Çıkarılacak”, *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1935, s.2.

80 “Kibrit Fiyatları On Para Arttı”, *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1935, s.2.

81 “Fevkalade Vergi Kanunları Meclise Geldi”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1940, s.1.

82 “Vergilere Yapılan Zam- İnhisar Maddeleri Dünden İtibaren Yeni Fiyatlarla Satılmaya Başladı”, *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1940, s.2.

83 “Kibrit İnhisar İşletme Şirketinden”, *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1940, s.6.

Kibrit fiyatlarında yapılan bu zamlar Meclis gündemine de yansımış, İnhisar Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Kadrolarına Mütteallik Kanun Layihası görüşülürken birçok vekil şirket hakkında tenkitlerde bulunmuştur. Konuyla ilgili eleştirilerini Çanakkale Mebusu Ziya Gevher Etili'nin şu şekilde dile getirdiği görülmüştür: “Kibrit Şirketi, bu memleketin başında kalmış en ağır yüküdür. Şunun bunun fiyatlarından indirir, fakat kibrite zam yaparız. Nitekim geçenlerde de 10 para zam yapıldı. Şirket bu zamma teşekkür makamında kibrit yerine fişek satmaya başladı. Kutulardan 50 tane kibrit yerine 37 tane çıkar.”⁸⁴ Ziya Gevher Etili'nin bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere, mebuslar tarafından şirkete karşı bir hoşnutsuzluk duyulmaktadır. Yapılan zamların yanı sıra, kibritlerin iyi yanmaması ve kutulardan eksik çöp çıkması gibi unsurlar mevcut şikâyetler arasındaydı.

Bu son zamdan sonra kibrit fiyatlarına bir 10 para zammın daha, 1 Haziran 1941 tarihi itibarıyla yapıldığı görülmektedir. Bu çerçevede Maliye Vekâletinden vilayetlere gönderilen bir emirle, bayilerdeki kibritlerin tespit edilerek bunların her birine 10'ar para daha zam yapılması tebliğ edilmiştir. Bu tebliğ ile 90 paraya satılan kibritler, 100 paraya satılmaya başlanmıştır.⁸⁵

Bundan sonraki süreçte İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik şartların, devleti yeni birtakım önlemler daha almaya ittiği görülmektedir. Bu çerçevede 3828 ve 4040 numaralı kanunların kimi hükümlerinin değiştirilmesine ve bazı vergi ve resimlere yeniden zam icrası hakkında yeni bir yasal düzenlemeye gidilmiştir. Yeni kanunun birinci maddesine göre; istihlak vergilerine zam yapılmış olan maddeleri yabancı memleketlerden ithal ederek satan ithalatçılar, bu maddeleri ithalatçılardan veya memleket içindeki ticari ve sınaî müesseselerden elde ederek satan toptancılar, bu maddeleri ülke içinde imal edip de istihlak vergisinden muaf bulunan müesseseler; ellerinde bulunan stoklarının cins, miktar ve sikletlerini bağlı oldukları gelir dairesine bildirmeye mecburdular. Bu kanunla, kibrit ve çakmak taşlarından alınan müdafaa vergileri de artırılmıştı. Bundan dolayı acenteler ile toptancı ve perakendecilerin, mevcut stoklarını bağlı oldukları gelir dairesine bir beyanname ile bildirmeleri istenmiştir.⁸⁶

Yapılan bu yeni düzenleme ile birlikte, istihlak ve muamele vergilerine yüzde 40 ila 50 arasında ilave yapılmış olmaktadır. Bu çerçevede adı geçen kanunla, kibritlerden alınan müdafaa vergisi 90 paraya, çakmak taşlarından alınan müdafaa vergisi de 9 kuruşa çıkarılmıştır. Bu zamdan sonra, 1 Haziran 1942 tarihi itibarıyla bir kutu kibrit, 4 kuruşa satılmaya başlanmıştır.⁸⁷ Bu

84 “Büyük Millet Meclisi'nde İnhisarlar Teşkilat Layihası Konuşulurken”, *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1941, s.1.

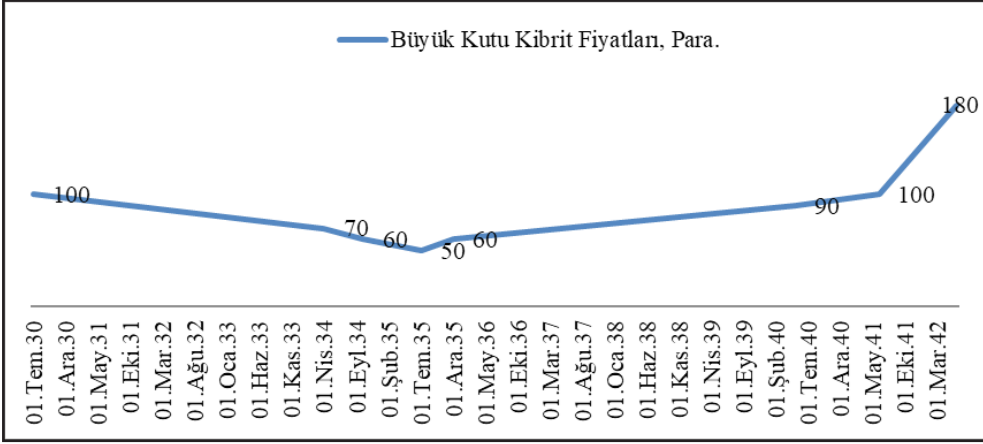
85 “Yeni Vergi Zamları Dün Mer'iyete Girdi- Kibrit Stokları Tespit Edildi”, *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1941, s.5.

86 “İstanbul Defterdarlığından, Bilumum Ticaret ve Sanayi Erbabının Nazarı Dikkatine”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1942, s.4.

87 “Zam Gören Vergiler”, *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1942, s.1.

çerçevede savaş başlamadan önceki son fiyatı 60 para olan kibrite yüzde yüzden daha fazla zam yapılarak 180 paraya kadar yükselmiştir. Fiyatlardaki bu artış, savaş şartlarının ekonomik yapı üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

İncelenen zaman diliminde kibrit fiyatlarında yaşanan değişiklikler, aşağıdaki grafikte gösterilmeye çalışılmıştır:

Grafik 1: Yıllara Göre Büyük Kutu Kibrit Fiyatları, Para.

Grafiğin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, yıllara göre kibrit fiyatlarında değişiklikler yaşanmıştır. Bu çerçevede Di Amerikan Türkış Investment Korporasyon Şirketi ile antlaşmanın imzalandığı tarih olan 1 Temmuz 1930'da kibrit fiyatları, 100 para'dır. Bu fiyatlardaki ilk değişiklik, doların değerine bağlı olarak 1 Nisan 1934 tarihinde yaşanmıştır. Bu çerçevede, fiyatlarda 30 para indirimle gidilerek bir büyük kutu kibrit 70 paraya satılmaya başlanmıştır. Ardından, kibrit fiyatları yine doların değerine bağlı olarak, 1 Ekim 1934'te 60 ve 1 Temmuz 1935'te ise 50 paraya düşmüştür. Bu indirimlerden sonra 20 Aralık 1935'te yapılan 10 para zam ile birlikte fiyat 60 paraya yükselmiştir. Bundan sonraki süreçte fiyatları etkileyen temel unsur, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olağanüstü şartlar olmuştur. Bu çerçevede milli müdafaa tedbirleri kapsamında bazı vergilere yapılan zamlar ve fiyat zamları sonucunda kibrit fiyatlarının, önce 28 Mayıs 1940'ta 90, sonra 1 Haziran 1941'de 100 ve en son olarak da 1 Haziran 1942'de 180 paraya kadar yükseldiği görülmektedir.

Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan gelişmeler değerlendirildiğinde, halkın ihtiyacından fazla kibrit almasından dolayı zaman zaman küçük çaplı kibrit darlıklarının yaşandığı da gözlemlenmiştir. Bu durumla ilgili Cumhuriyet gazetesi 27 Ocak 1942 tarihli nüshasında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "Birkaç gündür İstanbul'un bazı semtlerinde halkın tuz ve kibrit tedariki için telaşlandığı görülmektedir. Ancak, gösterilen telaş büsbütün yersizdir. Çünkü

idarenin genel deposunda altı aylık kibrit stoku mevcut olduğu gibi, ülkenin diğer yerlerindeki depolarda da üçer aylık stok vardır. Daha senelerce ihtiyaca yetecek kadar hammaddesi mevcut olan kibrit fabrikamız tam randımanla çalışmaktadır. Bugünkü sıkışıklık halkın lüzumsuz telaşından ileri gelmektedir. İstanbul'un normal kibrit ihtiyacı ayda 500 sandık olduğu halde, yalnız son bir buçuk gün zarfında 250 sandık satılmış olduğunu öğrendik. Alakadarlar bize halkın telaşına bir sebep olmadığını, her zaman istenilen kadar kibrit alınabileceğini ve bu maddeleri fazla biriktirmekte fayda yerine zarar olabileceğini çünkü bunların zamanla rutubetten bozulur şeyler olduğunu söylediler. Biz de bu haberleri halkımıza verirken bu telaştan vazgeçmesini tavsiyeyi vazife biliriz.”⁸⁸ Cumhuriyet gazetesinin bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, yaşanan olağanüstü şartların etkisiyle halkın ihtiyacından fazla oranda kibrit alınmasına yöneldiği görülmektedir. Halkın bu tutumu, suni bir kibrit darlığına neden olmuştur. Yaşanan bu olaylar, savaş şartlarının kibrit üzerinde yarattığı etkiyi göstermesi açısından önemlidir. Diğer taraftan bu gelişmeler, olağanüstü şartların halkın satın alma eğilimleri üzerindeki etkisini bir kez daha göstermesi açısından da önem arz etmektedir.

Şirket, belirtilen bu suni darlığı önlemek için gereken tedbirleri almıştır.⁸⁹ Bu çerçevede İstanbul'un çeşitli semtlerine kibrit dağıtımı gerçekleştirilerek buhranın önü alınmaya çalışılmıştır. Örneğin gazetelerde okunduğuna göre, Beyoğlu'na 65.000, Kadıköy'e 25.000, İstanbul semtine 15.000 ve Galata'ya 15.000 kutu kibrit dağıtılmıştır. Bu dağıtımdan sonra, İstanbul'da birkaç günden beri görülen kibrit darlığının ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.⁹⁰ Diğer taraftan kibrit darlığı sebebinin, bazı bayilerin aldıkları kibritlerin bir kısmını müşteriye satmayarak saklamalarından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Böyle bir durumun belirmesi üzerine, bu gibilerin takip edilerek ağır cezalara çarptırılması kararı alınmıştır.⁹¹ Bu durum, olağanüstü şartların etkisiyle bazı kişilerin nasıl ihtikâra saptıklarını göstermektedir.

Diğer taraftan bu tarzdaki buhran haberlerine ilerleyen tarihlerde de rastlanmıştır. Basına yansıyan haberlerden anlaşıldığı üzere, zaman zaman piyasada kibrit bulmak imkânsız bir hale gelmişti. Fiyatların yeniden artacağını zannederek birçok kişinin ihtiyacından fazla kibrit satın alması nedeniyle yaşanan buhranın, bütün şehre yayıldığı da görülmektedir. Şirket tarafından bütün bayilerin siparişlerinin karşılanmasıyla kibrit buhranının önü alınmaya çalışılmıştır.⁹² Ayrıca İstanbul'un yanı sıra Anadolu'da da zaman zaman kibrit darlığının yaşandığı görülmüştür. Örneğin Konya'da küçük çaplı bir darlığın yaşanması üzerine, tedbir olarak İnhisarlar İdaresince ev başına ayda

88 “Telaşa Lüzum Yok, Şehirde Altı Aylık İhtiyaca Kâfi Kibrit, Üç Aylık da Tuz Stoku Var”, *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1942, s.1.

89 “Memlekette Üç Senelik Kibrit Stoku Var”, *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1942, s.2.

90 “Piyasaya Kibrit Verildi”, *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1942, s.2.

91 “İnhisar Maddeleri Pazartesi'nden İtibaren Yeni Fiyatlarla Satılacak”, *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1942, s.2.

92 “Bayilere Kibrit Verildi”, *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1943, s.2.

beş kutu kibrit dağıtımına gidildiği gözlenmiştir.⁹³ Gerek kibrit fiyatlarında yaşanan artış ve gerekse suni kibrit darlıkları ve ihtikâr olayları, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olağanüstü şartların Türkiye'de kibrit üzerindeki etkisini göstermektedir.

Savaş yıllarında Türkiye'de inhisar ürünlerine yönelik artan bu talep, diğer ülkelerde de gözlenmiştir. Bu çerçevede Suriye'den, bir kutu kibrite 50, bir şişe biraya 500 kuruş teklif edildiği haberlerine rastlanmıştır. Bu gelişmeler üzerine Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti, bazı inhisar maddelerinin yakın pazarlara satılması için tetkikler yapmaya başlamıştır.⁹⁴

Türkiye'de kibrit inhisarı ile ilgili olarak incelenen bu süreç, 1930'lu yıllarda yaşanan gelişmelerin etkisiyle 18 Mayıs 1943 tarihinde şirketin Türk hükümetine devri ile sonuçlanmıştır.⁹⁵ Ardından, kibrit ve çakmak inhisarının işletilmesi için 1943 mali yılı sonuna kadar faaliyette bulunmak üzere Gümrük ve İnhisarlar Vekâletine bağlı geçici bir idare kurulmuştur.⁹⁶ Böylece Türkiye'de kibrit konusunda farklı gelişmelerin yaşanacağı yeni bir dönem başlamış oluyordu.

Sonuç

Cumhuriyet'in ilk yıllarının ekonomik şartlarının bir gereği olarak kibrit, inhisara bağlanan ürünler kapsamında yer almıştır. İnhisar idaresi altında kibrit fiyatlarında zaman zaman değişiklikler yaşanmış ve basın yolu ile ilan edilerek halka duyurulmuştur. Bu durum, kibrit fiyatlarının o günün ekonomik yapısı içindeki yerini değerlendirebilmeyi sağlayacak imkânlar sunmaktadır. Bu konuda yaşanan gelişmeler değerlendirildiğinde, inhisarın bir şirkete devredileceği ilan edilirken, bir kutu kibritin 100 paraya satılması şartının konulduğu görülmektedir. Bu esas, inhisarın devredildiği şirketlerle yapılan antlaşmalarla da garanti altına alınmıştır. Bu çerçevede gerek Türkiye Kibrit İnhisarı Türk Anonim Şirketi ve gerekse Di Amerikan Türk İş Investment Korporasyon Şirketi ile yapılan antlaşmalar ile bir kutu kibritin halka 100 paraya satılacağı hükme bağlanmıştır. Diğer taraftan Di Amerikan Türk İş Investment Korporasyon Şirketi ile yapılan antlaşma gereğince, kibrit fiyatlarının belirlenmesinde doların değeri ve maliyet fiyatlarının esas alındığı da görülmektedir. Bütün bu bilgiler, inhisar yabancı bir şirkete devredilirken hükümetin, fiyatları antlaşmaya konan hükümlerle kontrol altında tutma gayreti içinde olduğunu göstermektedir. Bu durumda ise, kibrit fiyatları belirlenirken Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen akılcı ve temkinli yabancı sermaye anlayışı ile hareket edildiği söylenebilir.

93 "Konya'da Kibrit Buhranı", *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1944, s.2.

94 "İnhisar Maddelerine Rağbet", *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1943, s.1.

95 BCA, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 182, Gömlek: 259, Sıra: 9.

96 *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem: VII, Cilt: 2, Birleşim: 30, 28.5.1943, ss.325-326.

Diğer taraftan incelenen zaman diliminde, antlaşmanın yukarıda değinilen hükmüne bağlı olarak, kibrit fiyatlarında değişiklikler yaşandığı görülmektedir. Bu çerçevede antlaşma gereği 100 paraya satılan kibrit fiyatları, doların değerine bağlı olarak 1 Nisan 1934'te 70, 1 Ekim 1934'te 60, 1 Temmuz 1935'te ise 50 paraya düşmüştür. Bu indirimlerden sonra 20 Aralık 1935'te 10 para zam yapılarak kibrit fiyatlarının 60 paraya yükseldiği görülmektedir. İncelenen zaman dilimi içinde bundan sonraki süreçte kibrit fiyatlarını etkileyen temel unsur, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olağanüstü şartlar olmuştur. Bu çerçevede milli müdafaa tedbirleri kapsamında bazı vergilere yapılan zamlar ve fiyat zamları sonucunda kibrit fiyatları, önce 28 Mayıs 1940'ta 90, sonra 1 Haziran 1941'de 100 ve en son olarak da 1 Haziran 1942'de 180 paraya kadar yükselmiştir. Bu çerçevede savaş başlamadan önce 60 para olan kibritin fiyatının, 180 paraya kadar yükseldiği görülmektedir. Fiyatlardaki bu artış, savaş şartlarının ekonomik yapı üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Bu durumda kibrit, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı yıllarında da devlete yeni gelir kaynakları yaratmak için vergi oranları artırılan ürünler kapsamında yer almıştır.

Ayrıca incelenen zaman dilimi içerisinde özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarına gelene kadarki süreçte kibrit fiyatlarının belirlenmesi meselesinin, hükümet ile şirketi çok kez karşı karşıya getirdiği görülmüştür. Bu konuda hükümet, antlaşma hükümlerine dayalı olarak doların değerindeki azalma nispetinin kibrit fiyatlarına yansımaları gerektiğini net bir şekilde ve taviz vermeden savunmuştur. Buna karşı şirket ise, satış azlığından dolayı zararda olduğu iddiasıyla fiyatların indirilmesi fikrine sürekli itiraz etmiştir. Şirketin, yapılacak indirimlerin ertelenmesi, kibrit kutularının küçültülmesi gibi çeşitli teklifleri ısrarla sunduğu görülmüşse de hükümet tarafından bunların tümü reddedilmiştir. Ayrıca hükümet, sadece doların değeri üzerinden değil antlaşma hükümleri gereğince maliyet fiyatlarını da göz önünde tutarak kibritin daha ucuza satılabilmesinin tüm yasal yollarına başvurma eğilimini göstermiştir. Hükümetin bu konudaki kararlı tutumunu, çakmak fiyatları üzerinde de yürüttüğü görülmektedir. Bu çerçevede, gidilebilecek her türlü indirimin sağlanması ile halkın ve devletin uğrayabileceği zarar engellenmeye çalışılmıştır. Bütün bu bilgiler değerlendirildiğinde, şirketin yaptığı tüm itirazlara rağmen fiyatlarda indirimle gidilmesi konusunda hükümetin son derece kararlı bir tutum sergilediği, milletin ve devletin genel menfaatlerinin temel esas alındığı görülmektedir. Bu noktada, kibrit fiyatlarının belirlenmesi konusunda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen milli ilkeler doğrultusunda hareket edildiği ortaya çıkmaktadır.

Bütün bunlardan ayrı olarak Cumhuriyet gazetesinin, kibrit fiyatları konusundaki hükümetin politikalarını desteklediği tespit edilmiştir. Bu çerçevede gazete, şirketin zararı kabul edilse bile antlaşmada açıkça belirtilmiş olduğundan kibrit fiyatlarının indirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca

gazete, fiyatlarda indirimle gidilmesi konusunda alınan kararları, şirketin aynen uygulamak mecburiyetinde olduğunu çeşitli yazılarında dile getirmiştir. Yapılan indirimlerden dolayı satışların arttığını vurgulayan gazetenin, böylece şirket ve halkla beraber hazinenin de fayda sağladığını savunduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fon: 30-18-1-1, Kutu: 12, Gömlek: 69, Sıra:15.

Fon: 30-18-1-1, Kutu: 29, Gömlek: 32, Sıra: 3.

Fon: 30-10-0-0, Kutu: 182, Gömlek: 259, Sıra: 9.

II. Resmi Yayınlar

Resmî Gazete

Resmî Gazete, Sayı: 1212, 10 Haziran 1929.

Resmî Gazete, Sayı: 1533, 30 Haziran 1930.

TBMM Tutanak Dergisi

Dönem: II, Cilt: 7, Birleşim: 12, 15.3.1924.

Dönem: III, Cilt: 11, Birleşim: 65, 16.5.1929.

Dönem: III, Cilt: 20, Birleşim: 78, 15.6.1930.

Dönem: VII, Cilt: 2, Birleşim: 30, 28.5.1943.

III. Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyeti Milliye

IV. Kitaplar

- ACAR, Yalçın, *Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*, V. Baskı, Vipaş A.Ş., Bursa, 1999.
- ARDIYOK, Şahin, *Doğal Tekeller ve Düzenleyici Kurumlar, Türkiye İçin Düzenleyici Kurum Modeli*, Rekabet Kurumu, Ankara, 2002.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.
- DİNLER, Zeynel, *İktisada Giriş*, 20. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 2014.
- DOĞRUDEL, Fatma; DOĞRUDEL A. Suut, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KEYDER, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Osmanlı Sanayii, 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikî*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1970.
- ÖNDER, Timur, *Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005.
- PAMUK, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- TEKİN, Fazıl, *Mali Tekeller ve Türkiye'de Tütün Tekeli*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Basımevi, Eskişehir, 1974.
- TEZEL, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Türkiye Kibrit İnhisarı Türk Anonim Şirketi, *Hükümet-i Cumhuriye ile 8 Kânunuevvel 1924 Tarihinde Mün'akıd Kibrit İnhisarı Mukavelenamesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1926.

YENAL, Oktay, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

V. Makaleler

AROL, F. Hasan, "Türkiye'de Kibrit Sanayiinin Gelişimi Işığında İktisadi Siyaset ve Düşüncenin Dönüşümü", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16 (Güz 2004), ss.97-170.

ATAM, Şenay, "Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Osmanlı Kibrit Fabrikası ve Nizamnamesi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 22, Haziran 2020, ss.294-310.

BOZTEMUR, Recep, "Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, S. 29, 1996, ss.63-79.

DENİZ, Önder; İMAMOĞLU, Hüseyin Vehbi, "Sinop Kibrit Fabrikası", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ö.S. 2, 2016, ss.99-110.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayii Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri", *İktisat Tarihi Yazıları*, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara, 1997, ss.59-82.

SÜKAN, Bige, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, 2014, ss.195-222.

TOPRAK, Zafer, "İktisat Tarihi", *Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908*, 10. Basım, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, 2009, ss.219-271.

Araştırma Makalesi / Research Article

**A STUDY ON TURKISH DIPLOMATS OFFICIATED
IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD***

Yenal ÜNAL**

Abstract

It is a fact that the farsightedness of Atatürk has a serious role in the formation of a peaceful and rational policy of Republic of Turkey, implemented covering the period between 1923-1938. However, there are many valuable diplomats who have taken part in the solution of the issues through peaceful methods and the best presentation and representation of the country in the formation of young Turkey's foreign policy. These diplomats, who served in the period of Atatürk and whose number reached thirty-eight, had great efforts on the demolition of the diplomacy tradition of the Ottoman Empire in the last period which Turkey was exposed to hundreds of years and in eliminating the possible problems faced by the country. In other words, the vast majority of these diplomats have important place in resolving Turkey's problems experienced with various countries in favor of Turkey. From time to time, they foresaw some of the problems that the country will face and produced solutions for these problems. The Republic of Turkey has demonstrated the seriousness of the state since its foundation years with the anti-imperialist policies it pursued during its establishment and the victory of Lausanne diplomacy against the greatest states of the World. In later years, given the success achieved in Turkey's foreign policy, it turns out that the envoys who served in the Atatürk period were well trained and qualified diplomats. This examination has made various assessments on individuals who witnessed the founding years of the Republic of Turkey in particular and who served in the Turkish diplomacy of Atatürk period. In this context, many issues, especially the names, the education of diplomats who served in the foundation years of the republic, overseas and domestic duties they have done before, Turkey's foreign representations in that period and their distribution by continents were examined.

Keywords: Early Republican Period, Atatürk Period, Foreign Policy, Diplomacy, Diplomat.

* This study is an expanded version of the verbal report presented at the International Congress of Scientific Research held in Nevşehir on September 9-12, 2018.

** Assoc. Prof. Dr. Bartın University Department of History,
(yenalunal@yahoo.com), (Orcid: 0000-0002-4043-8424).

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE GÖREV YAPAN TÜRK DİPLOMATLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öz

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, 1923-1938 yılları arasında uyguladığı barışçıl ve rasyonel politikaların oluşumunda Atatürk'ün ileri görüşlülüğünün ciddi bir role sahip olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte genç Türkiye'nin takip ettiği dış politikanın oluşumunda, meselelerin barışçıl yöntemlerle çözümünde ve ülkenin en iyi şekilde tanıtılıp, temsil edilmesinde görev almış birçok diplomat vardır. Atatürk devrinde görev yapan ve sayıları otuz sekize varan bu diplomatların, Türkiye'nin yüzlerce yıldır maruz kaldığı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki diplomasi geleneğinin yıkılmasında, ülkenin karşılaştığı muhtemel sıkıntıların giderilmesinde büyük gayretleri olmuştur. Diğer bir ifadeyle bu diplomatların büyük çoğunluğu Türkiye'nin çeşitli ülkelerle yaşadığı sorunların Türkiye'nin lehine olacak şekilde çözülmesinde önemli vazifeler görmüşlerdir. Kimi zaman da ülkenin karşılaşacağı bazı sıkıntıları önceden görerek bu sorunlara yönelik çözüm üretmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluş evresinde takip ettiği anti-emperyalist politikalarla, dünyanın en büyük devletlerine karşı kazandığı Lozan diplomasi zaferiyle, ciddi bir devlet olduğunu daha kuruluş yıllarında ispat etmiştir. Sonraki yıllarda Türkiye'nin dış politikada elde ettiği başarılar göz önüne alındığında Atatürk döneminde görev alan elçilerin gayet iyi yetişmiş ve nitelikli diplomatlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu incelemede Türkiye Cumhuriyeti'nin özellikle kuruluş yıllarına şahitlik etmiş, Atatürk devri diplomasisi ve bu dönemde diplomaside görev almış şahıslar üzerine çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Bu kapsamda cumhuriyetin kuruluş yıllarında görev almış diplomatların adları, tahsilleri, daha önce yaptıkları yurt dışı ve yurt içi görevleri, Türkiye'nin o dönemdeki dış temsilcilikleri ve kıtalara göre dağılımları konusu başta olmak üzere birçok husus incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet Dönemi, Atatürk Dönemi, Dış Politika, Diplomasi, Diplomat.

Introduction

According to the Turkish dictionary, diplomacy (*Diplomatie in French*,¹ *Diplomacy in English*²) is defined as the whole of treaties regulating international relations, the art of representing his/her country in a foreign country and at international meetings, the profession of the person working in the diplomatic business, and resourcefulness in international negotiations.³ The word diplomacy comes from the Greek word “*diploma*”, which means “*paper document with a signature which is folded in half*”. Its Latin counterpart is recommendation or license of authorization. In practice, it means the passport issued by the emperor

1 Pars Tuğlacı, *Büyük Türkçe-Fransızca Sözlük*, 4th Edition, İnkılap Publishing, İstanbul, 1991, p. 219.

2 *Türkçe/Osmanlıca-İngilizce Sözlüğü*, 2nd Edition, Sev Publishing, İstanbul, 2013, p. 301.

3 *Türkçe Sözlük*, Prepared by İsmail Parlatur et al. 9th Edition, Volume: 1, Turkish Language Institution Publications, Ankara, 1998, p. 597.

or the senate to be used in the postal vehicles of the country, as well as the concession that grants some rights to those who do military service.⁴

In relation to the concept of diplomacy used to describe international relations, documents regulating the relations of one state with other states are called "*diplomas*". In this context, the word "*diploma*" is used as a letter of trust in today's literature. Therefore, people who perform interstate relations with this diploma given to them are also called "*diplomats*". In this case, it is possible to define diplomacy as "*the duty of the diplomat to whom the diploma is given by the state to perform in his/her foreign affairs*". Based on this, it is possible to define the concept of diplomacy as a whole of relations that are based on peace in one state's relations with other states, which change in the process according to its military and political position. In other words, it can also be said that it is the process of interaction of foreign policies that reflect different interests at different times. At this point, there is a fact that should not be kept out of sight, which is the fact that the concept of foreign policy and the concept of diplomacy have different meanings. So much so that foreign policy specifies the expectations of a country from the international system and its goals in this direction, while diplomacy refers to the whole of the procedures, methods and devices used to achieve these goals. The concept of diplomacy, whose history dates back to quite ancient times in history, has developed over the centuries. In this process, diplomacy was mostly used to end wars and solve problems. Another important thing to know about the concept of diplomacy is that each state has its own understanding of diplomacy. However, this understanding of each state has constantly evolved in the historical development process.⁵

Looking at Turkish history, it is seen that diplomacy has been used since the most ancient periods. The Ottoman Empire, one of the largest Turkish States in history, seems to have benefited greatly from diplomacy during the establishment, Ascension and especially the fall periods. After the destruction of this state, it left a legacy to the state of the Republic of Turkey in the field of diplomacy as in all areas. For example, the Ministry of Foreign Affairs, translation offices and almost all of their employees from Western-style diplomatic institutions have entered the service of the new Turkish State. It is a fact that an intellectual class, which started to grow especially from the Tanzimat period and had a Western-style education, dominated the internal and external Ottoman bureaucracy. A large part of the individuals belonging to this intellectual class, who were very well educated at work, subsequently passed into the service of the state of the Republic of Turkey. As a matter of fact, the basis of early Republican diplomacy was formed by this enlightened diplomat

4 Mühahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, 4th Edition, Turkish Historical Society Publications, Ankara, 2018, p. 3.

5 <https://www.beyaztarih.com/osmanli-tarihi/osmanli-diplomasisinde-yasanan-degisimler> (Accessed on 20.03.2020)

class inherited from the Ottoman Empire and the core staff that started to grow in Lausanne.⁶

The state of the Republic of Turkey, established after the Ottoman Empire in Turkish history, is a political structure formed around the conditions set out by World War I and the National Struggle Movement, which is a continuation of this war.⁷ The Ottoman Empire, which came out of World War I by paying very heavily for its entry into this war,⁸ almost took on the appearance of a city-state with the implementation of the provisions of the Armistice of Moudros of October 30, 1918.⁹ On the other hand, the Anatolian movement led by Mustafa Kemal Pasha, who did not accept the occupation of all parts of the country within the framework of the post-war conditions and the provisions of the Moudros Armistice, successfully won the War of Independence against the Entente States as a result of long struggles. Mudanya Armistice was signed first on October 3-11, 1922 and then the Lausanne Peace Treaty was signed on July 24, 1923.¹⁰

In the period from 1918 to 1922, Turkish people gave an example of a very tough struggle and succeeded against their enemies. However, the Ottoman Empire, the legacy of centuries, reached the end of the collapse stage and was completely removed from the historical scene with the abolition of the Sultanate on November 1, 1922. On the legacy of this destroyed state, a modern state was formed and the state of the modern Republic of Turkey was built. The Lausanne peace treaty, the most concrete indicator of the success of the Turkish War of Independence, was signed at the end of a nearly seven-month negotiation process.¹¹

During the Lausanne negotiations, not only the situation that emerged as a result of the First World War and the National Struggle was discussed, but many serious issues belonging to the Ottoman Empire from previous centuries

6 Timuçin Kodaman, Ekrem Yaşar Akçay, "Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasisi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras", *Süleyman Demirel University Journal of Social Sciences*, Issue: 22, 2010, p. 86.

7 Resul Yavuz, The View and the Attitude of Allies High Commissioners Toward İstanbul During the Declaration of National Pact", *Tarih ve Günce Journal*, Issue: 1, İzmir 2017, p. 282-285.

8 Temel İskit, *Diplomasinin Gücü Modern Ortadoğu'nun Şekillenmesi*, İstanbul Bilgi University Publications, İstanbul, 2017, p. 7.

9 Mehmet Gönülbol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Atatürk Research Center Publications, Ankara, 1997, p. 1.

10 Temuçin Faik Ertan et al. *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 4th Edition, Siyasal Bookstore, Ankara, 2016, p. 138; Yenal Ünal, "Milli Mücadele: Mondros Mütarekesi'nden Sevr Antlaşması'na Türkiye'de Yaşanan Siyasi Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Edited by Nurgün Koç, Volume: 1, Ideal Culture Publications, İstanbul, 2019, p. 92-98.

11 Resul Yavuz, "Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet Yönetimine Geçişte Türk Hariciye Teşkilatı'nın Gelişimi" *Gazi Akademik Bakış Journal*, Volume: 13, Issue: 26, 2020, p. 218; For detailed information about the Lausanne peace treaty, which still loses nothing of its importance today and many of its assessments are far from scientific knowledge, see İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, 2nd Edition Volume 1, Turkish Historical Society Publications, Ankara, 1989, p. 67-244.

were brought to the table. As a matter of course, the Lausanne Peace Treaty could not solve all these problems. For example, the Mosul Question was left after Lausanne. Again Republican-era Turkey had to face many issues that were needed to be resolved such as Population Exchange, Hatay Question, the Straits Commission, the Turkey-Syria border. All these issues had to be resolved through peace and especially by mobilizing all the possibilities of diplomacy to the fullest in order not to put the Turkish nation, who had spent time on the battlefields for decades, face the danger of war again. Atatürk established Turkish foreign policy on two basic principles. These are not to compromise Turkey's political independence and to resolve interstate disputes by peaceful means. Other principles developed based on these two main elements are as follows: The solution of the issues that cannot be settled in Lausanne in accordance with the basic principles of the Turkish revolution and the understanding of national politics, the implementation of the principles set forth in the Lausanne Treaty, the normalization of relations with the great states and the establishment of friendship relations with neighboring countries.¹²

During this period, on the one hand, a new state was tried to be established in the devastated country within the framework of modern norms, and on the other hand, it was aimed to work diplomacy with as rational an understanding as possible by avoiding war and ending the problems that were waiting to be solved in favor of Turkey. As a matter of fact, almost all of the problems encountered between 1923 and 1938 after Lausanne were tried to be solved by diplomatic means without choosing a military option. In this way, most of the problems other than the Mosul issue have been solved in favor of Turkey as a result of effective diplomatic activities.¹³

In this process, there are many diplomats who have defended Turkey's interests both through their activities at the stage of resolving these issues by diplomatic means, as well as through their duties as ambassadors and consul in various countries. These diplomats are of particular importance because they contributed to the abandonment of the tradition of diplomacy in the last periods of the Ottoman state and instead to the creation of a diplomatic tradition that could defend Turkey's national interests within the framework of the principle of sovereign equality of states. Therefore, it is now a very serious need to identify the figures who served in foreign affairs during the founding years of Turkey and to make a further assessment of its diplomatic activities; because even today, diplomacy is one of the most effective weapons in international relations. The history of diplomacy, on the other hand, is a treasure trove of information that should be evaluated by today's historians. Therefore, the diplomacy of the Atatürk era, where the most successful diplomatic victories in the history of the Republic were won, is of serious value today.

12 Refik Turan et al., *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, 18th Edition, Ankara, 2011, p. 228-229.

13 Ertan et al., *ibid*, p. 151-152.

Within the scope of this research conducted on diplomats who worked in the first years of the Republic, some of the questions asked above were tried to be answered as an "introduction". In the newly established state of the Republic of Turkey, it was attempted to identify the people who took important duties by entering the service of the Foreign Ministry and to determine who served with which duty and where.¹⁴

Extremely important information is available in many research sources about diplomats who served in the early years of the Republic. However, it is possible to say that the number of copyright works revealed in this field is low. One of the researchers most interested in the subject is Bilal N. Şimşir, also a former ambassador. Şimşir's work named "Our Diplomats" has a distinct importance since it is the starting point of the study and it has the characteristic of being the main source considering the information he has given.

Turkish Diplomacy and Diplomats in the First Years of the Republic

In this study, thirty-eight Turkish diplomats, the vast majority of whom served during the reign of Atatürk or began to experience their first professional experience during this period, were included. Among these personalities; Bekir Sami Kunduh, Ahmet Muhtar Mollaoğlu, Yusuf Kemal Tengirşek, İsmet İnönü, Dr. Tevfik Rüştü Aras, Hasan Saka, İhsan Sabri Çağlayangil and Feridun Cemal Erkin, were those who served as the Minister of Foreign Affairs in the past. The remaining thirty people served as embassies or ambassadors.¹⁵

During the reign of Atatürk, the number of independent states in the world was approximately forty. The number of Turkish embassies has reached up to twenty-six. These embassies were gathered in the following capitals: Athens, Baghdad, Belgrade, Bern, Berlin, Brussels, Budapest, Bucharest, Kabul, Cairo, The Hague, London, Madrid, Moscow, Paris, Prague, Rio de Janeiro, Sofia, Stockholm, Tehran, Tallinn, Tirana, Tokyo, Warsaw, Washington and Vienna.¹⁶ The distribution of the twenty-six embassies according to the continents was as follows: 1 embassy in Africa (Cairo), 2 embassies in America (Rio de Janeiro and Washington), 4 embassies in Asia (Baghdad, Kabul, Tehran and Tokyo). The

14 For more information about Ahmet Ferit Tek, see Yenal Ünal, *Ahmet Ferit Tek*, Bilgeoğuz Publications, İstanbul, 2009, 187 p.

15 Bilal N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Publishing, Ankara, 1996, p. 18.

16 Apart from these capitals, agencies were opened in the capital of Azerbaijan, Baku and Georgia's capital Tbilisi between 1920-1923. However, as these two countries lost their independence in a short time, the said agencies were closed before they were raised to the level of embassies. Again, during this period, Turkey's permanent charge d'affaires was opened in three centers. These were Addis-Ababa, the capital of Ethiopia (Abyssinia), Nanking, the previous capital of the Republic of China, and Santiago de Chile, the capital of Chile. Given the number of agencies and d'affaires, the number of centers in which Turkey had a permanent diplomatic representative at that time increases to thirty-one. Consulates are excluded from this number. See Şimşir, *ibid*, p. 19-20.

remaining nineteen embassies were gathered in Europe (Athens, Belgrade, Bern, Berlin, Brussels, Budapest, Bucharest, The Hague, London, Madrid, Moscow, Paris, Prague, Sofia, Stockholm, Tallinn, Tirana, Warsaw, and Vienna).

The names of the ambassadors who served in these twenty-six centers between 1920-1938 can be listed as follows:¹⁷ Mehmet Enis Akaygen,¹⁸ Ali Haydar Aktay, Hamdi Arpağ, Hüseyin Ragıp Baydur, Yusuf Hikmet Bayur, Dr. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ali Fuat Cebesoy, Hüseyin Vasıf Çınar, Suat Davaz, Mehmet Münir Ertegin, Memduh Şevket Esendal, Cevat Ezine, Hüsrev Gerede, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ahmet Muhtar Mollaoğlu, Kemalettin Sami, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ahmet Ferit Tek, Tahir Lütfi Tokay, Mehmet Emin Ali Türkgeldi, Ruşen Eşref Ünaydın, Ahmet Cevat Üstün, Muhittin Akyüz, Mehmet Ali Şevki İlhan, Zekai Apaydın,¹⁹ Nebil Batı, Ali Şevki Berker, Yahya Kemal Beyatlı, Behiç Erkin, Tevfik Kamil Koperler, Ragıp Raif Köseraif, Hasan Vasfi Menteş, Ali Fethi Okyar, İbrahim Tali Öngören, Cemal Hüsnü Taray, Mehmet Sabri Toprak, Hulusi Fuat Tugay and Fahrettin Türkkan.²⁰

During the years of the War of Independence, diplomats appointed abroad with the title of representative or ambassador also reserved the rights of Deputies. In other words, they did not resign as a deputy when they went abroad as a permanent official, they did not lose their status as a deputy, and they were only considered to be on leave from the Turkish Grand National Assembly. They were assigned “... to remain as deputies” If they returned to Ankara before the new general election, they could take their place in Parliament again as deputies.²¹

Eleven of the thirty-eight ambassadors who represented Turkey abroad

17 Historian Bilal N. Şimşir, also a former envoy, gave the Registry File Numbers of the former ambassadors, who had extremely critical duties in the first years of the Republic, in the Archives of the Ministry of Foreign Affairs as follows: Akaygen 50, Aktay 58, 89, Arpağ 232, Baydur 129, Bayur 117, Çınar 420, Davaz 29, Cevat Ezine 3/94, Ertegin 63, Esendal 114, Gerede 344, Karaosmanoğlu 437, Kemalettin Sami 186, Ahmet Muhtar 315, Tek 229, Tokay 165, Türkgeldi 87, Ünaydın 426, Üstün 98. For detailed information, see Şimşir, *ibid*, p. 19.

18 A book on the life and professional activities of Enis Akaygen was published by his grandson Enis Tulça. For detailed information about Akaygen's life and diplomatic activities, see Enis Tulça, *Atatürk, Venizolas ve Bir Diplomat Enis Bey*, Simurg Publications, İstanbul, 2003.

19 For detailed information about Apaydın's life and diplomatic activities, see Ekrem Apaydın, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Bakan ve Büyükelçilerinden Zekai Apaydın'ın Albümünden”, *The Journal of Atatürk Research Center*, Volume: 1, Issue: 1, Atatürk Research Center, Ankara, Ankara, 1984, p. 300-308.

20 Şimşir, *ibid*, p. 18, 19, 20; Cami Baykurt Bey and Celalettin Arif Bey worked as delegates in Rome between 1920-1923. Kazım Dirik, on the other hand, worked as a delegate in Tbilisi. Twenty-two of these ambassadors were those who served as deputies. The envoys who served as members of parliament in the first term and in the following terms can be listed as follows: Ali Fuat Cebesoy, Muhittin Akyüz, Tevfik Kamil Koperler, Zekai Apaydın, Hamdi Arpağ, Ali Fethi Okyar, Yusuf Hikmet Bayur, Ali Şevki Berker, Yahya Kemal Beyatlı, Hüseyin Vasıf Çınar, Memduh Şevket Esendal, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Behiç Erkin, Kemalettin Sami, Vasfi Menteş, Ahmet Muhtar Mollaoğlu, İbrahim Tali Öngören, Cemal Hüsnü Taray, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ahmet Ferit Tek, Ruşen Eşraf Ünaydın ve Sabri Toprak. See Şimşir, *ibid*, p. 20.

21 This application was later removed.

during the time of Atatürk were those who also took part in the government and served as ministers. Some of these people served as ministers several times. When the agreement²² was requested, it was particularly stated that the person to be appointed as the ambassador was one of the former ministers. For example, while Ahmet Ferit Tek, who was appointed as the London Embassy, was requested from England for an agreement, it was stated that he was a former Deputy of Finance and Internal Affairs. Some ambassadors could be appointed as ministers upon their return to Ankara after serving abroad. Hüseyin Vasıf Çınar was a statesman who left the ministry and became an ambassador, then left the embassy and took the ministerial seat again. Ali Fethi Okyar was a former prime minister. The names who had ministry and embassy duties on different dates in the Atatürk period can be listed as follows: Ahmet Muhtar Mollaoğlu, Ministry of Foreign Affairs; Zekai Apaydın, Ministry of Agriculture, Public Works and National Defense; Yusuf Hikmet Bayur, Ministry of Education; Ali Fuat Cebesoy, Ministry of Public Works and Transport; Hüseyin Vasıf Çınar, Ministry of Education; Behiç Erkin, Ministry of Public Works; Fethi Okyar, Prime Ministry, Ministry of Interior, Justice and National Defense; Cemal Hüsnü Taray, Ministry of Education; Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ministry of Education; Ahmet Ferit Tek, Ministry of Finance and Internal Affairs; Mehmet Sabri Toprak, Ministry of Agriculture.²³

Most of the first ambassadors of the republic were those who had higher education and graduated from war, civil, law and foreign schools. Some of them had a double degree. There were nine graduates of the Military Academy. There were seven graduates of the Civil School. There were seven graduates of law faculties. There were seven people who studied abroad. There was a graduate of the Faculty of Letters, two graduates of the Medical School, two people from the Galatasaray Sultanisi (High School) and a person with special education. Apart from these, the educational status of the two people was not fully determined in the examinations carried out within the scope of the research.²⁴

The people who served as diplomats in the early years of the Republic and the schools where they graduated included the following: Graduates of Military Academy with its former name "*Erkân-ı Harbiye*": Muhittin Akyüz, Tefik Bıyıklıoğlu, Ali Fuat Cebesoy, Kemalettin Sami, Behiç Erkin, Hüsrev Gerede, Fethi Okyar, Ahmet Ferit Tek and Fahrettin Türkkan.²⁵ Ambassadors

22 An official document requested by the administration of that country prior to the appointment of a person as an ambassador to a foreign country, stating that this person is considered appropriate as an ambassador. In other words, it is a request for an application by any country to the opposite party regarding a new diplomatic officer. See Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, 4th Edition Vadi Publications, İstanbul, 2016, p. 21.

23 Şimşir, *ibid*, p. 20-21.

24 Şimşir, *ibid*, p. 21-22.

25 Four of these soldiers were elevated to the rank of Pasha. Muhittin Akyüz, Ali Fuat Cebesoy, Kemalettin Sami, Fahrettin Türkkan Pasha were the soldiers. Ali Fuat Cebesoy, Kemalettin Sami, Fahrettin Türkkan and Tefik Bıyıklıoğlu, among these nine military-origin

who graduated from the Civil School: Zekai Apaydın, Nebil Batı, Tevfik Kamil Koperler, Ahmet Muhtar Mollaoğlu, Vasfı Menteş, Tahir Lütü Tokay and Cevat Üstün. Graduates of Law School: Ali Haydar Aktay, Hamdi Arpağ, Hüseyin Ragıp Baydur, Ali Şevki Berker, Hüseyin Vasfı Çınar, Suat Davaz and Mehmet Münir Erteğün. Those who were educated abroad: Ali Şevki Alhan, Yusuf Hikmet Bayur, Yahya Kemal Beyatlı, Ragıp Raif Köseraif, Cemal Hüsnü Taray, Mehmet Sabri Toprak and Mehmet Emin Ali Türkgeldi. Those who graduated from the Medical School: İbrahim Tali Öngören and Hulusi Fuat Töğay. Ruşen Eşren Ünaydın graduated from the Faculty of Letters. The graduates of Galatasaray High School²⁶ were Enis Akaygen and Hamdullah Suphi Tanrıöver. During this period, the ambassadors holding a Double Diploma consisted of the following names: Hamdi Arpağ, Tevfik Kamil Koperler, Ragıp Raif Köseraif, Ahmet Ferit Tek, Mehmet Emin Ali Türkgeldi and Ahmet Cevat Üstün.²⁷

Some of the first envoys of the Republican period were inherited from the Ottoman Empire. They also worked for many years in the staff of the Ottoman foreign ministry, gaining experience in the central and foreign organization. Ahmet Muhtar Bey, who served as the Attorney of Foreign Affairs in the Ankara Government and later the Embassy in Moscow and Washington, served as an ambassador in Sofia during the Ottoman period. Likewise, Cevat Ezine Bey was an embassy in Belgrade during the Ottoman period. The number of ambassadors transferred from the Foreign Ministry of the Ottoman state to the Foreign Office of the Republic of Turkey was twelve and it is possible to sort their names as follows: Enis Akaygen, Ali Haydar Aktay, Mehmet Ali Şevki İlhan, Nebil Batı, Ali Şevki Berber, Suat Davaz, Cevat Ezine, Tevfik Kamil Koperler, Ragıp Raif Köseraif, Ahmet Muhtar Mollaoğlu, Fethi Okyar and Ahmet Ferit Tek.

Twenty-six of the thirty-eight ambassadors identified within the scope of our research were not professional diplomats. Later, they came from other professions and worked as diplomats within the framework of the country's requirements. These people, who trained themselves well in other professions, soon learned the subtleties of the diplomatic profession and have also succeeded in this field. According to Bilal Şimşir, some of these twenty-six diplomats who later entered diplomacy attended the Lausanne Peace Conference and learned here what diplomatic strife means. These people, who participated in the seven-month-long Lausanne talks, gained extremely important experience and took advantage of this experience when they were appointed as ambassadors in the future. In other words, Lausanne served as a kind of internship for the envoys in this group. The following are the names who gained experience at the Lausanne Conference and later served as embassies: Mehmet Münir Erteğün,

ambassadors, served as embassies once. The other five military-origin ambassadors Muhittin Akyüz, Behiç Erkin, Hüsrev Gerece, Fethi Okyar and Ahmet Ferit Tek continued their service in diplomacy for many years. For detailed information, see Şimşir, *ibid*, p. 21-22.

26 Galatasaray Sultanisi.

27 Şimşir, *ibid*, p. 22-24.

Yusuf Hikmet Bayur, Tevfik Bıyıklıoğlu, Ruşen Eşref Ünaydın, Yahya Kemal Beyatlı, Mehmet Emin Ali Türkgeldi, Cevat Üstün, Zekai Apaydın, Tevfik Kamil Koperler, Ahmet Ferit Tek and Hüseyin Rağıp Baydur. However, Lausanne also had an Ankara perspective. There were also people who would serve as embassies in the following years among the officials who corresponded with the delegates in Lausanne on the Ankara line, who exchanged information between these two lines, and who prepared information within the framework of the instructions given. For example, Undersecretary Suat Davaz Bey, who was among these people, benefited from the experience he gained during Lausanne during his embassy.²⁸

In addition, there were envoys that Atatürk found and raised directly and brought to Turkish diplomacy. Among these people, the names such as İbrahim Tali Öngören, Hüsrev Gerece, Ruşen Eşref Ünaydın, Yusuf Hikmet Bayur, Hüseyin Vasıf Çınar ve Cemal Hüsnü Taray came to the fore. Atatürk identified those who have the ability to do this job especially among young people, gave them various tasks, brought successful ones to diplomacy.²⁹

Ambassadors who served in the period of Atatürk between 1923 and 1938 were those who spent their youth years in an extraordinary period. They witnessed collapsing of an Empire and the process of establishing a state that was re-formed on the ashes of that empire. The declaration of the Second Constitutional Monarchy, the Tripoli War, the Balkan Wars, the First World War, the War of Independence and the Lausanne Conference were the major political and military developments they actually experienced. Almost all of them contributed to the formation of the new Turkish State founded on the ruins of the empire in one way or another. Although they were born and grew up in the painful years that the Ottoman Empire collapsed, they faced great difficulties and raised themselves very well. Most of the ambassadors who served as diplomats in the period 1923-1938 were people who had the opportunity to reach both Atatürk and İsmet İnönü directly. They received the utmost support from these great state leaders while successfully representing Turkey abroad. The first ambassadors of the Republic put forward extremely important efforts to protect the law of the state of the Modern Turkish Republic in the international arena, protect it and increase its reputation in the world.³⁰

28 Şimşir, *ibid*, p. 24-25.

29 Şimşir, *ibid*, p. 26.

30 Şimşir, *ibid*, p. 26.

Conclusion

The state of the Republic of Turkey is a state formed after the success of the National Struggle Movement, which was given under very difficult conditions. Following the defeat of the World War I and the signing of the Armistice of Moudros dated October 30, 1918, the Ottoman Empire withdrew from the stage of history. But the Turkish nation, led by Mustafa Kemal Pasha, made an extraordinary effort to stop the provisions of the Armistice of Moudros and completely nullify the Treaty of Sevres, which was an edict of execution on behalf of Turkey, and succeeded. The most important official document confirming this success is the Lausanne peace treaty, signed on July 24, 1923.

It is obvious that some historians who try to evaluate Lausanne as a failed document within the framework of today's conditions ignore the political, military and economic conditions that Turkey fell into between 1918 and 1922; because even reversing these conditions completely against Turkey is a miracle for that period. Moreover, Lausanne peace negotiations were not only an arena where the conditions emerging as a result of the World War I or the War of Independence were discussed, but also an area where problems dating back hundreds of years were discussed. As a matter of fact, after the signing of the Lausanne peace treaty, many years of efforts were made to resolve some issues.

In order to resolve these issues, the young Turkey was intended to pursue a foreign policy within the framework of the principle of "*peace at home, peace in the world*" and in a procedure that will protect the interests of the country to the end in the period after the signing of the Lausanne Peace Treaty on July 24, 1923 and the proclamation of the Republic on October 29, 1923. As a matter of fact, the state of the Republic of Turkey tried to express itself during the period 1923-1938, avoiding the war as much as possible, but protecting Turkey's interests in almost every issue to the end. Due to this philosophy, many important issues in foreign policy other than the Mosul issue were resolved in favor of Turkey.

It is a well-known fact that the farsightedness of Atatürk played a serious role in the formation of the peaceful and rational policies implemented by the state of the Republic of Turkey between 1923 and 1938. However, there were also many valuable diplomats who were involved in the formation of the foreign policy that young Turkey followed, the peaceful resolution of issues and the best promotion and representation of the country. These diplomats, who served in the era of Atatürk and numbered up to thirty-eight, made great efforts to break the tradition of diplomacy in the last periods of the Ottoman State, which Turkey has been subjected to for hundreds of years, and to eliminate the possible problems facing the country. In other words, the vast majority of these diplomats ensured that Turkey's problems with various countries were resolved in a way that was in favor of Turkey. Sometimes, they had come up with a

solution, anticipating some of the problems that the country would face. For this reason, just as in some shallow assessments made on the Lausanne peace treaty, it is in no way true that people who served as ambassadors in the early years of Republic-era Turkey are referred to as “*men becoming delegates just because of their ties*”. Such expressions are far from scientific and are common words. It is clear that some historians who caused information pollution by revealing such untruthful rumors did not conduct serious and scientific research on foreign officials and diplomats of this period who served in the era of Atatürk. Neither in Turkey nor in any country in the world, individuals have not been taken to foreign affairs and made ambassadors because they know how to wear a tie. However, the state of the Republic of Turkey proved that it has been a serious state since its founding years with the anti-imperialist policies it followed at the stage of establishment, with the victory of Lausanne diplomacy against the largest states of the world. Given the achievements of Turkey in foreign policy in the following years, it turns out that the ambassadors who served during the reign of Atatürk were well-trained and qualified people. If it is necessary to clarify this issue more, it would be appropriate to give the following example: Among the thirty-eight ambassadors who were found to have served officially during the Atatürk era, the diplomats who had the least education were Mehmet Enis Akaygen, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Memduh Şevket Esendal and Yakup Kadri Karaosmanoğlu. The fact that these four diplomats, whose education levels were lower compared to other thirty-four diplomats, were found to be the presence of huge names such as Hamdullah Suphi Tanrıöver, Memduh Şevket Esendal and Yakup Kadri Karaosmanoğlu, is an extremely important data in order to determine the cultural level of diplomacy officials at that time; Because these names have proven themselves in every sense, have added value to Turkey with their services and have been able to live today with their works. For this reason, it is not a scientific approach to label officials who served in diplomacy in the early years of the Republic with expressions that have no basis, such as “*men becoming delegates just because of their ties*”. As a result of the investigations we conducted within the scope of this research, it was determined that thirty-eight people, who were among the first ambassadors of the republic, most of whom served during the time of Atatürk, and who came from various professions, served as delegates. Some small increases in this number can be achieved with new scientific research. Many of these thirty-eight diplomats were extremely well-educated, very well-trained and qualified people of the Ottoman era. These individuals, who saw, understood and realized the sacrifice made by the soldier on the battlefield during the years of national struggle, carried the same spirit into the field of diplomacy and undertook extremely important missions in the right representation of Turkey in the international arena.

The achievements gained in the field of foreign policy, the foundations of which were tried to be laid firmly during the reign of Atatürk, contributed to

the emergence of a serious tradition in this field. For example, Hasan Saka, who attended the Lausanne Peace Conference as a delegate, served as the Ministry of Foreign Affairs between 1944 and 1947 after Atatürk's death. These figures are those who were brought up in the diplomacy of the period of Atatürk, who broke the tradition of diplomacy in the last periods of the Ottoman state and successfully represented Turkey on the basis of the principle of sovereign equality of states. It should be clearly stated here that the tradition of diplomacy created between 1923 and 1938 successfully represented the state of the modern Republic of Turkey and served as a school for the training of new diplomats who would serve in the following years.

BIBLIOGRAPHY

I. Encyclopedias-Dictionaries

- DAĞ, Ahmet Emin, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, 4th Edition Vadi Publications, İstanbul 2016.
- ESİN, Emel, "Ahmet Ferit Tek" *Turkish Encyclopedia*, Volume 31, 1982.
- TUĞLACI, Pars, *Turkish-French Dictionary*, 4th Edition İnkılap Bookstore, İstanbul 1991.
- Turkish Dictionary*, Prepared by İsmail Parlatır et al., 9 th Edition Volume 1, Publications of The Turkish Language Institution, Ankara 1998.

II. Books

- ERTAN, Temuçin Faik et al., *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 4th Edition, Siyasal Bookstore, Ankara 2016.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Atatürk Research Center Publications, Ankara 1997.
- GIRGIN, Kemal, *Diplomatik Anularla Dış İlişkilerimiz (Son 50 yıl: 1957-2006)*, 2nd Edition, İlgı Kültür Sanat Publishing, İstanbul 2007.
- İSKIT, Temel, *Diplomasinin Gücü Modern Ortadoğu'nun Şekillenmesi*, İstanbul Bilgi University Publications, İstanbul 2017.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. *Osmanlı Belgelerinin Dili*, 4th Edition, Turkish Historical Society Publications, Ankara 2018.
- SOSYAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, 2nd Edition, Volume 1, Ankara, Turkish Historical Society Publications, Ankara 1989.
- SÜSLÜ, Azmi; Mustafa BALCIOĞLU, *Atatürk'ün Silah Arkadaşları*, Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri, Atatürk Research Center Publications, Ankara 1999.
- ŞİMŞİR, Bilal N. *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Publishing, Ankara 1996.
- _____, *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)*, Bilgi Publishing, Ankara 2000.

- TULÇA, Enis, *Atatürk, Venizolas ve Bir Diplomat Enis Bey*, Simurg Publications, İstanbul 2003.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 2nd Edition, Hürriyet Publications, Volume1, İstanbul 1988.
- TURAN, Refik et al., *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, 18th Edition Ankara 2011.
- Türk, *Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, 2nd Edition, General Staff, Ankara 1989.
- ÜNAL, Yenal, *Ahmet Ferit Tek*, Bilgeoğuz Publications, İstanbul 2009.

III. Articles

- APAYDIN, Ekrem, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Bakan ve Büyükelçilerinden Zekai Apaydın’ın Albümünden”, *The Journal of Atatürk Research Center*, Volume: 1, Issue: 1, Atatürk Research Center, Ankara 1984, p. 300-308.
- KODAMAN, Timuçin; Ekrem Yaşar Akçay, “Kuruluşta Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasisi Tarihi ve Türkiye’ye Bıraktığı Miras”, *Suleyman Demirel University of Social Sciences Journal*, Issue: 22, 2010, p. 75-92.
- ÜNAL, Yenal, “Milli Mücadele: Mondros Mütarekesi’nden Sevr Antlaşması’na Türkiye’de Yaşanan Siyasi Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Edited by Nurgün Koç, Volume: 1, Ideal Culture Publications, İstanbul, 2019, p. 92-150.
- YAVUZ, Resul, “The View and the Attitude of Allies High Commissioners Toward İstanbul During the Declaration of Natinoal Pact”, *Tarih ve Günce Journal*, Volume: 1, İzmir, 2017, p. 281-304.
- _____, “Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet Yönetimine Geçişte Türk Hariciye Teşkilatı’nın Gelişimi” *Gazi Akademik Bakış Journal*, Volume: 13, Issue: 26, 2020, p. 215-243.

IV. Web Sites

- <https://www.beyaztarih.com/osmanli-tarihi/osmanli-diplomasisinde-yasanan-degisimler> (Accessed on 27.09.2020.)

Araştırma Makalesi / Research Article

**TEK PARTİLİ SİYASİ HAYATTA
DEMOKRASİYİ YAŞATMA ÇABALARI:
IV. DÖNEM BAĞIMSIZ MİLLETVEKİLLERİNİN
MECLİS FAALİYETLERİ (1931-1934)**

Yasemin TÜRKKAN TUNALI*

Öz

Cumhuriyet döneminde Türkiye’de önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve ardından Serbest Cumhuriyet Fırkası ile deneyimlenen çok partili siyasi hayata geçiş, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Buna karşın Türk siyasetinde, ülke yönetimindeki tüm kararların Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’nde şeffaflıkla tartışılarak onaylandığı demokratik parlamenter rejim idealinden vazgeçilmemiştir. Bu ideal doğrultusunda, fakat bir muhalefet partisinin yokluğunda, hükümeti sorgulama ve denetleme işlevini yerine getirmek üzere geliştirilen çözüm; 1931 genel seçimlerinde bağımsız milletvekilleri için kontenjan ayrılması olmuştur. Ne var ki seçimler sonunda IV. Dönem TBMM’ye kendileri için ayrılan 30 koltuğa yalnız 20 bağımsız milletvekili seçilebilmiş ve bunların ancak 8’i dönem sonuna kadar bağımsızlığını korumuştur. Mecliste ezici bir çoğunluğa sahip Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) karşısında sınırlı bir etkiye sahip olacağı açık olan az sayıdaki bağımsız milletvekillere yine pek azı kendilerinden beklenen “hükümeti sorgulama-eleştirme ve meclis içi muhalefeti oluşturma” rolünü yerine getirmiştir. Bağımsızların, siyasal bir örgütlenmeye sahip olmadan kişisel olarak giriştikleri bu görevde, meclis tartışmalarında savundukları ya da karşı çıktıkları meselelerde görüş ve önerileri; CHF’li hükümet üyeleri ve milletvekillerinin tepkisine neden olmuş, çoğunlukla siyasi arka planları ya da CHF’den olmamaları bağlamında değerlendirilmiştir. Bağımsızların CHF çizgisine yakınlık ya da uzaklıkları daha sonraki yasama dönemlerinde meclise girip girmemelerinde de etki ederken; fırkanın eleştirilere yönelik tahammülsüzlüğü; IV. Dönem içinde, bağımsız milletvekilleriyle hedeflenen amaca ulaşamamasını getirmiştir. Buna karşın uygulamaya V. Dönem’de de devam edilmiş; parlamento içi demokrasiyi yaşatma çabaları VI. ve VII. dönemlerinde CHP içinden Müstakil Grup oluşturma formülünde aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tek parti yönetimi, Muhalefet, Bağımsız milletvekilleri, IV. Dönem TBMM, Demokrasi.

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (yturkkan@hacettepe.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-1001-0240).

EFFORTS TO LIVE DEMOCRACY IN SINGLE-PARTY POLITICAL LIFE: THE PARLIAMENTARY ACTIVITIES OF THE INDEPENDENT DEPUTIES OF THE FOURTH LEGISLATIVE TERM

Abstract

The transition to *multi-party* political life in the Republic of *Turkey*, experienced first with the Progressive Republican Party and after with the Free Republican Party, failed under the influence of internal and external dynamics. However, the ideal of a democratic parliamentary regime, in which all the decisions of the governance were discussed with transparency in the Turkish Grand National Assembly (TGNA), had not been abandoned in Turkish politics. In line with this ideal, but at the absence of an opposition party, the solution developed before the 1931 general elections, was to reserve quota for independent deputies in the parliament so that they could perform the functions of an opposition party questioning and controlling the government. However, in the elections, only 20 independent deputies could be elected to the 30 seats allocated to them in the TGNA, and yet only eight of them remained independent until the end of the fourth legislative term. In the face of the Republican People Party, which had an overwhelming majority in the parliament, those few independent deputies could have had a limited impact and yet only some of them fulfilled the role of "questioning and criticizing the government, performing the opposition". In this task which the independents, without a political organization, personally embarked on, their opinions and suggestions caused reactions from both the government and the RPP deputies and were mostly evaluated in terms of their political backgrounds or not being from the party. While the independents' proximity or distance to the RPP's political line had also influenced whether they entered the parliament in the later legislative terms; the RPP's intolerance to criticism led to the failure of the target that was aimed at with independents in the fourth one. Despite this, the practice continued in the fifth term as well whereas, in the sixth and seventh terms, the efforts to sustain democracy within parliament were carried out with the practice of the Independent Group, formed within the RPP.

Keywords: *Single-party Regime, Opposition, Independent Deputies, the Fourth Legislative Term, Democracy.*

Giriş

23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi (BMM), hepsi Misak-ı Milli idealinde birleşmiş, Türk milletinin farklı siyasi, ekonomik ve sosyal arka plana sahip milletvekillerinden oluşan; bu nedenle de temsil gücü çok yüksek bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Milli Mücadele'nin kimi dönüm noktalarında bu siyasi görüş farklılıkları daha da belirginleşmiş; I. Dönem içinde Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Grubu (ARMHG) ile İkinci Grup arasındaki mücadele, iktidar ve muhalefet partileri arasındakine benzer bir hal almıştır.¹ 1923 genel seçimleri sonunda İkinci Grup tasfiye

1 İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009,

edilmiş, böylelikle ARMHG'nin evrildiği Halk Fırkası, II. Dönem BMM'deki tek örgütlü siyasi hareket olmuştur.² Ne var ki bu dönemde gerçekleştirilen Cumhuriyet'in ilanı, halifeliğin ilgası ve 1924 Anayasası'nın kabulü gibi yeni rejimin temellerini atan inkılaplar, fırka içi görüş farklılıklarının muhalefete dönüşmesine sebep olmuştur. Halk Fırkası'nın içinden ve ona muhalefet olarak 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF), kısa bir süre içinde rejim karşıtlarının odak noktası haline gelmiştir.³ Bu arada ülkenin doğusunda patlak veren dinsel nitelikteki Şeyh Sait İsyanı'nın, yeni fırkanın dinsel düşünce ve inançlara saygı ilkesiyle ilişkilendirilmesi; hükümetin, Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan gelen yetkisini kullanarak 5 Haziran 1925'te TpCF'yi kapatmasını getirmiştir.⁴ Bu gelişme sonrasında eski TpCF milletvekilleri BMM içinde bağımsız olarak yer almaya devam etmişse de, fırkanın önde gelenlerinin, İzmir Suikastı Girişimi ile ilgili olarak İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmalarıyla birlikte, siyaseten büyük ölçüde itibarsızlaştırılmışlardır.⁵ Bu nedenle III. Dönem TBMM için yapılan 1927 genel seçimlerine CHF dışında hiçbir parti katılmamış; bağımsız milletvekilliği için adaylığını koyan 6 kişi ise, CHF'li ikinci seçmenlerden toplamda 1 oy alarak, meclis dışında kalmışlardır.⁶ Bu arada Ekim 1929'da ABD'de başlayan Büyük Buhran'ın, Türkiye'de yarattığı yoksulluk ve geçim sıkıntısı, halkın, hükümetten genel memnuniyetsizliği gibi siyasi sonuçlar da doğurmuştu. Bu memnuniyetsizliğin Cumhuriyet rejimi ve inkılaplara yönelmesinin önüne geçmek amacıyla halkın taleplerini ifade edebileceği yeni bir siyasi platform gereksinimi; Fethi Okyar'ın bizzat CHF Genel Başkanı M. Kemal Atatürk'ün teşviki ile 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'ni kurmasıyla sonuçlanmıştı.⁷ Cumhuriyet rejiminin değerlerini paylaşan ve içinden doğduğu CHF'ye kıyasla liberal ekonomiyi savunan bu 'güdümlü' muhalefet fırkası, CHF'yi tedirgin eden bir hızla halkın yoğun ilgiyle karşılanmıştı. SCF'nin Ekim 1930'da yapılan belediye seçimlerinde yakaladığı başarı, meclis içi iktidar-muhalefet çatışmasını alevlendirmiş; iki

ss. 197-215; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi IV 1921-1922 Cumhuriyete Doğru*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 175-184; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C.2, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2010, ss. 611-639. Ayrıca bkz., Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015; Nursen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Dönemi'nde Muhalefet (1919-1926)*, Dilmen Yayınları, İstanbul, 1984.

2 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı, İstanbul, 2005, ss. 19-53.

3 Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 79-115; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Devrimler ve Tepkileri 1924-1930*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 71-95.

4 Zürcher, *a.g.e.*, ss.129-131; Tunçay, *a.g.e.*, ss. 134-155.

5 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, 2003, İstanbul, s. 229 vd. Ayrıca bkz., Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Milliyet Yayınları, İzmir, 1998, ss. 369-384; Cengizhan Halaçlı, *Cumhuriyet Rejiminin Tesisi Ve Devamlılığında İstiklal Mahkemelerinin Rolü (1923-1927)*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2019 Denizli, ss. 111-120.

6 Güneş, *a.g.e.*, ss. 271-276; Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", *Toplumsal Tarih*, 64, Nisan 1999, s. 25.

7 Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, ss. 384-395.

fırkanın birbirlerine karşı seçimde usulsüzlük suçlamalarına sebep olmuştu.⁸ SCF, Cumhurbaşkanı ve CHF Genel Başkanı Atatürk'le karşı karşıya kalmamak ve CHF karşıtlığını, rejim karşıtlığı olarak görenlerin merkezi haline gelerek TpCF'nin akıbetine uğramamak adına 17 Kasım 1930'da kendini feshetmişti.⁹

Görüldüğü üzere, her ikisi de kökenlerini Milli Mücadele'den alan TpCF ve SCF ile deneyimlenen çok partili siyasi hayata geçiş, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁰ Bununla birlikte, dünyada otoriter rejimlerin revaçta olduğu iki savaş arası bu dönemde Türk siyasetinde, milletvekillerinin belirli süreler için görev yapmak üzere seçimle meclise girdiği, ülke yönetimindeki tüm kararların bu mecliste tartışıldığı ve onaylandığı parlamenter rejim idealize edilmiştir. Muhalefetin olmadığı parlamentoda; tek parti yönetimi altında hayata geçirilen inkılapları tehlikeye atmayacak ve yeni inkılapların önünü kesmeyecek; öte yandan TBMM içinde muhalefet rolünü de üstlenerek, meclis içi demokratik dinamiği oluşturacak formüller aranmıştır. Çalışmamız; 1931-1934 yılları arasında IV. Dönem TBMM'de uygulanan bağımsız milletvekillikleri formülünün hazırlanış ve işleyişini ele alarak, elde edilen sonuçlarla hedeflerin örtüşüp örtüşmediğini ortaya koymaya amaçlamaktadır.

1. 1931 Genel Seçimleri

CHF Genel Başkanı sıfatıyla bizzat M. Kemal Atatürk tarafından bu amaçla hazırlanan formül; bazı seçim bölgelerinde aday göstermeyerek, partili olmayan milletvekillerinin de TBMM'ye girmelerine fırsat yaratmak olmuştur. CHF Parti Başkanlık Divanı'nın aldığı ve 15 Nisan 1931 tarihinde ilan edilen bu karara göre; Adana, Afyon, Aksaray, Antalya, Aydın, Bolu, Burdur, Isparta, Kayseri, Kastamonu, Niğde, Samsun, Sinop, Tekirdağ'da 1'er; Balıkesir, Bursa, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Konya, Kütahya ve Manisa'da 2'şer olmak üzere 22 ilde 30 milletvekilliği, bağımsız adaylara ayrılmıştır.¹¹ Ne var ki bu dönemde seçimler

8 TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), 3. Dönem (D), 22. C (C), 5. Birleşim (B), 15-XI-1930, ss. 16-73.

9 Cem Eroğlu, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 185-189; Okyar, *a.g.e.*, ss. 520-531. Ayrıca bkz., Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014. Fırkanın feshinden sonra eski SCF Milletvekilleri III. Dönem sonuna kadar meclis içinde bağımsız milletvekili olarak kaldılar. Hatta seçimlerin yenilenmesi teklifinde CHF ile aynı doğrultuda oy kullandılar. Güneş, *a.g.e.*, s. 318.

10 Cemalettin Taşkıran, "Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 14, 1994, ss. 255-265. Bu konuda geniş bir literatür bulunmaktadır. Başlıcaları için bkz., Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 3. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2004; Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009; Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 1-2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

11 Güneş, *a.g.e.*, ss. 368, 369. 1927 yılından itibaren CHF milletvekili adayları CHF Genel Başkanı, Başkan Vekili ve Genel Sekreterinden oluşan CHF Parti Başkanlık Divanı tarafından belirlenmiştir.

iki derecelidir ve hepsi CHF'li olan ikinci seçmenlerin, fırka dışı adaylara oy vermeleri pek mümkün değildir.¹² Bu nedenle CHF Genel Başkanı Atatürk, 20 Nisan 1931 günü ikinci seçmenlere hitaben bir beyanname yayınlayarak, fırkayı tenkide muhatap kılmayı lüzumlu gördüğünü, bu nedenle kendilerinden CHF programına taraftar olmayan bağımsız adaylara da oy vermeleri gibi bir fedakârlık istediğini belirtmiştir. Fırkadan mebus seçme görevi kadar önemli bir amaca hizmet eden bu görevlerinde, seçecekleri mebusların “*lâik, Cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi olma*” koşulunu gözetmelerini istemiştir.¹³

Atatürk yine aynı gün yayınladığı “Seçim Dolayısıyla Millete Beyanname” ile fırkası için de oy istemiş ve Parti Başkanlık Divanı'nca belirlenen 287 milletvekili adayını açıklamıştır.¹⁴ Bu arada eski SCF milletvekillerinden yalnızca 1 kişi CHF'den aday gösterilirken, 3 kişi de bağımsız adaylığını koyacaktır.¹⁵ Eski TpCF milletvekillerinden hiçbirisi CHF'den aday gösterilmemiş, fırkadan 4 kişi bağımsız milletvekilliği için adaylığını duyurmuştur.¹⁶ Sonuçta 1931 seçimlerinde 30 bağımsız milletvekilliği için yapılan başvuru sayısı 194'e ulaşmıştır.¹⁷

Nisan ayı içinde yapılan milletvekili seçimleri sonunda CHF adaylarının tamamı meclise girerken; 30 bağımsız milletvekilliği kontenjanına yalnızca 20'si seçilebilmiştir.¹⁸ Bağımsız adaylara oy çıkmaması nedeniyle İstanbul, Samsun ve Tekirdağ'a ayrılan 7 kontenjan boş kalmıştır. İkinci seçmenler, Burdur'da bağımsızlar için ayrılan 1 kontenjana buradan aday gösterilmeyen CHF'li Recep (Peker)'i seçmişler; aynı durum Manisa'da İsmet (İnönü)'nün, Bolu'da da Salah (Cimcoz)'un seçilmesiyle yaşanmıştır.¹⁹ TBMM Genel Kurulu'nun 2 Kütahya milletvekilinin seçim tutanaklarını reddetmesi nedeniyle bağımsız

12 1931 seçimlerinden sonra 10 Mayıs 1931'de toplanan Üçüncü Büyük Kurultay'ında bu durumun kesin olarak önüne geçilecektir. Kurultayda hazırlanan CHF içtüzüğü'nün 120. maddesi; CHF'li ikinci seçmenlerin fırka dışından adaylara oy vermelerini suç olarak kabul etmektedir. *CHF Nizamnamesi ve Programı*, TBMM Matbaası, Ankara, 1931, ss. 24, 25.

13 “İkinci Seçmenlere Beyanname”, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 605.

14 “Seçim Dolayısıyla Millete Beyanname”, *a.g.e.*, ss. 606-609. 16 Nisan tarihine kadar CHF'den milletvekilli adaylığı için başvuruların sayısı 1400'ü bulmuş, fakat o güne kadar başvuruların hiçbirinin aday gösterilmeyeceği duyurulmuştur. Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 115.

15 15 SCF milletvekilinden 1931 seçimlerinde CHF'den aday gösterilen tek kişi Reşit Galip Bey'dir. Bağımsız adaylıklarını koyan isimler ise Talat (Sönmez), Refik İsmail (Kakmacı) ve Galip (Yenen) beylerdir. Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, ss. 122-124; Güneş, *a.g.e.*, s. 342.

16 Bağımsız adaylığını duyuran eski TpCF milletvekilleri; Kazım Karabekir, Refet (Bele), Feridun Fikri (Düşünsel) ve Cafer Tayyar (Eğilmez)'dir. Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, ss. 125,126; Güneş, *a.g.e.*, ss. 339-341.

17 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM IV. Dönem 1931-1935, C.I*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, ss. 23-29. Güneş, bağımsız adayların sayısını 78 vermektedir. Bkz., Güneş, *a.g.e.*, s. 360.

18 Ali Münif Bey (Yeğenağa) Adana, Cemal (Akçin) Afyonkarahisar, Ali Rıza Nisari (Arıbaş) Aksaray, Mehmet Numan (Aksoy) Antalya, Fuat Şahin (Erlaçin) Aydın, Enver (Adakan) Balıkesir, Mehmet Rüştü (Egel) Bursa, Kemalettin (Turan) Isparta, Halil (Menteşe) ve Hüsnü (Kitapçı) İzmir, Dr. Suat (Soyer) Kastamonu, Ahmet Tevfik (Şatır) ve Osman (Coşkun) Kayseri, Ali (Dikmen) ve Sırrı (Bellioğlu) Kocaeli, Ali Haydar Bey Konya, Mustafa (Bacak) ve Tevfik Bey Kütahya, Galip (Yenen) Niğde ve Ö. Hulusi (Oruçoğlu) Sinop bağımsız milletvekilleri seçilmişlerdir. Çoker, *a.g.e.*, s. 43.

19 Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, ss. 127, 128.

milletvekillerinin sayısı ilk olarak 18'e düşmüş; bunların 7'si meclisin açılışından sadece 5 gün sonra, 3'ü ise dönem içinde CHF grubuna katılmıştır.²⁰ Böylelikle 4 Mayıs 1931-23 Aralık 1934 tarihleri arasındaki IV. Dönem'de yalnızca 8 bağımsız milletvekili görev yapmıştır. Bu kişiler; İzmir'den seçilen Halil (Menteşe) ve Hasan Hüsnü (Kitapçı) beyler, Kastamonu'dan Dr. Suat (Soyer) Bey, Kayseri'den Ahmet Tevfik (Şatır) ve Osman (Coşkun Topalmusaoğlu) beyler, Kocaeli'den Hüseyin Sırrı (Bellioğlu) Bey, Konya'dan Ali Haydar Bey ve Niğde'den seçilen Ali Galip (Yenen) Bey'dir.²¹

2. Bağımsız Milletvekilleri ve Faaliyetleri

2.a. Hüseyin Sırrı (Bellioğlu) Bey:²²

TBMM istatistiklerine göre Bellioğlu IV. Dönemde biri gizli celsede olmak üzere 84 defa söz almıştır. Konuşmalarının büyük bir kısmı, kanun tekliflerinin encümenlerce hazırlanmış mazbataları, meclise sunuluşu ve görüşme usulleri gibi teknik meseleler üzerinedir. Fakat Bellioğlu'nun siyasi portresi asıl; mali-

20 TBMM ZC, 4. D, 1. C, 6. B, 28-V-1931, s. 72; TBMM ZC, 4. D, 2. C, 15. B, 20 VI, 1931, s. 83; Çoker, *a.g.e.*, s. 43.

21 Ali Haydar Bey'in 25 Nisan 1933'te ölümü üzerine yapılan ara seçimde, Ali Fuat (Cebesoy) Konya milletvekili olarak seçilmiş, böylelikle bağımsız milletvekili sayısı değişmemiştir. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi* adlı eserinin 1. cildinde Ahmet Tevfik Şatır'ın IV. Dönem boyunca bağımsız kaldığını belirtirken, biyografilerin yer aldığı 2. cildinde dönem içinde CHF'ye katıldığını belirtmektedir. Çoker, *a.g.e.*, C. I, s. 43; Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM IV. Dönem 1931-35*, C.II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 345. Aynı durum Kayseri bağımsız milletvekili Osman Coşkun Topalmusaoğlu için de geçerlidir. Çoker, *a.g.e.*, C.I, s. 43; Çoker, *a.g.e.*, C.II, s. 348. Bununla birlikte Demirel eserinde, Cumhuriyet gazetesinin 4 Şubat 1935 tarihli yayını göstererek Ahmet Tevfik ve Osman Coşkun beylerin CHF'ye katılmış olabileceğini, fakat bu haber dışında bunu teyit edemediğini belirtmektedir. Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 130, dipnot 32. TBMM Albümü (1920-2010)'nde de bağımsız olarak geçmeleri nedeniyle, bu çalışmada Şatır ve Topalmusaoğlu bağımsız milletvekilleri olarak değerlendirilmiştir. TBMM Albümü (1920-2010), Ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, TBMM Yayınları, Ankara, 2010, s. 181.

22 1876 Lefkoşe doğumlu olan Hüseyin Sırrı, 1897 yılında İstanbul Mülkiye Mektebi'nin yüksek bölümünde okurken II. Abdülhamit aleyhine siyasetle uğraştığı gerekçesiyle 11 ay tutuklu kaldı. Sonrasında Nafia Kâtipliği göreviyle sürgün edildiği Kastamonu'da yine aynı nedenle 2 yıl hapis cezası aldı. II. Meşrutiyet'in ilanından 1911 yılına değin çeşitli kazalarda kaymakamlık; 1912-1918 yılları arasında mutasarrıflık yaptı. Mütareke döneminde Amasya Mutasarrıflığından el çektirilerek bir süre hapis yattı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İzmit mebusu olan Hüseyin Sırrı, İstanbul'un işgali üzerine, Anadolu'ya geçerek BMM'nin açılışında hazır bulundu. I. BMM milletvekilliği sırasında Ocak-Nisan 1922 tarihleri arasında İktisat Vekilliği yapan Hüseyin Sırrı, başlangıçta Müdafaa-yı Hukuk Grubu'nda yer alırken, istifa ederek İkinci Grup'a dâhil oldu. Bellioğlu'nun ikinci defa meclise girişi 1931 genel seçimleriyle IV. Dönemde Kocaeli'den bağımsız milletvekili seçilmesiyle oldu. Siyasi yaşamı bu dönemle sonlanan Bellioğlu, Mart-Nisan 1940'ta Cumhurbaşkanı'na, Genelkurmay Başkanı'na, Yüksek Askeri Şura üyelerine, gazetelere, belediye başkanı ve üniversite hocalarına gönderdiği Cumhurbaşkanı ve hükümeti eleştiren mektupları nedeniyle tutuklanarak 9 yıl 4 ay hapse mahkûm edildi. 16 Mayıs 1951 tarihinde çıkarılan özel kanunla affedildi. Bellioğlu, 28 Eylül 1958 tarihinde İstanbul'da öldü. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-23*, C.III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, ss. 539-540; Hüseyin Sırrı, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 235, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı (KAHB), https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_234_1_4.pdf (Erişim Tarihi 19.12.2019).

iktisadi konularda ve özellikle bütçe görüşmelerindeki aktif tutum, eleştiri ve önerilerinde ortaya çıkmaktadır.

Buna dair ilk gösterge, Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye'yi yoğun olarak etkilemesi nedeniyle hükümetin, ülkenin iktisadî-malî durumunu değerlendiren ve aldığı tedbirler hakkında meclise sunduğu beyanatta²³ belirecektir. Bellioğlu beyanat sonrasında söz alarak; aldığı önlemler sebebiyle hükümeti tebrik etmekle birlikte, bu planın uygulanabilirliğini sorgulamıştır. Hükümetin gümrük kısıtlamaları ve mali tasarruf adına memurların emekliye ayrılmasını eleştirmiştir. Onun önerdiği malî-iktisadî-idarî ıslahat; devlet idari teşkilatının küçültülmesi ve -kendisine göre tam anlamıyla verimli olmayan- tekel idarelerinde yabancı uzmanların çalıştırılmasıdır.²⁴ Eleştirilerine karşın Bellioğlu, hükümetin aldığı tedbirlerin uygunluğuna dair yapılan güven oylamasında kabul oyu kullanmıştır.²⁵ Şu halde ve bu aşamada, milletvekilinin hükümetin iktisadi politikalarının tamamen karşısında olmadığı, eleştirilerinin ise yapıcı nitelikte olduğu söylenebilir.

1932 yılı genel bütçe görüşmeleri; Bellioğlu'nun yoğun eleştirileri ve hükümet üyeleri ile partili diğer milletvekillerinin verdiği yanıtlar nedeniyle; 'bağımsız milletvekili' ile 'CHFiktidar' arasında 'fırcalılık' meselesinin tartışıldığı bir hal almıştır denebilir. Bellioğlu, daha görüşmelerin ilk günü; "tarafsızlığın gereği ve vazifesi olarak" teşekkürü gerektiren noktalarda teşekkür, ikazı gerektiren noktalarda ikaz edeceğini ve "hükümetin devletçilik umdesini eleştireceğini peşinen" belirtmiştir.²⁶ Halk hükümetinin devletçi olamayacağını savunan milletvekiline göre, halkçılık niteliğine rağmen hükümet iktisadi hayattaki devlet müdahalesini gün geçtikçe arttırmaktadır. Ona göre hükümet, devletçiliğin teorisini, pratikle uzlaştıramamakta; ekonomik sıkıntıya da aslında çıkardığı kanunların yarattığı tutarsızlık sebep olmaktadır. Bu eleştirilerine karşın, mevcut ekonomik durumda hükümetin aldığı tedbirlerin gerekli olduğunu, bu nedenle hükümet ile beraber olduğunu belirtmesi, bağımsız milletvekilinin bir tutarsızlığı olarak görülebilir. Öyle ki, hükümetin vergi politikalarının 'dokunduğu' bazı kesimlerin, sırf bağımsız milletvekili olmasından dolayı ve diğer fırcalı milletvekillerinden korkarak, kendisini şikâyet mercii haline getirmelerinden yakınmıştır. Yine de

23 TBMM ZC, 4. D, 4. C, 6. B, 28-XI-1931, ss. 35- 46; TBMM ZC, 4. D, 4. C, 7. B, 29-XI-1931, ss. 52-76.

24 TBMM ZC, 4. D, 4. C, 7. B, 29-XI-1931, s. 59.

25 Meclis birleşiminde yer alan 244 milletvekili, oybirliği ile hükümete güvenoyu vermiştir. TBMM ZC, 4. D, 4. C, 7. B, 29-XI-1931, ss. 74-75.

26 1932 yılı bütçe görüşmeleri 20 Haziran günü başlamış, 26 Haziran günü 1932 Senesi Muvazenei Umumiye Kanunu'nun kabul edilmesiyle sona ermiştir. TBMM ZC, 4. D, 9. C, 71. B, 26-VI-1932, ss. 366-368. Bellioğlu bütçenin bütünü, Adliye, Dâhiliye, Hariciye, İktisat, Ziraat, Milli Müdafaa Vekâletleri ile Duyun-u Umumiye bütçeleri, Dâhiliye Vekâleti'nin umumi müfettişlikleri, Adliye Vekâleti'nin ihtisas mahkemeleri, İktisat Vekâleti'ne bağlı olarak İstanbul limanı, Ticaret ve Sanayi Odaları ile Ziraat Vekâleti müdürlükleri ve ziraat kredileri konularında soru sormuş, görüş belirtmiş ve eleştirilerde bulunmuştur. TBMM ZC, 4. D, 9. C, 66. B, 20-VI-1932, s. 198 vd.; TBMM ZC, 4. D, 9. C, 68. B, 22-VI-1932, s. 140 vd.; TBMM ZC, 4. D, 9. C, 69. B, 23-VI-1932, s. 267.

milletvekili sözlerinin devamında, kredi kooperatiflerinin memlekete faydası olmayacağı görüşüyle hükümeti eleştirmekten kendini alamamıştır.²⁷

Kütahya Milletvekili ve CHF Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey, Bellioğlu'na bu üç noktada cevap vermiştir. Peker, bağımsız milletvekilinin, CHF'lilerin diğer ilkeler kadar önem verdiği iki esası; halkçılık ve devletçiliği birbirine karşı ve çatışır gösterdiğini; hükümetin halkçılık ve devletçilik vasıfları üzerine görüşlerinin ise hiçbir bilgiye dayanmadığını savunmuştur. Bunun sebebini Peker, Bellioğlu'nun, bunları kendisine ilke edinen fırkaya mensup olmamasında görmektedir. Bununla birlikte, bağımsız milletvekili adaylarında devletçi olma şartı aranmadığı için Bellioğlu'nun meclis kürsüsünden *"liberalizmi, hatta en koyu, kıpkızıl bir liberalizmi müdafaa etmesini"*, dürüstlük dışı görmemektedir. Ne var ki Bellioğlu, devletçilik ve halkçılığı tamamen yanlış anlamakta; bir yandan ekonomiye dair birçok talebiyle devletçilik taraftarı olarak, diğer yandan devletçilik aleyhinde bulunarak, mantık dışı davranmaktadır.²⁸ Peker ayrıca kooperatifçiliğin, fırka siyasetinin temel noktalarından biri olduğuna dikkat çekerek; *"fırkaya mensup değilse bile"* bir milletvekilinin kooperatiflerin Türkiye'ye yararlı olmayacağını savunmasını -en azından- dikkatsizlik olarak nitelendirmiştir.²⁹ Peker, son olarak Bellioğlu'nun fırkalı milletvekillerinden çekinerek, hükümete yönelik şikâyetleri için kendisine başvuruları kürsüden kınamasını eleştirmiş; vatandaşların memleket sorunlarını bir milletvekiline iletmelerinin ahlak zaafı olmadığını söylemiştir.³⁰

Peker'in, fırkadan olmayışına yaptığı vurgunun, Bellioğlu'nu rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Zira Peker'in seçilecek bağımsız milletvekili adayları için -devletçi değil, fakat- laik, cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi olmaları şartına atfını, *"Biz birinci devrede lâiyklik ve Cumhuriyetçiliğin manalarını tesbit ederken şimdiki ekser arkadaşımız orada yoktu. Bunu arzetmek isterim."* sözleriyle cevaplamıştır.³¹ Meclisten buna karşılık bir uğultu yükselmesi üzerine milletvekilinin, adeta CHF'ye duyduğu gönül bağına ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir. Bellioğlu mecliste bulunuşunun, CHF'nin bağımsız adaylar için kontenjan ayırması sayesinde olduğunun farkındadır. Hatta bu nedenle kendisi bazı fırkalılardan daha fazla fırkaya bağlıdır. Son seçimlerde CHF milletvekili adaylığı için başvurusu kabul edilmemişse de, daha önce namusuyla takip edeceğini taahhüt ettiği fırka ilkelerinden ayrılamayacaktır. Bellioğlu, daha önce de ifade ettiği üzere, devletçiliği de kabul etmektedir. Recep Peker (ve CHF'li milletvekilleri) ile kendi görüşleri arasındaki tek fark, devletçiliğin

27 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 66. B, 20-VI-1932, ss. 199-203.

28 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 66. B, 20-VI-1932, s. 209; TBMM ZC, 4. D, 9. C, 67. B, 21-VI-1932, ss. 214-216.

29 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 67. B, 21-VI-1932, s. 215.

30 Peker'in CHF Hükümeti'ne muhalefet etme baskılarından rahatsız oluşunu bu şekilde aleyhine çevirmesi karşısında Bellioğlu, çok güzel siyaset yaptığını belirterek kendisini tebrik etmiştir. TBMM ZC, 4. D, 9. C, 67. B, 21-VI-1932, s. 216.

31 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 67. B, 21-VI-1932, s. 218.

sınırlarındadır.³² Kooperatiflerden bahsederken de amacı, fırkanın ana hattında görülen bir hatayı izah etmek değildir. CHF'li olmaması dolayısıyla “*mutlaka bir muhalefet maksadını temsil etmesi gerektiğine dair yanlış kanaat*” bulunduğunu belirten Bellioğlu; meclisten, bağımsızlığının gereği ileri sürdüğü fikirlerinin, fırkalı olmasına bağlanmamasını istemiştir.³³

Peker, milletvekilini yine “fırkalılık” ekseninde cevaplarken, bir yerde milletvekilinin CHF'ye duyduğu samimiyetle ilgili sözlerini sorguladığı görülmektedir. Zira Peker, CHF Genel Başkanlığı'nın seçimlerden önce yayınladığı beyannamede, bugün kendisinin itiraz ettiği devletçilik ve kooperatifçilik prensiplerinin bulunduğu dikkat çekerek, Bellioğlu'nu bunu bile bile yine de CHF'den adaylık için başvurmakla eleştirmiştir.³⁴ Böylelikle Peker'in, Bellioğlu'nun 'CHF'ye siyaseten bağ duyduğu' iddiasında samimi olmadığına dair bir gönderme yaptığı söylenebilir. Bu nokta, CHF Genel Sekreteri'nin Bellioğlu'na yönelik tavrında, devletçilik üzerine fikir ayrılığı ya da fırka ilkelerinden ziyade 'fırkalılığın' kıstas olduğunu göstermektedir.

Bellioğlu ile fırkalı milletvekilleri arasında bir diğer sürtüşme Evkaf Umum Müdürlüğü'nün hem 1931 yılı hem de 1932 yılı bütçe görüşmeleri sırasında ortaya çıkacaktır. Her ne kadar görüşmeler bütçe üzerine olsa da, milletvekilinin eleştirilerinin temel noktasını bu defa laiklik ilkesi oluşturacaktır. Ona göre; laiklik ilkesi gereğince meclis, Evkaf idaresinin bütçesini tartışmakla yetkili değildir. Esasen Evkaf idaresi devlet teşkilâtının dışında tutulmalı, hatta milletin kendi idare ve düşüncesine bırakılmalıdır. Meclisten bu görüşe gelen itirazların birbiriyle çeliştiği söylenebilir. Bir yandan, vakıf idaresinin yalnızca dinle alakası olmadığı, aynı zamanda sosyal yardımlaşma ve dayanışma hizmetleri de verdiği; diğer yandan, sosyal yardımlaşma kurumu oluşunun, dini hizmetlerle alakasızlığı anlamına gelmediği savunulmuştur.³⁵ Görüşmelerden sonra yapılan oylamada, bütçe kanununa yalnızca 1 milletvekili tarafından ret oyu verilmiştir. İsmi, kabul oyu veren ya da oylamaya katılmayanlar arasında yer almaması nedeniyle, bu kişinin Bellioğlu olduğu anlaşılmaktadır.³⁶ Milletvekili laisizmden çok, sekülerizme dayanan bu görüşlerini, müdürlüğün 1932 senesi mali bütçe tartışmalarında da tekrarlayacaktır. Ne var ki bu defa savı farklı bir tondadır: devlet, yetkisini yalnızca Müslümanlar üzerinde kullanarak, onları diğer dinlerin mensuplarından eksik-aciz göstermektedir. Ona göre,

32 Bellioğlu bundan 1 ay kadar önde mecliste, bazı maden ve ürünlerin devlet tekeliyle idaresine ve devletçiliğin sanayileşmede de uygulanmasına taraftar olduğunu fakat devletçilik uygulamalarının özel girişime faaliyet imkânı bırakacak şekilde sınırlanmasını savunmuştur. *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 53. B, 28-V-1932, ss. 308-315.

33 *TBMM ZC*, 4. D, 9. C, 67. B, 21-VI-1932, s. 219.

34 *TBMM ZC*, 4. D, 9. C, 67. B, 21-VI-1932, s. 221. Peker'in Bellioğlu'nu beyannamedeki devletçilik ve kooperatifçilik esaslarını bile bile fırkaya başvurmakla ithamının pek yerinde olduğu söylenemez. Zira CHF'ye yapılan başvurular beyannameden önce yapılmış, 20 Nisan 1931'de beyanname ile aynı gün fırka kendi milletvekili adaylarını ilan etmiştir.

35 *TBMM ZC*, 4. D, 2. C, 11. B, 8-VI-1931, ss. 45-49.

36 *TBMM ZC*, 4. D, 2. C, 11. B, 8-VI-1931, ss. 55-57.

laikliğe ve anayasaya uygun olarak, gayrimüslim topluluklar gibi Müslümanlar da özel teşkilat kurarak vakıflarını kendi yönetmelidir.³⁷ Bellioğlu'nun bu savı, diğer milletvekilleri tarafından oturum dışında uyarılmasına neden olacaktır. Milletvekili, 'fırkâlı-bağımsız' tartışmasının hâkim olduğu 21 Haziran tarihli oturumda konuyu bizzat kendisi dillendirerek, açıklama yapacaktır. Milletvekili, görüşlerinin kamu yararına olduğuna inanırken, Recep Peker de dâhil olmak üzere dört milletvekilince ayrı ayrı uyarıldığını; uyarıların sebeplerini ve hatasını anlayarak Peker'e teşekkür ettiğini belirtmiştir. Amacının her koşulda muhalefet etmek olmadığını yineleyen Bellioğlu; doğru olduğuna inandığı fikirlerini savunurken, hatalı görüşlerinden de caydığını belirtmiştir.³⁸ Geçen seneki oylamada ret oyu kullanmış milletvekilinin, bu defa kabul oyu vermesinde bu ikazların etkili olduğu düşünülebilir.³⁹ Bellioğlu'nun laiklik çerçevesinde Diyanet İşleri Başkanlığı üzerine ortaya koyduğu bu görüşünün, mecliste devletçilik ilkesi üzerine yapılan tartışmalardan farklı bir tepkiye neden olduğu görülmektedir. Devletçilik üzerine tartışmalarda, genel oturumda kendisine cevap verilmiş, eleştirilmiş hatta fırkadan olmamakla adeta suçlanmışken; bu defa oturum dışında ikaz edilmiştir. Bu durum, meclisin laiklik ilkesini; devletçilik gibi bir fırka ilkesi olarak tartışmaya açık görmediğini ortaya koymaktadır. Gerçekten de Bellioğlu'nun Müslümanların vakıf işlerini özel bir teşkilatla yönetmeleri önerisinin mecliste "*mürteci teşkilatı istemeyiz*" sözleriyle karşılanması bunun en açık göstergesidir. Meclis; devlet bünyesi dışında yer alacak dini bir örgütlenmenin gericiliğe sebebiyet vereceğine inanmaktadır. Şeyh Sait İsyanı ve Menemen Olayı gibi iki gerici ayaklanmanın getirdiği deneyimlerden sonra, meclisin laiklik ilkesinde gösterdiği hassasiyet elbette anlaşılabilir bir durumdur. Fırka ilkesi ve hükümet politikası olarak devletçiliğin eleştirilmesi; memnuniyetle karşılanmasa da mümkündür, fakat laiklikle ilintili herhangi bir söylem Cumhuriyet rejimi meselesidir ve hükümet faaliyetlerini denetleme-sorgulamanın ötesindedir.

Hüseyin Sırrı Bellioğlu, özellikle dış politika alanında CHF Hükümeti'ni destekleyen bir yaklaşım göstermiştir. Bu alandaki gelişmelerin her biri hakkında⁴⁰ olumlu değerlendirmelerde bulunan milletvekili, bundan başka Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa'nın vatanperverliğini övecek, İsmet Paşa Hükümeti'nin yalnız dış ilişkilerdeki siyasetini değil, ayrıca demiryolu ile beş senelik sanayi programı uygulamalarını zafer olarak nitelendirerek, hükümeti

37 TBMM ZC, 4. D, 8. C, 46. B, 12-V-1932, s. 107.

38 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 67. B, 21-VI-1932, ss. 219-220.

39 TBMM ZC, 4. D, 8. C, 46. B, 12-V-1932, ss. 125-126.

40 Bu dönemde Bellioğlu'nun söz aldığı dış politika gelişmeleri; ABD ile ikame anlaşması; İran ile sınır itilafnamesi; Irak Hükümeti ve Yugoslavya, Çekoslovakya, Romanya, SSCB ile antlaşmalar imzalanması, Fransa Parlamentosu'nda Türk grubunun oluşturulması; Balkan Paketi'nin imzalanmasıdır. TBMM ZC, 4. D, 8. C, 54. B, 29-V-1932, ss. 354-355; TBMM ZC, 4. D, 8. C, 54. B, 29-V-1932, ss. 359-360; TBMM ZC, 4. D, 9. C, 65. B, 18-VI-1932, ss. 163-165; TBMM ZC, 4. D, 19. C, 17. B, 23-XII-1933, ss. 102-104.

tebrik edecektir.⁴¹ Öte yandan devlet ve hükümet kademesine övgülerinin dahi, mecliste küçük de olsa tepkiyle karşılanması, milletvekilinin meclis içinde muhalif bir imgeye sahip olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir.⁴²

Bağımsız milletvekili Hüseyin Sırrı Bellioğlu IV. Dönem meclis içi faaliyetlerinde hükümeti en çok mali-ekonomik konularda eleştirmiş, fakat eleştiri getirdiği kanun tekliflerinde bile genellikle kabul oyu kullanmıştır. Buna karşın hükümet ile devletçi ekonomik uygulamaların sınırları temelinde olan görüş farklılığı ve özellikle CHF Genel Sekreteri ile tartışmaları, kendisinin muhalif olarak tanınmasına sebep olmuştur. Bu tartışmalarda, Peker'in özellikle devletçiliği, bir hükümet politikasından çok, fırka politikası olarak ön plana çıkardığı ve genel olarak fırkayı, hükümetten öncelikli bir konumda tuttuğu söylenebilir. Dolayısıyla Bellioğlu'nun devletçilik uygulamalarına yönelik eleştirilerini ve 'liberalizm taraftarlığını' iktidara da değil, fakat 'CHF iktidarına' muhalefet olarak algıladığı iddia edilebilir. Bellioğlu ise görüşlerinde ne devletçilik karşıtlığı ne de hükümete ya da fırkaya muhalefet kastı bulunduğu ısrarcıdır. Dahası, 'bağımsız milletvekili' konumu gereğince ne tarafsızlığa ne bitarafsızlığa, fakat ifade özgürlüğü içinde mecliste fikirlerini söylemek ve müzakere yoluyla ikna etmek veya edilmeye inanmaktadır. Şu halde Bellioğlu'nun bağımsız milletvekillerinden beklenen hükümeti sorgulama ve denetleme rolünden çok daha ılımlı bir prensiple gerçekleştirdiği eleştirme ve fikir belirtme faaliyetlerinin dahi tahammülsüzce karşılandığı öne sürülebilir.

Bellioğlu'nun çizdiği siyasi portre; bir sonraki genel seçimlerinde milletvekilliği için tekrar aday gösterilmesine engel olacak; meclis içi siyasi kariyeri IV. Dönemle birlikte son bulacaktır. Oysa bağımsız milletvekilleri olarak faaliyetlerini faydalı gören Mustafa Kemal Atatürk; Bellioğlu ile İzmir Milletvekili Halil Menteşe'nin tekrar bağımsız adaylıklarını koymalarını istemektedir. Fakat CHF Parti Başkanlık Divanı'nın diğer iki üyesi İsmet İnönü ile Recep Peker, bu fikre itiraz etmişler; özellikle Peker, bağımsız milletvekilinin bu dönemde çok şiddetli tenkitlerde bulunduğunu, adeta muhalefet yaptığını; birçok işlerde kendilerine kök söktürdüğünü belirtmiştir. İnönü'nün de Peker'i destekler tavrına karşı Atatürk'ün sözleri, onun 1931 seçimlerinde bağımsız adaylıklar için kontenjan bırakılmasındaki amacını da, bu uygulamadaki samimiyetini de göstermektedir:

41 TBMM ZC, 4. D, 20. C, 21. B, 1-III-1934, ss. 4-5; TBMM ZC, 4. D, 20. C, 24. B, 6-III-1934, ss. 17-18. TBMM ZC, 4. D, 24. C, 80. B, 25-X-1934, s. 8.

42 Milletvekilinin konuşmasına hükümetin diğer alanlardaki faaliyetlerini överek başlaması, oturumu yöneten Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Paşa'nın "Kanun hakkında bir söyleyeceğiniz varsa onlara temas ediniz." şeklinde müdahalesine neden olmuştur. Aynı yer. Benzer bir şekilde, SSCB ile kredi anlaşması hakkındaki görüşmeler sırasında Bellioğlu'nun Cumhuriyeti ve hükümeti öven konuşması, CHF Manisa milletvekili Refik Şevket (Ince) tarafından "İktisadî bir mevzuda siyasî bir nutuk." sözleriyle eleştirilecektir. TBMM ZC, 4. D, 22. C, 50. B, 12-V-1934, s. 110. Aslında bağımsız milletvekilinin konu ne olursa olsun hemen her söz alışında -başta Denizli Milletvekili Mazhar Müfit (Kansu) olmak üzere- CHF'li milletvekillerinin sözlü sataşmalarına uğradığı da gözlemlenmektedir.

"Elbette konuşacaklar, elbette tenkit edecekler. Biz bu arkadaşların Meclise girmelerini neden teşvik ve ihzar (hazır) ettik Recep, bir oyun olsun diye mi? Hayır efendim; bilakis biz onları gayet ciddi bir düşünce ile işlerimiz hakkındaki fikir ve kanaatlerini açıkça söylesinler, yaptıklarımızı tenkit etsinler, yani, yeri boş kalan muhalefetin, bir dereceye kadar olsun, vazifesini görsünler diye meclise getirdik, öyle değil mi? O halde niçin sinirleniyorsunuz, neden şikâyet ediyorsunuz? Yoksa kendinizden emin değil misiniz, icraatınızda müdafaa edemeyeceğiniz noktalar mı var? Şunu açıkça söyleyeyim ki benim katiyen böyle bir endişem yoktur, bütün yaptıklarımı her zaman, her yerde müdafaa edebilirim." ⁴³

Atatürk'ün CHF'nin kurucusu ve Genel Başkanı olduğu göz önüne alındığında, meclis içi demokratik siyasi ortam idealini, fırka kararlarını sorgusuz onaylayan bir meclise üstün tuttuğu açıktır. Atatürk'ün bu idealinin CHF'nin diğer lider isimleri tarafından da paylaşıldığı, bağımsız milletvekili formülünün bu sayede hayata geçtiği de ortadadır. Ne var ki ikinci bir partinin bulunmadığı mecliste böylesi bir ortamı gerçekleştirmede yaşanan güçlük; yine CHF Hükümeti ve milletvekillerinin yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Elbette bu dönem, her iki çok partili hayat denemesinin etkilerinin devam ettiği; Cumhuriyet rejimini tehlikeye atabilecek faktörlerin henüz tam olarak bertaraf edilmediğinin anlaşıldığı bir dönemdir. Fakat Peker ve İnönü'nün "adeta muhalefet yapan" Bellioğlu'na takındıkları tavır, CHF'nin bir bütün olarak gerçek bir muhalefete henüz hazır olmadığına da göstergesidir. Bunun sonucu olarak bizzat CHF tarafından ortaya atılan 'hükümeti denetleme mekanizmasının bağımsız milletvekillikleri aracılığıyla oluşturulması' formülü; pratikte yine CHF tarafından kabul görmemiş, formülün uygulanabilirliğine ket vurulmuştur.

43 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY, İstanbul, 2019, ss. 49-50. 21 Ocak 1935 günü Cumhurbaşkanı Atatürk, Genel Sekreteri Soyak'a hem Menteşe hem de Bellioğlu'na hizmetlerini takdir ettiğini belirterek, yeni dönemde yine bağımsız milletvekilliği için adaylıklarını koymaları istediğini iletmesi için talimat vermiştir. Fakat aynı gün İnönü ve Peker'le olan sözü geçen toplantıdan sonra Soyak'a, Bellioğlu'na mesajını iletmesine gerek olmadığını söylemiştir. Yılmaz çalışmasında, Bellioğlu'nun, milletvekilliğine tekrar izin verilmemesinin sebebini, -Atatürk'e yazdığı bir mektuba dayanarak- ticari işlerinde milletvekilliği nüfuzunu kötüye kullandığına dair çıkan haberlere bağladığını yazmaktadır. Söz konusu mektuba Cumhuriyet Arşivi'nde rastlanamamıştır. Murat Yılmaz; "Hüseyin Sırrı Bellioğlu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm*, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 154. Topuz'un çalışmasına göre Bellioğlu, Matbuat Kanunu ile ilgili görüşleri nedeniyle milletvekilliğine tekrar aday gösterilmediğini düşünmektedir. Hızlı Topuz, *Atatürk Sesleniyor: Gazi ile Sohbetler ve Anılar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016, ss. 16-17. Milletvekilinin meclis içinde şiddetli tepki aldığı onca durumdan Matbuat Kanunu'na odaklanmasının yersiz olduğu söylenebilir. Zira kendisi, Matbuat Kanunu'nun oyladığı 25 Temmuz 1931 günü kanunun, günün gereği olarak çıkarıldığını kabul etmiştir. 7 Mayıs 1932 tarihli oturumdaysa, kanuna "kara leke" benzetmesi yapmasına rağmen bunun bazı hükümlerinin basın hürriyetini sınırlandırması sebebiyle olduğunu ve Cumhuriyet rejimine tezat oluşturduğunu belirterek, bundaki sorumluluğun bizzat kasıtlı neşriyate ait olduğunu vurgulamıştır. Milletvekilinin kastının iyi anlaşıldığı, karşıt görüş veya tepkiyle karşılanmamasından anlaşılmaktadır. TBMM ZC,4. D, 3. C, 35. B, 25-VII-1931, ss. 357-358; TBMM ZC, 4. D, 8. C, 44. B, 7-V-1932, s. 82.

2.b. Halil (Menteşe) Bey⁴⁴

TBMM istatistiklerine göre Halil Mentese, IV. Dönemde 34 defa söz almıştır ve 1 kanun teklifi sunmuştur.⁴⁵ Bağımsız milletvekilini CHF ile karşı karşıya getiren ilk olay, daha meclisin açıldığı ilk gün, cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılmasıyla ilgili olacaktır. Mentese, Teşkilat-ı Esasiye'nin cumhurbaşkanının görev süresini, bir seçim devresi için öngördüğünü; 1931 seçimleri erken bir seçim olduğundan cumhurbaşkanlığı seçiminin Kasım ayı başında yapılması gerektiğini; aksi halde bu süreye 6 ay eklenmiş olacağını savunmuştur. Milletvekili bu konuyu önemli gördüğünü; bununla beraber, genelin bu fikre katılmaması halinde kendisinin de meclisçe alınacak karara uyacağını belirtmiştir.⁴⁶ Mentese'nin gündeme getirmesine kadar önem arz etmediğini düşündüğü bu konuya açıklık getirmek istediğini belirten Recep Peker'e göre ise millet iradesini temsil eden meclis, tabii olarak cumhurbaşkanlığı seçimini yapabilecek ve yürütme organını inşa edebilecektir. Peker'in ana hatlarıyla egemenlik esasına dayandırdığı cevabından Mentese, kendisinin 'Bilâkaydüşart hâkimiyet milletindir' esasından saptığına yönelik bir iddia çıkarsa da Peker bunu kabul etmemiştir.⁴⁷ Gerçekten de Peker'in hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğunu ve yasama ile yürütme yetkilerinin BMM'de toplandığını hatırlatmasına karşın, konuşmasında Mentese'ye yönelik böyle bir

44 1874 Muğla-Milas doğumlu olan Halil Bey, II. Abdülhamit döneminde, siyasi görüşleri nedeniyle izlendiği için henüz İstanbul Hukuk Mektebi'nin ikinci sınıfındayken Fransa'ya kaçtı. Eğitimini Paris Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Paris'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1898'de ülkeye dönerek, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mentese'den mebus seçildi. 1908 yılı sonunda İttihat ve Terakki Fırkası (İTF) Meclis Grup Başkanlığı, Şubat-Eylül 1911 tarihleri arasında Dâhiliye Nazırlığı ve sonrasında Şûrayı Devlet Reisliği yaptı. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin II. ve III. dönemlerinde Meclis Başkanlığı ve Şûrayı Devlet Reisliği görevlerinde bulundu. I. Dünya Savaşı sırasında Hariciye ve Adliye Nazırlığı, Şûrayı Devlet Reis Vekilliği ve tekrar Meclis Başkanlığı'na yaptı. Mondros Mütarekesi'nin imzası ve İTF liderlerinin yurtdışına kaçmalarının ardından 28 Mayıs 1919'da İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. BMM Hükümeti'nin baskı ve girişimleriyle 30 Nisan 1921'de serbest bırakıldı ve bir süre İtalya ve Almanya'da kaldı. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından sonra Milas'a geri döndü. 1924 yılında TpCF kuruluş çalışmalarına katıldı. Fırkanın kapatılmasıyla siyasetten uzak durdu. 1926 yılında İzmir suikastı ile ilgili olarak İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı, beraat etti. 1931 genel seçimleriyle IV. Dönem BMM'ne İzmir'den bağımsız milletvekili seçildi. TBMM'nin V, VI ve VII. dönemlerinde CHP'den İzmir Milletvekili olarak seçilerek, Ağustos 1946'ya kadar siyasi yaşamdaki yerini korudu. Halil Mentese, 2 Nisan 1948'de Milas'ta öldü. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM IV. Dönem 1931-35*, C.II, ss. 303-306; *Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentese'nin Anıları*, Altınordu Yayınları, 2019; Halil Bey, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 800, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_811_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 16.01.2019); Ahmet Demirel, "Menteşe, Halil", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, YKY, İstanbul, 2008, ss. 203-204.

45 Mentese, CHP milletvekili olarak yer aldığı V, VI ve VII. dönemlerde toplamda 45 defa söz almış; hiçbirinde kanun teklifinde bulunmamıştır. Dolayısıyla milletvekilinin siyaseten en aktif olduğu dönemin, bağımsız olarak yer aldığı IV. Dönem olduğu görülmektedir.

46 TBMM ZC, 4. D, 1. C, 2. B, 4-V-1931, s. 4.

47 TBMM ZC, 4. D, 1. C, 2. B, 4-V-1931, s. 5. Mecliste, görev süresi dolmadan seçimle gelen yeni meclisin cumhurbaşkanını seçebileceğini öngören içtüzük maddesinin okunmasının hemen ardından yapılan oylamada Gazi Mustafa Kemal, oybirliği ile tekrar Cumhurbaşkanı seçilmiştir. TBMM ZC, 4. D, 1. C, 2. B, 4-V-1931, s. 6.

suçlama ya da ima olduğu pek söylenemez. Aslında meclisin ilk günü geçen ve özünde teknik bir mesele olan bu konu, mecliste uzun uzadıya bir tartışmaya ya da sürtüşmeye neden olmamıştır. Yine de bağımsız milletvekiline cevabın CHF Genel Sekreteri tarafından ve teknik sınırların ötesinde, milli egemenlik esasına atıfla verilmiş olması dikkat çekicidir. Bununla birlikte konunun kısa bir süre sonra tekrar gündeme gelişi ve geliş münasebeti; Mentеше'ye siyasi duruşunu ortaya koymak için bir imkân yaratacaktır.

Söz konusu olay; "Türk Siyasî Mültecileri Cemiyeti" imzasıyla Cumhurbaşkanı Atatürk'e gönderilen, onun da Meclis Genel Kurulu'na yönlendirdiği telgrafın mecliste okunmasıyla yaşanacaktır. İlk Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde Dâhiliye Nazırlığı yapmış 150'liklerden Mehmet Ali Bey'in imzasını taşıyan bu telgraf⁴⁸; "Anayasaya aykırı olan meclis ve devlet başkanlığı seçimini" protesto etmektedir. Milletvekillerinin, telgrafın imzacılarını ve diğer 150'likleri lanetleme yarışına girdikleri⁴⁹ konuşmalarının birinde, mecliste daha birkaç gün önce cumhurbaşkanlığı seçiminin meşruluğu değil, seçim zamanı hakkında bir tartışma olduğu hatırlatılmıştır.⁵⁰ Bunun üzerine söz alan Mentеше, bir anayasa meselesi olduğu için, o gün kendisini söz söylemeye mecbur hissettiğini; bununla birlikte meclisin aldığı karara saygı duyarak, kendisinin de şerefle oy verdiğini belirtmiştir.⁵¹ Anlaşılacağı üzere protesto telgrafı, daha ilk günden göze çarpan bağımsız milletvekiline; cumhurbaşkanlığı makamına, Atatürk'ün şahsına, Teşkilat-ı Esasi'ye ve milli egemenlik ilkesine karşı olmadığını teyit etme fırsatı vermiştir. Meclisin diğer milletvekilleriyle birlikte oy verdiğine yönelik vurgusunun; 'bağımsız' sıfatının, onu CHF'li milletvekillerinden farklı şekilde hareket etmeye yöneltmediğini belirtmek gibi özel bir amaç taşıdığı da söylenebilir.

Mentеше'nin TBMM içinde gerçek bir tepkiyle karşılaştığı ilk durum, aslında kendisi hakkında meclis içindeki genel intibai da ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu olay, Başvekâlet'in bir kanunun tefsiri (yorumu) üzerine verdiği tezkerenin görüşülmesi sırasında yaşanmıştır. Mentеше; 93 Kanunu Esasisi'nin kanunları yorumlama yetkisini Şûrayı Devlet'e verdiğini hatırlatmış; Teşkilat-ı Esasiye'ye göre meclise ait bu yetkinin, yine temyiz mahkemelerine ve Şûrayı Devlet'e bırakılmasını, böylelikle BMM'nin iş yükünün azaltılmasını önermiştir.⁵² Milletvekiline hitaben söz alan Denizli CHF Milletvekili Mazhar Müfit (Kansu) Bey; tüm medeni demokrasi hükümetlerinde, kanunları yorum hakkının, o kanunları yapan meclislere verildiğini belirtmiştir. 93 Kanunu'nun hükümeti ile bugünkü Cumhuriyet hükümeti arasındaki farkın, demokrasi esasları

48 Tunçay, a.g.e., s. 317, dipnot 35.

49 Bkz., TBMM ZC, 4. D, 1. C, 3. B, 14-V-1931, ss. 35-43.

50 TBMM ZC, 4. D, 1. C, 3. B, 14-V-1931, s. 36.

51 Mentеше oldukça uzun olan konuşmasına "Efendiler Reisicumhurun intihabı vesilesiyle geçenlerde benzeniz de bir kaç söz söyledim. Benim ne kadar büyük bir heyecan duyduğumu takdir etmek için, benim saminiyetime girmek lâzım gelir." sözleri ile başlamış, meclis içinde "Tabii" sesleri ile karşılanmıştır. TBMM ZC, 4. D, 1. C, 3. B, 14-V-1931, ss. 37-38.

52 TBMM ZC, 4. D 8. C, 43. B, 5-V-1932, ss. 33-34.

olduğunu çok sert bir dille vurgulayan Kansu, Teşkilât-ı Esasiye'nin tanıdığı bu yetkinin meclisin en mukaddes hakkı olduğunu savunmuştur.⁵³ Menteşe cevaben, yanlış anlaşıldığını; eski uygulamanın meclis yorumlamalarından daha iyi ya da isabetli olduğunu kastetmediğini; yalnızca bir durum tespiti yaptığını; demokrasilerdeki uygulamalardan haberdar olmadığını söyleyerek, özür dilemiştir.

Kansu'nun bağımsız milletvekilini paylayan ve adeta had bildiren konuşmasında esas olarak; cumhuriyet-demokrasi ile saltanat-meşrutiyet farkına yaptığı vurgu dikkat çekmektedir. Böylelikle bağımsız milletvekili, tam bir yıl sonra ikinci defa, aslında tamamen teknik ve usulle ilgili bir fikirden dolayı, milli egemenlik ve BMM'nin üstünlüğü doğrultusunda eleştirilmiştir. Bu bakımdan Kansu'nun Menteşe'ye tepkisi; onun bağımsız milletvekilliğinden öte, II. Meşrutiyet sırasında Adliye Nazırlığı ve birçok defa Şûrayı Devlet Reisliği, Reis Vekilliği görevlerinde bulunmuş olmasına açık bir gönderme içermektedir. Oysa Menteşe'den önce Manisa Milletvekili Refik Şevket (İnce), tefsir konusunda çok daha güçlü itirazlarda bulunmuş, yine de meclis içinden böylesi bir tepki almamıştır.⁵⁴ Bu durum, İnce'nin eleştirisine rağmen kabul oyu vereceğini peşinen belirtmesi kadar, CHF'li olması ve -Menteşe'nin aksine- siyaset hayatının BMM ile başlamasına bağlanabilir. Hatta CHF milletvekillerinin, kendi eserleri addettikleri Cumhuriyet ve BMM'nin hiçbir şekilde geçmişle mukayesesini kabul etmemelerinin de bir etken olduğu söylenebilir. Her halükarda; tartışmanın seyrinin tehlikeli sulara -sorgu kabul etmeyen millet egemenliği ve meclis üstünlüğüne- çevrilmesi, doğal olarak bağımsız milletvekilinin geri adım atması ve özür dilemesiyle sonuçlanmıştır.

Menteşe'nin CHF Hükümeti ve hatta meclisle ayrıştığı temel nokta; iktisadî siyaset anlayışı, özellikle milli iktisat politikalarıdır. Milletvekiline göre milli iktisatta amaç; ekonomik dengeyi tesis etmek, yerel sanayiye geliştirmek ve ithalat ihtiyacını azaltmaktır. Ne var ki uzmanlık ve teknik gerektiren bu iş için ülkenin yeterli sermayesi bulunmamaktadır.⁵⁵ Menteşe bu nedenle, "*ecnebi sermayesi diye ürkmeyerek*" ihtiyaç duyulan sanayiye kurmaları için yabancı sermaye ve uzmanların getirilmesini önermekte, hatta İktisat Vekili'nden Avrupa sermayesini ülkeye çekmesini rica etmektedir. Ona göre, öncelikle Avrupalı uzmanlar getirtilerek bir iktisat programı belirlenmeli ve bu program çerçevesinde istikraz⁵⁶ için çare aranmalıdır. Menteşe; Avrupa'da "*komünizm,*

53 TBMM ZC, 4. D 8. C, 43. B, 5-V-1932, s. 35. Kansu'nun sözleri oldukça çarpıcıdır; "*Biz 93 Kanunu'nu da biliriz. O zaman da memurduk. O zamanın Mahkeme-i Temyiz ile Şûrayı Devoleti'nin birbirini nakzeden (baltalayan) güllünc maskara kararlarını gördük. (...) Binaenaleyh, muhterem Halil Beyefendi bunları bendenizden daha vâkıfane ve daha iyi bildikleri için yalnız bir hatırlatma kabilinden bunları söylüyorum.*"

54 TBMM ZC, 4. D 8. C, 43. B, 5-V-1932, ss. 31-33.

55 TBMM ZC, 4. D, 2. C, 29. B, 16-VII-1931, ss. 157-163.

56 Basit olarak borçlanma anlamına gelen istikraz; devlet ya da bir kamu tüzelkişisinin harcamalarını karşılamak için başka devletlerden fâiz karşılığında kısa, orta ve uzun süreli olarak borç para almasıdır. Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul, 1993, ss. 34-35

sosyalizm gibi muzır mikropların” görüldüğünü ve parti mücadelesi içinde kamu yararının unutulduğunu, buna karşın Türkiye’nin; yabancı sermayedarların ilgisini çekebilecek, istikrarlı bir ülke olduğunu; bundan faydalanmak gerektiğini savunmaktadır. Mentеше bu sözlerle, milli iktisat taraftarı, komünizm ve sosyalizm karşıtı olduğunu açıkça ifade etmektedir. Hatta Avrupa demokrasilerine yönelik eleştirisi, milletvekilinin Türkiye’deki siyasi istikrarın kaynağını, tek partili rejime dayandığını akla getirmektedir. Ne var ki bunu iddia edebilmek için, Mentеше’nin TPCF’nin kuruluş çalışmalarına katılmış olduğunu tümünden göz ardı etmek gerekir.

Meclis içinde iki bağımsız milletvekili Bellioğlu ve Mentеше’nin istikraz önerisinde bulunması dikkat çekecektir. Kütahya CHF milletvekili Hacı Memet (Somer) Bey, düşünülmeden hazırlanan borçlanma senetlerinin Duyun-u Umumiye gibi bir bela doğurduğunu hatırlatacaktır. Milletvekilinin, konuşmasının iki yerinde; özellikle Osmanlı Devleti’nin 400 milyon lira tutarındaki son borçlanmasında ve Duyun-u Umumiye’nin geldiği en son noktada, o sırada kabinede bulunan Mentеше’nin de “*hisse-i mesuliyeti*” olduğunu söylemesi çarpıcıdır. Somer’e göre, şimdi BMM ve onun hükümeti görevlerini yüksek bir dikkat ve itina ile görmekte, milli menfaati gözeterek milli ve mali istiklali zarara uğratacak anlaşmalardan kaçınmaktadır. Fırkaya, fırkanın liderlerine ve dolayısıyla hükümetine duyulan bağlılık ve güvenin kaynağı da budur.⁵⁷ Somer’in, açıkça Mentеше’yi Osmanlı’nın devlet yönetiminde yetkiliyen milli menfaate karşı sorumsuzca hareket etmekle suçlaması ve CHF ile İTF arasındaki siyaset ve fırkallık ruhu farklarına vurguları dikkat çekicidir. Şu halde Mentеше’nin IV. Dönem meclisi içindeki imgesinin ne bağımsız oluşu ne TPCF geçmişi, fakat İTF ile şekillendiği açıktır.

İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan) Bey ise mevcut gümrük ve Teşvik-i Sanayi kanunlarının zaten ülkeye sanayi yatırım yapmak isteyen yerli-yabancı tüm sermayeyi eşit derecede himaye ettiğini ve son 6 yıl içinde yabancı sermayenin ülkede 16 milyon liradan fazla yatırım yaptığını belirtecektir. İktisat Vekili Özkan, öte yandan, Mentеше’nin istikrazdan kastının bu türden yatırımlar olmadığına inanmaktadır. Hükümet, Mentеше’nin önerisine taraftar değildir. Lozan Barış Konferansı’nda fikirlerini kabul ettiremeyen Lord Curzon’un, İsmet Paşa’ya olan sözlerini⁵⁸ hatırlatan Özkan, ülkeyi böyle bir sonuca götürecektir, hususi rejime tabi tutulacak bir borçlanmayı (hükümet olarak) hiçbir suretle kabul etmediklerini kesin ifadelerle vurgulamıştır.⁵⁹ İktisat Vekili’nin sözleri CHF Hükümeti’nin yabancı sermayeye açıkken; dış borçlanmayı, ekonomik

57 TBMM ZC, 4. D, 3. C, 30. B, 18-VII-1931, ss. 171-172.

58 “Memleketiniz harap, menkul kıymet stokunuz yoktur, iktisadın ne demek olduğunu bilmezsiniz. Yarın bize istikraz yolu ile müracaat edeceksiniz ve bugün inatla üretmek istediğinizi o vakit para vermek için elinizden alacağız.” İsmet İnönü’nün Hatıraları, Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması 1, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1998, s. 130.

59 İktisat Vekili’nin istikraza karşı olduğuna dair sözleri mecliste bravo sesleri ve alkışlarla karşılanmıştır. TBMM ZC, 4. D, 3. C, 30. B, 18-VII-1931, ss. 179-181.

bağımsızlık esasına aykırı bularak reddettiğini göstermektedir. Özellikle Duyun-u Umumiye borçlarının ödenmeye devam ettiği bir sırada, Mentеше'nin istikraz önerisinin, meclis içinde böylesi bir tepkiyle karşılanması anlaşılır bir durumdur. Ne var ki CHF milletvekillerinin ve hükümetin Mentеше'yi eleştiride ve hatta suçlamada geniş bir serbestlikle hareket ederken, uygulamada ise tutarsızlık gösterdikleri iddia edilebilir. Zira bu tartışmadan yalnızca 9 ay sonra hükümet, meclisten bir devlet işletmesi olan Seyr-i Sefain (Deniz ve Liman İşletmeciliği) İdaresi için istikraz izni isteyecek ve bizzat İktisat Vekili bu borçlanma için Fransa'dan teklif verildiğini açıklayacaktır.⁶⁰ Aslında hükümetin, devlet teşekküllerinin hemen hepsine 1932 yılı bütçeleri için istikraz izni verdiği ve meclisin de bu kanunları onayladığı görülmektedir.

1932 yılı bütçe kanunu görüşmeleriyle birlikte; Mentеше ve hükümet arasında ilişkinin 'milletvekilinin danışması, tavsiyede bulunması ve görüş belirtmesi, buna karşılık olarak hükümetin bu soruları yanıtlaması, tavsiye ve görüşleri değerlendirmesi' dizeminde geliştiği gözlemlenmektedir. Mentеше, hükümet politikalarını eleştirmekten ziyade, görüşülen konu üzerinde bir durum tespiti yapmakta; önemli gördüğü noktalarda "*vekâletin tetkikini istemekte*" ya da "*nazar-ı dikkatlerini rica*" etmektedir. Hükümet üyelerinin buna karşılık yanıtları ise yapılagelen ve yapılması tasarlanan faaliyetler hakkında açıklama yapmak ve hatta milletvekilinin bazı isteklerini "*hakikaten şayan-ı ehemmiyet bir mevzu*" olarak değerlendirmek şeklindedir.⁶¹ Her iki tarafın sözleri; Mentеше'nin 1932 yılı bütçe kanunu hakkında ön etüt yaptığını, hatta encümen üyeleri ve vekillerle önceden konuşarak onlardan bilgi aldığını göstermektedir. Dolayısıyla meclis görüşmelerinin, tartışma ya da çatışmadan ziyade, fikir alışverişi şeklinde ilerlemesi; Mentеше ile CHF Hükümeti üyelerinin meclis faaliyetleri için ilk kez meclis salonu içinde bir araya gelmemelerine bağlanabilir.

Halil Mentеше, sunulan kanun teklifleri hakkında görüş bildirmekle kalmamış, kendisi de gümrük tarife kanununa ilave olacak bir kanun teklifi getirmiştir.⁶² Ekonomik bunalım devam ettiği sürece yurtiçinde üretilen ve üretilebilecek birçok maddenin ithalatının yasaklanmasını önerdiği kanun teklifi,⁶³ ne var ki havale edildiği encümenlerce reddedilmiştir.⁶⁴ Kanun teklifinin gerekçesi ve kapsamı, milletvekilinin himayeci iktisadi politikaya taraftar olduğunu; hükümetin bu yöndeki çalışmalarını onaylamakla birlikte, himaye kapsamını yeterli görmeyerek, genişletilmesinden yana olduğunu göstermektedir. Öte yandan Mentеше'nin bu yaklaşımının, yalnızca buhrana ve dış piyasaya yönelik olduğu söylenebilir. Zira Sümerbank Kanunu vesilesiyle

60 TBMM ZC, 4. D 8. C, 55. B, 30-V-1932, s. 398.

61 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 66. B, 20-VI-1932, ss. 187-193. Özellikle Ziraat Vekili Erkmen'le Mentеше'nin meclis oturumundaki karşılıklı konuşmalarının hoş bir sohbet havasında olduğu söylenebilir. TBMM ZC, 4. D, 9. C, 66. B, 20-VI-1932, ss. 283-286.

62 TBMM ZC, 4. D, 5. C, 10. B, 5-XII-1931, s. 14.

63 TBMM ZC, 4. D 19. C 8. B, Ek 14.

64 TBMM ZC, 4. D 19. C, 8. B, 2-XII-1933, s. 3.

yeni İktisat Vekili Mahmut Celal (Bayar) Bey'e hitaben sözleri, açıkça daha liberal bir ekonomiden yana olduğunu göstermektedir. Milletvekili, Bayar'ın göreve gelişiyle birlikte, ilk iş olarak, sermaye piyasasındaki devletçilik hakkındaki şüpheleri gidermesini, güven ve istikrarı tesis etmesini övmüştür.⁶⁵ Çünkü Bayar, fırka programını işaret ederek; CHF'nin devletçilik anlayışının, özel teşebbüse el çektirerek, tüm ekonomide devleti hâkim kılan devletçilikle ilgisinin olmadığını açıklamıştır. Mentеше'ye göre, hem İktisat Vekili'nin bu açıklamaları hem de devlete ait sanayinin yavaş yavaş Türk özel teşebbüslerine terkedileceğine dair kanunlar, devletin iktisadî alandaki rolünü tam olarak tespit etmekte ve hatta kanuni kesinlik kazandırmaktadır. Milletvekiline göre bu nokta, şimdiye kadar fırkanın programında belirsiz kalmıştır. Şu haliyle fırka programının içeriğini tamamıyla ortaya çıkardıkları ve böylelikle iş âlemine güven aşıladıkları için tüm hükümet üyelerine teşekkür etmiştir.⁶⁶

Böylelikle Mentеше, liberal ya da en azından özel teşebbüse olanak sağlayan 'sınırlı' bir devletçilikten yana olduğunu açıkça dillendirmektedir. Oysa hükümetin daha önceki devletçi ve devletleştirici kanunlarına herhangi bir eleştirisi olmamıştır. Hatta hükümete ve CHF'ye yönelik bu ilk eleştirisini bile - fırka programında devletin ekonomik alandaki rolünün şimdiye kadar belirsiz kalması- yine hükümete teşekkür etme vesilesiyle dillendirmiştir. Bu bakımdan Mentеше'nin, IV. Dönem içinde fırkayla uyumlu bir siyaset izlediği ve fırka politikalarını benimsediği iddia edilebilir. Öte yandan Mentеше, CHF'li bir milletvekili olduğu V. Dönemde devletçi politikalara açıkça muhalefet edecektir.⁶⁷

Halil Mentеше'nin dış politika alanındaki gelişmelerle ilgili sözleri; onun cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik kimliğini vurgulamaktadır. Hem Fransa Parlamentosu'nda Türk grubunun oluşturulması hem de Balkan Pakti'nin onaylanması vesilesiyle söz aldığı anda CHF Hükümeti'ni tebrik eden, ama her şeyden önce Büyük Gazi'nin kurduğu milli ve laik esaslara dayanan Cumhuriyet rejimini ve kazanımlarını öven, bilim-teknoloji ışığında ileri medeniyet hedefine kadar uzanan, meclisin de alkış ve bravo sesleriyle karşılık verdiği coşkulu konuşmalar yapmıştır.⁶⁸ Bu konuşmalardan birinde; Cumhuriyet yönetiminin en büyük kazanımı olarak "*Osmanlı İmparatorluğu'nu batıran belalar kapitülasyon ve dış borçlardan kurtulmasına*" değinmesi oldukça ilginçtir. Bu nokta milletvekilin

65 İktisat Vekâleti'ndeki bu değişim, o dönemde hükümetin katı devletçi politikaları terk ederek daha ılımlı politikalara yöneleceği şeklinde bir beklenti yaratmıştır. Oysa 1930-1931 yıllarında salt korumacı önlemler alınırken; devletçi uygulamalara tam olarak Bayar'ın İktisat Vekilliği sırasında geçilmiştir. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 68. Ayrıca bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009.

66 TBMM ZC, 4. D, 6. C, 65. B, 3-VI-1933, ss. 18-20.

67 V. Dönem TBMM içinde devletçiliğe muhalefeti en fazla Mentеше ve Muğla Milletvekili Hüsnü Kitapçı yapmıştır. Kuntay Gücüm, "*Türkiye'de Devletçilik ve Sınıflar*", *Teori*, Kasım, 2016, s. 36. Her iki milletvekilinin IV. Dönemde bağımsız iken V, VI ve VII. dönemlerde CHP Milletvekili olmaları ilginçtir.

68 TBMM ZC, 4. D, 20. C, 21. B, 1-III-1934, s. 5; TBMM ZC, 4. D, 20. C, 24. B, 6-III-1934, s. 16.

daha önce dış borç alınması önerisi nedeniyle, meclis içinde kendisinin bu konuda mesul tutularak eleştirilmesine bağlanabilir. Böylelikle Mentеше'nin İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden oluşu ve Osmanlı hükümetlerinde görev alışı sebebiyle bir nevi 'günah çıkardığı' da iddia edilebilir. Bu bakış açısı bağımsız milletvekilinin dış politika alanındaki gelişmeleri milli egemenlik ve Cumhuriyet rejimi bağlamında ele almasını da açıklamaktadır.

IV. Dönem meclis faaliyetleri genel olarak değerlendirildiğinde, Halil Mentеше'nin CHF Hükümeti'ne eleştiri yöneltmekten dikkatle uzak durduğu gözlemlenmektedir. Bu noktadan hareketle Mentеше'nin deneyimli bir siyasetçi olarak BMM içindeki pozisyonunu dikkatli bir şekilde tesis ettiği; çalışmalarını, Bellioğlu'ndan farklı olarak, meclis içinde 'muhalif' ya da 'fırka dışı' algısı yaratmadan ve hatta CHF çizgisinde yürüttüğü söylenebilir. Bununla birlikte hükümet ve CHF'li milletvekilleri çeşitli vesilelerle Mentеше'nin II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki aktif siyasi hayatını ve 'Osmanlı devlet adamlılığını' ön plana çıkarmış, bazen suçlamaya varan eleştirilerde bulunmuşlardır. Mentеше'nin, milli egemenlik ve laiklik esaslarına dayalı Cumhuriyet rejimini benimsediğini son yasama yıllarında sıkça vurgulamasının bir nedeni olarak, 'Osmanlılık' töhmetini bertaraf etmeye çalışması iddia edilebilir. CHF Hükümeti'ni eleştiri, sorgulama ve denetlemekten uzak çizgisiyle, fakat bir milletvekili olarak faal ve etkin olarak geçirdiği bu yasama döneminde, Mentеше'nin bağımsız milletvekillere beklenen rolü tam anlamıyla karşılamadığı tartışılabilir. Bir sonraki dönem için milletvekili adaylığına İnönü ve Peker'in itiraz etmemesinde, bu durumun etkili olduğu düşünülebilir. Hatta Atatürk kendisinden tekrar bağımsız milletvekilliği için adaylığını koymasını istemişken⁶⁹, sonradan alınan bir karar ile olsa gerek, Mentеше, V. Dönem'de CHP'den aday gösterilecektir.

2.c. Hasan Hüsnü (Kitapçı) Bey⁷⁰

TBMM istatistiklerine göre Hüsnü Kitapçı, IV. Dönem içinde 85 defa söz almıştır. Milletvekilinin yasama faaliyetlerinde; verilen kanun teklifleri ve bu teklifler hakkında encümenlerce hazırlanmış mazbatalar hakkında soru sormak;

⁶⁹ Soyak, *a.g.e.*, s. 49.

⁷⁰ 1886 Selanik-Yenice Vardar doğumlu olan Hüsnü Bey, 1909'da tamamladığı İstanbul Hukuk Mektebi'ndeki öğreniminin ardından, Selanik 1. Ceza Mahkemesi üyeliğine atandı. Aynı süre zarfında Jandarma Zabitan Mektebi'nde hukuk dersleri verdi. Kısa bir süre sonra Selanik İstinaf Cünha (Bölge Adliye) Mahkemesi üyeliğine, Ekim 1910'da da Kosova İstinaf Cünha Mahkemesi üyeliğine atandı. Balkan Savaşları'nda Kosova'nın düşmesi üzerine Aralık 1912'ye kadar açığa kaldı. Ekim 1913'de İçel Bidayet Mahkemesi Savcılığı'na atansa da istifa ederek İzmir'de ticaretle meşgul oldu. Ekim 1916'da Adliye Nezareti'ne dönerek İzmir'in işgaline kadar İzmir Ticaret Mahkemesi'nde görev yaptı. 1931 genel seçimleriyle IV. Dönem TBMM'ne İzmir'den bağımsız milletvekili seçildi. V, VI ve VII. dönemlerinde CHP'den Muğla Milletvekili olarak seçilerek, Ağustos 1946'ya kadar siyasi yaşamdaki yerini korudu. Hüseyin Kitapçı, 24 Kasım 1947'de İzmir'de öldü. Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem 1931-35**, C.II, ss. 307-308; Rağıpzade Hüsnü Bey, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 801, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_812_1_4.pdf (Erişim Tarihi 06.02.2020).

maddelerin kapsamı hakkında görüş bildirmek ve değişiklikler önermek yoluyla etkin olarak yer aldığı görülmektedir.⁷¹

Kitapçı'nın CHF Hükümeti'ne en yoğun eleştirilerinin; devlet tekel işletmelerine yönelik olduğu görülmektedir. Hazırlanan bütçe kanunlarının meclisteki görüşmeleri sırasında, bu idarelerin hemen hepsinin zarar ettiği, yüksek meblağlarda borçlarının olduğu, üretimde kalite standardının yakalanamadığı gibi sorunlar su yüzüne çıkmıştır.⁷² CHF'li milletvekillerinin de büyük tepki ve eleştirilerine sebep olan bu tartışmalarda, bağımsız milletvekili Kitapçı'nın en temel eleştirisi, devlet teşekküllerinin genelinde ticarî zihniyetin henüz yerleşmemiş olmasıdır. Meclisten talep edilen meblağları fazla, bazı kalemleriyse gereksiz görmektedir.⁷³ Bağımsız milletvekilinin eleştiri ve önerilerine karşı hükümetin tepkisi ise bütçe kanununu savunmak şeklinde olmuştur. Belki de Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana (Tarhan) Bey'in Kitapçıya verdiği şu cevap, içlerinde en sert ve dikkate değer olanıdır: "*Biz istediğimiz para ile saray yaptıracağız değiliz. Tütün ambarı yaptıracağız. (...)*"⁷⁴ Tekrar belirtmek gerekir ki bağımsız milletvekili Kitapçı, inhisar idarelerine yönelik eleştirilerinde yalnız değildir; hatta bazı CHF'li milletvekillerinin tepkileri onunkinden çok daha şiddetli olmuştur.⁷⁵ Buna karşın bağımsız milletvekili Hüsnü Kitapçı'yı CHF'li milletvekillerinden ayıran nokta, bütçe kanunlarının oylamasında verdikleri oylar olmuştur. Tütün İnhisarın 1932 yılı bütçesi için 169 milletvekili ile birlikte kabul oyu kullanan Kitapçı; Barut ve Mevadd-ı İnfilâkiye (Patlayıcı Maddeler) İdaresi'nin bütçesi için 198 kabule karşı ret oyu veren tek isim olmuştur.⁷⁶ Hatta bağımsız milletvekili bu idarenin tümünden lağvedilmesi ve fabrikalarının askeriyeye devri için -meclisin kabul etmediği- bir önerge bile vermiştir.⁷⁷

71 Hüsnü Kitapçı, CHP milletvekili olduğu V, VI ve VII. dönemlerde de mecliste toplam 185 defa söz alarak aynı aktifliğini korumuştur.

72 Tütün İnhisarı İdaresi'nin 1932 senesi Bütçe Kanunu için hazırlanan mazbatada birçok soruna işaret edilmiştir. Bkz., *TBMM ZC*, 4. D 19. C, Ek 171, ss. 309-332. Barut ve Mevadd-ı İnfilâkiye (Patlayıcı Maddeler) İdaresi de 7.200.000 liraya ulaşan borcu nedeniyle eleştirilecektir. *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 53. B, 28-V-1932, s. 293; *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, Ek. 176, ss. 1-12.

73 *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 52. B, 26-V-1932, ss. 261-262.

74 *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 52. B, 26-V-1932, s. 268.

75 Tütün İnhisarı İdaresi'nin bütçe tartışmalarında inhisarın kötü idaresinde sorumlu memurlara cezai işlem uygulanması dahi talep edilmiştir. *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 52. B, 26-V-1932, s. 266 vd. Tütün İnhisarı İdaresi mecliste; Vekilin cevaplarına karşılık milletvekillerinin yeni soru ve eleştirilerde buldukları ve Vekil Ali Rana Bey'in tekrar bunları yanıtlamak üzere kürsüye çıktığı, o denli uzun tartışmalara neden olmuştur ki, bizzat milletvekilleri bile yorulmuştur: "*Süleyman Sırrı Bey (Yozgat) – Reis Bey, müzakerede bir usul vardır. Lehte ve aleyhte söylenir. Müzakere kâfi görülür ve arkası kesilir. Böyle in, çık; in, çık ne olacak?*" *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 52. B, 26-V-1932, s. 273.

76 *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 52. B, 26-V-1932, s. 288; *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 53. B, 28-V-1932, ss. 323-325. Hatta tartışmalar sırasında kesinlikle karşı olduğunu söyleyen Kansu'nun da kabul oyu kullandığı görülmektedir. Böylelikle idareye 250.000 liralık istikraz izni çıkmıştır. *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 53. B, 28-V-1932, ss. 294-298.

77 *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 53. B, 28-V-1932, s. 304. Bağımsız milletvekili Kitapçı ise kazancının

Hüsnü Kitapçı, hükümetin devlet teşekküllerini idaresine yönelik muhalif duruşunu; Türkiye Posta Vapurculuğu Anonim Şirketi'nin kurulması hakkında kanun teklifinin⁷⁸ görüşmeleri sırasında açık olarak sergileyecektir. Ne var ki bu defa, CHF milletvekilleri Kitapçı'ya destek vermediği gibi onun görüşlerini eleştireceklerdir. Kitapçı bu kanunun tümünden aleyhindedir; çünkü hükümet, daha önce kabotaj hakkını vatandaşlara tahsis ederek, özel teşebbüsü, deniz taşımacılığına yönlendirmek için teşvik ve muafiyetler tanımıştır. Şimdi bu kanun teklifi ise, sektöre yatırım yapan vatandaşların cezalandırılması ve kazanılmış haklarının ihlali anlamına gelmektedir. Devlet maliyesine dayanan teşekküllerin başarısız olduğunu hatırlatan Kitapçı'ya göre, ne yönden olursa olsun tekellere gerek yoktur; bu ve benzeri kanunlar, özel teşebbüsü yatırım yapmaktan tamamen alıkoyacaktır.⁷⁹

Kanun teklifine Kocaeli bağımsız milletvekili Hüseyin Sırrı Bellioğlu da karşı çıkmış; bu durumu sıfırdan başlayarak başarıya ulaşan özel girişimin, borç içinde olan resmi bir kurum karşısında kurban edilmesi olarak değerlendirmiştir. Bağımsız milletvekili konu hakkında uzun uzadıya konuşmayı cenaze başında mersiye okumaya benzeterek, kanunun reddi için önerge vermiş; kanunun kabulü halinde Türk denizciliğinin her sene hatırlayacağı matemli bir gün olacağını söylemiştir.⁸⁰

İki bağımsız milletvekilinin kabotajın devletleştirilmesine muhalefet etmeleri, CHF milletvekillerinin tepkisini çekmiştir. Trabzon Milletvekili Raif (Karadeniz) Bey, devletin gerekli gördüğü tedbirler karşısında vatandaşların itiraz etmeye hakları bulunmadığını; nakliye işlerinin özel sektöre bırakılmasının devletçilik anlayışı ile uzlaştırılamayacağını savunmuştur.⁸¹ Bütçe Encümeni Reisi Hasan Fehmi (Ataç) ise, devletin Türk karasularındaki genel nakliyatı istediği gibi düzenleme hak ve yetkisine her zaman sahip olduğunu savunmuş; *"fert var devlet yok' düsturunun artık bu asrın zihniyetine sığmaz"* sözleriyle Kitapçı ve Bellioğlu'nun özel sektörden yana duruşlarını hedef almıştır. Kendilerinin -yani CHF'li milletvekillerinin- vatandaşların hak ve menfaatlerini en az Kitapçı ve Bellioğlu kadar gözettiklerini belirten Ataç, özellikle Bellioğlu'nu popülist söylemlerle kamuoyunu yanıltmakla suçlamıştır.⁸² Meclisin alkış ve bravo sesleriyle desteklediği Ataç'ın konuşmasının hemen ardından, kanun maddelerinin oylamasına geçilmesi oldukça ilginçtir. Zira Bellioğlu'nun, kanun teklifinin reddi için verdiği önerge oylamaya sunulmamıştır. Milletvekilinin bunu hatırlatması üzerine ise Meclis Başkanı (ve CHF Diyarbakır Milletvekili)

%30'unu masrafa harcayan bu idareyi kaldırılmakla bile hükümetin 300.000 lira tasarruf sağlayacağını savunmuştur. *TBMM ZC*, 4. D, 8. C, 53. B, 28-V-1932, ss. 298-299.

78 Kanun teklifi özetle, Türk sahillerinde posta ve taşımacılık işlerinin, sefer programlarının ve ücret tarifelerinin devlet tekeli altına alınmasını öngörmektedir.

79 *TBMM ZC*, 4. D, 9. C, 81. B, 9-VII-1932, ss. 524-525.

80 *TBMM ZC*, 4. D, 9. C, 81. B, 9-VII-1932, ss. 525-526.

81 *TBMM ZC*, 4. D, 9. C, 81. B, 9-VII-1932, ss. 526-528.

82 *TBMM ZC*, 4. D, 9. C, 81. B, 9-VII-1932, ss. 528-531.

Kazım Özalp, maddelerin görüşülmesinin kabulünden sonra bu önergenin oylanamayacağını belirtecektir. Böylelikle Bellioğlu'nun önergesi oylamaya bile sunulmadan kanun, meclis tarafından kabul edilmiştir.⁸³ Özalp'in oylamayı 'tayin-i esami', yani milletvekillerinin adları ve verdikleri oyun açık kaydı ile yaptırmaması nedeniyle, iki bağımsız milletvekilinin ne yönde oy kullandıkları tespit edilememiştir.

CHF'li milletvekillerin bağımsız milletvekillerine gösterdikleri tepkinin temelinde '-kamu yararı', 'devletin hak ve yetkileri'- söylemleriyle bezense de devletçilik ilkesi bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu ilke çerçevesinde; özel teşebbüs karşısında devlet müdahalesini kaçınılmaz bulmakta; liberalizmi tümünden reddetmekte, ferdin hak ve menfaatinin devlet kavramına dâhil olduğunu savunmaktadırlar. Tartışmalarda 'fırkalı-bağımsız' ayrımından açıkça söz edilmemesi, meclis içinde ifade özgürlüğüne dayanan bir ortamın göstergesi olarak alınabilir. Ne var ki CHF Ordu Milletvekili Ahmet Hamdi (Yalman) Bey'in kanun teklifine itirazlarının göz ardı edilmesi;⁸⁴ hükümetin faaliyetlerine karşı yöneltilen eleştirilere tepki eşliğinin; dillendirilsin ya da dillendirilmesin, 'fırkalılık' olduğunu göstermektedir.

Hüsnü Kitapçı, "vatandaşların kazanılmış hakları" söylemiyle, liberal bir siyasi yaklaşıma sahip olduğunu göstermekte; devletçilik ilkesinin hatalı/eksik uygulamalarına karşı duruşunun da ipuçlarını vermektedir. Bu konudaki görüşlerini açıkça ifade etmesi ise okul kitaplarının Maarif Vekâlet matbaasında basılmasını öngören kanun teklifiyle gerçekleşmiştir.⁸⁵ Devletin her iş sahasına el atmaması; ancak özel girişimlerin yetersiz kaldığı varlık göstermesi gerektiğini savunan Kitapçı; CHF'nin prensibinin de bireyleri yapacakları işlerde serbest bırakmak iken, hükümetin her yıl özel sektörü baltaladığı ve özel girişimin faaliyet alanını kısıtladığı eleştirisini getirmiştir.⁸⁶ Bu doğrultuda kanun teklifinin reddini talep etmişse de, Meclis Başkanı Özalp, maddelerin görüşülmesine geçildiği gerekçesiyle bağımsız milletvekilinin önergesini oylamaya sunmamıştır. Böylelikle bağımsız milletvekillerinden gelen bir ret önergesi daha, meclis müzakere usulleri kullanılarak, göz ardı edilmiştir.⁸⁷ Özalp'in de CHF'li bir milletvekili olduğu göz önüne alınırsa bu durum; daha önce fırka içinde kabul edilmiş kanun tekliflerinin, mecliste sorunsuz olarak onaylanması için başvurduğu bir taktik olarak değerlendirilebilir. Oysa ret önergelerinin oylanması halinde bile, ezici bir çoğunluğu CHF'li olan IV. Dönem BMM içinden fırka/ hükümet aleyhine bir sonuç çıkması pek olası değildir.

83 Kanun metni için bkz., "Türkiye iskele ve limanları arasında posta seferleri hizmetinin Devlet idaresine alınmasına dair kanun, Kanun No: 2068", *Resmi Gazete*, Sayı: 2151, 17 Temmuz 1932, s. 1721.

84 *TBMM ZC*, 4. D, 9. C, 81. B, 9-VII-1932, s. 523.

85 *TBMM ZC*, 4. D, 14. C, 35. B, 1-IV-1933, ss. 6-10.

86 *TBMM ZC*, 4. D, 14. C, 35. B, 1-IV-1933, s. 13.

87 Maddelerin oylanması sonunda da kanun teklifi kabul edilmiş; Özalp, bu kanunun bütününün oylanmasını da 'tayin-i esami' ile yaptırmamıştır. *TBMM ZC*, 4. D, 14. C, 35. B, 1-IV-1933, s. 14.

Genel olarak bakıldığında, bağımsız milletvekili Hüsnü Kitapçı'nın meclis içi çalışmalarının; ticaretle uğraşması ve hukukçu geçmişinin de etkisiyle, mali-ekonomik alanda verilen kanun tekliflerinin üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.⁸⁸ Öte yandan, dış politika alanında yaşanan gelişmeler hakkında hiç söz almamıştır. Meclis görüşmelerinde Kitapçı ile CHF'li milletvekilleri ve hükümeti üyeleri arasında geçen tartışmalar; 'fırkacı-bağımsız' bağlamında bir sürtüşmeye de dönüşmemiştir. Kitapçı'nın meclis tarafından; ne Bellioğlu'nun durumundaki gibi 'fırkacı olmama' ya da 'fırka karşıtlığı' ne de Menteşe'nin durumunda olduğu gibi 'Osmanlı devlet adamlığı kökeninden gelme' şeklinde önyargılarla değerlendirilmediği de anlaşılmaktadır. Elbette bunda; bağımsız milletvekilinin çoğu eleştirisinde yalnız olmamasının; -sonuçta hükümetin hazırladığı kanun taslaklarını aynen onaylamalarına rağmen- bizzat CHF'li milletvekillerinin de benzer yaklaşım sergilemelerinin etkili olduğu kabul edilmelidir. Ayrıca her ne kadar muhatabı CHF Hükümeti olsa da bu eleştirilerin doğrudan doğruya hükümeti ya da fırkayı hedef almaması da diğer bir faktör olarak sayılabilir. Bununla birlikte Kitapçı'nın soru, eleştiri ve önerileri ile bağımsız milletvekillerinden beklenen hükümeti denetleme ve sorgulama rolünü etkin bir şekilde yerine getirdiği söylenebilir. Zira Kitapçı, yalnızca görüşlerini ileri sürmekle kalmamış; fikirleri doğrultusunda öneriler vermiş ve kimi zaman ret, kimi zamansa kabul oyu kullanmıştır. Bu durum; meclisteki genel yönelime uymak ya da karşıt olmak için değil, fakat kendi siyasi anlayışı doğrultusunda hareket etmesiyle değerlendirmelidir. Öte yandan CHF'li meclisin; Kitapçı'nın ret önerilerini kabul etmeyerek ve hatta oylamaya dahi sunmayarak, milletvekilinin 'bağımsız' siyasetini etkisizleştirdiği; bir bakıma onun 'fırka dışılığının' bilinciyle hareket ettiği iddia edilebilir. Sonuç olarak Hüsnü Kitapçı, meclis içinde 'fırka karşıtı' algısı yaratmadan, fakat 'fırka dışı' çizgisini korumuştur. Kitapçı'nın TBMM'nin V, VI ve VII. dönemlerinde CHP Muğla Milletvekili olarak bulunması; siyasi yaklaşımının aslında fırkaya tezat düşmediğinin de göstergesi olarak alınabilir.

88 Örneğin Kazanç Vergisi Kanunu, Kitapçı'nın üzerinde en sık söz aldığı ve en çok üzerinde durduğu kanun teklifi olmuştur. *TBMM ZC*, 4. D, 20. C, 28. B, 17-III-1934, ss. 58-59,66; *TBMM ZC*, 4. D, 20. C, 29. B, 19-III-1934, ss. 75-77, 79-82, 84-85; *TBMM ZC*, 4. D, 20. C, 30. B, 20-III-1934, ss. 115-119, 123; *TBMM ZC*, 4. D, 20. C, 31. B, 21-III-1934, ss. 132-133, 136-137.

2.d. Dr. Suat (Soyer) Bey⁸⁹

TBMM istatistiklerine göre Soyer, IV. Dönemde 5 kanun teklifi vermiş ve 8 defa söz almıştır.⁹⁰ Milletvekiline ait ilk kanun teklifi, “emeklilere, yetim ve dullarına emlak ve arazi verilmesi hakkında” olup; 8 Haziran 1931 tarihinde Dâhiliye, Maliye ve Bütçe encümenlerine sevk edilecektir.⁹¹ Fakat milletvekili 3 yıl sonra Meclis Başkanlığı’na verdiği bir önerge ile halen Bütçe Encümeni’nde olan kanun teklifini geri alacaktır.⁹² Soyer’in verdiği ve daha sonra geri çektiği bir diğer kanun teklifi ise “memlekette hükümler olan geçim zorluğu karşısında umumî bir teşriki mesai sistemi yapılması” hakkındadır.⁹³ Milletvekili önergesinde hayatı ucuzlatmak amacıyla verdiği teklifini; hükümetin ithalat ve ihracat dengesini sağlamak üzere kontenjan ve takas usulleri getirmesi ve diğer çalışmaları nedeniyle geri çektiğini belirtmiştir.⁹⁴ Bu haliyle bağımsız milletvekilinin; hükümetin bu alandaki faaliyet ve tedbirlerinin; verdiği kanun teklifini karşıladığına hükmettiği söylenebilir. Soyer, bunlardan başka

89 1879 İzmir doğumlu olan Suat Bey, 1902 yılında İstanbul Mülki Tıbbiye Mektebi’nden mezun oldu. 1910 yılına kadar Keskin, Ürgüp, Safranbolu, Niğde ve Konya Belediye Tabipliklerinde görev yaptı. Üsküdar ve Yöresi Sıhhiye Müfettişliği’nden sonra Ocak 1911’de ise Yemen Karma Sağlık Kurulu Üyeliği’ne, Temmuz 1911’de Akdeniz Adaları İli Sıhhiye Müfettişliği’ne atandı. Rodos’un, İtalya tarafından işgal edilmesiyle birlikte, İtalya’da 8 ay esir olarak tutuldu. Yurda dönüşünde Eylül 1913’te Kastamonu ve Bolu Hastaneleri ve Gezici Sağlık Kurulları Genel Müfettişi olarak atandı. Ocak-Temmuz 1918 tarihleri arasında frengi hakkında araştırma yapmak üzere Almanya’ya gönderildi. Ekim 1918’de Kastamonu Sağlık Müdürlüğü Vekili olarak atandı. Nisan 1919’da Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından siyasetle uğraştığı gerekçesiyle açığa alındı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi’ne Kastamonu mebusu seçilen Dr. Suat Bey, İstanbul’un işgali üzerine, Anadolu’ya geçerek Nisan 1920’de BMM’ne katıldı. I. Dönem BMM milletvekilliği sırasında Müdafaa-ı Hukuk Grubu’nda yer aldı. 1931 genel seçimleriyle IV. Dönem BMM’ne Kastamonu’dan bağımsız milletvekili seçildi. Siyasi yaşamı bu dönemle sonlanan Dr. Suat Bey, 1935’ten sonra İzmir’de serbest hekimlik ve ticaret işini sürdürdü. İzmir’de Veremle Mücadele Cemiyeti ve Yerli Malları Koruma Cemiyeti’nin kurulmasına öncülük etti. Dr. Suat Soyer, 3 Haziran 1942 tarihinde İzmir’de öldü. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, I. Dönem 1919-23*, C.III, ss. 625-626; *Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem 1931-35*, C.II, s. 338; Doktor Suat, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 261, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_264_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 20.02.2020); Melih Tınal, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Doktor Milletvekilleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 2, Sayı: 6, Kış 2009, ss. 624-625.

90 Soyer’in IV. Döneme kıyasla; 3 kanun teklifi ile 13 önerge verdiği, 69 defa söz aldığı I. Dönem BMM’de çok daha aktif olduğu görülmektedir.

91 TBMM ZC, 4. D, 2. C, 11. B, 08-VI-1931, s. 44.

92 Soyer’in önergesi şu şekildedir: “Yüksek Reisliğe Evvelce takdim edilip halen Bütçe encümeninde bulunan müteakitlerle eytam ve eramiline arazi verilmesi hakkındaki kanunî teklifimi görülen lüzum üzerine geri alacağımdan lâzım gelen muamelenin ifasına müsaadenizi istirham ederim efendim.” Ne var ki geri almadaki lüzumun ne olduğu ya da kim tarafından buna karar verildiği net değildir. Milletvekilinin geri alması sebebiyle, kanun teklifi metnine de ulaşılammıştır. TBMM ZC, 4. D, 21. C, 36. B, 04-IV-1934, s. 20.

93 TBMM ZC, 4. D, 4. C, 3. B, 12-XI- 1931, s.14.

94 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 72. B, 27- VI- 1932, s. 370.

29 Şubat 1932 tarihinde belediye bütçelerindeki maaş kaleminin daraltılarak sıhhi hizmetlere daha fazla ödenek yaratmayı öngören bir kanun teklifi daha verecektir.⁹⁵ Ne var ki, bu teklifi karma encümen tarafından reddedilmiştir.⁹⁶

Soyer'in yine aynı yıl verdiği kanun teklifi ise Hilâl-i Ahmer Hayır Cemiyeti'ne ait olan Karahisar maden suyunun, maliyetini düşürmek ve böylelikle cemiyetin gelirini yükseltmek amacıyla, bazı vergilerden muaf tutulmasını talep etmektedir.⁹⁷ Karma encümenince bazı değişiklik teklifleriyle kabul edilen kanun teklifi; Meclis Genel Kurulu'nda 181 milletvekilinin hepsi tarafından onaylanarak kabul edilmiştir.⁹⁸ Bu kanun; bağımsız bir milletvekili tarafından sunulan ve çoğunluğu CHF'li olan IV. Dönem BMM tarafından -hem de oybirliği ile- kabul edilen tek kanun olması itibarıyla önem taşımaktadır. Öte yandan kanunun, CHF'nin veya hükümetin siyasi-ekonomik politikalarından özerk olarak, sosyal yardımlaşma ve kamu yararını gözettiği ve bu nedenle meclis tarafından herhangi bir önyargı ya da tepkiyle karşılanmadan kabul edildiği de açıktır.

IV. Dönem meclis çalışmalarında Dr. Suat Soyer'in verdiği son kanun teklifi ise "Soyadı Kanunu'na bazı maddelerin eklenmesi" hakkındadır.⁹⁹ IV. Dönem BMM'nin sonlanmasına 3 gün kala verilen bu teklifin yeni döneme intikal ettiği anlaşılmaktadır. Ne var ki V. Dönem TBMM tutanaklarında, sevk edildiği Dâhiliye Encümeni tarafından bu kanun teklifi hakkında hazırlanmış bir mazbataya rastlanmamıştır. Benzer bir şekilde, süresi içinde görüşülmemiş olan lahiyalarda da yer almaması; teklifinin, encümen tarafından reddedildiğini düşündürmektedir.¹⁰⁰

Bağımsız milletvekili Dr. Suat Soyer'in IV. Dönem BMM çalışmalarının, gerek ileri sürdüğü görüşleri gerekse verdiği kanun teklifleri itibarıyla, kendisini 'fırkalı' ya da 'bağımsız' olarak nitelendirebilecek bir duruş sergilemediği; fakat kamunun tümünü ilgilendiren asayiş, sağlık ve eğitim gibi konular üzerine olduğu görülmektedir. Hem 1931 hem de 1932 genel bütçe görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmalarda birebir aynı noktalara temas etmiş; vekâletlerin faaliyetlerini genel olarak değerlendirirken; takdir ettiği ve eleştirdiği noktaları da yine aynı genel çerçevede ortaya koymuştur.¹⁰¹ Milletvekili bu sınırlı

95 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 64. B, 16-VI- 1932, Ek 201, ss. 1-3.

96 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 64. B, 16-VI- 1932, Ek 37, ss. 1-3; TBMM ZC, 4. D, 11. C, 17. B, 29-XII-1932, ss. 56-57.

97 TBMM ZC, 4. D, 10. C, 3. B, 10-XI-1932, s. 14; TBMM ZC, 4. D, 19. C, 20. B, 28-XII-1933, Ek 49, s. 1.

98 TBMM ZC, 4. D, 19. C, 20. B, 28-XII-1933, Ek 49, ss. 1-9; TBMM ZC, 4. D, 19. C, 20. B, 28-XII-1933, ss. 175-176, 195-197.

99 TBMM ZC, 4. D, 25. C, 19. B, 20-XII-1934, s. 206.

100 Soyadıyla ilgili olarak yalnızca iki kanunun (2525 Numaralı Soyadı Kanunu ve 2587 Numaralı "Kemal Öz Adlı Cumhuriyet Verilen Soyadı Hakkında Kanun") bulunması bu noktayı kuvvetlendirmektedir. Çoker, Soyer'in biyografisinde, milletvekilinin verdiği 2 kanun teklifini geri çektiğini; diğer üçünün ise encümenlerin olumsuz görüşleri kabul edilerek reddedildiğini belirtmektedir. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, I. Dönem 1919-23, C.III*, s. 338. Ne var ki Karahisar maden suyu ile ilgili kanun teklifinin kabul edildiği unutulmamalıdır. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, I. Dönem 1919-23, C.III*, s. 338.

101 TBMM ZC, 4. D, 3. C, 27. B, 14-VII-1931, ss. 80-85; TBMM ZC, 4. D, 9. C, 66. B, 20-VI-1932, ss. 193-196.

eleştirilerinde de CHF'li milletvekillerinden farklı bir yaklaşım sergilememiş, bu nedenle de hiçbir tepki almamıştır. Dr. Suat Soyler'in eleştirilerinde gözetttiği sınır ve seviyeyi, takdir ve övgüde de koruduğu gözlenmektedir. Bağımsız milletvekilleri Bellioğlu ve Mentese'nin özellikle son yasama yıllarında, hemen her vesilede Cumhuriyet rejimini ve inkılaplarını ya da M. Kemal Atatürk'ün şahsını ve liderliğini övdükleri göz önüne alındığında, Soyler'in böyle bir tutumdan kasıtlı olarak kaçındığı bile düşünülebilir. Elbette bu iki bağımsız milletvekilinin aksine, Soyler'in üzerinde, siyasi geçmişinin yarattığı herhangi bir önyargının bulunmadığı kabul edilmelidir. Sonuç olarak Soyler'in çalışmalarının ancak, CHF'li milletvekillerinin de katıldığı noktalarda etkili olduğu göz önüne alındığında, meclis içi faaliyetlerinde 'bağımsız' kimliğinden ziyade yalnızca 'milletvekili' kimliği ile hareket ettiği söylenebilir.

2.e. Ali Galip (Yenen) Bey¹⁰²

TBMM istatistiklerine göre Ali Galip Yenen, IV. Dönem Meclis Genel Kurulu'nda 2 defa söz almış, herhangi bir kanun teklifi ya da önerge vermemiştir.¹⁰³

Bağımsız milletvekilinin siyasi portresi hakkında ipucu veren tek gelişme, Elaziz Milletvekili Fazıl Ahmed (Aykaç) Bey ve iki arkadaşının, bazı gazetelerin takip ettikleri yayın tarzı hakkında hükümetin ne gibi tedbirler aldığına dair verdiği gensoru ile yaşanacaktır.¹⁰⁴ Gensoru vesilesiyle, basının gidişatını endişe verici bulduğunu belirten Yenen, ülkede genel olarak basın özgürlüğünün suiistimal edilerek kişilere saldırı ve eleştiri aracı olarak kullanıldığını, mevcut durumun da böyle olduğunu savunmaktadır. Yener ayrıca; hükümeti eleştiren bazı gazetelerin amacının millet için fayda sağlamak olduğuna inanmamaktadır. Hükümetin bu konuda esaslı tedbirler alması gerektiğini savunan milletvekili bunun hükümetten beklediği bir görev olduğunu ve gecikmesinin ağır sonuçlar doğuracağını belirtmiştir.¹⁰⁵ Milletvekilinin bu sözleri değerlendirildiğinde;

102 1877 Bursa'da doğumlu olan Ali Galip Bey, 1897'de Harp Okulu'ndan piyade teğmen olarak mezun oldu. 1904'te yüzbaşığa yükseldi ve Selanik Jandarma Alayı Drama Taburu 1. Piyade Bölüğü Komutanlığı'na atandı. 1918'de yarbaylığa (kaymakamlığa), Mart 1919'da Jandarma Genel Komutanlığı Yardımcılığı'na; Eylül 1921'de Jandarma Genel Komutanlığı'na yükseldi. 1923'te genel seçimlerinde II. Dönem BMM'ne Niğde Milletvekili olarak girdi. III. Dönemde SCF Niğde Milletvekili olarak seçilen Yenen, IV. Dönem BMM'ne yine Niğde'den bağımsız milletvekili olarak girdi. Ali Galip Yenen 7 Mayıs 1948'de İstanbul'da öldü. Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem 1923-1927*, C. 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, ss. 638-639; Ali Galip Bey, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 596, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_595_1_2.pdf (Erişim Tarihi 27.02.2020). TBMM Albümü'nde Yenen, 1876 İstanbul doğumlu olarak belirtilmektedir. *TBMM Albümü (1920-2010)*, C 1, ss. 114, 166.

103 Yenen, TBMM'nin II. Döneminde bir teklif, 2 önerge vermiş ve 2 defa söz almıştır. Milletvekilinin III. Dönem'de ise Meclis Genel Kurulu'na yansıyan herhangi bir faaliyeti bulunmamaktadır.

104 Söz konusu gensoru ve mecliste iki celseyi kapsayan tartışmalar için bkz.; *TBMM ZC*, 4. D, 2. C, 22. B, 5-VII-1931, ss. 2-44.

105 *TBMM ZC*, 4. D, 2. C, 22. B, 5-VII-1931, ss. 33-34. Başvekil İnönü'nün hem gensoruya hem de tüm konuşmacı milletvekillerine hitaben verdiği cevap için bkz.; *TBMM ZC*, 4. D, 2. C, 22. B,

söz alan diğer milletvekilleri ya da hükümetten farklı bir duruş sergilemediği; kendisinin de basın özgürlüğünün suiistimal edildiğine inandığı görülmektedir. Özellikle muhalif basının, hükümet ve BMM'nin çalışmalarını göz ardı ettiğine yönelik sözleri, Yenen'in CHF Hükümeti'nin özellikle ekonomik alandaki politikalarına taraftar olduğu ve desteklediğini göstermektedir.

Ali Galip Yenen'in BMM içindeki imgesine bakıldığında SCF Merkez İdare Heyeti üyeliğinden gelen siyasi arka planının Meclis Genel Kurulu'na hiç yansımadağı dikkat çekmektedir. Bunda milletvekilinin meclis içinde bir varlık göstermemesi kadar, görüş belirttiği tek seferde de özgünlükten uzak, meclisin genel ortamına uygun ifadelerde bulunması etkilidir. BMM II. ve III. dönemlerinde de meclis faaliyetlerinin az sayıda oluşu, aslen kendisinin aktif bir siyasetçi olmadığını göstermektedir. IV. Dönem içindeyse Ali Galip Yenen'in bağımsız milletvekillerinden beklenen hükümeti denetleme rolünü yerine getirmediği söylenebilir.

2.f. Ahmet Tevfik (Şatır) Bey¹⁰⁶

TBMM istatistiklerine göre Ahmet Tevfik Şatır, IV. Dönem Meclis Genel Kurulu'nda 2 defa söz almış, görüşülen kanun teklifi hakkında 1 değişiklik önergesi vermiştir.

Şatır, hukukçu kimliği nedeniyle yalnızca adli iki kanun teklifi üzerine söz almış ve bunlarda da teknik-içerik noktalarında görüş bildirmiştir. Bunlardan İcra ve İflâs Kanunu'nun tadiline dair kanun görüşmelerinde; bazı maddelerinin yazım şeklinin değiştirilmesi için önerge vermiş, bir başka maddenin muğlak ifadesi için izahat istemiş ve görüş bildirmiştir.¹⁰⁷ Şatır'ın kanun maddesine bir ibare eklenmesi teklifi ise, meclis tarafından kabul edilmiş ve bu şekilde oylanarak onanmıştır.¹⁰⁸

5-VII-1931, ss. 34-38.

106 1891 Kayseri-Melikgazi doğumlu olan Ahmet Tevfik Bey, 1912 yılında Hukuk Mektebi'nden mezun oldu. 1913'te Keskin İlçesi Bidayet Mahkemesi Savcılığına getirildi. I. Dünya Savaşı sırasında 24. ve 46. Fırka'da Adli Müşavirlik yaptı. Mondros Mütarekesi'nin imzası sonrasında 1919-1920 yılları arasında Keskin Bidayet Mahkemesi Başkanlığı ve üyeliğinde bulundu. İstiklal Savaşı'nda, Temmuz 1921'de terhis edilerek Kayseri İstinaf Mahkemesi üyesi olarak görevlendirildi. 1922-1924 yılları arası İstinaf Savcısı ve Ağır Ceza Savcısı olarak çalıştı. Ekim 1925'te Kırşehir Ağır Ceza Savcılığı'ndan ayrılarak, Kayseri'de avukatlık yapmaya başladı. 1931 genel seçimleriyle IV. Dönem BMM'ne Kayseri'den bağımsız milletvekili seçildi. Siyasi yaşamı bu dönemle sonlanan Şatır, yeniden hizmet talebi üzerine Temmuz 1935'te Adana Savcılığı'na atandı. 1947'de Sivas; 1949'da Yozgat Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı olarak görevlendirildi. 1951'de emekliye ayrılan Ahmet Tevfik Şatır, 23 Aralık 1952'de Kayseri'de öldü. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem 1919-23*, C.II, ss. 344-345; Ahmet Tevfik, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 807, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_818_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 05.03.2020).

107 TBMM ZC, 4. D, 9. C, 57. B, 1-VI-1932, s. 5; TBMM ZC, 4. D, 9. C, 58. B, 2-VI-1932, s. 55.

108 TBMM ZC, 4. D, 8. C, 56. B, 31-V-1932, s. 428; TBMM ZC, 4. D, 9. C, 59. B, 4-VI-1932, s. 71.

Ahmet Tefrik Şatır, teknik meselelere yoğunlaştığı bu konular dışında Meclis Genel Kurulu içinde varlık göstermemiş; hükümetin politikalarını destekleyen ya da eleştiren herhangi bir siyasi tutum da sergilememiştir. Dolayısıyla Şatır, bağımsız milletvekili olarak hükümet faaliyetlerini denetleme gibi bir yol izlememiştir.

2.g. Coşkun Osman (Topalmusaoğlu) Bey¹⁰⁹

TBMM istatistiklerine göre Coşkun Osman Topalmusaoğlu'nun IV. Dönemde hiçbir faaliyeti bulunmamaktadır. Dolayısıyla Sayıştay Encümeni'ndeki görevi dışında; Topalmusaoğlu, bağımsız sıfatının dışında, milletvekili olarak dahi varlık göstermemiştir.

2.h. Ali Haydar (Çinoğulları) Bey¹¹⁰

Ali Haydar Bey'in, 1933'teki ölümüne kadar TBMM IV. Dönem'in ilk üç yasama yılı içinde herhangi bir önerge ya da kanun teklifi vermediği, BMM

109 1892 Kayseri-Develi doğumlu olan Coşkun Osman Bey, I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Mülkiye Mektebi'ne henüz öğrenci iken ihtiyat subayı olarak silahlı altına alındı. Mondros Mütarekesi'nin imzası sonrasında Milli Mücadele'ye katıldı. Kilikya Kuvayı Milliye Komutanlığı'na bağlı Kuzey Cephesi Komutanı olarak Haçin'in kurtuluşunda etkili oldu ve iki yıl Haçin Kaymakamlığı'nda bulundu. 1924'te Develi Belediye Başkanı seçilen Osman Coşkun Bey, iki yıl sonra istifa ederek ticaretle uğraşmaya başladı. 1931 Genel seçimleriyle IV. Dönem BMM'ne Kayseri'den bağımsız milletvekili seçildi. Siyasi yaşamı bu dönemle sonlanan Coşkun Osman Topalmusaoğlu, 1 Kasım 1958'de Develi'de öldü. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem 1919-23*, C.II, ss. 347-348; Coşkun Osman, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: ?, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_819_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 05.03.2020); *TBMM Albümü*, s. 235.

110 1876 Konya doğumlu olan Ali Haydar Bey, 1898'de İstanbul Halkalı Ziraat Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. Beyrut Orman İdaresi'ne atanmasının ardından 1900'de Selanik Ziraat Ameliyat Mektebi'nde öğretmenliğe başladı. 1909'da Hüdavendigâr İl Ziraat Müdürlüğü'ne atanan Ali Haydar Bey, eş zamanlı olarak Bursa Ziraat Ameliyat Mektebi'nde ders verdi. Mart 1914'te III. Dönem Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Konya'dan milletvekili seçildi. Meclisin Aralık 1918'de kapatılması sonrasında Konya İl Genel Meclisi üyeliğinde bulundu. İstiklal Savaşı sırasında Tekâlifî Milliye Komisyonu Başkanvekilliği yaptı. Nisan 1924-1930 yılları arasında Konya Ziraat Müdürlüğü, Ankara Belediyesi Bahçeler Müdürlüğü'nde, Konya Numune Çiftliği ve Hayvan Islahat ve Teksiri Müessesesi Müdürlüğü yaptı. 1931 Genel seçimleriyle IV. Dönem BMM'ne Konya'dan bağımsız milletvekili seçilen Ali Haydar Bey, 24/25 Nisan 1933'te Konya'da kalp krizinden öldü. Soyadı Kanunu sonrası ailesinin "Aksoy" soyadını almasından ötürü Demirel'in eserinde ve TBMM Albümü'nde milletvekilinin ismi, "Ali Haydar Aksoy" olarak geçmektedir. Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 129; *TBMM Albümü*, s. 237. TBMM hal tercümesi ve seçim mazbatasının "Çinoğullarından" aile adı ile düzenlenmesi ve TBMM'nin Yasama Organı Üyelerinin Tercüme-i Halleri Arama Formu'nda böyle tasniflenmesi nedeniyle çalışmada, milletvekilinin soyadı bu şekilde kullanılmıştır. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem 1931-35*, C.II, ss. 378-379; Haydar Bey, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 812, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_824_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 05.03.2020).

Genel Kurulu'nda yalnızca bir defa söz aldığı görülmektedir.¹¹¹ Bağımsız milletvekilinin meclis içindeki bu tek faaliyetinden siyasi görüş ve tutumu hakkında fikir edinilememektedir.

2.1. Ali Fuat (Cebesoy)¹¹²

Ali Haydar Bey'in ölümü üzerine kendisinden boşalan koltuğa 1933'te yapılan ara seçimde Ali Fuat Paşa Konya milletvekili olarak seçilmiş, 10 Haziran 1933'te seçim tutanağı onaylanmasıyla göreve başlamıştır. Cebesoy'un IV. Dönemin sonuna kadar bağımsız milletvekilliğini koruması sayesinde, 8 olan bağımsız milletvekili sayısı da değişmemiştir. Cebesoy, bu süre içinde Millî Savunma ve Anayasa encümenlerinde çalışmış;¹¹³ fakat Meclis Genel Kurulu'nda hiç söz almamış, herhangi bir önerge ya da kanun teklifi de vermemiştir. Bu durum, Ali Fuat Cebesoy'un Milli Mücadele'nin önde gelen ve Türk siyasetinin tanınmış kişilerinden oluşu nedeniyle enikonu dikkat çekicidir. Aslında, kurucularından olduğu TpCF'nin 3 Haziran 1925'te Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılışı ve kendisinin İzmir Suikast girişimi nedeniyle İstiklal Mahkemesi'nde yargılanışı gibi geçmiş olaylar göz önüne alındığında; Cebesoy'un bağımsız bir milletvekili olarak CHF'ye eleştirel ve hatta muhalif bir tavır takınması beklenebilir. Ne var ki Cebesoy'un bu ara seçimde bağımsız milletvekili olarak adaylığını koyması bizzat Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün teklif ve teşvikiyle olmuştur.¹¹⁴ Aslında Cebesoy'un milletvekilliği; Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk ile anlaşmazlığa düşerek devlet yönetiminden uzaklaşan küskün devlet adamlarının siyasete geri kazandırılmasının; Türk siyasi tarihinde İnönü dönemine atfedilmesine karşın; daha Atatürk döneminde başladığını da göstermektedir. Şu halde Cebesoy'un IV. Dönem içinde CHF Hükümeti'ne karşı herhangi bir eleştirel tutum sergilememesi, bu barışma sürecine bağlanabilir. Zira siyasi hayata bağımsız milletvekili olarak geri dönen Cebesoy; TBMM'nin V, VI, VII. dönemlerinde CHF Milletvekili olarak yer alacak; VIII, IX, X ve XII. dönemlerindeyse 1948 yılında katıldığı Demokrat Parti'nin bir milletvekili olarak görev yapacaktır.

111 TBMM ZC, 4. D, 2. C, 15. B, 20-VI-1931, s. 92.

112 Ali Fuat Cebesoy'un biyografisi için bkz., Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, I. Dönem 1919-23*, C.III, ss. 73-77. Cebesoy'un hayatı için ayrıca bkz., Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar, I-II*, Haz. Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002; Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, Haz. Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2001; Ayfer Özçelik, *Ali Fuad Cebesoy*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1993.

113 Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem 1931-35*, C.II, s. 377.

114 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C. II, Haz. Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 236, 237.

Sonuç

IV. Dönem meclis faaliyetlerinin ışığı altında, Bellioğlu, Mentеше ve Kitapçı dışında kalan bağımsız milletvekillerinin siyaseten aktif bir manzara çizmedikleri görülmektedir. Soyer ile Şatır, 'bağımsız' sıfatından azade bir şekilde, sadece sayısal görevinde bulunmayı tercih ederlerken; Çinoğulları, Topalmusaoğlu ve Yenen meclis içinde varlık göstermemişlerdir. Öte yandan mecliste ileri sürdükleri fikirler, verdiği önerge ve kanun tekliflerinin yanı sıra kullandıkları oylarla ön plana çıkan Bellioğlu, Mentеше ve Kitapçı'nın da hükümet üzerinde 'oyun değiştirici' bir güce ulaşamadıkları söylenebilir. Somut bir sonuca ulaşamamakla birlikte; tek parti rejimi içinde hükümeti denetleme ve sorgulama rolünü, hem de CHF'nin ezici bir çoğunluğa sahip olduğu meclis ortamında olabildiğince dirayetle sürdürdükleri açıktır. Bizzat CHF Genel Başkanı Atatürk'ün bağımsız milletvekilleri için öngördüğü bu rolde başarıya ulaşamamalarında, yine CHF'li milletvekillerinin eleştiriye tahammül göstermeyen yaklaşımlarının etkili olduğu görülmektedir.

Aslında bağımsız milletvekilleri için kontenjan ayrılması formülünün İstanbul, Samsun ve Tekirdağ'dan hiçbir bağımsız adayın seçilmemesi ile ilk darbesini aldığı; daha meclisin ilk günlerinden itibaren 10 bağımsızın CHF'ye katılmasıyla da işlerliğini yitirdiği öne sürülebilir. TPCF ve SCF'nin kapanmalarıyla meclis içi muhalefet bertaraf edilmişken, fikren ve organik olarak CHF'li olan, fakat fırkadan aday gösterilmedikleri için bağımsız adaylıklarını koyanların böylesi bir rolü samimiyetle gerçekleştirebileceklerine inanmak, zaten pek olası değildir.

Mecliste fırka dışı bir yaklaşım sergileyen Bellioğlu, Mentеше ve Kitapçı, hükümete yönelik en çok ekonomik alanda eleştiri getirmişlerdir. Aslında bu eleştirilerinin hedefi de ne 1929 Buhranı'nın Türkiye'de yarattığı ekonomik durum, ne de hükümetin buna reçete olarak sunduğu devletçilik ilkesi; fakat bu reçetede 'ilacın dozajı' üzerine olmuştur. Ne var ki hükümet ve CHF'li milletvekilleri bu eleştirileri, 'hekimlik yetkinliğinin sorgulanması' olarak karşılamış; tepkilerini de devletçilik ilkesini benimsemiş fırka ve fırkalılık bağlamında vermişlerdir. Bunun tek istisnası, Bellioğlu'nun Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi vesilesiyle açtığı laiklik tartışması olsa da milletvekilinin bu konuda geri adım atması, bu ilkenin CHF'den öte Cumhuriyet rejiminin temellerinden oluşuna bağlanabilir.

Meclis içi demokrasiyi yaşatma çabası olarak değerlendirdiğimiz bağımsız milletvekillerine koltuk ayrılması formülü, 1935 seçimlerinde de uygulanmış, V. Dönem 13 bağımsız milletvekili seçilmiş, 1939 seçimlerinde bu sayı 4'e düşmüştür.¹¹⁵ Fakat bu seçimle oluşan mecliste, denetleme işlevi için

115 Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, ss. 229, 230; Uyar, *a.g.m.*, ss. 27, 28.

Müstakil Grup öngörülmüştür. İşin ilginç yanı, ilk kez IV. Dönemde uygulanan bağımsızlar formülü gibi; Müstakil Grubu'nun oluşturulması kararı da CHF'nin kendisine aittir.¹¹⁶ Aslında bu nokta bile eleştirilere gösterdiği tahammülsüzlüğe rağmen, fırkanın, bir ideal olarak demokrasiye samimiyetle inandığını göstermektedir. Bu bakımdan müstakil formülüyle fırkanın aslında kendisini tam demokratik rejime geçişe hazırladığı iddia edilebilir. Fırka-dışı bağımsızlar yerine, parti-içi müstakillere geçişte; partili olmayan milletvekillerinin denetleme işlevlerini istenilen serbestlikte gerçekleştirememelerinin ve de hemen her fikir ve eleştirilerinin CHF karşıtlığı olarak algılanmasının etkili olduğu iddia edilebilir. Ne var ki bu algının söz konusu olmadığı, tamamı CHF'li milletvekillerinden oluşan Müstakil Grubunun 1939-1943 yılları arasında hükümete karşı hiçbir ret ya da çekimser oy kullanmaması ya da CHF içtüzüğünde kendisine verilen hükümet üyelerine soru sorma, gensoru verme, güvenoyu talep etme gibi yetkilerini de kullanmaması da dikkat çekicidir.¹¹⁷ Aslında 21 üyeli Müstakil Grubun, CHP Meclis Grubu'nda alınan bağlayıcı bir karar karşısında gücünün sembolik kalacağı açıktır. Hatta bağımsız milletvekillerinin başaramadığı denetleme işlevini, fırka içinden, fırka denetimindeki ve başkanlığını bile CHF Genel Başkanı'nun yaptığı bir grubun gerçekleştirmesi pek de mümkün değildir. Zaten IV. Dönem görece daha aktif olan bağımsız milletvekilinden Mentеше ve Kitapçı'nın bile V. Dönemde bağımsız kalmak yerine CHF'ye geçmeleri; formül ne olursa olsun, ikinci bir partinin yokluğunda meclis içi denetimin sınırlı kalacağını göstermiştir. Her halükarda bu formüllerin; hedeflerine ulaşamamalarıyla, demokrasinin ancak iktidar ve muhalefetin bir arada bulunduğu çok partili bir rejimde mümkün olduğunu ispat ederek, Türk siyasi hayatına katkı sağladıkları söylenebilir.

116 Müstakil Grup, 1939 yılındaki 5. Kurultay'ında kabul edilen tüzükte hükümet ve parti çalışmalarını denetlemek üzere kurulmuştur. Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 262,263; Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 2, s. 218. V. Dönem'de CHF'den milletvekili seçilen Hüsnü Kitapçı, 21 üyeli Müstakil Grup'ta yer alacaktır. *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939- 3 Haziran 1939*, Ankara, 1939, s. 9. Müstakil Grup hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz., Murat Yılmaz, *Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

117 Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, ss. 80-82; Volkan Payaslı, "Tek Parti İktidarından Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28, 2014-Bahar, s.184 vd. Grubu görev tanımı ve yetkileri için bkz., *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*, s.76. Müstakil Grubun CHP Altıncı Büyük Kurultay'ına sunduğu 4 yıllık faaliyet raporunda da, kanun teklifleri ve önemli konularda vekillerle yapılan fikir alışverişinin "Mecliste Grup adına sık sık müdahalede bulunmaya lüzum bırakmadığı" belirtilmektedir. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, ss. 311-316.

KAYNAKÇA

I. Resmi Kaynaklar

“Eski Ekonomi Bakanı ve Kocaeli Milletvekili Sırrı Bellioğlu’nun hükümlü bulunduğu cezanın affına dair Kanun”, *Resmi Gazete*, Sayı: 7816, 24 Mayıs 1951, s. 1181.

“Türkiye iskele ve limanları arasında posta seferleri hizmetinin Devlet idaresine alınmasına dair kanun, Kanun No: 2068”, *Resmi Gazete*, Sayı: 2151, 17 Temmuz 1932, s. 1721.

TBMM Albümü (1920-2010), Ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, TBMM Yayınları, Ankara, 2010.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 3. Dönem, Cilt 3.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 4. Dönem, Cilt 1-25.

II. Kitaplar

Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Milliyet Yayınları, İzmir, 1998.

BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2005.

CEBESOY, Ali Fuat, *Bilinmeyen Hatıralar*, Haz. Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2001.

CEBESOY, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar, I-II*, Haz. Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

CHF Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara, 1931.

CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939- 3 Haziran 1939, Ankara, 1939.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, 3. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2004.

- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-23, C.III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.*
- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM IV. Dönem 1931-1935, C.I-II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.*
- DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.*
- DEMİREL, Ahmet, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.*
- EROĞLU, Cem, *Serbest Cumhuriyet Fırkası, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006*
- GOLOĞLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I-IV, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009-2010.*
- GÜNEŞ, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.*
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Ekonomi Sözlüğü, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul, 1993.*
- İsmet İnönü'nün Hatıraları, Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması 1, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.,1998.*
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), C. 1-2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.*
- KOÇAK, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.*
- MAZICI, Nurşen, *Belgelerle Atatürk Dönemi'nde Muhalefet (1919-1926), Dilmen Yayınları, İstanbul, 1984.*
- OKYAR, Ali Fethi, *Üç Devirde Bir Adam, Tercüman Yayınlar, İstanbul, 1980.*
- Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Anıları, Altınordu Yayınları, 2019.*
- ÖZ, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.*
- ÖZÇELİK, Ayfer, *Ali Fuad Cebesoy, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1993.*
- ÖZTÜRK, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem 1923-1927, C. 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.*
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali, C. 2, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2010.*
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar, YKY, İstanbul, 2019.*

- TEKELİ, İlhan- Selim İLKİN, *Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009.
- TOPUZ, Hıfzı, *Atatürk Sesleniyor: Gazi ile Sohbetler ve Anılar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı, İstanbul, 2005.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

III. Makaleler

- DEMİREL, Ahmet, “Menteşe, Halil”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, YKY, İstanbul, 2008, ss. 203-204.
- GÜCÜM, Kuntay, “Türkiye’de Devletçilik ve Sınıflar”, *Teori*, Kasım, 2016, ss. 33-48.
- KAYA, Mehmet, “Meclis-i Mebusan’dan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne: Hüseyin Sırrı Bey ve Meclis Faaliyetleri”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi*, C. 2, 2014, ss. 1131-1140.
- PAYASLI, Volkan, “Tek Parti İktidarı’ndan Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28, 2014-Bahar, ss.175-197.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 14, 1994, ss. 255-265.
- TINAL, Melih, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Doktor Milletvekilleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 6, Kış 2009, ss. 617-627.
- UYAR, Hakkı, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, *Toplumsal Tarih*, 64, Nisan 1999, ss. 21-31.
- YILMAZ, Murat, “Hüseyin Sırrı Bellioğlu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Liberalizm*, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 144-156.

IV. Tezler

- HALAÇLI, Cengizhan, *Cumhuriyet Rejiminin Tesisi ve Devamlılığında İstiklal Mahkemelerinin Rolü (1923-1927)*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2019.
- KARAYAMAN, Mehmet, *İzmir'de Sağlık 1920-1938*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2005.
- YILMAZ, Murat, *Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

V. İnternet Kaynakları

- Ahmet Tefvik Bey, Seçim Mazbatası, Özlük Dosyalar, Devre IV, Kayseri, Sicil No: 807, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı (KAHB), https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_818_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 05.03.2020).
- Ahmet Tefvik, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 807, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_818_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 05.03.2020).
- Ali Galip Bey, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 596, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_595_1_2.pdf (Erişim Tarihi 27.02.2020).
- Ali Galip, Seçim Mazbatası, Özlük Dosyalar, Devre IV, Niğde, Sicil No: 596, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_595_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 27.02.2020).
- Coşkun Osman, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: ?, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_819_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 05.03.2020).
- Develili Coşkun Osman, Seçim Mazbatası, Özlük Dosyalar, Devre IV, Kayseri, Sicil No: ?, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_819_1_4.pdf, Erişim Tarihi 05.03.2020).
- Doktor Suat Bey, Seçim Mazbatası, Özlük Dosyalar, Devre IV, Kastamonu, Sicil No: 261, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_264_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 20.02.2020).

- Doktor Suat, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 261, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_264_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 20.02.2020).
- Halil Bey, Seçim Mazbatası, Özlük Dosyalar, Devre IV, İzmir, Sicil No: 800, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_811_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 16.01.2019).
- Halil Bey, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 800, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_811_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 16.01.2019).
- Haydar Bey, Seçim Mazbatası, Özlük Dosyalar, Devre IV, Konya, Sicil No: 812, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_824_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 05.03.2020).
- Haydar Bey, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 812, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_824_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 05.03.2020).
- TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_822_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 19.12.2019).
- Hüseyin Sırrı, Seçim Mazbatası, Özlük Dosyalar, Devre IV, Kocaeli, Sicil No: 235, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_234_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 19.12.2019).
- Hüseyin Sırrı, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 235, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_234_1_4.pdf, (Erişim Tarihi 19.12.2019).
- Hüsnü Bey, Seçim Mazbatası, Özlük Dosyalar, Devre IV, İzmir, Sicil No: 801, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/SM_812_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 06.02.2020).
- Murat Yılmaz, “İnönü Döneminde İfade Hürriyeti“, *Hür Fikirler İnternet Sayfası*, <http://www.hurfikirler.com/inonu-doneminde-ifade-hurriyeti/>, (Erişim Tarihi: 19.12.2019).
- Rağıpzade Hüsnü Bey, Tercüme-i Hal Varakası, Sicil No: 801, TBMM KAHB, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d04/HT_812_1_4.pdf , (Erişim Tarihi 06.02.2020).

Geliş Tarihi : 26.03.2020
Kabul Tarihi: 01.12.2020

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XX/41 (2020-Güz/Autumn), ss. 701-728.

Araştırma Makalesi / Research Article

MARAŞ'TA SALGIN HASTALIKLARLA MÜCADELE (1935-1960)

Sevilay ÖZER*

Öz

Tarih boyunca görülen salgın hastalıklar toplumlarda telafisi mümkün olmayacak acılara sebebiyet vermiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında düşmana karşı verilen mücadelenin yanında halkın bir de tifüs, sıtma, kolera gibi salgın hastalıklarla baş etmek durumunda kalması toplum hafızasında derin izler bırakmıştır. Maraş da bu zorlu süreci deneyimlemiş şehirlerimizden biridir. Yaşanan bu acı tecrübelerden hareketle Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ülke genelinde salgın hastalıkların önlenmesi adına uzun soluklu bir mücadele başlatılmıştır. Hastalıkların önlenmesi için kanunlar çıkarılmış bu kanunlar gereği alınan tedbirlerle hastalıkların önü alınmaya çalışılmıştır. İmkânlar ölçüsünde halk muayeneden geçirilmiş, hasta olduğu tespit edilenler tedavi altına alınmıştır. Bu süreçte halkın bilinçlendirilmesi de alınan tedbirler kadar önem arz etmektedir. Maraş'ta trahom, sıtma ve verem hastalığı yoğun olarak görülmüştür. Diğer taraftan Suriye'de görülen salgın hastalıklar sınır illerine sirayet ederek Maraş'ta da görülmeye başlanmıştır. Bu çalışmada 1935-1960 yılları arasında Maraş'ta görülen salgın hastalıklar ve söz konusu hastalıkların ortadan kaldırılması için alınan tedbirler çok yönlü olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Salgın Hastalık, Sıtma, Verem, Trahom.

* Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Tarih Bölümü,
(sevilayozer07@gmail.com), (Orcid: 0000-0002-1319-2406).

FIGHT AGAINST EPIDEMICS IN MARAŞ (1935-1960)

Abstract

Epidemics has caused nonrecoverable griefs in publics throughout the history. It's engraved in memories that people had to cope with epidemics such as; typhus, malaria and cholera in addition to the battle with the enemies. Maraş was one of our cities which experienced that hard periods. With reference to those unpleasant experiences, with the proclamation of the republic a long-term challenge was started to prevent the epidemics. Laws were made to prevent the illnesses. It was aimed to suppress those illnesses by precautions which were made by the laws. The public was examined as much as possible and the people, who were confirmed to be ill, were given medical treatments. In that period, raising the awareness of the public was as important as the taken precautions. Trachoma, malaria and tuberculosis were mostly seen in Maraş. On the other hand, the epidemics which were seen in Syria were spreaded in the frontier cities and eventually seen in Maraş. In this study, It was aimed to present the epidemics which were seen in Maraş between 1935-1960 and the taken precautions to suppress these diseases multifacetedly.

Keywords: *Maraş, Epidemics, Malaria, Cholera, Tuberculosis, Trachoma.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan savaşlar salgın hastalıkların hızla yayılmasında tetikleyici unsur olmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'da tifüs, verem, kolera, veba gibi hastalıklar salgın boyutuna ulaşmıştır. Hastalıkların yayılmasında savaş ortamında sıhhi şartların iyi olmaması, yoksulluk ve göç hareketleri de etkili olur¹. Savaş sırasında salgın hastalıklarla baş etmek durumunda kalan yerlerden biri de Maraş'tır. Birinci Dünya Savaşı sürecinde orduya iase ve hayvan temini sağlayan şehirlerden birisi olan Maraş, 2. Ordunun üzüm, incir, pekmez ve pirinç ihtiyacını karşılamıştır. Savaş koşullarında ekonomik ve sosyal pek çok sıkıntı içerisinde kalan halk, yoksulluk, kıtlık, açlık ve sıhhi şartların yetersizliği ile birlikte baş gösteren salgın hastalıklar nedeniyle zor durumda kalmış, çok sayıda kişi söz konusu salgınlarda hayatını kaybetmiştir. Özellikle 1915 ve 1916'da tifüs ve kolera salgını halkı perişan etmiştir. Daha çok muhacirler ve askeri birlikler yoluyla bulaşan hastalıkların yayılmasını durdurabilmek için tecrithaneler oluşturulmuştur. Sıhhiye memurları köylerde görevlendirilmişlerse de yeterli olamamışlar, bir köye ancak iki üç ayda bir uğrayabilmişlerdir. Tahsisat yetersizliği de hastalıklarla

1 Ramazan Çalık, Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, 2007, s. 206.

mücadeleyi güçleştirmiştir². Maraş'ın salgın hastalıklara karşı verdiği sınav sadece savaş yılları ile sınırlı kalmamış Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiştir. Bu dönemde trahom, sıtma ve verem Maraş'ta yoğun olarak görülen hastalıklardır.

1. Trahom

Bulaşıcı bir göz hastalığı olan trahom tedavi edilmezse körlüğe sebep olabilmektedir. Savaşlar, göçler ve ekonomik münasebetler hastalığın yayılmasına zemin hazırlamıştır³. I. Dünya Savaşı'ndan önce Anadolu'da güney ve güneydoğu vilayetlerinde görülen trahom, savaş bitiminde pek çok vilayete yayılmıştır. Bu illet hastalığa Mısır esir kamplarında ya da Filistin, Suriye ve Yemen cephelerinde iken yakalanan askerlerin savaş sonunda yurda dönmeleriyle birlikte hastalık Anadolu'da yayılmıştır⁴. Cumhuriyet gazetesinde Necdet Evliyagil, "Sihhi duruma gelince cenuplunun üzerinde hassasiyetle durduğu iki mühim derdi vardır. Bunlardan biri trahom, diğeri de verem afetidir. Suriye'de baş gösteren her çeşit hastalık hudutlarımızda hiçbir muameleye maruz kalmadan, elini kolunu sallayarak girmekte ve kısa bir zamanda genişleme istidadını göstermektedir" diyerek trahomun güney komşularımızdan sirayetine de dikkat çekmiştir⁵

Cumhuriyet'in ilanından sonra diğer sosyal afetlere karşı olduğu gibi trahomla da mücadele başlatılmıştır. Dönemin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam trahom hastalığının ne kadar yaygın olduğunu öğrenmek adına Ankara Numune Hastanesi Göz Doktoru Vefik Hüsnü'yü (Bulat) Güney ve Orta Anadolu'yu inceleme yapmak üzere gönderir. Vefik Hüsnü üç aylık çalışma sonucunda hazırladığı raporu "Türkiye'de Trahom Coğrafyası" adı altında 1927 yılında II. Milli Tıp Kongresi'nde sunar⁶. Raporunda Türkiye'yi dört trahom bölgesine ayırarak bölgelerin trahomdan etkilenme yüzdesini, artış oranına yer vermiştir⁷. Bu raporda Maraş'taki trahomlu oranı %45,7'dir⁸. Yine 1930 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik Saydam hastalığın yoğun olarak görüldüğü yerler arasında Maraş'ın da bulunduğunu belirtmiştir⁹.

2 Nermin Gümüştalan, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Ülke Genelinde Yaşanan Sosyal-Ekonomik Sıkıntıların Maraş Bölgesi Üzerindeki Etkileri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 2015, s. 434-438.

3 Nuri Ayberk, "Bizde Trahom Savaşı Nasıl Yapılıyor", *Cumhuriyet*, 7 İkincikânun/Ocak 1936

4 Yücel Yanıkdağ, *Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri*, *Tıp ve Milliyetçilik 1914-1939*, (Çeviren Nurettin Elhuseyni), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 176-178.

5 Necdet Evliyagil, "Derdi İle Başbaşa Bırakılmış Bölge", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1949.

6 Nuri Fehmi Ayberk, "Türkiye'de Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım", *Göz Kliniği*, S.10, Ekim 1961, s.128-129.

7 Yanıkdağ, *a.g.e.*, s. 180.

8 Ahmet Rüştü, Trahom Hastalığının Kesafet İtibariyle Suret-i Tevziini Gösterir Harita, T.C. Sağlık Bakanlığı, Ankara 1927. Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.54, Bahar 2014, s. 152.

9 BCA, (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Dosya No:30.10, Yer No: 177.220.17. Özer, *a.g.m.*, s. 128.

Trahom mücadele teşkilatı sabit ve seyyar teşkilat şeklinde iki yönlü çalışmıştır. Sabit teşkilat bünyesinde trahom hastaneleri, trahom dispanserleri ve köy tedavi evleri yer almış, seyyar teşkilat ise atlı sağlık memurları tarafından köylerde verilen hizmetten oluşmuştur¹⁰. Mücadele teşkilatı öncelikle hastalığa yakalananları tedavi ederek körlükten kurtarmayı diğer taraftan da halkın yeniden hastalığa tutulmasını önlemeyi amaç edinmiştir. Bu nedenle trahomun yaygın olduğu vilayet merkezlerinde birer hastane ve dispanser açılmıştır¹¹. İlk olarak mücadele Adıyaman ve Malatya'da başlatılmış, daha sonra mücadele kapsamına Adana, Maraş, Gaziantep ve Maraş dâhil edilmiştir¹². 1933 yılında Maraş'ta trahomla mücadele için bir hastane ve dispanser açılmıştır¹³.

1934 yılında Türkiye Trahom Mücadele Teşkilatı'nın başına Dr. Nuri Fehmi Ayberk'in geçmesiyle birlikte trahom mücadele bölgesi genel bir taramadan geçirilmiştir¹⁴. Ayberk, Vefik Hüsni Bulat'ın raporuna, Sağlık Bakanlığı'nın istatistiki verilerine ve son tarama bulgularına dayanarak Türkiye'nin trahom haritasını güncellemiştir. Yapılan çalışmaya göre Türkiye altı bölgeye ayrılmış, 19 milyon nüfusun %10,5'ini oluşturan iki milyondan fazla kişinin trahomlu olduğu anlaşılmıştır. Güneydoğu ilk taramada olduğu gibi halen trahom vakalarının en yoğun olduğu yerdir¹⁵. Bu tarama sonuçlarına göre Maraş ve kaza merkezlerindeki trahom endeksi %36,7'dir. İlkokullarda %21'lik oran ile 160 öğrenci, orta, lise ve buna muadil okullarda %19 oran ile 31 öğrenci trahomludur¹⁶. 1936 yılında cezaevindeki tutuklular muayene edilmiş, trahomlu olanlar haftada iki defa görevli sağlık memurları tarafından ilaçlanmıştır. Ameliyat edilmesi gereken mahkûmlar da dispanserde tedavi edilmişlerdir. Bu hastalığa yakalanan çocukların Kurtuluş Okulu'nda toplanması sağlanarak burada tedavileri yapılmıştır. Yılda iki kez tüm öğrenciler kontrolden geçirilmişlerdir¹⁷.

Bunların dışında yine 1935 yılında Maraş Halkevi sosyal yardım şubesi bünyesinde tüzüğü hazırlanan Trahomdan Korunma Cemiyeti'nin faaliyete geçmesi adına doktorların bu şubeye katılımı sağlanmıştır. Daha fazla yararlı olabilmek için 1936 yılında şube komitesini bu doktorların oluşturacağı belirtilmiştir¹⁸. 1937 yılı Mayıs ayında Belediye Başkanı tarafından yapılan

10 Mahmut Işık, "Türkiye'de Trahom ve Trahom Mücadelesi", *Sağlık Dergisi*, C.XL, S.1-2, Ocak-Şubat 1966, s. 71-72.

11 Ayberk, "Bizde Trahom Savaşı Nasıl Yapılıyor", *Cumhuriyet*, 7 İkincikânun/Ocak 1936

12 Nuri Ayberk, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, İstanbul 1936, s. 14-15.

13 BCA, Dosya No: 30.18.1.2, Yer No: 33.7.11. BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 25.122.2

14 Nuri Fehmi Ayberk, "Türkiye Trahom Problemi ve Savaşı I", *Göz Kliniği*, S.2, Mart-Nisan 1948, s. 23

15 Yücel Yanıkdağ, "Hijyenik Modernlik: Son Dönem Osmanlı ve Erken Cumhuriyette Trahom Coğrafyası", *Toplumsal Tarih*, S. 296, Ağustos 2018, s. 74.

16 Ayberk, a.g.e., s. 21.

17 Süreyya Çetin, *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerine Göre Maraş (1923-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2018, s. 129-130.

18 BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 989.830.2.

tebligat gereğince esnaf trahom muayenesinden geçirilmiştir. Trahomluların her gün trahom hastanesinde tedavileri yapılmıştır. Hastalık bulaşıcı olduğundan tedaviye gelmeyenler yakından takip edilmiş ceza uygulanmıştır¹⁹. 1933 ile 1946 yılları arasında Maraş'ta trahomla mücadele verileri şöyledir:

1933-1946 Yılları Arasında Maraş'ta Trahom Mücadelesi²⁰

Yıl	Hst.	Disp.	KöyT.Evi	Yat.S.	Muay.S.	İlaçlama	Yatırl.	Ameliyat ²¹
1933	1	1	----	10	5 590	179 544	77	232
1934	1	1	----	10	8 514	257 103	124	590
1935	1	1	----	10	5 633	114 661	195	382
1936	1	1	----	10	5 929	98 204	155	244
1937	1	2	----	10	10 193	112 823	152	170
1938	1	2	----	10	12 166	153 663	106	277
1939	1	2	----	10	13 182	198 020	179	506
1940	1	2	----	10	10 105	233 512	211	561
1941	1	2	----	10	4.564	212 297	197	501
1942	1	2	----	10	6 150	223 109	176	515
1943	1	2	----	10	4 163	187 267	158	350
1944	1	2	----	10	2 211	255 451	208	373
1945	1	2	----	10	1 149	276 748	178	325
1946	1	2	----	10	2 556	153 758	139	248

Yukarıdaki verilerden anlaşıldığı üzere 1937 yılında dispanser sayısı artırılmıştır. Trahomla mücadelede 1937-1940 yılları arasında muayene edilen hasta sayısındaki artış dikkat çekicidir.

1943 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından trahom mücadele talimatnamesi yayınlanmıştır²². 1946 yılında Trahom Mücadele Teşkilatına hastane ve dispansere gelme imkânı olmayan trahomluların tedavisi için beş gezici ilaçlayıcı tayin edilmiştir. Bu kişiler köylerde çalışmaya

19 "Esnafın Trahom Muayenesi", Maraş, 27 Mayıs 1937.

20 Tablo *İstatistik Yıllığı 1940-1941* ve *İstatistik Yıllığı 1947*'deki verilerle oluşturulmuştur. *İstatistik Yıllığı 1940-1941* Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara, s. 131. *İstatistik Yıllığı 1947*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1948, s. 176.

21 Yıl, Hastane, Dispanser, Köy Tedavi Evi, Yatak Sayısı, Muayene Sayısı, İlaçlama, Yatırılan, Ameliyat.

22 *Trahom Mücadele Talimatnamesi*, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayını, Ankara 1944, s. 1-24.

başlamışlardır²³. Maraş Trahom Hastanesinin üst katı 1949 yılında çıkan yangında kullanılamaz hale gelmiştir²⁴. Haziran 1954'te trahom hastanesinin yetersizliği nedeniyle Belediye tarafından çocuk yuvası olarak inşa ettirilmiş olan bina, trahom hastanesi olarak kiralanmıştır. Yeni hastanenin de on yataklı olmasından dolayı yatak sayısının en azından on beşe çıkartılması istenmiştir²⁵. Yine Maraş'ın Pazarcık ilçesinde trahom dispanseri açılması için Maraş Trahom Hastanesi Baş Tabibi Kemal Tolun 19 Mart 1955'te kaza merkezine gelmiştir. Trahom dispanseri için hükümet tabipliğinin çalışmakta olduğu dispanser binasının iki odası tahsis edilmiştir²⁶. Eylül 1959'da güney illerindeki trahom mücadelesi için göz hastalıkları mütehassıslarının katılımı ile Gaziantep Trahom Enstitüsünde beş gün sürecek bir konferans için düzenlenmiştir. Konferansa Maraş'tan da Sağlık Müdür Vekili Dr. Kemal Tolun katılmıştır²⁷. 1962 yılında Maraş UNİCEF programına alınmıştır. Trahomlu vakalar daha çok Pazarcık ve Elbistan'da görülmüştür. İl merkezinde 1965-1966 öğretim yılında 21.000 öğrenci muayeneden geçirilmiş 363 aktif trahomlu tespit edilmiştir. %2 olan trahom oranı bazı ilçe ve köylerde %20 ile 30 oranında değişiklik göstermiştir²⁸.

2. Sıtma

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sıtma, mevcut salgınlar arasında verdiği tahribat açısından ilk sırada gelmektedir. Sıtma mücadelesinin daha etkin sürdürülebilmesi adına 1924 yılında Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından bataklıkların nerede bulduklarına dair bir rapor hazırlanmıştır. Aynı yıl Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik Saydam'ın başkanlığında toplanan komisyonda, sıtmanın Türkiye'nin başındaki en büyük bela olduğunu belirtilerek sıtma ile mücadelenin önemine dikkat çekilmiştir. Eylül 1925'te toplanan I. Tıp Kongresi'nin de ana gündem maddesi yine sıtma olmuştur²⁹.

13 Mayıs 1926'da 839 Sayılı "Sıtma Mücadele Kanunu" çıkarılmıştır³⁰. Bu kanunla Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletine, sıtmalı olan yerlerde mücadele teşkilatının yanı sıra enstitü, laboratuvar ile doktorlar ve sıhhiye memurları için kurs açabilme hakkı tanınmıştır. Bölge teşkilatlarının kurulmasına 1925 yılında ilk olarak Ankara, Adana ve Aydın teşkilatı ile başlanmış zaman içerisinde

23 Yusuf Tombul, *Cumhuriyet Dönemi Maraş Basını ve Bölgenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Gelişiminin Basındaki Yansımaları (1923-1990)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019, s. 90.

24 "Maraş Trahom Hastanesinin Üst Katı Yandı", *Ulus*, 13 Mayıs 1949.

25 "Trahom Hastanesi Yeni Binasına Taşındı", *Engizek*, 7 Haziran 1954.

26 "Pazarcık'ta Trahom Dispanseri Açılıyor", *Engizek*, 21 Mart 1955.

27 "Göz Hastalıkları Mütehassıslarının Toplantısı", *Engizek*, 7 Eylül 1959.

28 Işık, *a.g.m.*, s. 69-70.

29 Eminağp Malkoç, "Erken Cumhuriyet Döneminde Sıtma Mücadelesinin Alt yapısı (1923-1927)", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Editörler: Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 171-183. *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ankara 1973, s. 105.

30 A. Süheyl, *Türkiye Cumhuriyeti Dâhilinde Malaria Mücadelesi*, İstanbul 1934, s. 839.

başka teşkilatlar da eklenerek sıtma mücadele alanı genişletilmiş, 1930-1935 yılları arasında nüfusun %14'ü bu mücadele alanı içine girmiştir³¹. 1930 yılında çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 97. ve 98. maddeleri gereğince sıtma ihbarı zorunlu hastalıklar arasına dâhil edilmiştir³².

1938 yılında Balıkesir, Diyarbakır, Eskişehir, İçel, Kayseri, Manisa, Trakya Bölgesi ile birlikte Maraş da sıtmayla mücadele kapsamına alınmıştır³³. Sıtma insana dışı anofel denilen sivrisinek vasıtasıyla geçtiğinden sıtmaya karşı verilen savaşta, sivrisineklerle mücadele büyük önem taşır³⁴. Bu nedendir ki sıtmanın yoğun olarak görüldüğü iller arasında bulunan Maraş'ta öncelikle bataklık arazilerin ıslahı için çalışma başlatılmıştır. 1936 yılı teftiş raporlarında Maraş'ta sıtma sebeplerinden biri olarak Gavur gölü ve Mizmili bataklıkları gösterilmiştir³⁵. Gavur gölü ve Mizmili bataklığının kurutulmasına ilişkin CHP Maraş İl İdare Kurulu 6 Nisan 1938'de bir yazı ile durumu genel merkeze bildirmiştir. Kurutulmasıyla 1.500.00 dönüm bir arazi temin edileceği gibi sıtmanın da önüne geçileceği belirtilerek, tren güzergâhı olan yerlerde trenle seyahat edenlere sıtma bulaşmaması yanında sivrisineklerin başka taraflara naklinin de engelleneceğine dikkat çekilmiştir³⁶. 1 Haziran 1940 tarihinde yapılan Maraş merkez kaza kongre dilekleri arasında yine Kuyumcular Köyü önündeki bataklığın kurutulması vardır³⁷.

II. Dünya Savaşı sürecinde ülkede sıtma vakalarında artış gözlenmiştir. 1940 yılında Göksun kazasının 28 köyü, sıtma mücadele teşkilatına dâhil edilmiştir³⁸. Bu dönemde yeterli sıtma ilacının temin edilememiş olmasının da etkisi vardır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Maraş sıtma mücadele mıntikasının ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. 1943 yılı içinde 215 kilo kinin, 22 kilo atebrin, 250 kutu kinin ampülü, 50 kutu kuvvet hapı ve 2 kilo tatlı kinin drajesi gönderilmiştir. Sıtma mücadele mıntikası dışında kalan halkın sıtma ilacı ihtiyacını karşılamak üzere Maraş Sıhhat Müdürlüğü'ne 24 kilo devlet kinini, 1866 kutu devlet atebrini ve 60 kutu da kinin ampülü gönderilmiştir. Kızılay tarafından düzenli olarak her ay gönderilen atebrin ve diğer ilaçlar buna dâhil değildir. Yine sıtmanın önlenmesi adına 1943 yılı zarfında 6000 metre kanal, 7800 metre ark açılmış, 23.750 metre kanal, 40.900 metre ark temizlettirilmiş, 10.060 metre bataklık kurutulmuş, 5010 metre çukur doldurulmuş ve 30.750

31 İlhan Tekeli, Selim İlkin, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesinin Tarihi", *Cumhuriyetin Harcı/İkinci Kitap: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 136-140.

32 Kyle T. Evered, Emine Ö. Evered, "Governing Population, Public Healty and Malaria in the Early Turkish Republic", *Journal of Historical Geography*, 37(2011), s. 480.

33 *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923- 2000*, Yayın Kurulu: Hasan Ersel v.d., Cilt I , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 85.

34 Nizamettin Arat, "Dünya Sıtmaya Meydan Okuyor", *Hizmet*, 7 Nisan 1960.

35 BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 686.328.1.

36 BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 177.707.1.

37 BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 686.330.1.

38 BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 202.799.4.

metre temizlettirilmiştir. Andırın kazasının sıtma mücadelesi içine alınmasına yönelik talep ise tahsisat ve personel eksikliği nedeniyle o gün için uygun görülmemişse de Andırın'ın en sıtmalı yerleri olan aşağı Andırın köylerinin Kadirli sıtma mücadele şubesi tarafından kontrol altına alınması için gereken girişimlerde bulunulmuştur. Aynı zamanda yeni hazırlanan çeltik ekimi kanunu projesi kanunlaşmaya kadar kesik sulama ekiminin doğurduğu sıhhi mahzurları ortadan kaldırmak adına Maraş merkez ve Andırın kazalarının da olduğu pek çok yerde kesik sulama çeltik ziraatı kaldırılmıştır³⁹. Gösterilen tüm çabalara karşın savaşın beraberinde getirdiği olağanüstü şartlar sıtma savaşında olağanüstü bir kanun tasarısının hazırlanmasını zaruri hale getirmiştir. Meclisteki görüşmelerden sonra 26 Mart 1945'te "4707 Sayılı Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun" kabul edilmiştir⁴⁰.

1945 yılında Maraş milletvekillerinin raporları üzerine Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Sadi Konuk tarafından yapılan açıklamada 4707 Sayılı Olağanüstü Sıtma Savaşı Kanunu gereğince Maraş'ın bütün kazalarında mücadele teşkilatı oluşturulduğu ve kadrolarının da tamamlanmak üzere olduğu belirtilmiştir⁴¹. Maraş Sıtma Savaş Başkanı Doktoru Reşat Tamberk, Eylül 1947'de Maraş bölgesinin sıtma savaşına ilişkin verdiği bilgide, sıtma savaşı itibarıyla Maraş'ın geniş hudutlarının bulunduğunu, kurutulması devlet yardımına bağlı göl ve bataklıkları yine geniş ve dağınık iptidai çeltik alanları ile önem arz ettiğini dile getirir. Bu dağınık hudutların Maraş ve Antep'in 278 bin nüfusunu, ilçe ve bucakları ile 382 köyünü ihtiva ettiğini belirtir. Söz konusu bölgelerde 9 doktor, 35 sağlık koruyucusu ve mevsimine göre değişen sayıda ekip tarama yapmıştır. İlçeler sekiz onar köyü içeren dairelere ayrılarak her daire bir memurun emrine verilmiştir. Bu görevliler haftanın belli günlerinde köylerinde bulunarak sıtma ilacı dağıtmış, salgın hastalıkları önleyecek çeşitli aşılı yapılmıştır. Yine sıtma ile mücadele çerçevesinde sivrisineklerin üreme ve barınma yerleri temizlenerek ilaçlanmıştır. Salgın hastalıklara neden olan haşeratı imha eden mazotlu, gazlı, D.D.T ve parisyeşili tatbik edilmiştir. Tamberk, D.D.T ile ilgili verdiği bilgide suyun içinde eriyen D.D.T'nin onbeş dakikada gereken etkiyi gösterdiğini bu süre geçince suyun dibine çöktüğünü ancak on beş dakika içerisinde büyük bir çeltik sahasına uygulamanın mümkün olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca köylülerin sıtmalı olmadığı halde köye D.D.T. yardım talebinde bulduklarını, köye gidildiği zaman sıtmalı olmadığı anlaşılınca da köyümüzde bit, pire vb haşerat var bunlardan kurtarın bizi diyerek açıklama yaptıklarını dile getirmiştir. Sıtmalı köylere düzenli olarak on beş günde bir uğranarak kininleri dağıtılmış, üç ayda bir de pülverizatör yaptırılmıştır. 1947 yılında sekiz ay zarfında Sıtma Savaş Teşkilatı 51.412 vatandaşı muayene

39 BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 687.335.1

40 Fevzi Çakmak, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtlarına Göre Türkiye Cumhuriyeti'nin Sıtma Savaşı (1920-1946)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Editörler: Şükran Köse vd.), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 455.

41 BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 687.336.1

etmiş, 49.335 kişi tedavi altına alınmış, 19.862 kişi için de koruma tedavisine başlanmıştır. Bu süre zarfında 630 kilo D.D.T. 10239 litre mazot, 2000 kiloya yakın gazyağı, 441 kilo kreşlin, 35 kilo parisyeşili kullanılmıştır⁴².

Doktor Reşat Tamberk ile röportajı gerçekleştiren Bağdatlı mahlaslı gazeteci Maraş'tan dönerken şehre dair izlenimlerini şöyle aktarmıştır: “Birkaç sene evvel şehir ve köylerde, şiş karınlı ve soluk benizli çocuk ve insanlar dolaşırken, şimdi artık köy ve şehirde marazlı çocuklar ve ihtiyarlara kadar mecalsiz kimselere, ne de bulut halinde uçan sineklere rastlamıyoruz. Bu sevindirici tekâmülde en büyük rolü sıtma savaşına ayırmak gerekir”⁴³.

4707 Sayılı Sıtma ile Olağanüstü Savaş yapılmasına dair kanunun süresinin 1945 yılı sonunda dolması nedeniyle 15 Şubat 1946'da “4871 Sayılı Sıtma Savaş Kanunu” kabul edilmiştir⁴⁴. Sıtma Savaş Başkanlığı sivrisinek vb haşerata karşı mücadeleyi sadece sıtma savaşı için değil Maraş hududuna kadar gelen kolera ve veba için de önem vermektedir. Ancak halktan bazı kişilerin ilacı pülverize edecek ekipleri evlerine sokmayarak durumu zorlaştırdığını açıklamıştır. Bu kişilerin 4871 Numaralı Sıtma Savaş Kanunu gereğince cezaya çarptırılacakları ifade edilerek halkın gereken kolaylığı göstermeleri istenmiştir⁴⁵. 1938 ile 1946 yılları arasında sıtma mücadelesine ilişkin veriler şöyledir:

1938-1946 Yılları Arası Maraş'ta Sıtma Mücadelesi (Bin Kişi Olarak)⁴⁶

Yıllar	Yoklama Edilen Kişi	Kan Yoklaması	Tedavi Edilen Sıtmalı
1938	127	25	48
1939	122	46	51
1940	131	6	56
1941	134	4	54
1942	112	20	43
1943	94	23	63
1944	56	22	43
1945	95	16	71
1946	132	4	75

42 Bağdatlı, “Sıtma Savaş Başkanı Sayın Doktor Reşat Tamberk ile Bir Saat”, *Maraş Postası*, 10 Eylül 1947.

43 Bağdatlı, “Sıtma Savaş Başkanı Sayın Doktor Reşat Tamberk ile Bir Saat”, *Maraş Postası*, 10 Eylül 1947.

44 Çakmak, *a.g.m.*, s. 457.

45 “Sıtma Savaş Başkanlığından”, *Maraş Postası*, 17 Ekim 1947.

46 *İstatistik Yıllığı 1947*, s. 174.

Maraş'ta 26 Mart 1948'te sıtma ile savaş için Bölge Başkanı Dr. Reşat Tamberk'in başkanlığında toplantı yapılmıştır. Toplantıda 1948 yılı sıtma savaşı için yapılacak program belirlenmiştir. Köy ve kasabaların asgari üç ayda bir D.D.T'li gaz, kreolin ve mazotla pülverize yapılması kararlaştırılmıştır. Bataklık ve çeltik kenarı köylerle dalak endeksi yüksek ve sıtma endemitesi fazla köylerin yaz boyunca korunma tedavisine alınması ve bunun yanı sıra sivrisineğin ve sürfesinin barınma yerlerini teşkil eden fosseptiklerin imhası ve köylerdeki arazi ıslahatına önem verilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁷. 1 Haziran itibariyle sivrisinek ve benzeri haşereyi imha edici gazlı, mazotlu ve kreolinli D.D.T.mahlulü savaşa dâhil bütün köylerde uygulanmaya başlanmıştır. İlkbaharda da yine tüm köylerde bu dezenfeksiyon yapılmıştır. Haziran ayı itibariyle de 25 kişilik bir ekip köylerin dezenfeksiyonunda çalışmaya başlamıştır. Köylüler bit, tahtakurusu, sivrisinek gibi haşerattan kurtaran bu faaliyet karşısında büyük bir memnuniyet duymuşlardır. Aynı şekilde Maraş merkezde de bu faaliyet bir hafta olarak planlanmıştır. Bu çalışmalara çeltik ekicilerinden oluşan bir heyet topladıkları parayla katkıda bulunmuştur. İl merkezinde söz konusu yardım 10.000 lirayı geçmiştir. Bu yardımlarla ilk etapta 30 pülverizatör sipariş edilmiş, bin kilo D.D.T ve 550 teneke gazyağı alınmıştır. Pazarcık ilçesi de 10.000 lira kadar bir para toplamış ve onlar da hemen dezenfeksiyon için gerekli tedbirlere başvurmuşlardır⁴⁸.

Sıtma Savaş Genel Müdürü Dr. Seyfi çeltik ekimi üzerine tetkiklerde bulunmak üzere Maraş'a gelmiştir⁴⁹. 1948 yılında Maraş ili ve ilçelerinde toplam 36.848 dekarlık araziye çeltik ekilmiş 8105 ton mahsul alınmıştır⁵⁰. Çeltik ekiminin salgın hastalıklara davetiye çıkarması üzerine Maraş'ta yeni iş sahası önerisinde bulunanlar da olmuştur. N. Tamer Maraş Postasındaki köşe yazısında Maraş'ın çeşitli yönlerden kalkınmaya ihtiyacı olduğu bir dönemde halkı sıtmanın pençesine düşüren çeltikçilik sevdasından kurtarmak gerektiğini halkı başka iş alanlarına özellikle de bakırcılığın gelişmesi yönünde adım atılmasının daha yararlı olacağına dikkat çekmiştir⁵¹.

Maraş Milletvekili Emin Soysal⁵² Maraş'taki bataklıkların ne zaman kurutulacağına ilişkin 28 Nisan 1947 tarihinde bir soru önergesi vermiştir⁵³. Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı, kurutulması istenen bataklıkların, Hasa civarından başlayarak Fevzipaşa yanından Maraş'ın güneyinden Narlı ve Eoğlu demiryolu istasyonları mahallinden geçerek Pazarcık kazasına kadar uzanan bölgeyi içine aldığı belirtir. Bunlar Aman, Kâvur, Kumaşır ve

47 "Bölgemiz Sıtma Savaşı", *Maraş Postası*, 29 Mart 1948.

48 "Şehir ve Köylerimizde Sıtma Savaşı", *Maraş Postası*, 4 Haziran 1948.

49 "Sıtma Savaş Genel Müdürü", *Maraş Postası*, 5 Ekim 1948.

50 "İl ve İlçelerimizde 948 Yılı İçinde Yapılan Çeltik Ekimi", *Maraş Postası*, 27 Aralık 1948.

51 N. Tamer, "Memleket Kalkınmasında Hususi Teşebbüslerin Değeri", *Maraş Postası*, 17 Ekim 1947.

52 Bağımsız Maraş Milletvekili iken sonrasında CHP'ye katılır. Katılma gerekçesi için bkz. "CHP Meclis Grubunda", *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1950.

53 *TBMM TD*, D.8, C.5, 53. Birleşim (28 Nisan 1947), s. 59.

Gölbaşı bataklıklarıdır. Yine zikredilmeyen fakat büyümesi olası görülen Miz bataklığı adıyla bir bataklığında olduğunun altını çizen İncedayı, 1944 yılında nispeten diğerlerine oranla küçük olan Kumaşır ve Gölbaşı bataklıkları hariç diğer büyük bataklıkların keşfinin yapıp, planlarının hazırlandığını ancak bu bataklıkları kurutma işinin 6.000.000 liralık bir bütçe ile mümkün olabileceğini dile getirmiştir. O gün için 100.000.000 liralık bir bütçe ile büyük bir sulama projesine başladıklarını bu işi tamamlamazlar ise harcadıkları emek ve paranın zayi olacağını bu nedenle bu proje tamamlandıktan sonra söz konusu bataklık meselesini ele alabileceklerini, sadece Kumaşır ve Gölbaşı bataklıklarının küçük su mevzuu içinde halledebileceklerini umduklarını belirtmiştir⁵⁴. Maraş Milletvekili Bayındırlık Bakanı'nın konuşmasına müteakiben söz alarak bataklıkların sadece verimli toprağı işgal etmekle kalmayıp sivrisinekleri barınma yeri haline geldiğinden dolayı halka verdiği zarara değinir: *"Sağlık Bakanlığı buralarda daimi surette doktor, kinin vesait parası sarfedip duruyor. Eğer yalnız bu Bakanlığın buradaki daimi mücadelesine sarf edeceği yirmi yıllık masrafta harcasak bu bataklıkları kuruturuz. Kurutmazsak Bakanlığın bu masrafta ebediyen devam ettirmesi gerektir. Bu ise akıl işi değildir. Ceciler köyüne uğradım orada köylüleri topladım en yaşlılarını sordum bir tane 65'lik çıktı. Bundan daha yaşlısı yok mu dedim, hayır dediler. İki kişi gösterdiler onlarda 45'şer yaşında idiler. Yani köyde insanlar 45 yaştan öteye geçemiyorlar. Nasıl geçebilirler. Daha doğarken veya doğar doğmaz sıtma mikrobunu alan insan kolay kolay gelişip yaşayabilir mi? Bu ovada bilhassa göllerin yakınındaki köyler yaz aylarında, bulabilenler yemeklerini cibinlik altında yiyorlar. Orak biçerken, harmanda çalışırken yüzlerini birer çift göz deliği açarak mendille kapatıp çalışabiliyorlar"*⁵⁵.

Emin Soysal yine 4 Aralık 1949'da Maraş, Pazarcık ve Besni bölgelerindeki bataklıkların ne zaman kurutulmaya başlanacağına ilişkin sözlü soru önergesi verir. Dönemin Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan toplamda 3.500.000 milyon lira harcanması gereken bu kurutmanın bütçe nedeniyle ancak Gavur gölü bataklıklarının kurutulması işinin ele alındığını, diğer bataklıkların kurutulması işinin bütçe nedeniyle ancak 1951 yılında mümkün olabileceğini belirtmiştir⁵⁶.

Yine Malatya Milletvekili Hikmet Fırat, 2 Mayıs 1952'de Maraş'taki Mizmili bataklığının kurutulmasına için o güne kadar bir teşebbüs olup olmadığına ilişkin sözlü soru önergesi verir⁵⁷. Fırat Sıhhat Bakanlığı Müfettişi iken o bölgeyi sıtma ve çeltik ekimi nedeniyle teftiş ettiğini, Mizmili bataklığı civarındaki 14 köy halkının bataklık dolayısıyla hastalıktan mustarip olduklarını o zaman da alınacak acil tedbirleri yazarak bakanlığa bildirerek vazifesini yaptığını sözlerine eklemiştir. Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu kurutma

54 TBMM TD, D.8, C.5, 54. Birleşim (30 Nisan 1947), s. 59.-64.

55 TBMM TD, D.8, C.5, 54. Birleşim (30 Nisan 1947), s. 64-66. "İnsanların Ancak 45 Yıl Yaşadıkları Köy", *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1947.

56 TBMM TD, D.8, C.22, 21. Birleşim (21 Aralık 1949), s. 346. "Meclis'te Cevaplandırılan Sözlü Sorular", *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1949.

57 TBMM TD, D.9, C.15, 67. Birleşim (2 Mayıs 1952), s. 7.

teşebbüsünde bulunulduğunu bununla ilgili projelerin hazırlandığını bu iş için 358.000 liralık bütçenin yeterli olacağını arazinin kurutulması ile 21.210 dönüm torağın kazanılmış olacağını, değeri 4.000.000 lira olan arazinin de topraksız çiftçiye dağıtılacağını dile getirmiştir⁵⁸. Anlaşıldığı üzere bütçe yetersizliği nedeni ile bataklıkların kurutulması meselesi uzun yıllar çözümlenememiştir.

Demokrat Parti iktidarı döneminde de sıtma ile mücadele meselesi önemini korumuştur. 20-30 Mart 1953 tarihleri arasında Türkiye'deki 34 Sıtma Savaş Başkanlığı'nda 307 doktor ve 1500 sağlık memurunun katılımıyla Sıtma Savaş Tekâmül Kursu açılmıştır. Bunlardan biri de Maraş'ta açılmıştır. Buradaki kursa Gaziantep, İslahiye, Pazarcık ve merkez ilçe doktorları ile sağlık memurları katılmıştır. Elbistan, Gökşin, Afşin ve Andırın şubelerindeki memurlar ise yolların karla kaplı olmasından dolayı gelememişlerdir. Bu nedenle onlara kursun Nisan ayının ilk haftasında yapılması uygun görülmüştür. Kursun tahminen 125.000 liraya mal olması eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Kursun yerine orada öğretilecek bilgilerin Bakanlık tarafından şube doktorlarına tamimle bildirilmesi ve uygulanmasının maksada daha uygun olacağı dile getirilmiştir⁵⁹. Kurs Sıtma Savaş Başkanı Dr. Fazıl Aygün'ün başkanlığında⁶⁰ ve iki doktor ile açılmıştır. Kursu 27 doktor ve sağlık memuru katılmıştır. Kursta; D.D.T. tatbikatında önceki senelerde görülen eksikliklerin giderilmesi, bütün köy evlerine D.D.T'nin tatbiki, çeltik sahaları civarında gerekli sıhhi tedbirlerin tam anlamıyla alınması, sivrisinekle mücadelenin olması gerektiği şekilde yapılması, sıtma savaşında gerekli kayıtların vekâletin talimatı doğrultusunda alınması konuları üzerinde durulmuştur⁶¹.

Sıtma Savaş başkanlığı 1953 yılı Haziran ayı itibariyle çalışmalarına hız vermiş şehrin kenar mahalleleri ve köylerde dahil olmak üzere D.D.T ile dezenfekte edilmiştir⁶². Tarım Bakanlığı ile Bayındırlık Bakanlığı Su işleri şubesi işbirliği yaparak sıtma merkezi olan bataklıkları kurutmak ve ekime elverişli toprakları topraksız köylüye dağıtmak için harekete geçmişler, 1954 yılı içinde 2.000.000 dönüm bataklık ve sazlığı kurutmayı hedeflemişlerdir. Belirlenen yerler arasında Maraş da bulunmaktadır⁶³. Haziran 1953'te Dr. Fazıl Ayakaç'ın Zara'ya tayini üzerine Sıtma Savaş Başkanlığına Bandırma Sıtma Savaş Doktoru Nizamettin Arat tayin edilmiştir. Andırın, Gökşin ve Elbistan Sıtma Savaş teşkilatına da birer sağlık memuru verilmiştir⁶⁴. Yeni görevine başlayan Sıtma Savaş Başkanı Dr. Nizamettin Arat, Elbistan kazasına giderek sıtma savaş teşkilatını ve çeltik sahası olan Ağlıcı, Balıkçıl, Karahüyük, Güvercinlik, Burto,

58 TBMM TD, D.9, C.15, 71. Birleşim (12 Mayıs 1952), s. 172-173. "Maraş İlinde Kurutulacak Bataklık", *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1952.

59 "Tahminen 125 Bin Liraya Mal Olan Kurs", *Engizek*, 20 Mart 1953.

60 1953 Nisan ayında Maraş Sıtma Savaş Başkanlığı Baş Tabipliğine Dr. Hicran Gözüm tayin edilmiştir. "Sıtma Mücadele Merkez Tabipliği", *Engizek*, 20 Nisan 1953.

61 "Şehrimizde Sıtma Savaş Kursu", *Hizmet*, 25 Haziran 1953.

62 "Sıtma Savaş Mücadelesinin Faaliyeti", *Engizek*, 27 Haziran 1953.

63 "Türkiye'de Bataklıkların Kurutulması", *Engizek*, 8 Temmuz 1953.

64 "Sıtma Savaş Başkanlığında", *Hizmet*, 4 Haziran 1953.

Izkın, Hasankendi köylerindeki D.D.T. uygulamasını incelemiştir. Arat daha sonra incelemelerde bulunmak üzere Göksün ve Afşin'e gitmiştir⁶⁵.

1954 yılı Eylül ayında Vali Zühtü Öner'in başkanlığında vilayet hıfzıssıhha meclisi toplanır. Hıfzıssıhha meclisi;

-İçme suyu membaında suyun kirlenmesine sebep olan büyük bir delik görülerek bu deliğin belediye tarafından kapatılmasına

-İçme suyu membaının beş yüz metreye kadar olan sahasının temiz kalması için buranın dikenli tellerle çevrilmek suretiyle sahanın temiz bulundurulmasına

-Şehir çöplerinin dereler içine döküldüğü, şehir temizliği ve şehir hıfzıssıhha bakımından bu durumun mahzurlu olmasından ötürü mahalle aralarından merkeplerle toplanılan çöplerin kamyonlarla şehir haricinde bir yere nakledilmesi, bu iş için iki kamyonun tahsis edilmesi, gübreli derelerin her on beş günde bir temizletirilmesine karar verilmiştir⁶⁶.

Maraş Sıtma Savaş Reisliğine onar tonluk beş kamyonla D.D.T. gelmiştir. 16 Mayıs 1955 günü Maraş merkezde ve köylerinde D.D.T'nin tatbiki ile karasinek, sivrisinek, tahtakurusu, pire gibi haşeratın imha edilmesi amaçlanmıştır⁶⁷. Maraş Sıtma Savaş Başkanı Nizamettin Arat'ın Nisan 1957'de başka göreve atanması ile boşalan yere Tarsus Sıtma Savaş Başkanı Burhan Dedeköy atanmıştır⁶⁸. Nizamettin Arat Maraş'taki beşinci yılında Bölgeler Grup Başkanlığı'nın kurulduğunu bu münasebetle Türkiye'den kendisinin de içinde bulunduğu 16 doktorun Roma'ya bir aylığına kursa gittiğini, oradan dönüşte de Maraş, Antep, Antakya Sıtma Savaş Bölgeleri Grup Başkanlığı görevine getirildiğini dile getirmiştir⁶⁹.

Nizamettin Arat, Maraş Sıtma Savaş Eradikasyon Bölgeler Reisi olduğu dönemde D.D.T. gibi haşere öldürücü ilaçlarla Anofelin denilen sivrisineklerin yok edilmesinin mümkün olmadığını çünkü bir müddet sonra bu ilaca karşı mukavemet kazandıklarını dolayısıyla haşere öldürücü ilaçlarla yapılan mücadele, üç ile beş sene gibi bir müddet bu ilaçtan fayda sağlamak mümkün ise de daha sonra faydasının yarı yarıya kaybettiğini söylemiştir⁷⁰.

Aralık 1959'da Maraş Milletvekili Halil Gürün Sıtma Eradikasyonu Kanun Layihasının meclisteki görüşmesi sırasında yaptığı konuşmada "... Bizim vaktiyle bizden ayrılmış olan komşu memleketlerde müşterek bir hayatımız vardır. Bilhassa cenup komşularımız Suriye ve Irak bir hudut ile bizden ayrılmaktadır.

65 "Sıtma Savaş Başkanı Kazalarda", *Hizmet*, 16 Temmuz 1953.

66 "Valimiz Başkanlığında Toplanan Hıfzıssıhha Meclisi Şehrin Sağlığı İle İlgili Kararlar Aldı", *Hizmet*, 24 Eylül 1954.

67 "Şehir ve Köylerimize D.D.T. Tatbikine Başlanıyor", *Hizmet*, 13 Mayıs 1955.

68 "Sıtma Savaş Başkanı Terfi etti", *Engizek*, 27 Nisan 1957.

69 <https://www.dergibursadasaglik.com/nizamettin-arat>, (Erişim Tarihi: 20 Mart 2020).

70 Nizamettin Arat, "Dünya Sıtmaya Meydan Okuyor", *Hizmet*, 7 Nisan 1960.

Burada bazı mevzularda sıkı sıkıya ilgili bulunduğumuz memleketimizde bilhassa sıtma mevzuunda yakın bir münasebet vardır. Bilhassa cenuptan memleketimize sıtma girmektedir. Ve burada büyük bir hevesle çıkarmak, tatbik mevkiine koymak istediğimiz bu kanunun hükümleri haleldar olur. Onlarla müşterek çalışmalıyız.”⁷¹ diyerek diğer salgın hastalıklarda olduğu gibi sıtma ile mücadelede de sınır komşularıyla işbirliği içerisinde olunmasının önemine dikkat çekmiştir⁷².

3. Verem

Solunum yolu ile bulaşan “mycobacterium tuberculosis” adı verilen bakterinin neden olduğu verem⁷³, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de halk sağlığını tehdit eden hastalıklardan birisidir. Ölümle sonuçlanan vaka sayısının oldukça yüksek olduğu bu hastalık topluma, aileye zarar vermesi ve millî istihsalı baltalaması dolayısıyla hem sosyal hem de ekonomik bir afet olarak nitelendirilmektedir⁷⁴. Cumhuriyet’in ilk yıllarında sıtma, frengi ve trahoma karşı mücadele başlatılmışsa da mali olanakların kısıtlı olması nedeniyle veremle mücadele gönüllü dernekler tarafından yürütülmüştür. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti mücadeleye yasa ve yönetmelikler, sanatoryum ve dispanserler ile destek vermiştir. 11-13 Ekim 1927 tarihleri arasında yapılan II. Milli Tıp Kongresi’nde trahom ile birlikte verem konusu ele alınmıştır.⁷⁵ Verem ve diğer salgın hastalıklarla mücadelenin en önemli amacı nüfusu artırarak yeni kurulan devletin geleceğini daha güçlü bir şekilde inşa etmektir. Verem bu amacın önündeki engellerden biridir⁷⁶.

Veremle mücadele için 1918 yılında “Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti” kurulmuşsa da İstanbul’un işgali nedeniyle çalışmalar durdurulmuştur. 1923 yılında İzmir’de “Veremle Mücadele Cemiyeti Hayriyesi” ile Balıkesir’de “Balıkesir Veremle Mücadele Cemiyeti” ardından 1927 yılında “İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti” kurulmuştur. 1940’lı yıllarda bu gönüllü kuruluşlara yenileri eklenmiştir. 1948 yılına gelindiğinde “Türkiye Ulusal Savaş Derneği” kurulmuştur. İlk dispanser ise 1923 yılında İstanbul Özel İdaresi tarafından açılmış, 1929 yılında da İzmir dispanserinin temeli atılmıştır. Zamanla dispanser sayısı artırılmıştır⁷⁷. 1925 yılında 16 yatak kapasitesi ile Heybeliada Sanatoryumu açılmış, 1929, 1939 ve 1945 yıllarında yapılan ek

71 TBMM ZC, D.11, C.10, 18. İnikat, (23 Aralık 1959), s. 447.

72 Nizamettin Arat, “Dünya Sıtmaya Meydan Okuyor”, *Engizik*, 7 Nisan 1960.

73 Ceren Gülser, İlikan Rasimoğlu, “Memlekette Çok Çocuk ve Sağlam Çocuk Lazımdır?": Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Verem Mücadelesi ve Yaşamak Yolu Dergisi”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Editörler: Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 197.

74 “Sağlık İşlerimizde Yeni İnkişaflar”, *Engizik*, 24 Kasım 1955.

75 Ceren Gülser, İlikan Rasimoğlu, “Verem İyi Olur Bir Hastalıktır”: Cumhuriyetin İlk Yıllarında Verem Mücadelesi ve Siyaset”, *Toplumsal Tarih*, S.296, Ağustos 2018, s. 86-87.

76 Gülser, İlikan, “Memlekette Çok Çocuk ve Sağlam Çocuk Lazımdır?”, s. 201-202.

77 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.112.

pavyonlarla yatak kapasitesi 600'e ulaşmıştır⁷⁸. Vereme karşı sistemli bir şekilde mücadelenin yürütülmesi ancak 1945 yılından sonra mümkün olabilmıştır⁷⁹.

Veremin yaygın bulaşıcı hastalıklardan biri olmasının en önemli nedenlerinden biri içtimai şartlara bağlı olması ve sosyal bünye üzerinde çok etkili olmasındandır. Bu özelliğinden dolayı eskiden "*proleterya hastalığı*" olarak da adlandırılmıştır. Veremin meydana geliş ve yayılmasında açlık, sefalet, yorgunluk etkili olduğundan savaş zamanlarında veremden ölüm nispeti daha da artmıştır⁸⁰. Türkiye'de yaygın bir halde görülen verem hastalığı II. Dünya Savaşıyla birlikte artış göstermiştir⁸¹. Özellikle askerler arasında artış dikkat çekicidir. Askerlerin izinli olarak evlerine gitmeleri veremin yayılışını artırmıştır⁸².

Maraş verem hastalığının büyük tahribat yaptığı illerden biridir⁸³. Maraş'ın Belediye Doktoru Ahmet Üstünoğlu, harp sonlarının sosyal bir afeti olarak dile getirdiği veremin savaşın beraberinde getirdiği gıdasızlık, yorgunluk ile birlikte insanlığı tehdit eden bir hal aldığını söyledikten sonra Maraş'taki mevcut durumu ise; "*Maraş'ta bu yangın henüz bacayı sarmış durumda değildir. Yalnız mevcut mikropları ortadan kaldırmak gayesi ile kurulmuş bulunan Verem Savaş Derneğine üye olmak ve yardım etmek her vatandaş için bir vicdan borcudur.*" diyerek derneğe destek olunmasını istemiştir⁸⁴.

Maraş'ta Verem Savaş Derneği 20 Mart 1947'de kurulmuştur. Dr. Tevfik Öğüt, "*Sayın Maraşlılar..Verem Savaş Derneğine katılalım. Zira genç, orta, yaşlı veremden muzdarip vatandaşlar sizlere titrek elini uzatıyor. Reddetmeyiniz. Onlar kan kusar, her gün ölümle pençeleşir, merhamete şayan ve şefkate susanmış kimselerdir. Aylarca yatağında inleyen (gıdaya, ilaca, sevmeye) muhtaç veremli kardeşlerini arayalım, bulalım kendilerini ve memleketi kurtaralım*" diyerek, verem savaşını milli bir savaş olduğunu dile getirmiş, el birliği ile derneği destekleme ve üye olmanın önemine dikkat çekmiştir. Zayıf, gıdasız kalmış vatandaşları derneğe haber vermenin çok elzem olduğuna değinmiştir⁸⁵.

Kemal Ülkümen Engizek gazetesindeki köşesinde veremli bir kişiyi şöyle tasvir eder: "*Kendisini çok iyi tanırım. Omuzları geniş, uzun boylu şahin bakışlı bir delikanlı idi. Geçenlerde ziyaretine gittiğim bir doktor arkadaşımın muayenehanesinde karşılaştığım için içim burkuldu. Enine boyuna o vücut sanki iç içe girmişti. Pembe canlı yanakları kehrubar gibi sararmıştı. Dudaklarının gül rengi solmuş, dökülmeye yüz tutmuş hazan yaprakları gibi titrek bir hal almıştı. Yüzüne baktığım zaman birer hançeri*

78 Murat Aksu, *Tıp Tarihi Açısından Türkiye'de Verem Savaşı*, Ankara 2007, s. 70.

79 Tevfik İsmail Gökçe, *Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Kuruluş Gelişim ve Çalışmalar 1948-1972*, Hilal Matbaacılık, İstanbul 1974, s. 11.

80 Celal Tamer, "*Verem Koruması ve B.C.G. Aşısı*", *Hizmet*, 6 Ocak 1957.

81 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 111.

82 Aksu, *a.g.e.*, s. 99.

83 "*Verem Savaş Haftası 9 Ocak'ta Başlıyor*", *Engizek*, 6 Ocak 1955.

84 Ahmet Üstünoğlu, "*Veremle Savaş Haftası Münasebetiyle*", *Maraş Postası*, 12 Ocak 1948.

85 Tevfik Öğüt, "*Verem Savaş Haftası Münasebetiyle*", *Maraş Postası*, 5 Ocak 1948.

andıran heybetli kaşlarının altındaki eski şahin bakışlı ateşin gözlerini göremedim; onların yerinde ölüm kapanına düşmüş bir ceylanın mütevekkil sönük, siyah gözlerinin melül ve mahzun nazarlarıyla karşılaştım. Neden bilmem, utanmış gibi gözlerimi yere eğdim bir daha bakmadım ona. Şimdi onun akıbetinin sızısı var içimde!...”⁸⁶

Veremle savaş haftası olması dolayısıyla 6 Ocak 1949’da Maraş’ta Veremle Savaş Derneği’nin genel kongresi yapılmıştır ve aynı zamanda genel kongrede yeni idare heyeti seçilmiştir⁸⁷. Kongreye 40 kişi davet edildiği halde katılım çok olmamış ancak on kişi katılmıştır. Maraş Sıtma Mücadele Başkanı Reşat Tamberk toplanma nedenini açıklayan bir konuşma yapmıştır. Toplantıda sadece üç doktorun olması katılımcıları üzmüştür. Toplantıda derneğin durumuna ilişkin görüş alışverişinde bulunulmuş, veremin vahameti üzerinde durulmuştur. Devlet Hastanesi Dâhiliye Uzmanı Akif Erkel, Maraş’a yeni gelmiş olmasına rağmen bir ay içerisinde 20’den fazla veremliye rastladığını söylemiştir. Bu durum işin ne kadar ciddi olduğunu göstergesidir. Derneğin verimli çalışması için neler yapılacağına ilişkin kararların alınması çoğunluğun olmaması dolayısıyla 16 Ocak’ta yapılacak olan ikinci kongreye bırakılmıştır. Kongre 21 Ocak’ta yapılmıştır. Toplantıda doktorlar ve Maraş’ın önemi simaları katılmıştır. Vereme karşı neler yapılabileceği üzerinde durulmuştur. Veremle mücadelede çalışabilecek kişiler gözden geçirilerek onlara görev verilmiştir. Şehirde Çocuk Esirgeme ve Yardım Sevenler Derneği çalışmaları üzerinde görüş beyan edilmiş ve aynı zamanda dernek sayısının çokluğunun birbirlerine zarar vermekte olduğu belirtilerek bunların birleştirilmesinin lüzumuna değinilmiştir⁸⁸. Ahmet Fehmi Kocabaş, veremle mücadele için sadece yardımlara güvenilmemesi gerektiğine de dikkat çekmiştir⁸⁹. Veremle Savaş Derneği’nin 25 Ocak 1949’da yeni idare heyeti oluşturulmuştur. Başkanlığa Maraş Orman İşletme Müdürü Nazım Bayazıt, veznedarlığa Eczacı Ö. Remzi Arı, umumi kâtip ve muhasipliğe de Ahmet Fehmi Kocabaş seçilmiştir. Hâkim Niyazi Ünal, Nazım Bayazıt, Dr. Ali Rıza Köker, Ahmet Fehmi Kocabaş, Ali Aras, Ö. Remzi Arı, Osman Arıkan, Akif Berker, Ziraat Bankası Müdürü Osman Nuri Tanerî’den oluşan yönetim kurulu faaliyete geçmiştir⁹⁰.

Veremle mücadele meselesine yerel basında sıklıkla yer verilmiştir. Rauf Yalçıntürk, savaşın başladığı 1939 yılından 1949 yılına kadar hayat pahalılığının %425 arttığı halde kazanç nispetinin ancak %50 ile %80 arasında arttığını dile getirir. Savaştan önce bir şekilde hayatını kazanabilen vatandaşın o günkü durumunun üzücü olduğunu dile getirdikten sonra tahribatını daha çok zayıf bünyeler üzerinde yapan veremin yayılmasında iktisadi sorunların

86 Kemal Ülkümen, “Veremle Savaş Haftası”, *Engizik*, 7 Ocak 1958.

87 “Verem Haftası Başladı”, *Maraş Postası*, 6 Ocak 1949.

88 “Şehrimizde Veremle Mücadele İçin Çalışmalar”, *Maraş Postası*, 22 Ocak 1949.

89 “A. F. Kocabaş, “Veremle Mücadele Kongresinden İntibalarım”, *Maraş Postası*, 24 Ocak 1949.

90 “Şehrimiz Veremle Savaş Derneğinin Yeni İdare Heyeti Teşekkür Etti”, *Maraş Postası*, 27 Ocak 1949.

önemine değinmiştir. Yalçıntürk, veremli bir hastanın her gün et, yoğurt, süt, yumurta gibi gıda maddeleri ile beslenmesinin hastalıktan kurtulmak için çok elzem olduğu biliniyor iken yarım kilo süt bulamayan vatandaşın bu amansız hastalıktan kurtulmasının mümkün olmadığını şöyle anlatır: "...böyle vahim şartlar altında geçim zorluğunun ezici durumuna mukabil kaloriyi temine dahi imkân bulunmayan bir vatandaşın verem hastalığından yakasını kurtarması kabil değildir."⁹¹

Maraş'ta Verem Savaş Derneği tarafından inşa edilerek Sağlık Bakanlığı'na devredilen verem dispanserinin faaliyete geçmesi adına Maraş Valiliği'ne yeterli bütçe verilmiştir⁹². Dispanser 1951 yılında açılmıştır⁹³. 1953 yılında verem haftası dolayısıyla yapılan yayınlarda, bir yıllık süre zarfında Maraş Verem Savaş Dispanserinde 2735 vatandaş muayene olmuş bunların 299'unun veremli olduğu anlaşılmıştır. Dispansere başvurmamış hasta adedinin çok daha fazla olduğunun tahmin edildiği belirtilmiştir. Aralarında çocukların ve genç annelerin de olduğu bu hastaların tedavisi ücretsiz olarak yapılmıştır. 23 kişi tamamen iyileşmiş, birçoğunun da ayaktan tedavisi yapılmıştır. Hastanelere yatması gereken hastaların yol paraları da temin edilerek bunlar hastanelere gönderilmiştir. 31 hasta bu şekilde civar il hastanelerinde tedavi edilmiştir. Verem hastalığının tedavisinde erken tespit önem arz ettiğinden verem savaş dispanserinde röntgen taramalarına başlanmıştır. Okullardan başlamak üzere özellikle toplu halde bulunanlar için muayene başlatılmıştır. Şüphe edilenler de yine muayeneye tabi tutulmuştur. Röntgen cihazı Ağustos 1952 itibariyle faaliyete geçmiş, Ocak 1953'e kadar 226 hastaya akciğer filmi çekilmiş, 414 radyoskopisi 136 talebeye de mikrofotografi yapılmıştır⁹⁴.

Özellikle verem haftasında yerel basında verem hastalığına ilişkin halk bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Dr. Sabri Öksüz veremin çabuk yorulma, ateş, gece terlemesi, öksürük, göğüs ve arka ağrıları ve gözaltında siyahlık gibi hallerle kendini gösterdiğini, erken teşhiste hastalığın tedavisinin çok daha kolay olduğunu söylemiş, veremden korunmak adına yerlere tükürmemek gerektiğine, temizliğe özen gösterilmesine ve iyi beslenmenin önemine dikkat çekmiştir⁹⁵. Verem aşısının insanları (BCG aşısı) veremden koruyan zararsız bir aşı olduğu ve ücretsiz olarak aşı merkezlerinde yaptırılacağı belirtilmiştir⁹⁶.

Vereme karşı savaşta modern usul ve imkânlardan yararlanmaya başlanılmasıyla beraber mesafe kat edilmiştir. Ülke genelinde verem mücadelesinde hastaların ortaya çıkartılmasında verem dispanserleri önemli rol oynamıştır. Yine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin seyyar ekipleri şehirli ve köylü halkı tüberküloz testinden geçirerek bunlar arasında vereme müsait

91 Rauf Yalçıntürk, "İktisadi Cepheden Veremle Mücadele", *Maraş Postası*, 28 Ocak 1949.

92 "Verem ve Sıtma İle Mücadele", *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1951.

93 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.117.

94 F. Kamuran Yılmaz, "Verem Haftası Münasebetiyle", *Engizек*, 10 Ocak 1953. F. Kamuran Yılmaz, "Verem Haftası Münasebetiyle", *Hizmet*, 11 Ocak 1953.

95 Sabri Öksüz, "Verem Haftası Münasebetiyle", *Engizек*, 13 Ocak 1955.

96 Sabri Öksüz, "Verem Haftası Münasebetiyle", *Engizек*, 14 Ocak 1955.

olanları aşılamıştır. Tespit edilen veremli hastalar, verem dispanserlerinde göğüs hastalıkları hastanelerinde, sanatoryumlarda tedavi altına alınmışlardır. 1950'den itibaren doktorlar İstanbul'da Verem Tekâmül Merkezinde açılmış olan verem tekâmül kurslarına katılmışlardır⁹⁷. 1950-1955 yılları arasında verem yatak sayısı %350 artmıştır. Ayrıca Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti verem hastalığı geçirmiş olanları iş sahibi yapmak için de harekete geçmiş, bunun için Rehabilitasyon Müesseseleri meydana getirmek için çalışma başlatmış, bu amaçla faaliyet gösteren dernekler teşvik edilerek, nakdi yardımda da bulunulmaya başlanmıştır⁹⁸.

Maraş'taki verem dispanserinin şehir dışında olmaması da eleştiri konusu olmuştur⁹⁹. Şikâyet edilen hususlardan bir diğeri ise Maraş'ta verem hastanesinin olmayışıdır. Maraş'ta bir verem dispanseri var ise de bunun yeterli olmadığı dile getirilmektedir. Dispanserin hastayı tedavi değil, hastalığı durdurmaya bile yetmediği belirtilir. Hastalığın yayılmasına sağlam vatandaşlara bulaşmasına engel olamaması eleştirilir. Dispanser ancak hastalığı teşhis etmekte ve diğer vilayetlerdeki verem hastanelerinde yatak bulunduğu takdirde hastaların o hastanelere gönderilmesine vasıta olmaktadır. Çoğu kez bu durum sağlanamadığı için hastalar iyileşemez ve evlerinde aile fertlerine veremi bulaştırırlar. Dispanserin tarama defteri incelendiğinde aynı soyadı taşıyan çok sayıda kişinin olduğunun görüleceğini, şartlar düzelmediği takdirde durumun daha vahim bir hal alacağı belirtilir. Maraş'ta Yusufkar mahallesinde 26, Kayabaşı mahallesinde 44, Gazipaşa'da 33, Turan'da 28, Sakarya'da 29 Divanlı mahallesinde 38 veremli olduğu köyler de dâhil edilirse bu sayı 1039 kişidir. Verem hastası olduğu tespit edilememiş olanlarla verem mikrobu alanlar da hesaba katılacak olunursa durum daha vahim bir hal alacaktır. Bu nedenle verem hastanesinin açılmasının aciliyeti üzerinde durulmuştur¹⁰⁰.

Maraş'ta bir verem hastanesinin yapılması için Vali İbrahim Öztürk'ün başkanlığında, esnaf kefalet Kooperatif Derneği'nde 28 Şubat 1956'da bir toplantı yapılmıştır¹⁰¹. Söz konusu toplantıya Maraş'ın idarecileri, doktorları, eğitimcileri, bankacıları ve hayırsever kişileri ile DP ve CHP ileri gelenleri katılmıştır. Vali yaptığı konuşmada veremin ne derece tahripkâr bir hastalık olduğuna değindikten sonra Maraş'ta 30 veya 50 yataklı bir verem hastanesinin lüzumuna değinmiş, binanın inşasına karar verildiği takdirde elinden gelen tüm kolaylığı göstereceğini dile getirmiştir. Maraş Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Dr. Sabri Öksüz verem dispanseri başhekimisi olarak bu hastaneye çok ihtiyaç duyduklarını 1300'den fazla veremli kaydı yapıldığını, bunların sadece ilaçla değil gıda ve tecrit yoluyla desteğe muhtaç olduklarını oysaki bunları eve göndermek zorunda kaldıklarını bunun ise ne derece mahzurlu olduğunun

97 "Sağlık İşlerimizde Yeni İnkişaf", *Engizet*, 24 Kasım 1955.

98 "Sağlık İşlerimizde Yeni İnkişaf", *Engizet*, 25 Kasım 1955.

99 "Verem Basili Saçan Dispanser", *Hizmet*, 11 Mart 1953.

100 "Halkı Veremden Korumak Lazım", *Hizmet*, 6 Mayıs 1955.

101 "Bir Verem Hastanesi İnşası Üzerine Teşebbüsler", *Engizet*, 28 Şubat 1956.

herkes tarafından bilindiğini dile getirmiştir. Devlet Hastanesi Başhekimini Dr. Hikmet Kışlalıoğlu da hastanenin lüzumuna değinerek karar verildiği takdirde hastane arsasının hazır olduğunu ve elbirliği ile bu işin başarılması için çaba göstereceklerine değinmiştir. Diğer konuşmacılar da aynı görüşü ileri sürmüşlerdir. Bu toplantıda ayrıca Verem Savaş Derneği'nin idare heyeti yeniden seçilmiştir. İdare heyetine; Vali Muavini Osman Akçalı, Devlet Hastanesi Başhekimini Hikmet Kışlalıoğlu, Dr. Said Emirmahmutoğlu, DP İl Başkanı Lütfi Emirmahmutoğlu, Ziraatçı Ahmet Pakdil, Dr. Emrullah Çuhadar, Ziraatçı Abdülkadir Sezal seçilmişlerdir¹⁰². Maraş'ta bir verem hastanesi kurulmasının zaruryeti sonraki süreçte de basında sıklıkla yer almıştır¹⁰³.

1956 yılında verem savaş haftasında verem savaş derneğinin faaliyette bulunmaması eleştirilmiştir¹⁰⁴. Dernek çalışmaları sadece fakir veremli hastalara yardım etmekten ibaret kaldığı için verimli olmamıştır¹⁰⁵. Verem Savaş Derneği faaliyet göstermediği için dağılmış durumda olduğundan mahkeme kararı ile fesih edilmiştir. Vali İbrahim Öztürk'ün çalışması neticesinde Verem Savaş Cemiyeti yeniden oluşturulmuştur. Kurucu üyeler tarafından hazırlanan Verem Cemiyeti tüzüğü tasdik edilmiştir¹⁰⁶. 7 Nisan 1956'da Esnaf Kefalet Lokali'nde yapılan toplantıda üyeler derneğin faaliyete geçmesi hususunda görüş birliğine vardıldıktan sonra gizli oyla idare heyetini seçmişlerdir¹⁰⁷. Maraş'ta yeniden kurulan Verem Savaş Derneği'ne Ziraat Bankası Umum Müdürü Mithat Dülge beş bin lira bağışlamıştır¹⁰⁸. Uzun yıllar boş olan Maraş Verem Dispanserine Dr. Kemal Beyazıt tayin edilmiştir¹⁰⁹.

Elbistan'da da Verem Savaş Derneği kurulmuştur. Devlet Hastanesi Baştabibi Operatör Dr. M. Mirzaali, Mal Müdürü Avni Esin, Avukat Hulusi Fırat, Maarif Memuru Turgut Tezel, Mahmut Antepli ve Ziya Kelizme, Emekli Komiser Tevfik Aykaç gibi aktif kişilerden müteşebbis heyeti kurulur. Başkanlığa M. Mirzaali'yi seçmişlerdir. Heyet aza kaydına kaza ve köylerinde hemen başlamıştır. Verem Savaş Derneği yararına bilet satarak 1200 lira gelir temin etmişlerdir. Hayırsever Ali Erten'in bağışladığı arsaya da hastane binası inşa etme kararı almışlardır¹¹⁰.

1957 yılı verem haftasında Maraş'ta veremle ilgili afişler ve broşürler okullara dağıtılmış ve yine hafta dolayısıyla okullarda vereme ilişkin konuşmalar yapılarak, konferanslar verilmiştir. Ayrıca Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği küçük çocuklara üzerinde veremle ilgili öğütlerin yazılı olduğu el bayrakları

102 "Verem Hastanesi İnşa Edilecek", *Engizek*, 29 Şubat 1956.

103 "Vekâlet Maraş'ta Verem Hastanesi Kurulmasını Düşünüyormuş", *Hizmet*, 4 Eylül 1959.

104 "Bizde Veremle Savaş", *Engizek*, 14 Ocak 1956.

105 *Yurdumuzda Verem Savaş Dernekleri*, Günşen Matbaası, İstanbul 1960, s.86.

106 "Verem Hastanesi Yapılmalıdır", *Engizek*, 3 Nisan 1956.

107 "Verem Savaş Derneği Kuruldu", *Engizek*, 10 Nisan 1956.

108 "Mithat Dülge Verem Savaş Derneğine Beş Bin lira Verdi", *Engizek*, 30 Nisan 1956.

109 "Verem Dispanser Tbb. İşe Başladı", *Engizek*, 29 Şubat 1956.

110 "Elbistan Verem Savaş Derneği Kuruldu", *Engizek*, 10 Temmuz 1956. Elbistan Verem Savaş Derneği Yönetmeliği için bkz. *Engizek*, 17 Eylül 1956, *Engizek*, 19 Eylül 1956 ve *Engizek*, 21 Eylül 1956.

hazırlatmıştır. Bunun yanı sıra halk eğitim derneği salonunda verem hakkında konferanslar, gazetelerde yine bilgilendirici yayınlara yer verilmiştir. Sinemalarda da film aralarında izletilmek üzere konu ile ilgili aydınlatıcı yazılar hazırlanmıştır¹¹¹.

20 Haziran 1957'de veremle ilgili incelemelerde bulunmak üzere doktorlardan oluşan bir heyet Maraş'a gelmiştir. Burada valiyi ziyaret etmişler, Verem Savaş Derneği Başkanı ve verem dispanseri doktoru ile görüşmüşlerdir. Heyet, Türkiye Ulusal Verem Savaş Temsilcisi Dr. Cahit Başgök, Ankara 2 numaralı Verem Savaş Dispanseri Başhekimisi Dr. Yalçın Dinçman, Ankara 1 numaralı Dispanser Başhekimisi Dr. Orhan Öker, B.C.G. Kampanyası Türkiye Genel Başkanı Dr. Hamdi Açıan, Birinci Grup Başkanı Dr. Mehmet Gümüşbay, B.C.G. 4. Grup Başkanı Dr. Sedat Şanver ve Maraş'ta faaliyette bulunan B.C.G. kampanyası 2. Grup başkanı Ulvi Subaşı'dan oluşmuştur¹¹². Güney Anadolu illerinde geniş bir kadro ile faaliyet gösteren B.C.G aşısı ekipleri 1957 yılı Nisan ayında Maraş'a gelmişlerdir. İki yaşından doksan yaşına kadar olan vatandaşlara aşı yapılması için gruplar oluşturulmuştur¹¹³. Maraş'ta üç ay süreyle faaliyette bulunan 2. Grup B.C.G. kampanyası Temmuz ayı ortasında çalışmalarını tamamlamıştır. Bu süre zarfında Maraş, Elbistan, Pazarcık, Andırın, Afşin, Göksun merkezleriyle buralara bağlı köylerde çalışmak suretiyle 338.506 nüfustan 315.610 kişiye mantou, 155105 kişiye de B.C.G. verem aşısı uygulanmıştır¹¹⁴. Dr. Celal Tamer, veremle mücadele etmek için, halka mümkün olduğu kadar verem aşısının tatbiki ile teşhis ve tedavi için dispanser, prevantoryum, sanatoryum, hastane ve rehabilitasyon müesseseleri sağlanmasının önemine dikkat çekmiştir¹¹⁵.

1958 yılında verem haftası (5-11 Ocak) boyunca Maraş'ta bu konuda bilgilendirme söyleşileri yapılarak halkın bu konuda bilgi sahibi olması önemsenmiştir¹¹⁶. Verem Savaş Derneği verem haftası münasebetiyle Ulusal Verem Savaş Derneği'nin direktifleri doğrultusunda Maraş'ta konferanslar düzenlemiştir. İlkokullarda da öğrenciler bilgilendirilmiştir¹¹⁷. 1959 yılı verem haftasında da (4-12 Ocak) önceki yıllarda olduğu gibi konferanslar düzenlenmiş, halkı aydınlatıcı radyo yayınları ve gazetelerde verem ile ilgili bilgilere yer verilmiştir¹¹⁸. Yine verem haftasında Maraş Kız Enstitüsü'nde bir münazara düzenlenmiştir¹¹⁹.

1 Kasım 1959 tarihinde Maraş Verem Savaş Derneği Halk Eğitim Merkezinde toplantı yapmıştır. Vali Kazım Atakul, DP İl başkanı Ahmet Kadioğlu ve bazı doktorların katıldığı toplantıda Maraş'ta bir verem hastanesi ya da

111 "Verem Haftası Bugün Başladı", *Hizmet*, 6 Ocak 1957.

112 "Doktorlardan Müteşekkil Bir Heyet Şehrimizde", *Engizek*, 21 Haziran 1957.

113 "Verem Aşısına Başlanıyor", *Engizek*, 12 Nisan 1957.

114 "B.C.G. Aşı Kumpanyası İlimizdeki Mesaisini Bitirdi", *Engizek*, 16 Temmuz 1957.

115 Celal Tamer, "Verem Koruması ve B.C.G. Aşısı III", *Hizmet*, 8 Ocak 1957.

116 "Saldırgan Veremle Savaşalım", *Engizek*, 6 Ocak 1958.

117 "Şehrimiz Verem Savaş Derneği'nin Faaliyeti", *Engizek*, 7 Ocak 1958.

118 "Verem Savaş Haftası Yarın", *Engizek*, 3 Ocak 1959.

119 "Dünkü Verem Münazarasını Kız Öğretmen Okulu Ekibi Kazandı", *Hizmet*, 10 Ocak 1960.

hastaneye bağlı bir verem pavyonu inşası üzerinde durulmuştur. Verem Savaş Derneği Başkanı İş Bankası Müdürü Mustafa Güntan idare heyetini toplayarak bu hususta dernek üyelerinin fikirlerini öğreneceğini ve verem hastanesi veya pavyon inşası için gerekli çabayı göstereceğini belirtir¹²⁰. Görüldüğü üzere verem hastanesi inşası zaman zaman gündeme getirilmişse de sonuçlandırılmamıştır.

4. Diğer Salgın Hastalıklar

Maraş'ta trahom, sıtma ve verem dışında çiçek, tifüs, veba, kolera gibi diğer hastalıklar da görülmüştür. Çiçek hastalığı daha çok Suriye'de görülen çiçek salgınının sınırdaki güvenlik önlemlerine rağmen ülkenin güneyine sirayetiyle olmuştur. 1930 yılındaki çiçek salgınında halka çiçek aşısı uygulayan illerden biri Maraş'tır¹²¹. 1942 yılında da Maraş'ta çiçek hastalığının görülmesi üzerine Maraş Sağlık Müdürlüğü tarafından okullardan başlamak üzere halka çiçek aşısı uygulanmıştır¹²². 1948 yılına gelindiğinde yine komşu ülkelerde görülen çiçek salgını nedeniyle Maraş'ta gerekli tedbirler alınmış, memleket hastanesinde, doğumevinde ve trahom hastanesinde çiçek aşısı uygulaması başlatılmıştır¹²³. 1949 yılında da sınır illerinde vakaların artmaya başlaması üzerine gerekli önlemler alınmıştır¹²⁴.

Maraş'ta görülen hastalıkların bir diğeri tifüstür. 1945 yılında tifüse karşı Maraş Sağlık Müdürlüğü tarafından Maraş merkezde 1217, il genelinde ise 2277 kişiye tifüs aşısı yapılmıştır¹²⁵. 1948 yılında Gaziantep'in merkezinde tifüs vakalarının görülmesi üzerine Maraş belediyesi tarafından alınması gereken tedbirler ilgili yerlere bildirmiştir.

-Otel ve hanlarda zemini tahta olan odaların yarı yarıya karıştırılmış gaz ve mazot mahlûlü ile silinmesi

-Bütün yatak çarşafı yorgan ve yastıkların yüzleri yıkatıldıktan sonra D.D.T ile alkol mahlûlüne batırılarak serilmesi

-D.D.T. mahlûlü için ilaç eczanelerden, alkol Sağlık Müdürlüğünden temin edildikten sonra belediye doktoru tarafından hazırlatılarak ve belediye memuru huzurunda mahlûlün kullanılması

-Gaziantep'ten gelecek bütün yolculardan tifüs aşısı kâğıdı sorulması ve ibraz edemeyenlerin Safa Oteli'nde bulundurulacak sağlık ekibi tarafından aşılanması

120 "Verem Savaş Derneğinin Dünkü Toplantısı", *Engizet*, 2 Kasım 1959.

121 "Cenup Vilayetlerimizde Çiçek Aşısı", *Hâkimiyeti Milliye*, 18 Nisan 1931.

122 Tombul, *a.g.t.*, s. 91.

123 "Maraş Sağlık Müdürlüğünden", *Maraş Postası*, 4 Şubat 1948.

124 "Suriye'de çiçek Hastalığı Salgın Halindedir", *Maraş Postası*, 13 Ocak 1949.

125 Tombul, *a.g.t.*, s. 93.

-Yolcularda bit muayenesi yapılarak, bitli görülenlerin hamama sevkinin yapılması burada saçlarının kesilerek, çamaşırlarının D.D.T mahlûlüne batırılması

-Berberlerde belediye doktoru tarafından hazırlanan D.D.T mahlûlüne biraz kolonya ilave etmek suretiyle tıraş olanların saçlarının ıslatılması¹²⁶

Maraş ili dâhilinde 1949 yılında kuduza karşı da esaslı bir mücadele başlatılmış, il hayvan sağlık zabıtası komisyonu bu hususta çalışmalarını artırmıştır. Maraş ilinde 200 başıboş köpek öldürülmüştür. Sahipli köpeklerin kuduz hastalığından korunabilmesi için bakanlıktan aşı istenmiştir¹²⁷.

Maraş'ta veba ve kolera da görülen hastalıklar arasındadır. 1954 yılı Haziran ayında Suriye'de veba ve kolera hastalıklarının tehlikeli bir hal alması üzerine diğer güney vilayetlerinde olduğu gibi Maraş'ta da gerekli tedbirler alınmış, bakanlık tarafından aşı gönderilmiştir¹²⁸.

1960 yılında Maraş'ta tifo ve kolera görüldüğü söylentisi üzerine Sağlık Müdürü Hasan Çeçen yaptığı açıklamada, Eylül 1960'ta Ankara'da 181, Adana'da 36, Balıkesir'de 27, Nevşehir'de 26, Bitlis ve Maraş'ta 16 tifo vakası tespit edildiğini dile getirmiştir. Ekim ayında ise Maraş'ta 8 ve Türkoğlu kazasında 2 olmak üzere 10 tifo vakasının görüldüğünü belirterek bunun normal sayının üstünde olmadığını bu nedenle bir salgının söz konusu olmadığını açıklamıştır. Ekim ayı içinde Maraş'ta iki difteri vakasının tespit edildiğini de sözlerine eklemiştir¹²⁹.

Sonuç

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da birtakım yeni düzenlemelere gidildi. Öncelik yüzlerce yıldır insan hayatını tehdit eden salgın hastalıklardı. Bu dönemde Maraş'ta trahom, sıtma ve verem en yaygın olarak görülen hastalıklardır. 1927 yılında Dr. Vefik Hüsnü Bulat'ın hazırladığı raporda Maraş'ta trahomlu oranı %45,7'dir. Trahoma karşı mücadele sabit ve seyyar teşkilat şeklinde yürütülmüş, 1933 yılında Maraş'ta bir hastane ve dispensar açılmıştır. Küçükünden büyüğüne halk trahom taramasından geçirilmiş, trahomlu olanların tedavisine hemen başlanmıştır. Hastane ve dispansere gelemeyecek durumda olanlar için de gezici ilaçlayıcılar tayin edilmiştir.

Maraş'ta en yaygın hastalıklardan bir diğeri sıtmadır. Cumhuriyet Hükümetleri sıtma karşı mücadele için kanunlar çıkarmıştır. Sıtma mücadele

126 "Antep'te Tespit Edilen Tifüs Hastalığı Dolayısıyla Belediyemizin Aldığı Tedbir", *Maraş Postası*, 16 Ocak 1948.

127 "Kuduz ile Mücadele", *Maraş Postası*, 27 Ocak 1949

128 "Suriye'deki Veba ve Koleraya Karşı Alınan Tedbirler Arındırıldı", *Hizmet*, 25 Haziran 1954.

129 "Maraş'ta Salgın Hastalık Olmadığı Bildirildi", *Hizmet*, 30 Kasım 1960

alanı içerisinde bulunan Maraş'ta özellikle sıtma mikrobunun taşıyıcısı olan sivrisineklerin ortadan kaldırılması için bataklıkların kurutulması gerekmektedir. Bu hususta Maraş milletvekilleri konuyu sıklıkla meclis gündemine taşımışlarsa da bütçe gerekçe gösterilerek bir kısım bataklıkların kurutulması meselesinin ele alındığı diğerlerinin ileri bir tarihe ertelendiği anlaşılmaktadır. II. Dünya Savaşı yıllarında sıtma ilacı teminin de çekilen güçlüğünde etkisiyle sıtma vakalarında artış görülmüştür. Bu dönemde sıtma vakalarının tedavisi için Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti ve Kızılay tarafından Maraş'a kinin ve atebirin gönderilmiştir. 1945 yılına gelindiğinde Maraş'ın tüm kazalarında mücadele teşkilatı oluşturulmuştur. Yine sıtmaya karşı yürütülen mücadelede haşeratin imhası noktasında D.D.T'nin kullanılmaya başlanması önemlidir. Uzun soluklu bir mücadele olan sıtma için sıtma savaş tekâmül kursları açılarak sağlık personeline eğitim verilmiştir. Şehrin temizliği noktasında da gereken tedbirler alınmıştır.

Maraş'ta yoğun olarak görülen verem de Cumhuriyet'in Döneminde halkı pençesine alan hastalıklardan biridir. Özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında ülke genelinde artış göstermiştir. Açlık, sefalet, yorgunluk gibi etkenler veremin artış hızını etkilemiştir. Maraş'ta 20 Mart 1947'de Verem Savaş Derneği kurulmuş, 1951 yılında da dispanser açılmıştır. Çok sayıda kişi bu dispanserde tedavi edilmiştir. Aşı kampanyaları düzenlenmiştir. Ancak başta doktorlar olmak üzere çok sayıda idareci verem hastanesinin açılmasının zaruriyetine değinmiştir. Konu sıklıkla basında yer almışsa da bu hususta başarılı olunamamıştır. Veremle mücadelede halkın bilinçlendirilmesi çok önemli olduğundan özellikle verem haftasında konferanslar düzenlenmiş, okullarda veremle ilgili afişler ve broşürler dağıtılmış, münazaralar yapılmış ve yanı sıra gazetelerde konuya ilişkin çok sayıda yayına yer verilmiştir.

Görüldüğü üzere Cumhuriyet Döneminde Maraş halkı sıtma, trahom, verem başta olmak üzere çiçek, tifüs, veba gibi çeşitli salgın hastalıklarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Suriye'de görülen salgın hastalıkların zaman zaman sınır illerine sirayet ederek Maraş'ta görülmeye başlaması dikkat çekicidir. Bu bakımdan salgın hastalıklarla mücadelede sadece ülke içinde alınan tedbirlerle yetinilmemesi gerektiği hastalıkların önlenmesinde, komşu ülkelerle yapılacak işbirliğinin son derece önemli olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

(T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi)

BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 177.707.1.

BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 202.799.4.

BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 25.122.2

BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 686.328.1.

BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 686.330.1.

BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 687.335.1

BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 687.336.1

BCA, Dosya No: 490.01.0.0, Yer No: 989.830.2.

BCA, Dosya No: 30.10.0.0, Yer No: 177.220.17.

BCA, Dosya No: 30.18.1.2, Yer No: 33.7.11.

II. TBMM Zabıt Ceridesi/Tutanak Dergisi

TBMM TD, D.8, C.5, 53. Birleşim (28 Nisan 1947)

TBMM TD, D.8, C.5, 54. Birleşim (30 Nisan 1947)

TBMM TD, D.8, C.22, 21. Birleşim (21 Aralık 1949)

TBMM TD, D.9, C.15, 67. Birleşim (2 Mayıs 1952)

TBMM TD, D.9, C.15, 71. Birleşim (12 Mayıs 1952)

TBMM ZC, D.11, C.10, 18. İnikat, (23 Aralık 1959)

III. Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Engizек
Hâkimiyeti Milliye,
Halk Postası
Hizmet
Maraş
Maraş Postası
Ulus

IV. Kitaplar

- Ahmet Rüştü, *Trahom Hastalığının Kesafet İtibariyle Suret-i Tevziini Gösterir Harita*, T.C. Sağlık Bakanlığı, Ankara 1927.
- AKSU, Murat, *Tıp Tarihi Açısından Türkiye'de Verem Savaşı*, Ankara 2007.
- AYBERK, Nuri, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, İstanbul 1936.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923- 2000*, Yayın Kurulu: Hasan Ersel v.d., Cilt I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003,.
- GÖKÇE, Tevfik İsmail, *Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Kuruluş Gelişim ve Çalışmalar 1948-1972*, Hilal Matbaacılık, İstanbul 1974.
- İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- İstatistik Yıllığı 1947*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1948.
- KOCABAŞ, A. F., "Veremle Mücadele Kongresinden İntibalarım", *Maraş Postası*, 24 Ocak 1949.
- Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ankara 1973.
- SÜHEYL, A., *Türkiye Cumhuriyeti Dâhilinde Malarya Mücadelesi*, İstanbul 1934.
- Trahom Mücadele Talimatnamesi*, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayını, Ankara 1944.
- YANIKDAĞ Yücel, *Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp ve Milliyetçilik 1914-1939*, (Çeviren Nurettin Elhuseyni), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- Yurdumuzda Verem Savaş Dernekleri*, Günşen Matbaası, İstanbul 1960.

V. Makaleler

- ARAT, Nizamettin, "Dünya Sıtmaya Meydan Okuyor", *Engizek*, 7 Nisan 1960.
- AYBERK, Nuri Fehmi, "Türkiye Trahom Problemi ve Savaşı I", *Göz Kliniği*, S.2, Mart-Nisan 1948, ss. 19-27.
- AYBERK, Nuri Fehmi, "Türkiye'de Trahom Mücadelesi Tarihesine Ait Hatıralarım", *Göz Kliniği*, S.10, Ekim 1961, ss.127-134.
- AYBERK, Nuri, "Bizde Trahom Savaşı Nasıl Yapılıyor", *Cumhuriyet*, 7 İkincikânun/Ocak 1936.
- Bağdatlı, "Sıtma Savaş Başkanı Sayın Doktor Reşat Tamberk ile Bir Saat", *Maraş Postası*, 10 Eylül 1947.
- CANBOLAT, Salman, "Veremle Savaş Haftası Münasebetiyle", *Maraş Postası*, 7 Ocak 1948.
- ÇAKMAK, Fevzi, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtlarına Göre Türkiye Cumhuriyeti'nin Sıtma Savaşı (1920-1946)", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*, (Editörler: Şükran Köse vd.), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss. 421-461.
- ÇALIK, Ramazan, TEPEKAYA Muzaffer, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, 2007, ss. 205-228.
- EVERED, Kyle T., EVERED, Emine Ö., "Governing Population, Public Healty and Malaria in the Early Turkish Republic", *Journal of Historical Geography*, 37(2011), ss. 470- 482..
- EVLYAGİL, Necdet, "Derdi İle Başbaşa Bırakılmış Bölge", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1949.
- GÜLSER, Ceren- İLİKAN, Rasimoğlu, "Memlekette Çok Çocuk ve Sağlam Çocuk Lazımdır?": Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Verem Mücadelesi ve Yaşamak Yolu Dergisi", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Editörler: Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, ss. 193-214.
- GÜLSER, Ceren- İLİKAN, Rasimoğlu, "Verem İyi Olur Bir Hastalıktır": Cumhuriyetin İlk Yıllarında Verem Mücadelesi ve Siyaset", *Toplumsal Tarih*, S.296, Ağustos 2018, s. 86-96.
- GÜMÜŞALAN, Nermin, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Ülke Genelinde Yaşanan Sosyo-Ekonomik Sıkıntıların Maraş Bölgesi Üzerindeki Etkileri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 2015, ss. 431-445.

- İŞİK, Mahmut, "Türkiye'de Trahom ve Trahom Mücadelesi", *Sağlık Dergisi*, C.XL, S.1-2, Ocak-Şubat 1966, ss. 66-87.
- MALKOÇ, Eminalp, "Erken Cumhuriyet Döneminde Sıtma Mücadelesinin Alt yapısı (1923-1927)", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Editörler: Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, ss. 170-192.
- ÖĞÜT, Tevfik, "Verem Savaş Haftası Münasebetiyle", *Maraş Postası*, 5 Ocak 1948.
- ÖKSÜZ, Sabri, "Verem Haftası Münasebetiyle", *Engizek*, 13 Ocak 1955.
- ÖKSÜZ, Sabri, "Verem Haftası Münasebetiyle", *Engizek*, 14 Ocak 1955.
- ÖZER, Sevilay, "Türkiye'de Trahomla Mücadele", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.54, Bahar 2014, ss. 152.
- TAMER, Celal, "Verem Koruması ve B.C.G. Aşısı III", *Hizmet*, 8 Ocak 1957.
- TAMER, Celal, "Verem Koruması ve B.C.G. Aşısı", *Hizmet*, 6 Ocak 1957.
- TAMER, N., "Memleket Kalkınmasında Hususi Teşebbüslerin Değeri", *Maraş Postası*, 17 Ekim 1947.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN Selim, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesinin Tarihi", *Cumhuriyetin Harcı/İkinci Kitap: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 107-161.
- ÜLKÜMEN, Kemal, "Veremle Savaş Haftası", *Engizek*, 7 Ocak 1958.
- ÜSTÜNOĞLU, Ahmet, "Veremle Savaş Haftası Münasebetiyle", *Maraş Postası*, 12 Ocak 1948.
- YALÇINTÜRK, Rauf, "İktisadi Cepheden Veremle Mücadele", *Maraş Postası*, 28 Ocak 1949.
- YANIKDAĞ Yücel, "Hijyenik Modernlik: Son Dönem Osmanlı ve Erken Cumhuriyette Trahom Coğrafyası", *Toplumsal Tarih*, S. 296, Ağustos 2018, ss. 70-76.
- YILMAZ, F. Kamuran, "Verem Haftası Münasebetiyle", *Engizek*, 10 Ocak 1953.
- YILMAZ, F. Kamuran, "Verem Haftası Münasebetiyle", *Hizmet*, 11 Ocak 1953.

VI. Tezler

ÇETİN, Süreyya, *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerine Göre Maraş (1923-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2018.

TOMBUL, Yusuf, *Cumhuriyet Dönemi Maraş Basını ve Bölgenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Gelişiminin Basındaki Yansımaları (1923-1990)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019.

VII. İnternet Kaynakları

<https://www.dergibursadasaglik.com/nizamettin-arat>,

(Erişim Tarihi: 20 Mart 2020).

Geliş Tarihi : 22.07.2020
Kabul Tarihi: 01.12.2020

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XX/41 (2020-Güz/Autumn), ss. 729-761.

Araştırma Makalesi / Research Article

AMERİKALI BİR DİPLOMATIN GÖZÜNDEN 1951 YILINDA BATI ANADOLU: E. F. RIVINUS'UN İZMİR KONSOLOSLUK BÖLGESİ GEZİSİ

Aymelek ŞENEL*

Öz

Bu çalışmada Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir Konsolosu olarak görev yapan Edward F. Rivinus'un ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 16 Mayıs 1951 tarihli bir raporu incelenmektedir. Rivinus, İzmir konsolosluk bölgesinde çıktığı gezi kapsamında Manisa, Denizli, Isparta, Konya, Afyonkarahisar, Eskişehir, Bursa ve Balıkesir şehirlerine uğramıştır. Konsolos, gezi boyunca her kesimden, değişik sosyal sınıflardan yaklaşık yüz kişi ile temas etme şansı bulduğunu ifade etmektedir. Hazırladığı raporda ise söz konusu bölgelerde şahit olduğu fiziksel değişimlere, vatandaşların yönetime bakışına ve siyasi partilere yaklaşımına, idarecilerin vatandaşlarla temasına, Türk vatandaşları ile idarecilerin Amerika'ya bakışına ve Türkiye-Amerika ilişkilerine, gezi rotasında yer alan şehirlerdeki ekonomik, kültürel ve sosyal duruma yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: İzmir, E. F. Rivinus, Amerika Birleşik Devletleri, Marshall Yardımı, Konsolos, Diplomat, Gezi.

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
(aymeleksenel@hotmail.com), (Orcid: 0000-0003-1545-2133).

**WESTERN ANATOLIA IN 1951,
THROUGH THE EYES OF AN AMERICAN DIPLOMAT:
E.F. RIVINUS' İZMİR CONSULATE AREA TRIP**

Abstract

This study aims at examining the report that Edward F. Rivinus, US Consul to Izmir, sent to the US State Department on 16 May 1951. Rivinus, within the scope of the consular region trip, visited Manisa, Denizli, Isparta, Konya, Afyonkarahisar, Eskişehir, Bursa and Balıkesir. The Consulate mentions that during his trip he had the opportunity to contact nearly hundred people from varied social classes. In his report, Rivinus gives details about the physical alterations, the subjects' approach to the government and political parties, rulers' communication with the subject, both subjects' and rulers' slant towards the America and generally Turkish-American Relations and finally the economic, cultural ve social situations regarding the sightseeing route.

Keywords: İzmir, E. F. Rivinus, United States of America, The Marshall Aid, Consul, Diplomat, Trip.

Giriş

Türk-Amerikan ilişkilerinin ticaret ve misyonerlik faaliyetleri kapsamında başladığını ifade etmek yerinde olacaktır. İzmir'in, bir ticaret şehri olarak Amerikalıların dikkatini çekmiş olduğu görülmektedir. 1797'de ilk Amerikan ticaret gemisi İzmir Limanı'na yanaştıktan sonra 1820'lerde Amerikalıların ticari ve misyonerlik faaliyetleri bu bölgede yoğunlaşmış, 1830'da Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Osmanlı Devleti arasında bir "Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması" imzalanarak resmi ilişkiler kurulmuştur. Monroe Doktrini, Türkiye ile ABD'nin coğrafi açıdan uzak oluşu ve Osmanlı Devleti'nin dikkatinin "Doğu Sorunu" bağlamında Avrupalı büyük güçlerde olması gibi sebeplerle Osmanlı-Amerikan ilişkileri sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Bununla birlikte ABD, Osmanlı ülkesinde kendi vatandaşlarının Avrupalıların yararlandığı şekilde ticari imtiyazlardan faydalanması, Amerikan misyonerlerin Anadolu'da rahatça çalışabilmesi için diplomatik koruma altına alınması, misyonerlerin kurduğu okul ve hastane gibi kurumların varlığının sürdürülebilmesi amaçlarını gütmüştür.¹

ABD İzmir konsolosluğuna ilk olarak 1802 yılında Philadelphialı bir tüccar olan William Steward atanmıştır. Ancak iki devlet arasında resmi bir ilişkinin olmaması sebebiyle bu atama ile fiili bir durum yaratma amacı

1 Nuri Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 1.

güdüldüğü ifade edilmektedir. Steward, kısa süren görevi sonrasında ülkesine dönerken bir Anglo-Levanten olan Robert Wilkinson'u konsolos vekili olarak tayin etmiştir. Wilkinson, 1822 yılına kadar bu görevde kalmıştır. 1823 yılında girişken ve saygı duyulan bir tüccar olan David Offley, ABD tarafından İzmir'e "Ticari Konsolosluk Temsilcisi" olarak atanır. Offley atama mektubunu Vali Hasan Paşa'ya bildirdiğini ifade etmektedir. Paşa'nın diğer ülkelerin konsoloslarının böyle bir bildirimde bulunmadıklarından bahisle memnun olduğunu söylediği ve gerekli durumlarda yardım talebini geri çevirmeyeceği belirtilir.² 1823 yılında David Offley, İzmir Konsolosu olarak ABD Dışişleri Bakanı John Quincy Adams tarafından resmen atanmış olsa da atamanın resmîyet kazanabilmesi için Osmanlı Devleti tarafından tanınması gerekmektedir. Offley'nin Osmanlı Devleti tarafından Amerikan Konsolosu olarak resmen kabul edilmesi, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının ardından 1832 yılında gerçekleşmiştir.³ ABD ile Osmanlı Devleti arasında 1830 yılında imzalanan ticaret ve dostluk antlaşmasına giden süreçte de Offley'nin etkili bir rol üstlendiği belirtilmektedir.⁴ Yapılan antlaşma ile ABD "en ziyade müsaadeye mazhar millet" olarak nitelendirilir. Ayrıca Amerikalı tüccarların da imtiyaz tanınan diğer devlet tüccarları kadar mal ve gümrük vergisi ödeyeceği, ABD'ye Osmanlı topraklarında ticaret merkezi kurma ve konsolos atama hakkı tanınacağı, ABD vatandaşlarının konsoloslar tarafından yargılanabileceği ve ABD gemilerinin Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı kazanacağı karar altına alınır.⁵ 1862'de ABD ve Osmanlı Devleti arasında yapılan ikinci bir "Ticaret ve Seyr-i Sefain" antlaşması sonrasında ekonomik ilişkilerin daha da arttığı ifade edilebilir. Bununla birlikte iki devlet arasında 1874 yılında "Suçluların İadesi ve Tabiiyet Antlaşmaları"nın da imzalandığı belirtilmelidir.⁶

Daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye-ABD ilişkileri ticaret ve misyonerlik faaliyetleri temelinde oluşmaya başlamıştır. Amerikalı misyonerler ilk olarak İzmir'de Amerikan konsolosluğu resmen kurulmadan hemen önce İzmir'e gelmişlerdir. İzmir, Amerikan misyonerler tarafından önem verilen bir şehir olmuştur. Amerikan Board⁷ Teşkilatı'nın "Batı Türkiye Misyonu" içerisinde yer alan İzmir'e ilk olarak Papaz Pliny Fisk ve Levi Parsons 9 Ocak 1820 tarihinde ayak basmışlardır. 1909 yılına gelindiğinde İzmir'de 11 Protestan ibadet yeri, Protestan kilisesine mensup 410 kişi bulunmaktadır. Pazar ayinine katılanların sayısı ise ortalama 716 kişidir. Misyonerlerin eğitim alanını oldukça

2 Onur Kınlı, 19. Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2009, ss. 115-130.

3 Çağrı Erhan, Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri, İmge Kitabevi, Ankara 2015, s. 85, 111.

4 Filiz Çolak, "İzmir Limanı Ticaretinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Yeri ve Önemi", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildiriler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Uluslararası İlişkiler II. Cilt, Ankara 2011, ss. 531-545.

5 Kınlı, a.g.e., s. 130.

6 Fahir Armaoğlu, Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997, Kronik Kitap, İstanbul 2017, ss. 11-12.

7 Amerikan Board ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: İdris Yücel, Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005.

önemli gördükleri bilinmektedir. Bu kapsamda İzmir’de birçok okul açılmıştır. Bunlardan en tanınır olanı Uluslararası İzmir Koleji ya da International College of Smyrna’dır.⁸

1917 yılında ABD, Birinci Dünya Savaşı’na İtilaf Devletleri safında dâhil olunca Osmanlı-ABD ilişkileri kesintiye uğramıştır. Amerika’nın Almanya’ya savaş ilan etmesi ve Avusturya-Macaristan ile ilişkilerin sonlandırılması üzerine Osmanlı Devleti müttefikleri lehine ABD ile ilişkileri kesme kararını almıştır.⁹ ABD ve Osmanlı Devleti savaş sırasında sıcak çatışmaya girmemiştir. Ancak belirtmek gerekir ki ABD temsilcileri ve misyonerleri savaş yılları öncesinde ve sırasında Osmanlı tebaası azınlıklarla yakın temasta kalmış, özellikle Ermeni milliyetçiliğinin yükselişi konusunda çalışmalarda bulunmuştur. ABD, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında Osmanlı topraklarından göç etmek isteyen gayrimüslim tebaayı kabul etmiştir.¹⁰ Bununla birlikte ABD, Milli Mücadele yıllarında özellikle Anadolu’daki ticari faaliyetlerinin zarara uğramaması adına Ankara Hükümeti ile ilişkilerini “açık kapı” politikası yürüterek sürdürmüştür.¹¹

Milli Mücadele sonrasında ABD ile resmi ilişkilerin tekrar kurulabilmesi 1927 yılını bulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasında diplomatik ilişkiler ve konsolosluk ilişkilerinin tesisi için yapılan görüşmeler sonrasında 17 Şubat 1927 tarihinde dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol’a bir nota vermiştir. Aynı gün verilen cevabi nota ile iki devlet arasındaki münasebetler resmi olarak yeniden başlamıştır.¹² İkinci Dünya Savaşı’na kadar geçen süreçte Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasında 1 Ekim 1929 tarihinde bir “*Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması*” yapılmıştır. Ayrıca 1 Nisan 1939 tarihli “*Türkiye Amerika Ticaret Antlaşması*” ile iki ülke arasındaki ticari faaliyetler ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir.¹³

İkinci Dünya Savaşı, dünyadaki birçok dengeyi değiştirdiği gibi, savaşa fiili olarak girmeyen Türkiye’yi de etkilemiş ve pek çok alanda dönüşümün başlangıcı olmuştur. Türkiye savaşın başından beri sıcak çatışmaya girmeme

8 Özgür Yıldız, *Anadolu’da Amerikan Okulları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, ss. 33-44; Yücel, *a.g.e.*, ss. 91-97. Uluslararası İzmir Koleji için ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Emin Elmacı, *Bir Semt Bir Bina: NATO Binası Amerikan Koleji’nden Kızılçullu Köy Enstitüsü’ne*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2013.

9 Nurdan Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2003, s. 45; Nuri Karakaş, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Tasfiyesi Sürecinde Amerikan Politikası”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV, S. 1 (Temmuz 2010), s. 273.

10 Kadir Kasalak, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı ABD İlişkileri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 14, S. 55 (2004), ss. 108-124.

11 Bu süreçte ABD, Ankara Hükümeti’ni tanıma ya da resmi ilişki kurma yolunu tercih etmemiş, ancak temasta kalmayı da ihmal etmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Bilâl N. Şimşir, “Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927)”, *Belleten*, C. XLI, S. 162 (1977 Nisan), ss. 277-356.

12 Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, ss. 110-111.

13 *A.g.e.*, ss. 113, 117.

kararındadır. Bu sebeple savaşın tarafları olan Müttefik ve Mihver devletler ile savaş döneminde ayrı ayrı antlaşmalar imzalamış olsa da savaş boyunca taraflar arasında denge korunmuştur.¹⁴ Bu süreçte Türk-Amerikan ilişkileri “müttefik konferansları” sırasında oldukça yakınlaşmıştır.¹⁵ Bununla birlikte Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı’nın başından beri Türkiye üzerindeki isteklerini zaman zaman dile getirmiştir. 7 Haziran 1945 tarihli Sovyet notasında, Türkiye- Sovyetler Birliği sınırında Sovyetler Birliği lehine düzenlemeler yapılması; Boğazlar’da Sovyetler Birliği’ne üsler verilmesi ve Montreux Boğazlar Antlaşması’nın yeniden düzenlenmesi gibi istekler yer alır.¹⁶ Bu durum Türkiye’de Sovyetler Birliği’ne karşı duyulan endişeleri artırır ve batılı devletlerle yakınlaşma politikasına ağırlık kazandırır.

Türkiye ilk olarak İngiltere ile ilişkileri geliştirme ve Sovyetler Birliği’ne karşı İngiltere’nin desteğini kazanma yolunu tercih etmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan büyük zararlar gören bir ülke olarak İngiltere, Türkiye’ye destek olabilecek bir konumda bulunmamaktadır. Bununla birlikte ABD, savaşta müttefiki olan Sovyetler Birliği’nin yayılmacı bir strateji izlemesinden duyduğu rahatsızlıkla bir politika değişikliğine giderek Sovyet görüşlerine karşı Türkiye’yi desteklemeye başlamıştır. Türkiye’nin ABD Büyükelçisi Münir Ertegün’ün cenazesinin Amerikan donanmasının en büyük gemilerinden biri olan Missouri ile Türkiye’ye gönderilmesi Sovyetlere karşı bir “gövde gösterisi” olarak değerlendirilmiştir. Bu olayın ardından Türk-Amerikan ilişkilerindeki yakınlaşma daha da artmıştır. 7 Mayıs 1946’da Türkiye’nin ABD’den “Ödünç Verme ve Kiralama” yasası kapsamında aldığı borçlar silinmiştir.¹⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Truman Doktrini ve Marshall Planı, Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olarak görülmektedir. ABD Başkanı Harry Truman, 12 Mart 1947 tarihinde, daha sonradan “Truman Doktrini” olarak anılacak bildirisini ilan etmiştir. Doktrin ile ABD Kongresi’nden, Türkiye ve Yunanistan’a askeri ve ekonomik yardımda bulunmak için 400 milyon dolar kullanım yetkisi istenmektedir. Ancak doktrinin sözü geçen iki ülkeye yardımda bulunmaktan daha farklı bir amacı, ABD açısından Sovyetler Birliği’ni çevrelemeye yönelik atılan bir adım olmasıdır. Doktrin kabul edildikten sonra Yunanistan’a 300 milyon dolar, Türkiye’ye ise 100 milyon dolarlık yardım ayrılmıştır. Truman Doktrini sonrasında Marshall Planı ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ile bu çevreleme politikası genişlemiştir.¹⁸

14 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

15 Cemil Koçak, *İkinci Parti Türkiye’de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 82.

16 Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin NATO’ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Hatıraları ve Belgeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, ss. 73-76.

17 Barış Ertem, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 21 (Haziran 2009), ss. 377-384.

18 Karakaş, a.g.e., ss. 271-276.

Truman Doktrini doğrudan doğruya Türkiye ve Yunanistan'a yöneliktir. Ancak bu ülkeler haricindeki diğer Avrupa ülkelerinin ekonomileri de uzun süren savaş yıllarından ve savaşın yıkımından etkilenmiş bir haldedir. ABD, Avrupa'nın siyasi ve ekonomik olarak Sovyetler Birliği'ne karşı ayakta kalabilmesi için desteklenmesi gerektiğine inanmaktadır. Üstelik Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin güçsüz oluşu, Amerikan ekonomisini etkilemektedir ve atılacak adımla Amerikan mallarına pazar yaratma amacı da güdülmektedir. Tüm bu kaygılar, ABD'yi Avrupa'nın ekonomik kalkınmasını hızlandırmak ve Avrupa'da istikrar yaratmak üzere harekete geçmeye ve Avrupalı devletlere ekonomik yardımda bulunmaya zorlamıştır.¹⁹

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947'de yaptığı bir konuşmada daha sonra "*Marshall Planı*" olarak akıllarda kalacak bir ekonomik yardım planının ilk işaretini vermiştir. Marshall, Avrupa'nın içinde bulunduğu duruma değindikten sonra Sovyetler Birliği'ni de dâhil ederek tüm Avrupa devletlerini Avrupa'nın yeniden imarı için bir araya gelmeye davet etmiş ve ABD'nin gereken yardımı yapmaya istekli olduğunu beyan etmiştir. Sovyetler Birliği söz konusu teklife olumlu yaklaşmasa da Avusturya, Danimarka, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Luxembourg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın temsilcileri Paris'te yapılan toplantıda Avrupa'nın acil ihtiyaçlarını belirlemek adına Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı adlı bir örgüt kurmuştur. Yapılan görüşmeler ve çalışmalar sonrasında Avrupa'nın imarı için tahsis edilen 17 milyar dolarlık yardım kanunu ABD Kongresi'nde kabul edilmiş ve 3 Nisan 1948'de ABD Başkanı Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. 4 Temmuz 1948'de ABD ve Türkiye arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması'yla Türkiye yardımdan yararlanmaya başlamıştır. Anlaşmanın sekizinci maddesiyle Türkiye, Amerika'dan gelecek uzmanlar aracılığıyla anlaşma hükümlerinin yerine getirilmesinin denetlenmesini de kabul etmiştir. Marshall Planı çerçevesinde 1948-1952 yılları arasında Türkiye'ye 352 milyon dolar yardımda bulunulmuştur. Bu miktarın büyük bir kısmı, tarım makinalarının ve aletlerinin satın alımı ve benzeri faaliyetlerle ziraat alanında kullanılmıştır. Yardımların büyük oranlarda kullanıldığı bir diğer alan ise karayolu yapımı olmuştur.²⁰

Türkiye'de görevli Amerikalı uzmanların ve diplomatların, Marshall planı çerçevesinde Türkiye'ye sağlanan kredilerin amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını tespit etmek, bu krediler sayesinde Türkiye'nin ekonomisinde ve altyapısında hangi değişikliklerin meydana geldiğini yerinde gözlemlemek doğrultusunda üst makamlarını bilgilendirmek amacıyla raporlar hazırladıkları bilinmektedir. Çalışmamıza konu olan Edward F. Rivinus'un raporu, söz konusu raporlardan bir tanesi olarak da değerlendirilebilir.

19 Ertem, *a.g.m.*, ss. 390-391.

20 Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Cilt: I, 1919-1980), İletişim Yayınları, İstanbul 2012, ss. 538-542.

Edward F. Rivinus

ABD İzmir Konsolosu Edward F. Rivinus, ABD Dışişleri Bakanlığı'na 16 Mayıs 1951 tarihli bir rapor göndermiştir.²¹ Raporun orijinalinin ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderildiği belirtilmektedir. Bununla birlikte raporun birer kopyası ABD İstanbul Büyükelçiliği ile Ankara Başkonsolosluğu'na da gönderilmiştir. Rivinus raporunda, İzmir konsolosluk bölgesinde çıktığı geziye dair siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel izlenimlerini aktarmaktadır. Gezinin tarihi dikkate alındığında, 14 Mayıs 1950 seçimleri sonrasında Türkiye'de gerçekleşen iktidar değişiminin ardından bu gezinin yapıldığı dikkati çekmektedir. Bu kapsamda Türkiye sınırları içinde görevli olan yabancı diplomatların da yaşanan iktidar değişimini, bu değişimin vatandaşlar ve Türkiye'de bulunan yabancılar üzerindeki etkisini, ülke içinde oluşmaya başlayan yeni dinamikleri takip ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca Marshall Planı ve dünyadaki değişen dengelerin Türkiye'deki yansımaları da gözlemlenmektedir. Söz konusu gezi raporu incelenirken bu noktaların gözden kaçırılmaması gerekmektedir.

Belirtmek gerekir ki günümüzde ABD İzmir'de konsolosluk seviyesinde temsil edilmemektedir. Ankara'da büyükelçilik, İstanbul ve Adana'da ise konsolosluk seviyesinde temsil edilen ABD'nin İzmir'de bir "Konsolosluk Temsilciliği" bulunmaktadır. Söz konusu temsilciliğin İzmir ve çevresini ziyaret eden veya buralarda yaşayan Amerikan vatandaşlarına hizmet sunduğu belirtilmektedir. Ayrıca temsilciliğin görev bölgesinin İzmir, Aydın, Denizli, Manisa, Muğla ve Uşak illerini kapsadığı eklenmektedir.²² Bununla birlikte 1951 yılında İzmir Amerikan Konsolosu olan Rivinus'un gezi raporu incelendiğinde konsolosun Manisa, Denizli, Isparta, Konya, Afyonkarahisar, Eskişehir, Bursa ve Balıkesir illerine ziyarette bulunduğu görülmektedir.

Çalışmamıza konu olan raporu kaleme alan Edward F. Rivinus hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamamıştır. Söz konusu raporda ve bu rapor haricinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen diğer raporlarda genellikle²³ E. F. Rivinus imzasının kullanıldığı görülmekte, konsolosun ilk ismine yer verilmemektedir. Ancak Rivinus hakkında The Washington Post gazetesinde yer alan ölüm ilanı ve Princeton Üniversitesi mezunları bilgi sayfasında bulunan haberlere ulaşılabilmektedir. The Washington Post gazetesinin 8 Kasım 1998 tarihli nüshasında yer alan ölüm ilanları bölümünde, emekli diplomat

21 Söz konusu rapor U.S. National Archives'da (ABD Ulusal Arşivleri) bulunmaktadır. U.S. National Archives verilerine, Gale dijital koleksiyonundan erişim sağlanmıştır. Bkz.: www.gale.com/intl/c/democracy-in-turkey-1950-1959-records-of-the-us-state-department-classified-files. (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018).

22 <https://tr.usembassy.gov/tr/abd-ticaret-mustesarligi-ve-abd-konsolosluk-temsilciliginin-izmir-ticaret-odasindaki-yeni-ofisleri-aciliyor/> (Erişim Tarihi: 22.07.2019).

23 Karşılaştığımız birçok raporda konsolosun E. F. Rivinus olarak imza attığı görülmekle birlikte nadiren Edward F. Rivinus olarak imzalanan raporlara da rastlanılmıştır. Bkz: Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From Izmir to Department of State, Washington, Telegram No:41, 8 January 1953.

ve Smithsonian Press'in eski bir yöneticisi olan 82 yaşındaki Edward F. "Ted" Rivinus'un 3 Kasım 1998 tarihinde trafik kazasında öldüğü haberi yer almaktadır. Rivinus'un İkinci Dünya Savaşı sırasında topçu subayı olarak görev aldığı, savaş sonrasında 1969'da emekli oluncaya kadar geçen 22 yıl boyunca Dışişleri Bakanlığı'nda hizmet verdiği belirtilmektedir. Bu süreçte Türkiye ve Avusturya'da görev yaptığı, Kosta Rika'nın başkenti olan San Jose'de maslahatgüzar olarak görevlendirildiği bilgisi yer almaktadır. Rivinus'un ABD Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevinden emekli olmadan önce, Almanya'daki NATO kuvvetleriyle ABD Dışişleri Bakanlığı arasında irtibat görevini sağladığı ifade edilmektedir. Konsolosun Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevi sona erdikten sonra, 1970'lerin başında, Smithsonian Institution'da gönüllü olarak çalışmaya başladığı belirtilmektedir. 1976-1982 yılları arasında ise Smithsonian Press müdürü olarak görev aldığı, 1987 yılında buradan emekli oluncaya kadar Doğa Bilimleri çalışmaları için yatırım editörlüğü görevi yürüttüğü eklenmektedir. Smithsonian'da görevliken Spencer Fullerton'ın biyografisini²⁴ yazdığı ve "Smithsonian: 150 years of Adventure, Discovery and Wonder" kitabı gibi projelerde aktif görev aldığı ifade edilmektedir. Ayrıca Edward Rivinus'un Esther H. Rivinus ile olan evliliğinin boşanma ile sonuçlandığı belirtilmektedir.²⁵ Rivinus'un başka bir evlilik yapıp yapmadığına ilişkin bir bilgi ise bulunmamaktadır. Gezi raporunda Rivinus, söz konusu seyahate eşi ile birlikte çıktığını belirtse de eşinin adı hakkında bir bilgi verilmemektedir. Bu bilgiler ışığında rapora konu olan gezi sırasında E. F. Rivinus'la birlikte Batı Anadolu'yu ziyaret eden kişinin Esther H. Rivinus olduğu öne sürülebilir.

Edward F. Rivinus'a dair Princeton Üniversitesi mezunları bilgi sayfasında bulunan haberde ise The Washington Post'ta yer alan bilgiler haricinde Rivinus'un sigorta işinde çalıştıktan sonra orduya teğmen olarak girdiği ve yarbaylığa yükseldiği belirtilmektedir. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı'ndaki çalışmaları sonucunda bir "Savaş Haçı" (Croix de Guerre) ile ödüllendirildiği de vurgulanmaktadır. Ayrıca ABD Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başladıktan sonra 1946-1949 yılları arasında İstanbul'da konsolos yardımcısı, 1950-1953 arasında İzmir Amerikan Konsolosu ve 1953-1957 arasında ABD Viyana Büyükelçiliği'nde İkinci Kâtip olarak görev aldığı eklenmektedir.²⁶

Edward F. Rivinus'un Raporu

16 Mayıs 1951 tarihli ve E. F. Rivinus imzalı rapor²⁷, "İzmir Konsolosluk bölgesinde bir teftiş gezisinde yapılan gözlemler" başlığını taşımaktadır. Söz konusu

24 Bkz.: E. F. Rivinus, E. M. Youssef, *Spencer Baird of the Smithsonian*, Smithsonian Institution, Washington D.C. 1992.

25 "Obituaries", *The Washington Post*, 08 November 1998.

26 <https://paw.princeton.edu/memorial/edward-f-rivinus-%E2%80%99937-50> (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

27 Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From Izmir to Department of State, Telegram No:53, 16 May 1951.

rapor beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “giriş ve özet” başlıklıdır. Bu bölümde gezinin amacı belirtilmiş, gezi süresince yapılan gözlemlere ve görüşülen kişilere kısaca yer verilmiştir. “Rota ve yollar” başlığını taşıyan ikinci bölümde ziyaret edilen iller belirtilmiş, gezi rotasında bulunan karayollarının durumu hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde yapılan açıklamanın yanı sıra, rapora iki ek halinde gezi rotasının haritası ve ayrıntılı yol durumu ile ziyaret edilen illerde tavsiye edilen otel ve restoranlar eklenmiştir. Üçüncü bölüm “politik notlar” üst başlığını taşımaktadır. Bu üst başlık “uluslararası görünüm”, “iç politika”, “irtica” ve “muhacirler” alt başlıklarına ayrılmıştır. Dördüncü bölüm “ekonomik notlar” başlığı altında kaleme alınmıştır. Bu bölümde de “mahsuller üzerine notlar”, “ekonomik ihtiyaçlar ve arzular”, “özel girişim” ve “belirli bölgelere dair notlar” alt başlıkları bulunmaktadır. Son olarak beşinci bölüm “sosyal ve kültürel gözlemler” adını taşımaktadır. Rivinus bu başlık altında “Türkiye’de ABD’nin kültürel çabaları”, “Voice of America” ve “Diğer USIE çabaları”²⁸ alt başlıklarına da yer vermiştir.

Birinci Bölüm: “Giriş ve Özet”

E. F. Rivinus, raporuna konu olan geziye 24 Nisan 1951 günü eşi ile birlikte çıktığını ifade etmektedir. Gezi rotasının ise konsolosluğun İzmir’den Konya’ya kadar olan bölümünü kapsadığı belirtilmektedir. Konsolos, gezisinin amacının üç katmanlı olduğunu dile getirmektedir. İlk olarak metinden anlaşıldığı kadarıyla en son 1948 yılında yaptığı Anadolu gezisinden sonra konsolosluk bölgesinin söz konusu kısmına ilk elden tanıklık etme amacının güdüldüğü vurgulanmaktadır. Bununla birlikte 1948 yılı sonrasında Türkiye’nin sosyal ve ekonomik tablosunda gözle görülür değişikliklerin neler olduğunu tespit etmenin gezinin bir diğer amacı olduğundan söz edilmektedir. Son olarak Rivinus’un görevli bulunduğu bölgede yaşayan halkın politik ve sosyal düşünceleri hakkında konsolosluk bölgesinde yer alan basın organları ile İzmir ve çevre illerdeki temaslarına dayanarak elde ettiği izlenimleri “biraz daha geniş bir ulusal arka plana dayalı kontrol etmek” amacıyla bu geziye çıktığı ifade edilmektedir. Konsolosun gezinin amacı konusundaki son ifadeleri ilgi çekicidir. Bir yabancı misyon görevlisi olarak görev yaptığı ülkenin ve bölgenin dinamiklerini takip etmesi işinin gereklerinden biridir. Bununla birlikte sadece görev yaptığı konsolosluk bölgesindeki temasları ve bölge basınına yeterli görmeyip izlenimlerini “daha geniş bir ulusal arka plana dayalı” olarak kontrol etme ihtiyacı duymuş olması hem Rivinus’un meslek etiği hem de Türkiye’deki basın ve temas edilen kişilerin görüşlerinin gerçeği yansıtmadığı noktasında şüphe duyulduğunun gösterilmesi noktasında dikkate değerdir.

28 USIE “United States Information and Educational Exchange” ifadesinin kısaltmasıdır. USIE hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://www.state.gov/pdcommission/library/177362.htm> (Erişim Tarihi: 25.07.2019); <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/united-states-information-and-educational-exchange-act-1948> (Erişim Tarihi:14.09.2019).

Konsolos, İzmir-Konya kısmını, görmüş olduğu kuzey kısımlara kıyasla daha zengin bulmuş olsa da bu bölümün genel olarak bütün Batı Anadolu'ya benzer olduğunu ifade etmektedir. Daha büyük ve daha çeşitli tarımsal üretimden, büyük turistik merkezlere kadar aynı fiziksel potansiyele sahip olmasına rağmen bu bölgenin hâlâ atıl ve işlenmemiş olduğunun altı çizilmektedir. Bununla birlikte "ülkede yeni bir atmosferin" sürekli olarak farkında olunduğu vurgulanmaktadır. Rivinus, bu atmosferin kısmen önceki dönemlere göre daha etkili olan karayolu ağundan, kısmen "genç ve enerjik" valilerden, belediye başkanlarından ve muhtarlardan kaynaklandığı yönünde görüş bildirmektedir. Ülkedeki yeni atmosferin, karşılaştığı beş olaya yansıdığını ifade etmektedir. Konsolosun ilk söz ettiği olay, Konya'da restoranda yemek yerken diğer masalarda kadınların varlığıdır. Bununla birlikte tarım bölgelerinde traktörlerin yaygınlığının artması konsolosun dikkatinden kaçmamıştır. "Anadolu manzarasının en yeni özelliği" olarak betimlenen bisiklette bir köylü, köylerde açılan marangozluk, demircilik ve ev ekonomisi kursları da söz etmeye değer gelişmeler olarak raporda yer almaktadır. Rivinus'un dikkatini çeken dördüncü olay, bir köyün hocasıyla yaptığı konuşmada bu kişinin oğlunun Colorado Üniversitesi'nde ticaret lisansına kabul edilmesi olmuştur. Son olarak eşeğinin üzerinde pazardan dönen yaşlı bir köylünün konsolosun elini sıkmak için durduğu çünkü bu köylünün oğlunun Kore'de "Amerikanlarla birlikte savaştığı" ifade edilmektedir. Rivinus'un üzerinde durduğu noktalar dikkate alındığında toplumda kadınların görünür olmasının arttığı, tarımda makineleşme konusunda gözle görülür bir artış yaşandığı, Türk halkının Amerika ve Amerikalılarla temaslarında bir artış olduğu, ayrıca köylerde açılan kurslar gibi uygulamalarla halkın bilgi ve görgüsünün artırıldığı vurgulanmaktadır.

Rivinus, gezi boyunca hayatın her kesiminden en az yüz farklı Türk'le görüşme fırsatı bulduğunu belirtmektedir. Ancak temasta bulunduğu kişiler arasında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) veya Millet Partisi'ni (MP) destekleyen hiç kimse ile karşılaşmamış olmasının kayda değer olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca CHP ve MP'nin faaliyetlerine dair çok az görüntü tespit ettiğini eklemektedir. Konsolos gezinin seyri boyunca "gerici" hareketlere dair herhangi bir kanıt rastlamadığını, muhacirler konusunda ise ortak bir anlayış, kabul ve yardım düşüncesinin var olduğunu belirtmektedir. Ortalama bir Türk'ün MacArthur davası gibi konuları ve mevcut hükümetin performansını düşünmesi ölçüsüne şaşırıldığını ifade eden Rivinus geziye dair genel gözlemlerini şu cümleyle özetlemektedir:

*"Muhtemelen Anadolu manzarasındaki en dikkat çekici değişim, Anadolu'ya yaptığım eski gezilerim sırasında her tarafta çok bariz olan politik ve sosyal hoşnutsuzluğa dair belirtilerin ortadan kalkmasıdır."*²⁹

29 Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From Izmir to Department of State, Telegram No:53, 16 May 1951, p. 2.

İkinci Bölüm: “Rota ve Yollar”

Raporda İzmir’den yola çıkıldıktan sonra Salihli ve Alaşehir üzerinden Denizli’ye ulaşıldığı, Denizli’den Kızılhisar ve Yeşilova vasıtasıyla Isparta’ya, Isparta’dan Eğridir ve Akşehir içinden Konya’ya, Konya’dan Afyonkarahisar’a, Afyonkarahisar’dan Çay ve Bolvadin üzerinden Eskişehir’e ve Eskişehir’den Bursa üzerinden İzmir’e varıldığı belirtilmektedir. Rivinus raporun sonuna ek olarak gezi rotasını işaretlediği bir haritayı da eklemiştir.³⁰ Ayrıca Denizli, Isparta, Konya ve Eskişehir’de bir gün ya da daha uzun bir süre konaklandığı ifade edilmektedir.

Rivinus, önceki gezilerine dayanarak ana yol hattının kullanılabilirliği ve durumu hakkında önemli gelişmelerin yaşandığına dikkat çekmektedir. Seyahat rotası boyunca kat edilen yolların, İzmir’den Denizli’ye uzananlar haricinde, sert olsa da tüm hava koşullarına dayanaklı olduğunu belirtmektedir. Rivinus’un yol yapımının hızlanmasının ötesinde daha da önemli gördüğü konu, “*yeni ve daha iyi yolların ihtiyaç ve önemine yönelik halkın bakış açısının değişmesi*” meselesidir. Bu bakış açısı değişiminin, birçok valinin kendilerine sunulan kısıtlı kaynaklara rağmen vilayetlerindeki karayolu ağını ellerinden gelen ölçüde ilerletmeleri noktasında itici gücü oluşturduğu vurgulanmaktadır. Konsolos bu noktada Eskişehir valisi³¹ ile yaptığı bir görüşmeyi aktarmaktadır. Vali “*Amerikan yardımı*” ile bölgede kilometre başına 50.000 lira maliyeti olan yollar inşa edildiğini belirttiikten sonra Eskişehir’in kuzeyinden Sakarya Nehri boyunca uzanan zengin tarımsal bölgeye üç yol yapıldığını ve bu yolların kilometre başına 5.000 liraya mâl olduğunu ifade eder. Bu durumun ise Sakarya bölgesindeki köylü ve çiftçilerin bu yollar vasıtasıyla kendilerine sağlanacak pazarlardan daha erken yararlanabilmek için yol yapımında ücretsiz çalışmasından kaynaklandığı açıklanır. Rivinus, neredeyse yaptığı her görüşmede konunun er ya da geç yol meselesine ve yeni yolların bölgeye neler kazandırabileceğine geldiğinden söz etmektedir.

Konsolosluk bölgesinde bulunan karayolu ağının en büyük eksikliğinin, İzmir’den doğuya doğrudan bir karayolu bulunmaması olduğu ifade edilir. Raporun kaleme alındığı dönemde İzmir’den Denizli’ye giden iki yol bulunduğu; birinin Turgutlu-Salihli-Alaşehir-Sarıgöl’den, diğerinin Aydın ve Nazilli’den geçtiği belirtilir. Konsolosun gezi sırasında ilk yolu tercih ettiği, bu yolun ortalama bir binek araç için önerilemeyeceği, hatta yağışlı havalarda neredeyse her araç için geçilemez olacağı vurgulanır. Yolculuğun yaklaşık 12 saat sürdüğü

30 Bkz. Ek I.

31 Metinde hiçbir valinin adı yer almamaktadır. Ancak söz konusu tarihlerde Eskişehir Valisi Arif Özgen’dir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30.18.1.2.123.71.5. Arif Özgen 1959 yılına kadar Eskişehir Valiliği görevinde kalmıştır. 1959 yılında ise Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü görevine getirilmiştir. BCA 30.11.1.0.277.23.19. Ayrıca bkz.: <http://www.eskisehir.gov.tr/gorev-yapmis-valiler> (Erişim Tarihi:21.05.2019).

ancak alternatif rotanın da oldukça zorlu olduğu eklenmektedir. Denizli'ye ulaşıldığında benzer bir araçla Nazilli'den gelmiş olan İzmir Amerikan Kız Koleji (American Girls' College) çalışanı Bay Everett Blake ile görüşülür. Bay Blake'in sadece Nazilli'den Denizli'ye 12 saatte ulaşabildiği kaydedilir. Nazilli Denizli arasındaki yolda Blake'in önünde yol alan dört traktörden üçünün bataklıkla saptandığı ifade edilir. Rivinus bu hatta yer alan her iki yolun geliştirilmesinin bölgede tarımsal üretime destek oluşturacağını ve aynı zamanda bu yatırımın bölgenin doğal ve arkeolojik cazibesini turistlere açarak ülke ekonomisine geri döneceğinin altını çizmektedir.

Konsolosun gezi rotası boyunca seyahat ettiği karayolu ağının ayrıntılı bir açıklaması ve konaklanan noktalardan herhangi birisini ziyaret etme fırsatı bulabilecek olanlara önerilen otel ve restoran adları rapora eklenmiştir.³² Söz konusu ekte konsolosun en sıkıntılı bulduğu yol olan İzmir-Denizli arasının 170 mil³³ olduğu belirtilmektedir. Bu yolun İzmir'den Turgutlu'ya kadar olan 40 kilometresinin sağlam olduğu, Turgutlu'dan Salihli'ye olan 27 kilometrelik yolun ise zayıf bir toprak yol olduğu bildirilmektedir. Bu yolun iki saat sürdüğü ve yere yakın araçlar için önerilemeyeceği eklenmektedir. Hatta yağışlı mevsimlerde kamyon veya otobüslerin de bu yolda düzenli işleyebileceğinden şüphe duyulduğu belirtilmektedir. Salihli'den sonra 10 kilometrelik "*mükemmel*" bir şose³⁴ yolun olduğu, daha sonra Alaşehir'e kadar yolun bozulduğu, yer yer toprak yoldan daha kötü ve çamur oyuklarıyla dolu bir hale geldiği ifade edilmektedir. Yollarda sık sık kavşakların bulunduğu ve bu kavşaklarda herhangi bir yol işaretinin yer almadığı belirtilmektedir. Bu sebeple ciddi bir yol kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalındığı eklenmektedir. Alaşehir ve Sarıgöl arasındaki yolun sert yüzeyli olmasına rağmen sağlam ve geniş olduğu ancak Sarıgöl'e gelmeden hemen önce derin çamurla kaplı bir nehir geçidinin bulunduğu bildirilmektedir. Konsolosun seyahat ettiği araç bu geçide sıkışmış ve şans eseri oradan geçen bir kamyon tarafından kurtarılmıştır. Sarıgöl'den sonra yolun alçak dağ silsileleri üzerinden dik bir seviyeye ulaştığı ve bu yolun kötü durumda olduğu, sıradan araçlar için uygun olmadığı ifade edilmektedir. Sarıgöl'de bir köylünün bu yolda zincir kullanılmasını önerdiği ve bu öneri sayesinde akşam Denizli'ye ulaşılabilirdiği belirtilmektedir. İzmir'den Denizli'ye kadar olan yolculuğun toplam 11,5 saat sürdüğü, Denizli'de Anadolu standartlarına göre iyi durumda olan iki otelin bulunduğu ve bunlar arasından Şehir Palas'ta konaklandığı ifade edilmektedir.

32 Bkz. Ek II.

33 Metinde bazen mil bazen kilometre ölçü birimi kullanılmaktadır. Ancak kilometre olarak belirtilen bazı uzunluklarda aslında milin kastedildiği, bu sebeple gerçeği yansıtmaktan uzak olduğu görüldü. Ölçü birimlerini bir değişikliğe gitmeden, metinde kullanıldığı şekliyle aldık.

34 Metinde Türkçe olarak "*şose*" ifadesi yer almaktadır. Parantez içinde İngilizce olarak "*surfaced all-weather road*", "*her türlü hava koşuluna uygun satırlı yol*" anlamına gelen bir açıklama bulunmaktadır.

Denizli'den Boadicea ve Hierapolis'e gidildiği anlaşılmaktadır. Gidiş dönüş yaklaşık 50 kilometrelik bir mesafenin kat edildiği ifade edilmektedir. Rivinus, bu bölgenin Batı Anadolu'nun başlıca arkeolojik ve turistik merkezlerinden biri olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte kötü yollardan da şikâyet edilmektedir. Denizli'den Kızılhisar'a geçildiği, oradan sert, dar ama sağlam bir yoldan Yeşilova'ya gidildiği ifade edilmektedir. Daha sonra Burdur üzerinden Isparta'ya geçilmiştir. Burdur ve Isparta arasındaki yolun iyi bir şose olduğu bildirilmektedir. Isparta'da Şehir Oteli'nin oldukça rahat olduğu, banyosunun bulunduğu ve kendine ait "*tamamen kabul edilebilir*" bir restorana sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Isparta'dan Eğridir'e düzgün bir şose yol olduğu ifade edilmektedir. Rivinus'un "*pitoresk*" küçük bir kasaba olarak tasvir ettiği Eğridir'den oldukça etkilenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Eğridir gölü kıyısındaki yolculuğun "*en güzel araba gezintilerinden biri*" olduğu öne sürülmektedir. Bu yolun sağlam ve her mevsime uygun olduğu belirtilmektedir. Daha sonra Akşehir'e doğru yüksek dağ silsileleri arasında yolculuk yapıldığı, bu yolun çok dönemeçli ve dik olmakla birlikte sağlam olduğu bildirilmektedir. Akşehir'den, bir kısmı Amerika tarafından sağlanan yol ekipmanlarıyla yapılmış olan Afyonkarahisar-Konya yoluna ulaşıldığı ve bu yoldan Konya'ya varıldığı anlaşılmaktadır. Konya'da Konak Oteli ve Memleket Lokantası önerilmektedir.

Konya-Afyonkarahisar arasındaki yol yüzeyinin oldukça sert olduğu, birkaç bölüm haricinde oldukça iyi bir şose bulunduğu ifade edilmektedir. Afyonkarahisar'da Afyon Palas Oteli'nin eski ama temiz olduğu bildirilmektedir. İkbâl Lokantası ise "*birinci sınıf*" olarak nitelenmektedir. Afyonkarahisar'dan sonra Çay ve Bolvadin'den geçerek Eskişehir'e ulaşıldığı ve karayolunun oldukça iyi durumda olduğu belirtilmektedir. Eskişehir'de özel bir konutta konaklandığı için buradaki otel ve restoranlar hakkında bilgi verilemediği eklenmektedir. Eskişehir-Bursa arasındaki karayolunun, dağlardan Bursa Ovası'na inen 18 kilometrelik dolambaçlı yol haricinde "*mükemmel*" olduğu ifade edilmektedir. Bu yol üzerindeki birçok köyde modern akaryakıt istasyonlarının var olması ilgi çekici bulunmuştur.

Bursa'dan İzmir'e dönüşte Karacabey-Balıkesir-Akhisar-Manisa rotasının izlendiği ifade edilmektedir. Bütün karayolunun iyi durumda olduğu, Balıkesir-Akhisar arasında 1951 yılı Şubat ayında yapım aşamasında olan iki köprüünün tamamlandığı, üç köprüünün ise tamamlanmak üzere olduğu bildirilmektedir. Balıkesir'de iyi bir otel ve restoranın bulunduğu belirtilse de metinde bu otel ve restoranın adlarına yer verilmemiştir. Sadece söz konusu otelin, Balıkesir Havaalanı'nın yapımında görevli Amerikalı mühendislerle tamamen dolu olduğu ifade edilmektedir.

Üçüncü Bölüm: “Politik Notlar”

Rivinus, gezi sırasında edindiği politik izlenimleri aktarmadan önce karşılaştığı kişiler hakkında bilgi vermektedir. Gezi boyunca her ekonomik ve sosyal sınıftan en az yüz farklı Türk’le görüşme fırsatı bulduğunu, bu sayının en az yarısının yol boyunca uğradığı şehirlerde tanıştırıldığı devlet memurları ve işadamlarından oluştuğunu belirtmektedir. Bununla birlikte geniş bir araçla yolculuk yaptıkları için çok sayıda otostopçuyu araca aldıklarını ve bu kişilerin de diğerleri kadar ilgi çekici kaynaklar olduklarını eklemektedir. Otostopçular arasında büyük çoğunluğu köylülerin oluşturduğu ancak birkaç köy öğretmeni, üç hayvan toptancısı ve Burdur’dan bir avukatın da konsolosun aracında seyahat ettiği ifade edilmektedir.

“Uluslararası görünüm” başlıklı alt bölümde ilk olarak Türk vatandaşlarının gözünde Amerika ve Amerikan algısına dair gözlemlere yer verilmektedir. Bu konuda Rivinus şu ifadeleri kullanır:

“Amerikan taraftarı hissini her zamankinden güçlü ve Türk sosyal katmanlarının her kademesine ulaşmış buldum. Bu Amerikancılığın şu anki dayanağı geniş ve çeşitli olmasına rağmen etkileri tekdüzedir. Anadolu’da Amerikalı olmak, tesadüfi olarak tanıştığınız herkesin, kendiliğinden dost ve onur konuğu olmaktır. Eğitimi veya sosyal konumu ne olursa olsun Türklerin çoğunluğu için temel bir uluslararası görüş olarak, derinlere yerleşmiş Rus karşıtlığının yerini Amerikan taraftarlığının aldığını öne sürerken abarttığıma inanmıyorum.”³⁵

Konsolosun bu ifadeleri ve izlenimleri Isparta Valisi³⁶ ile yaşanan şu diyalogla güçlenmiş olmalıdır:

“Isparta’da valiyi ziyaret ettim. Önce beni ılımlı bir şekilde karşılamasına rağmen iş yoğunluğu sebebiyle vilayetin önemli yerlerini bana şahsen gösteremeyeceği için özür diledi. Sohbetimiz ilerledikçe ve ABD’ye atıfta bulununca biraz şaşırmış göründü ve birdenbire bana “Siz Amerikan konsolosu musunuz?” diye sordu. Olumlu yanıt verince “Bana verilen karta bakmadım ve yardımcım İngiliz konsolosun beni ziyaret etmeye geldiğini söyledi” dedi. Günün geri kalanını ve akşamın bir bölümünü, üstelik belli köylerdeki yerel kutlamalarda görev almak zorunda kaldığı öğleden sonra valiye eşlik etmek ölçüsünde, vali ve ailesi ile geçirdik.”³⁷

Ulusal basında heyecanla temas edildiği belirtilen Amerikan yardımları ve Atlantik Paketi gibi o dönemdeki güncel konular hakkında konsolosun soruları

35 Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From Izmir to Department of State, Telegram No:53, 16 May 1951, p. 4.

36 Dönemin Isparta Valisi Mustafa Bağrıaçık’tır. BCA 30.18.1.2.122.29.10. Mustafa Bağrıaçık 1954-1960 yılları arasında 10. ve 11. Dönem TBMM’de DP Konya milletvekilliği yapmıştır. TBMM Albümü 1920-2010, 2. Cilt, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, İkinci Basım, Ankara 2010, s. 652, 734.

37 Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From Izmir to Department of State, Telegram No:53, 16 May 1951, p. 4.

üzerine vatandaşların görüşlerini yansıttığı anlaşılmaktadır. Raporda Türk halkının Amerikan yardımlarına yönelik açık bir şükran duyduğu vurgulansa da bazı vatandaşlarda yardım miktarının üzüntü yarattığı belirtilmektedir. Söz konusu vatandaşlar Türkiye'ye ayrılan bütçenin %65'inin antikomünist cephenin savunma ve güçlendirilmesine bağlandığını işaret etmiş ve bu bütçenin komünizmle mücadele konusunda nispeten "*daha az çaba sarf eden*" İtalya ve Fransa gibi ülkelere kıyasla daha hafif kalmasından rahatsızlık duyduklarını ifade etmişlerdir. Bu konuda kabahatin çoğunun, Amerika'daki Ermeni ve Rumlarca Türkiye'ye karşı yürütülen propagandada olduğu yönünde bir hissiyatın varlığını koruduğunu görmek Rivinus'u şaşırtmıştır.

Rivinus raporda, mevcut uluslararası durum için "*tek çare*" olarak Sovyetler Birliği ile savaşa girilmesi konusunda toplumsal bir uzlaşma gördüğünü belirtir. Görüştüğü eğitimli insanların General MacArthur'un geri çağrılması meselesinin³⁸ özünü kavraması, Rivinus'u şaşırtan bir diğer hadise olmuştur. Sorunu tartıştığı kişilerin, generalin tekliflerini takip etmenin, doğrudan Sovyetler lehine olacağı konusunda fikir birliğine vardığı ifade edilmektedir. Ayrıca bu durumun ABD ve müttefiklerini Çin'de daha kapsamlı bir savaşa dâhil edeceği ve sonuçların ise SSCB'ye batıda bir özgürlük alanı yaratabileceğinin öngörüldüğü belirtilmektedir.

Kore Savaşı'nın hem şehirlerde hem de köylerde tam destek bulduğunu vurgulayan Rivinus, bu desteğin yolculuk boyunca içinden geçtikleri her bölgeden Kore'deki Türk Birliği'ne asker temin edilmiş olduğu gerçeği ile belirginleştiğini ifade etmektedir.

Politik Notlar altında "*İç politika*" başlıklı bölümde Rivinus, Türkiye'deki siyasi partilere ve yerel siyasi dinamiklere dair gezi sırasında şahit olduğu gözlemlerini aktarmaktadır. İzmir'den ayrılmadan önce; CHP'nin iç kesimlerdeki köylerde güçlendiği, bu bölgelerde MP'nin de gücünü artırdığı ve Afyonkarahisar'ı bir "*kale*" haline getirdiği, hayat pahalılığı ve Demokrat Parti (DP) iktidarının seçim kampanyasındaki vaatlerini yerine getirme konusundaki başarısızlığından kaynaklanan halk memnuniyetsizliğinin ülkenin her bölgesinde yaygın olduğuna dair söylentiler duyduğunu ifade eder. Ancak bu söylentilere rağmen gezi sırasında temasta bulunduğu kişiler arasında CHP veya MP'li olduğunu açıklayan birini bulamaması ve buna karşılık DP'li olduğunu ifade edenlerin yaygınlığı konsolosa göre "*tesadüf eseri olamaz*". Görüşmeler sırasında sürekli olarak sözü hayat pahalılığı ve mevcut yönetimden hoşnutsuzluğa getirmeye çalıştığını belirten Rivinus, bu çabaları karşısında çok az bilgi elde edebildiğini vurgular. Hayat pahalılığı konusundaki soruları birçok

38 Kore Savaşı devam ederken ABD Başkanı ile BM Kuvvetleri Komutanı General MacArthur ABD'nin Uzak Doğu politikası üzerinde ters düşmeye başlayınca 11 Nisan 1951'de MacArthur Başkomutanlıktan alınarak yerine General Ridgway getirilmiştir. Ercan Haytoğlu, "Kore Savaşı ve Denizli Kore Şehitleri ile Gazileri", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 11 (2002), s. 98.

köylünün “geçiniyoruz”³⁹ diyerek geçiştirdiği eklenir. Mevcut yönetimin o güne kadarki çalışmalarından duyulan memnuniyetsizlik meselesinde ise bir seneden daha kısa bir sürede hükümetin her şeyi değiştirmesinin kimse tarafından beklenmediği ve en azından bu hükümet üyelerinin “insanları dinlediği” ve ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışıyor olduğu müşterek bir cevap olarak verilir. Konsolos, bu konu ile ilgili gözlemlerini şu sözlerle aktarır:

*“Benim belirgin izlenimim; halkın zihninde yeni olana duyulan memnuniyetsizlikten ziyade eski yönetime dair anıların acısının daha derinlerde olduğu yönündeydi. Halkın bu sorunları mantık çerçevesinde düşünmesi ve muhalif ulusal basının tahrik edici propagandasına meyletmemesi gerçeğinden çok etkilendim.”*⁴⁰

Rivinus, görüştüğü insanların CHP’nin kendi bölgelerinde etkin olduğu ve güçlendiği konusunda hemfikir olduklarının altını çizer. Ancak bu kişilerden hiçbirinin CHP’nin faaliyetleri hakkında somut bir örnek gösteremediklerini de ekleyerek, bu tespitin daha çok bir varsayımdan ibaret olduğunu düşündüğünü belirtir. En radikal CHP karşıtlarının, görüşülen köylüler olduğu ifade edilir. Konsolos, Akşehir’in kasabalarında CHP’nin güçlü olduğu yönünde bir söylenti duyduğunu ve Akşehir Belediye Başkanı’nın CHP’li olduğunu belirttiikten sonra köylerin neredeyse tamamen DP’li olduğunun altını çizer. Bu bilgiye ise işleri gereği Akşehir’in köylerinde seyahat eden üç koyun satıcısı aracılığıyla ulaştığını ekler.

MP’nin gücü ve etkinliği konusunda ise çok az kanıt bulunabildiği belirtilir. MP’nin kalesi olduğu bildirilen Afyonkarahisar’da, belediye başkanının MP’li olduğu ifade edilir. Ancak belediye başkanının DP’nin aday listesinden seçildiği ve daha sonra “kişisel bir tartışma” yüzünden DP’den istifa ettiği raporda yer alır.⁴¹ Ayrıca halkın Afyonkarahisar’ın MP’nin kalesi olduğu fikrini ciddiye almadığının altı çizilir. Denizli’nin güneyinden bir köylü ile yapılan görüşmede ise söz konusu kişinin yüz haneli köyünde, kayıtlı on beş üye ile en güçlü partinin DP olduğu aktarılır. Bu köyde MP sekiz üye ile ikinci parti olurken, CHP’nin temsil edilmediği belirtilmektedir.

39 Metinde tırnak içinde ve Türkçe olarak yazılmıştır. Ayrıca parantez içinde “we are getting along all right” olarak belirtilmiştir.

40 Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, rom Izmir to Department of State, Telegram No:53, 16 May 1951, p. 5.

41 Eylül 1950-Ekim 1951 tarihleri arasında Afyonkarahisar Belediye Başkanı Hüseyin Haşim Tiryakioğlu’dur. Tiryakioğlu, 1946-1948 yılları arasında DP’de siyaset yapmıştır. 1948’de DP’den ayrılarak Öz Demokratlar Partisi’nin kurucuları arasında yer almıştır. Öz Demokratlar Partisi’nin MP ile birleşmesinden sonra MP ile siyasi hayatına devam eden Tiryakioğlu, 1953 yılında tekrar DP’ye geçmiş ve 1954 Milletvekili Seçimlerinde bu partiden milletvekili seçilmiştir. Fehmi Akın, “Afyonkarahisar’da Öz Demokrat Partisi (1948)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, S. 1 (Haziran 2007), s. 55. Ancak Rivinus’un öne sürdüğünün aksine Afyonkarahisar belediye başkanı, 1950 belediye seçimlerinde DP aday listesinden seçilmemiş, MP adayı olarak seçimi kazanmıştır. “Afyon Seçimini Millet Partisi Kazandı”, *Akşam*, 6 Eylül 1950.

Rivinus toplumun her kesiminden görüştüğü kişilerin, kendisinin Amerikalı olduğunu ve onların yerel sorunlarıyla ilgilendiğini anladıktan sonra oldukça açık sözlü ve “*mevcut yönetimle keyfini çıkardıkları özgürlükten memnun*” bulunduğunu açıklar. 1948’deki gezisi sırasında şahit olduğu, oldukça belirgin siyasi ve sosyal huzursuzluk ile memnuniyetsizliğe dair bir işaret bulamadığını da ifade eder.

Politik Notlar bölümünün üçüncü alt başlığı “*gericilik*” adını taşımaktadır. Rivinus raporda, gezi boyunca geçtikleri bölgelerde ciddi bir gerici hareket olduğuna dair bir gösterge bulamadığına, hatta bunun tam tersi bir durumla karşılaştığına işaret etmektedir. Ancak bu tespitten sonra karşılaştığı bazı olaylardan da söz etmektedir. İnsanların sosyal alışkanlıklarının 25 yılda tamamen değişemeyeceği gerçeğine vurgu yaptıktan sonra köyünün hükümetten başlıca iki şey istediğini belirten bir köylü ile yapılan görüşmeden söz edilir. Söz konusu vatandaş ilk olarak köylerinin su sorununun çözümünü istemektedir. İkinci olarak ise köyde evli olmayan kızlar kayda değer bir çoğunlukta olduğundan birden fazla eşle evlenme izni verilmesi talep edilmektedir. Rivinus, pek çok köyde çocukların hem köy öğretmenlerinden hem de hocadan eğitim almasının genel kabul gören bir yaklaşım olduğunu gözlemler. Eskişehir’de kaldıkları evde ise hali vakti yerinde ve Batılı görünümde olan bir Türk ailesinin yanında bulunan, Eskişehir ve İstanbul’daki hastanelerde şifa bulamadan iki yıl geçirdikten sonra Kuran’ın bölümlerini okuyarak iyileştirici güçleri olduğuna inanılan ünlü bir hocanın bulunduğu Geyve Köyü’ne gönderilerek ümitsiz görünen bir hastalıktan kurtulan hizmetçi kızıdan söz eder. Konsolos son olarak, geçtikleri tüm bölgelerde köylü kadınlara yaklaştıklarında yüzlerini kapattıklarını ve onları fotoğraflamanın hâlâ bir tabu olduğunu aktarmaktadır. Ancak Rivinus’a göre bu örneklerin hiçbiri ülkede gerici bir hareketin kanıtı olarak yorumlanamaz. Tam tersine politik bakış açısında, ekonomik uygulamalar ve yeni kazanımların kullanımında köylerin bile batılılaşma yolunda hızla ilerlediği raporda öne sürülmektedir.

Rivinus’un gericilik hakkındaki izlenimlerinin netlik kazanmasında Isparta Valisi ile yapılan bir görüşmenin etkili olduğu söylenebilir. Rivinus bu görüşmeyi şöyle aktarmaktadır:

“Gericiliğe karşı dava, Isparta Valisi tarafından kısa ve öz bir şekilde açıklanmıştı. Kuşkusuz hem şehirlerde hem köylerde dini olarak gerici bir tutum benimseyen bazı yaşlı insanlar bulunduğunu söyledi. Kendisinin, bugün Türkiye’nin önde gelen meokilerindeki eğitilmiş insanların çoğunun olduğu gibi cumhuriyet çocuğu⁴² olduğunu; buna ek olarak köylerde eğitim ve okuryazarlığın büyük bir ilerleme kaydettiğini, köylülerin yeni teknikleri ve tarımsal yöntemleri benimsemeye hazır olduğunu ve bu eski unsurların etkisinin günden güne azaldığını belirtti. Yeni yönetimin iktidara gelmesinden beri Türk sosyal tablosundaki gericilerin sayısında ya da kapsamında bir

42 Metinde “*child of the republic*” olarak ifade edilmiştir.

olağandışılık olmadığına, tek farkın bunların ve diğer tüm unsurların isteklerini açıkça dile getirmekte özgür hissettikleri gerçeğinde yattığında ısrar etti. Türk milleti bugün, söz konusu vali ve onun jenerasyonundan, şer'i kanun taraftarlığı veya benzeri gerici eğilimleri düşünülemez olacak kadar itici bulan adamların ellerindedir.”⁴³

Politik Notlar bölümünün son alt başlığı olarak “*muhacirler*” konusuna yer verilmiştir. Rivinus, o dönemde Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelen muhacirler hakkında İzmir’de edindiği izlenimlerden farklı olmayan bilgilere ulaştığını ifade etmektedir. İskân meselesi hakkında her yerde aynı “*cana yakın kabulü*” gördüğünü belirtmektedir. Muhacirlerden büyük bir kısmının, güvenlik kaygılarından kaynaklanan bir kural olarak, “*huzur bozucular ve kışkırtıcı ajanlar*”ın uzun süre gizli kalamayacağı köy topluluklarına yerleştirildiği aktarılmaktadır. Bununla birlikte bazı vilayetlerde zanaatkâr olan muhacirlerin şehirlere kabul edilmesine izin verildiği de eklenmektedir. Konsolos, Denizli’de kaldıkları otelin komisinin bir Bulgaristan muhaciri olduğunun altını çizdikten sonra bu kişinin kendisine bir marangoz dükkânı gösterdiğini, bu dükkânın sahibinin Türkiye vatandaşı olduğunu ve bir muhacir ile ortaklığa girişmesine izin verildiğinin ifade edildiğini rapor etmektedir.

Muhacirler meselesinde birçok yetkilinin “*sorunun şimdiye kadar sadece yarısının çözüldüğü*” noktasında hemfikir olduğu da belirtilmektedir. Buna göre Batı vilayetlerinden çok azı muhacirlere daimi olarak bakabilmek için dağıtımaya yetecek kadar ekilebilir araziye sahiptir. Rivinus’a göre yerel planlama birçok konuda geçici çözüm sağlamanın ötesine geçememiş, valiler ve vatandaşlar benzer şekilde muhacir meselesinde kesin bir çözüm sağlanması noktasında “*yüzlerini Ankara’ya dönmüştür*”.

Dördüncü Bölüm: “Ekonomik Notlar”

Rivinus, raporunun dördüncü bölümünde gezi bölgesinde edindiği ekonomik izlenimlere yer vermiştir. Güneybatı Anadolu’nun Türkiye’nin kuzeyi ve doğusundan her zaman daha zengin ve müreffeh olduğuna işaret edildikten sonra konsolos, bu gezi sırasında gözlemlenmiş olan ekonomik koşullar ile 1948’de görülenler arasında doğru bir karşılaştırma yapmanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Ancak kıyaslamak makul olmasa bile 1948’in aksine bu gezide gelişen refahın genel belirtilerinin görüldüğü ifade edilmektedir. Bu bulguların, bir araya getirildiğinde son üç yılda Anadolu’nun genel yaşam standardındaki kayda değer gelişmeyi yansıtan birçok küçük gözlemden oluştuğu da eklenmektedir.

Rivinus’a göre en çarpıcı nokta, hem köylerde hem de kasabalarda yeni konutların yaygınlaşması ve bununla birlikte mevcut köy evlerinde badana kullanımında gözle görülür bir artış olmasıdır. Konya’dan Afyonkarahisar’a ve

⁴³ Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From Izmir to Department of State, Telegram No:53, 16 May 1951, p. 7.

Eskişehir'in kuzeyine uzanan "tahıl bölgesi" boyunca tarlalarda atların sayısının, öküz ve mandalara göre artmış olması konsolosu şaşırtmıştır. Bu bölgedeki pazarlara giden yeni ve dört tekerlekli modern yük arabası kafilelerinin geçildiği belirtilmektedir. Konsolosun 1948'deki gezisi sırasında gördükleri ile "çarpıcı bir tezat" oluşturduğu ifade edilen bu görüntü karşısında, Anadolu'nun her yerinde standart bir görüntü ve ses olan eski iki tekerli öküz arabalarından⁴⁴ yarım düzine bile görülmediği kaydedilmektedir. Küçük kasabalarda ve büyük köylerde bile dükkânların hemen ilgi çekecek bir ölçüde tüketim malları ile dolu olduğunun görüldüğü ifade edilmektedir. Konsolos, seyahat ettikleri alan boyunca uzanan ıslah edilmiş yolların bisiklet satışına yol açmış olduğunun altını çizmektedir. Köylerdeki traktörler, otomobiller ya da ana yollar üzerinde bulunan modern akaryakıt istasyonlarından ziyade tipik bir Anadolu köylüsünün bisiklete binmesi, Rivinus açısından o günün Türkiye'sinin bir sembolü olarak algılanmıştır. Dönemin Türkiye'sindeki değişimin bir diğer sembolü olarak Denizli ve Konya gibi şehirlerdeki en iyi restoranlarda yemek yiyen köylülerin varlığı gösterilmektedir. Rivinus'un dikkat çektiği bir diğer nokta, üretimle birlikte ticaretin de gelişmekte olduğudur. Ekonomik notlar bölümünde yer verilen bir diğer detayda, Denizli'deki pamuk üretiminin sağladığı ekonomik zenginlik vurgulanmakta ve şehirdeki en zengin kişinin büyük bir mağaza sahibi olması kayda değer görülmektedir.

Raporda, ekonomik notlar bölümü altında yer alan ilk alt başlık olan "Mahsuller üzerine notlar" kısmında özellikle pamuk üzerinde durulmaktadır. Fiziksel olarak yetiştirilmeye elverişli her yerde pamuğun "Anadolu'nun mahsulü" haline geldiği ifade edilmektedir. Isparta çevresindeki dağlık alanlarda bile pamuk yetiştirme denemelerinin yapıldığı vurgulanmaktadır. Denizli valisinin⁴⁵, vilayetinde 1951 senesinde buğday ve hububat yerine %60 oranında daha fazla pamuk ekileceğini tahmin ettiği raporda yer almaktadır. Konsolos, Denizli bölgesindeki pamuk ekiminin aralıksız yağışlar ve Nisan ayı sonundaki kısa süreli ani soğuklar yüzünden bir hayli geç kaldığını ifade etmekte ve gezinin yapıldığı dönemde ekimin başladığını eklemektedir.

Rivinus, söz konusu yılda mahsullerden elde edilen kârın iyi durumda olduğunu ifade etmektedir. Ege ve Marmara bölgelerinde tahılların tamamen büyümüş gibi görüldüğünü ve şimdiden başaklı olduğunu belirtmektedir. Rakım yükseldikçe mevsimsel olarak geriye gidildiği ve Isparta çevresindeki bölgede ilkbaharda tohum ekiminin en hareketli döneminde olduğu kaydedilmektedir. Ovalarda, sonbaharda ekilmiş olan tohumların sekiz ila on inç⁴⁶ boyunda olduğu ve köylülerin Nisan yağışlarından oldukça memnun

44 Metinde parantez içinde "kagni" olarak belirtilmiştir.

45 Dönemin Denizli Valisi Hıfzı Ege'dir. BCA 30.18.1.2.123.74.13. <http://www.denizli.gov.tr/gecmis-donem-valilerimiz> (Erişim Tarihi: 18.07.2019). Hıfzı Ege, daha sonra İller Bankası İdare Meclisi Üyeliği ile Elazığ, Uşak ve Gaziantep Valiliği de yapmıştır. BCA 30.18.1.2.138.124.2, "Uşak, Kırklareli ve Gaziantep Valileri Değişti", *Milliyet*, 23 Kasım 1956.

46 Bir inç 2.54 cm'dir.

görüldüğü eklenmektedir. Konsolos; gezinin ilk haftasında her gün düzenli olmasa da etkili bir biçimde yağmur yağdığını aktarmaktadır. Bununla birlikte kışın kar yağışı olmamasının bazı su kaynaklarının rezervlerini azaltmış olduğu da eklenmektedir. Mesela Eskişehir yakınındaki Porsuk Barajı'nın su seviyesinin düştüğü kaydedilmektedir. Ancak bu durumun bölgede herhangi bir endişeye neden olmadığı gözlemlenmiştir. Ancak Nisan sonlarında, gezinin yapıldığı bölgede etkili olan ani soğuşun, meyve hasadı için büyük bir endişeye sebep olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte sadece kuzey bölgelerde, Eskişehir ve Afyonkarahisar'da don görüldüğü ve yalnızca Eskişehir'de etkin bir biçimde zarar görmüş olan meyve bahçelerine şahit olunduğu aktarılmaktadır.

Meyve üretimi, Rivinus'un ilgisini çekmiş olan bir diğer konudur. Isparta valisinin de bu konuya özel bir önem verdiği anlaşılmaktadır. Konsolosun aktardığına göre valinin hususi projesi, vilayetini bir meyve yetiştirme bölgesine dönüştürmektir. Valinin bu yönde yapılan birçok gelişmeyi anlattığı, vilayette bir hükümet meyve deneme istasyonunun kurulmasına yönelik arzusunu ifade ettiği vurgulanmaktadır.

“Ekonomik ihtiyaçlar ve arzular” alt başlığında, ihtiyaç ve arzuların bütün bölgelerde aynı olduğunun gözlemlendiği belirtilmektedir. Yetkililer ve çiftçilerin her şeyden önce artezyen kuyu makinaları da dâhil olmak üzere gelişmiş su kaynakları talep ettiği, bunun ardından yollar ve yerel sanayilerin büyümesinin arzalandığı altı çizilen konulardır. Ayrıca köylülerin daha fazla ECA⁴⁷ sponsorlu tarım makinası kullanımının mümkün olabileceği yönündeki beklentilerini dile getirdiği vurgulanmaktadır. Bu konuda Isparta valisi ve vilayetteki bir köyün ileri gelenleri ile yapılan görüşmede, Avrupa'dan ithal edilen tarım makinalarının kredi koşullarının ulaşılabilir olduğu ancak Ziraat Bankası ve diğer kredi kuruluşlarının talep ettiği faiz oranlarının diğer makinalar için yeterli olmasına rağmen ECA makinaları almak için köylülerin üstlenebileceğinden fazla bir yük oluşturduğu dile getirilmiştir.

Rivinus, satın alınmış olan makinaların köylüler ve küçük çiftçilerin kullanımına uygun olduğu yönünde belirtiler gördüğünü ifade eder. Denizli ve Isparta arasında, yeni bir sığır almak için Nazilli'den Burdur'a kadar olan pazarlarda dolaşan ve *“gerçek Anadolu görünümünde”* bir köylüyü otostopçu olarak aldıklarından söz eder. Bu köylünün, kendi köyü yakınlarından bir tane sığır alabilecekken beş lira tasarruf etme umuduyla Anadolu'da dolaşması

47 ECA (Economic Cooperation Administration) , Amerika Birleşik Devletleri Ekonomik İşbirliği İdaresi anlamına gelmektedir. Marshall Planı dâhilinde verilecek yardımların dağıtımından sorumlu olan kuruluş, bir kamu kuruluşu değildir. Bunun yerine özel sektör yetkilileri ile yakın bir ilişki içinde bulunan bağımsız bir kuruluştur. Çağrı Erhan, *“Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”*, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 51, S. 1 (1996), s. 283. ECA aracılığıyla gönderilen ziraat aletleri, makina ve vasıtalarıyla mücadele ilaçları, kimyevi gübreler vesairenin ithal ve satış usullerine ait yönetmeliğin yürürlüğe konulması Bakanlar Kurulu'nun 22 Kasım 1949 tarihli toplantısında onaylanmıştır. BCA 30.18.01.02.120.81.19.

konsolos tarafından ilgi çekici görülse de kabul edilebilir bulunmuştur. Dikim mevsiminde bu yolculuğa nasıl bu kadar zaman ayrılabilirdiğine dair soruya köylü, bu yıl arazisini sürmek için traktör kiralayabildiği, sonuç olarak tüm dikim işleminin tamamlandığı ve kendisine bolca boş zaman kaldığı yönünde cevap vermiştir. Ayrıca söz konusu köylünün traktör ve sürücüsü için dönüm başına üç lira ödediği de kaydedilmektedir.

Rivinus'un raporunda tarım makinaları satın alımı ve kullanımı konusuna oldukça geniş yer verildiği ve verilen bilgilerin gözlemlerle desteklendiği dikkat çekmektedir. Yine aynı konuda Isparta yakınlarında bulunan bir köyde, köylülerin kooperatif temelinde satın almaya hazır oldukları ECA traktör ve tarım makinaları başvurularında yardım etmesi konusunda valiyeye ricada buldukları ifade edilmektedir. Valinin ise geçen sezonda belirli bir süre boyunca devlete ait bir traktörü köylülerin kullanımına sunduğunu ve onların fırsattan yararlanmadığını dile getirdiği kaydedilir. Bunun üzerine köylülerin mahcubiyetle gülümsediği ve sözcülerinin şunları söylediği belirtilir:

*"Geçen sene traktör bizim için yeniydi. Ne yapabileceğini görmemiştik. Şimdi yakınlardaki bölgelerde traktörün ne yapabileceğini görmüş olduk ve traktörü sadece dikim sezonunda kullanmak için değil bütün köy işlerimizde bize yardımcı olması için doğrudan kendi aramızda satın almaya hazırız."*⁴⁸

Konsolos bu bölümün sonunda gezi sırasında karşılaştığı valilerden şu sözlerle bahsetmektedir:

*"Son olarak bu gezide karşılaştığım valilerden daha önce hiç olmadığı kadar etkilendim. Konuştuğum her bir vali kendi bölgesindeki köylülerin ihtiyaç ve arzularının tamamen farkındaydı ve milletin taleplerinin yerine getirilmesinde yardımcı olma çabaları da oldukça etkindi."*⁴⁹

Raporun "Özel girişim" adlı alt başlığında ayrıntılı bir inceleme yapılmamakta, konsolosun gezi sırasında karşılaştığı bazı yeni tesisler hakkında bilgi verilmektedir. Raporda, Eskişehir'de yeni kurulan bir tuğla fabrikasına götürüldükleri, buranın Türkiye'nin ilk modern tuğla fabrikası olduğunun söylendiği kaydedilmektedir. Bu işletmenin İsviçreli mühendisler tarafından inşa edilip donatıldığı, kurulduktan sonra Eskişehirli bir işadamı olan işletme sahibi tarafından denetlendiği ve yönetildiği ifade edilmektedir. Bu işadammının 25 yıl önce Eskişehir-Bursa arasında sığır sürüsü gütmüş olan "cahil" bir köylü çocuğu olarak hayata başladığının öğrenildiği belirtilmektedir. Bu kişinin söz konusu tuğla fabrikasını tamamen kendi sermayesi ile kurduğunun altı çizilmektedir. Ayrıca işletme sahibinin kendi inisiyatifi ile mevcut şartlarda sınırlı olan model sayısının genişletilmesini sağlamak üzere Türkiye Sınai ve

48 Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From Izmir to Department of State, Telegram No:53, 16 May 1951, p. 10.

49 Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From Izmir to Department of State, Telegram No:53, 16 May 1951, p. 10.

Kalkınma Bankası'na kredi başvurusunda bulunduğu da vurgulanmaktadır. Bu fabrika haricinde özel bir operatörün Konya'da bir makarna fabrikası için hazırlıklarını tamamlamış olduğunun haber alındığı da rapora eklenmektedir.

“Belirli bölgelere dair notlar” alt başlığında çoğunlukla ekonomik alanla sınırlı kalan bir bakış açısıyla, gezi sırasında edinilen izlenimlerin genel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Denizli, Konya, Eskişehir ve Bursa bölgelerinde tartışmasız şekilde bir canlanma atmosferinin varlığından söz edilmektedir. Daha iyi yollar ve ihracata yönelik üretilen ürünlerin, tek başına ya da bir arada, bu bölgelerin yükselişini başlatan itici güç oldukları ifade edilmektedir. Denizli'nin her ne kadar kötü yollar itibarıyla neredeyse izole edilmiş sayılabileceği belirtilse de Ege pamuğundaki canlanmadan kazanç sağladığının altı çizilmektedir. Konya'nın, merkezinde yer aldığı “*nispeten mükemmel*” yol ağı sayesinde Güneybatı Anadolu tahıl bölgesinin ticari merkezi olarak tarihi statüsüne hızla geri döndüğü de üzerinde durulan bir diğer konudur. Eskişehir'in hem iyi yollar hem de Ankara ve İstanbul'a olan demiryolu bağlantısı ile konsolosun üç yıl önce ziyaret ettiği Eskişehir'e kıyasla olağanüstü düzeyde gelişmiş olduğu belirtilmektedir. Buradaki şeker fabrikasının köylüler için teşvik edici bir ihracat ürünü olarak öne çıktığı, demiryolu ağı ve hava alanının endüstriyel olarak bölgeye katkı yaptığının altı çizilmektedir. Rivinus, üç sene önce Eskişehir'in büyükçe, tipik bir Anadolu kasabası olduğunu belirtmektedir. Gezinin yapıldığı tarihlerde ise Ankara-İstanbul ekonomik eksenindeki konumunu her açıdan yansıttığı ilave edilmektedir.

Son üç yılda gelişmiş olan bir diğer şehrin Bursa olduğu raporda yer almaktadır. Kaplıca ve sanayi merkezi karması olmasının; turistler açısından bir çekim merkezi haline gelmesinin; Ankara-İstanbul ve İzmir ile ticari bağlar kurulmasının Bursa'yı muhtemelen dönemin en varlıklı küçük şehirlerinden biri haline getirdiği öne sürülmektedir. Bursa otellerinin Anadolu'dakilerin en iyisi olduğu, ana caddelerinin yeni yapılmış ve dönemin modasına uygun evlerle çevrili olduğu ve Ankara, İstanbul, İzmir plakalı şık araçların her yerde görünür olduğuna dair gözlemler raporda yer almaktadır.

Raporda gezi sırasında ziyaret edilen şehirler hakkında genel olarak olumlu ve geçmiş dönemlere kıyasla önemli gelişmelerin yaşandığına yönelik gözlemler aktarılmış olsa da bu durum Afyonkarahisar açısından geçerli olmamıştır. Rivinus Afyonkarahisar'ı “*gerileyen bir şehir*” olarak görmüştür. Şehrin bir demiryolu kavşağı olarak her zaman belirli bir önemi olacağına vurgu yapıldıktan sonra yerel sanayinin olmamasının, Afyonkarahisarlı genç erkeklerin düzenli olarak Eskişehir, Bursa ya da İzmir'e göç etmesini beraberinde getirdiği ifade edilmiştir. Konsolos, bu şehirde bulunduğu sürede, ziyaret edilen diğer şehirlerin aksine “*bir iyimserlik eksikliği*” hissettiğini belirtmiştir.

Beşinci Bölüm: “Sosyal ve Kültürel Gözlemler”

Rivinus, raporun son bölümünde sosyal ve kültürel alanda edindiği izlenimlere yer vermiştir. İlk olarak yolculuk boyunca Türk milletinin kendi problemleri ile yüzleşme ve bu problemlerin üstesinden gelmeye yönelik gönüllülüğünü gözlemlediğini vurgular. Bu durumun en iyi örneğinin nispeten fakir bir vilayet olan Isparta’da gerçekleştiğini ifade eder. Burada valiyle birlikte iki köyün önde gelen temsilcilerinin yeterli su temininin gerçekleştirilmesinde devlet yardımı konusuna dair sunumlarını dinlediklerini aktarır. Valinin köylülere, hükümetten bu konuda sınırlı bir ödenek alındığını belirttiği ifade edilir. Ortaya çıkacak maliyetin bir kısmının kuyu ihtiyacı duyan köylerden talep edilmesi ve bu gelirlerin hükümet tarafından verilen yardımla birleştirilerek, kaynakların mümkün olduğunca geniş ölçüde kullanılmasının istendiğine raporda yer verilir. Böylece her bir proje için hükümet maliyetleri yarı yarıya azaltılmış olacaktır. Her iki köyde de köylülerin oybirliği ile validen köylerini bu temele dayanan bir ortaklığa dâhil etme ricasında buldukları ifade edilmektedir. Ayrıca köylülerin teknik bilgi ve ekipmana sahip olursa sorunları tümüyle kendi başlarına çözmek için çaba sarf edeceklerini açıkladıklarının altı çizilmektedir.

Konsolosun Türk öz verimliliğine dair başka bir gözlemi, muhacirlerin yerleşim meselesi üzerinedir. Rivinus, gezi boyunca muhacirlerin yerleşimi hakkında soru sorduğu herkesin konuyu bir görev olarak gördüğü ve kabul ettiğini belirtir. Özellikle köy topluluklarının kendilerine tahsis edilen muhacir ailelerini kabul ettiklerini, temel ihtiyaçlar gerekli olduğunda bunları sağladıklarını ve bahar mevsiminin gelmesiyle birlikte muhacirlere düzenli tarımsal istihdam sunduklarını vurgulamaktadır. Rivinus valilere ve köylülere daha fazla muhacirin ihtiyacını karşılayıp karşılayamayacaklarını sorduğunu aktarır. Verilen cevapta, daha fazla yardıma ihtiyaç duyulması halinde muhacirlerin ihtiyacının karşılanacağı konusunda herkesin hemfikir olduğunun altı çizilmektedir.

Köylerin talebi ile açılan marangozluk, demircilik ve ev ekonomisi kurslarının Türkiye’deki “*kendi kendine yetme*” girişimlerinin çarpıcı bir örneği olduğu ifade edilmektedir. Bu kurslar için öğretmenlerin, kadın ve erkek endüstri ticaret okullarından (Sanat Enstitüleri)⁵⁰ geldiği, kurs öğrencilerinin ise köylü erkek ve kızlardan oluştuğu belirtilmektedir. Köylerdeki resmi kursları tamamlayan ve kurslardan mezun olanların, birçok ihtiyacı yerel olarak karşıladığı vurgulanmaktadır. Bununla birlikte köylerin bu kurslardan elde ettiği faydalara örnekler görünür olunca, her bölgedeki ticaret okullarının daha fazla öğretmen gönderilmesi ve kurs açılması için talep yağmuruna tutulduğunun da altı çizilmektedir.

50 Bu ifade metinde de parantez içinde belirtilmektedir.

Edward F. Rivinus, Türkiye’deki sosyal değişim hakkındaki izlenimlerini de şu sözlerle aktarmaktadır:

“Türkler ve özellikle Türk köylüsü uzun zamandır batılı yöntemlere karşı dirençlerinden dolayı tembel, aptal ve diğer birçok yerici sıfatlarla adlandırılmıştır. Benim için bu atalet hakkındaki açıklama, bütün hayatını Türkiye’de yaşamış ve köylüyü iyi tanıyan bir adam tarafından Türkçe olarak “görenek yok”, muhtemelen en iyi çeviriyle “farklı hiçbir şey görmediler” ifadesi ile birkaç ay önce kısaca özetlendi. Şimdi ülke daha iyi iletişim imkânları sayesinde çok hızlı bir şekilde açılıyor, her yerde daha fazla “görenek” var ve sonuç olarak eskiden ülkenin batılılaşmasını yavaşlatan atalet belirtileri gittikçe azalıyor.”⁵¹

Rivinus, bu sözlerine kanıt olarak köylerdeki traktörler ve sanat enstitülerinin açtığı kurslar gibi olayları gösterir. Ayrıca bu görüşüne ek olarak ülkede mevcut olan tesis ve kaynakların, “milletin yeni şeylere yönelik arzusunun” gerisinde kaldığını, bu durumda ise bireysel özgüven ve girişkenliğin bir değer taşıdığını ifade eder. Raporda oldukça temkinli ve gerçeği açıkça ortaya koymaya çalışan bir üslup kullanmaya devam eden konsolos, Türkiye’deki olumlu değişmelerle birlikte eksikliklere de temas etmektedir:

“Türkiye’de artık atalet ve geri kalmışlığın kalmadığı izlenimi bırakmak istemiyorum. Millet, büyük ölçüde hâlâ yukarıdan gelecek etkili teşvike muhtaç durumdadır. Özel şahısların toplum liderliği Anadolu’da henüz ortaya çıkmadı. Millet; herhangi bir vilayette çalışkan ve tutkulu olmasıyla iftihar edilen valilerde olduğu gibi, hükümet temsilcilerinden de liderlik arıyor ve bekliyor.”⁵²

Konsolosun dikkat çektiği bir diğer nokta, milletin hükümete ve hükümet temsilcilerine bakış açısındaki değişimdir. Rivinus, “köylülerin bile” tatmin edici bulunmazsa, liderlerini değiştirme gücünü kendi ellerinde bulundurduğunun farkında olduğu konusunda iddialıdır. Bu farkındalığın sağladığı güvencenin ise milleti önceki zamanlara göre daha toleranslı, liderler arasındaki avantaj-dezavantajları dengelemek için daha gönüllü ve rıza gösteren bir hale getirdiği yönünde bir izlenim yarattığı ifade edilmektedir.

“Sosyal ve kültürel izlenimler” bölümünde Türkiye’deki basın durumuna da kısaca değinilmektedir. Rivinus bu gezi sonrasında Türkiye’deki ulusal basının milli duyarlılığı yansıtmadığına “daha fazla” ikna olduğunu belirtmektedir. Raporda yer alan “daha fazla” ifadesi ilgi çekicidir. Konsolos bu ifade ile Türkiye’deki ulusal basının, Türk milletinin ve Türkiye’nin söz konusu dönemdeki gerçek durumunu yansıtmadığı noktasında, gezi öncesinde de kuşkuları bulunduğunu ima ediyor olmalıdır. Konsolosun bu konudaki kuşkuları, gezi raporunun giriş kısmında da yer almıştır. Rivinus’un gezi

51 Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From Izmir to Department of State, Telegram No:53, 16 May 1951, p. 12-13

52 Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From Izmir to Department of State, Telegram No:53, 16 May 1951, p. 13.

sonrasında, kuşkularında haklı olduğu sonucuna ulaştığı ifade edilebilir. Raporda; İstanbul ve Ankara'da kaleme alınan başyazılarla temsil edilen ulusal basın yazarlarının Türk halkıyla temas halinde bulunmadığı, yerel basın organlarının ise bir "aracı kurum" görevi yürütecek noktaya hâlâ ulaşamamış olduğu konusunda eleştiri yapılmaktadır.

Türk sosyal hayatı konusunda altı çizilen bir diğer unsur olarak "gençliğe yapılan vurgu" göze çarpmaktadır. Konsolos, gezi boyunca tanıştığı valilerin yarısının, bütün belediye başkanlarının, kaymakamların ve köy muhtarlarının genç erkekler olduğunu vurgulamaktadır. Rivinus'un bu kişilerle ilgili bir diğer gözlemi, hepsinin Isparta Valisi'nin kendini tanımladığı gibi "cumhuriyet çocuğu" olduğudur. Bu gözlem belirtildikten sonra Türk milletinin "doğası" ve "geçmiş deneyimleri" bir arada düşünüldüğünde, milletin seçilmiş ya da atanmış liderleri -seçilmiş liderler fena halde yetersiz olmadıkça- takip edeceği ifade edilmektedir. Bu sebeple Rivinus'a göre ülkede ciddi bir gerici hareket tehlikesini elimine etmek yerinde olacaktır. Konsolos, halk tarafından rağbet görmeyen Millet Partisi haricinde "gerici liderlerin" kendine yer bulamadığını iddia etmektedir.

"Türkiye'de ABD'nin Kültürel Gayretleri" alt başlığında kısaca "Voice of America" ya da Amerika'nın Sesi radyosunun Türkiye'deki faaliyetleri ile USIE'nin (United States Information and Educational Exchange) çalışmalarına yer verilmiştir. Rivinus, gittiği her yerde ABD'nin Türkiye'deki kültürel çalışmaları hakkında soru sorduğunu ifade etmekte ve bu bağlamda Türk halkıyla ilişkilerde "başarılı" olunduğu yönünde görüş bildirmektedir.

Raporda, Amerika'nın Sesi radyosunun sadece şehirli ve eğitimli gruplar arasında düzenli olarak dinlendiğinin tespit edildiği belirtilmektedir. Rivinus, tanıştığı birçok köylünün, hepsinin köyünde radyo bulunmasına rağmen Amerika'nın Sesi sorulduğunda şaşırıldığını ve ne hakkında soru sorulduğundan habersiz olduklarını bildirmektedir. Radyonun düzenli dinleyicilerinin ise radyo programlarının "mükemmel" olduğu konusunda konsolosu temin ettiği, ancak direkt yayında ses alımı çok zayıf olduğu için sadece "Selânik Aktarma İstasyonu" yayınının dinlendiği konusunda görüş bildirdiği ifade edilmektedir.

USIE faaliyetleri hakkında raporda şu ifadeler yer almaktadır:

"Gezici film üniteleri dünyaca popülerdi ve bütün valiler, kendi bölgelerindeki köylere film ünitelerinin daha sık ve daha düzenli ziyaretlerinin sağlanmasının bir yolu olup olmadığını özellikle sordu. Temaslarım arasında USIE broşürleri ve bültenleri hakkında bilgi sahibi olanları nispeten az sayıda buldum. Bunları bilenlerin büyük çoğunluğu öğretmenlerdi ancak bu yayınları teslim alan ya da yayınlara erişen herkes yayınlar hakkında hevesliydi. Birçok eğitimli insanın ana talebi, ABD destekli İngilizce kurslarıydı. Ayrıca ülkede Robert Kolej gibi Amerikan okullarının genişletilmesinin ya da ilave Amerikan okulları kurulmasının mümkün olup olmadığı sıklıkla soruldu."⁵³

53 Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From Izmir to Department of State, Telegram No:53, 16 May 1951, p. 14.

Rivinus, Türk halkının USIE faaliyetine olan talebinin, o güne kadar sağlanmış olanlardan çok daha fazla olduğunu rapor etmektedir. Bununla birlikte bu durumdan kendi adına hoşnut olduğunu da belirtmektedir. Bu noktada dönemin Türk-Amerikan ilişkilerine de bir yorum getiren Rivinus raporda şu ifadeleri kullanır:

“Türkiye’deki Amerikan taraftarlığı; radyo programlarından, basın makalelerinden ya da Amerika’ya Türklere tanıtmak için tasarlanmış posterlerden daha sağlam bir temel üzerine kurulmuştur. Bu Amerikan yanlılığı yaygın olarak, geçmiş dış yardım programlarıyla da karakterize edilmiş olan ve Türklere karşı bir gizli amaç olmadan yardım etmek isteyen dost insanların ülkesi olarak Amerika tasavvuruna dayanmaktadır.”⁵⁴

Bu noktada Rivinus, Türkiye’deki Amerikan algısının gelişmesi için “yazılı veya sözlü kelimelere” önem vermek yerine, öğrenci değişimi ve İngilizce kursları açılması gibi bir yol haritası benimsenmesinin daha faydalı olacağı yönünde görüş bildirmektedir.

Sonuç

Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihsel bağlamında İzmir’in önemli bir merkez olduğu dikkat çekmektedir. İki ülke arasında ticaret ve misyonerlik faaliyetleri kapsamında başlayan ilişkiler, zamanla gelişmiş ve İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra tarihte daha önce görülmemiş bir düzeye varmıştır. Özellikle 5 Haziran 1964 tarihli Johnson Mektubu’ndan günümüze kadar geçen süreçte ise daha karmaşık bir görünüm arz etmektedir. Edward F. Rivinus’un raporu, bu ilişkinin bir dönemine tanıklık ediyor olması açısından ilgi çekici ve önemlidir. Bununla birlikte raporun bir gezi raporu olması ve raporda dönemin Türkiye’inde belirli bir bölgenin sosyokültürel, ekonomik, siyasi, zirai şartlarına ışık tutulması bakımından da ayrıca bilgilendiricidir.

Rivinus, raporda geziye eşiyile birlikte çıkmış olduğunu belirtmiş olmakla birlikte, eşi haricinde kendisi ile birlikte seyahat eden başka bir kişinin varlığından hiç söz etmemektedir. Rivinus’un Türkçe bilip bilmediği de raporda belirtilmemektedir. Bu durumda seyahat edilen otomobilde bir şoför ya da çevirmen olmadığını varsayabiliriz. Ayrıca temas edilen kişilerin büyük bir çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu dikkate alındığında Rivinus’un Türkçe konuşup anlayabildiği sonucuna ulaşabiliriz. Bu noktada bir Amerikan konsolosunun herhangi bir güvenlik önlemi olmadan oldukça zorlu olduğu ifade edilen yollardan geçerek Anadolu’nun bir bölümünde yolculuk yapmayı göze almış olması ilgi çekici bir diğer durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Raporun giriş bölümünde Rivinus, söz konusu gezinin amacının yerel-ulusal

54 Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From Izmir to Department of State, Telegram No:53, 16 May 1951, p. 14-15.

basın organlarından ve İzmir çevresindeki temaslarından elde ettiği bilgilerden bağımsız bir gözlem yapma ihtiyacı duyması olduğunu belirtmiştir. Raporu ise özellikle ulusal basının Türkiye'nin gerçeklerini yansıtmaktan uzak olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Gezi sırasında yaklaşık yüz kişi ile görüşülmüş olduğu belirtilse de bu kişilerin isimlerine raporda yer verilmemiştir. Ancak gezi güzergâhında yer alan şehirlerin valileri ve Afyonkarahisar Belediye Başkanı ile görüşüldüğü ifade edilmektedir. Sonuç olarak gezi sırasında görüşülen kişilerden sadece valilerin ve söz konusu belediye başkanının adını tespit edebildik. Rapora göre Rivinus Isparta, Eskişehir, Denizli valileri ile tanışma ve görüşme fırsatı bulmuştur. Rivinus bu valilerin "*genç, enerjik*", bölgelerindeki gelişmelerden haberdar olduklarından ve bunları takip ettiklerinden, milletin ihtiyaç ve taleplerine çözüm bulmaya çalıştıklarından söz etmektedir. Konsolosun bu durumdan etkilendiği görülmektedir. Ayrıca, valilerin ve diğer kamu görevlilerinin her birinin birer "*cumhuriyet çocuğu*" olduğu ifadesinin metinde yer alması da ilgi çekicidir. Dikkat çekici bir diğer nokta ise söz konusu valilerin mesleki kariyerleri incelendiği zaman daha sonra DP milletvekili oldukları ya da DP döneminde önemli görevlerde bulduklarının görülmesidir. Konsolosun görüştüğü vatandaşların ise Türkiye'deki ve dünyadaki gelişmeleri takip etmesi, sosyal ve ekonomik anlamda kalkınma çabası içinde olması Rivinus'u şaşırtmış ve etkilemiştir.

Rivinus'un gezi sırasında oldukça dikkatli bir şekilde gözlem yaptığı anlaşılmaktadır. Raporu hazırlarken de mümkün olduğu kadar tarafsız ve açık davrandığı dikkat çekmektedir. Ayrıca rapordan anlaşıldığı kadarıyla en son 1948 yılında yapılan gezi sırasında edinilen izlenimler ile olumlu yönde tamamen farklı bir Anadolu tasvirinin yapılmış olması, bu noktada bir kıyaslamaya gidilmesi ve zaman zaman bir önceki gezi sırasındaki gözlemlere de yer verilmiş olması raporun değerini artırmaktadır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

ABD Ulusal Arşivi (U.S. National Archives)

Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From Izmir to Department of State, Washington, Telegram No:41, 8 January 1953.

Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, From Izmir to Department of State, Telegram No:53, 16 May 1951.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

30.18.1.2.123.71.5.

30.11.1.0.277.23.19.

30.18.1.2.122.29.10.

30.18.1.2.123.74.13.

30.18.1.2.138.124.2.

30.18.01.02.120.81.19.

II. Süreli Yayınlar

“Afyon Seçimini Millet Partisi Kazandı”, *Akşam*, 6 Eylül 1950.

“Uşak, Kırklareli ve Gaziantep Valileri Değişti”, *Milliyet*, 23 Kasım 1956.

“Obituaries”, *The Washington Post*, 08 November 1998.

III. Kitaplar

ARMAOĞLU, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

ARMAOĞLU, Fahir, *Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997*, Kronik Kitap, İstanbul 2017.

- DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- ELMACI, Mehmet Emin, *Bir Semt Bir Bina: NATO Binası Amerikan Koleji'nden Kızılçullu Köy Enstitüsü'ne*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2013.
- ERHAN, Çağrı, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2015.
- KARAKAŞ, Nuri, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.
- KOÇAK, Cemil, *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- ORAN, Baskın (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Cilt: I, 1919-1980), İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- RIVINUS, E. F., YOUSSEF, E. M., *Spencer Baird of the Smithsonian*, Smithsonian Institution, Washington D.C. 1992.
- SARAY, Mehmet, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.
- ŞAFAK, Nurdan, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2003.
- TBMM Albümü 1920-2010, 2. Cilt, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, İkinci Basım, Ankara 2010.
- YILDIZ, Özgür, *Anadolu'da Amerikan Okulları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

IV. Makaleler

- AKIN, Fehmi, "Afyonkarahisar'da Öz Demokrat Partisi (1948)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, S. 1 (Haziran 2007), ss. 51-61.
- ÇOLAK, Filiz, "İzmir Limanı Ticaretinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Yeri ve Önemi", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildiriler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Uluslararası İlişkiler II. Cilt, Ankara 2011, ss. 531-545.
- ERHAN, Çağrı, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 51, S. 1 (1996), ss. 275-287.
- ERTEM, Barış, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 21 (Haziran 2009), ss. 377-397.

- HAYTOĞLU, Ercan, "Kore Savaşı ve Denizli Kore Şehitleri ile Gazileri", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 11 (2002), ss. 76-115.
- KARAKAŞ, Nuri, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tasfiyesi Sürecinde Amerikan Politikası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV, S. 1 (Temmuz 2010), ss. 269-296.
- KASALAK, Kadir, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı ABD İlişkileri", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 14, S. 55 (2004), ss. 108-124.
- ŞİMŞİR, Bilâl N., "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927)", *Belleten*, C. XLI, S. 162 (1977 Nisan), ss. 277-356.

V. Tezler

- KINLI, Onur, *19. Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2009.
- YÜCEL, İdris, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005.

VI. İnternet Kaynakları

<http://www.denizli.gov.tr/gecmis-donem-valilerimiz>

(Erişim Tarihi: 18.07.2019).

<http://www.eskisehir.gov.tr/gorev-yapmis-valiler> (Erişim Tarihi:21.05.2019).

<https://paw.princeton.edu/memorial/edward-f-rivinus-%E2%80%999937-50>

(Erişim Tarihi: 25.07.2019).

<https://tr.usembassy.gov/tr/abd-ticaret-mustesarligi-ve-abd-konsolosluk-temsilciliginin-izmir-ticaret-odasindaki-yeni-ofisleri-aciliyor/>

(Erişim Tarihi: 22.07.2019).

<https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/united-states-information-and-educational-exchange-act-1948> (Erişim Tarihi:14.09.2019).

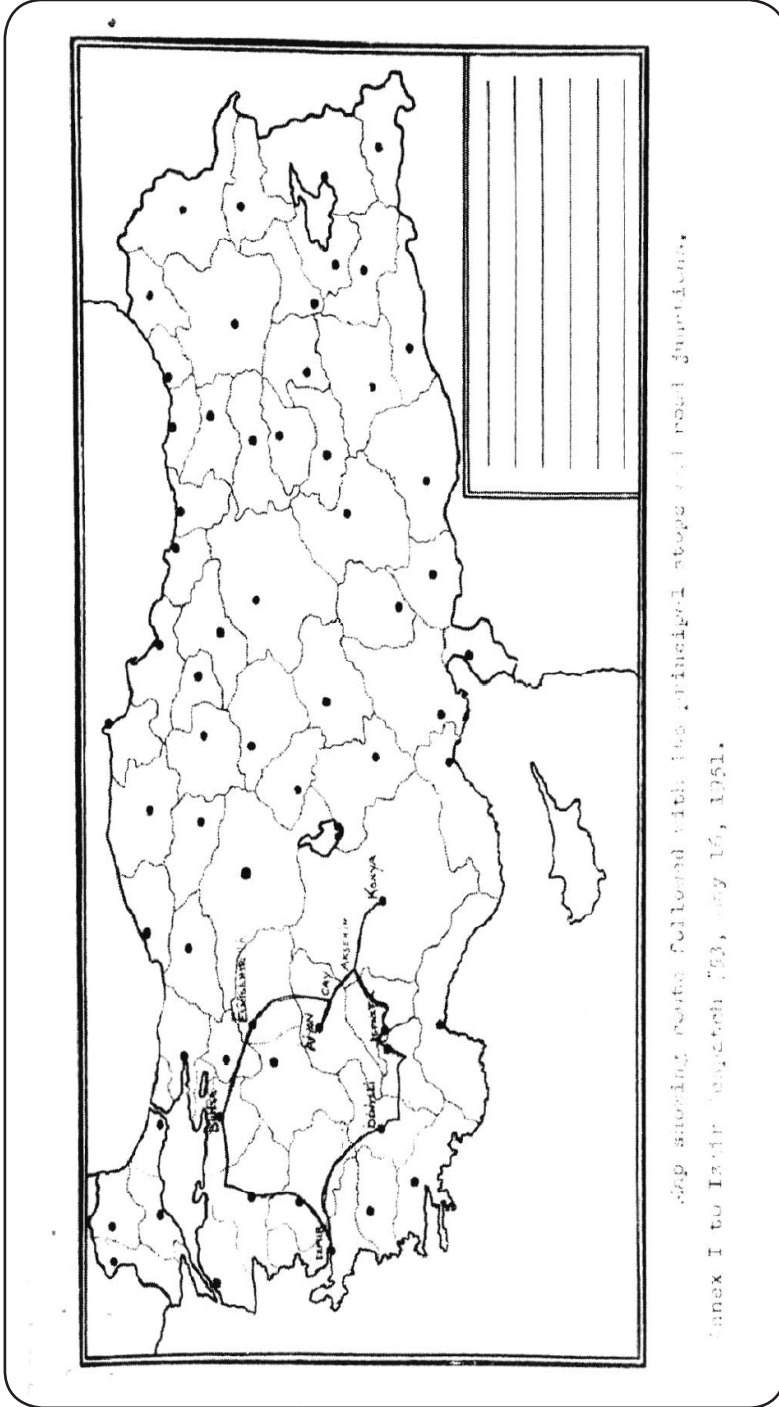
<https://www.state.gov/pdcommission/library/177362.htm>

(Erişim Tarihi: 25.07.2019).

www.gale.com/intl/c/democracy-in-turkey-1950-1959-records-of-the-us-state-department-classified-files. (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2018).

EKLER

Ek I: Edward F. Rivinus'un Gezi Rotasını Gösteren Harita

Ek II: Edward F. Rivinus'un Raporda Yol ve Seyahat Şartlarını İncelediği Ek Kısım

*Annex II to Izmir
Despatch 53, dated
May 16, 1951.

UNCLASSIFIED
(Classification)

Notes on Road and Travel Conditions.

Izmir-Denizli. 170 miles. The first 40 kilometers to Turgutlu are good. From Turgutlu to Salihli are 27 kilometers of poor dirt road. It took us two hours to make this stretch and this road is not recommended for low slung passenger cars in any weather. In wet seasons, it is doubtful if even trucks or busses get through with any regularity. The first ten kilometers after Salihli are excellent gose (surfaced all-weather road). After these ten kilometers, however, the Salihli-Alasehir road deteriorates into one of Anatolia's poorer country roads. In places it is less than a cart track and full of mud holes. Frequently, there are junctions of several tracks and with no sign. One is in considerable danger of missing the way. From Alasehir to Sarigol, the road is solid and wide, although extremely rough surfaced. However, just before Sarigol, there is a bad river crossing with deep mud in which we got stuck and had to be pulled out by a truck which came along providentially. From Sarigol, the road leads up a steep grade over a range of low mountains. It is little more than a cart track and in extremely bad condition. Fortunately, a peasant in Sarigol suggested that we put chains on for that stretch, otherwise we should certainly not have made Denizli that night. The bad road goes from Sarigol to Denizli starts beyond the village of Dinkarli. There it meets a new gose which is in the process of construction, and the remaining 27 kilometers to Denizli are excellent. The entire trip took us 11 1/2 hours. Total mileage was 174 miles (which included perhaps four miles of wrong turns).

At Denizli, there are the hotels which are good by Anatolian standards. The one at which we stayed was the Behir Palace.

Denizli-Izmir-Diyarbakir. This route leading to one of the major commercial and travel destinations of eastern Anatolia is in essence a Turkish village road. However, it is being improved and will become a solid gose. We went over it after a considerable spill of milk, but with our car had no trouble. Denizli to Diyarbakir and return is about 50 kilometers.

Denizli-Isparta. 140 miles. We left Isparta via a rough surfaced gose to Kizilirmir (20 kilometers). From there on we passed over a very rough and narrow but solid road to Yedigöze (45 kilometers) and on to the junction of the Burdur-Tafenni road at Kizilirmir. From this point on we had a good gose road through Burdur to Isparta. In Isparta, the Behir Palace is quite comfortable and has a bath and its own perfectly

UNCLASSIFIED

acceptable

ANNEX II

UNCLASSIFIED

Page 2

(Classification)

acceptable restaurant.

Isparta-Konya. 173 miles. From Isparta to Egridir, there is a good gose. From the picturesque little town of Egridir there is a narrow but newly constructed and solid all-weather road around the shore of lake Egridir (one of the most beautiful drives we had ever seen), and then up over a high mountain range to Aksehir. The road over the mountains is very winding and quite steep, but is in general a quite respectable road. At Aksehir we joined the Afyon-Konya gose, an excellent road, parts of which are being maintained by U.S. supplied road equipment. In Konya, we recommend the Konak Oteli and the Memleket Lokantasi.

Konya-Afyon. 145 miles. Good gose all the way except for a few stretches where the surface is a little rough. In Afyon, the Afyon Palas Oteli is old and somewhat jaded, but is clean. The Ikbal Lokantasi is first class.

Afyon-Eskisehir. 133 miles. We back-tracked the first 50 kilometers on the Konya road to the town of Cay. There we turned left toward Bolvadin and Eskisehir. The road was excellent gose all the way. (No suggestions on Eskisehir hotels since we stayed at a private house).

Eskisehir-Bursa. 100 miles. Excellent road all the way with the exception of 18 kilometers of winding road down the mountains to the Bursa plain. On this road one can even find modern filling stations in most of the villages on the way.

Bursa-Izmir via Karacabey-Balikesir-Manisa. 240 miles. Good road all the way. Two bridges which were under construction in February on the stretch between Balikesir and Akhisar have now been completed. Three other bridges are nearing completion. There is a good hotel and restaurant in Balikesir. At present, the hotel is completely full of American engineers employed on the Balikesir airport.

UNCLASSIFIED

Geliş Tarihi : 07.06.2020
Kabul Tarihi: 01.12.2020

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XX/41 (2020-Güz/Autumn), ss. 763-797.

Araştırma Makalesi / Research Article

KOMÜNİZM, İRKÇILIK VE İRTİCA İLE MÜCADELE: MİLLİ TESANÜT BİRLİĞİ, KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

Hakan UZUN*

Öz

Demokrat Parti iktidarı döneminde, Atatürk'ün manevi şahsına ve Türk inkılâbına yönelik yapılan saldırılar artmıştır. Malatya'da Ahmet Emin Yalman'a bir suikast düzenlenmesi ise hükümeti bu konuda daha sert önlemler almaya itmiş ve Başbakan Adnan Menderes, ülkede irtica, ırkçılık ve komünizm ile ortak mücadele yapılmasına yönelik çağrılarda bulunmuştur. Milli Tesanüt Birliği de bu çağrıların sonucunda ve İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nin öncülüğünde kurulmuştur. Bir konfederasyon olan Birlik, dönemin çok sayıda sivil toplum örgütünü bir araya getirmiş ve hepsinin ortak paydası Atatürk imgesi olmuştur. Sorunların çözümünde, toplumun aydınlatılmasını ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasını bir zorunluluk olarak gören söz konusu oluşum, amaçlarına ulaşmak için konferanslar ve radyo programları düzenlemiş, az sayıda broşür ve kitap yayımlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İrtica, İrkçılık, Komünizm, Milli Tesanüt Birliği, Sivil Toplum Örgütü, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
(hakanuzun@ankara.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-5427-8268).

NATIONAL SOLIDARITY ASSOCIATION TO DEAL WITH COMMUNISM, RACISM, AND REACTIONARYISM

Abstract

The attacks against the spiritual personality of Atatürk and the Turkish Revolution increased during the period of the Democrat Party rule. The assassination of Ahmet Emin Yalman in Malatya directed the government to take more severe measures in this regard, and Prime Minister Adnan Menderes called for the joint struggle with reactionaryism, racism, and communism in the country. Therefore, National Solidarity Community was established as a result of these calls and with the lead of İstanbul Journalists Community. The community which is a confederation gathered many non-governmental organizations together, and the common ground of them became Atatürk image. The group which perceived enlightenment of society and economic development as a necessity for the solution of problems held conferences, organized radio programs, and published a small number of brochures and books.

Keywords: *Reactionaryism, Racism, Communism, National Solidarity Association, Non-Government Organization, Democrat Party, Republican People's Party.*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Soğuk Savaş adı verilen ve 1991 yılına kadar devam eden, yeni bir dünya düzeni kurulmuştur. Yeni siyasi koşulların ortaya çıkardığı söz konusu iki kutuplu dünya, Türkiye'nin iç ve dış politikası üzerinde etkili olmuş ve Türkiye bu yeni güç dengesi içinde, Batı Bloğu yanında yer almak istemiştir. Savaş sonrasında Sovyetler'in, Türkiye'den hem toprak hem de savaşta ve barışta boğazlardan geçiş hakkı istemesi, Türkiye'nin Batı Bloğu'na yönelmesinde ve bu ülkelerin siyasal yapısını benimsemesinde hızlandırıcı bir etki yaratmıştır. Öte yandan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) uzun yıllardır iktidarda bulunmasının ortaya çıkardığı yıpranmışlık ve İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz koşullarının neden olduğu ağır sorunlar da, ülke içinde gerçek ve iddialı bir muhalefete duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Dolayısıyla bu koşullar altında, Türkiye'de çok partili siyasal yaşamın benimsenmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmış ve 1946'da tek parti yönetiminden, çok partili siyasal yaşama geçilmiştir.¹

1 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Türkçesi: Ahmet Fethi, 2. baskı, Hil Yay., İstanbul, 1996, s.23; Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Çev.: Hamdi Aydoğan-Esra Ermet, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s.10-11; Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 4. Baskı, Cem Yay., İstanbul, 1995, s.134-135; Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 3. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s.302-304; Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.239-240.

Türk siyasi tarihinde yeni bir dönüm noktası oluşturan² bu konu Türkiye'nin kendi özgün koşulları ve CHP özelinde değerlendirildiğinde, Türkiye'yi 1923'ten 1950'ye kadar yöneten ve totaliter bir geçmişi olmayan CHP'nin, gerek sınırlı bir çoğulculuğa izin vermesi ve sivil toplumu tümüyle bastırmaya çalışmaması,³ gerekse kendi içinde, kendi muhalifini barındıran bir tek parti olma özelliği taşıması nedeniyle, birçok partinin kuruluşunu sağlayacak olan farklı siyasi görüşlerin parti içinde yer almasına imkân tanınması⁴ ve 1924 Anayasası'nın demokratik yapısı, 1946'da çok partili siyasal yaşama geçilmesini kolaylaştırmıştır.⁵

Çok partili siyasal yaşama geçilmesinin ardından, ilk olarak, 18 Temmuz 1945'te Sanayici Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rıfat Atilhan tarafından Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur.⁶ Demokrat Parti (DP) ise 7 Ocak 1946'da siyaset sahnesindeki yerini almıştır.⁷ 21 Temmuz 1946 yılında yapılan ilk seçimleri CHP kazanmıştır. Seçim sonuçlarına göre CHP 395, DP 64, bağımsızlar ise altı milletvekili çıkarmıştır.⁸ Böylelikle iktidarını bir süre daha devam ettiren CHP, bu zaman içinde DP'nin çok eleştirdiği seçim kanununu değiştirmiştir.⁹ 14 Mayıs 1950'de, yeni seçim yasasına göre yapılan seçimde DP 408 milletvekili, CHP 69 milletvekili, Millet Partisi 1 milletvekili, bağımsızlar 9 milletvekili çıkarmıştır.¹⁰ Seçim sonuçlarının kesinleşmesinden sonra, Türkiye'de kimilerinin, "Kansız İhtilal" ya da "Beyaz İhtilal"¹¹ olarak nitelendirdiği bir iktidar değişimi yaşanmış ve CHP'nin 27 yıllık iktidarı sona ermiştir. Celal Bayar Türkiye'nin üçüncü Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan TBMM Başkanı olarak seçilirken Adnan Menderes de hükümeti kurmuş ve Başbakan olmuştur. Ancak DP'nin kesintisiz on yıl süren iktidarı, 27 Mayıs 1960'da Silahlı Kuvvetlerin yönetime el koyması ile sona ermiştir.

2 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, 6. baskı, Gerçek Yay., İstanbul, 1998, s.73; Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev.: Sedat Cem Karadeli, 3. baskı, İstanbul Bilgi Üni. Yay., İstanbul, 2008, s.127.

3 Ergun Özbudun, *Çağdaş Türk Politikası*, Çev. Ali Resul Usul, 2. baskı, İstanbul, 2007, s.11.

4 Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, 4. Basım, Çev. Ergün Özbudun, Bilgi Yay., Ankara, 1993, s.358-362; Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, Çev.: Esin Soğançılar, İmge Kitapevi, Ankara, 2007, s.81-83; Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s.144; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 2. baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1998, s.338; Özbudun, *age*, s.27.

5 Özbudun, *age*, s.11, 23, 27; Tanör, *a.g.e.*, s.338; Duverger, *a.g.e.*, s.358-362; Karpat, *a.g.e.*, s.81-83; Kongar, *a.g.e.*, s.144.

6 Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 2. baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.195-196; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap İkinci Bölüm, Bilgi Yay., Ankara, 1999, s.216; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s.26.

7 Turan, *Türk Devrim...*, s.213-238.

8 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s.143-144.

9 Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 3. Baskı, İmge Yay., Ankara, 1998, s.80-82.

10 Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, 4. Basım, Cem Yay., İstanbul, 1995, s.182; Eroğul, *a.g.e.*, s.84; Özbudun, *a.g.e.*, s.23

11 Tanör, *age*, s.343.

Bu çalışmanın konusu, DP döneminde “komünizm, ırkçılık ve irtica ile mücadele etmek” amacıyla kurulan Milli Tesanüt Birliği adlı bir sivil toplum kuruluşu üzerinedir. Bu tür kuruluşlar, demokratik sistemlerde bireylerin partiler üstü örgütlenmesinin ve siyasal katılımının en önemli araçlarından birini teşkil etmektedir. Dolayısıyla Milli Tesanüt Birliği’nin, Türkiye’nin çok partili siyasal yaşama henüz adım attığı 1950’li yılların başında kurulmuş olması, konunun araştırılması açısından, aslında başlı başına bir gerekçe oluşturmuştur. Bununla beraber çalışma sırasında, derneğin hangi koşullar altında, nasıl ve neden kurulduğu, ne tür faaliyetler gerçekleştirdiği, hükümetle ya da muhalefetle nasıl bir ilişki kurduğu ve nasıl çalıştığı gibi soruların yanıtları da aranmıştır. Diğer yandan, Milli Tesanüt Birliği hakkında müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Genellikle satır aralarında söz edilen dernek hakkında ayrıntılı bilgi verilmediği gibi, geniş bir analiz de yapılmamıştır. Büyük oranda derneğin kurulduğu tarihsel süreç ele alınmıştır. Bu durum, konuyu ayrıca merak uyandırıcı ve aydınlatılmaya muhtaç bir hale getirmiştir. Çalışma sırasında karşılaşılan en büyük zorluk, kaynak sıkıntısı olmuştur. Arşivlerde konuyla ilgili bir belgeye ulaşılamazken az sayıdaki anılardan da fazla bilgi elde edilememiştir. Bundan dolayı, inceleme sırasında kullanılan en önemli malzeme, dönemin gazeteleri olmuştur. Ancak gazetelerde, Milli Tesanüt Birliği’nin kuruluş süreci ile ilgili haberlere rastlanmasına karşın, faaliyetleri hakkında fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Bu durumun, hangi nedenlerden kaynaklandığı ise halen kesin olarak cevaplanmamış bir soru olarak durmaktadır. Çalışma iki bölümde ele alınmıştır. İlk bölümde, derneğin kurulmasına giden süreç anlatılarak tarihsel bir arka plan oluşturulmuş, ikinci bölümde de, Milli Tesanüt Birliği’nin kuruluşu ve faaliyetleri incelenmiştir.

1. Milli Tesanüt Birliği’nin Kurulması Öncesinde Yaşanan Olaylar

Türkiye’de çok partili siyasal yaşama geçilmesi sonrasında oluşan yeni koşullar, iktidarını devam ettirebilmek ve gerçek bir siyasi parti kimliğine sahip olabilmek için CHP kadrolarını parti politikalarını gözden geçirmek, diğer bir deyişle partiye yeni bir kimlik kazandırmak zorunda bırakmıştır. Bu bağlamda, CHP İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı olumsuz koşullardan etkilenen ve bundan rahatsızlık duyan halkı hoşnut edebilmek için yeni birtakım kararları hayata geçirmiş ve dini inanışlarla ilgili olarak da yeni bir siyasi tutum benimsemiştir. Bu konudaki ilk somut adımlar, partinin 1947 Olağan Kongresi’nde atılmıştır.¹²

12 Hakan Uzun, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı”, *Dokuz Eylül Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XII, 25, Yıl 2012/Güz, 2013, s.133; CHP’nin dini inanışlarla ilgili olarak seçim propagandaları temelinde de yeni bir siyasi tutum benimsemesine yönelik olarak bkz.: Kadri Unat, *Durmayalım Düşeriz! İktidardan Muhalefete CHP’nin Seçim Propagandaları*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016, s.254-257.

CHP iktidarının son yıllarında, devlet denetiminde din eğitimi vermek amacıyla ilkokul ders programlarına din dersleri konmuş,¹³ imam-hatip kursları düzenlenmiş,¹⁴ 7 Ocak 1949'da, İlahiyat Fakültesi açılmıştır.¹⁵ CHP'nin muhafazakâr kesimin baskısına cevap niteliğindeki bir başka uygulaması da, "Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılmasına İlişkin Kanunun" birinci maddesinin 1 Mart 1950'de değiştirilmesi ve bu yasaya dayanılarak hazırlanan kararnameyle 19 türbenin açılması olmuştur.¹⁶ Kuşkusuz, CHP'nin toplumun dini inanışlarına yönelik gerçekleştirdiği yeni düzenlemelerde, halkın ihtiyaçlarının karşılanmasını temel aldığı düşünülebilir. Ancak, CHP'de, 1950 yılında girilecek seçimlere yönelik bir hesabın yapılmış olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Bununla beraber, SSCB ile yaşanan sorunlardan kaynaklı olarak, komünizmin ülke için bir tehdit unsuru olarak görülmesi, 1945 sonrasında hem CHP'yi hem de DP'yi dinden yararlanmak düşüncesine itmıştır. Dolayısıyla her iki partinin, dini yaşama yönelik düzenlemelerinde, bu inanışlarının da payının olduğu söylenebilir.¹⁷

CHP'nin söz edilen uygulamalarına paralel olarak, ülkede dini inanışın, bireylerin günlük yaşamına etkisinde gözle görülür bir canlanma olmuştur. Hükümet döviz vermemesine karşın 1950'de hacca gidenlerin sayısı dokuz bine ulaşmış, tarikatlar yeniden etkili olmaya başlamış ve dini yayınlar artmıştır.¹⁸

13 Karpaz, *Türk Demokrasi...*, s.229-232; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev.: Metin Kıratlı, 2. Baskı, AKDİTK Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1984, s.413; Doğan Duman, *Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık*, Dokuz Eylül Yay., 2. Baskı, İzmir, 1999, s.27.

14 Karpaz, *Türk Demokrasi...*, s.229-232.

15 Fakültenin kuruluşunda, laik zihniyetin ve modern bilimsel düşüncenin egemen olması öngörülmüştür. Kuruluş yasasının gerekçesinde bu durum şöyle belirtilmiştir: "Din meselelerinin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşünüşünde ihatalı din adamlarının yetişebilmesi için lüzumlu şartları sağlamak maksadıyla memleketimizde de garptaki örneklerine benzer bir İlahiyat Fakültesinin kurulması..." İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi*, MEB Yay., Ankara, 1966, s.28-29; Fakültenin açılış amacı, halkın bu konudaki isteklerinin göz önünde bulundurulması olarak açıklanmıştır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Tahsin Banguoğlu'nun bu konudaki sözleri şöyledir: "İlahiyat Fakültesi kurulması arzusu, memleketçe muhtelif parti gruplarının izhar edilmiş, yüksek heyetinizce benimsenmiş bir fikirdir. Bu arzuya uyarak ilk defa Ankara Üniversitemiz bir İlahiyat Fakültesi açmak kararı almıştır" Parmaksızoğlu, *a.g.e.*, s.28-29.

16 Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, Simavi Yay., b.y.y., 1991, s.202.

17 Duman, *a.g.e.*, s.27, 30; Bayram Koca, "Ellili Yıllarda Merkez Sağ: Demokrat Parti'nin Özgürlük ile İstismar Arasındaki Dini Politikaları", *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Haz.: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yay., İstanbul, 2015, s.295.

18 Lewis, *Modern Türkiye'nin...*, s.414-417; dönemin dini basınına, Nur Cemaatinin yayınları, Selâmet, Sebilürreşat, Büyük Doğu, Serdengeçti, Hür Adam, Fetih, İslâm gibi dergiler örnek olarak verilebilir. Aslında Nur Cemaatinin yayınları, Sebilürreşat, Büyük Doğu, Selâmet gibi dergilerin ilk olarak yayınlanması, 1950 yılından öncesine gitmekle birlikte, adı geçen bütün dergiler DP döneminde isteklerini daha rahat ve açık bir şekilde dile getirmeye başlamışlar, bu dergilerin bazı yazarları ise Atatürk'e hakaretler ederek, yapılan inkılapları sert bir şekilde eleştirip, bir din devleti kurulması yolundaki bir takım düşünceleri dile getirmekten çekinmemişlerdir. Bu konuda bkz.: Necdet Subaşı, "1960 Öncesi İslâmi Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül, ve Tefekkür", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık*,

Ancak bastırılmış inkılâp aleyhtarı düşünce ve akımlar da ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine CHP, 1949'da Ceza Kanunu'nun 163. maddesini yeniden düzenlemiş ve yapılan değişikliklerle dine dayalı devlet kurmaya yönelik propaganda yapmak ya da örgüt oluşturmak suç olarak kabul edilmiştir.¹⁹ Bu arada, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden kısa bir süre önce, 9 Nisan 1950'de Millet Partisi'nin onursal başkanı olan Fevzi Çakmak'ın cenaze töreninde yaşananlar, adeta gelecekte yaşanacakların habercisi niteliğinde olmuştur.²⁰

Öte yandan, Türk halkının yaşamında İslam inancının oldukça belirleyici ve etkili bir yere sahip olduğunun bilincinde olan DP, icraatında ve söylemlerinde buna göre bir yol izlemiştir. Bu konuda CHP'den daha becerikli olan²¹ DP'nin, ilk hükümetini kuran Menderes, 22 Mayıs'ta Mecliste okuduğu hükümet programında "...millele mal olmuş inkılâpların mahfuz tutulacağı..."²² yönündeki sözleriyle, partisinin inkılâba bakış açısını yansıttığı gibi, toplumun dini inanışları konusunda nasıl bir siyaset izleyeceklerinin de ilk işaretini vermiştir. Çünkü bu sözler, hükümetin halk tarafından benimsenmemiş olduğuna inandığı inkılâpları yeniden düzenleyeceği anlamına gelmektedir. Nitekim DP, henüz iktidarının ikinci ayında, ezanın Türkçe dışında herhangi bir dilde okunmasını yasaklayan ceza kanununun ilgili maddesini değiştirmiştir.²³ CHP'nin 1947'den itibaren laiklik konusunda benimsediği yumuşama sürecini devam ettirmekte kararlı olan DP, bununla da yetinmemiştir. 5 Temmuz 1950'de radyoda dini program yapma yasağı kaldırılarak 8 Temmuz 1950 akşamından itibaren cuma, pazartesi ve çarşamba akşamları 10 dakika Kuran-ı Kerim okunmaya başlanmış ve 21 Ekim 1950'de okullarda din dersleri zorunlu hale getirilmiştir. DP'nin bu tutumu ilerleyen yıllarda artarak devam ederken²⁴ ülkedeki dini yayın sayısı önemli bir orana yükselmiştir.²⁵

C.6, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s.217-235; Tunaya, a.g.e., s.219; Çağlar Kırçak, *Türkiye'de Gericilik 1950-1990*, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s.59; Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yay., İstanbul, 2006, s.131; Alpaz Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, s.234.

19 Duman, a.g.e., s.33.

20 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971*, Yayına Haz.: Erol Şadi Erdiç, C.2, 2. Baskı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s.1517-1517; Cihat Baban, *Politika Galerisi: Büstler ve Portreler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s.125; bu konuda ayrıca bkz.: Rahmi Akbaş, *Mareşal Fevzi Çakmak 1876-1950*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2008, s.409-416.

21 Gökhan Atılğan, "1950-1960 Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s.423.

22 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Haz.: İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, C. 2, TBMM Basımevi, Ankara, 2013, s.757.

23 Türkiye'de ezan 1932'ye kadar Arapça okunmuştur. Aynı yıl dönemin en ünlü hafızlarından bir kurul, ezanın Türkçeye çevirisini yapmış ve nasıl okunacağını saptamıştır. Çıkarılan yasa ile de ezanın Türkçeden başka bir dille okunması yasaklanmıştır. 30 Ocak 1931'de de Ayasofya minarelerinden ilk kez Türkçe olarak okunmuştur. Lewis, *Modern Türkiye'nin...*, s.411; Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phonenix Yay., Ankara, 2004, s.226.

24 Duman, a.g.e., s.39; Atılğan, a.g.m., s.424; Kongar, a.g.e., 150-151.

25 Koca, a.g.m., s.304.

DP'nin yaptığı bu tür düzenlemeler elbette toplumun muhafazakâr kesimi tarafından olumlu karşılanmıştır. Ancak yeni düzenlemelerden cesaret alan bazı kesimlerin, inkılâp karşıtı olarak değerlendirilebilecek birtakım istekleri de gündeme gelmeye başlamıştır. Örneğin Konya'nın Kadınhanı DP ilçe kongresinde "*Kadınlar çarşafa*" diye sloganlar atılmış, kimi delegeler, Konya milletvekili olan iki kişinin seçimlerden önce kendilerine vaatlerde bulunduğunu belirterek "*fes, sarık ve Arap harflerinin*" yeniden kullanılmasını istemişlerdir. DP'nin Nisan 1951'deki Aydın İl Kongresi'nde, devletin dini İslam maddesinin Anayasaya yeniden konulması, kadınların çalıştırılmaması ve kızların ilköğretimden sonra okutulmaması gibi istekler dile getirilmiş, daha da ilginç DP Afyon Milletvekili Kemal Özçoban, bu isteklerin yerine getirileceğini söylemiştir. 1952'de yapılan Çorum ve Ankara İl Kongreleri'nde de benzer isteklerde bulunulmuş, dahası Çorum'daki istekler kongre tarafından kabul edilmiştir.²⁶ Böylelikle, ülkede irticai düşünce ve faaliyetler açıktan açığa yoğunluk kazanırken Ticaniler²⁷ gibi bazı radikal gruplar, Atatürk'ün manevi şahsına ve heykellerine yönelik saldırılarda bulunmaya başlamışlardır.²⁸

DP bir süre sonra Atatürk'e, inkılâplara ve özellikle laik sisteme yönelik saldırılar karşısındaki tavrını değiştirmiştir. Ticaniler ve liderleri Kemal Pilavoğlu tutuklanmış, 25 Temmuz 1951'de Atatürk'ü Koruma Kanunu kabul edilmiştir. Bu tür olaylara karşı tepkiler ve önlemler sadece hükümet düzeyinde kalmamış, Atatürk inkılâplarını korumak, muhafaza etmek ve zarar vermeye çalışanları teşhir etmek amacıyla partilerüstü dernekler de kurulmuştur. Şubat 1952'de kurulan ve 26 yerde faaliyete geçen "*Türk Devrim Ocakları*" bunlardan biri olmuştur. Derneğin kurucu üyeleri arasında, DP'den Milli Eğitim Bakanlığı da yapmış olan İzmir Milletvekili Avni Başman, Milletvekili Fethi Çelikbaş, CHP'de bakanlık yapmış Tahsin Bekir Balta, Millet Partisi'nden, partinin önceki Genel Başkanı Hikmet Bayur, Vasfi Raşid Seviğ'in yanı sıra Behçet Kemal Çağlar, Prof. Dr. Macit Gökberk ve Dr. Derviş Manizade gibi her partiden ve bağımsız isimler yer almıştır.²⁹

22 Kasım 1952'de Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'a karşı Malatya'da düzenlenen silahlı saldırının ülkede yarattığı infial ise irticaya karşı hem toplumsal hem de hükümet düzeyinde tepkileri daha da arttırmış, toplumdaki örgütlenmeler yaygınlık kazanırken DP de, daha sert önlemler almaya başlamıştır.³⁰ Saldırının mağduru Ahmet Emin Yalman'ın deyişiyle

26 Duman, a.g.e., s.41.

27 Tarikat, 1216 yılında Ahmet Teycan tarafından kurulmuştur. Kurucusunun adına izafeten adına Ticani denilmiştir. Türkiye'ye 1930'da girmiş ve liderleri, Kemal Pilavoğlu olmuştur. Tunaya, a.g.e., s.202-203.

28 Turan, a.g.e., s.52-53; Vatan 10-11 Mart 1951; ayrıca bkz.: Hakan Uzun, "1951 Yılında, Kırşehir'de Atatürk Büstüne Yapılan Saldırı ve Tepkiler", CTAD, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 4, 8, 203, 2008.

29 Cumhuriyet, 28.02.1952.

30 Suikast hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Selma Çetinkaya, "Ahmet Emin Yalman Suikastı ve Etkileri", Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 02 (01) 2016.

suikast, ortaya “hayırlı bir netice” çıkarmış ve ülkede gericiliğe karşı önlem almak ve bir araya gelip mücadele etmek için elverişli bir ortam yaratmıştır.³¹

Suikastın soruşturulması sırasında, zanlıların ifadelerinden, saldırının gerçekleşmesinde Necip Fazıl Kısakürek’in Büyük Doğu Dergisi’nin tahriklerinin olduğunun anlaşılması üzerine, söz konusu dergi ve yine bu olaydan sorumlu tutulan İslam Demokrat Partisi kapatılmıştır. Ayrıca DP Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu, yerel bir gazetede laikleğe ve inkılaplara saldıran yazıları nedeniyle partiden ihraç edilmiştir.³²

Hükümetin yaptıkları sadece bunlarla sınırlı kalmamış, Başbakan Adnan Menderes, irticayla mücadelesinde güçlü bir kamuoyu desteği sağlayarak hükümetin elini daha da güçlendirmek amacıyla geniş bir uzlaşma zemini yaratmak istemiştir. Bu nedenle, toplumun her kesimini kucaklayan ve mücadeleye davet eden bir yöntem izlemiştir. Basın, muhalefet partileri ve gençliğe yönelik işbirliği ve destek çağrılarında bulunmuştur. Nitekim Menderes, Ankara’da düzenlediği basın toplantısında bir yandan hükümetle basın arasındaki ilişkileri düzeltmeye çalışırken diğer yandan muhalefete seslenmiş, hatta İzmir’de yaptığı konuşmada CHP’yi doğrudan hükümetle birlikte çalışmaya davet etmiştir. CHP Genel Başkanı ve ana muhalefet lideri İsmet İnönü, bu çağrıya kayıtsız kalmamış ve olumlu yanıt vermiştir.³³ İnönü, 16 Şubat 1953 tarihinde gerçekleşen bütçe görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmasında, hükümetin destek talebine yine olumlu yaklaşarak iktidarla sağlanan uyumun başarılı sonuçlar vereceğine işaret etmiş, ülkede gericiliğe karşı yürütülen mücadeleyi doğru bulduğunu ve hükümete her türlü desteği vereceklerini açıkça dile getirmiştir.³⁴

Menderes, 8 Ocak 1953’te İstanbul Üniversitesi’nde öğrencilere hitaben yaptığı konuşmada, “Atatürk gençliğe cumhuriyeti emanet etmiştir” diyerek, Atatürk’e ve Gençliğe Hitabesi’ne vurgu yaptıktan sonra, hükümetin irticayla mücadeledeki kararlılığını kesin bir dille ifade etmiş ve üniversite gençliğinin desteğini sağlamaya çalışmıştır.³⁵

31 Yalman, a.g.e., s.1618; Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973, DP’nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yay., Ankara, 1990, s.208, 212 vd.

32 Eroğul, a.g.e., s.131; Duman, a.g.e., s.42-45; Koca, a.g.m., s.307-308; Feroz Ahmad-Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yay., Ankara, 1976, s.104.

33 Ahmad-Ahmad, a.g.e., s.105.

34 İnönü’nün konu hakkındaki sözleri şu şekildedir: “...Partiler arasındaki münasebetlerin medeni olmasından yalnız hal için değil, gelecek için de tam bir huzuru sağlayan neticeler alacağımız muhakkaktır. İç politikada inkılaplar ve büyük ıslahatla meydana gelen, yeni cemiyet ve hayat tarzımızın, müdafası için girişilen mücadeleyi doğru ve lüzumlu buluyoruz. Cumhuriyetimize temel olan telakkilerin medeni cemiyetimiz için, hayati ehemmiyeti vardır. Vatandaşlarımızın bütünlüğünü ve devletimizin medenî hüviyetini temin için milletimizin aziz nesilleri, sayısız seferlerde ve en son İstiklal Harbi’nde ve ondan sonraki uzun devrelerde, hesapsız canlar ve emekler harcamışlardır. Türü nıkaplar altında gizlenecek gerici rejimini, vatandaşları ayırıcı ve vatanın bütünlüğüne kasteden parçalayıcı cereyanları, muvaffak etmeye çalışmak, dini siyasete alet etmeye mani olmak hükümetin vazifesidir. Bu yoldaki çalışmalarında, hükümeti desteklemek borcumuzdur...” Milliyet, 17.02.1953.

35 Başbakan Menderes gençliğe hitaben şunları söylemiştir: “...Mürteciden, siyasi mürteciden, birtakım batılı içtimâî zehapların esiri olmuş zümrelerden veya komünistlerden hulasa nereden

Adnan Menderes çağrılarına, Gaziantep'te yaptığı konuşmada da devam etmiş ve demokrasi düşmanı olarak nitelendirdiği siyasal irtica, dini irtica, milliyetçi irtica ve komünizmle savaşmak için yine muhalefetin desteğini istemiştir.³⁶Ardından hükümet irticai faaliyetlerin önlenmesi için bir adım daha atarak Milliyetçiler Derneği'ni³⁷ kapatmış ve derneğin başkanı DP Isparta Milletvekili Sadi Bilgiç ile dernek yönetiminde bulunan DP Isparta Milletvekili Tahsin Tola partiden ihraç edilmişlerdir. Ama hepsinden önemlisi hükümetin bu faaliyetleri, irticayla mücadele konusunda aydınlar, basın, muhalefet partileri ve iktidar arasında bir uzlaşmaya yol açmıştır.³⁸

Öte yandan, her dönem baskı altında tutulan sol akımlar, DP döneminde de, baskıya maruz kalmıştır. Ancak 1945'ten sonra sola yönelik bu baskının temelinde, önceki dönemlerden farklı olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünyanın ve Türkiye'nin değişen dengelerinin etkisi yadsınamaz. Nitekim dünyada Soğuk Savaş Dönemi olarak nitelendirilen yeni bir dönemin başlaması, Türkiye'ye karşı politika değişikliğine giden SSCB'nin yarattığı tehdit algısı ve Türkiye'nin NATO'ya girmek için ABD ile iyi ilişkiler geliştirmek zorunda olunduğuna inanması, ülkede sola bakış açısında belirleyici olmuştur.

Bununla beraber, DP'nin 29 Mayıs 1950'de TBMM'ye sunduğu hükümet programında, sol akımları ülkedeki her kötülüğün kaynağı olarak tarif etmesi ve ülkedeki ırkçılık ve irticanın, sol tarafından kullanıldığına yönelik bir düşünceyi benimsemesi, sol üzerinde önceki dönemlere kıyasla daha fazla baskı oluşturulmasının bir diğer nedeni olmuştur.³⁹ DP döneminde, komünizmle ilgili suçları düzenleyen yasaların içeriği sürekli olarak daha da sertleştirilirken Ekim 1951'de, gizli faaliyet sürdüren Türkiye Komünist Partisi'ne karşı çok kapsamlı bir tutuklama yapılmış ve bu olaydan sonra da, sol düşünce ve hareketler içinde yer alanlara yönelik takibatlar ve tutuklamalar aralıksız devam etmiştir.⁴⁰ Hatta

gelirse gelsin ne neviden olursa olsun, taassubu hürriyetlerimize tecavüzü hürriyetlerimize baskı yapma gayretlerini hükümet olarak kanunla azimle derhal karşılamak ve önlemek için hazırız..."
Zafer, 09.01.1953.

36 Milliyet, 18.01.1953.

37 1951 tarihinde kurulan Milliyetçiler Derneği, kendi deyimleriyle "Allah, Vatan, Tarih, Anane, Sanat, Aile, Ahlak, Hürriyet ve Millî Mukaddesat esaslarına dayanan Türk milliyetçiliğini işlemek, Türk milletini meydana getiren unsurları muhafaza etmek ve bütün milliyetçileri teşkilatlandırmak..." amacıyla kurulmuştur. Murat Kılıç, *Allah, Vatan, Soy, Millî Mukaddesat, Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953)*, İletişim Yay., İstanbul, 2016.

38 Toker, a.g.e., s.228-229; Eroğul, a.g.e., s.131-132; Duman, a.g.e., s.42-45; Koca, a.g.m., s.307-308; Milliyet, 23.01.1953.

39 DP'nin bu konudaki düşüncesi şu şekildedir: "...millete mal olmuş inkılâplarımızın korunmasından bahsetmiştik. Bu konuda bilhassa üzerinde duracağımız mesele memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek için icabeden kanuni tedbirleri almaktır. İrticai ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maskeler altında gizleyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyeceğiz. Biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalâa etmek gafletinde bulunmayacağız..." Atılğan, a.g.m., s.468 vd.; ayrıca bkz.: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler-Programları..., s.759; Koca, a.g.m., s.295.

40 Koca, a.g.m., s.304, 306.

DP döneminde, komünizm ve etnik kimlik propagandalarına yönelik yayın yasakları, irticai propaganda yayın yasaklama kararlarından fazla olmuştur.⁴¹

2. Milli Tesevüt Birliği'nin Kurulması ve Çalışmaları

2.a. Birliğin Kurulması

Dini yaşamda serbestlik getiren tüm uygulamalarına karşı, CHP ve DP laiklikten hiç vazgeçmemiştir. Hatta Atatürk'ün manevi şahsına ve inkılaplara saldıranlar karşısında ödün vermeyerek gerektiğinde sert tedbirler alıp, iş birliğine gitmekten de çekinmemişlerdir. Ahmet Emin Yalman'a karşı Malatya'da düzenlenen suikast girişiminden sonra hükümetin, irtica ve ırkçılığa karşı mücadele edilmesi gerektiği yolundaki açıklamaları ve bu konuda attığı somut adımlar, sadece muhalefet partileri tarafından desteklenmekle kalmamış, toplumun çok sayıda örgütlü kesimini de harekete geçirmiştir. Özellikle basın, DP'nin muhalefette olduğu yıllarda, DP ile yaşadığı dayanışmayı anımsatan balayı günlerini yeniden yaşamaya başlamış ve hükümetle dayanışma içine girmiştir.

İktidar ve muhalefetin ilişkilerinin sertliğini kaybettiği bir ortamda irticayı, ırkçılığı ve komünizmi önlemek için ortak hareket etmek ve milli bir dayanışma gerçekleştirmek amacıyla, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nin öncülüğünde, 11 Şubat 1953 tarihinde, Gazeteciler Cemiyeti'nde bir toplantı yapılmıştır. Toplantı sonucunda, ilk hazırlıkları yapmak üzere geçici bir heyet seçilmiştir. Heyet, kurulacak olan Milli Tesevüt Cephesi'nin (Birliği)⁴² genel komitesine temsilci seçmek üzere gazete sahipleri ve başyazarlarını bir toplantıya çağırılmış, ayrıca genel komitenin 16 Şubat'ta yapacağı toplantıya katılmaları için bazı sivil toplum örgütleri ile üniversitelerden temsilciler davet edilmesine karar vermiştir.⁴³

Aydın kesimin, gericiliğe karşı halkı sürekli olarak bilgilendirmek ve önlemler almak amacıyla,⁴⁴ birlik oluşturmaya yönelik attığı bu adım, ülkede

41 Mustafa Yılmaz-Yasemin Doğaner, *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s.84-85.

42 Başlangıçta kendilerini "*Cephe*" olarak adlandırmış, sonrasında ise "*Birlik*" adını kullanılacağı kararını vermişlerdir. Çalışmada da, buna dikkat edilmiş ve her iki tabir de yerinde kullanılmıştır.

43 Çağırılması düşünölen sivil toplum örgütleri ile üniversitelerden temsilciler şunlardır: İstanbul Üniversitesi ve Teknik Üniversitesi Rektörlükleri, İstanbul Barosu, Etübbba Odası, Ticaret Odası, Sanayi Odası, Tüccar Derneği, Türk Kadınlar Birliği, Türk Mimarlar Birliği, Yüksek Mühendisler Birliği, Milli Türk Talebe Federasyonu, Milli Türk Talebe Birliği, Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu Müdürlüğü temsilcileri, Güzel Sanatlar Akademisi Müdürlüğü temsilcileri, Türk Devrim Ocakları, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği temsilcisi, İstanbul Gazeteciler Sendikası, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti ve Atatürk Derneği. *Milliyet*, 12.02.1953; *Ulus*, 12.02.1953.

44 Yalman, a.g.e., s.1626.

ilgiyle karşılanmıştır.⁴⁵ Basına, “İrticaa karşı birleşme”,⁴⁶ “İrtica ile topyekûn mücadele”, “Memleket aydınları Milli tesanüt cephesini kurmaya çalışıyorlar”⁴⁷ “İrtica ve ırkçılıkla mücadele için bir millî tesanüt cephesi kuruluyor”⁴⁸ başlıklarıyla yansıyan bu olay, dönemin DP yanlısı gazetecilerinden, Zafer gazetesi yazarı Mümtaz Faik Fenik tarafından açıkça desteklenmiştir. Fenik köşesinde, bir milli tesanüt cephesi meydana getirmek için basının oynadığı rol üzerinde durmuş ve basın dördüncü kuvvet olarak görevini yerine getirmeye çalıştığına işaret ederek irtica ve ırkçılıkla mücadelede milletçe birlik olmanın önemini vurgulamıştır.⁴⁹ Milli Türk Talebe Birliği de bir genelge yayımlayarak irticaya karşı birlik oluşturulması düşüncesini haklı bulduğunu ve memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir. Ayrıca bu konuda hükümeti ve muhalefeti teşvik ederek oluşacak birliğe destek vereceğini ve üzerine düşen her türlü görevi yapmaya hazır olduğunu söylemiştir.⁵⁰ Ahmet Emin Yalman ise bu girişimin, Millet Partisi hariç olmak üzere, diğer bütün siyasi partiler tarafından sempatiyle karşılandığını iddia etmiştir.⁵¹

Milli Tesanüt Cephesi üyeleri, ilk toplantılarını 16 Şubat 1953 tarihinde, Gazeteciler Cemiyeti toplantı salonunda, saat 11.30’da gerçekleştirmişlerdir. İstanbul şehri gazetecilerinden geniş bir katılımın olduğu ve Ulus gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın’ın başkanlık ettiği toplantı sırasında, bu cephenin kurulmasında öncü olan Dünya gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay, Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman ile Milliyet gazetesi sahibi ve başyazarı Ali Naci Karacan geniş açıklamalarda bulunmuşlardır.⁵²

Toplantıda ilk olarak irtica, ırkçılık, aşırı ve sol temayüllere karşı mücadeleye geçmek amacıyla oluşturulan Milli Tesanüt Cephesi’nin nasıl bir yol izleyeceği, ne şekilde çalışacağı, ilkelerinin neler olacağı konuşulmuştur.

45 Toker, a.g.e., s.230.

46 Milliyet, 12.02.1953.

47 Milliyet, 15.02.1953.

48 Zafer, 12.02.1953.

49 Mümtaz Faik Fenik, “Bir Milli Tesanüt Cephesi”, Zafer, 13.02.1953.

50 MTTB’nin yayımladığı genelge şu şekildedir: “Son hadiselerin bir büyük iç tehlike karşısında olduğumuzu gösteren inkişafları ve bunlara ait bazı vesikaların bulunması üzerine, Milli Türk Talebe Birliği, hükümetimizin, milli birliğin kurulması yolunda gösterdiği azimli siyaset ve anlayışta muvaffak olması için milletimizin bir bütün halini alması mülahazasıyla, Türk gençliği adına aşağıdaki hususların ehemmiyetle ele alınmasını arzular:

1- Vatan bütünlüğü ve irtica tehlikesi karşısında bir cephe kurulmalıdır;

2- Birliğimiz Türk gençliği adına, partili ve partisiz Türk gazetelerinin bir tek cephe halinde hareket etmelerini takdirle karşılar;

3- İki büyük siyasi partinin bu mevzuda, her türlü ihtilaflarını unutarak birleşmelerinin memnuniyet ile karşılarken bu mücadeleye bütün siyasi partilerin de katılmalarını temenni ederiz;

4- Birliğimiz kendi sahası içinde ve gençlik arasında bu cephenin tahakkuku yolunda her türlü faaliyetleri, beyanname ve konferansları ile yer alacaktır;

5- Milli Türk Talebe Birliği Türk yüksek tahsil gençliğinin bir temsilcisi olarak her an bu cephenin hizmetinde ve emrindedir.” Milliyet, 15.02.1953; Zafer, 15.02.1953; Yalman, a.g.e., s.1626.

51 Yalman, a.g.e., s.1626; gazeteci Metin Toker de anlarında, Millet Partisi’nin, DP’nin irticanın üzerine gitmesini istismar etmeye çalıştığını söylemiştir. Toker, a.g.e., s.232.

52 Milliyet, 17.02.1953; Zafer, 17.02.1953.

Ardından Cephenin, Gazeteciler Cemiyeti ile doğrudan bir ilgisinin bulunmadığına, bunun siyasi bir organ olmadığına yönelik açıklamalarda bulunmuş ve Gazeteciler Sendikası ile Gazeteciler Cemiyeti'nin de Milli Tesanüt Cephesi'ne ancak diğer teşekküller gibi, delegelerle katılabileceği belirtilmiştir. Bunlara ek olarak, gizli oyla Milli Tesanüt Cephesi Temsil Heyeti seçilmiş ve dönemin önde gelen gazetecilerinden Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfki Atay, Ahmet Emin Yalman, Ali Naci Karacan ve Mümtaz Faik Fenik'ten oluşan beş kişilik geçici bir heyet oluşturulmuştur.⁵³

Heyet, aynı gün saat 17.00'da İstanbul şehrinde bulunan çeşitli cemiyetlerden davet edilen kişilerle de bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıya, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Barosu, Ticaret Odası, Sanayi Odası, Tüccar Derneği, Muallimler Birliği, Muallimler Cemiyeti, Türk Kadınlar Birliği, Yüksek Mimarlar Birliği, Türkiye Milli Talebe Federasyonu, Üniversite Talebe Birliği, Milli Türk Talebe Birliği, Türk Yüksek Mühendisler Birliği, Türk Devrim Ocakları, İstanbul İşçi Sendikaları, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, Atatürk Derneği, Eski Muharipler Birliği, Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul Gazeteciler Sendikası, Türkiye Milli Gençlik Komitesi temsilcileri katılmışlardır. Söz konusu toplantının başkanlığına da Hüseyin Cahit Yalçın seçilmiştir.⁵⁴Yapılan yoklamanın ardından söz alan temsilciler, ülkenin içinde bulunduğu koşullar düşünüldüğünde, Milli Tesanüt Cephesi'nin oluşturulmasının çok yerinde olduğunu dile getirerek bu konuda önyak olan basına teşekkür etmişlerdir. Konuşmalar sırasında, özellikle toplantının amacı ve yapılacak mücadelenin etkili olmasını sağlayacak önlemler üzerinde durulmuştur.⁵⁵ Bunun dışında, din ve kutsal sayılan her türlü inanç ve davranışı istismar ederek Nazi sistemi, ırkçılık ve komünizm tahrikçiliği yapıp, devlet ve toplum düzenini, demokrasiyi, hak ve hürriyetleri sınırlandıran aşırı sağ ve sol akımlara karşı düzenin, hak ve hürriyetlerin savunulması amacıyla oluşturulması gerektiğine işaret edilmiş ve her derneğin nüfuz sahasında bu amaca hizmet etmesi gerektiği söylenerek⁵⁶ kurulacak birliğin siyaset dışı olmasına ve bilimsel yöntemlerle çalışmasına karar verilmiştir.⁵⁷ Ayrıca çeşitli cemiyet temsilcilerinin katılımıyla yapılan bu toplantının bir hukuki kuruluş haline gelip gelmemesi de uzun süre tartışılmış ve sonunda Milli Tesanüt Cephesi hareketine verilecek şekil üzerinde araştırma yapmak üzere dokuz kişilik bir komite seçilmiştir. Açık oyla yapılan seçim sonucunda oluşturulan geçici hazırlık komitesi, İstanbul Üniversitesi Rektör Vekili Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli, Tüccar Derneği Başkanı İzzet Akosman, Türkiye Milli Talebe Federasyonu Başkanı Kemal Paloğlu, Gençlik Komitesi Başkanı Orhan Arıman, İşçi Sendikaları temsilcisi Celâl Beyaz, Muallimler Birliği temsilcisi Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Türk Devrim Ocakları

53 *Milliyet*, 17.02.1953; *Zafer*, 17.02.1953.

54 *Milliyet*, 17.02.1953; *Zafer*, 17.02.1953.

55 *Milliyet*, 17.02.1953.

56 *Milliyet*, 17.02.1953.

57 Yalman, *a.g.e.*, s.1626.

Başkanı Rıza Serhatoğlu ve Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman ile Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti temsilcisi Burhan Apaydın'dan oluşmuştur.⁵⁸

Diğer yandan, ülkede bu tür girişimlere verilen destek devam etmiştir. Milliyet gazetesinde yayımlanan isimsiz bir yazıda, irticaya karşı hem devlet hem de millet olarak önlemler alınmasının önemi üzerinde durulmuş ve bazı önerilerde bulunulmuştur. Buna göre, devletin ilk olarak, irtica ve komünist örgütlenmeleri tutuklama ve mahkeme yoluyla yok etmesi gerektiği söylenmiştir. Ancak, bunun için kolay tarafı olduğunun altı çizilerek asıl olarak, devletin okuma-yazma oranı oldukça düşük olan halkı bu tür düşüncelerden etkilenmemesi için eğitmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu konuda başarıya ulaşabilmek için de, iyi eğitilmiş ve donanımlı imam-hatipler yetiştirilmesi, Milli Savunma ve Milli Eğitim Bakanlıklarının işbirliği içinde çalışması ve bir propaganda veya milli emniyet bakanlığı kurulması önerilmiştir.⁵⁹ Yazıda, mücadelede millete de büyük sorumluluklar düştüğü belirtilmiş ve milletin bu tür akımlara karşı “*korunma ve savunma cepheleri*” oluşturması gerektiği vurgulanarak buna en güzel örneğin Gazeteciler Cemiyeti tarafından verildiğinin altı çizilmiş ve Milli Tesanüt Cephesi kurulmasına yönelik atılan adımlar olumlu karşılanmıştır. Bu arada, 1951’de kurulan Milliyetçiler Derneği’ne de bir atıfta bulunularak komünizm, irtica ve her türlü bozgunculuğa karşı bir kalkan olarak kurulduğunu düşündükleri derneğin, ırkçılık, inkılâp ve Atatürk aleyhtarlığı gibi bazı faaliyetleri nedeniyle hükümet tarafından kapatılmış olması bir talihsizlik olarak değerlendirilmiş ve Milliyetçiler Derneği’nin kendilerinde yarattığı hayal kırıklığına değerinilmiştir.⁶⁰ Bu bağlamda, Milli Tesanüt Cephesi’ne ayrıca büyük bir umut bağlandığını söylemek mümkündür.

Başbakan Adnan Menderes de irtica ile mücadele için bir birlik kurulmasını memnuniyetle karşılayanlardan biri olmuş ve derneğin bir an evvel çalışmalarına başlaması konusunda teşvik etmiştir.⁶¹ Menderes, TBMM’de yaptığı konuşması sırasında, “*Beliren tehlike istikametlerinde milli tesanüt cephesinin kurulması hususunda müşahede ettiğimiz teşebbüsler bu olgunluğun en iyi delilleridir...*” diyerek birliğin kurulmasını desteklemiştir.⁶²

58 Milliyet, 17.02.1953.

59 Milliyet, 18.02.1953.

60 Milliyet, 18.02.1953.

61 Yalman, a.g.e., s.1627.

62 Menderes’in bu konudaki düşünceleri şu şekildedir: “...Arkadaşlar, Türk milletinin bugün vasil olduğu ileri ve medeni seviyeden geri gitmek asla bahis mevzuu değerildir. Hatta bugün bulunduğumuz noktada duraklamak da akla gelmemek icap eder. Gayemiz Türk milletinin olgunluğuna ve kemaline yakıştır bir şekilde rejimimizi mükemmelleştirmektir. İktidar partisinin ve onun hükümetinin bu azim ve kararında kimsenin şüphesi olmamak lazım gelir. Bu medeni ve ileri telakkilerimize ihtiyaç görüldüğu anda Cumhuriyet Halk Partisinin vakit kaybetmeden iltihak etmiş olmasını memnurlukla kaydederiz. Filhakika büyük emeklere ve çok can kayıplarına mal olan ileri medeni seviyemizin ve vatan bütünlüğünün müdafasında kendilerini yanı başımızda bulmaktan büyük bahtiyarlık duymaktayız. Memlekette muhtelif partilerin mevcut olmasından muhtelif program ve görüşlerin karşılıklı olarak ortaya atılmasına ve bunların münakaşa ve tenkitlerinin en geniş hürriyet havası içinde cereyan etmesine rağmen bu esas mevzular üzerinde bir milli tesanüt

Milli Tesanüt Cemiyeti'nin, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nin öncülüğünde başlayan⁶³ kuruluş süreci fiilen 28 Şubat 1953'te gerçekleşmiştir. Gazeteciler Cemiyeti'nde, otuza yakın kuruluşun katıldığı bir toplantıda temsilciler, ortak kanaatlerini açıklayarak tam bir uzlaşmaya varmış ve "Milli Tesanüt Cephesi" isimli bir konfederasyon oluşturulması düşüncesini benimseyerek nizamnamenin hazırlanması için, dokuz kişilik bir komisyon oluşturmuşlardır.⁶⁴ Şair Behçet Kemal Çağlar ise nizamnamesinin hazırlanmasına önemli katkı sağlamıştır.⁶⁵

Milli Tesanüt Birliği 15 Nisan 1953'de hukuken çalışmaya başlamış ve "Milli" unvanını kullanmasına hükümet kararnamesiyle izin verilmiştir.⁶⁶ Bu arada, isminin "Milli Tesanüt Cephesi" değil, "Milli Tesanüt Birliği" olarak ifade edilmesine karar verilmiş,⁶⁷ Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs günü, Birliğin kuruluş günü olarak kabul edilmiştir.⁶⁸ Birliğin idare heyeti seçiminin yapıldığı sırada, başkanlığa Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nden Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli,⁶⁹ ikinci başkanlığa Ahmet Emin Yalman getirilmiştir. İdare

cephesinin tesis edilebileceğinden artık bir hakikat olarak bahsetmek mümkündür. Bu davanın öncülüğünü yapmakta ve bizi bütün samimiyetiyle desteklemekte olan muhterem matbuatımıza da teşekkürlerimizi arz ederiz. Hürriyetlerimizin teminat altına alınmasını, bir kanun ve mevzuat meselesi olduğu kadar belki ondan da mühim olarak böyle bir demokratik anlayışın ve böyle bir milli tesanüt fikrinin bu memlekette hakim olmasına bağlı görmekteyiz. Arkadaşlar orduyu politikaya karıştırmak ne derecelere kadar tehlikeli ise her türlü münakaşaların üstünde tutulması lazım gelen kudsî din mefhumunun ve din müessesesinin gündelik adı politikaların alet ve vasıtası haline getirilmesi de hem vicdanları ıstırap içinde bırakacak hem memlekette yer yer tehlikeler yaratacak bir hareket olur..." TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 20, Toplantı:3, 18.11.1953, s.423-424; *Milliyet*, 19.02.1953.

63 Mümtaz Faik Fenik, "Bir Milli Tesanüt Cephesi", *Zafer*, 13.02.1953; *Zafer*, 23.02.1953.

64 *Milliyet*, 01.03.1953.

65 Yalman, a.g.e., s.1626.

66 T.C. Resmî Gazete, Sa.: 8606, 13 Ocak 1954.

67 *Milliyet*, 16.04.1953; Yalman, a.g.e., s.1626.

68 *Milliyet*, 19.05.1953.

69 "Ekrem Şerif Bey 2 Aralık 1901 tarihinde Bandırma'da doğmuştur. İlk tahsiline babasının görevi sebebiyle Edirne, Ortaköy ve Balıkesir gibi farklı yerlerde devam ederek, Bandırma Rüşdiyesi'nden mezun olmuştur. Orta tahsilini İstanbul Sultanisi'nde yapmıştır. 1917'de Askerî Tıbbiye'ye girmiştir. 1927'de ordu sıhhiye müşaviri unvanını almış, tetkik amacıyla üç aylığına Viyana'ya gönderilmiştir. Burada Prof. Wenkebach'ın kliniğinde Prof. Scherf ile kardiyoloji çalışmıştır. Dönüşünde Ankara Merkez (Cebeci) Hastanesi dahiliye şefliğine tayin edilmiştir. 1928'de Viyana'da Prof. Folta'nın kliniğinde diyabet üzerine çalışmıştır. 1930'da Hamburg Eppendorf Hastanesinde Prof. Braun'un kliniğinde Prof. Knipping ile metabolizma hastalıkları alanında çalışmıştır. 1945-1946 yıllarında Tıp Akademisi başkanlığını yürütmüştür. 1948'de İstanbul Tıp Odası İdare Heyeti başkanlığına seçilmiş, dört sene bu göreve devam etmiştir. 25 Haziran 1951 tarihinde ilk defa tıp fakültesi dekanı olmuştur. Bu göreve 1953 yılına kadar devam etmiş, daha sonra 1957-1959, 1962-1964 ve 1964-1965 dönemlerinde de görev alarak toplam dört dönem tıp fakültesi dekanlığını yürütmüştür. Üniversite'nin Medikososyal Merkezi ilk olarak Ekrem Şerif Egeli'nin birinci dekanlığı sırasında kurulmuştur. 1952 yılında misafir profesör olarak Lousane Tıp Fakültesinde ders vermiştir. 1952'de Tevfik Sağlam'ın emekli olması üzerine üçüncü iç hastalıkları kliniğinin direktörü olmuştur. 1953'te başkanlığını Dr. E. Frank'ın yürüttüğü bir komisyon tarafından Egeli'ye ordinaryüs unvanı verilmiştir. Ekrem Şerif Egeli 1960'ta üniversiteden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesi arasındadır. 1962'de görevine dönmüştür. 1963 yılında İstanbul Milletlerarası Lions Kulübü'nün kurucuları arasında bulunmuştur. 1963'te kurulan Türk Kardiyoloji Derneği'nin kurucu üyeleri

Heyetine de Türk Milli Talebe Federasyonu'ndan Refet Erim, İşçi Sendikaları Birliği'nden Celal Beyaz, Türk Devrim Ocakları'ndan Cahide Altan, Milli Gençlik Komitesi'nden Orhan Arıman, Türk Ocakları'ndan Fethi Erden, Milli Türk Talebe Birliği'nden Metin Tokpınar, Atatürk Derneği'nden Cahide Divitçi, Muallimler Birliği'nden Veli Orhan Türe ve Falih Rıfkı Atay seçilmişlerdir. Denetçiler ise Kadınlar Birliği'nden Nevin Görmez, Hemşehrililer Cemiyeti'nden Orhan Erdener ile Milliyet gazetesi sahibi ve yazarı Ali Naci Karacan'dan oluşmuştur.⁷⁰

Söz konusu girişimin ülke genelinde yarattığı etkinin bir sonucu olarak, Bursa'da yayımlanan gazetelerin sahibi ve başyazarları ile çeşitli sosyal ve mesleki kuruluş temsilcileri, bir toplantı yaparak inkılapları zararlı akımlara karşı korumak için bir araya gelmiş ve bir milli tesanüt birliği kurmuşlardır.⁷¹ Benzer bir olay, Ankara, Samsun, Manisa ve Edirne'de gerçekleşmiştir.⁷² Ayrıca Gazeteciler Cemiyeti'nin toplanan Olağanüstü Kongresi'nde de, Milli Tesanüt Birliği'ne katılıp, katılmama konusu tartışılmış ve özellikle kurulacak birliğin siyasi bir amacının olup olmadığı üzerinde durulmuştur. İdare Heyeti adına konuşan Ecvet Güresin, Milli Tesanüt Birliği'nin hazırlanan nizamnamesi hakkında bir açıklama yaparak siyasi bir amaç taşınmadığını belirtmiştir. Toplantıda söz alan cemiyet üyeleri, bu girişimi onayladıklarını, esas itibarıyla gazeteci olarak memleketin yüksek menfaatlerini ve temel düzenini korumayı kutsal bir görev olarak omuzlarında taşıdıklarını söylemişler ve birlik olarak bu hizmetlerine devamı, şerefli bir görev olarak kabul edeceklerini bildirmişlerdir. Bu konuşmalardan sonra, cemiyetin birliğe katılması mevcut üyelerin oy birliğiyle kabul edilmiştir.⁷³

Üye sayısı zamanla artan ve 37 dernek, birlik ve federasyonun bir araya toplandığı büyük bir konfederasyon haline gelen⁷⁴ Milli Tesanüt Birliği'nin nizamnamesinde, birliğin amaçları şu şekilde ifade edilmiştir:

“Komünizm, irtica, ırkçılık gibi milli birliği ve milli varlığı bozan hareketlerle ve bu arada parçalayıcı bölgecilik cereyanlarıyla mücadele etmek; İnsan Hakları Beyannamesi ile tespit edilmiş olan hak ve hürriyetleri tehdit eden ve sosyal gelişmelere engel olan cereyanlara karşı koymak; Vatandaşların devamlı bir tesanüt fikri etrafında birleşmesini sağlamak ve memlekette sosyal barış ve ahenk idealine hakim kılmak; Türk devrimlerinin getirdiği müesseseleri korumak, geliştirmek, geniş ölçüde halk kitlelerinin

arasındadır. 1966'da Anesteziyoloji ve Reanimasyon Kürsüsünün kurulması sırasında Ekrem Şerif Egeli'nin kürsünün modernizasyonuna katkıları olmuştur. Florance Nightingale hemşirelik okulu ve Türk Eğitim Vakfı da kurucuları arasında bulunduğu kurumlardandır. 1971'de Union Medicale Balcanique'te şeref üyeliğine seçilmiştir. Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli 9 Ağustos 1980 tarihinde geçirdiği bir kalp krizi neticesinde hayata veda etmiştir.” Hakan Ertin-M. Alpertunga Karabülent Özeltay, “Türk Tıbbında Bir Öncü: Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli”, Nobel Medicus, C. 9, Sayı: 3, s.145-146.

70 Milliyet, 05.07.1953; Cumhuriyet, 05.07.1953; Zafer, 05.07.1953.

71 Milliyet, 23.02.1953; Zafer, 23.02.1953.

72 Milliyet, 26.02.1953; Yalman, a.g.e., s.1626.

73 Milliyet, 16.05.1953.

74 Milliyet, 09.11.1953; Milliyet, 01.01.1954.

*candan malı olmalarına çalışmak ve yetişkinler eğitimine önem vererek "inkılâp zihniyetini" canlı tutmak."*⁷⁵

Milli Tesevüt Birliği'ne, günümüzde kâr amacı gütmeyen kuruluşlar olarak da isimlendirilen, sivil toplum örgütleri açısından bakıldığında ise gerek kuruluş sürecinin ve amaçlarının gerekse faaliyetlerinin bu örgütlerin genel özelliklerini yansıtığı söylenebilir. Birlik, her Şeyden önce ülkenin içinde bulunduğu koşullardan kaynaklı olarak kurulmuştur. Bu nedenle, kendine bu koşullara uygun bir misyon biçmiştir. Kamu yararını gözetmek amacına sahip olan Milli Tesevüt Birliği, gönüllülük esasına göre oluşturulmuş, hükümetten destek görmesine karşın bir devlet kuruluşu olmamış, kâr amacı gtmemiş ve faaliyetlerini kendisi planlamıştır.⁷⁶

2.b. Birliğin alışmaları

Milli Tesevüt Birliği, amaçlarını gerçekleştirebilmek amacıyla bir faaliyet programı hazırlayarak kamuoyuna ilan etmiştir. Programa göre, sorunlarla mücadelede kesin sonuca ulaşabilmek için toplumun eğitilmesinin ve ülkenin kalkınmasının önemine inanılmış ve bu yönde basım-yayım faaliyetleri ile halka açık bilgilendirme toplantılarına ağırlık verilmiştir. Dolayısıyla, Birlik, konferanslar, basın toplantıları, gençler arasında yarışmalar ve münazaralar düzenlemiş, radyoda programlar yapmış, halkı bilgilendirmeye yönelik kitap ve broşürler yayımlamıştır. Birliğin programlarının esasları şu Şekildedir:

*"İrtica ile Şiddetli bir mücadele aılacaktır. Daima dini kiseye bürünerek vatandaşları ifsat eden komünizm ile irticaa kat'i darbeyi vurmak maksadıyla halk tabakalarına dinin terakkiye mani olmadığını, laikliğin vicdan hürriyetini koruduğunu, dinin bilgisiz hocalardan değil asıl kaynaklarından ve Türkçe olarak öğrenilmesinin doğru olacağı telkin edilecektir. Bu maksatla, ilk faaliyet olarak laik mektebin karşısına dikilen ve geniş çapta faaliyette bulunan mahalle mekteplerinin tespitle kapatılması için teşebbüslere girişilecektir. Keza Kuran'ın Türkçe ve basit bir Şekilde yazdırılarak Anadolu'nun en ücra köylerine kadar dağıtırlabilmesi için Ağustos ayında bir müsabaka aılacaktır."*⁷⁷

Milli Tesevüt Birliği, ülkede ilgi sahası içine giren bir olay gerçekleştiğinde ya da Türk inkılbıyla ilgili özel günlerde gündeme yönelik açıklamalarda bulunmuş ve beyannameler yayımlamıştır. 24 Temmuz 1953'de siyasi veya kişisel çıkar sağlamak amacıyla dini veya dini hisleri veya dince mukaddes tanınan Şeyleri ya da dini kitapları alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kişileri cezalandırmak amacıyla kabul

⁷⁵ Zafer, 31.03.1953; Milliyet, 16.05.1953.

⁷⁶ Süleyman zdemir-Halis Başel-Hasan Şenocak, "Sivil Toplum Kuruluşları (STK)'nın Artan nemi ve Üsküdar'da Faaliyet Gösteren Bazı STK'lar", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı. 56, Ocak-2009, s.151-161.

⁷⁷ Milliyet, 23.07.1953; Zafer, 23.07.1953.

edilen Vicdan ve Toplanma Hürriyetini Koruma Kanunu'nu kendi kuruluş amaçlarına uygun bulan Milli Tesanüt Birliği bu olayı çok olumlu karşılamıştır. Bir beyanname yayımlayarak bu kanunun, vatanın ve rejimin tehlikelerden korunması amacıyla çıkarıldığını belirtmiş ve Birlik olarak yapacakları çalışmalar hakkında kamuoyuna bilgi vermiştir. Milli Tesanüt Birliği İdare Heyeti'nin bu konudaki beyanatı şu şekildedir:

“Birliğimizin gaye maddesi komünizm, irtica, ırkçılık gibi milli birliği ve milli varlığı bozan hareketlerle mücadeleyi hedef tuttuğu cihetle bu kanunun kabulünü ana gayemizin gerçekleşmesine doğru ileri bir adım saymakta ve gelişmeyi sevinçle karşılamaktayız. Büyük siyasi partilerimizin irtica ile mücadele prensiplerinde birleşmelerini şükran ve minnetle karşılarız. Asırlardan beri memleketimizin girişmiş olduğu ileri hamleleri kösteklemeye gayret edenler veya edecek olanlar karşılarında her zaman Milli Tesanüt Birliği'ni bulacaklardır. Bu gibi cereyanlarla mücadele eden ve edecek olan her türlü hareketi desteklemek ve bu teşebbüslerin yanında yer almak birliğimizin devoamlı kararıdır. Komünizm Türkiye'de kanunen yasak olduğunu bilen kimseler, zehirli emellerini din simsarlığı, fikir madrabazlığı yoluyla yapmakta, halkımızın mukaddesatını kendilerine mevzu olarak seçmektedirler. Milli Tesanüt Birliği vatandaşlarımızı komünizm ve irtica hakkında gereken şekilde aydınlatacak halk diliyle yazılmış risaleleri hazırlamak için ön çalışmalara başlamıştır. Birliğimiz, dinin hakiki manasını halka tanıtmaya çalışmayı irticaa karşı mücadelenin müsbet ve çok lüzumlu bir yolu diye telakki eder. Bu maksadı temin edecek yolda broşürler hazırlamayı da vazife edinir. Kadını meta olarak kabul eden yobaz zihniyetin kökünden kazanması da ele aldığımız önemli davalardan biridir. Asrî okulun karşısına çıkan mahalle mektepleri ve benzer irtica yuvalarına karşı halkımızı ikaz etmek inkılâplarımızın bize emrettiği asgari vatandaşlık borcu olacaktır. Tesanüt Birliği'nin kuruluşunu endişe ile karşılayanlar olmuştur. Bunlar; anacak milli birliği, tesanüdü, istikrarı yadrgayan kötü niyetli kimselerdir. Birliğimiz hiçbir zaman politikaya kaçmayarak, milli ruh ve ilmi usulle çalışmalarına devam edecek ve memlekette geriliğin tasfiyesi ve inkılâp ve terakki azminin huzur içinde gayeye kavuşması yolunda hiçbir gayreti esirgemeyecektir.”⁷⁸

Harf İnkılâbının 25. yıldönümü nedeniyle Milli Tesanüt Birliği Başkanı Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli, Gazeteciler Cemiyeti'nde yaptığı bir basın toplantısında, Atatürk inkılâplarından söz ederek, bunlar arasında herhangi bir ayırım yapılamayacağını, fakat harf inkılâbının büyük bir önemi olduğunu dile getirmiştir. Eski harflere karşı *“bazı geri hareketlerden milli kültüre vurulan darbe”* diye bahseden Egeli, sözlerine şöyle devam etmiştir:

“...Kuran'ın ve duaların Arapça yazı ile yazılıp okunması tam bir yobaz zihniyettir... Biz en salahiyetli ilim adamlarımızın yardımlarıyla herkesin okuyabileceği

78 Milliyet, 27.07.1953; Cumhuriyet, 27.07.1953; Vicdan ve Toplanma Hürriyetini Koruma Kanunu'nun ilgili maddesi şu şekildedir: *“Siyasi veya şahsi nüfuz veya menfaat temin etmek maksadıyla dinî veya dinî hisleri yahut dince mukaddes tanılan şeyleri veya dinî kitapları âlet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Fiil, neşren işlenirse hükmolunacak ceza yarı nispetinde artırılır.”* T.C. Resmî Gazete, Sa.: 8470, 29 Temmuz 1953.

gibi yeni harflerle dua ve namaz sureleri hazırlatıp dağıtacağız... Bu teşebbüslerimizin aile hayatında büyük reform yapacağına inanıyoruz. Çünkü gene dimağlar, dinin hakiki cephesini anlayacak ve ailesine aşılacaktır... Kadınlarımızı peçeli, çarşafı haliyle garip olmaktan kurtarmalıyız.”⁷⁹

Görüldüğü gibi, inkılâplar konusuna hassasiyetle yaklaşan ve harf inkılâbından, kadının sosyal hayattaki konumuna kadar hemen her alanda modernleşmenin karşısında olan gerici hareketlere karşı şiddetle karşı çıkacağını daima dile getiren Milli Tesanüt Birliği, Atatürk’ün naaşının Anıtkabir’e nakli sırasında da bir beyanname yayımlamıştır. Beyannamesinde, Atatürk’e ve Türk inkılâbına bağlılığını vurgulayan Birlik, Atatürk’ün “*bütün dünyada istiklalin ve hürriyetin hasretini duyan milletler için bir mücadele sembolü*” olduğunu belirtmiş ve Atatürk’ün Türk milletinin ortak bir değeri olduğundan hareketle Türk milletini, aralarındaki farklılıkları bir kenara bırakarak, Atatürk’ün düşünceleri ve idealleri etrafında birleşmeye davet etmiştir.⁸⁰

Birlik, 01.01.1954’te yayımladığı yeni yıl mesajında ise “*...memleketin iç tehlikesi olan kara kuvvetle, bu kuvveti el altından destekleyen kızıl tehdidin, bugün gösterdikleri yalancı ve aldatıcı sessizlik ve uysallığa rağmen, maksat ve hedeflerinden hiç bir fedakârlık yapamayarak, pusuda beklediklerine dikkati çekmeyi de bir ödev telakki eder...*” diyerek Türkiye için irtica ve komünizm tehdidinin devam ettiğine işaret edip, bu tehlikelerle kararlılıkla mücadele edeceklerini ifade etmiştir.⁸¹

⁷⁹ Milliyet, 03.11.1953; Cumhuriyet, 03.11.1953.

⁸⁰ Milli Tesanüt Birliği’nin yayımladığı beyanname şu şekildedir: “*Milli Tesanüt Birliği, Atatürk’ün aziz naaşının Anıt kabre tevdi münasebetiyle büyük milî rehberin ebedî şahsiyeti ve dehalî eserleri karşısında saygıyla eğilir. Milletimizin kaderini tamamen değiştiren ve 15 yıl önce ebediyete intikal etmiş bulunan büyük Türk, büyük insan Atatürk’ü kaybetmekten duyduğumuz acıyı Onun manevî hayatına borçlu olduğumuz sadakat duygusunu daima yaşatmakla ancak giderebiliriz. 37 dernek, birlik ve federasyonun birleşmesiyle meydana gelen ve gayesi yalnız bu memleketi daha ileriye götürmek üzere irtica, ırkçılık ve komünizm ile savaşmak olan Milli Tesanüt Birliği bütün dünyada istiklalin ve hürriyetin hasretini duyan milletler için bir mücadele sembolü kabul edilen Atatürk’ün çizdiği yol üzerinde inhirafsız yürüdüğünü, Onun yıldönümünde bir kere daha belirtir. Birliğimiz, büyük kurtarıcının ebedî istiratgâhı Anıt kabre nakledildiği bugün de aralarındaki fikir ve içtihat farkları ne olursa olsun, bütün siyasi, gayri siyasi dernek ve teşekkülleri ve bütün milletimizi, Atatürk’ün inkılâpçılık ve daima ilerilik davası etrafında birleşmeye ve elele vermeye davet eder. Milli Tesanüt Birliği, yurdumuzun üzerinde yükselen demokrasi güneşinin parlaklığını ve teneffüs etmekte olduğumuz hürriyet havasının devamını temin bütün 19 Mayıs 1919 ruhu etrafında toplanması lüzumuna ve büyük rehberine karşı olan millî borcun ancak, onun çizdiği yolda yürümek ve kurmaya başladığı eseri tamamlamakla ödeyebileceğine inanmaktadır. Komünizmin ve ırkçılığın, milletimizin hariminde barınma imkânlarını bulamaması, din ve mezhep istismarcılığının kati surette tasfiyesi için mücadeleye azmetmemizin en münasip zamanı millî ruhun tam bir vücd ve huşû içinde bulunduğu bu gündür.*” Milliyet, 09.11.1953; Cumhuriyet, 09.11.1953.

⁸¹ Milli Tesanüt Birliği’nin yeni yıl münasebetiyle yayımladığı mesaj şöyledir: “*Aziz Vatandaşlarımız, Bundan yedi ay önce, milletin ve memleketin bütünlüğünün ve varlığının dayandığı, inkılâp ve demokrasi esaslarını sarsmaya matuf teşebbüslerin belirttiği günlerde vatanın şuurlu, vefakâr, ideallerine bağlı evlatlarının gösterdiği asil ve yerinde bir reaksiyonla meydana gelen ve millî vicdanın muazzam bir çoğunluğunu temsil ettiği, üyeleri arasında 37 büyük cemiyet ve teşekkülün yer almasıyla sabit olan Milli Tesanüt Birliği, düşünce ve gayelerindeki samimiyet ve memleketçiliği bütün inanışları ile benimsemiş aziz vatandaşlarını, yeni yıl başında saygıyla selamlar. Dünya durumunun hala beklenen huzur ve emniyete bu yıl içinde de kavuşmadığını ve mevcut*

19 Mayıs 1954 tarihinde Milli Tesanüt Birliği'nin kuruluş yıldönümünde, Birliğin Başkanı Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli, Gazeteciler Cemiyeti'nde bir basın toplantısı yapmıştır. Konuşması sırasında, hükümetin, irticanın farkında olduğunu ve Birliğin çalışmalarının hükümet tarafından desteklendiğini söyleyen Egeli, inkılâpları koruma konusundaki çalışmalarına duyarlı bir şekilde devam ettiklerini belirtmiş ve ülke için komünizmin çok büyük bir tehlike olduğunu dile getirerek⁸² ülkede Atatürk ve inkılâplar aleyhine gerçekleştirilen olayların asıl sorumlusunun komünizm olduğuna dikkati çekmiştir. Komünizmin, halkın cehaletinden yararlandığını ve dini istismar ettiğini de düşünen Egeli, komünizm tahrikçilerinin bilhassa cehalet, hastalık ve işçi davaları etrafında çalıştıklarına, tahriklerini bu cephelere yönelttiklerine karşı uyarıda bulunmuş ve "Yapılan tahriklerin arkasında tamamiyle komünizmin bulunduğu kani bulunuyoruz"⁸³ diyerek buna karşı müdafaanın ancak cehaleti önlemek suretiyle yapılabileceğini iddia etmiştir. Egeli, kendisine sorulan "irticayı istismar eden bir teşkilat var mıdır?" sorusuna verdiği cevapta, bu konudaki düşüncesine biraz daha açıklık getirerek irtica konusunda yine komünistleri, hatta doğrudan SSCB'yi suçlayarak şunları söylemiştir:

*"Vardır. İrticayı istismar edenler komünistlerdir. Son 30 seneye gelinceye kadarki irticai hareketlere bakınız. Mesela Patrona hadisesini ele alınız; karakteri yerlidir ve bir şahsın eseridir. 31 Mart Vakası da böyleydi. Hadisenin mahalli ve yerli olduğunda kimsenin şüphesi yoktur. Halbuki son 30 sene içindeki irticai hareketler, tam Avrupalı bir sistemle idare edilmiş ve gayet hesaplı zamanlarda tezahür ettirilmiştir. Bunun sebebini mantık yoluyla bulabiliriz. Komünistler bu kadar hem hudut oldukları bir memlekette inkılâpların yürümesini ve dünyanın birçok geri kalmış memleketlerine misal olmasını istemiyorlar. Bunun içindir ki inkılâpları işlemez hale getirmek için gayet sinsî ve hesaplı bir metod takip etmektedirler."*⁸⁴

Bu konuyu biraz açacak olursak, Milli Tesanüt Birliği Başkanı Egeli'nin, ülkedeki irticanın kaynağı ve sol hareketler hakkındaki düşüncelerinin,

işaretlerin, böyle bir rahatlık ve ferahlığın yakında geleceğini kati olarak ümit ettirecek bir gidiş ve karakter göstermediğini, ayrıca tespit edilen birliğimiz; memleketin iç tehlikesi olan kara kuvvetle, bu kuvveti el altından destekleyen kızıl tehdidin, bugün gösterdikleri yalancı ve aldatıcı sessizlik ve uysallığa rağmen, maksat ve hedeflerinden hiç bir fedakârlık yapamayarak, pusuda beklediklerine dikkati çekmeyi de bir ödev telakki eder. Milli Tesanüt Birliği, en uzak devirlerden en yakın tarihe kadar, memleket çapındaki büyük tehlikeler karşısında, her türlü şahsi ve iç anlaşmazlıkları unutarak, tek bir kale haline gelmekten bir Türk olarak doya doya övünen aziz vatandaşlarımızdan daima ve her zaman bu şuuru beklemeyi en tabii bir hadise saydığını tekrarlar ve yeni yılın uğurlu ve ferahlı olmasını temenni eder." Milliyet, 01.01.1954.

82 Egeli'nin bu konudaki düşünceleri şu şekildedir: "...Bizim tenkit ve müşahedelerimiz; memleketimizde inkılâplara karşı yürütülen hareketin şuursuz olduğu merkezindedir... Biz kaniiz ki, bu hareketler bütün dünyanın en büyük düşmanı olan komünizm tarafından teşkilatlandırılmakta ve idare edilmektedir. Biliniz ki, komünizmin en büyük istismar vasıtaları cehalet, sefalet ve hastalıklardır. Komünizm, bizim memleketimizde din vasıtasıyla istismar etmeye çalışmakta ve gayretlerini bütün inkılâplarımızı yıkmaya tevcih etmektedir..." Milliyet, 20.05.1954; Vatan, 20.05.1954.

83 Cumhuriyet, 20.05.1954.

84 Milliyet, 20.05.1954.

hükümetin 29 Mayıs 1950'de, TBMM'ye sunduğu programındaki sola yönelik düşünceleriyle birebir benzerlik göstermesi oldukça dikkat çekicidir. Egeli konuşmasında, adeta DP sözcüsü gibi, hükümetin kanaatlerini aynen aktarmıştır.⁸⁵

Öte yandan, Ekrem Şerif Egeli'nin komünist ideolojiye ve SSCB'ye yönelik yaklaşımında, 1945 sonrasında yaşanan bazı olayların etkisinin olduğu düşünülebilir. Daha açık bir ifadeyle, SSCB'nin, Türkiye'ye karşı izlediği agresif siyasetin ülke genelinde yarattığı hoşnutsuzluk ve buna da bağlı olarak Türkiye'nin oluşan iki kutuplu dünyada ABD'nin yanında yer almasının; Türkiye'nin Kuzey Kore-Güney Kore Savaşı'nda taraf olup, SSCB yanlısı Kuzey Kore'ye karşı savaşması için asker göndermesinin ve bu sırada komünizm karşıtı yazıların yoğunluk kazanmasının,⁸⁶ ülkede yapılan yoğun ABD propagandasının⁸⁷ ve Türkiye'nin bir NATO üyesi olmasının ülkede oluşturduğu siyasi atmosferin Egeli'yi etkilediği ileri sürülebilir.

Bununla beraber, irtica başta olmak üzere, ülkedeki her olumsuzluğun kaynağı olarak komünizmin gösterilmesi ya da komünizmin bunların tümünden yararlandığının ima edilmesi pek gerçekçi durmamaktadır. Başka bir deyişle, konuşmadaki bazı ifadeler abartılı ve komplocu bir bakış açısını yansıtmakta olduğu gibi, toplumda komünizm üzerinden bir korku yaratılmak istendiği düşüncesini de beraberinde getirmektedir. Bu tür bir düşünce tarzı, Soğuk Savaş yıllarında çok sayıda ülkede yaygınlık kazanan ve ABD'de "*McCartycilik*" ya da "*Cadı Avı*" olarak isimlendirilen⁸⁸ yaklaşımın Türkiye'yi de etkilediği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca Egele'nin sözlerinden hareketle, "*komünizm, irtica ve ırkçılıkla*" mücadele etmek amacıyla kurulmuş olan Milli Tesanüt Birliği'nin bir süre sonra hedefine sadece komünizmi koyduğu da düşünülebilir.

85 Daha önce de belirtildiği gibi, DP'nin hükümet programında yer alan konu hakkındaki düşünceleri şu şekildedir: "...millete mal olmuş inkılâplarımızın korunmasından bahsetmiştik. Bu konuda bilhassa üzerinde durduğumuz mesele memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek için icabeden kanuni tedbirleri almaktır. İrticai ve ırkçılık gibi ayrımcı cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maskeler altında gizleyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyeceğiz. Biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalâa etmek gafletinde bulunmayacağız..." Atılğan, a.g.m., s.468 vd.; ayrıca bkz.: *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler-Programları...*, s.759; Koca, a.g.m., s.295.

86 Ezgi Sarıtaş-Yelda Şahin, "Ellili Yıllarda Kadın Hareketi", *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Haz.: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yay., İstanbul, 2015, s.663.

87 Türkiye'deki Amerikan propagandası, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, 21 Aralık 1941'de Amerika'nın Sesi radyo programıyla başlamıştır. Ardından plaklı propaganda da yapmaya başlayan Amerika'nın, 1950'li yıllarda gerçekleştirdiği en dikkat çekici girişimi ise söz konusu dönemde Amerika ve Türkiye arasındaki iyi ilişkileri anlatan "*Dostluk Şarkısı*" olmuştur. Şarkı, Celal İnce tarafından seslendirilmiş ve plak 1954'te İzmir Fuarı'ndaki ABD Pavyonu'nda ziyaretçilere parasız verildiği gibi, birçok yerde de ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Mehmet Ö. Alkan, "Amerikan Propagandası: "*Dostluk Şarkısı*", *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Haz.: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yay., İstanbul, 2015, s.623-624.

88 Altuğ Günar, "Amerika Birleşik Devletleri'nde McCarthy Dönemi ve Dış Politika Üzerindeki Etkileri", *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, 2014, s.63.

Bu arada, Egeli ile benzer bir düşünceyi, Birliğin ikinci başkanı Ahmet Emin Yalman da daha önce dile getirmiş ve Milli Tesanüt Birliği'nden "asırlardan beridir memleketimizi tehdit eden ve parçalamak için kızıl Moskofluğun elçiliğini yapan yobazlığa karşı bu memlekette kurulan ilk büyük kale" diye söz ederek irticanın arkasındaki güç olarak komünizmi ve SSCB'yi göstermiştir.⁸⁹

Milli Tesanüt Birliği, 10 Nisan 1928'de laikliğin Anayasaya girmesinin 26. yıldönümü münasebetiyle yayımladığı beyannamede, vatandaşları yine komünizm ve irtica tehlikesine karşı uyarmış, laikliğin dinsizlik olmadığını vurgulayarak din ile devlet işlerini ayırmak amacına dayanan laikliğin, vicdan hürriyetine hürmet esasını içerdiğini söylemiştir.⁹⁰

Amaçlarına ulaşmak için halkın eğitilmesini hedefleyen Milli Tesanüt Birliği tarafından, bazı kitap ve broşürler de yayımlanmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla, 1953 ile 1955 yılları arasında toplam sekiz eser basılmıştır. Söz konusu eserlerde, irtica konusunda toplumu bilgilendirmek ve uyarmak gibi bir amaç güdülmüştür. Bu nedenle de kitap ve broşürlerde irticanın Türk tarihinde yol açtığı olumsuzluklar, dinin doğru bir şekilde öğrenilmesi ve laiklikle ilgili konulara yer verilmiştir. Eserlerin fiyatlarına bakıldığında, söz konusu dönemde günlük bir gazetenin 15 kuruşa satıldığı düşünülürse, yayınların satışı için belirlenen fiyatların da makul bir düzeyde olduğu ve Birliğin yayınları üzerinden kâr sağlamak amacı taşımadığı söylenebilir.

Birliğin ilk yayını, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, *Atatürk'ün Gerçek Mirası*⁹¹ adlı bir broşürdür. Kapağında Atatürk'ün bir fotoğrafının da bulunduğu eser, yedi sayfadan meydana gelmiş ve 25 kuruşa satılmıştır.

Avukat Reşat Kaynar'ın hazırladığı, *Ahmet Cevdet Paşa Dini Nasıl Anlıyordu?*⁹² adındaki broşür, Milli Tesanüt Birliği'nin ikinci yayını olarak çıkmıştır. Beş sayfadan oluşan ve 10 kuruşa satılan broşürün, ilk sayfasının sol tarafında Hz. Muhammed'in laikliği çağrıştıran bir hadisine yer verilmiştir.⁹³ Cevdet Paşa'nın, Müslüman olmak isteyen bir Alman'a hitaben yazdığı mektupla, Fransız sefiri ile Cevdet Paşa arasındaki konuşmayı anlatan broşürde, Müslümanlıkta ruhbanîyet meselesi incelenmiş ve İslam için gerekli olan nitelikler anlatılmıştır. Broşürün son sayfasına da Birliğin amaçları yazılmıştır.

Birliğin üçüncü yayını Nihad M. Çetin tarafından hazırlanan, *Tercümeleriyle Namaz Sureleri ve Duaları* adlı⁹⁴ 16 sayfalık bir broşürdür. Eser,

89 *Vatan*, 22.07.1953.

90 *Vatan*, 10.04.1954.

91 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk'ün Gerçek Mirası*, Milli Tesanüt Birliği Yay.: 1, İstanbul, 1953.

92 Reşat Kaynar, *Ahmet Cevdet Paşa Dini Nasıl Anlıyordu?*, Milli Tesanüt Birliği Yay.: 2, İstanbul, 1953.

93 Hadis şu şekildedir: "Ey Müminler! Ben de sizin gibi bir insanım. Sizin gibi ben de rey ve içtihadımda hâta da, isabet de edebilirim. Bu sebeple size dininize dair bir şey buyurduğumda onu işleyiniz. Fakat dünya işlerinize dair re'yimle bir mütalâada bulunursam ona uymak zorunda değilsiniz. Çünkü ben de sizin gibi bir insanım. Sizler dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz." Kaynar, a.g.e., s.1.

94 Nihad M. Çetin, *Tercümeleriyle Namaz Sûreleri ve Duâları*, Milli Tesanüt Birliği Yay.: 3, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1954.

namazdaki sure ve duaların doğru okunması ve böylelikle namazın makbul bir şekilde kılınması amacıyla hazırlanmıştır. Satış fiyatı 25 kuruş olarak belirlenen broşürde, namazda okunan surelerin ve duaların metinleriyle birlikte Türkçe meallerine yer verilmiştir. Ayrıca namaz surelerinin ve dualarının namazdaki yeri ve nasıl bir sırada okunması gerektiği de eserin sonunda açıklanmıştır.

Laiklik I isimli eser, Birliğin dört numaralı yayını olarak çıkmıştır. Diğer eserlere göre daha kapsamlı ve çok yazarlı⁹⁵ olan kitap, 182 sayfadan ibaret olup, beş liradan satılmıştır. Türk Devrim Ocakları tarafından hazırlanan⁹⁶ ancak basımı Milli Tesanüt Birliği tarafından gerçekleştiren kitap, Türk Devrim Ocakları'nın da ilk eseri olmuştur. Laiklik konusunda Türkiye'deki bir boşluğu doldurmak amacıyla hazırlanan kitapta, öncelikle laiklik kavramsal olarak ele alınmış, sonrasında da Türkiye özelinde örneklerle açıklanmıştır. Esere, daha önceden laiklik kavramıyla ilgili olarak çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış yazılar da eklenmiştir. Kitap, Vatan gazetesi yazarlarından Sadun G. Savcı'nın da dikkatini çekmiş ve kitabı tanıtan bir köşe yazısı yazmıştır. Savcı da kitabın laiklik konusunda Türkçe yayımlanmış ilk eser olması nedeniyle Türkiye'de büyük bir boşluğu doldurduğunu ifade etmiştir.⁹⁷

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu tarafından hazırlanan, *Çok Karılılık ve Örtünme (Taaddüdü Zevcat ve Tesettür)*⁹⁸ adlı 14 sayfalık ve 25 kuruşa satılan broşür, Birliğin yayımladığı beşinci eser olmuştur. Velidedeoğlu'nun, Türk Devrim Ocakları adına verdiği bir konferans metninin yayımlanmasıyla ortaya çıkan broşürde, tek eşlilik ve örtünme konusu Kur'anı Kerim'de yer alan ayetler ve bu konuda uzmanlaşmış kişilerin düşüncelerine dayanılarak açıklanmıştır.

Birliğin altıncı yayını, Mustafa Baydar'ın, *Kabakçı Mustafa İsyanı*,⁹⁹ adlı eseridir. Broşür, 15 sayfadan meydana gelmiş ve 25 kuruştan satılmıştır. Önsözünde belirtildiğine göre, irticanın topluma ve devlete nasıl zarar verdiğini anlatmak ve bu tür durumların bir daha yaşanmaması için halkı uyanık tutmak amacıyla hazırlanmıştır.

Birliğin, yedinci ve Laiklik I kitabından sonra yayımladığı en hacimli eseri, Ruşen Eşref Ünaydın'ın, *Atatürk ve Milli Tesanüt*¹⁰⁰ adlı kitabı olmuştur. 88 sayfalık eser, bir liradan satılmıştır. Kitapta, Atatürk'ün Milli Mücadele'yi yürütürken ve yeni Türk devletini kurarken milleti nasıl bir araya getirdiği örneklerle açıklanmış ve Atatürk'ün başarılı olmasının temel sebebi olarak görülen mili birliğin önemi anlatılmıştır.

95 *Laiklik I*, Milli Tesanüt Birliği Yay.: 4, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1954.

96 Türk Devrim Ocakları, eserin basımı öncesinde, kendileri tarafından Laiklik konusunda bir kitap hazırlandığı hakkında basına bir açıklama yapmıştır. *Milliyet*, 26.01.1954.

97 *Vatan*, 21.05.1954.

98 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Çok Karılılık ve Örtünme (Taaddüdü Zevcat ve Tesettür)*, Dizer Basımevi, Milli Tesanüt Birliği Yay.: 5, 1954.

99 Mustafa Baydar, *Kabakçı Mustafa İsyanı*, Milli Tesanüt Birliği Yay.: 6, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1954.

100 Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk ve Milli Tesanüt*, Milli Tesanüt Birliği Yay.: 7, Anıl Matbaası, İstanbul, 1954.

Mustafa Baydar tarafından hazırlanan *31 Mart Vaka'sı*¹⁰¹ adlı broşür, Birliğin yayımladığı sekizinci ve tespit edilebildiği kadarıyla son eseri olmuştur. Eser, 38 sayfadan meydana gelmiş olup, 30 kuruşa satılmıştır. Broşür, cehalet ve taassubun çok büyük bir tehlike olduğunun Türk milletine bir kez daha hatırlatılması amacıyla hazırlanmıştır.

Milli Tesanüt Birliği üyeleri, basım-yayım faaliyetlerine ek olarak vicdan hürriyeti ve insan hakları gibi konularda konuşmalar yapmışlar¹⁰² ve basın toplantıları düzenlemişlerdir. Basın toplantılarından birini de Milli Tesanüt Birliği adına, İstanbul Milletvekillerinden Ali Fuat Cebesoy gerçekleştirmiştir. Konuşmasında, "*millî tesanüdü kuvvetlendirmek için ne yapmalı*" konusuna değinen Cebesoy, dönemin partileri arasındaki ilişkileri eleştirerek yeni seçimler için bazı temennilerde bulunmuştur.¹⁰³

Ahmet Emin Yalman'ın anılarında belirttiğine göre, Milli Tesanüt Birliği'nin ikinci başkanı Burhan Apaydın da irticayla ilgili olarak Maraş'ta bir konferans vermiştir. Apaydın konuşmasında, "*Gericilik sevdası dinimize aykırı bir cereyandır. İslam dini akla dayanır, ileriye doğru bütün gelişmeleri benimser, irtica yolunu tutanlar, radyoya şeytan kutusu diyenler, otomobile binmeyi günah sayanlar, dinimizin gerçek ölçüleriyle kâfir sayılırlar.*"¹⁰⁴ diyerek İslam dininin bir akıl dini olduğuna vurgu yapmıştır. Ancak burada üzerinde durulması gereken bir başka konu da Apaydın'ın konuşması sırasında irticanın boyutunu göstermesi açısından verdiği örneklerdir. Eğer bu örnekler gelişigüzel verilmiş değilse ve doğru tespitlere dayanıyorsa, o yıllarda Anadolu'daki cehaletin boyutunu göstermesi açısından gerçekten üzücüdür. Aslında benzer örneklere Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun Anadolu'daki gözlemlerinde de rastlanmaktadır. Velidedeoğlu'nun, Milli Tesanüt Birliği tarafından yayımlanan broşüründe aktardığına göre, aynı yıllarda, kız çocuklarının evlendirilmesinin bir "*alım-satım*" ya da "*bir mübadele*" olarak görüldüğü,¹⁰⁵ kadınların ancak kocalarının dayaağıyla çalıştırılabileceğine inandığı, hatta daha kötüsü bu düşünceye kadınların da inandığı ve kan davası konusunda annelerin çocuklarına intikamı aşladığı görülmektedir.¹⁰⁶

Çalışmalarında halkın bilgilendirilmesine önem veren Milli Tesanüt Birliği'ne, İstanbul Radyosu tarafından 26 Ağustos 1953 tarihinden itibaren, her çarşamba günü 10 dakika süren program yapma imkânı da tanınmıştır.¹⁰⁷

101 Mustafa Baydar, *31 Mart Vaka'sı*, Milli Tesanüt Birliği Yay.: 8, Anıl Matbaası, İstanbul, 1955.

102 *Milliyet*, 05.12.1953.

103 *Milliyet*, 02.01.1953; *Milliyet*, 03.01.1953.

104 Yalman, *a.g.e.*, s.1633.

105 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu bu konuda bir köylüyle arasında geçtiğini söylediği bir konuşmayı şu şekilde aktarmıştır: "...Ayancık kazasının yakınındaki Zindan ormanlarında yaşlı bir köylüye hoşbeşten sonra çocuklarının evli olup olmadıklarını sordum. "Biri kötürüm, evlenemez. Yalnız küçüğü sattık" diye cevap verdi. "Baba, kaçta sattın" dedim; gayet tabii bir tavırla: "Ucuza gitti, beş kile buğdaya verdik" cevabını verdi." Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s.2.

106 Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s.2-3.

107 *Zafer*, 25.08.1953.

Bir dönem saat 21.50-22.00 ile 22.00-22.10 arasında,¹⁰⁸ bir dönem de 22.10 ile 22.20¹⁰⁹ saatleri arasında gerçekleştirilen programlarda, birliğin amaçlarının açıklanması ve faaliyetleri hakkında bilgi verilmesinin yanı sıra laiklik, dayanışma, vicdan hürriyeti, irtica ve Türk inkılâbı gibi konularda toplumun aydınlatılmasına çalışılmıştır. Gazetelerden tespit edilebildiği kadarıyla, Birliğin radyo programları, 28 Temmuz 1954 tarihine kadar haftanın her çarşamba günü kesintisiz olarak devam etmiştir. Ancak bu tarihten sonra bir belirsizlik olduğunu da söylemek gerekir. Çünkü bu tarihe kadar gazetelerde çarşamba günü radyo programları verilirken “*Milli Tesanüt Birliği adına konuşma*” yazılmıştır. Bu tarihten sonra, bazen kime ait olduğu bilinmeyen bir şekilde sadece “*Konuşma*” yazılırken bazen de aynı saatte başka bir program olduğu görülmüştür.

DP, iktidara geldikten kısa bir süre sonra radyo yayınları üzerinde denetim kurmak için adımlar atmaya başlamış,¹¹⁰ 4 Temmuz 1951 yılında alınan bir Bakanlar Kurulu kararıyla, hangi gazetelerin, resmi ilan ve reklam verilebilecek niteliklere sahip olduğuna Başbakanlığın karar vermesine yönelik bir düzenleme gerçekleştirilmiştir.¹¹¹ 1954 yılından itibaren, DP'nin muhalefete karşı daha sert bir tavır takınmasına paralel olarak, muhalefetin haber verme ve eleştiri haklarını kısıtlamak için yasalar çıkarılmıştır. DP'nin basın ve radyo yayınları üzerindeki etkisini artıracak olan, “*Neşir Yoluyla veya Radyo İle İşlenecek Cürümler Hakkında Kanun*” 17 Mart 1954'te yürürlüğe girmiş,¹¹² 30 Haziran 1954 yılında yapılan bir yasa değişikliğiyle de, siyasal partilerin radyodan seçim propagandası yapmaları engellenmiş, dahası radyo sadece DP'nin sesini duyurur bir duruma getirilmiştir.¹¹³ Dolayısıyla böylesi bir siyasi atmosferde, Milli Tesanüt Birliği'nin 26 Ağustos 1953 tarihinden itibaren neredeyse kesintisiz olarak sürdürdüğü radyo programlarının yayımlandığı tarihlere bakıldığında, Birliğin, DP tarafından açıkça desteklendiği görülmektedir.

Milli Tesanüt Birliği'nin radyo konuşmalarından örnekler vermek gerekirse, konuşmaların altıncısını, MTTB Başkanı Kamuran Evliyaoğlu yapmış ve Birliğin kuruluş amaçlarını anlatarak Birliğin görevinin, yanlış telkinlerle mücadele etmek ve bilmeyenlere inkılâpları öğretmek olduğunu söyleyerek inkılâp aleyhtarlığının cehaletten ileri geldiğini ifade etmiştir.¹¹⁴

Milli Tesanüt Birliği'nin seri halindeki radyo konuşmalarından birini de Devrim Ocakları'ndan Rıza Serhadoglu yapmıştır. Konuşmasında, vicdan

108 *Milliyet*, 30.09.1953; *Milliyet*, 14.10.1953.

109 *Milliyet*, 10.03.1954; *Vatan*, 21-26.04.1954; *Vatan*, 19.05.1954; *Vatan*, 02.06.1954; *Cumhuriyet*, 7-14-21-28 Temmuz 1954.

110 Nevra Ersarı, “Ellili Yıllarda Radyo ve Siyaset”, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Haz.: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yay., İstanbul, 2015, s.397-398.

111 Atılgan, a.g.e., s.459.

112 Ali Gevgilili, “Türkiye Basını”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s.221; ayrıca bkz.: T.C. Resmî Gazete, Sa.: 8660, 17 Mart 1954.

113 Atılgan, a.g.m., s.463.

114 *Milliyet*, 01.10.1953.

hürriyetini korumak için tarihte geçen mücadeleleri detaylı bir şekilde anlatmış ve vicdan hürriyetinin gerekliliğinden söz etmiştir.¹¹⁵

Türk Mühendisler Birliği İstanbul Şubesi İdare Heyetinden mühendis Süreyye Gündeş de yaptığı radyo konuşmasında, Milli Tesanüt Birliği'nin amaçları dahilinde Türk mühendislerine de çok önemli görevler düştüğünü ve gericiliğin yok edilmesinde ülkenin imar edilmesinin çok önemli rolü olduğunu altını çizmiştir.¹¹⁶

Milli Tesanüt Birliği içinde çalışan derneklerden biri olan Türk Ocakları Umumî Kâtibi Dr. Fethi Erden radyo konuşmasında, Türk Ocağının tarihi sürecinden ve milli tesanütün oluşturulmasındaki katkısından söz etmiştir.¹¹⁷

Yeşilay Genel Sekreteri Dr. Şinasi Güçhan da radyo konuşmasında, ülkenin sağlıklı ilgili sorunlarına değindikten sonra, Milli Tesanüt Birliği'ne destek çağrısında bulunmuştur.¹¹⁸

Burhan Apaydın da radyo konuşmasında vatanseverlik, bağımsızlık, demokrasi ve düşünce özgürlüğü kavramalarına açıklık getirerek birlik ve beraberliğin öneminden söz etmiştir. Konuşmasında, komünizmin, demokrasiyi ve özgürlükleri ortadan kaldırmak amacı taşıdığına dikkati çeken Apaydın, aynı amaca sahip olan irtica ve benzerleriyle de mücadele etmek gerektiğini belirterek irticanın medeniyet düşmanı olduğunu vurgulamış ve hiçbir zaman İslamiyet'in esaslarıyla uygunluk arz etmediğini söylemiştir.¹¹⁹

Toplumun her kesimine ulaşmaya çalışan Milli Tesanüt Birliği, İnsan Hakları Haftası nedeniyle Milli Eğitim Bakanlığı ile temasa geçerek Türkiye'deki bütün ortaokul, lise ve yüksek okul öğrencileri arasında yarışma ve münazaralar düzenlemiştir.¹²⁰ 1954 yılında, laikliğin yıldönümü münasebetiyle "*Laikliğin muhafazası kanun ile mi yoksa terbiye ile mi temin edilir?*" konusunda bir münazara organize etmiştir. Münazarada, Türk Devrim Ocakları ekibi "*Laikliğin muhafazası kanunla temin edilir*" tezini, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği ekibi de "*Laikliğin muhafazası terbiye ile temin edilir*" tezini savunmuştur.¹²¹

Milli Tesanüt Birliği Başkanı Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egelî'nin, 19 Mayıs 1954'te Birliğin kuruluş yıldönümü münasebetiyle Gazeteciler Cemiyeti'nde gerçekleştirdiği basın toplantısındaki açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla Birlik, halkın inkılâplar konusunda aydınlatılmasını sağlamak için gece ve gündüz kursları açmayı planlarken 23 Nisan Bayramı münasebetiyle ilkokul

115 *Milliyet*, 24.12.1953.

116 Süreyye Gündeş'in konu hakkındaki sözleri şu şekildedir: "*İyiye, güzeli ve en güzeli bulmayı şiar edinmiş bulunan Türk mühendisleri, irtica ve geriliğin memleketin her köşesinin biraz daha imarı ile başkaldıramaz hale geleceğine, boğulacağına inanmıştır.*" *Cumhuriyet*, 31.12.1953.

117 *Vatan*, 07.05.1954.

118 *Vatan*, 15.04.1954.

119 *Vatan*, 07.04.1954.

120 *Milliyet*, 03.12.1953; *Milliyet*, 12.02.1955.

121 *Milliyet*, 13-15.04.1954; *Vatan*, 13-15.04.1954.

çocukları arasında “*inkılâplarımız*” konulu bir yarışma düzenlemiş, ayrıca çeşitli sebeplerle ortaokul ve lise eğitimini tamamlayamamış kişilere kurs açmayı ve halka öğretici filmler göstermeyi tasarlamıştır. Egeli’nin, konuşması sırasında, filmleri elde etmek için Basın Yayın Umum Müdürlüğü’nün yanı sıra Amerikan Haberler Servisi’ne başvurduklarını ve özellikle de bu kurumun yoğun ilgisi karşısında çok memnun olduklarını belirtmesi, üzerinde durulmaya değerdir.¹²² Soğuk Savaş döneminde ve NATO üyesi bir ülkede kurulmuş olan Milli Tesanüt Birliği’nin, komünizmle mücadelesi sırasında ABD’nin bir kurumuyla kurduğu bu ilişki her ne kadar çok şaşırtıcı değilse de, olayı anlatırken kurulan cümlelerdeki minnettarlık ifadeleri, o günlerde ABD’nin Türk kamuoyundaki yerini göstermesi açısından önemli bir örnektir.

10 Kasımlarda Atatürk’ü anma törenlerine katılan¹²³ ve üyeleri arasında İşçi Sendikaları Birliği de bulunan Milli Tesanüt Birliği, işçilerle birlikte toplantılar tertiplemiştir. 1954 yılının 10 Kasım’ında, ilk defa, Mustafa Kemal Atatürk’ü anmak için çok sayıda işçinin katılımıyla ortak bir toplantı gerçekleştirilmiş, Camialtı Havuzlar Fabrikası, Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası ve Kazlıçeşme Santral Mensucat Fabrikası’nda Atatürk anılmıştır.¹²⁴

Bunun dışında, işçilerin sorunlarının dile getirilmesinde aracı rolü de üstlenen Birlik, 1954 yılında İşçi Sendikalarının 17 maddelik bir dilekçesini hükümete iletmıştır.¹²⁵ Ancak dilekçedeki taleplerin hükümet tarafından kabul

122 *Milliyet*, 20.05.1954; *Cumhuriyet*, 20.05.1954; *Vatan*, 20.05.1954.

123 10 Kasım 1955’te, İstanbul’da yapılan törende Milli Tesanüt Birliği adına Sabahattin Özalp, Raşit Öymen ve şair Behçet Kemal Çağlar konuşmuştur. Yapılan konuşmalardan birinde, Atatürk ile ilgili olarak şunlar söylenmiştir: “*Hangi cephesini ele alırsanız almız, hepsinin altından bir büyük insan, muazzam bir deha çıkıyor. Asker olarak mı? Vuracağı yeri iyi kestiriyor ve tam vuruyor. Siyaset adamı mı? Milli menfaatleri feda etmeden bütün insanlığa hitap edebilmekte bir ustalık gösteriyor. İdareci olarak mı? Henüz bileğini bükecek bir kabiliyetten bahsedilmiş değil. Terbiyecisi olarak mı? Cumhuriyet O’nun eseridir... O’nun Ne mutlu Türküm diyene sözüne o günün, bu günün ve yarının milyonlarca gençliği olarak biz de gözlerimiz yaşararak, fakat gururdan göğsümüz kabara, kabara cevap veriyoruz: Ne mutlu ebediyen izinden gidebilene.*” *Cumhuriyet*, 11.11.1955; *Vatan*, 11.11.1955.

124 *Milliyet*, 10.11.1954; *Milliyet*, 11.11.1954.

125 İşçi Sendikalarının 17 maddelik talepleri şu şekildedir:

“1- Grev hakkının tahditsiz olarak Türk işçisine tanınması,

2- Asgari ücretin, bütün iş kollarında aynı zamanda tespit edilip tatbikini belirtecek (ekonomik ve sağlık) işleri komisyonlarının teşkili ve bu komisyonlar tarafından asgari geçim şartlarına göre ücretlerde her yıl seyyaliyet sisteminin tatbiki,

3- İşçilere her yıl, iş yerlerinde münavebe ile kıdemine göre ücretli mezuniyet verilmesi, bu mezuniyetlerin işçi sağlığı bakımından önemle ele alınması,

4- Genel tatil günlerinde işçilere ödenmekte olan yarım günlük ücretin tam olarak verilmesi,

5- İş Kanunu’nun 13 üncü maddesine (işçi de akdi feshettiği takdirde) işe girdiği günden itibaren mer’i olmak üzere tazminat alabilme bendinin ilâvesine,

6- İşyerlerinde aylık ücretle çalışan müstahdemlerin de saat ücretiyle çalışan işçiler gibi aynı haklardan istifade ettirilmesi,

7- Dar gelirli oldukları için memurlara tatbik edilen nakil vasıtalarına ait tenzilatlı tarifeden işçilerin de istifade ettirilmesi,

8- Erkek işçilerle aynı vazifeyi yaptığı takdirde kadın işçilere de erkeklere verilen ücretin verilmesinin temini ve bu suretle erkek işçilerin işsiz kalmasının önlenmesi ve ücret adaletinin temini,

edilip edilmediğine dair kaynaklarda çelişkili ifadeler mevcuttur. Birlik Başkanı Egeli, işçi taleplerininin 16 maddesinin, hükümet tarafından kabul edildiğini söylemesine karşın,¹²⁶ Türk sendikacılık tarihinde önemli bir yere sahip olan Kemal Sülker, anılarında aksini iddia ederek işçi taleplerinin karşılanmadığı gibi, İçişleri Bakanlığının da İşçi Sendikaları Birliği'nin, Milli Tesanüt Birliği'nden çıkarılması için müracaatta bulunduğunu dile getirmiştir.¹²⁷ Diğer yandan, DP'nin, işçi hareketlerine ve sendikalarına yönelik genel tutumu ve politikasının belirlenmesinde "*komünizm tehdidi*" etkili olmuştur. Zira, 28 Mayıs 1951'de, Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu'nun, Sendikalar Kanunu'nun yeni baştan gözden geçirildiği bir toplantıda, o yıllarda kurulan işçi sendikalarını, Anayasa'ya ve DP programına aykırı bulduğunu ifade etmesi ve bu sendikaların totaliter, faşist ve hatta komünist sistemin birer unsuru olarak kurulduklarını belirtmesi,¹²⁸ DP'nin bu konuda izlediği politikayı özetler niteliktedir. Bu bağlamda, DP hükümeti ile benzer düşüncelere sahip olan ve komünizm tahrikçilerinin bilhassa cehalet, hastalık ve işçi davaları etrafında çalıştıklarına, tahriklerini bu cephelere yönelttiklerine inanan Birliğin, hükümetle işçiler arasında köprü olmaya çalışmasının ve işçiler konusunda hükümetle iş birliği içinde çalışmaya gayret göstermesinin, işçilerin "*komünist tahrikçilerin tuzağına düşmesini önlemek!*" istemesinden kaynaklanmış olabileceği ileri sürülebilir.

Milli Tesanüt Birliği'nin, Kıbrıs sorunun ortaya çıkmasıyla birlikte, bu konuya da eğildiği ve Kıbrıs'la ilgili olarak düzenlenen faaliyetlere aktif bir şekilde katıldığı görülmektedir. Kıbrıs sorunuyla ilgilenmek ve bu konuda basınla gençlik arasında iş birliği sağlamak amacıyla 24 Ağustos 1954'te kurulan Kıbrıs Türktür Komitesi'ne Milli Tesanüt Birliği'nden Ziya Somer de iştirak etmiştir. Ayrıca Birlik, 2 Eylül 1954'te gerçekleştirilen ve Rum Patriği Athinagoras'a açık bir mektup gönderilmesi kararının alındığı Kıbrıs Türktür Komitesi'nin Genel Heyet Toplantısı'na da katılmıştır.¹²⁹

9- Fevkalade zamanlara mahsus olan koordinasyon kararlarının ilgası ile işçilerin rızası dahilinde yılda azami 90 iş günü çalıştırılmalarına dair müsaadenin kaldırılması,

10- İşçi mümessilleri hakkında cari olan mevzuatın sendika yönetim kurulu üyelerine de teşmili ile aynı haklardan istifade etmelerinin temini,

11- İşe, kıdeme, ehliyete göre terfi sistemlerini tanzim eden nizamnamelerin etüt edilmesi,

12- İş Kanununun 22 inci maddesinin ilgası, işyerlerinde işçilerin yapacağı zararların taksitle kesilmesi,

13- İşverenlerin işçi ücretlerini düşürmek ve fazla kâr gayesiyle işlenmek üzere kalitesiz işletme maddelerini kontrol edecek bir ihtisas işletme komitesinin kurulması,

14- İşçi temsilcilerinin de katılacağı fabrika inzibat komisyonlarının kurulması, icabında memurların da bu komisyonlara sevkedilmeleri,

15- İş Kanununun hükümlerine göre işverene verilen para cezalarının hapse tahvili, işverenlerin sendika temsilcilerine baskı yaptıkları ispat edildiği takdirde sendikaların uğradığı aidat zararının işverenenden tahsil edilmesi,

16- Bütün işyerlerinde istihsal pirimi ihdası ve pirim adaletinin temini,

17- İşçinin teknik ve kültürel bakımdan kalkınmasını temin maksadıyla işçi enstitülerinin ihdası." Cumhuriyet, 06.01.1954.

126 Milliyet, 20.05.1954.

127 Kemal Sülker, *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, Tüstav Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2004, s.311-312.

128 Cumhuriyet, 29.05.1951.

129 Mektupta, "Patrik Athinagoras'dan din adamlarının siyasetle uğraşmamları gerektiği yönündeki

Basında, doğrudan Milli Tesanüt Birliği ile ilgili olmamakla birlikte, Birlik üzerinden yapılan bazı polemiklere de rastlanmıştır. Bunlardan birinde, Hüseyin Cahit Yalçın, Devlet Bakanı Celal Yardımcı'yı, 18 Eylül 1953 tarihinde Ağrı'da CHP'yi din düşmanı olarak göstermeye çalıştığı iddia edilen bir konuşması¹³⁰ nedeniyle eleştirmiş ve inkılâbı koruma kanunu gereğince hakkında soruşturma açılması talebinde bulunup, "*Kanun varsa tatbik edilmelidir, suçlu kim olursa olsun!*" demiştir. Yalçın'a göre, Bakanın bu konuşması, ülkede irticaya karşı oluşturulan ve partili ya da partisiz herkesin katıldığı "*Milli Tesanüt Cephesi'ne*" zarar vermiştir ve bu durumda cephenin yıkılacağını söylemiştir.¹³¹ Ancak Yalçın'ın, hem bu yazısında, hem de "*Başbakan Adnan Menderes*" başlıklı bir başka yazısında suç unsuru bulunmuş ve Milli Tesanüt Birliği'nin kurulmasında öncü bir role sahip olan Yalçın, 1 Aralık 1954 tarihinde 2 yıl 20 ay ve 20 gün hapis cezasına çarptırılarak 80 yaşında hapse girmiştir.¹³²

Birlikle ilgili olarak yapılan bir diğer kritikte de Birliğin amaçları ile ismi arasındaki çelişkiye dikkat çekilmiştir. Bülent Ecevit, 25.03.1954'te "*Devrimcilik Demagojisi*" başlıklı bir köşe yazısında, ülkedeki herkesin Atatürk ve inkılâplardan yana olduğunu dile getirmesine karşın, bu konuda büyük bir samimiyetsizlik

görüşünü, idari ve ruhani bakımdan makamına bağlı bulunan Atina, Oniki ada, Girit ve diğer Metropolitlik ve temsilcilerine de Resmî olarak tamim edilmesini isteyen Kıbrıs Türktür Komitesi, ayrıca bu tamime rağmen siyasetle uğraşacaklara Patrik tarafından disiplin cezası verilmesini de rica etmiştir. Toplantıda ayrıca İdare Heyeti tarafından kabul edilen karar gereği, İstanbul Milletvekili Haçoşulos'u Komite toplantılarına davet eden bir mektubun kendisine yollanması kararlaştırılmıştır." Umud Gürses, *Kıbrıs Türktür Cemiyeti ve Faaliyetleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s.38, 46.

130 Devlet Bakanı Celal Yardımcı, söz konusu konuşmayı kabul etmemiş ve çarpıtıldığını söylemiştir. Bununla birlikte, Ulus gazetesindeki haberde Bakanın Ağrı'da CHP ile ilgili olarak söylendiği iddia edilen sözleri şu şekildedir: "...bu hükümet bu milletin dinsiz yaşayamayacağına kanaat getirmiş ve onun için CHP tarafından ehemmiyet verilmeyen ibadethaneleri ve camileri tamir ve imara önem vermiştir..." Ulus, 29.09.1953.

131 Hüseyin Cahit Yalçın'ın yazısı şu şekildedir: "*İrtica ve din tahrikçiliğine karşı müşterek surette mücadele etmek için esaslı iki parti arasında bir Milli Tesanüt Cephe birliği kuruldu ve bu cepheye partili ve partisiz birçok vatandaş ve teşkilatlarda katıldı. Tesanüdüün partiler arasında kalmayarak milli bir mahiyet iktisap etmesi memlekette inkılâp hareketinin gelişmesi bakımından son derece kıymetli olduğunu bir kere daha tafsil etmek istemeyiz. Halbuki bugün bu Milli Tesanüt Cephesi bir zayıf nokta arzlemeye başlamıştır ki bunun bir tehlike sayılmak lazım geleceğini açıkça konuşmak bir vazife olmuştur. Milli Tesanüt Cephesi'nin temelini din tahrikçiliği aleyhinde çıkarılan kanun teşkil etmektedir. Bu kanun bir parti damgasını taşımaz, bütün inkılâp evlatlarını muayyen ve hayati bir esas üzerinde toplar. Bugün de bu mevzuu işte böyle bir ruh ile ortaya atıyoruz. Yeni kabul edilen inkılâbı koruma esaslarına göre, siyasi bir parti aleyhinde bir muhakeme cereyan ediyor. Bu muhakeme ciddiyetini kaybetmemek ve partiler arasında bir mücadele aleti şekline münkalip olmamak için Devlet Bakanı Celal Yardımcı aleyhinde vakit kaybedilmeksizin hareket geçilerek umumi efkârın duyduğu endişe ve ıstırapı teskin etmek ve Milli Tesanüt Cephesini parçalanmaktan kurtarmak icap eder. Çünkü Celal Yardımcı, inkılâba, tesanüde ve Demokrat Partiye bir mezar kazıcı rolünü almıştır. Ağrı'da irad ettiği nutkun tepkileri memleket içinde bir gök gürültüsü gibi aksedip durmaktadır. Bunu kayıtsızlık zevahiri ile geçiştirmeye, yatıştırmaya, unutturmaya çalışmaya imkân yoktur. Çünkü böyle yapıldığı takdirde çok büyük bir huzursuzluk içinde kalacağız ve inkılâp namına büyük bir kuvvet olan Milli Tesanüt Cephesini yıkacağız...*" Hüseyin Cahit Yalçın, "*Milli Tesanüt Cephesi*", *Ulus*, 03.10.1953.

132 Ayşe Azman, *Türk Basınında Siyasi Bir Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s.168.

olduğunu belirtmiş ve aslında her ikisinin de hiç umursanmadığını ifade etmiştir. Bununla ilgili olarak birkaç örnek verdikten sonra da "...devrimleri korumak için kurulmuş bir derneğin adına bakın: Millî Tesanüt Cephesi..." diyerek inkılâpları korumak için kurulmuş bir derneği, öz Türkçe isim taşımadığından dolayı eleştirmiştir.¹³³

Sonuç

DP iktidarı döneminde, Türk inkılâbına ve Atatürk'ün manevi şahsına yönelik yapılan saldırıların artması ve özellikle de gazeteci Ahmet Emin Yalman'a Malatya'da bir suikast düzenlenmesi, Türk siyasetinde gündemi belirlemiştir. Bu olay üzerine, Başbakan Adnan Menderes, muhalefet partileri başta olmak üzere, tüm ülkeye yönelik olarak irtica, ırkçılık ve komünizm ile ortak mücadele çağrılarını yapmıştır. Hükümetin iyi niyet içeren ve ortak mücadeleye davet eden çağrılarını, muhalefet cephesinde olumlu yankı bulmuş ve iktidar ile muhalefeti aynı amaç etrafında bir araya getirmiştir. Böylece o güne kadar gergin bir şekilde süren siyasete, adeta bir bahar havası egemen olmuştur.

Öte yandan ülkede oluşan ılımlı siyasi atmosfer, sadece iktidar-muhalefet ilişkilerini etkilemekle kalmamış, çok sayıda sivil toplum kuruluşu ve basına da tesir etmiştir. Bu bağlamda, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nin öncülüğünde, ülke genelinde irtica, ırkçılık ve komünizmle ortak bir mücadele yürütmek amacıyla Milli Tesanüt Birliği'nin kurulma süreci başlamıştır. Dolayısıyla söz konusu Birliğin ortaya çıkmasında, amaçlarının saptanmasında, yürüttüğü faaliyetlerde ve söylemlerinde 1953 yılı Türkiye'sinin iç ve dış koşullarının ve ülke ihtiyaçlarının son derece belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle de Milli Tesanüt Birliği düşüncesi ilk ortaya çıktığında, siyasi partiler dahil olmak üzere toplumun her kesimi tarafından ilgiyle karşılanmış ve büyük destek görmüştür.

Oldukça fazla üye sayısına ve son derece geniş bir örgütlenme ağına sahip Milli Tesanüt Birliği bünyesinde, belli başlı kültür cemiyetlerinin yanı sıra öğrenci, işçi, mesleki ve kadın kuruluşları ile gençlik teşkilatları yer almıştır. Vatanın ve rejimin, komünizm, ırkçılık ve irtica gibi tehlikelerden korunması amacıyla kurulan Birlik, birbirinden farklı alanlarda çalışan çok sayıda sivil toplum örgütünü ortak bir hedef çerçevesinde bir araya getirmiştir. Hepsini birbirine kenetleyen ortak payda ise Atatürk'ün manevi şahsına karşı duyulan saygı ve minnet duygusu ile Türk inkılâbının kazanımlarının korunması olmuştur.

Milli Tesanüt Birliği, başarıya ulaşmak için toplumun aydınlatılması ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasını bir zorunluluk olarak görmüş ve faaliyet programını buna göre hazırlamıştır. Ancak cehaletle mücadele konusunda bazı

133 <http://ecevityazilari.org/items/show/199> (Erişim: 14.05.2020)

adımlar atmakla beraber, ekonomik kalkınmaya yönelik olarak herhangi bir faaliyetine rastlanmamıştır. Birlik, 1953 yılının siyasi atmosferinden etkilenerek kurulmuş ve özellikle de, hükümetin o günlerde şiddetle ihtiyaç duyduğu dayanışmaya büyük oranda karşılık vermiştir.

Diğer yandan Birlik, Soğuk Savaş döneminin yarattığı iç ve dış siyasi atmosferden de çok derinden etkilenmiş ve beyanatlarında çoğu zaman iktidarın dilini kullanmıştır. Dolayısıyla kendini bunlardan bağımsız bir yere konumlandırıp, Türkiye'nin gerçeklerine uygun ve özgün denilebilecek bir söylem geliştiremediği gibi, çalışmaları da sıradanlıktan kurtulamamıştır. Başka bir deyişle, amaçlarına ulaşmak konusunda toplum nezdinde etkili ve kalıcı faaliyetlerde bulunamamıştır. Bu nedenle olsa gerek, kuruluşundan kısa bir süre sonra kendisine gösterilen ilgiyi kaybetmiş ve Türk siyasi tarihinde derin ya da kalıcı bir etki bırakamamıştır. Dönemin antikomünizm anlayışından fazlaca etkilendiği anlaşılan Birliğin, komünizm düşüncesine ve SSCB'ye bakış açısı ile ABD'ye bakış açısı arasındaki farklılıklar ise dönemin siyasi konjonktürünü de yansıması açısından özellikle dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi

T.C. Resmî Gazete

II. Süreli Yayınlar

Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi

Cumhuriyet

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Milliyet

Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Ulus

Vatan

Zafer

III. Kitaplar

AHMAD, Feroz - AHMAD, Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.

AHMAD, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev.: Sedat Cem Karadeli, 3. baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

....., *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Türkçesi: Ahmet Fethi, 2. baskı, Hil Yayın, İstanbul, 1996.

AKBAŞ, Rahmi, *Mareşal Fevzi Çakmak 1876-1950*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.

AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

- ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phonenix Yayınları, Ankara, 2004.
- BABAN, Cihat, *Politika Galerisi: Büstler ve Portreler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.
- BAYDAR, Mustafa, *31 Mart Vaka'sı*, Milli Tesanüt Birliği Yayınları: 8, Anıl Matbaası, İstanbul, 1955.
-, *Kabakçı Mustafa İsyanı*, Milli Tesanüt Birliği Yayınları: 6, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1954.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, 6. baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1998.
- ÇETİN, Nihad M., *Tercümeleriyle Namaz Sûreleri ve Duâları*, Milli Tesanüt Birliği Yayınları: 3, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1954.
- DUMAN, Doğan, *Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık*, Dokuz Eylül Yayınları, 2. Baskı, İzmir, 1999.
- DUVERGER, Maurice, *Siyasi Partiler*, 4. Basım, Çev. Ergün Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.
- KABACALI, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, *Atatürk'ün Gerçek Mirası*, Milli Tesanüt Birliği Yayınları: 1, İstanbul, 1953.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.
-, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi*, Çev.: Esin Soğancılar, İmge Kitapevi, Ankara, 2007.
- KAYNAR, Reşat, *Ahmet Cevdet Paşa Dini Nasıl Anlıyordu?*, Milli Tesanüt Birliği Yayınları: 2, İstanbul, 1953.
- KILIÇ, Murat, *Allah, Vatan, Soy, Millî Mukaddesat, Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- KIRÇAK, Çağlar, *Türkiye'de Gericilik 1950-1990*, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.
- KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.
- KONGAR, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Laiklik I*, Milli Tesanüt Birliği Yayınları: 4, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1954.

- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev.: Metin Kıratlı, 2. Baskı, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.
-, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Çev.: Hamdi Aydoğan-Esra Ermet, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Çağdaş Türk Politikası*, Çev. Ali Resul Usul, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, *Türkiye'de Din Eğitimi*, MEB Yayınları, Ankara, 1966.
- SÜLKER, Kemal, *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, Tüstav Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 2004.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 2. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.
- TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *İslamcılık Akımı*, Simavi Yayınları, b.y.y., 1991.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap İkinci Bölüm, Bilgi Yayınları, Ankara, 1999.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Haz.: İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, C. 2, TBMM Basımevi, Ankara, 2013.
- UNAT, Kadri, *Durmayalım Düşeriz! İktidardan Muhalefete CHP'nin Seçim Propagandaları*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016.
- UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 2. baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, *Atatürk ve Milli Tesânüt*, Milli Tesanüt Birliği Yayınları: 7, Anıl Matbaası, İstanbul, 1954.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, *Çok Karılılık ve Örtünme (Taaddüdü Zevcat ve Tesettür)*, Dizer Basımevi, Milli Tesânüt Birliği Yayınları: 5, 1954.
- YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971*, Yayına Haz.: Erol Şadi Erdinç, C.2, 2. Baskı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997.
- YILMAZ, Mustafa - DOĞANER, Yasemin, *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.
- ZÜRCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

IV. Makaleler

- ALKAN, Mehmet Ö., “Amerikan Propagandası: “Dostluk Şarkısı”, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Haz.: Mete Kaan Kaynar, ss.623-626, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- ATILGAN, Gökhan, “1950-1960 Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında”, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, ss. 387-514, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.
- ÇETİNKAYA, Selma, “Ahmet Emin Yalman Suikastı ve Etkileri”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, ss.42-57, 02 (01), 2016.
- ERSARI, Nevra, “Ellili Yıllarda Radyo ve Siyaset”, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Haz.: Mete Kaan Kaynar, ss. 393-422, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- ERTİN, Hakan - KARA, M. Alpertunga - ÖZALTAY, Bülent, “Türk Tıbbında Bir Öncü: Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli”, *Nobel Medicus*, ss. 145-148, C. 9, Sayı: 3.
- GEVGİLİLİ, Ali, “Türkiye Basını”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, ss. 202-232, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- GÜNAR, Altuğ, “Amerika Birleşik Devletleri'nde McCarthy Dönemi ve Dış Politika Üzerindeki Etkileri”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ss.62-78, Sayı: 4, 2014.
- KOCA, Bayram, “Ellili Yıllarda Merkez Sağ: Demokrat Parti'nin Özgürlük ile İstismar Arasındaki Dinî Politikaları”, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Haz.: Mete Kaan Kaynar, ss. 293-319, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- KOÇAK, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 4. Baskı, ss.85-173, Cem Yayınları, İstanbul, 1995.
- SARITAŞ, Ezgi - ŞAHİN, Yelda, “Ellili Yıllarda Kadın Hareketi”, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Haz.: Mete Kaan Kaynar, ss.627-665, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- SUBAŞI, Necdet, “1960 Öncesi İslâmi Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül, ve Tefekkür”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, C.6, ss.217-235, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- TUNÇAY, Mete, “Siyasal Tarih (1950-1960)”, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, 4. Basım, ss.177-187, Cem Yayınları, İstanbul, 1995.
- UZUN, Hakan, “1951 Yılında, Kırşehir'de Atatürk Büstüne Yapılan Saldırı ve Tepkiler”, *CDAT, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, ss.187-203, Yıl 4, 8, 2008.

....., "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", *Dokuz Eylül Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, ss.101-139, 2013, C. XII, 25, Yıl 2012/Güz.

V. Tezler

AZMAN, Ayşe, *Türk Basınında Siyasi Bir Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994

VI. İnternet Kaynakları

<http://ecevityazilari.org/items/show/199> (Erişim: 14.05.2020)

Geliş Tarihi : 24.03.2020
Kabul Tarihi: 01.12.2020

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XX/41 (2020-Güz/Autumn), ss. 799-819.

Araştırma Makalesi / Research Article

BAZI İLLERDEN 27 MAYIS ASKERİ DARBESİNE YAPILAN TEPKİLER VE İHBARLAR

Yücel YİĞİT*

Öz

1950’de başlayan Demokrat Parti iktidarı, yaklaşık on yıl sürdükten sonra 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle kesintiye uğramıştır. Darbenin akabinde Demokrat Partililer ve Adnan Menderes hayranları başta İzmir, Manisa, Konya, Aydın ve Denizli olmak üzere farklı yerlerde hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdir. Bu siyasi iklimde Demokrat Parti sempatanları tarafından, halka para ve silah dağıtıldığıyla ilgili resmi makamlara şikâyetler iletilmiştir. İhbarlar neticesinde meselenin iç yüzünü tespit edebilmek amacıyla taşrada birçok kovuşturma yapılmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, 27 Mayıs Askeri Darbesi sonrası, farklı yerleşim birimlerinden Demokrat Partililerle ilgili kolluk kuvvetlerine gönderilen ihbarların nedenlerini ve özelliklerini ortaya koymaktır. Ayrıca bu ihbarlar neticesinde Emniyet Genel Müdürlüğüne yapılan tahkikatların sonuçları da gözler önüne serilecektir. Yine darbenin, yerel düzeyde ne tür bir tepkiyle karşılaştığı da çalışmanın inceleme konusu içerisinde yer alacaktır. Araştırmanın kronolojik çerçevesini 1960 ve 1964 tarihleri arası oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan belgeler, Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivinden alınmıştır. Yine süreli yayınlar ile ikinci dereceden bazı kaynaklar da kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs Askeri Darbesi, Demokrat Parti, Adnan Menderes, Emniyet Genel Müdürlüğü.

* Doç. Dr., Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü,
(yigit21@hotmail.com), (Orcid: 0000-0003-0268-1965).

REACTIONS AND DENUNCIATIONS TO 27 MAY MILITARY COUP FROM SOME PROVINCES

Abstract

The ruling Democratic Party, which started in 1950, was interrupted after nearly ten years by military coup d'état on 27 May 1960. Following to coup d'état, particularly Democratic party members and fans of Adnan Menderes expressed their displeasure in different places, especially in İzmir, Manisa, Konya, Aydın and Denizli. Under this political conjuncture, complaints have been filed to the official authorities of the Democratic Party sympathizers regarding the distribution of money and arms to the public. There have been many prosecutions in the provinces in order to identify the inner face of the issue. The main purpose of this study is to find out the reasons and characteristics of the denunciations which were sent to the law enforcement agencies regarding Democratic Party members. In addition, as a result of these denunciations carried out by the General Directorate of Security, the results of inquiries will also be revealed. Also, it will be also given place to how 27 May Coup d'état was encountered with reactions in local level. The chronological frame of this study consists from 1960-1964 years. Documents used in the study were taken from the archive of General Directorate of Security. Periodicals and some secondary sources were also used.

Keywords: 27 May Military Coup, Democratic Party, Adnan Menderes, General Directorate of Security.

Giriş

II. Meşrutiyet dönemindeki siyasi yapıdan beslenen iktidar-muhalefet rekabeti, II. Dünya Savaşı sonrası yeniden hız kazanmıştır. Zira 'Dörtlü Takrir' ile CHP'den ayrılan dört mebusun Demokrat Partiyi (DP) kurmasıyla birlikte, Türk demokrasi tarihindeki Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet Fırkaları tecrübelerinden sonra Türkiye'de gerçek manada çok partili siyasi yaşam başlamıştır. Esasında DP, 1946'da iktidara talip olduğu andan itibaren muvazaa (danışıklı) bir parti olarak görülmüştür. Çünkü birçok temel politika açısından Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP) bir devamı ve hükümeti denetleyecek yeni bir siyasi parti olarak görülmüştür. Ancak DP örgütlenmesini tabana yaydıkça ve halk arasında rağbet gördükçe CHP'nin tutumu değişmiştir¹. 21 Temmuz 1946 tarihindeki tartışmalı açık oy gizli tasnif usulüyle yapılan genel seçimlerde, iki parti ilk defa karşı karşıya gelmiştir. CHP seçimi açık farkla kazanmıştır. DP'liler ise seçimlerde usulsüzlük ve hile yapıldığında ısrar etmişlerdir. Dört yıl sonraki seçimlerde DP, 27 yıllık 'Tek Parti' yönetimini devirerek rövanş almıştır. İktidarın el değiştirmesi demokratik bir usulle olduğu için beyaz devrim olarak nitelendirilmiştir.

1 Cemil Koçak, "Siyasal Tarih, 1923-1950", *Türkiye Tarihi/Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, C. 4, İstanbul, 1994, s.141-142.

DP'nin ana muhalefet partisiyle ilişkilerinin ana hatlarından bahsetmek 27 Mayıs Askeri Darbesine² giden sürecin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. On yıllık DP iktidarı, 1950-1954/1954-1957 ve 1957-1960 olmak üzere üç dönemde tasnif edilmektedir. İktidar partisinin ilk döneminde ana muhalefet partisiyle ilişkileri göreceli olarak ılımlıdır. Başta Adnan Menderes olmak üzere DP'li yöneticiler, 'Tek Parti Döneminin' hesabını sormayacaklarını ve devr-i sabık yaratmayacaklarına dair beyanatları siyasi ortamı iyice yumuşatmıştır. DP hükümetinin ilk icraatlarından olan Türkçe ezan uygulamasına son verilmesi, radyolarda dini yayınların serbest bırakılması dahi iktidar-muhalefet ilişkilerini gerginleştirmemiştir. Şüphesiz II. Dünya Savaşı yıllarında başarıyla yürütülen tarafsızlık politikası ile Kore'ye asker gönderme karşılığında Türkiye'nin NATO'ya dâhil edilmesi ülkeye uluslararası ilişkilerde ciddi avantajlar sağlamıştır. Zira dış kaynak ve kredi bulmakta iktidar çok sıkıntı çekmemiştir. Ayrıca savaş yıllarının katı ekonomik uygulamaları son bulmuş; Marshall Yardımlarının ve hububatta rekoltenin yüksek olmasının da etkisiyle Türk halkı, ekonomik açıdan göreceli olarak rahatlamıştır. Bu rahavet, DP sempatizanlarının sayılarını gittikçe artırmıştır. Her şey yolunda giderken 1953'ten itibaren DP-CHP ilişkilerinde bir kırılma meydana gelmiştir. İki parti arasındaki bahar havası uzun sürmemiş ve iktidar, ana muhalefete soğuk yüzünü göstermeye başlamıştır. CHP mallarının hazineye devri, köy enstitülerinin ve halkevlerinin kapatılmasıyla gerilim ivme kazanmıştır. Bu siyasi ortamda iki parti, üçüncü kez yarışmak üzere genel seçim hazırlıklarına başlamışlardır.

2 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Tefvik Çavdar, "Demokrat Parti", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1983, s.2060-2075; Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016; Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015; Refik Koraltan, *Demokratlar Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013; İlkay Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1983, s. 2076-2088; Feroz Ahmad, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1983, s.1991-1998; Osman Doğru, *27 Mayıs Rejimi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998; Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2014; Cengiz Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve Sonrası*, Orion Kitabevi, Ankara, 2010; Serhan Yücel, "Menderes Dönemi (1950-1960)", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Ankara, 2002, s.835-854; Gül Tuba Dağcı, *Ordu Siyaset İlişkisi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2006; Taha Akyol-Aydın Menderes, *Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes*, Doğan Kitap, İstanbul, 2011; Nejat Gülen, *Anılarımda 27 Mayıs ve Yassıada*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2006; Bahtiyar Yalta, *Bir Darbeci Subayın Hatıraları 27 Mayıs 1960- 22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963*, Kronik Yayınları, Yayına Hazırlayan: Erhan Çıfci, İstanbul, 2020; Bekir Koçlar, "Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet-Muhalefet İlişkisi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 16, Ankara, 2002, s.754-756; Emine Gürsoy Naskali, *Yassıada Şahsi Savunmalar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019; Samet Ağaoğlu, *Yassıada, Kayseri ve Toptaşı Cezaevi Günlükleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018; Zehra Aslan, *Demokrat Parti Döneminde Trabzon (1950-1960)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s.438-446; Atatürk Araştırma Merkezi, *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. I-II, Yayına Hazırlayan: Selcan Koçaslan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019.

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimler öncesi seçim kampanyaları çok sert geçmiş ve iki parti arasındaki kutuplaşma daha da derinleşmiştir. Seçimlerde oy oranını artıran DP iktidarının ikinci dönemi başlamıştır. DP iktidarının ikinci dönemindeki ekonomik olumsuzluk, askeri darbeye giden süreci hızlandırdığı gibi iktidar ve muhalefet arasındaki problemler iyice derinleşmiştir. Ekonomik durgunluk, işsizlik, işletmelerin iflası, iktidar partisinin kredi bulmakta yaşadığı güçlükler DP'yi köşeye sıkıştırmıştır. Öte yandan Kıbrıs Meselesi ve 6-7 Eylül Olayları da hükümeti zor durumda bırakmıştır. Başarısızlık ve kötü yönetim iç siyasete yansımış ve iki parti arasındaki kavga gittikçe alevlenmiştir. Nitekim durumun daha da kötüye gittiğini gören DP'li yöneticiler genel seçimi bir yıl önceye alarak avantaj sağlamak istemişlerdir.

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimlerde DP, oy kaybetmesine rağmen üçüncü dönemde de iktidar kalmayı başarabilmiştir. Üçüncü dönemin en önemli ortak özelliği iki parti yöneticileri, üyeleri ve seçmenleri arasındaki ilişkinin doğasında ve odağında hep gerginlik ve kavganın var olmasıdır. Özellikle ekonomik darboğaz belirgin bir şekilde bu dönemde kendisini hissettirmiştir. DP hükümeti, ilk iktidar dönemindeki kredileri bulmaktan çok uzaktı. Borçlar bir türlü ödenemiyordu. Ekonomi iflasın eşiğindedeydi. Neticede 1958'de Türk Lirası devalüasyona tabi tutulmuş ve dolar karşısında ciddi değer kaybetmiştir. Nitekim fırsatı kaçırmak istemeyen ana muhalefet, iktidara yüklenmeye başlamıştır.

Üçüncü Menderes hükümeti döneminde hem iktidar hem de muhalefet birbirlerine sert ve ölçsüz davranmışlardır. Başbakan Adnan Menderes'in Vatan Cephesi kurulması gerektiğini vurgulaması ilişkilerinin dozajını iyice yükseltmiştir. Ortalıkta ihtilal ve istibdat kışkırtıcılığı söylemleri dolaşmaya başlamıştır. Parlamentodaki kavgalar ve siyasi çekişmeler sokağa taşmış ve toplum iyice gerilmiştir. Sadece darbeye giden süreçte, Menderes'in sağ kurtulduğu 17 Şubat 1959 tarihindeki Londra civarındaki uçak kazası iktidar muhalefet ilişkilerini bir nebze olsun yumuşatmıştır. Lakin siyasi tansiyon daha iki ay geçmeden yeniden yükselmeye başlamıştır. Muhalefet lideri İnönü'nün ve CHP'li yöneticilerin yurt gezileri engellenmiş ve sürekli olaylar çıkmıştır. Nitekim 1959 yılının nisanındaki Ege Gezisi, Konya ziyareti ve Yeşilhisar olayları büyük çatışmalara sahne olmuştur. Yine her iki parti yetkililerinin değişik illere yaptıkları parti ziyaretleri de kavgalara sahne olmuş ve kan akmıştır. Örneğin 1959 yılının baharında Balıkesir'de birbirine giren her iki parti taraftarlarından yedi kişi yaralanmıştır³.

27 Mayıs Askeri Darbesi öncesindeki son üç ayda CHP-DP arasındaki gerginlik had safhaya çıkmış hatta küçük çaplı saldırılar ve eylemler yaşanmıştır.

3 Fatma Kuzey Bulut, *Demokrat Parti Dönemi Asayiş ve Güvenlik Sorunları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2019, s. 53.

Nitekim asayiş olayları artmış⁴, özellikle üniversite öğrencilerinin eylemleriyle tansiyon yükselmiştir. Sokakların güvenliğini bir türlü sağlanamamış ve suç oranları irtifa kat etmiştir. Yurt genelinde bir güvensizlik ortamı söz konusudur. Kolluk kuvvetleri, olaylara müdahalede yetersiz kalmış, başarısızlıklarını toplumsal eylemleri aşırı şiddet kullanarak çözmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla şiddet, sokak ve öğrenci eylemlerini iyice tırmandırmıştır. 18 Nisan 1960 tarihinde TBMM’de sadece DP’li milletvekillerinden oluşan ‘Tahkikat Komisyonu’ kurulmasından bir gün sonra ilk öğrenci eylemi 19 Nisan 1960 tarihinde başkentte gerçekleşmiştir. Akabinde 28 Nisan’da İstanbul ve 29 Nisan Ankara olayları takip etmiştir. Olaylara ev sahipliği yapan İstanbul Üniversitesinde, polis ile Rektör Sıddık Sami Onar ve Dekan Yardımcısı Sulhi Dönmezer arasında arbede yaşanmış her iki öğretim üyesi yaralanmıştır. Bunun üzerine polisle öğrenciler arasındaki taşlı sopalı kavga başlamış ve üniversite öğrencisi Turan Emeksiz hayatını kaybedince olayların önüne geçilememiştir. Başbakanın Ankara’da 555K adıyla bilinen gösteride protestocularla karşı karşıya gelmesi de kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Büyükşehirlerde ve üniversitelerde öğrenci olayları artınca hükümet 28 Nisan 1960 tarihinde sıkıyönetim ilan etmiştir. Dolayısıyla asayiş olaylarındaki artış, yaşanan süreci süratle darbeye doğru götürmüştür.

21 Mayıs 1960’ta Harbiye öğrencilerinin sessizce Ankara’da yürüyüş yapmaları darbe söylentilerini büsbütün artırmış, DP ile ordu arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir. Artık darbenin ayak sesleri duyulmaya başlanmıştır. Şüphesiz Menderes hükümetinin kredi bulabilmek amacıyla Amerika’dan ziyade Rusya’yla sıcak temasta bulunması ve dış politikadaki eksen kayması da darbenin ana faktörlerindedir. Zaten darbenin uluslararası bağlantıları tam olarak ortaya konulamamıştır. Neticede 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri içerisindeki darbeci subaylar emir komuta zinciri olmadan yönetime el koymuşlardır. Askeri yönetim anayasa ve meclisi feshetmiş, siyasi faaliyetleri yasaklamıştır. Gözaltına alınan milletvekilleri yargılanmak üzere Yassıada’ya gönderilmiştir. 27 Mayıs Askeri Darbesiyle on yıllık DP iktidarı sona ermiş ve demokrasi kesintiye uğramıştır.

Bu çerçevede araştırma üç temel safhayı ele almaktadır. Bunlardan ilki, giriş kısmında bahsedilen askeri darbe öncesi genel gerginlik; ikincisi, 17 Eylül 1961’de gerçekleşen Menderes’in idamı sürecine kadar ki manevi destek ve ihbarlar, üçüncüsü ise daha geç bir zamana tekabül eden 21 Şubat

4 DP iktidarı öncesi ve sonrası suç istatistikleri ve iç güvenlik ve asayiş politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Hulusi Alpan, “Memleketimizde Cürümler ve Mücrimler (Adliye İstatistiklerine Göre)”, *Polis Dergisi*, S. 321, Ankara, Mayıs 1940, s. 31-45; Ferit Güryücel, “Suçluluğun Artma Sebepleri”, *Polis Dergisi*, S. 347, Ankara, Mart 1947, s. 26-30; Sulhi Dönmezer, “Suç Rakamları”, *Polis Dergisi*, Y. 9, S. 114, Ankara, Ocak 1962, s. 16; Ömer Şahin, *Demokrat Parti Dönemi’nde Diyarbakır’da Asayiş Politikaları*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2019; Fatma Kuzey Bulut, *Demokrat Parti Dönemi Asayiş ve Güvenlik Sorunları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2019.

1964 tarihli İnönü suikastıdır. Çalışmada darbeye karşı DP'lilerin ne tür bir tepki verdikleri, darbe sonrası haklarında kimlerin ihbarda bulunduğu ile adli tahkikatların nasıl yürütüldüğü gibi sorulara da cevap aranılmaktadır. Araştırma, Demokrat Parti'nin (DP) icraatları ile 27 Mayıs Askeri Darbesi öncesi yaşananları kapsamamakta; 27 Mayıs sonrası bireysel tepkiler ve ihbarlar üzerine odaklanmaktadır. 1960 ve 1964 yıllarına dair tepki ve ihbarların -1962 ve 1964 yılları arasında ihbarlar göreceli azalmıştır- esas alındığı inceleme, *Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi*ndeki sistematik tasnife tabi tutulmamış konuyla ilgili beş dosyadan alınan vesikalardan hazırlanmıştır. Ayrıca süreli yayınlar ile ikincil kaynaklardan da istifade edilmiştir. *EGM Arşivinin* kullanılması çalışmanın en özgün tarafıdır. İleride yeni vesikaların kullanıma açılmasıyla konu daha da zenginleşecek veya farklı bir mecraaya girecektir.

1. Destek

CHP ile DP arasında sertlik yanlısı politikalar ve gerginlikler darbe öncesi ve sonrası merkezden taşraya doğru gittikçe artmış ve dozajı büyümüştür. Örneğin darbeden önce 2 Ekim 1957 tarihinde İzmir Emniyet Müdürü Ethem Yetkiner, Dâhiliye Vekâletine gönderdiği bir yazıda şunları kaleme almıştır:

*“Gürçeşme CHF [Cumhuriyet Halk Fırkası] Fevzipaşa Ocağının ön cephesinde bulunan tahtaya tebeşirle meçhul şahıslar tarafından DP tapu dairesi değildir. Milyoner Mehmet Beyin çeki gibi verilen kâğıt parçalarına aldanma, delille ispatını istersen ocağımıza müracaat et...”*⁵.

İzmir Emniyet Müdürünün verdiği bilgi notundan da anlaşılacağı üzere yerel düzeydeki parti arasında ciddi bir rekabetin olduğu daha darbe öncesi süreçte göze çarpmaktadır. DP sempatizanları tarafından -meçhul şahsın gerçek kimliği hiçbir zaman tespit edilememiştir- yazıldığı intibai uyandıran yukarıdaki ifadeler, iktidar partisinin sıradan bir kamu kurumu olmadığı ve halkın tercihiyle yönetme erkini kullandıklarını göstermektedir. Aynı yazının devamında CHF tarafından Uşak ve Soma'da yapılan açık hava toplantılarının sorunsuz tamamlandığına dair güvenlik raporu da Emniyet Genel Müdürlüğüne iletilmiştir⁶.

Öte yandan darbe öncesi ve sonrası gelişmeler Anadolu'daki yerel basına da yansımış ve kutuplaşma hat safhaya varmıştır. İktidar ile muhalefet arasındaki ayrışmanın en güzel örneklerinden biri de Bursa'da yayın yapan *Yeni Ant* ile *Hakimiyet Milletindir* gazeteleridir. İlki CHP'nin ikincisi DP'nin bakış açısıyla iki farklı Türkiye profilini okuyucularına haber yapmışlardır. Nitekim

5 Aslında yazı 2 Ekim 1957'de Komiser Kemal tarafından Emniyet Genel Müdürlüğünde görevli 1. Şube Müdürü Ferit Kubat'a telefonla bilgi notu olarak yazdırılmıştır. Daha sonra İzmir Valisi tarafından Dâhiliye Vekâletine resmi yazı olarak da iletilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: EGM Arşivi, 12273-9689 *Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No:3-4.

6 EGM Arşivi, 12273-9689 *Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No:3-4.

Yeni Ant gazetesi, Tahkikat Komisyonu tarafından süresiz kapatılmıştır⁷. DP hükümetlerini öven, iktidarın nimetlerinden faydalanmak isteyen ulusal ve yerel bazı gazeteler de darbeden hemen sonra tavır değiştirerek darbeyi meşrulaştırma yolunu tercih etmişlerdir⁸. Gazeteci Cevat Fehmi Başkut, darbeden sonra pozisyon değiştiren bu gazetecileri sert bir dille eleştirmiştir⁹. Yine muhalefet liderinin memleketi Malatya’da yerel basında darbeden sonra DP hakkında olumlu hiçbir haber çıkmamış genellikle yeni askeri yönetim övülmüştür. Ayrıca darbenin gerekliliği öğretmenler tarafından halka anlatılması sağlanmıştır¹⁰. Anadolu’daki yerel basın genellikle 27 Mayıs’ın yanında yer almış ve darbeyi bir hürriyet bayramı olarak sütunlarına taşımışlardır.

Şüphesiz resmi makamlar, askeri darbeden sonra ihbar ve şikâyet yağmuruna tutulmuştur. Bunlardan ilki 27 Mayıs 1960 Darbesinden iki hafta sonra 12 Haziran 1960’ta darbenin kudretli şahsiyeti Ankara Kumandanı Tümgeneral Cemal Madanoğlu tarafından gizli ibaresiyle Milli Birlik Komitesine şu bilgi notu sunulmuştur: “*Sabık Başbakan Adnan Menderes’e İzmirli Kardeşler ile bazı köylülerce gönderilen tebrikler...*”¹¹. Bu tebrik kartlarına yansıyan notlar incelendiğinde aralarında çok ilginç bilgiler yer almaktadır. Örneğin: “*Değerli Büyüğümüz sensiz bayram bize haram oldu. Birtakım kendini bilmezler seni Türk köylüsünün kalbinden sileceğini sanıyorlar. Seni, 18 milyon çiftçi seviyor ve iyi bilin ki sizin için öleceğiz. Ordu bi-teraf hareket etmiyor ama ne yapalım Allah bizimledir. İzindeyiz*”. Bir başka tebrik kartı ise şöyledir: “*Bayramınızı tebrik eder. Senin, muhterem Bayar’ın, Refik Beyin, Zorlu’nun Etem Beyin cümlelerinin ellerinizden öperim. Sizleri gece uykularında dahi düşünen öksüz Türk köylüsünden bir vatandaş*”¹². Tebrik kartlarını gönderenler aslında DP’nin seçmen tabanı hakkında ipuçları vermektedir. Zira daha çok taşradan toprakla uğraşan muhafazakârlar DP’li yöneticilere destek vermişlerdir.

İzmirli kardeşler ise mektuplarında özetle şunları dile getirmişlerdir: “*Sizin nezaret altında bulundurulmanız bizi ziyadesiyle müteessir ediyor. Fakat*

7 27 Mayıs öncesi Bursa’daki gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Gonca Yerliyurt, *27 Mayıs Bursa Yerel Basını (Taraflı Basın)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik ve Halkla İlişkiler ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993.

8 27 Mayıs Askeri Darbesinde basının tutumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Leyla Torcu, *Demokrat Parti’yi 27 Mayıs’a Götüren Nedenler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1994, s. 102-106; Fatma Aydın, *Demokrat Parti İktidarı Uygulamalarının Bir Taşra Kenti Basınına Yansımaları: Balıkesir Örneği (1950-1960)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2014.

9 Engin Kaya, *27 Mayıs 1960 Darbesinde Basın*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 42-43.

10 Ömer Acet, *27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi’nin Malatya Basınında Algılanışı*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2019, s. 91.

11 EGM Arşivi, 12273-19016 *Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No:2.

12 EGM Arşivi, 12273-19016 *Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No:3.

sizin müteessir olmamanızı sabırlı olmanızı bütün milletin kalplerinde olduğunuzu bilmeniz lazımdır. İzmirli kardeşlerin mektubunun devamında: “Seçimleri büyük bir sabırla beklemekteyiz... İtidalinizi muhafaza etmenizi bütün bizler [Demokrat Partililer] kalplerimizden gelen sızıyla anmaktayız. Bütün İzmirli Demokratlar namına gözlerinizden sevgiyle öperiz. Ayrıca açık adres veremediğimiz için özür dileriz” ifadesi yer almıştır¹³. Tüm iyi niyetleriyle İzmirli kardeşler, DP yönetimine sahip çıkmışlardır. Lakin askeri yönetimin gazabına uğrayacakları endişesiyle de adreslerine beyan etmeyerek tedbiri elden bırakmamışlardır. Esasında böyle bir siyasal iklimde bu kartları göndermek bile tek başına cesaret göstergesidir. Halkın önüne sandık konulduğun da siyaseten de intikam alacaklarını belirtmeden geçmemişlerdir.

Ayrıca Eskişehir’den otuz üç arkadaş namına bazı Demokrat Partililer de Adnan Menderes’e desteklerini mektupta kaleme dökmüşlerdir:

“Sayın ve pek muhterem Adnan Menderes, şahsınıza ve hükümetinize yapılan çirkin, yalan, iftira ve kin dolu isnatları Yahudi uşağı Mason yazarlardan dinliyoruz ve fakat biz bunların pek çoğuna asla inanmıyoruz. Çünkü dünya Mason teşkilatının ne kadar zındıkça alçakça menfi hareketlerini ne zamandan beri biliyoruz. Eğer Orgeneral Cemal Gürsel de hükümetini bu çürük temel üzerine kuracak olursa Mason teşkilatının faaliyetlerine dayanacağı bellidir. Adnan Bey onlar ne derlerse desinler güneş balçıkla sıvanmaz. Sizin şu vatana ne kadar büyük hizmetler ettiğinizi inkâr edenler kör olsun. Onlar ve refikaları [rüfekaları] ne kadar bayram yapıyoruz deseler de biz yani Türkiye’nin yarısı matem tutuyor. Onlar talebeleri öldürdüğünüzden yasakladığımızdan bahsediyorlar acaba ordu idareyi aldıktan sonra biz yani millet eğer onların miting ve nümayiş yasaklarına riayet etmeseydik onlar bizi yakalayıp öldürmezler miydi? Hiç şüphesiz ki aynı şeyi yaparlardı. Biz sizi Allah’ı Zülcelâle emanet ettik o külli şeyin kadirdir. Hiç metanetinizi kaybetmeyiniz daima kalplerimizdesiniz”¹⁴.

Görüldüğü üzere Eskişehirli DP’liler antisemitik bir dil kullanarak darbeyi Yahudi ve Masonların yaptıklarını düşünmektedirler. Onların yerli işbirlikçilerinin de Adnan Menderes ve arkadaşlarına iftira ederek alaya aldıklarına inanmaktadırlar. Hatta Devlet Başkanı Cemal Gürsel’in de Masonlarla iş tuttuğu ve yeni yönetimin bu anlayış üzerine temellendirildiği suçlaması da yer almaktadır. Sabrı teşvik eden yazı dualarla son bulmaktadır. Yine isimsiz daktilo ile yazılmış bir başka destek mektubu ise şöyledir:

“Adnan Menderes, geçmiş olsun, hayatı dünyanın bir mehlike olduğu evvelden beri malûm bir keyfiyettir. Ancak Cenab-ı Mevla kullarını dermansız, çaresiz bırakmaz. “Allah’tan ümit kesilmez” atalar sözü; Kuran-ı Kerim, Allah kitabında (kullarıma söyle, her ne kadar nefislerini israf etmişlerse de benden ümitlerini kesmesinler, çünkü ben Gafururrahimim, her zünubu affederim) ayetine istinat ediyor”.

13 EGM Arşivi, 12273-19016 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:4.

14 EGM Arşivi, 12273-19016 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:5-6.

Mektupta resmi bir üsluptan ziyade samimiyet sezilmektedir. Çünkü sabık başbakana adıyla hitap edilmektedir. Adnan Menderes'e dünyanın bir imtihan yeri olduğu, dert ve derman denklemi vurgulanmaktadır. Yüce yaratandan ümidi asla kesmemesi de tembihlenmektedir. Mektubun devamında Adnan Menderes'in me'yus olmaması önerisinde bulunulup ayet, hadis ve İslam tarihinden şu örnekler verilmiştir:

"Nutuklarınızdan anladığıma göre istimdat ve muavenet-i ilâhiyeye bağlılığınızı anlıyorum. Allah Teâlâ size cevher-i imanı vermiştir. Ne kadar şükretseniz azdır. Amma bu pırlantayı biz gafil insanlar bazen çamura düşürürüz, lakin çamurun pırlantaya bir zarar yapmayacağı bedihidir. Şimdiki halde siz çok geniş bir zamandasınız, abdest alıp namaz, dua ve niyazla meşgul olmanızı size halisane tavsiye ederim. Ümit olunur ki Allah dua ve istimdadınızı kabul buyurur." Mektup son olarak şu şiirle son bulmaktadır: *"Seherde gül gibi baş açıp tazarru eyle mabude. Dua ki subuh anahtardır kilid-i bab-ı maksûde"*¹⁵.

2. İhbar

2 Ağustos 1960 tarihinde Milli Müdafaa Vekâleti Erkan-ı Harbiye Riyaseti Karargâhından "İnkılap Harekâtı Haberler Özeti" başlıklı bir rapor İçişleri Bakanlığına çok gizli ibaresiyle gönderilmiştir. Raporunda karaborsa, yazılı medya ve Konya ile ilgili ilginç bilgiler bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde konu bütünlüğünü bozulmaması için raporun sadece ikinci kısmına yer verilmiştir. Raporun ikinci kısmında: *"Konya'da düşüklerin suç ortakları bazı şahısların serbestçe dolaştıkları ifade edilmektedir. Dolayısıyla durumun bertaraf edilmesi talep edilmektedir"*¹⁶. Yine benzer ifadeleri 14 Eylül 1960 tarihinde İçişleri Bakanlığında Konya Valiliğine gönderilen bir yazıda da bulmak mümkündür: *"Konya'da düşüklerin suç ortağı bazı şahısların serbest dolaştıklarına, suç delillerinin tespit edilerek haklarında kanuni işlem yapılmasının Milli İnkılabımızın gayelerinden biri olduğuna"*¹⁷ dair birtakım ihbarlar resmîyete dökülerek durum valilikten sorulmuştur. İhbarlardan anlaşılacağı üzere bir askeri darbeye iktidardan uzaklaştırılan DP için resmi yazılarda sık sık 'düşük' ifadesi kullanılmaktadır. Esasında hem iktidarı bıraktırmaları yerine hem de ahlaki yönlerine atıfta bulunan edebi söz sanatlarından cinasa yer verilmektedir. Özellikle onların taşradaki yöneticilerinin ve taraftarlarının tespit edilerek ellerini ve kollarını sallayarak dolaşmalarına mâni olunması talep edilmiştir.

Emir niteliğindeki yazı hakkında gereken incelenmenin akabinde Konya Valisi Muhlis Babaoğlu imzasıyla 16 Eylül 1960 tarihinde İçişleri Bakanlığına bir yazı gönderilmiştir. Babaoğlu yazısında ihbarların asılsız ve gerçeği yansıtmadığı üzerinde durarak şunları kaleme almıştır: *"Vilayetimizdeki düşüklerin suç ortağı"*

15 EGM Arşivi, 12273-19016 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:7.

16 EGM Arşivi, 12273-11947 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:7.

17 EGM Arşivi, 12273-11947 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:9.

durumundaki bazı şahısların el-an serbest dolaştıkları ve bunun halk tarafından üzüntü ile karşılandığı hakkındaki bazı haberler üzerinde tekrar durulmuştur. Konunun tevdiiden tetkikine ve bahse mevzu haber haricinde şahıslar varsa gereği yapılmak üzere iş'arına..."¹⁸.

25 Ağustos 1960 tarihinde Emniyet-i Umûmiye Riyaseti İstihbarat Başkanı Tümamiral Tevfik Sargu imzasıyla ihbarlarla ilgili olarak İçişleri Bakanlığına bir yazı daha gönderilmiştir. Toplamda yedi farklı konuyla ilgili ihbar yapılmıştır. Araştırma kapsamında bunlardan sadece ilgili olan beş ihbar kullanılmıştır. Bunlar şöyledir:

Ankara'da Maltepe Turgutreis Caddesi 59/6'da oturan Namık Kemal Yedir'in DP Gençlik Kolu Başkanı olarak faaliyette bulunduğu ve kendisinin Kürtlük davasında da rolü olduğu söylenmektedir. Tetkiki lüzumlu görülmektedir. İhbarı Özdemir isminde bir şahıs tarafından telefonla yapıldığı görülmektedir,

Konya'da birkaç köyde Peygamberin oğlu Adnan Menderes'i kurtarmak üzere bir teşkilat kurulmakta olduğu ve taraftar toplamaya çalıştıkları, bütün faaliyetleri irticai yoldan yürüttükleri, bilhassa köy muhtarlarının bu işte alet oldukları ve vaizlerin de gayret sarf ettikleri, ismini açıklamak istemeyen ve Bayram günlerini Konya'da geçiren birkaç münevver şahıs tarafından ihbar edilmiştir. Keyfiyetin önemle tahkiki faydalı görülmektedir,

Düzce'deki bazı Çerkezlerin yeni idare aleyhinde çalıştıkları ve bozgunculuk yaptıkları ifade edilmektedir,

Başvekâlette Müsteşar Muavini Muhlis Fer'in koyu komünist olduğu ve yeni idarenin aleyhinde bulunduğu ihbar edilmektedir,

Adliye Vekâletinde görevli Fuat Recepoğlu ismindeki görevli tarafından mahpuslara polis elbisesi giydirildiği ve bu hadiselerde methaldar [bir işte parmağı bulunan] bulunduğu Cebeci Pastanesi sahibi Nurettin tarafından söylenmiştir¹⁹.

Eski Başbakan Adnan Menderes'i peygamber oğlu olarak gözlerinde yücelten Konya'da isimleri belli olmayan bazı köylerdeki bilgileri kapsayan iki numaralı ihbarda durumun incelenmesi için İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Hilmi İncesulu imzasıyla 14 Eylül 1960 tarihinde Konya Valiliğine bir yazı gönderilmiştir. Adnan Menderes'i kurtarmak için muhtar ve vaizlerin ön ayak olduğu bir teşkilat varsa acilen bilgi verilmesini talep edilmiştir²⁰. İçişleri Bakanlığının bu talebine karşılık 16 Eylül 1960 tarihinde çok gizli ibaresiyle Konya Valisi Muhlis Babaoğlu²¹ tarafından şu cevap verilmiştir:

18 EGM Arşivi, 12273-11947 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:8.

19 İhbarı Hukuk Fakültesi'nden Sertaç Tüzün yapmıştır. EGM Arşivi, 12273-11947 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:3.

20 EGM Arşivi, 12273-11947 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:4.

21 Muhlis Babaoğlu bu yazıdan kısa bir süre sonra Konya Valisiyken 29 Eylül 1960'ta İçişleri Bakanlığında Müsteşarlığı görevine atanmıştır. Bu görevini 12 Ekim 1962'ye kadar yürütmüştür.

“Sabık Vekil Adnan Menderes’i kurtarmak üzere vilayetimizde bir teşkilat kurulmakta olduğu ve taraftar toplayacakları hakkındaki haber üzerine vilayetimizce önemle durulmaktadır. Konya’nın genel vaziyeti inkılap hareketlerinin vatandaşlar tarafından tam bir anlayışla karşılandığı ve mezkûr şeklindeki hareketlere iltifat etmeyecekleri merkezindedir. Yapılacak tetkikata medar [dayanak-ısnat] olmak üzere mümkünse haber mahiyetinin iş’arına...”²².

Konya Valiliğinden gelen bu yazıya binaen somut bir delil olmadığı hususu Genelkurmay Başkanlığına iletilmiştir. İşlemlerin sağlıklı olabilmesi için muhbirlerin hüviyetlerinin de bildirilmesi talep edilmiştir²³. Zira asılsız ihbarı yapan muhbir, Konya Valiliğince sorulmuştur. Bu gelişme üzerine Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Başkan Vekili Kurmay Albay Cihat Akyol, muhbirin kimliğinin meçhul olduğu bilgisini 21 Ekim 1960 tarihinde İçişleri Bakanlığı’na bildirilmiştir²⁴.

6 Nisan 1961’de Devlet Başkanı ve Başbakan Cemal Gürsel imzasıyla İçişleri Bakanlığı ve Milli Emniyet Hizmetleri Reisliğine çok gizli bir ibareli yazı gönderilmiştir. Yazıda şu ibareler yer almıştır:

“İzmir, Manisa, Akhisar, Salihli, Aydın ve Denizli bölgelerinde mefsuh DP’nin gayr-i meşru menfaatlerinden faydalanmış olan bazı eşhasın nahiye ve köylerde para dağıtıp bazı telkinlerde buldukları ve silahlarını teslim etmeyip muhafaza etmeleri ve İzmir’den temin edilecek mermileri göndermek vaadinde bulduklarının ihbar edilmiştir. Gizli tahkikat icra edilerek bu gibi şahısların suçüstü yakalanmalarının ve dolaştıkları yerlerin şüpheli mahallerinde kanuni yollardan aramalar yapılmasının ilgili vilayetlere tebliğini rica ederim”²⁵.

İçişleri Bakanı Nasir Zeytinlioğlu, yaklaşık bir ay sonra Devlet Başkanı ve Başbakan Cemal Gürsel’den gelen yazıyı İzmir, Manisa, Aydın ve Denizli Valiliklerine gönderilmiştir. Şüphelilerin kanuni yollardan aramalar yapılması Başbakanlığın 6 Nisan 1961 tarihli emri de yazıya ilave edilmiştir²⁶.

Başbakanlığın emriyle valiliklere gönderilen bu yazıya karşı ilk cevabı, 14 Haziran 1961 tarihinde ‘çok gizli’ ibaresiyle Aydın Valisi Doğan Uluergüven vermiştir: *“Münfesih DP mensuplarının ihbar muhteviyatına göre herhangi bir faaliyette bulunmadıklarına dair bugüne kadar bir delil ve bilgi edilememiştir”²⁷.*

Akabinde Manisa Valisi Celal Kasaroğlu: *“Mefsuh DP’nin gayr-i meşru menfaatlerinden faydalanmış kimselerin ilimiz bölgesinde dolaşarak vatandaşlarımıza silahlarını teslim etmemeleri ve bununla ilgili hususlarda telkinlerde bulduklarının varit olmadığı bugüne kadar yaptırılan tetkik ve tahkikattan anlaşılmuş olup bu mevzu*

22 EGM Arşivi, 12273-11947 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:5.

23 EGM Arşivi, 12273-11947 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:6.

24 EGM Arşivi, 12273-11947 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:10.

25 EGM Arşivi, 12273-1924 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:13.

26 EGM Arşivi, 12273-1924 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:2.

27 EGM Arşivi, 12273-1924 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:4.

üzerinde müteyakkız davranılmakta olduğunu saygı ile arz ederim” karşılığını vermiştir²⁸. Benzer tür bir cevap da İzmir Vali Muavini Şevket Güres’ten gelmiştir. Güres yazısında özetle: “Bahse geçen eşhasın il sınırları içerisinde mevcut olmadığının kaymakamlarla yapılan temas ve muhabereden anlaşıldığına” değinmiştir²⁹.

Denizli Valiliği soruşturmayla ilgili tahkikatı geciktirince 8 Ağustos 1961 tarihinde İçişleri Bakanlığında tekit almıştır. Neticenin bir an evvel gönderilmesi için ikinci defa uyarılmıştır³⁰. Tektit yazısından üç gün sonra Denizli Valisi Müftü Uraz, İçişleri Bakanlığında alelacele bir telgraf çekmiştir. Telgrafta: “Vilayet dâhilinde mefsuh DP’lilerin herhangi bir icraatta bulunmadığını” bildirmiştir³¹.

Darbe sonrası Ulaştırma Bakanlığı Müsteşarlığına Kurmay Albay Nusret Özselçuk atanmıştır. Münakalât Vekâleti [Ulaştırma Bakanlığı] Karayolları Ulaştırma Dairesi Başkanlığı 8 Ağustos 1961 tarihinde Ulaştırma Bakanlığı Müsteşarı Kurmay Albay Nusret Özselçuk imzasıyla çok gizli bir yazı göndermiştir. Yazıda özetle şu ifadelere yer verilmiştir:

“12 Temmuz 1961 tarihinde Salihli Garının temizliği sırasında istasyon umumi helasının erkekler bölümündeki duvara (Menderes’in dirisini, İnönü’nün ölüsünü, Gürsel’in derisini isteriz) şeklindeki bir ibarenin hâkedildiği görülmüş ve durumun ilgililer tarafından mahalli makamlara duyurulmuş olduğu, yapılmakta olan incelemede failinin henüz tespit edilemediği TCDD idaresinden bildirilmiştir”³².

Bunun üzerine 12 Ağustos 1961’de İçişleri Bakanlığı Müsteşar Muavini Sabri Bozer imzasıyla Manisa Valiliğine resmi bir yazı gönderilmiştir. Yazıda: “Olay üzerinde hassasiyetle durularak faillerin bir an evvel tespit edilmesi ve neticenin bildirilmesi talep edilmiştir”³³. Cevap gecikmemiş ve bir gün sonra -13 Ağustos 1961- Manisa Valisi Muavini Hilmi Yurdakul telgrafla ivedi cevap vermiştir. Hadise üzerinde hassasiyetle durulmakta olduğu, kaymakamlığın da faili aramakta olduğu bildirilmiştir³⁴. Esasında makama sunulmak üzere 13 Ağustos 1961’de cevap yazılmıştır ancak emniyetin posta pulu aidatı bitmiş olduğundan ve bu yüzden takriben bir aydan beri postalanamayan evraklar olduğundan yazı geç ulaşmıştır. Neticede aramalar 12 Eylül 1961’e kadar devam etmiştir. Zira Vali Muavini Hilmi Yurdakul tüm aramalara karşı henüz failin yakalanamadığını ama incelemenin devam ettiğini belirtmiştir³⁵.

28 EGM Arşivi, 12273-1924 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:5.

29 EGM Arşivi, 12273-1924 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:6.

30 EGM Arşivi, 12273-1924 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:7.

31 EGM Arşivi, 12273-1924 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:8.

32 EGM Arşivi, 12273-1924 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:9.

33 EGM Arşivi, 12273-1924 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:10.

34 EGM Arşivi, 12273-1924 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:11.

35 EGM Arşivi, 12273-1924 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:12.

3. Tepki

Makalenin destek ve ihbar adlı alt başlıklarından sonra 27 Mayıs'a yönelik tepkinin son halkasını: 21 Şubat 1964 tarihinde Türkiye'nin en uzun süre Başbakanlık görevini yürüten İsmet İnönü'ye yönelik suikast teşebbüsü oluşturmaktadır. Suikast tarihi her ne kadar geç bir zamana denk gelmiş olsa dahi CHP-DP arasındaki siyasi kavganın ipuçlarını bulmak mümkündür. Zira 1964'e varınca değin darbe olmuş, milletvekilleri tutuklanmış, DP kapatılmış, anayasa değişikliği referandumu oylanmış, Yassıada duruşmaları gerçekleşmiş, cezalar verilmiş ve idamlar infaz edilmiştir. Lakin suikast, 27 Mayıs Darbesini bir türlü kabullenemeyen, darbenin ve Adnan Menderes'in idamında İsmet İnönü'nün müessir olduğunu inanan, Mesut Suna ve yakın arkadaşları Niyazi Akyüz, Mehmet Sabri Çınar, Ali Devenci ve Yunus Devseren tarafından tertiplenmiştir. Dolayısıyla silahlı saldırı, CHP-DP arasındaki rekabetin 27 Mayıs'tan sonraki iz düşümü, devamı olduğu aşikârdır.

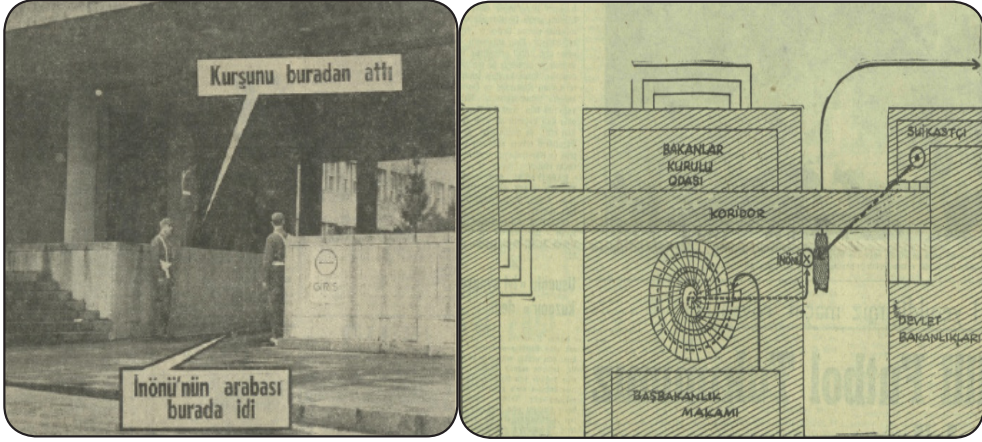
Başbakan İnönü'ye suikast planı, 21 Şubat 1964 tarihinde öğle üzeri Başbakanlık önünde uygulamaya koyulmuştur. Başbakan, Kıbrıs hakkında gazetecilere demeç verdikten sonra makam aracına binmek üzereyken gerçekleşmiştir³⁶. Aracın sol arka tarafına oturan Başbakan, Cumhuriyet Gazetesi Muhabiri *Haluk Besen*'in sorusuna kısa bir cevap vermiştir. Tam o sırada suikastçı Mesut Suna, siyah paltosunun altından çıkarttığı 7.65 çapındaki Browning tabancasının tetiğine bir kez basmıştır³⁷. Herkes şaşkınlık içerisindeydi. Ancak soğukkanlılığını koruyan Başbakanlık Muhafız Tabur Komutanı Yüzbaşı *Atıf Ercan* suikastçının eline vurarak bükmesi, arka arkaya sıkılan iki kurşunun İnönü'ye isabet etmesini engellemiştir³⁸. Kurşunların üçü de siyah renkli Opel marka makam aracına denk gelmiştir³⁹.

36 *Akşam*, "Suikast: Başbakan İnönü'ye Ateş Edildi", 22 Şubat 1964, s.1; *Türk Dili*, "Başbakan İsmet İnönü Dün Menfur Bir Suikasttan Sağ ve Salim Kurtuldu", 22 Şubat 1964, s.1.

37 *Cumhuriyet*, "Suikastçı Kim?", 22 Şubat 1964, s.7.

38 *Ulus*, "İnönü'ye Üç El Ateş Edildi", 22 Şubat 1964, s.7.

39 *Akşam*, "Suikast: Başbakan İnönü'ye Ateş Edildi", 22 Şubat 1964, s.1; *Cumhuriyet*, "Suikastçı Kim?", 22 Şubat 1964, s.7; *Türk Yolu Bizim Şehir*, "Suikast Teşebbüsü", 22 Şubat 1964, s.1. Ancak polis raporuyla gazete haberleri arasında tezatlık vardır. Hatta bazı süreli yayınlarda dört el ateş edildiği haberleri yapılmıştır. Neticede *Fotoğraf 2*'de görüldüğü üzere araca 3 kurşun isabet etmiştir. Ancak boşa kaç el kurşun atıldığı belli değildir.

Fotoğraf 1: Olay Mahalli ve Krokisi

Kaynak: Akşam, 'Menfur Suikast Teşebbüsünden Resimler', 22 Şubat 1964;

Hürriyet, 'Suikasttan Fotoğraflar', 22 Şubat 1964

Silah seslerinin duyulmasıyla Başbakanlık önünde kalabalık artmış ve saldırgan, halk tarafından linç edilmek istenmiştir.⁴⁰ Polisler ve askerler, saldırganı halkın elinden güçlükle kurtarılabilmıştır. Mesut Suna, Başbakanlıktaki polisler tarafından hemen gözaltına alınarak ilk sorgusu yapılmıştır. Suikastçı ilk ifadesinde şunları dile getirmiştir: "Benim şahsen İnönü ile hiçbir meselem yok. İnönü'den ne kârım ne de zararım var. Ama 27 Mayıs'ı yaptı. 1960 senesi 27 Mayısından beri ahdetmişim. O ihtilali İnönü yaptırttı ve memleketi kötüye götürdü. Bunun intikamını almak için evelden beri kararlaştırmıştım". İlk ifadenin akabinde Mesut Suna daha detaylı bir sorgu için Emniyet 1. Şubesine götürülmüştür⁴¹.

Fotoğraf 2: İnönü'nün Makam Aracına İsalet Eden Kurşun İzleri ve

Mesut Suna'nın Linç Edilmekten Kurtarılması Anı

Kaynak: Akşam, 'Menfur Suikast Teşebbüsünden Resimler', 22 Şubat 1964

40 Türk Yolu Bizim Şehir, "Suikast Teşebbüsü", 22 Şubat 1964, s.1.

41 Cumhuriyet, "Suikastçı Kim?", 22 Şubat 1964, s.7.

Başbakan İnönü suikasttan yaklaşık iki buçuk saat sonra herhangi bir kargaşaya meydan vermemek için radyodan halkı teskin eden bir konuşma yapmıştır⁴². Saldırıdan sonra herkesin en çok merak ettiği suikastçı Yozgatlı Mesut Suna'nın kim olduğudur? İlk bilgiler, iki gün önce Ankara'ya gelerek Çukurova Oteline yerleştiği, Kayseri Sümerbank Bez Fabrikasında elektrikçisi olarak çalıştığı⁴³, 58 yaşında ve dört çocuk babası olduğudur. Siyaseten de eski DP'li yeni Adalet Partili olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Celal Bayar'ın Kayseri Hapishanesinden tahliyesi sırasında çıkan olaylara da karıştığı gelen haberler arasındadır⁴⁴.

Fotoğraf 3: Gözaltına Alınan Mesut Suna

Kaynak: Hürriyet; 'İnönü'ye Suikast' ve 'Suikasttan Fotoğraflar', 22 Şubat 1964

Mesut Suna, suikastı kendi inisiyatifi mi gerçekleştirdi? Siyasetçiler tarafından mevcut kin ve intikam duygusu kıskırtmak amacıyla para karşılığında tutulan bir tetikçi miydi? Uluslararası bağlantısı var mıydı? gibi sorulara yargılama safahatında cevap aranmıştır⁴⁵. Bu sorulardan ilki ön plana çıkmıştır. Zira Mesut Suna'nın eski ve koyu bir DP'li olması suikast girişiminin siyasi gerekçelerle gerçekleştirildiğini göstermektedir. Yapılan tahkikatlarda Mesut Suna'nın DP'li siyasetçilere hayranlık duyduğu ve DP'nin parti toplantılarına katıldığı tespit edilmiştir. Genelkurmay Başkanı Orgeneral *Cevdet Sunay* suikastın sebebini Atatürk zamanından beri karşılaşılan ve toplumun atar damarlarına kadar tezahür eden din istismarcılığı, gericilik ve aşırı partizanlıkla

42 *Gece Postası*, "Hiçbir Şey Olmamış Gibi", 22 Şubat 1964, s.1.

43 Asım Us, "Menfur Suikast", *Vakit Gazetesi*, 1 Mart 1964, s.1.

44 Mesut Suna, Yozgat'ın Çayıralan ilçesi Çandır Mahallesi kütüğüne kayıtlıken daha sonra kütüğünü Kayseri nüfusuna nakletmiştir. Kayseri Yenimahalle 23. Sokakta mukimdir. Ankara Valiliğinin 12 Mart 1964 tarih ve Em. Ş.1. 16275 Sayılı Yazısı. Ayrıntılı bilgi için bkz.: EGM Arşiv Daire Başkanlığı, *İnönü Suikastı İsimli Dosya*, Belge No:5; *Ulus*, "İnönü'ye Üç El Ateş Edildi", 22 Şubat 1964, s.1.

45 *Akşam*, "50 Kişi Nezarete Alındı", 23 Şubat 1964, s.1; *Milliyet*, "Suikastçı'yı İdare Eden Şahıs Aranıyor", 28 Şubat 1964, s.1.

ilişkilendirmiştir⁴⁶. Nitekim Tevfik Ahuska'nın başkanlığını yaptığı Ankara 1. Ağır Ceza Mahkemesinde de aynı kanaattedir. Dava yaklaşık dört kadar devam etmiş ve karar 17 Haziran 1964 tarihinde oybirliğiyle alınarak kamuoyuyla paylaşılmıştır⁴⁷.

Kararın özeti şöyledir: Mesut Suna fiilinin eksik kalmasından idam cezasından kurtulmuştur ancak fiilin taammüdü ve Başbakana karşı işlenmiş olmasından dolayı 20 sene ağır ceza hapsine, babalık ve kocalık haklarından mahrumiyetine ve ömür boyu kamu görevinden menedilmesine karar verilmiştir. Yine kendisiyle birlikte hareket eden Niyazi Akyüz, Mehmet Sabri Çınar, Ali Deveci de değişik oranlarda hapis cezasına çarptırılmıştır. Savcının talebine rağmen mahkeme Yunus Devseren'in tecziyesini münasip görmemiştir⁴⁸. Bunlardan tabancayı satan Ali Deveci müstesna, diğer suçluların, Kayseri Bez Fabrikası'nda çalışmaları ilginç bir ortak özelliktir⁴⁹.

CHP-DP kutuplaşmasının sonucunda Mesut Suna, 27 Mayıs Darbesinin ve DP'lilerin başına gelenlerin müsebbibi olarak gördüğü İnönü'ye kin ve husumetten dolayı münferit bir saldırıda bulunmuştur. Zira Suna, DP ve onun mirasçısı Adalet Partisi çizgisinde bir siyaset anlayışını benimsemiştir. Perde arkasında azmettiricilerin olup olmadığı şüphelidir dolayısıyla İnönü suikastı şahsi bir saldırı olarak kalmıştır⁵⁰.

Sonuç

Kökeni XX. Yüzyılın ilk çeyreğine dayanan Türk siyasi hayatındaki kutuplaşmalar, aynı yüzyılın üçüncü çeyreğinde de hız kesmeden devam etmiştir. Bu husus, yirmi yedi yıllık CHP iktidarını DP'ye devretmesiyle büsbütün artmıştır. Çünkü bu iki siyasi parti Türk siyasetinin iki ana damarını temsil etmektedir. Zira isim ve zihniyet düzeyinde CHP damarı sabit kalsa da DP damarı günümüzde farklı isimler adı altında toplumun siyasal tercihlerinin ortak paydasıdır. Dolayısıyla bu iki damar arasındaki iktidar ve muhalefet çekişmesi tarihten beslenmektedir. DP'nin on yıllık iktidarı boyunca birkaç müstesna hariç iki siyasi organizasyon arasındaki çekişme ve kavga hiç eksik olmamıştır. Görünürde iktidar-muhalefet tartışması 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesiyle son bulmuştur. Ancak çekişme farklı örgütsel yapılarla aktüeldir.

27 Mayıs sonrası DP'lilerin şiddete bulaşmadan, kan dökmeden darbeye karşı bir tavır geliştirdikleri görülmektedir. Başta Celal Bayar ve Adnan

46 Yücel Yiğit-İbrahim İrdem, "İnönü'ye Suikastlar: Düzmece mi Gerçek mi?", *Ulusal Kahraman Devlet Adamı İsmet İnönü Sempozyumu Bildirileri*, Yayına Hazırlayan: Engin Berber, İzmir, 2019, s. 38.

47 EGM Arşivi, *İsmet İnönü İsimli Dosya*, Belge No:2.

48 EGM Arşivi, *İsmet İnönü İsimli Dosya*, Belge No:3.

49 EGM Arşivi, *İsmet İnönü İsimli Dosya*, Belge No:5.

50 Yiğit-İrdem, *a.g.t.*, s.42.

Menderes olmak üzere DP'li yöneticilerin Yassıada'da tutuklu buldukları sırada gönderilen mektup ve kartlarla onlara manevi destek olmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen tek taraflı yazışmalarda ayet, hadis, dini kıssa gibi teolojik dil ve ritüel sıklıkla kullanılmıştır. Çünkü dini açıdan onları takviye ederek ve destek olarak ayakta tutmaya çalıştıklarını görmekteyiz. Ayrıca duygularını mektuplara dökenlerin büyük bir çoğunluğu, DP'li yöneticilerden bir menfaat beklemeyen, onları halisane seven çiftçiler ve esnaflardan oluşmaktadır. Bazıları korkularından dolayı müstear isim kullanmışlardır. Mektuplardaki ifadeler derinlemesine analiz edildiğinde şu husus karşımıza çıkmaktadır: DP'liler, darbecilerin, yabancılarla bilhassa da Yahudilerle iş birliği içine girerek 27 Mayıs'ı gerçekleştirdiklerine inanmaktadırlar. Öte yandan DP'ye destek verenlerin profilleri, daha çok kırsal kökenli, topraktan geçinen, muhafazakâr ve eğitim seviyesinin daha düşük olduğunu göstermektedir. Ortalama bir Anadolu insan hüviyeti karşımıza çıkmaktadır.

Devlet mekanizmasının kontrolü darbeciler tarafından sağlandıktan sonra özellikle 1961'den itibaren DP'liler hakkında asılsız ihbarlarda bir çoğalma olmuştur. Resmi düzeyde istihbarat devşirenlerin üslubundan farklı bir dille kaleme alınan bu ihbarların, daha çok iftira düzeyinde olduğu kendisini göstermektedir. Zira kişisel karalamalar ön plandadır. Muhbirler hasmane bir tutum içerisinde bazı kamu görevlilerini Kürtçülükle, Komünistlikle ve irticacı olmakla itham etmişlerdir. Şüphesiz bu ihbarların ne kadarının doğru olduğunu tespit edebilecek bir vesika henüz elimizde bulunmamaktadır. Ancak taşrada yapılan ihbarlara karşı dönemin valilerinin verdikleri cevaplar genellikle asılsız olduğu şeklindedir. Hatta valiler asılsız ihbarlardan dolayı bazen muhbirlerin kimliklerini talep etmişlerdir. Bu ihbarlar incelendiğinde birçok ihbarın ciddiyetsiz olduğu görülmektedir. Neticede DP'li üst düzey yöneticileri kurtarmak amacıyla ayaklanma teşebbüsü, teşkilat oluşumu ve silahlanmaya yönelik ihbarlar asılsız çıkmıştır. Zaten dış destek olmadan böyle bir girişimin başarısız olacağı aşikârdır.

Adnan Menderes ve iki mesai arkadaşının idamından sonra en somut tepki 21 Şubat 1964 tarihindeki İnönü suikastıdır. Tertibat içerisindeki resmen DP ile ilişkili değildir lakin zihniyet olarak DP'ye yakın oldukları aşikârdır. Suikast teşebbüsünün DP'nin kapatılması ve Menderes'in idamıyla ne kadar ilişkili olduğu da muğlaktır. Netice itibarıyla DP tabanı, 27 Mayıs Askeri Darbesine karşı sokakları terörize etmeden, ellerini kana bulamadan, sessiz bir şekilde tepkilerini daha sonradan sandığa yansıtarak ortaya koymuşlardır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi

- 12273-1924 Aidiyet Numaralı Dosya
12273-9689 Aidiyet Numaralı Dosya
12273-11947 Aidiyet Numaralı Dosya
12273-19016 Aidiyet Numaralı Dosya
İsmet İnönü İsimli Dosya

II. Süreli Yayınlar

- Akşam*
Cumhuriyet
Gece Postası
Milliyet
Türk Dili
Türk Yolu Bizim Şehir
Ulus
Vakit

III. Kitaplar ve Tezler

- ACET, Ömer, *27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nin Malatya Basınında Algılanışı*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2019.
- AĞAOĞLU, Samet, *Yassıada, Kayseri ve Toptaşı Cezaevi Günlükleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.

- AKYOL, Taha-Aydın MENDERES, *Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes*, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.
- ASLAN, Zehra, *Demokrat Parti Döneminde Trabzon (1950-1960)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.
- AYDIN, Fatma, *Demokrat Parti İktidarı Uygulamalarının Bir Taşra Kenti Basınına Yansımaları: Balıkesir Örneği (1950-1960)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2014.
- BAŞGİL, Ali Fuad, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2014.
- BULUT, Fatma Kuzey, *Demokrat Parti Dönemi Asayiş ve Güvenlik Sorunları ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2019.
- DAĞCI, Gül Tuba, *Ordu Siyaset İlişkisi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.
- DEMİREL, Tanel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.
- DOĞRU, Osman, *27 Mayıs Rejimi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
- GÜLEN, Nejat, *Anılarımda 27 Mayıs ve Yassıada*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2006.
- KAYA, Engin, *27 Mayıs 1960 Darbesinde Basın*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.
- KAYALI, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- KORALTAN, Refik, *Demokratlar Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- NASKALİ, Emine Gürsoy, *Yassıada Şahsi Savunmalar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019.
- SUNAY, Cengiz, *Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve Sonrası*, Orion Kitabevi, Ankara, 2010.
- ŞAHİN, Ömer, *Demokrat Parti Dönemi'nde Diyarbakır'da Asayiş Politikaları*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2019.

- TORCU, Leyla, *Demokrat Parti'yi 27 Mayıs'a Götüren Nedenler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1994.
- YALTA, Bahtiyar, *Bir Darbeci Subayın Hatıraları 27 Mayıs 1960- 22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963*, Kronik Yayınları, Yayına Hazırlayan: Erhan Çıfci, İstanbul, 2020.
- YERLİYURT, Gonca, *27 Mayıs Bursa Yerel Basını (Taraflı Basın)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik ve Halkla İlişkiler ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993.

IV. Makaleler

- AHMAD, Feroz, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 7, İstanbul, 1983, s.1991-1998.
- ALPAN, Hulusi, "Memleketimizde Cürümler ve Mücrimler (Adliye İstatiksellerine Göre)", *Polis Dergisi*, S. 321, Ankara, Mayıs 1940, s. 31-45.
- Atatürk Araştırma Merkezi, *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. I-II, Yayına Hazırlayan: Selcan Koçaslan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019.
- ÇAVDAR, Tevfik, "Demokrat Parti", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 8, İstanbul, 1983, s.2060-2075.
- DÖNMEZER, Sulhi, "Suç Rakamları", *Polis Dergisi*, Y. 9, S. 114, Ankara, Ocak 1962, s. 15-16.
- GÜRYÜCEL, Ferit, "Suçluluğun Artma Sebepleri", *Polis Dergisi*, S. 347, Ankara, Mart 1947, s. 26-30.
- KOÇAK, Cemil, "Siyasal Tarih, 1923-1950", *Türkiye Tarihi/Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, C. 4, İstanbul, 1994, s.85-173.
- KOÇLAR, Bekir, "Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet-Muhalefet İlişkisi", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara, 2002, s.754-764.
- SUNAR, İlkey, "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 8, İstanbul, 1983, s. 2076-2088.

YİĞİT, Yücel-İbrahim İRDEM, "İnönü'ye Suikastlar: Düzmece mi Gerçek mi?", *Ulusal Kahraman Devlet Adamı İsmet İnönü Sempozyumu Bildirileri*, Yayına Hazırlayan: Engin Berber, İzmir, 2019, s. 31-44.

YÜCEL, Serhan, "Menderes Dönemi (1950-1960)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara, 2002, s.835-854.

YAYIN KURALLARI

Dergimizde, özgün araştırma ve inceleme makalesi, derleme, çeviri, arşiv belgeleri, nekroloji, kitap eleştirisi ve tanıtımı, sempozyum vb. haberleri yayınlanır. Yazıların başka bir yerde, farklı bir dilde dahi olsa yayınlanmamış olması gerekir. Gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından incelendikten sonra, isimsiz olarak iki hakeme gönderilir, iki hakemin onayı ile basılır. Eğer hakemlerin birisinden olumsuz görüş gelirse yazı, üçüncü bir hakeme gönderilir ve üçüncü hakemin görüşü belirleyici olur. Yazar, hakemlerin belirttiği görüş ve önerileri dikkate almalıdır. Bunu yayın kurulu takip eder. Editör gerektiğinde, yazıların yazımı ve dili üzerinde değişiklik yapabilir. Makalelerin içeriği ile ilgili bütün sorumluluk yazarına aittir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

- Makalenin formatı aşağıda belirtilen biçimde olmalıdır:

FORMAT :

Program _____ : Microsoft Word
Kağıt boyutu _____ : 210x297 mm

MARJLAR:

Üst _____ : 3 cm
Alt _____ : 3 cm
Sağ _____ : 2 cm
Sol _____ : 2 cm

BAŞLIK/ ALTLIK:

Üst _____ : 2 cm
Alt _____ : 2 cm

METİN:

Yazı _____ : Times New Roman, 11 punto
Paragraf başı _____ : 1,25 cm.
Paragraf aralığı _____ : önce 0,6 nk
Satır aralığı _____ : Tek
Metin alıntıları _____ : *İtalik*

DİPNOT:

Yazı _____ : Times New Roman, 9 punto
Satır aralığı _____ : Tek
Asılı _____ : 0

- Makale, Türkçe, İngilizce, Almanca veya Fransızca olabilir. Makale için 200 kelimeyi geçmeyen, Türkçe ve İngilizce Özet / Abstract yazılmalıdır.
- Makalede konuyu tanımlayan Türkçe ve İngilizce, en fazla yedi tane Anahtar Sözcükler / Keywords verilmelidir.
- Yazar, makalenin ilk sayfasında yer alan adının-soyadının olduğu kısma yıldızlı dipnot koyarak Akademik unvanını, çalıştığı kurumu ve e-posta adresini parantez içinde ve italik olarak belirtmelidir.

Örnek:

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (*abc@deu.edu.tr*).

- Makalede konunun içeriğine uygun ana başlıklar 1. 2. 3. şeklinde, alt başlıklar: 1.a. 2.a. 3.b şeklinde numaralandırılmalıdır.
- Makalenin en sonunda yapılan araştırmanın sonuçları Sonuç bölümünde belirtilmelidir.
- Makaleye eklenmesi istenen harita veya resimler Word (.doc, .docx) belgesine konulduğu gibi harita ve resimlere sıra numarası verilerek makaleden ayrı olarak da gönderilmelidir.
- Grafikler, Microsoft Office Excel (.xls) veya Word (.doc, .docx) belgesinde hazırlanmalı ve belge içerisine uygun biçimde konulmalıdır.

DİPNOTLARIN VERİLMESİ

- Kaynak ilk defa verilirken yazarın adı ve soyadı tam olarak yazılmalıdır.
- Kaynak eserin adı İtalik olarak yazılmalıdır.
- Kaynak eserin yayınevi, basım yeri, yılı ve sayfa numarası verilmelidir.
- Dipnot 9 punto ile Times New Roman yazı tipinde verilmelidir.

Örnek:

²⁴ Naşit Hakkı Uluğ, *Üç Büyük Devrim*, Ak yay., İstanbul, 1973, s.41.

- Bir makale dipnot olarak gösterilirken, makale adı “tırnak içerisinde” gösterilmeli ve makalenin yer aldığı kaynak eser yine italik olarak verilmelidir.

Örnek:

²⁵ Oktay Gökdemir, “Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.15, İzmir, 2009, s.21.

- Aynı eser arka arkaya tekrar kaynak olarak gösterilecekse, şöyle yazılmalıdır:

Adı geçen arşiv : *A.g.a.*

Adı geçen bilgi notu : *A.g.b.*

Adı geçen dergi : *A.g.d.*

Adı geçen eser : *A.g.e.*

Adı geçen kararname : *A.g.k.*

Adı geçen makale : *A.g.m.*

Adı geçen rapor : *A.g.r.*

Adı geçen tez : *A.g.t.*

Adı geçen yayın : *A.g.y.*

Örnek:

²⁵ Oktay Gökdemir, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.15, İzmir, 2009, s.21.

²⁶ *A.g.m.*, s.25.

- Dipnotta yer alan kaynak tekrar gösterileceği zaman araya başka bir kaynak kullanılmışsa şöyle yazılmalıdır:

Örnek:

²⁴ Naşit Hakkı Uluğ, *Üç Büyük Devrim*, Ak yayınları, İstanbul, 1973, s.41.

²⁵ Oktay Gökdemir, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.15, İzmir, 2009, s.21.

²⁶ *A.g.m.*, s.25.

²⁷ Uluğ, *a.g.e.*, s.53.

²⁸ *A.g.e.*, s.58.

²⁹ Gökdemir, *a.g.m.*, s.27.

- Dipnotta birden fazla sayfanın gösterilmesi halinde sayfa numarası "ss." şeklinde verilmelidir.

Örnek:

³⁰ *A.g.m.*, ss.21-29.

³¹ Uluğ, *a.g.e.*, ss.45-51.

- Tarihi kaynaklar (Örn: İbn-i Bibi, Evliya Çelebi, Strabon) için basım yılı yazılmaz.
- .pdf formatlı makaleler ve İnternet Kaynakları, varsa sitenin bağlı olduğu kurum, kuruluş adı, adres satırı ve parantez içinde siteye erişim tarihi verilmelidir.

Örnek:

³² Mahir Küçükvatan, "Tehcir Kararı Üzerine Amerika Kamuoyunda Ermeni Propagandası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/ai/uploaded_files/file/dergi%2024/05-%20Mahir.pdf, (Erişim: 01.12.2012).

KAYNAKÇANIN HAZIRLANIŞI

- Kaynakçaya eklenecek olan eser türlerinin sırası aşağıdaki gibi olmalıdır:
 - I. Arşiv Kaynakları**
 - II. Resmi Yayınlar**
 - III. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)**
 - IV. Kitaplar**
 - V. Makaleler**
 - VI. İnternet Kaynakları**
 - VII. Sözlü Tarih Görüşmeleri**

- Dipnotlarda kullanılan kaynaklar, yazının sonunda alfabetik sıraya (A-Z) göre KAYNAKÇA listesinde verilir.

Örnek:

MANGO, Andrew, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
ULUĞ, Naşit Hakkı, *Üç Büyük Devrim*, Ak yayınları, İstanbul, 1973.

- Arşiv kaynakları öncelikle belgenin alındığı yer, dosya numarası, varsa gömlek numarası şeklinde verilmelidir.
- Gazete ve dergiler alfabetik sıra ile belirtilmelidir.

Örnek:

III. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Akşam,
Cumhuriyet,
Hürriyet,
Tarih ve Toplum.

- Yazar, yukarıda belirtilen kurallara göre hazırlanmış metnin bir çıktısını postayla ve aynı zamanda e-mail (cttad.deu@gmail.com) yoluyla editöre göndermelidir. Yazar, elektronik adresini ve telefonunu mutlaka yazmalıdır.

BAZI KISALTMALAR

Cilt	: C.
Sayı	: S.
Editör	: Ed.
Bakınız	: Bkz:
Çeviren	: Çev.
Hazırlayan	: Haz.
Basım Yeri Yok	: b.y.y.
Basım Tarihi Yok	: b.t.y.

PUBLICATION GUIDELINES

Original research articles, collections, translations, archival documents, necrologies, book reviews, and symposium announcements and news in our journal. It is understood that *submitted* manuscripts have *not* been published previously and are *not* being *submitted for publication elsewhere* even if it were in a different language. Submitted manuscripts are first examined by the editorial board, and then sent to two referees for blind review. Manuscripts that are approved by the two referees get published. If one of the referees finds the manuscript unsuitable for publication, it is assed on to a third referee. It is the author's responsibility to revise the manuscript based on the suggestions of the referees, and it is the obligation of the Board of Editors to ensure these suggestions are observed by the author. If deemed necessary, the editor is entitled to make changes in the spelling and language of the manuscript. . The author bears the sole responsibility for the contents of the manuscript.

ARTICLE WRITING GUIDELINES

- Format of article should be as follows:

FORMAT :

Program _____ : Microsoft Word

Paper Size _____ : 210x297 mm

MARGINS:

Top _____ : 3 cm

Bottom _____ : 3 cm

Right _____ : 2 cm

Left _____ : 2 cm

TITLE/ FOOTER:

Top _____ : 2 cm

Bottom _____ : 2 cm

TEXT:

Font and font size _____ : Times New Roman, 11

Indent first line of each paragraph: 1,25 cm.

Space between paragraphs _____ : 0,6 nk

Space between lines _____ : single

Quotations _____ : *Italics*

FOOTNOTE:

Writing _____ : Times New Roman, 9

Space between lines _____ : single

- Articles can be in Turkish, English, German or French. All articles should have Turkish and English abstracts.
- A maximum of seven subject keywords should be used and these should be in Turkish and the working language of the paper.
- Put an asterisk right next to his/her name on the title page to denote there is a footnote explaining the academic title, institution, and e-mail address (in parenthesis and *italics*)

Example:

* Assist. Prof. Dr., Rice University, History Department, (abc@rice.edu).

- In articles, main titles that are appropriate to the content of the topic should be numbered as **1. 2. 3.**, subtitles as **1.a. 2.a. 3.a.**
- Results of the research should be included in **Conclusion**.
- Maps or pictures that are to be added to the article should be submitted as Microsoft Office Word (.doc, .docx) document, numbered and sent in a different folder.
- Graphics should be prepared in Microsoft Office Excel (.xls) or Word (.doc, .docx) and inserted appropriately in the article.

GIVING FOOTNOTES

- The full name and last name of the author should be given when the source is given for the first time.
- Name of the source should be written in *italics*.
- Publisher, place of publication, year and page number of the book should be given.
- Footnote should be written in **Times New Roman** and font size 9.

Example:

²⁴ Andrew Mango, <i>Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey</i> , Overlook Press, New York, 1999, p.50.

- When articles are used in footnote, the title of the article should be in “quotation marks” and the title of the work where the article appeared should be given in *italics*.

Example:

²⁵ Name Surname, “Title of the Article”, *Name of the Journal*, Vol.VIII, Issue.15, Name of City, Year, p.23.

- If the same work will be referred to repeatedly, it should be written as follows:

Example:

Ibid., p.50.

- If another source is referred to between source A and its *ibid*, it should be written as follows:

Example:

²⁴ Andrew Mango, *Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*, Overlook Press, New York, 1999, p.50.

²⁵ Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London, 1968, pp.68-70.

²⁶ Mango, *ibid*, p.150.

- If multiple pages of the same source are to be referred to in the footnote, they should then be indicated as follows:

Example:

²⁷ Mango, *ibid*, pp.155-160.

- Retrieval date, URL of the web page and tags in articles or internet sources which are in .pdf format should be given as follows:

Example:

²⁸ Name Surname, “Title of the Article”, *Name of the Journal*, www.abcd.com (Access: 25.10.2014).

PREPARATION OF BIBLIOGRAPHY

- Works that will be added to bibliography should be in the following order:
 - I. Archive Sources**
 - II. Newspapers and Journals**
 - III. Books**
 - IV. Articles**
 - V. Internet Sources**
 - VI. Oral History Interviews**
- All sources used in footnotes are given in the **BIBLIOGRAPHY** and are alphabetized by last name.

Example:

LEWIS, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London, 1968.

MANGO, Andrew, *Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*, Overlook Press, New York, 1999.

- All works should be written in alphabetical order (A to Z) in subtitles.

Example:

II. Newspapers and Journal

Daily Mail

Daily Telegraph

Guardian

Observer

- Author should send his/her prepared article according to rules above via email (cttad.deu@gmail.com) and also forward it to the editor. Author must type his/her email address and phone number.